Prisiminimai apie Balį Sruogą

Balys DIDYSIS

BALYS DIDYSIS

ATSIMINIMAI APIE BALĮ SRUOGĄ

Sudarytoja ir redaktorė
REDA PABARČIENĖ

LIETUVIŲ LITERATŪROS IR TAUTOSAKOS INSITUTAS

UDK 888.2:929 Sruoga
Ba238

Viršelio dailininkas RIMANTAS DICHAVIČIUS

Knygos leidimą parėmė Lietuvos Respublikos kultūros ministerija

© Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1997
© Rimantas Dichavičius, 1997

Printed in Lihuania
ISBN 9986-513-20-0

Turinys

Pratarmė /7

BALYS IŠ BAIBOKŲ

S. BALČIŪNAITĖ-SRUOGIENĖ-KAZILIŪNIENĖ. *Balio Sruogos gimtinė Baibokuose* / 11/ M. LOMANAS. *Apie Balio Sruogos senelius ir prosenelius* /17/ A. LOMANAITĖ-STELEMEKIENĖ /22/ A. LOMANAITĖ-BRAZDŽIONIENĖ /23/ O. SRUOGAITĖ-MARČINSKIENĖ /24/ P. GRIGALIŪNAS /26/ P. ŽITKEVIČIUS /29/ V. JACEVIČIUS /31/ A. ŠAVENYTĖ-MARINSKIENĖ /33/ M. LIKERAUSKAITĖ-VAREKŪNIENĖ /36/ N. IR K. PALIULYTĖS /37/ A. VALIKONIS /38/ O. RUDYTĖ-KLASČIUVIENĖ /39/ J. PAŽEMECKAS /40/ E. MARČIŪNAITĖ /41/ P. KAULINSKAS /42/ P. PAŠAKARNIS /44/ K. VAITIEKŪNIENĖ /44/ O. JĖČIŪTĖ-LIKIENĖ /45/ P. KAZILIŪNAITĖ-KAZAKEVIČIENĖ /45/ E. VASILIAUSKAITĖ-DAUBARIENĖ /46

MOKSLO, STUDIJŲ METAI: NUO VABALNINKO LIGI MIUNCHENO

K. ŽITKUS-V. STONIS. *Vaikystė su Baliu Sruoga* /47/ J. BARUOLIS /56/ J. URBŠYS /64/ P. BRAZDŽIŪNAS /67/ U. BABICKAITĖ-GRAIČIŪNIENĖ /68/ P. GALAUNĖ /90/ V. ČIURLIONYTĖ-KARUŽIENĖ /97/ J. ČIURLIONYTĖ /99/ J. PETRULIS /104/ V. MARCINKUS /110/ P. PINKAUSKAITĖ /111/ A. KRUŠINSKAS /112

1924–1943-ieji: NAMUOSE, TEATRE, UNIVERSITETE, SU LITERATAIS

V. EIMAITYTĖ /117/ E. RIMKAITĖ /121/ J. PŪTVYTĖ-DANILIAUSKIENĖ /137/ D. ZUBOVAITĖ-PŪTVIENĖ /141/ J. SRUOGAITĖ /143/ V. ZUBOVAS /144/ J. GRABAUSKAS /145/ P. SAVICKAITĖ /147/ O. BAGDONAITĖ /149/ S. PIRMENAITĖ-VIRKUTIENĖ /150/ O. SAVICKAITĖ-BUTKIENĖ /151/ T. VAIČIŪNIENĖ. *Būdavo, atžygiuoja Sruoga...* /154/ A. SUTKUS /160/ V. SIPAITIS /164/ A. MACKEVIČIUS /177/ M. ČERVINSKAITĖ-PAULIUKONIENĖ /179/ A. KERNAGIS /180/ S. STONKUS /181/ I. STANKAITIS /193/ A. KALNIUS /199/ J. PETRAUSKAS /202/ J. ŠUKYS /204/ J. LAURINAVIČIŪTĖ /205/ V. MAKNYS /206/ L. KALVELIS /210/ K. STALIORAITIS /212/ A. VENGRIS /217/ A. JASIŪNAS. *Teatrinio jaunimo draugas* /220/ R. ŠALTENIS /222/ J. VAJĖGA /225/ T. ČERNIAUSKAS /228/ V. MILIŪNAS /232/

J. KANOPKA /234/ V. ZABORSKAITĖ /237/ E. MATUZEVIČIUS. *Poetinio teatro svajonė* /239/ A. ILČIUKAS. *Susitikimai su Baliu Sruoga* /241/ D. ČIURLIONYTĖ-ZUBOVIENĖ /244/ A. MIŠKINIS. *Balys Sruoga rašte ir gyvenime* /246/ K. JANKAUSKAS. *Kokį aš atsimenu Balį Sruogą* /248/ K. KORSAKAS /251/ J. KELIUOTIS /253/ S. ŠEMERYS /258/ J. GRUŠAS /261/ J. BŪTĖNAS. *Profesorius, teatralas, poetas* /263/ A. KRUTULYS /266/ R. MACKONIS. *Vincas Mažasis ir Balys Didysis* /267/ K. BORUTA. *Pypkių mainai* /280

ŠTUTHOFO KALINYS

R. MACKONIS. *Pavasario giesmė pragaro dugne* /287/ A. DARGINAVIČIUS /299/ P. KIŠKIS /302/ V. JURGUTIS /305/ J. BUSĖNAS /305/ P. ŽUKAS. *Krematoriumo paunksmėje* /308/ K. URBONAVIČIUS /311/ J. PUTINAS. *Žmogus dievų miške* /312/ M. MARTINAITIS /314/ K. GRIVAČIAUSKAS /315/ J. SAVICKIENĖ /316/ A. KANTVILAS /317/ L. PUSKUNIGIS /320/ S. YLA /326/ N. SIMONENKO /337/ F. SOPRUNOV /338/ A. SIKORSKI /340/ P. NARUTIS. *Balys Sruoga apysakoje* /341

POKARIO LIETUVOJE

F. KRASTINIS. *„Iš dangaus" pas Balį Sruogą* /347/ E. RIMKAITĖ /350/ J. ČIURLIONYTĖ /351/ A. VENCLOVA /352/ A. DAUGĖLAITĖ-MIKAILIENĖ /356/ J. PESECKIENĖ /362/ E. MYKOLAITIENĖ /381/ T. VAIČIŪNIENĖ /382/ H. BALČIŪNAITĖ-VAITKEVIČIENĖ /385/ J. MARKULIS /395/ A. ŠIAUČIŪNAITĖ-SPEIČIENĖ /398/ Z. TOLIUŠIS /399/ I. ANDRULYTĖ-ALEKSIENĖ /405/ J. ŽAKOVIČAITĖ /408/ D. ČIURLIONYTĖ-ZUBOVIENĖ /410/ B. GRINCEVIČIŪTĖ /410/ K. JANKAUSKAS /412/ J. SRUOGAITĖ /412/ K. DINEIKA /413/ K. KORSAKAS /416/ J. BŪTĖNAS /418/ V. MAKNYS /420/ B. KIAUNĖ. *Balys Sruoga palaužtas* /422/ A. VENGRIS /424/ V. KOSTELNICKIS /425/ P. PEČELIŪNAS. *Tikrosios asmenybės šviesa* /425/ A. SPRINDIS /428/ V. GUMBINAITĖ. *Profesoriaus B. Sruogos paskaitos* /430/ S. NOSEVIČIŪTĖ /432/ E. NAGINSKAITĖ-VAJĖGIENĖ /434/ M. LUKŠIENĖ /437/ J. BULAVAS. *Rašytojo žodinis testamentas* /438/ K. VASILIAUSKAS /442

Apie atsiminimų autorius /443
Pavardžių rodyklė /447

Pratarmė

Pirmąją memuarų knygą apie Balį Sruogą – „Balys Sruoga mūsų atsiminimuose" – parengė ir 1974 metais Čikagoje išleido Vanda Daugirdaitė-Sruogienė ir Dalia Sruogaitė-Bylienė. Ją rašytojo 100-mečiui Lietuvoje perspausdino „Regnum" leidykla. Antrąją knygą pateikiame dabar. Du to paties pobūdžio leidiniai apie vieną asmenį – ar ne per daug? Bet ar daug mes turime rašytojų, kurie būtų tokie pastebimi ir išraiškūs, tokios turtingos prigimties ir šakotos biografijos kaip Sruoga ir ar daug kam pasisekė sutelkti tokius ištikimus savo atminties saugotojus kaip pasisekė jam?

Šioje knygoje apie Sruogą kalba daugiausia Lietuvoje pasilikusieji – giminaičiai, kaimynai, namų ūkio pagalbininkai, mokslo draugai, studentai, rašytojai, teatralai, visuomenės veikėjai, kunigai (iš viso 121 liudininkas). Kalba jo mylėtieji ir užgautieji, gerbėjai ir skeptikai, „kairieji" ir „dešinieji", kolaborantai ir rezistentai, ištikimi draugai ir galimi provokatoriai. Sruogos paveikslas atsiskleidžia iš skirtingų perspektyvų, nušvinta įvairiomis spalvomis ir tonacijomis. Tai „dievų takais" vaikščiojęs poetas, solidus universiteto profesorius, švelnus tėvas ir vyras, kandus kritikas, ekscentriškas išdaigininkas, komiškų scenų, pusiau anekdotų herojus, tragiškas Štuthofo ir pokario kankinys. Sruoga patetiškai adoruojamas, bešališkai stebimas, draugiškai pajuokiamas, pavydžiai nuvainikuojamas... Ir vis dėlto atrodo, kad čia jis, palyginus su anąja knyga, dažniau stovi J.A. Herbačiausko pastebėto „dviveidžio Januso" šiurkštesniuoju profiliu, dėl to, beje, nė kiek netapdamas mažesniu.

Pirmasis medžiagą apie savo įžymųjį parapijietį jau 1958 metais pradėjo rinkti mokytojas ir literatas Juozas Petrulis. Jis lankė buvusius Sruogos pažįstamus, skatino juos rašyti, pats fiksavo jų pasakojimus. Daug atsiminimų 1962 ir 1973 metais sukaupė Lietuvių kalbos ir literatūros instituto rankraštyno darbuotoja Marija Grigaitytė, taip pat Sruogos memorialinio muziejaus Kaune

vedėja Angelė Galnaitytė, kuri į magnetofono juostelę užrašinėjo muziejuje rengiamų minėjimų kalbas, sodindavo prie stalo Sruogą artimiau pažinusius, o paskui skrupulingai šifruodavo kelių valandų pokalbių įrašus. Rinko liudijimus ir V. Žukas, E. Rimkaitė, Vabalninko mokytojas J. Latvėnas, mokomąją praktiką atliekančios tuometinio Vilniaus pedagoginio instituto lituanistės, moksleiviai, be abejo, ir Sruogos kūrybos tyrinėtojas Algis Samulionis. Jis kone trisdešimt metų savo rankose telkė visas atsiminimų publikacijas bei jų rankraščius, kalbas minėjimuose, eidavo pas žmones po keletą kartų, tikslindavo neaiškias vietas, konsultuodavosi su giminėmis, bendravo su kitais užrašytojais. Sukauptą medžiagą panaudojo monografijoje „Balys Sruoga". A. Samulionis pradėjo rengti ir memuarų leidinį, apytikriai numatė jo sandarą, paruošė spaudai kai kuriuos atsiminimus, surinko duomenis apie autorius, bet darbo užbaigti nebespėjo.

Sudarant knygą, daugiausia problemų ir kėlė turimos medžiagos gausa. Neretai vienas liudininkas yra papasakojęs atsiminimus keliems užrašytojams, pats juos parašęs, paskelbęs knygose ir periodikoje, kalbėjęs literatūros vakaruose, atsakinėjęs į klausimus ir pan. Atrenkant ir ruošiant atsiminimus spaudai, siekta kuo didesnio jų autentiškumo, informatyvumo, teksto sklandumo, taupumo.

Atsiminimai rikiuojami chronologiškai į skyrius apie Sruogos vaikystę, mokymosi, Kauno ir Vilniaus, Štuthofo, pokario metus, o pačiuose skyriuose jie išdėstomi taip, kad kuo nuosekliau plėtotųsi pasakojimas. Jei autorių atmintis aprėpia plačiau ir jei leidžia teksto logika, jis skeliamas į dalis, atitinkančias skyrių tematiką. Stengtasi atsisakyti pasikartojančių, neretai ir perpasakojančių liudijimų, bendrų samprotavimų apie Sruogos asmenį bei kūrybą.

Kai esama daug vieno pateikėjo medžiagos, kartais dedamas pats išsamiausias variantas, o kitur likusios vertingos detalės talpinamos išnašose. Kartais duodami įdomiausi liudijimų fragmentai. Kai atsiminimai netinkamos spaudai formos (pabiros pastabos, magnetofoninių įrašų šifruotės) arba kai visi jų variantai yra panašaus turinio ir vertės, tik vienur labiau išplėtoti vieni epizodai, kitur kiti ir negalima be nuostolių atiduoti pirmenybės kuriam nors iš jų, tada montuojamas vienas tekstas ir nurodomi visi panaudoti šaltiniai (S. Balčiūnaitės-Sruogienės-Kaziliūnienės, J. Čiurlionytės, J. Petrulio, J. Peseckienės ir kt. atsiminimai). Žinoma gaila, kad jų nebegalima autorizuoti, nes liudininkai jau mirę.

Kadangi didžioji atsiminimų dalis buvo surinkta tarybiniais metais, reikėjo atsisakyti autoriaus parašytų ir tuo labiau – spausdintų tekstų prioriteto. Pateikėjai kur kas laisviau kalbėdavo klausantis nedidelėms žmonių grupelėms arba akis į akį su užrašytoju. Ypač vertingos magnetofoninės šifruotės, fiksuojančios tikrą pasakotojo žodyną, gyvą kalbos intonaciją, pauzes, nutylėjimus, žodžius puse lūpų. Jei dedami spausdinti atsiminimai, jie sutikrinami su turimais rankraščiais, lyginamos visos jų publikacijos, atstatomos kupiūros, nepagrįstas ir nuostolingas taisymas, kai kada jie patrumpinami, atsisakoma perdėtos tarybinės retorikos (faktai ir jų interpretacija neliečiami). Palikti tik iškalbūs, prasmingi tekstų pavadinimai. Nurodomi turimi duomenys apie užrašymo vietą, laiką, formą, archyvą, kuriame saugomas originalas.

Nors autoriai įsivaizduoja, o kai kada ir pasižada kalbėsią taip, „kaip iš tikrųjų buvo", skaitytojui pravartu neužmiršti memuarų žanro specifikos (nuo dokumento iki grožinės prozos) ir jam leidžiamos nemažos objektyvumo paklaidos. Net ir pasakodami tas pačias istorijas, pavyzdžiui, kaip per brolio vestuves įsilinksminęs Sruoga užkėlė ant stogo svečio vežėčias arba kaip pokaryje girtas parpuolė Katedros aikštėje, kiekvienas vis ką nors prideda nuo savęs. Faktų teisingumo nesiimame nei tvirtinti, nei paneigti ir tenkinamės tik vienu kitu komentaru.

Atsiminimų užrašymo laikas lėmė tai, jog juose gal pernelyg dažnai kartojasi socialinės skriaudos motyvas, Sruoga kaltinamas „bruožiška filosofija", o kai kurie tuomet neparankūs jo biografijos momentai – galimi ryšiai su lietuvių antinacine rezistencija, J. Čiurlionytės ir V. Jurgučio minimi kvotimai pokario metais, santykiai su P. Cvirka ir kt. – lieka blankiau atskleisti arba iš viso mįslingi. Ir vis dėlto stebina, kiek daug ir atvirai žmonės kartais ir tada išdrįsdavo pasakyti.

Memuarų knygoje, kaip visada, susidaro ir antrasis planas, kur už atsimenamojo gyvenimo slypi atsimenančiojo gyvenimas, už objekto charakteristikos – subjekto autocharakteristika (stulbinantis J. Markulio atsiskleidimas!), už paskiro žmogaus likimo – visiems bendra istorija. Kartais atsiminimų rinkinys ima panašėti į romaną su vienu pagrindiniu ir daugybe antraeilių veikėjų, kurie, atsidūrę sodriame buities, etnografijos, kultūros, politikos fone, tarpusavyje bendrauja, ginčijasi, net apkalbinėja vieni kitus, ir tai jiems nedraudžiama daryti.

Tikimės, kad dabar, kai apie Balį Sruogą yra du vienas kitą papildantys ir vienas su kitu kiek besikertantys memuarų leidiniai, jo paveikslas taps dar išsamesnis ir gyvesnis.

Reda Pabarčienė

BALYS IŠ BAIBOKŲ

SALOMĖJA BALČIŪNAITĖ-SRUOGIENĖ-KAZILIŪNIENĖ

Balio Sruogos gimtinė Baibokuose

1930 metų sausį atitekėjau į Baibokus už rašytojo Balio Sruogos brolio Aniolo. Jis turėjo per keturiasdešimt metų. Prieš dešimt metų buvo vedęs kaimynų Čibų vienturtę dukterį. Ji gimdydama mirė. Neilgai pagyvenęs, kūdikis irgi numirė. Aniolas sakė, kad pirmoji žmona sirgusi džiova ir jį apkrėtusi. Jis gydėsi Alytaus sanatorijoje, todėl ilgai antrą sykį nevedė.

Kokie mano pirmieji įspūdžiai? Tėvas griežtas, kartais net rūstus, mėgstantis visus tvarkyti, kartais ištisas dienas vienas sau barasi ir barasi. Viskas jam negerai, visi ne taip dirba, ne taip elgiasi. Tai ženklas, kad jo „banka" tuščia. Prašyti Aniolo jis nenorėdavo, o pats pinigų neturėjo. Gėrimais ir pinigais tėvą aprūpindavo daugiausia Balys. Tėvas turėdavo spirito ir atsiskiedęs vandeniu išsigerdavo. Anksčiau privengdavęs žmonos, dabar jau nieko nesivaržydavo. Šiaip atrodė žmogus tvirtas, aukšto ūgio, pailgo veido, nosis ilgoka. Iš brolių Balys labiausiai panašus į tėvą. Kai aš atėjau, tėvas turėjo 84 metus, o dar buvo gana stiprus.

Aniolas pasakojo, kad vaikai tėvo bijodavę. Vienais metais Juozas liko toj pačioj klasėj. Tėvas uždėjo jam mėšliną kepurę, išvarė visas kiaules ir liepė per vasarą ganyti. Tėvas sakydavęs, kad motina su savo meile gadinanti vaikus. Be diržo, kietos rankos, jo nuomone, gero žmogaus neišauklėsi.Per atostogas reikalavęs dirbti. Vieną vasarą sūnūs iškasė nusausinimui griovį (nuo sodybos iki Tatulos upelio, apie 500 metrų).

Aniolo tėvas mokydavo mus gyventi ir dirbti taip, kaip jis dirbo pas Šalčių. Šalčiai buvo bevaikiai. Jie paėmė Pranciškų Sruogą iš Sodelių kaimo augintiniu, o laikė jį už berną. Tėvas pasakodavo, kad jis dar visai jaunas turėjo dirbti su šeimyna sunkiausius laukų darbus, o žiemą kulti spragilais nuo pirmųjų gaidžių. Kadangi jis

buvo augintinis, jam nieko ir nemokėdavo. Reikėjo taikytis, pildyti, net atspėti visus senių Šalčių norus, pageidavimus. Sruoga tai pasakodamas net susigraudindavo: „Būtumėt matę, kaip aš dirbau, tai ne taip, kaip dabar jūs su mašinomis".

Tėvas kartais taip užsispirdavo, kad niekaip negalėdavom priprašyti šeštadienį pasikeisti baltinius. Kviesdavomės artimiausią kaimyną Klingą. To paklausydavo. Motina pasakojo, kad ir velykinės nenorėjęs be Klingos atlikti.

Sruogos motina kilusi iš Krinčino parapijos (iš ten pat ir aš) – Agota Lomanaitė. Jos tėvas turėjo gražų ūkį – apie 40 ha; tėvai privertę ją eiti už Sruogos. Ji buvusi graži, visai jaunutė, kokių septyniolikos metų. Sruoga jai labai nepatikęs, dvigubai už ją vyresnis, negražus, grubijonas. Mylėjusi kitą, bet kas tais laikais meilės žiūrėjo? Tėvų sprendimas, geros ūkės viską lėmė. Baibokų dvarelis apsuko Lomanams galvą. Niekas nepaisė širdies ir ašarų, turėjo ji tekėti už nemylimo.

Sruogienė man daug nepasakodavo, bet supratau, kad nelengvas buvo jos gyvenimas Baibokuose. Palyginti su tėvu ji buvo švelnesnės sielos, rami ir kantri. Ir tai, žiūrėk, jau rauda, vyrui ką nors skaudžiau, šiurkščiau pasakius. Tokiais atvejais aš patardavau palikti jį vieną, tegul sau šneka, ką nori, tegul barasi, kiek patinka.

Vaikai labai mylėjo motiną. Vadindavo ją gražiai – matute. Kurį laiką abu tėvai gydėsi Kaune. Motina ilgiau pas Balį pabuvo. Ją kankino sklerozė. Nuo jos ir mirė 1930 metų gruodžio pabaigoje. Gražiai laidojome. Balys, rodos, dalyvavo.

Tėvų trobos buvo geros. Aniolas sakė man, kad viską planavę kunigai (tėvo brolis Jonas ir motinos brolis Juozas). Šalčiaus trobos buvusios senos, Sruoga visas pastatęs. Radau šiuos pastatus: gryčią – šešių kambarių, dviejų priemenių, dviejų salkų su kamera, čerpių stogu, didelę daržinę (pašarui), klojimą (javams), dvi klėtis, dvejus molinius tvartus, jaują, akmeninį rūsį, pirtį. Svirnai dengti čerpėmis, kitos trobos – šiaudais. Turėjo didelį sodą (apie du šimtus vaismedžių), laikė daug bičių.

Šiandien čia tebestovi gyvenamasis namas, dvi klėtys, pirtis, šulinys su svirtimi. Klėtys statytos daugiau kaip prieš šimtą, o šulinys kastas maždaug prieš du šimtus metų. Neišliko plūktinis molio tvartas ir klojimas, stovėję prie klėčių į kelio pusę. Dar tebėra rašytojo motinos pastatytas kryžius iš akmens ir metalo, kad paleistų iš kalėjimo sūnų Juozą, kuris buvo suimtas už dalyvavimą 1905–1907 m. sukilime.

Antrojo pasaulinio karo metais Baibokų kaime sudegė apie dešimt sodybų. Sruogų sodybos gaisras nekliudė. Sodybos šeimininkai buvo išvežti į Sibirą. Parvažiavę rado namus gerokai apgriautus. Namas buvo be stogo ir tik su trim langais. Kambariuose vietiniai gyventojai laikė gyvulius, sienos buvo išdraskytos.

Dabar Sruogų sodyboje jau nebėra seno vėjinio malūno, kuris stovėjo kiek atokiau trobesių – kitoje kelio Vabalninkas–Biržai pusėje. Malūnas buvo pastatytas ant „kojos". Vyrai pakėlę atsukdavo jį prieš vėją. Girnos buvo didelės, o sparnai siekė iki devynių metrų ilgio.

Baibokų žemė vidutinė, didelė dalis trečios rūšies, žema, nedrenuota. Sruogos žemė tęsėsi daugiau nei du kilometrus. Tėvas ją vadino „velnio abrūsu". Tokio stambaus ūkio kaip Sruogos apylinkėje nebuvo. Jį sudarė 70 ha žemės. 45 ha dirbamos, o likusioji – pievos ir beržynas prie Tatulos upelio. Po karo beržynas iškirstas. Augino viską: bulves, linus, rugius, miežius, kviečius. Duoną kepėsi namie.

Ūkio darbams samdė dvi mergiotes ir du berniokus, dar piemenį. Darbymetei atėjus, telkdavo talkas. Ūkyje laikė šešis dirbamus arklius, dvylika karvių, avių. Buvo įsigiję žemės ūkio mašinų. Skolų neturėjo.

Atitekėjusi ūkį radau apleistą. Motina buvo jau sena ir sirgo skleroze. Tėvas, už ją gerokai vyresnis, ūkiu rūpintis nebegalėjo. Nuo pat pirmos dienos tapau gaspadine, o anyta tik padėdavo.

Be Balio ir Aniolo, Sruogos turėjo dar Juozą, Adolfą, Kazimierą ir dukrą Emiliją. Balys buvo priešpaskutinis sūnus. Emilė mirė visai jaunutė, šešiolikos metų, tesirgusi uždegimu vos tris dienas. Mirė Biržuose, kur mokėsi namų ruošos. Sako, buvusi labai graži. Tėvas, kai išsigerdavo, vis ją prisimindavo: „Mano Emilija, mano Emilija, tokia jauna, tokia graži, velniai griebtų, ėmei ir numirei..."

Vaikus mokyti Sruogams padėjo broliai kunigai. Aniolas minėjo, kad Lomanai užsigavę, kai juos pasiekė Sruogos (žinoma, jau išsigėrusio) pasakymas: „Gera man gyventi, kai melžiu dvi senapienes karves". Kada aš atėjau į Baibokus, kunigas Jonas Sruoga jau buvo miręs. Jo brolio sūnus Ignasius bylinėjosi dėl turtų. Esą viską paliko bažnyčiai. Mirė, rodos, Ylakiuose, visai senas, būdamas altarista. Aniolas parsivežė po jo laidotuvių auksinį laikrodį-koplytėlę.

Tėvas nusprendė ūkį palikti Aniolui, kitiems keturiems užteks mokslo. Juozas atvažiavęs įkalbinėjo tėvą keisti testamentą.

Norėjo, kad jam ir kitiems broliams užrašytų žemės. Tada tėvas pasakęs: „Jeigu jau jūs, mokyti, liksite ubagai, tai paskirsiu už vieškelio penkiolika hektarų. Parvažiuokite ir gyvenkite, kad badu mieste nenumirtumėt". Aniolas skundėsi tėvui, kad brolius leido į mokslus, jiems vežė geriausią maistą, pirko geriausius drabužius, o pats kartais batų neturėdavęs, nors visą laiką sunkiai dirbęs, vadavęs tėvą. Tėvas nenuskriaudė Aniolo. Girdi, Juozas atvažiavo ir išvažiuos. Tegul šneka, kad nori. Nereikia to imti į galvą.

Rašytojas lankydavosi namuose per didžiąsias šventes. Dažniausiai per Žolinę (rugpjūčio 15 d.). Kartą motina šitai šventei pakvietė šeimininkę. Ši atvažiavo iš vakaro, kad anksti atsikėlusi pradėtų ruošti vaišes. Tačiau, o stebukle – nė vieno puodo! Pasirodo, šituo pasirūpino Balys: sukišo visus puodus į pečių, o pačiame priekyje uždegė kūlelį žabų. Atrodė, kad pečius dega kaip reikiant, todėl ten puodų nieks ir nemanė ieškot.

Balys Sruoga mėgdavo alų. Pats darydavo. Jei susieidavo su kaimynais, ūždavo visą naktį.

Kartą atėjo Balio dėdė motinos brolis Lomanas. Tai buvo jau senukas, nuolat nešiodavęs kailinius. Jis atsisėdo prie pečiaus, o rašytojas vaišinosi prie stalo alučiu. Po kiek laiko Balys pradėjo dainuot:

– Bim bam, bim bam...

Seniokas nepatenkintas paprašė, kad netriukšmautų. Tada Balys ir sako: „Ar nematai, kad gaisras?" Lomanas šoko prie lango ir pamatė, kad jo kailiniuose skylė išdegus. Šį pokštą jis priėmė kaip įžeidimą, vėliau dar ilgai neatleido. O Baliui ir jo svečiams buvo juoko.

Gerai prisimenu rašytoją mūsų vestuvėse, tada su juo ir susipažinau. Pasikinkęs porą arklių į roges, prisikvietęs kaimo jaunimo, linksmai dainuodamas, atrūko į mano tėviškę, Krinyčios kaimą, esantį penkiolika kilometrų nuo Baibokų (Sruogos gerų balsų neturėjo, bet dainuoti dainuodavo). Kiek pasilinksminęs, pirma mūsų išdulkėjo namo. Girdi, jam reikią ten tvarką padaryti, jaunųjų laukti.

Vestuvininkams parvažiavus, Balys jau buvo gerokai išgėręs. Pradėjo visokias gražias ir negražias išdaigas krėsti. Pirmiausia užkėlė ant kluono kažkieno roges, jau norėjo ir arklį užtraukti. Laimė, vyrai pamatę šiaip taip atėmė. Balys prašė, kad niekas nepadėtų rogių nuo stogo nukelti – reikėjo samdytis talką už dvidešimt litų. Grįžęs į seklyčią, jis ėmė alum laistytis. Pamergės

supyko ir išsibėgiojo nuo stalo. Balį teko jėga paguldyti, užvedus į salką.

Rytą šeimininkės niekur negalėjo rasti nė vieno puodo. O čia reikia vestuvininkus valgydinti: jau už stalų susėdę. Balys kaip niekur nieko užkandžiauja. Staiga jam ėmę pilvą skaudėti. Jis sako mirsiąs, jeigu negausiąs ko nors karšto, geriausiai karštų kopūstų.

Balys buvo kraštutinumų žmogus: labai linksmas, triukšmingas (kai išgeria) arba susimąstęs, paniuręs, vienas vaikšto po laukus. Motina vis mėgo kartoti Panevėžio gimnazijos mokytojo žodžius apie Balį: „Mokinys labai geras, bet didelis raspustininkas". Aniolas taip pat mėgo gerti ir išsigalvodavo visokių niekų, dar baisesnių už Balį. Žmonės ant jo pykdavo. Jis su niekuo nesiskaitydavo, nieko nesivaržydavo. Nebuvo baigęs net keturių skyrių. Sakėsi tingėjęs mokytis.

Motina dažnai pasakodavo ir apie 1905–1907 metų sukilimą, kuriame dalyvavo jos sūnūs, taip pat ir Balys. Keli kaimo vyrai – Galvanauskas, Pažemeckas, Juozas Sruoga – sušaukė Čypėnų apylinkės žmones. Galvanauskas sakė kalbą. Išsirinko savo valdžią, o vietinę areštavo. Bet neilgai trukus atėjo kazokai su nagaikomis ir visus išvaikė, o Galvanauską ir Juozą Sruogą uždarė. Abu buvo sumušti, kad net motina sunkiai atpažino Juozą. Jiems grėsė mirties bausmė arba ištrėmimas į Sibirą. Generolas Dapkevičius patarė duoti malonės prašymą, ir jų pasigailėjo.

Ryšiui su valdžia palaikyti buvo nutiesta linija, įrengti telefonai. Kelis kilometrus šios linijos saugojo vienas žmogus. Balys su draugais, tokiais pat berniokais, naktį tuos stulpus nupjaustydavo. Koks smūgis būtų buvęs motinai, jeigu ir jį būtų areštavę. Tada jau nebebūtų pasigailėję nei jo, nei brolio Juozo. Aniolas pasakojo, kad tėvas pyko ant vaikų. Jam atrodė, ne jų darbas išdrįsti kelti ranką prieš tokią didelę caro galybę. Kiti sukilimo organizatoriai irgi bijojo. Dvi savaites pragulėjo šiauduose, kad kratos metu nerastų.

Gimtinėje rašytojas mėgdavo pasivaikščioti, prie darbo jo niekas nestatė, bet ir neužimdavo kaip svečio. Niekada namuose nebuvo ponas. Su visais išliko paprastas. Per Velykas pats margino ir ritino margučius. Savo nešiosena neišsiskyrė iš kitų mokytų žmonių. Jo pokštai irgi blogo nedarė. Dažnai atvažiuodavo su draugais – Šarkaičiu, Krėve, Miltiniu. Krėvė nuotykiais neatsilikdavo nuo Balio. Žmonos prie manęs Balys nebuvo atsivežęs, nes ji negalėjo pakęsti jo „šposų". Jis prisipažino, kad, važiuojant į

tėviškę, ji prašyte prašydavusi jo netriukšmauti. Dukrą atsiveždavo. Beveik visada turėdavo lauktuvių. Dažniausiai – stipraus gėrimo, vyno. Kadangi buvo aistringas turistas, gimtinėje ilgai neužsibūdavo, vis išskubėdavo į savo keliones.

Adolfas irgi atvažiuodavo su dovanomis. Jis gyveno labai prašmatniai. Samdė net tris tarnaites. Žmona Tatjana buvo rusė, labai poniška, išsilepinusi, nieko neveikdavo. Mėgo prabangą, tuščią gyvenimą. Kai Adolfas atsisėdo į kalėjimą, ji su meilužiu išvažiavo į savo plantacijas, kurias jam užrašė. Meilužis, gavęs turtus, ją pametė. Tatjana pateko į skurdą. Adolfas turėjo tris vaikus. Girdėjau, kad Balys ir Juozas siųsdavo jiems pinigų.

Tėviškėje lankydavosi Juozas, Kazys su žmona. Juozas aprūpindavo namus spauda. (Abu tėvai mokėjo skaityti ir rašyti.) Atveždavo tėvui ir sulčių. Tėvas liepdavo jas vežtis atgal. Geriausiu sūnumi tėvas laikė Balį. Tasai, atrodo, labiausiai jį suprato.

Tėvai palaidoti Jasiuliškių kaimo kapinėse. Vaikai pastatė jiems kryžių, kuriame yra nuotrauka ir užrašas: Sruoga Pranciškus 1846–1931 m.; Sruogienė-Lomanaitė Agota 1867–1930 m. Čia palaidota ir jų duktė Emilija. Šiandien jau nebėra gyvų ir Balio Sruogos brolių. Kazimieras mirė Amerikoj. Juozas palaidotas Kaune. Adolfo likimas nežinomas. Aniolas mirė 1936 metų liepą džiova, palaidotas kartu su tėvais. Liko jo trys sūnūs: Algimantas, Vytautas ir Aniolas. Aš ištekėjau už vabalninkiečio Kaziliūno.

Rašytojo gimtinėje įrengtas memorialinis muziejus. Čia yra jo daiktai – lova, komoda, veidrodis, penki stendai apie jo gyvenimą ir kūrybą. Biržų muziejaus darbuotojai vietoj nuotraukų originalų sudėjo kopijas. Jie išsivežė ir asmeninę Sruogos bibliotekėlę. Liko tik jos sąrašas.

Turėjau daugybę nuotraukų, kokius penkis didelius albumus. Visi jie 1940 metais kažkieno paimti ir iki šiol neatsiranda.

Biržų r., Baibokų k.

Užrašė M. Grigaitytė (1962, LLTIR, f. 53, b. 358), J. Juodinytė, O. Tumėnaitė, M. Vainiūtė, Ž. Vaškevičiūtė (1983, LLTIR, f. 53, b. 1144)

MIKALOJUS LOMANAS

Apie Balio Sruogos senelius ir prosenelius

Pasak senelių, prosenelį Juozapą Luomaną (buvo rasta dokumentų, kur rašoma Luohmanas), Berklainių dvaro savininkas baronas Roppas atsivežė iš Vokietijos. Jis tarnavo dvare ir, matyt, už gerą tarnybą buvo gavęs valaką žemės Suntautų kaime (Krinčino valsčiuje). Ūkyje buvę trobesiai ir visi ūkiniai padargai. Juozapas Luomanas gal nebuvo pratęs ūkininkauti ir nusigyveno – nebeįveikė atlikti prievolių ir kitų baudžiauninko pareigų. Už tai ponas Roppas išvarė jį iš ūkio kaip stovi. Visas turtas, inventorius, drabužiai ir rakandai turėjo palikti naujam gaspadoriui Trebai.

Juozapo sūnus Chrizostomas* patikęs dvarininkui, ir šis jį pasiėmė pas save į dvarą (ar Juozapas turėjo daugiau vaikų, nežinia). Juozapui su žmona, matyt, buvo duota kokia bakūžė ar vieta dvaro kumetyne Berklainėliuose (šio kumetyno kapeliuos Juozapas ir palaidotas).**

Chrizostomas dvare ponui įtiko, jam buvo patikėtas geresnis darbas – ar vežėjų prižiūrėtojo, ar kitokios atsakingos pareigos. Kaipo ištikimam tarnui, ponas pasiūlęs grįžti į savo tėviškę – Suntautus, o jei ten nepatinka, eiti į ūkį Jutiškiuose. Chrizostomas pasirinko Jutiškius ir čia atsikėlė gyventi. Netrukus mirė jo tėvas, o motina ištekėjo už Vaivados. Su juo, atrodo, turėjo ir vaikų, bet apie juos žinių nėra. Tik žinoma, kad Vaivadienė senatvėje buvo akla ir elgetavo. Chrizostomo vaikams tekdavo savo „babą" vedžioti pakiemiais. Ji elgetavo ne todėl, kad sūnus negalėjo jos išmaitinti, bet kad veltui nevalgytų duonos. Kur Vaivados baigė savo amžių, kur jie palaidoti, žinių neturima. Sunku nustatyti, ir kur Suntautuose buvo Luomanų ūkis, nes prieš Didįjį karą kaimas išsikėlė į vienkiemius. Suntautuose ir dabar yra kelios Trebų šeimos, o Krinčino apylinkėje ir pačiame Krinčine sutinkame žmonių Vaivados pavarde.

Chrizostomas Jutiškiuose ūkininkavo gerai. Dėl to ponas leido jam vesti paties pasirinktą mergaitę – iš Krinčino parapijos Berčiūnų kaimo ūkininko Šato dukterį Konstanciją***. Ji buvusi labai

* M. Lomano brolio Povilo atsiminimuose pateikiamos tokios jo gyvenimo datos: 1825–1898. (Kaunas, 1972, gegužės 18, užrašė A. Galnaitytė)

** P. Lomanas prisimena savo tėvo pasakojimą, kaip jo senelis Juozapas pėsčias buvo nukeliavęs į Romą.

*** Pagal P. Lomaną, ji gimė 1831 m., mirė 1920.

graži. Kaip reikalavo baudžiaviniai papročiai, jaunieji, važiuodami po šliūbo, turėjo apsilankyti Berklainių dvare. Baronas Roppas, iškėlęs puotą, vaišino vestuvininkus. Nuotaka visiems labai patikusi, ponai ją šokdino, rankas bučiavo, o ši jautėsi labai laiminga. Lomanai, matyt, gyveno turtingai, nes Konstancija buvo parapijos svočia ir kūma ir eidavo ne tik pas gimines, bet pas visus, kas tik prašydavo.

Chrizostomas su Konstancija turėjo penkis sūnus ir dukterį. Vyriausias sūnus šeimoje buvo Juozapas. Jis mokėsi Gulbinų pradžios mokykloje, Šiaulių gimnazijoje. Baigęs keturias klases, įstojo į kunigų seminariją. Ilgus metus klebonavo Žarėnuose. Čia pastatė medinę bažnyčią, kuri ir šiandien tebestovi. Klebonas Juozapas buvo griežto būdo, status, išdidus, laikėsi tikro kunigiško taurumo, nemėgdavo girtuoklių. Vyną gamindavo namuose, svečius vaišindavo, bet pats retai kada stiklelį išgerdavo. Iš savo pajamų nemažai padėdavo broliams ir seseriai. Iš parapijiečių didelių duoklių nereikalaudavo. Už laidojimą ir kitus bažnytinius patarnavimus imdavo tiek, kiek kas duodavo. Mirė 1931 metais Tveruose, kur buvo iškeltas altarista, palaidotas Žarėnų bažnyčios šventoriuje.*

Antras sūnus Povilas pasiliko Jutiškiuose. Broliams ir seseriai atidavė dalis, tad visas ūkis (per 40 ha) atiteko jam vienam. Povilas buvo apsišvietęs: prenumeruodavo laikraščius, skaitė knygas, pas jį svečiuodavosi kunigai ir kiti „vožnesni" žmonės. Bet su kaimynais nelabai bendraudavo ir savo vaikams drausdavo bičiuliauti su jų vaikais. Ūkyje taikė agrotechnikos naujoves. Terpdavo mineralines trąšas, turėjo pjaunamąją, kuliamąją, grėbiamąją mašinas, o tais laikais tai dar buvo retenybė. 1905 metais nuo caro žandarų persekiojimų Povilo jaujoje kelias dienas su savo draugais slapstėsi Sruogos. Vienas iš Sruogų buvo nusidažęs plaukus, kad jo nepažintų (tą prisimena mano sesuo Emilija).

Trečias Chrizostomo sūnus Kazimieras mokėsi kunigų seminarijoje, bet susirgo džiova ir mirė Žarėnuose, pas brolį kunigą Juozapą.

Ketvirtas sūnus Julikas tarnavo caro armijoje felčeriu. Grįžęs iš „vaisko", išėjo užkuriomis į Petriškių kaimą. Buvo linksmo būdo, labai smarkus, mėgdavo išgerti, pokštauti. Į ūkio reikalus nesigilindavo, su žmona nelabai sugyveno.

Penktasis sūnus Aniolas – mes jį vadindavome paskutiniu dėde iš Jutiškių – išėjo užkuriomis į Vabalninko parapiją Strazdžių

* Čia neminima, kad J. Lomanas yra veikalų „Quo vadis, modernioji Europa" (1932) ir „Sielos problema" (1937) autorius.

kaimą. Paėmė už žmoną Varabauskaitę Antaniną, o jos sesuo Magdelena ištekėjo už Aniolo brolio Povilo. Vadinasi, broliai vedė dvi seseris mainais. Čia gal buvo geras ekonominis išskaičiavimas, nes nė vienam ūkiui nereikėjo duoti pasogos. Aniolas buvo flegmatikas, linksmo būdo, mėgdavo alutį, daug, nors ir lėtai šnekėdavo, juokaudavo. Jo žmona Antanina priešingo charakterio: visada susiraukus, nepatenkinta, nuolatos persekiodavo vyrą.

Chrizostomo duktė Agota, Balio Sruogos motina, ištekėjo už Sruogos greičiausiai ne iš meilės, o dėl to, kad Sruoga buvo turtingas – tėvams patiko jo ūkis. Sruogos buvo tik žemės daug, bet trobesių nebuvo, tad Agotos broliai keletą metų talkininkavo švogeriui, kol pastatė didžiulį rūmą ir kitus trobesius. Vėliau giminystė nenutrūko, vieni pas kitus svečiuodavosi. Sruogienė buvo labai vaišinga. Man įvairiausiais reikalais dažnai tekdavo nueiti ar raitom nujoti į Baibokus. Teta visada pavaišindavo skaniais pyragaičiais, saldžia arbata, dažnai ir saldainiais. Sruoga siūlydavo alaus, bet ji sudrausdavo – vaikams negalima alus gerti. Kai į Jutiškius atvažiuodavo stora stora ponia Sruogienė, vaikams visada atveždavo lauktuvių.

Sruoga turėjo penkis sūnus ir vieną dukterį, kuri dar jauna būdama mirė. Geriausiai prisimenu Balio brolį Aniolą. Tėvas jam pavedė valdyti ūkį, ir jis tvarkė jį gerai. Laikė gerus arklius, įsigijo įvairių mašinų. Vieną eržilą turėjo tik pavažiavimui. Važiuodavo nepaprastai greit, ne vieną eržilą nuvarė nuo kojų. Pakely visus stengdavosi aplenkti. Aniolas turėjo daug draugų, daug kur svečiuodavosi, dažnai svečių būdavo ir pas jį. Su kaimynais sugyveno gerai. Mėgdavo išgerti. Su litu per daug nesiskaitydavo, nors pertekliaus ir neturėdavo. Vėliau susirgo džiova.

Balio brolis Juozapas Vokietijoje baigė ekonomikos mokslus. Ilgus metus darbavosi Lietuvos atstovybėje Berlyne, vėliau buvo konsulas Karaliaučiuje. Juozapas – vienas iš rimčiausių Sruogų šeimos narių. Labai tvarkingas, negirtuoklis, santūrus, geras tėvams ir kaimynams. Dažnai rašydavo laiškus ne tik tėvams, bet ir kaimynams, pažįstamiems. Jis buvo pasiryžęs surasti visus savo gimines, kad ir tolimus, ir išsiaiškinti giminystės ryšius. Jo laiškai tikrai būdavo įdomūs. Pavyzdžiui, rašo iš Šveicarijos apie kalnus, ežerus, keliones. Taip gražiai viską aprašo, kad atrodo tikra fotografija. Jis pats daug ir fotografuodavo. „Šis tai vaikas, taip daug parašo, o Balys – brūkštels porą žodžių, ir viskas, nei ką skaityti, nei ką kitam parodyti", – sakydavo tėvai. Vabalninko parapijoje

Juozapas buvo vienas pirmųjų kaimo švietėjų. Savo tėviškės kaimynystėje – Jasiuliškiuose, pas Klingą buvo įsteigęs biblioteką-skaityklą. Parveždavo įvairių knygų ir kviesdavo apylinkės gyventojus skaityti ir į namus neštis (apie tai man pasakojo iš Baibokų kilusi Eugenija Petrulytė). Juozo sveikata buvo silpna – Didžiajame kare jį smarkiai sužeidė patrankos sviedinio skeveldros. Man yra rodęs, kiek nugaroje trūksta mėsos ir kaulų.

Balio brolis Adolfas – išdidus ponas inžinierius. Ilgus metus buvo pašto valdybos direktorius, į namus retai parvažiuodavo. Žmona buvo rusų tautybės, lietuviškai nekalbėjo. Smetonos laikais Adolfas buvo nuteistas už pašto ženklų klastojimą; koks jo likimas – nežinau. Žmona su trimis vaikais išvažiavo į Pietų Ameriką.

Kazimieras – jauniausias Sruogos sūnus, mokslus baigė Šveicarijoje, turėjo ekonomikos mokslų daktaratą, dirbo finansų ministerijoje, buvo Kauno „Maisto" direktorius. Mokslus eidamas sirgo, jam buvo nupjauta koja, pridėtas protezas. Vaikščiodavo su lazda, šlubuodamas. Turėjo žmoną ir vieną dukrą. Buvo malonaus linksmo būdo, mėgdavo paflirtuoti su moterimis. 1944 metais su šeima pasitraukė į Vakarus.

Apie Balį mažai ką prisimenu, į tėviškę nedažnai parvažiuodavo. Vieną kartą per Žolinę buvau su motina Vabalninke. Tuoj po pamaldų nuvažiavom į Baibokus. Balio tėvą sutikome kieme. Jis pasitinka mus šiais žodžiais: „O kokių velnių jūs čia atvažiavot, kas jus čia prašė?" Aš buvau gal šešiolikos septyniolikos metų berniokas, iš karto sutrikau, bet susigaudžiau ir drąsiai išdrožiau: „Atvažiavom savo dėdės aplankyti!" Jis atsakė: „O, tai gerai! Gerai, kad savo dėdės neužmirštat, gerai"! Tada pasisveikinom, pabučiavau dėdei ranką, jis tuoj liepė samdiniams paimti arklį, o mus nusivedė į kambarius. Netrukus atbildėjo visa šeimyna iš Vabalninko – atvažiavo visi vaikai su žmonomis ir kiti giminės. Prasidėjo balius, iš pradžių stalai buvo lauke. Iš Vabalninko buvo pakviestas fotografas (vieną bendrą nuotrauką tebeturiu). Bepietaujant Balys pradeda pasakoti motinai, kaip gražiai Vabalninke gieda ubagai ir čia užgieda: „Visi nesnaudžiam, visi nesnaudžiam, visi prisispaudžiam". Mama kumščiu Baliui į nugarą: „Eik tu, parmazonai, taip tai jau tikrai negieda!" O Balys vėl kartoja – „visi nesnaudžiam..." Motina klausia, kaip pamaldos, ką kunigas sakė per pamokslą. Balys neatsakė, matyt, bažnyčioje nebuvo. Bažnyčios nemėgdavo.

Atėjus vakarui, ruošiamės nakvynei. Dauguma svečių, ypač moterų, sugulė kambariuose, klėtyje, o vyrai nuėjom į daržinę

ant šieno. Čia atėjo ir Balys. Sugulėme. Rytą atsikėlėme, rengiamės, Balys liko paskutinis. Atsikėlęs aunasi kojas ir neranda bato. Pradėjo ieškoti vienas, paskui mes, visa šeimyna, verčiam, purtom šieną – bato kaip nėra, taip nėra. Ką daryt, kaip čia profesorius eis be vieno bato? Darbavomės gana ilgai. Tik vėliau kažkas pastebėjo, kad profesoriškas batas pašelmenyje užkištas už gegnės. Mat Balys, labai aukštas, pats ten ir užkišo. Vakare šienas buvo dar nesusigulėjęs, o vėliau išdykaudami sumynėme jį, ir pasidarė šelmuo aukštas.

Pasakojo ir kitą atsitikimą. Buvo atvažiavęs Adolfas su šeima ir Balys. Vaišinosi, ir kada jau reikėjo vykti į Kauną, neberanda profesoriaus. Visa šeimyna ant kojų, visur ieško, jo niekur nėra. Pagaliau, apeidami klojimą, pastebi, kad kūlių prėslas sujauktas (kūliai daromi iš rugių pėdų stogui dengti). Pasirodo, Balys iškėlė vieną kūlį iš prėslo, o pats atsigulė jo vietoje ir saldžiai miega.

Kartą sekmadienį Balys atvažiavo į Strazdžių kaimą pas dėdę Aniolą. Atvažiavo priešpiet, klausia, kur kunigas Juozas. Sako, jis Biržuose (tada buvo gimnazijos kapelionu). – „Tai reikia atvežti". Tuoj Balys su savo mašina nuvažiuoja į Biržus, kunigo namuose neranda, jis bažnyčioje. Balys į bažnyčią. Tarp zakristijos durų susitinka jį einantį mišių laikyti: „Labas, aš atvažiavau tavęs parvežti į namus, važiuojam". Kunigas parodė ženklais, kad negalės važiuoti. Sugrįžta Balys į Strazdžius vienas ir sako, kad kunigas išdidus, ne tik važiuoti nevažiuoja, bet ir kalbėti nekalba. O kunigas irgi susirūpino, gal namuose kas nors susirgo ar panašiai. Po pamaldų tuoj susirado automobilį, parvažiuoja, o čia visi ramiausiai gurkšnoja alutį.

Paskutinį kartą susitikau su pusbroliu Baliu 1941 metų birželio pradžioje. Aš tada dirbau meno reikalų valdyboje. Viršininko nebuvo. Sruoga atnešė savo pjesę „Apyaušrio dalia", kuri buvo numatyta ruošiamai Lietuvos dekadai Maskvoje. Pasikalbėjome, kvietė aplankyti jį. Apgailestavo, kad nėra viršininkų, nėra su kuo pasitarti dėl pjesės. Rankraštį paliko pas mane ant stalo, jau rengėsi eiti, bet sugrįžo, paėmė jį (rodos, mašinėle spausdintą), čia pat ant viršelio užrašė: „Į Maskvos dekadą nepretenduoju" ir pasirašė.

Užeiti pas Balį taip ir neprisiruošiau.

Rokiškis, 1972, rugsėjo 28
LLTIR, f. 53, b. 1136

APOLONIJA LOMANAITĖ-STELEMEKIENĖ

Su Baliu Sruoga esame tikri pusbroliai. Mano tėvo Povilo sesuo Agota buvo rašytojo motina.

Su Baibokų Sruogomis labai giminiavomės. Per Petrines Krinčine suvažiuodavo visa giminė. Mes visi iš Jutiškių per Antanines važiuodavom į Baibokus – Jasiuliškių kaimo koplyčioje būdavo atlaidai. Balys buvo linksmas, gyvas, nepuikus. Visus užkalbindavo, su visais juokdavosi. Prie alaus išsigalvodavo visokių išdaigų. Sakydavo eiliuotus anekdotus, prilyginimus, dainuodavo liaudies dainas. Vadovaudavo rateliams, polkai su ragučiais. Kartą Benediktavoje jis buvo suorganizavęs vakarą. Iš Baibokų ten vyko Sruogos giminės ir svečiai, aš taip pat. Klojime buvo vaidinimas ir šokiai. Susirinko daug apylinkės žmonių. Balys sakė kalbą. Visiems tas vakaras labai patiko.

Agota Lomanaitė išėjo už Sruogos į Baibokus labai jauna, kai tik kunigas galėjo šliūbą duoti. Labai nenorėjo už jo eiti. Nepatiko jai. Senas, grubijonas, ilganosis, prastas. Teta Agota buvo graži, ji mylėjo kitą. Baibokų didelis ūkis taip viliojo visus, kad mergaitė turėjo nusilenkti tėvų valiai. Tais laikais niekas širdies ir patikimo nežiūrėjo.

Nelengvas gyvenimas Sruogienei Baibokuose. Trobos senos, apleistos, reikėjo statytis, vaikų būrys, beveik visus mokė. Važiuodama į Rygą, koją susilaužė. Ilgai vaikščiojo su lazdele.

Sruogų vaikai iš Kauno kasmet atvažiuodavo. Turėjo savo mašinas. Atveždavo tėvams dovanų. Turtingiausias iš jų buvo Adolfas. Vaikai labai mylėjo motiną. Niekad negirdėjau dideliu vardu ją vadinant, vis švelniai, gražiai – matute, matušėle. Rūpinosi ja, vežiojo pas daktarus, gydė. Tačiau ji nesulaukė gilios senatvės. Mirė 1930 m. per Kalėdas, turėdama 63 metus. Palaidota Jasiuliškių kaimo kapinėse. Kitais metais per Kazimierą mirė ir Sruoga. Jis gerai pagyveno, sulaukė net 85 metų. Vaikai geležine tvorele aptvėrė tėvų kapus, pastatė kryžių.

Biržų r., Gaižiūnų k.

Užrašė M. Grigaitytė (1962, gegužė, LLTIR, f. 53, b. 345) ir J. Latvėnas (1963, sausis, LLTIR, f. 53, b. 1144)

ANELIJA LOMANAITĖ-BRAZDŽIONIENĖ

Mano tėvas Povilas Lomanas – rašytojo Balio Sruogos motinos brolis. Jis turėjo tik vieną seserį Agotą. Ji labai jauna nuėjo į Baibokus už Pranciškaus Sruogos. Vos pradėjo septynioliktus metus, kai ištekėjo. Kaip pasakojo tėvas, ji labai nenorėjo eiti už seno, negražaus Sruogos. Turėjo kitą vaikiną, jauną, gražų. Bet ten buvo du broliai. Jie pasidalinę tėviškę po 25 ha, o čia palivarkas, 80 ha. Tėvams atrodė, kad Baibokai – tokia laimė, nėra čia ko nei rinktis, nei nenorėti. Tais laikais viską tvarkė tėvai, niekas nežiūrėjo, patinka tau ar širdis iš baimės nustoja plakusi.

Teta buvo gero būdo, graži. Mokėjo puikiai šeimininkauti. (Gal pas brolio kunigo šeimininkę kiek pasimokė?) Gavo didelį kraitį ir pasogą.

Tetėnas ne tik kad senas, negražus, bet ir nemalonus. Kad pasakys ką, tai nėr kur akis dėti. Jo rankos baisios, nagai kaltūnuoti, veidas ilgas, nosis atsikišusi, aukštas, sudžiūvęs. Alaus išgėręs, Sruoga šneka ir šneka vis tą patį. Mėgo pasigirti: niekas tokių mokytų vaikų neturi kaip jis, išleido visus į mokslą, ūkis geras, nenugyventas... O kaimynai, gal ir giminės jam primena, kad jis turi, kas jam padeda, – tai du dėdės kunigai. Bet Sruoga tyli, nieko nesako. Po kiek laiko vėl tą patį.

Kartais jis jau sėdi lineikoje, o teta dar mūs gryčioje šnekasi. Tai kad pradės piršlį garbavoti, kam primelavo, pripiršo tokią žmoną: sakė, kad gera, paklusni, o dabar – jis laukia ir nesulaukia. Argi jam tokia žmona reikalinga?

Man rodos, kad Balys ir Aniolas nusidavę į tėvą. Kada išgeria alaus, tai tokie patys grubijonai kaip tėvas.

Lomanų giminė visai kitokia. Jie žmogaus neužgaus, neužgrubijonys. Jei sakys ką nors žmogui negero, tai pagalvos, kaip čia švelniau, delikačiau pasakyti.

Žinoma, tetai buvo nelengva. Sugyvent jiedu sugyveno. Teta nuolaidi. Vaikus labai mylėjo. Verkdavo prisiminusi duktės Emilijos mirtį. Ji mirė labai jauna. Kita duktė Vincutė maža mirė. Lyg per sapną prisimenu, kad dar viena mažutė mirė. Taip ir nelemta buvo Sruogaitėms užaugti. Įsigėręs tetėnas irgi ašarą nubraukdavo, kai išeidavo kalba apie dukterį. Emilija buvo graži, į motiną.

Kaip sakiau, teta buvo gera šeimininkė. Mokėjo svečius priimti. Visokius valgius gamindavo. Vaikai indų gražių pripirkę atveždavo.

Svečių dažnai būdavo. Tetėnas padarydavo gero vyno. Alų miežinį mūsų krašte visi moka daryti.

Vabalninke kermošius rugpjūčio 15-tą, per Žolinę. Pakermošis Baibokuose. Suvažiuodavo giminės, pilnas kiemas lineikų. Iš Kauno atvykdavo Sruogų sūnūs Adolfas, Juozas, Balys, Kazys. Dažniausiai vieni, be žmonų. Juozas skyrėsi iš jų visų: rimtas, negėrė, nerūkė. Jis su visais gražiai giminiavosi. Visus pašnekins, pamatys. Mes jį mylėjom, laukėm. Aniolas liko nemokytas, jam ir atiteko tėviškė. Džiova anksti nuvarė jį į kapus.

Teta didelių turtų neturėjo. Ūkis didelis, trobos gražios, sode daug visokių vaisių, bičių.

Pasvalio r., Girniūnų k., 1973, rugpjūčio 3
LLTIR, f. 53, b. 1161
Užrašė M. Grigaitytė

ONA SRUOGAITĖ-MARČINSKIENĖ

Su rašytoju Baliu Sruoga esame brolių vaikai. Jo tėvas Pranciškus atėjo į Baibokus iš Sodelių kaimo. Mano galva neišneša: vieni sako, kad jis bevaikių Šalčių augintinis, kiti – kad jo brolis kunigas Jonas mokėjęs Šalčiams už tą dvarelį.

Sodelių kaime yra du Sruogų kiemai. Vienas čielas ūkis (30 ha), o kitas turėjo trečią dalį. Turbūt negiminės, kad nesigiminiavome.

Aš užaugau savo tėvo tėviškėje. Iš tėvo pusės turėjau vieną tetą – Sruogaitę-Tušlienę. Vardą pamiršau. Vyriausias dėdė buvo Jonas, kunigas. Po jo – baibokiškis. Jis buvo mano krikšto tėvas. Kitas dėdė Ignas iš brolio kunigo gavo daug pinigų, kad nusipirktų didelį ūkį (rodos, Jutiškiuose, iš kur mano dėdienė, Baibokų dėdės Pranciškaus žmona). Gavęs tūkstančių, dėdė Ignas su savo draugu Poviloniu dalį jų praūžė ar kas ištraukė. Sužinojęs apie tai, brolis kunigas atėmė likusius ir nupirko jam namus Panevėžyje. Mokydamasis pas jį gyveno Balys Sruoga.

Sodeliuose buvo dvylika čielų ūkių, keturi pusininkai, keletas smulkesnių, dvi grytelės bežemių. Žemės drėgnos, vidutinės ir prastos, kai nelietingi metai, kviečiai užaugdavo.

Tėvelio, o kartu ir mano tėviškė man atrodė graži. Trobos geros, nors šiaudiniais stogais. Gryčia didelė, su grindimis. Dvi klėtys,

dvi daržinės, kluonas, du tvartai, pirtis ir rūsys. Prieš pat mus buvo mokykla, bet manęs neleido. Dėdė kunigas žadėjo duoti didelę pasogą. Kam to mokslo mergaitei?

Mano brolis Ignas per 1905 metų revoliuciją, kai nuvertė caro valdžią, buvo išrinktas Stumbriškių valsčiaus raštininku. Aniolas Sruoga, atvažiavęs pas jį į raštinę, išdūrė caro portretui akis. Igną areštavo. Sėdėjo Panevėžio kalėjime. Su mama nuvažiavome pas jį. Pro langą matėm ir Juozą Sruogą. Brolis pasėdėjo kelis mėnesius.

Su Baibokų Sruogomis giminiavomės. Mama ir brolis Ignas nemėgo jų. Mes prieš juos tik vargšai. Giminėms turtai daug reiškia. Baibokiškiai buvo visa galva aukščiau. Didžiavosi savo dvareliu, būriu besimokančių vaikų, vėliau – jų aukštom vietom.

Balys už mane ketveriais metais vyresnis. Vasarą dirbdavo laukuose. Tėvas vaikų nelepino. Kartais man atrodė, kad jis iš didelio skūpumo vaikus varo prie darbo. Balys mane erzindavo, kad netekėčiau. Jis būsiąs klebonas, ir aš turėsiu jam gaspadinauti.

Dėdė Pranciškus buvo griežtas. Daug kartų girdėjau jį ne tik ant šeimynos grubijonijant, bet net ir žmoną negražiai vadinant. Žmona nusileisdavo, patylėdavo... Jis jau buvo senas, lyginant su dėdiene. Jie mane kviesdavo šeimininkauti, kai būdavo svečių. Brolis juokdavosi, kad Baibokams tarnaitės reikia. Vėliau ir pati supratau, kad teisybė.

Pas juos būdama, mačiau, kaip dėdė prižiūri šeimyną. Jis žmogumi nepasitikėjo. Visur jam atrodė, kad samdiniai jį apstato. Atsimenu, žiemą šeimyna kažką dirbo. Sruoga snaudžia virtuvėje, bet neina miegoti. Girdi, nueisi, tai tiek jie tau ir dirbs.

Dėdienė žiūrėdavo, kad per balius šeimynai neišeitų daug gėrybių. Mat pripras skaniai, ką tada reikės daryti. „Iš kur paimsi?" – dejuodavo. Šeimyna pakęsdavo blogą maistą, drabužį dėl to, kad alga čia buvo šiek tiek didesnė.

Dėdienė buvo švari, tvarkinga. Grindys, stalas, suolai balti. Žinoma, tai priklausė nuo tarnaičių. Dėdė laikė, rodos, tris mergas ir pusmergę. Bernų irgi tiek. Vasarą skubiems darbams reikėdavo dar samdyti.

Aš tekėjau 1916 metais. Dėdienė buvo mano svočia. Kad nereikėtų jai pačiai ruoštis, Aniolas atvežė pas mus pilną vežimą visokių produktų. Tekėjau į čielą ūkį Paliūniškėse (18 km nuo Sodelių). Gyvenimo pradžiai Aniolas davė tris maišus avižų. Sunkūs tada buvo laikai. Gerai mums ir avižos. Vestuvėse dalyvavo tik Baibokų

dėdės. Pusbroliai dar nebuvo grįžę iš Rusijos. Vėliau Balys su Aniolu kelis kartus lankėsi Paliūniškėse.

Baibokiškiai mėgo stikliuką, o dėdė ir Aniolas net labai.

Sykį mano tėviškėje Balys su Aniolu buvo taip išslapstę visas pagalves, kad mes niekaip negalėjom jų surasti. Visur iškaišiojo, net į pečių radom įkištą. Mama pyko, kad supurvino užvalkalus.

Mano mama buvo gera dainininkė. Aš irgi turėjau neblogą balsą. Baibokiškiai tik šaukia, rėkia, bet nieko jiems neišeina. Prašydavo mūsų padainuoti. Mes traukdavome: „Atsisakom nuo senojo svieto", „Drąsiai, draugai, koja kojon", „Eina garsas nuo rubežiaus", „Kur bėga Šešupė", „Kaipgi gražus gražus..." ir kt.

Mirus kunigui dėdei Jonui (man rodos, Ylakiuose), baibokiškiai važiavo parsivežti turtų. Nesakė, ką gavo. Mes laidotuvėse nebuvom. Kunigas dėdė pas mus retai lankydavosi, nors sakydavo, kad Sodeliai mieliausi jo širdžiai, kad tėviškės jis niekada nepamiršta, tik laiko neturi atvažiuoti ar ilgiau pabūti. Prisimenu, kelis sykius man davė penkrublinę. Jokių dovanų neatveždavo. Mama pasakojo, kad mano tėvelis jam sakydavęs: „Kada tu, broli, ir man kokį dvarelį nupirksi?" Jis nusijuokdavo ir atsakydavo, kad Sodeliai jam (mano tėvui) esanti tėviškė ir privalo būti brangesni ir geresni už didžiausius dvarus.

Turėjom daug nuotraukų, bet jos per karus išsimėtė ir žuvo. Baibokų Sruogų laidotuvėse nedalyvavome. Buvo savo vargų.

Vabalninkas, 1962, gegužė
LLTIR, f. 53, b. 359
Užrašė M. Grigaitytė

POVILAS GRIGALIŪNAS

Baudžiavą panaikinus, Baibokų dvarą dalino valstiečiams. Iš tų laikų eina kalbos, esą matininkai tyčia taip karpė dvaro žemę, kad 80 ha centras liktų ilgas ilgas, kokių trijų kilometrų, bet siauras. Sruoga supykęs sakydavo: „Tas velnio abrūsas".

Man rodos, Sruoga menkai mokėjo rašyti. Tik mandriai pasirašydavo: „Franciškus Sruoga". Būdo jis buvo kieto, griežto, užsispyręs. Vaikų nelepino. Esą vaikus gadina motina su savo meilėmis.

O vaikui reikia gerai duoti į smardonę, nes kitaip nebus iš jo žmogaus. Vaikai jo bijojo.

Aniolas buvo labai išdykęs, baisus iškadninkas. Tėvo diržo ir pančio jis gerai šventintas, bet nieko tas nepadėjo. Kur tik pasisukdavo, ten ką nors sudaužydavo, sulaužydavo, sudraskydavo. Kartą, naktigonės metu daugeliui sumigus, Aniolas paėmė mano klumpę ir norėjo jau kišt į ugnį. Aš su kita jam taip stuktelėjau į alkūnę, kad jis, nė žodžio netaręs, padėjo ją gražiai ant žemės. Nuo to laiko niekados daugiau manęs neužkabino.

Aniolas naudojosi didžiažemio teisėmis. Visi jo bijojo, niekas jo kvailystėms nesipriešino. Atsimenu, kartą pas kažkurį kaimyną būnant, pamatėm pro langą jį ateinantį. Visi šoko ką įmanydami slėpti. Nespėta išgabenti siuvamos mašinos. Netrukus Aniolas puolė prie jos. Šeimos tėvas, galvą susiėmęs, sėdi, bet nieko jam nesako. Neiškentėme svetimi ir nutraukėm jį nuo mašinos.

Tylomis žmonės Aniolą „raspusninku" vadino. Nepraėjo jis nei pro padžiautą ant statinių puodynę, nei pro puodą, jų nesudaužęs. Žirkles išnarindavo, peilį nulauždavo. Kaimynų vaikus mokydavo panašių dalykų. O kai paimdavo į burną, tai jau galas. Traktieriuje sudaužydavo indus. Žinoma, jo garbė neleisdavo likti skolingam. Prašydavo prisiųsti sąskaitą. Vabalninko krautuvininkai žydai lenkdavosi Sruogoms, bet Aniolo bijojo. Nežinia, kokią šunybę sugalvos.

Balys Sruoga irgi geras štukorius. Tik mokytas žmogus jau gražiau štukavoja. Buvo gyvas, linksmas, o kartais paniuręs, nešnekus. Kai Jėčius leido dukterį Oną į Meliūnus už Liko, Balys buvo pajaunys (1919 ar 1920 m.). Ką jis čia neišdarė, kokių šokių neprišoko! Kaimas dar nebuvo matęs tokių linksmų vestuvių. Tik žmonės, ypač moterys, kraipė galvas, žiūrėdamos į Balį atsilapojusiais marškiniais. Vėliau, rodos, ir švarką jis nusimetė. Tais laikais ir kaime buvo mada, kad šventėse, vestuvėse tik su šlipsais, iki smakro užsegiotais marškiniais turėjo būti. O čia Balys laužo seną madą! Moterys trauko pečius ir šnibždasi: „Boleslovas iš didelio mokslo išėjo iš razamo" arba „Iš didelio rašto išėjo iš krašto".

Balys nebuvo puikus. Rasdavo kalbą su paprastais kaimo žmonėmis. Mėgo jaunimą, dainas, nors pats balso neturėjo.

1905 m. revoliucijos laike, sako, kad ir Balys, slapta nuo tėvų išlindęs pro langą, pjaustė telegrafo vielas, stulpus. Tėvas draudęs ir pykęs ant Juozo, kam lenda pats į pražūtį ir tėvus pražudyti gali.

Negirdėjau, kad pas Sruogą žandarai būtų kratę. Juozas tai pakliuvo į kalėjimą, apie dvejus metus išsėdėjo.

Jasiuliškėse su motina gyveno Antanas Šimkevičia. Jis buvo Sruogos parankinis, savas žmogus. Nemokėjo skaityti, bet man atnešdavo spaudos. Aš neklausdavau, o jis nesakydavo, iš kur gavęs. Jis buvo siunčiamas ir į Mintaują, ir pas Sruogos bei Sruogienės brolius kunigus. Kurį laiką kun. Sruoga buvo jį priėmęs pas save. Antanui ten nepatiko, ir jis grįžo. Su senuoju Sruoga jam ėjosi gerai. Kai Aniolas ėmė gaspadoriauti, Antanas metė draugystę. Sakė, kad Aniolas nori jį išnaudoti.

Senasis Sruoga samdė didelę šeimyną: tris bernus (bandininkus), kartais ir pusbernį, tris mergas, pusmergę kiaulėms šerti ir du piemenis. Kiek aš atsimenu, jis laukuose tik pasižiūrėdavo, tvarką darydavo, bet dirbti nedirbdavo. Senas jau, nebepajėgė. Kartais pavakarius į laukus nunešdavo.

Pinigų tais laikais gaudavo už linus ir kviečius. Sruoga daug sėjo linų. Kai geri metai, užaugdavo kviečiai. (Žemės pas mus šlapios, žemos.) Nemažai laikė gyvulių, paukščių.

Jei kieno gyvuliai įeidavo į Sruogos žemę, reikėdavo eiti talkon mėšlo vežti, rugių pjauti. Pagavęs gyvulį, Sruoga uždaro jį ir liepia piemenims atsivesti gaspadorių.

Pas Sruogą namuose buvo švaru. Grindys, suolai, stalas balti. Seklyčioje grindys dažytos. Sruoga visą trobą pasistatė pats – Šalčiaus trobesiai buvo seni ir prasti. Šeimyna skųsdavosi dėl blogo maisto. Varškė buvo laikoma gardumynu. Būdavo ir pabaigtuvių, bet ir jos niekuo nesiskirdavo nuo kitų dienų, nuo kasdieninio valgio. Skūpuokliai buvo.

Sruogienė buvo geresnė, švelnesnė, tylesnė, bet Sruogą ji valdydavo. Jis privengdavo žmonos. Gerdavo slapta. Alų pats darydavo ir visada jo turėdavo. Per dukters Emilijos laidotuves giesmininkus vedėsi į kamarą degtine pavaišinti. Bevaišindamas ir pats priragavo. Atėjęs prie mirusios, pradėjo raudot ir juokinti žmones: „Emilija, Emilija, tokia jauna, tokia graži, eik tu peklon, ėmei ir numirei!" Jo mėgstamas priežodis – „eik tu peklon" arba „velniai rautų". Nusikeikdavo ir smarkiau.

Sruoga turėjo bendrauti su mažesniais už save ūkininkais. Tokių kaip jis mūsų apylinkėje nebuvo. Turtingiausias buvo Vincas Kezys Jasiuliškėse (turėjo 50 ar 60 ha).

Skirstytis į vienkiemius pradėjom apie 1910-uosius. Buvo nutarta per ketverius metus išsikelti. Karas viską sumaišė.

Sruoga sirginėjo penkerius-šešerius metus. Mirė sulaukęs gražaus amžiaus. Motinos laidotuvėse buvo visi vaikai. Jie stipriai mylėjo motiną, gydė, vežiojo pas daktarus. Kurį laiką ji gyveno Kaune pas Balį.

Jasiuliškių kapinės, kur palaidoti visi Sruogos (šalia geležinio Šalčiaus kryžiaus be užrašo) labai senos. Pasakojama, kad joms daugiau nei 400 metų.

Biržų r., Jasiuliškių k., 1962, gegužė
LLTIR, f. 53, b. 341
Užrašė M. Grigaitytė

PRANAS ŽITKEVIČIUS

Anais laikais buvo trilaukė ūkio sistema: rugiai, javai, pūdymas. Daug sėjo linų. Didžiausios pajamos iš jų. Žydai supirkdavo išmintus, išbruktus linus, sėmenis, kviečius. Arba veždavom į Panevėžį, Pasvalį. Mynėm mašinomis. Ir sau reikėjo nemažai linų: kasdieniniams reikalams ir kraičiams.

Vabalninke buvo amatininkų. Žydai turėjo krautuves, malūną, valcavo, kepdavo pyragus. Buvo galima nusipirkti ar suvalcuoti pikliavotų miltų. Rusai sentikiai Kupiškyje gerai dirbo ratus. Kalvis buvo ir kaimuose.

Vabalninke net trys sinagogos (viena sudegė). Rabinas vienas. Turtingesni ėjo į vieną, biedni į kitą, nesimaišė. Žydai turėjo 60 ha ganyklą.

Mūsų krašto valgiai: barščiai, kopūstai, verdami su mėsa, miežiniai skryliai, virtiniai su varške ar lašiniais, kruopos, bulvienė, pienas saldus ar rūgštus, varškė, sūris, sviestas. Svečiams duodavo kumpio, dešros, kiaušinienės, pyrago ar ragaišio, prie alaus – virtinių su lašiniais. Per kermošius šaltiena. Lėkštės, šakutės buvo svečiui. Šeima valgė iš vieno molinio bliūdo. Alus be cukraus iš miežių su apyniais, trijų nupylimų. Trečias tai jau girelė. Čia visur miežinis alus buvo labai geriamas. Sako, kad Pranciškus Sruoga kasdien nusileisdavo į rūsį su uzbonėliu...

Talkos būdavo labai retai – linams rauti. Patys apsidirbdavo arba samdydavo. Iš laukų eidami dainuodavome. Per rugiapjūtę namų šeimininkui nešdavome vainiką. Kaime gerdavo tik alų. Degtinės nebuvo.

Žiemą vyrai vijo pančius, virves, drožė šaukštus, samčius, bruktuves, pynė nagines (tik darbui). Į bažnyčią mūsų krašte ir neturtingi nėjo naginėti. Vyrai nešiojo aulinius batus, vėliau tuflius. O Krinčino parapijoje ilgai, ir apie 1930 metus, nešiojo nagines. Ten žmonės tamsesni, papročiai kitokie. Aš mačiau, kaip moterys, užgėrusios alaus, lipa ant stalo, perbėga jį, neužkliudydamos lėkščių, puodukų. Moterys storos, mažos. Ten būta ir žiaurių atsitikimų, žmogžudysčių dėl meilės. Agotos Sruogienės, Balio motinos, tėviškė Krinčino parapijoje, Jutiškių kaime. Jos brolis Povilas buvo geras ūkininkas, tvarkingas, lėtas žmogus, tamsaus gymio, neaukštas. Ūkis gražus, čielas. Atvažiuodavo į Vabalninko atlaidus, iš jų traukdavo į Baibokus.

Darbo ir išeiginiai drabužiai buvo namie austi: vilnoniai, lininiai, pusvilnoniai, pusiau su pašukomis. Moterys gražiai verpė ir audė. Jų sijonai įvairiaspalviai, kvolduoti, raukti, ilgi. Skarelės šilkinės ar kartūninės, margos.

Apie Vabalninką didelės lygumos. Pavasarį ir rudenį keliai šlapi.

Su Aniolu Sruoga mokiausi Vabalninko pradžios mokykloje. Jis buvo apsirengęs austiniais drabužiais. Išdykęs, nesimokė ir kitiems trukdė. Mokytojui buvo bėdos – nenorėjo Sruogiuko smarkiai bausti, pyktis su tėvais. Šiaip taip jis baigė du skyrius.

Mokykla buvo dviejų galų mediniame name. Viename gale, dideliame kambaryje buvo viši keturi skyriai. Kitame gale gyveno mokytojas. Viskas dėstoma rusiškai. Valstiečių vaikams sunku. Kas kita vabalninkiečiams, jie lengviau mokėsi. Sunkiausia iškalti caro giminę, ilgus eilėraščius, gramatikos taisykles. Fizinės bausmės: liniuotė per delną, klupdymas ant grindų kampe, kartais dar žirnių papila. Mokytojas buvo griežtas. Valstiečių vaikai baukštūs, iš baimės pasimeti net pamiršti, ką žinai.

Po 1905 metų revoliucijos daug kas pasikeitė. Lietuviai išsikovojo tautinių laisvių iš „tėvelio" caro. Jau nebarė mokinių, jei išgirsdavo lietuviškai kalbantis. Mokykloje pradėjo dėstyti ir lietuvių kalbą.

Bruzdėjimų dienomis Vabalnike kažkas paskleidė žinią, kad nuo Biržų ateina juodašimčiai (policininkai ar žandarai) žmonių pjauti. Kilo baisus sąmyšis, išgąstis. Užgesino žiburius. Pristavas pasislėpė, mat žmonės ginklavosi tuo, kas ką nutvėrė. Sruoga tai teisingai parodo „Baisiojoje naktyje". Išaušus rytui, visi atsikvėpė. Atvyko pats gubernatorius su kareiviais, su armota. Rinkos

aikštėje pasakė žiaurią kalbą. Baigė žodžiais: „Buntavosite, visus iššaudysiu!" Monopolio daužymas, valsčiaus valdžios išvaikymas Stumbriškėse, Čypėnuose visiems žinoma iš spaudos. Stumbriškėse valsčiaus sekretoriumi buvo išrinktas Balio pusbrolis Ignas iš Sodelių. Jis buvo išsilavinęs, baigęs, rodos, keturias Panevėžio gimnazijos klases, geras kalbėtojas, protingas vyras. Gerai jį pažinojau. Dainininkas. Mudu traukdavome lietuvių liaudies dainas. Kartais alaus išgerdavom.

Panevėžyje jo dėdė Ignas Sruoga turėjo namą. Pas jį gyveno mano brolis Kazys, gimnazistas. Aš veždavau jam maisto.

Vabalninkas, 1973, rupjūčio 7
LLTIR, f. 53, b. 1191
Užrašė M. Grigaitytė

VLADAS JACEVIČIUS

Užaugau Baibokų pašonėje, Jasiuliškių kaime. Mūsų buvo vadinamasis čielas ūkis, valakas žemės.

Rašytojo Balio Sruogos tėvas Pranciškus buvo visoje apylinkėje stambiausias žemvaldys. Su kaimynais, galima sakyti, nebendravo. Jei gyvuliai, paukščiai įeidavo į Sruogos javus, gaspadorius juos uždarydavo. Kartais imdavo net po rublį ar reikėdavo už padarytą „iškadą" talkon eiti. Rublį po kiek laiko grąžindavo. Sakydavo, kad norėjęs tik pagąsdinti.

Aš esu vienmetis su Adolfu Sruoga. Lankiau kartu su juo Vabalninko pradžios mokyklą. Mokytojas buvo Račipas. Klasėje mokėsi visi trys skyriai, kitam namo gale gyveno mokytojas. Sruogos vaikai Juozas ir Adolis buvo aprengti dar storesnio milo švarkeliais negu mes.

Tuo metu net ir tokių, kaip mes, gyvenimas buvo gana sunkus. Nemokėjom žemės dirbti, derliai menki, pašarų neužteko, pievos prastos. Jeigu pasėdavo šiek tiek dobilų, tai tik arkliams. Karves šerdavo beveik vien šiaudais (dažniausiai ruginiais). Todėl žiemą apie pieną nėra ko nė kalbėti. Tada jo mažai ir reikėjo. Gavėnioje sausas pasninkas. Burokai, kopūstai, žirniai, blynai, bulvės, svogūnai, garstyčiai, sėmenų aliejus, silkė, raugalas taip išsekindavo žmones, kad jie sekmadieniais bažnyčioje atrodydavo pamėlynavę.

Anais laikais pinigų daugiausia gaudavo už linus, sėmenis. Linai, teisybė, labai žemę nualina, po jų niekas neauga. Pranciškus Sruoga sėdavo daug linų. Vėliau pradėjo ir kviečius auginti. Jis geriau tvarkė ūkį, geriau apsiėjo su samdiniais. Pirmas įsigijo manieżą. Vaikus į mokslą leisti Sruogams padėjo Sruogienės ir Sruogos broliai kunigai. Be jų, kad ir iš tokio didelio ūkio, nebūtų galėję būrio vaikų išmokyti.

Maistas pas Sruogą buvo prastas. Šeimyna skųsdavosi. Algos jis daugiau mokėdavo, todėl ir pakęsdavo blogą maistą. Gaspadoriai kartu valgydavo. Drabužiai stori, naminiai. Nagines pakeitė klumpės. Į bažnyčią ir samdiniai turėjo batus.

Sruogos, kaip minėjau, su kaimynais nedraugavo. Laikėsi nuošaliai, lyg užsidarę. Neatsimenu, kad būtų buvę pas juos kokios vaišės, į kurias būtų pakviesti kaimynai.

Kai po 1905 m. revoliucijos įvykių prasidėjo kratos, senasis Sruoga namie nemiegojo. Aniolas ateidavo manęs prašyti pernakvoti. Kokias dvi savaites nakvojau. Nei žandarai, nei dragūnai pas Sruogas nesilankė. Tik Juozas pateko kalėjiman ir išsėdėjo apie dvejus metus.

Sruoga mėgo išgerti. Alaus visados turėjo ir pats jį darydavo. Sūnus Aniolas blogo būdo, smarkiai gėrė. Šeimyna nepabūdavo. Buvo net bylų už samdinių sumušimą. Jo antroji žmona irgi pasitaikė nekokia šeimininkė, tvarkėsi daug blogiau už senąją Sruogienę. Pas juos buvo labai nešvaru, vasarą daugybė musių, ypač virtuvėje. Aniolas sirgo džiova. Gydėsi sanatorijoje, bet degtinė nuvarė jį į kapus.

Mano brolis Liudas mokėsi kartu su Baliu Sruoga Panevėžio realinėje mokykloje. Vieną kartą važiuodamas į Panevėžį nuvežiau ir Balį. Visą kelią jis deklamavo ir dainavo apie meilę. Balsų Sruogos nė vienas neturėjo, bet dainuoti mėgo. Balys tada dar buvo jaunuolis. Man atrodė nepaprasta, kad jis tiek daug moka eilėraščių ir dainų vien tiktai apie meilę. Brolis Liudas, prisimenu, pasakojo, kad jis su draugais stengėsi Balį atitraukti nuo kažkokios merginos.

Vilnius, 1962, birželio 28
LLTIR, f. 53, b. 342
Užrašė M. Grigaitytė

AGOTA ŠAVENYTĖ-MARINSKIENĖ

Mano motina dvylika metų tarnavo pas Šalčių Baibokuose, o tėvas išdirbo jo dvare trejus metus. Todėl mano krikšto močia pasisiūlė būti Agota Sruogienė. Ji mane su bernu Kuliešiumi nešė į krikštą ir net savo vardą man davė.

Pranciškus Sruoga buvo Šalčių augintinis. Jam ir paliko bevaikiai seniai savo dvarelį (apie 80 ha). Motina pasakodavo, kad Šalčiai buvo labai dideli šykštuoliai. Šeimynai, darbininkams maistas labai prastas, drabužiai blogi. Mažai kas ilgiau kaip metus prabūdavo. Mano motina buvo daugiau prie virimo, prie namų, tai jai vis lengviau. Sruoga turėdavęs valgyti su šeimyna, eiti kartu visų darbų dirbti. Niekuo nesiskyrė nuo samdomų bernų. Pamažu jis išmoko apgaudinėti savo globėjus. Daug ko nebeatmenu. Liko galvoje, kaip Pranciškus Sruoga išleisdavo alų ir pripildavo vandens. Atsineša senis Šalčius alaus, pila, o alus nė šnypšt. Klausia jis mano mamą, kodėl alus toks silpnas. Žinoma, mama neišdavė kaltininko.

Vėliau matysim, kaip Sruoga, išmokęs apgaudinėti globėjus, nepasitikėjo ir savo šeimyna, stengdavosi turėti šnipų ar pats slapta klausydavosi, sekdavo jų darbus. Koks pats esi, taip ir apie kitą žmogų manai, – sako mūsų liaudis. Šventa teisybė. Be to, Pranciškus prie gėrimo mokėdavo nusikniaukti lašinių, skilandžio, kiaušinių. Reikėjo ir pačiam, ir su draugais. Mamai sunku buvo tarp Šalčių ir jauno būsimo gaspadoriaus. Bet ką darysi! Pasakysi – bus ne gyvenimas.

Aš pradėjau varstyti gaspadorių duris nuo devynerių metų. Trejus tarnavau pas savo krikšto močią. Šalčiai jau buvo mirę. Krikšto močia buvo dar jauna, graži. Juozas, Adolis mokėsi Mintaujoje, Emilija, Aniolas, Balys buvo namie. Prie manęs gimė Kazys. Sruoga atėjęs pranešė, kad sulaukęs sūnaus. Pagerino valgį, atnešė alaus. Sruogienė gimdė namuose, apsiėjo su kaimo bobute. Krikštynų didelių nekėlė. Kai aš tarnavau, nebuvo jokių balių, nebuvo atvažiavę jų broliai kunigai, neateidavo nė kaimynai. Žinoma, tokių didžiažemių kaip Sruoga aplinkui nebuvo.

Sruoga daug samdė šeimynos: du bernus bandininkus, pusbernį, dvi mergas, pusmergę, du piemenis. Jei norit suprasti tų laikų žmonių gyvenimą, jų papročius, darbus, vargus ir džiaugsmus, turite nusikelti į ano šimtmečio pabaigą. Šiandien sunku patikėti, kad žmonės taip dirbo, taip valgė, taip gyveno ir nenumirė,

o gal dar ilgiau gyveno ir sveikesni buvo (žinoma, kurie užaugo; kas nepakėlė tokio gyvenimo, tas mirė mažas).

Baibokų Sruogos šeimyną samdydavo nuo Martyno (kaip Latvijoje). Jau artėjant metų pabaigai, šeimininkai gerinasi, švelnesni darosi, maistas pagerintas. Didžiažemiai labai bijodavo, kad visa šeimyna neišeitų kartu. Ką jie darytų?!

Sunkūs darbai tiek žiemą, tiek vasarą. Žiemą – kūlimas spragilais. Jau prie manęs Sruoga įsitaisė kuliamą mašiną. Man reikėdavo aplink manieżą varyti arklius. Pusmergei, kam gi daugiau toks darbas. Keldavomės labai anksti. Iškuliame vieną klojimą, tada einame pusryčių. Po to pusvalandį prigulame (su visais drabužiais) ir vėl atgal.

Maistas buvo prastas. Kiek daug pasninkų, adventas, gavėnia! Daug dienų net pieniškų valgių negavę, sunkius darbus dirbome. Barščiai, kopūstai, pupos, žirniai, garstyčiai, sėmenų aliejus, bulvės, svogūnai, duona, raugalas, šiupinys, silkės gabaliukas (retai) – tai buvo pagrindinis šeimynos valgis advente ir gavėnioje.

Mėsos niekad negaudavome iki soties. Žiemą daugiausia – aviena. Porcijų nebuvo. Padėdavo ant stalo bliūde, supjaustytą gabalėliais. Sviesto, sūrio tik per šventes duodavo. Vasarą, teisybė, pavakariams varškės su pienu valgydavome. Gaspadoriai dėl mados kokį šaukštą kartu suvalgo. (Pelė ant aruodo nė viena nepadvėsė.) Duonos nuo šeimynos neslėpdavo – tokių būdavo. Per Velykas duodavo kiekvienam po dešimt kiaušinių. Švęsdavome tris dienas.

Drabužiai naminiai, stori. Tik vasarai, šienapjūtei, turėjom kartūnines palaidinukes, skarytes. Šeimininkai nešiojo irgi naminiais, tik plonesniais, geresnės vilnos. Viską reikėjo mergoms susiverpti, išsiausti. Sruogienė pati verpdavo vilnas. Ilgiausiai vakarodavom, šeimininkė mums ką nors smagaus, linksmo papasakodavo. Ji mėgdavo parodyti kokių dyvų. Ant stalo, mums nematant, apverčia stiklinę su vandeniu ir liepia neišpilant vandens atversti. Žinoma, niekas to nemokėjo. Kitus dyvus pamiršau. Pasakas sekdavome, dainuodavom. Vyrai vydavo pančius, virves, botagus. (Jau buvo žibalinė lempa.)

Sruogienė su šeimyna linksma, šneki. Gaspadorius stačiokas, kad užrėks, sukeiks. Skūpuoliai tai jau abu. Jokios dovanėlės negavau nuo savo krikšto močios. Kai numirė Emilija,maniau, kad tikrai ką nors duos. Nieko o nieko nedavė. Žmonės šneka, kad visoj giminėj tokie skūpūs, ir vaikai nedalino. Atsimenu, Emilija valgo

slyvas, turi jų pilną prijuostę. Paprašiau, ji nusijuokė ir nė vienos nedavė. Tai, sakau, širdis! Sruogų sodas buvo didelis.

Pavasarį Sruoga pats sėdavo. Rankos jo būdavo sutinusios, kruvinos. Gal nepasitikėjo bernais, bijojo, kad grūdų nevogtų? Kaip jau minėjau, Sruoga į šeimyną žiūrėjo su nepasitikėjimu. Visur stengdavosi jo akys pamatyti, ausys išgirsti. Turėdavo „šnipų", bet ir tais, žiūrėk, nepasikliauna. Bijodavo, kad kas dykai duonos nevalgytų, kad ko nors sau nepasiglemžtų.

Žiemą ir vasarą sekmadieniais šeimyna pas Sruogas surengdavo vakaruškų. Bernas turėjo armoniką. Būdavo kuris nors iš gaspadorių. Šiaip tvarka buvo griežta. Sekmadienį ar šventadienį duodavo arklius važiuoti į Vabalninką. Advento ir gavėnios sekmadienio rytais gaspadoriai sušaukdavo šeimyną prie stalo giedoti giesmių ar kalbėti rožančiaus. Pats Sruoga viską tvarkydavo, maldaknygės stovėjo sudėtos ant lentynėlės kampe už stalo.

Sruoga vaikus laikė kietai, mušdavo pančiu ar diržu. Aniolas buvo išdykęs. Tėvas sakydavo, kad negerą vardą jam kūmai išrinkę – reikėtų raguotiniu vadinti. Motina jį užtardavo, nuo tėvo gindavo. Balys buvo dar nedidelis vaikas. Parvažiavę gimnazistai dirbdavo laukuose. Tėvas sakydavo, kad tegul ponai žinos, kokia duonos kaina, tada su pagarba žiūrės į darbininką žmogų.

Gyvulių skaičiaus nepasakysiu. Daug buvo, tiek žinau. Išeinant Sruogienė, kaip ir kitos gaspadinės, duodavo paviržį. Jo dydis priklausė nuo santykių su gaspadoriais, nuo to, kokią akį ant tavęs turėjo. Visur duodavo mėsos ir duonos.

Sruoga turėjo labai patikimą žmogų Antaną Šimkevičių. Jis buvo laikomas kaip savas. Visur jį siųsdavo, net į Mintaują pas vaikus. Važiuodavo ir pats. Prisimenu, kartą buvo labai šalta. Sruoga plunksnų į čebatus prisipylė, kad kojų nenušaltų. Tokį kelią arkliais reikėjo važiuoti!

Sruogų šeimyna mokėjo skaityti. Moterėlė mane irgi pramokė. Rašyti pati išmokau.

Sruogų seklyčios grindys dažytos, gryčioje baltos. Suolai, stalas, lentyna, šaukštai balti. Tekdavo šveisti.

Tais laikais sėdavo daug linų. Jų reikdavo ir sau, ir pardavimui. Už juos brangiai mokėdavo. Mergoms geldavo rankas nuo brukimo. Minti buvo mašina.

Aniolas pirmą žmoną Čibaitę vedė iš to paties Baibokų kaimo. Ji buvo vienturtė, su dideliu kraičiu. Tėvai žemės turėjo nedaug, tik 12 ha, bet gyveno gerai. Daug pinigo gaudavo iš savo malūno

ir karšyklos. Sruogai vestuves iškėlė tokias, kokių žmonės negirdėjo ir neregėjo. Pulkas buvo toks didelis, kad jo vieno buvo pilna seklyčia, kokie du desėtkai. Suvažiavo visi broliai, privežė dovanų, indų.

Čibaitė buvo Sruogienės krikšto duktė. Vargšė, neilgai pagyvenusi, jauna pasimirė. Liko mažas vaikas. Netrukus ir tas nuėjo pas savo motinėlę į kapus. Čibienė skundėsi ir pyko, kad Sruogai negrąžino dukters kraičio. Ji buvo atsinešusi daug audeklų, staltiesių, rankšluosčių. Kaip iš tiesų buvo su dalia, negaliu pasakyti.

Biržų r., Purvelių k., 1962, gegužė
LLTIR, f. 53, b. 350
Užrašė M. Grigaitytė

MAGDALENA LIKERAUSKAITĖ-VAREKŪNIENĖ

1918 metais tarnavau Baibokuose pas Pranciškų Sruogą. Pasakysiu tiesiai – labai prastai buvo. Gal laikas kaltas, bet maistas niekur toks blogas nebuvo, kaip pas juos. Maslionkos, nugriebtas pienas, duona su dirsėmis ir bulvės su kruopomis. Šeimyna nepabūdavo, nors algos čia gal didesnės buvo. Tarnaitės atsigriebdavo, kai karves melždavo. Pasiima duonos ir užvalgo su pienu. Viskas buvo užrakinta, tik duona ne. Ir obuolių galėjome valgyti, nieko nesakydavo.

Senis Sruoga viską pats prižiūrėjo, visur jo pilna – laukuose ir namie. Ateidavo prie stalo neva valgyti. Pasriūbčioja mėlynų kruopų, atsikanda miežinio skrylio ir vis kramto, kramto. Šeimininkė ateidavo prie mūsų stalo, kai senis kur išvažiuodavo ar išeidavo. Pasakysiu juoką. Piemuo šeimininkei drožė šaukštą. Dailino, gražino, kol liko toks mažas mažas. Mes juokėmės, kad mažiau reikės jai mėlynų kruopų srėbti. Kartais buntavodavom. Kelis sykius bandininkai (bernai) išpylė kruopas ant grindų. Vasarą sunkūs laukų darbai nuo tamsos iki tamsos. Silpna, akyse mirga, valgyt norisi...

Kaip tik prie manęs parvažiavo iš Rusijos Balys, rodos, buvo ir Adolfas su Juozu. A, kaip jiems motina skaniai virė ir kepė!.. Mūsų seilės tekėjo. Valgė jie seklyčioje. Tokie gražūs, aukšti, liemeningi vyrai, kaip ąžuolai. Nė vienas mums nė žodžio nepasakė.

Jie sau vaikštinėjo tai su knyga, tai su laikraščiu sode ar beržynėlyje. Atsimenu, kartą atnešė vienas jų pavakarių. Atnešė, pastatė uzboną, duoną ir nuėjo. Kad nors kokį žodelį, nors pasižiūrėjęs, nusišypsojęs, dabar nė – mū, nė – be. Viena merga pasižiūrėjo, kad maslionkos, ir išpylė ant žemės. Apsiverkėme sustojusios ir vėl dirbome.

Atsimenu, net vakarėlį suruošė sūnų sugrįžimui paminėti. Buvo daugiau jaunimo, giminių. Šoko, dainavo. Samdiniams nuo to geriau nebuvo. Nesmagu, kad turiu teisybę pasakyti.

Moliniai bliūdai, mediniai šaukštai, suolai, stalas... Šeštadienį reikėdavo viską su smėliu šveisti. Šakutės buvo. Drabužiai namie austi, stori, pakuliniai, blauzdas nutrina. Samdiniai juokdavosi, kad išskalbti jų baltiniai gali viduryje kiemo stovėti, tokie stori. Pirtis buvo. Baibokuose kiekvienas ūkininkas ją turėjo.

Sruogienė paklausė, ar aš baigus pradžios mokyklą. Girdi, sūnus Balys norėtų mane kviesti į Kauną šeimininkauti. Mat jis pastebėjęs, ir motina tai patvirtino, kad švariai tvarkausi, greita ir graži. Bet aš ištekėjau ir dirbau kitose vietose.

Vabalninkas, 1973, rugpjūčio 6
LLTIR, f. 53, b. 1190
Užrašė M. Grigaitytė

NATALIJA IR KSAVERA PALIULYTĖS

Baibokų Sruoga vienas visoj plačioj apylinkėj leido mokytis net keturis sūnus ir dukterį Emiliją. Neatsimenam, kur Emilija mokėsi namų ruošos. Kai ji namie pareiškė norinti stoti į vienuolyną, ją atėmė ir leido mokytis į Biržus. Čia susirgo. Po trijų dienų mirė, turėdama septyniolika ar aštoniolika metų. Emilija buvo graži, panaši į motiną. Ji mums skųsdavosi, kad namie jos nei tėvai, nei broliai nesupranta.

Gyvi įspūdžiai išliko iš pirmojo lietuviško vakaro Salamiestyje 1905 m. rugpjūčio 24 d. per šv. Baltramiejaus atlaidus. Tiškevičiaus magazine, kur buvo didžiulė patalpa, vaidinome „Ameriką pirtyje". Susilaukėme didžiulio pasisekimo. Privažiavo žmonių iš apylinkių, atvyko Jakubėnai iš Biržų. Vakarą rengėme be policijos leidimo. Policija prisistatė ir sakė saugosianti artistus nuo

galimų nemalonumų. Įtikinome, kad jokios apsaugos nereikia. Išvažiavo.

Šį vakarą su dideliu užsidegimu rengė Juozas Sruoga. Jis sakė: reikia parodyti caro činauninkams, kad lietuvių tauta dar nemirusi, o pilna gyvybės, meninių jėgų, kad ji turi savo kultūrą, meną. Jis agitavo jaunimą plačiai išvystyti veiklą, rengti vakarus, vaidinimus, organizuoti chorus. Girdi, lietuvių liaudis sukūrė tiek daug gražių dainų, o jaunimas jų savo jaunatviškomis krūtinėmis neskleidžia.

Kada pamatėme tiesiog minias žmonių, mus, artistus, apėmė baimė. Jaudinomės visi. Sruoga ištraukė iš kažkur konjako. Sakė, reikia visiems artistams po stiklelį „ant drąsos". Žinoma, mes, mergaitės, atsisakėme.

„Ameriką pirtyje" kartojome daugelyje vietų. Visur žmonės mūsų spektaklį sutiko su džiaugsmu.

Balys Sruoga grįžo iš Rusijos 1918 metais. Dažnai būdavo tėviškėje, lankydavosi Vabalninke. Tuo metu jis simpatizavo mūsų seseriai Stefanijai (vėliau Ladygienei). Užeidavo vėjo sudraikytais plaukais, kažkokių svajonių pilnas. Sėdi ir tyli. Taip išsėdi, kokį žodį kitą burbtelėjęs. Mes manydavome, kad rašytojai ir turi būti tokie keisti žmonės. Girdėjau iš sesers, kad ne vieną eilėraštį jai sukūręs ir įteikęs.

Vabalninkas, 1962, gegužė
LLTIR, f. 53, b. 352
Užrašė M. Grigaitytė

ALEKSAS VALIKONIS

Nuo vaikystės iki 1926 metų gyvenau Puteliškiuose, kaimynystėje su Sruoga. Mano ir rašytojo tėvai buvo draugai. Šeštadieniais Sruoga nusiveždavo mano tėvą išsivanoti pirtyje ir parveždavo namo.

Gerai pažinojau visą rašytojo šeimą. Kaziukas ir Balys šešias savaites mokė mane rusų kalbos, kurios reikėjo laiškų adresams užrašyti. Daugiau mokė Kazimieras, bet per atostogas ir Balys, kuris tada buvo šešiolikos metų amžiaus. Savo mokslą stengėsi įdiegti iš visos širdies, negailėdamas jėgų.

Atvažiavęs atostogų, Balys padėdavo dirbti ūkio darbus. Važiuoja kertamoji, o jis iš pradalgio nurenka akmenis. Buvo knygos mylėtojas. Vaikšto po sodą ar po lauką ir knygą skaito arba knyga pažasty. Mėgdavo skaityti arba ilsėtis prie girnų akmens staliuko, apsodinto alyvomis, prieš gonkas.

Mano tėvas atnešdavo iš Sruogų anticarinės literatūros ir liepdavo slėpti. Kartą buvo atnešęs tokį paveikslą: sėdi caras – pas jį ateina aštuonių devynių vilkų delegacija ir prašo:

Nustok darbininkus žudyti,
Nusibodo mums žmogieną ėsti.

Pas Sruogas žandarai darydavo kratas, laikė tą kiemą socialistų lizdu.

Vabalninkas, 1972, gruodžio 10
LLTIR, f. 53, b. 1144
Užrašė J. Latvėnas

ONA RUDYTĖ-KLASČIUVIENĖ

Mano vyras Jonas Klasčius gimė 1901 metais. Dirbo valsčiaus seniūnu. Jo valsčiui priklausė ir Sruogų ūkis.

Sruogos buvo sueinami žmonės. Žemė jų bloga, dėl to dažnai keitė šeimyną. Dvaras nusigyvenęs, sunkiai vertėsi.

Kadangi vyras turėjo laiko, važinėdavo po kaimus, tai ir Balys prisidėdavo, ir šiaip jie buvo draugai. Sakydavo, kad Balys linksmo būdo. Kartais eidavo išsirengęs iki pusės, nors net pusilgės rankovės tuo laiku buvo nelabai padoru.

Balys darbininkams į laukus slapčia atnešdavo sviesto, pyrago. Pasakodavo, kad ateis kažkokie kiti laikai.

Kartą jis su mano vyru važiavo iš Biržų. Važnyčiojo Balys. Arkliai geri, greitai bėgo. Važiuojant Jonui Klasčiui nukrito kepurė, ir jis bijojo prašyt Balio, kad sustabdytų arklius. Ką gali žinot, kai jis toks pokštininkas, – paragins arklius ir nuvažiuos. O tau teks pėsčiam pareit.

Kitą kartą abu gėrė alų. Balys iškėlė virš seniūno galvos bokalą ir šliūkštelėjo ant pečių. Paskui klausia: „Ar pyksti?" – „Ne," – atsakė šis. Tada Balys dar porą kartų taip užpylė ir vėl

klausia: „Ar pyksti?" – „Ne," – vėl atsakė seniūnas. Jis stvėrė Balį už švarko, pasilenkė ir įkando jam. „Ar pyksti?" – paklausė. „Ne," – dabar atsakė rašytojas...

Abiem buvo gardaus juoko.

Biržų r., Jasiuliškių k., 1983
Užrašė J. Juodinytė, O. Tumėnaitė, M. Vainiūtė ir Ž. Vaškevičiūtė

JUOZAS PAŽEMECKAS

Balys Sruoga – aukštas, lėtas, nekalbus, paniuręs. Tai ne Aniolas, jo brolis.

Vieną vasarą Balys mane ir savo brolį Kazį mokė aritmetikos, istorijos, rusų kalbos. Ruošėmės stoti į Panevėžio realinę mokyklą. Kasdien užlipdavom pas Sruogą į salką. Balys aiškino labai gerai, lėtai, aiškiai. Egzaminus išlaikėm. Kartais mūsų „mokytojas" palinksmindavo mus. Pasiimdavo didelę savo motinos skarą, apsisupdavo ir laikydavo „mišias". Žinoma, mums linksmiau, kaip mokytis... Buvo griežtas. Turėdavom viską išmokti, atlikti visas užduotis. Mokytis labai norėjau, tai netinginiavau, stengiausi.

Mano tėvas kaime ir apylinkėje buvo muzikantas. Kai tik Sruogos sūnūs atvažiuoja į Baibokus, tai ir atlekia tėvo kviesti, kad pagrotų. Balys ir Juozas prašydavo pagroti lietuvių liaudies dainų. Tėvas pasakodavo, kad Balys atsirėmęs taip įsiklausydavo, rodos, nieko aplinkui nemato ir negirdi. Sakydavo, kad yra poetas, dėl to taip jautriai ima į širdį jo grojimą.

Rašytojo tėvas Pranciškus Sruoga buvo neunaravas, bet turėjo aštrų liežuvį, žodžio kišenėje neieškojo. Stačiokas. („Šūdas ir purvyne smirda".) Įsimeta šiaudų į vežėčias ir važiuoja į Vabalninką. O mano tėvas važiuoja lineikoje, arkliai šonais pakinkyti. Sruoga dirsteli į tėvą ir storu balsu sako: „Tai kas, kad tu lineika važiuoji, vis tiek tu Pažemeckas, o aš – ponas Sruoga".

Biržai, 1973, rugpjūčio 6
LLTIR, f. 35, b. 1177
Užrašė M. Grigaitytė

EMILIJA MARČIŪNAITĖ

Baigiau pradžios mokyklą. Labai norėjau mokytis. Būčiau eilėraščius rašiusi. Iš pat mažumės mėgau poeziją, paukščių giesmes, gėles, saulėlydžius. Buvau svajotoja. Traukė tolimi, nežinomi keliai ir kraštai. Brolis ir mudvi su seseria turėjom gerus balsus, gerą klausą. Vargonininkas Janulaitis mokė giedot ir dainuot. Vabalninko choras garsus. Atvažiuodavo iš kitų parapijų pasiklausyti.

Baibokų Sruogos buvo žinomi keliose parapijose. Gal ne tiek dėl palivarko, kiek kad visus savo sūnus leido mokytis. Tais laikais tai buvo negirdėta. Visi apie juos kalbėjo su didele pagarba. Vabalninke pamatom juos, tokius gražius, aukštus, ir su pavydu žiūrim, viens kitam rodom. Manydavau, kad jie laimingiausi visame pasaulyje. Pranciškus Sruoga manęs netraukė. Buvo toks pat, kaip ir kiti ūkininkai. Apsirengęs milo rūbais, apsimovęs čebatais. Veidas rūstus, nosis didelė. Sudžiūvęs, aukštas, senas. Kas kita – jo žmona. Ji skyrėsi iš kaimo moterų. Gražiai apsirengusi, pirktiniais. Ne skarele, o megztu šaliku galvą prisidengusi. Tokia poniška, ramiai eina gatve. Bažnyčioje jie nesimaišo su žmonėmis, o sėdi už grotelių lomkelėse, skaito didelę maldaknygę. Sruogienė pamaldi. Kiekvieną sekmadienį lineika atvažiuoja Biržų gatve (dabar Sruogos).

Koks man buvo džiaugsmas, kai sužinojau, kad Balys Sruoga rašo eilėraščius. Gyvas poetas! Pranciškaus Sruogos ir šitos ponios sūnus – poetas. Kai statėm „Genovaitę" (1913 m.?), sekiau kiekvieną jo žingsnį, judesį, veido išraišką. Žiūrėjau į jį kaip į kokį pusdievį. Jis toks nepaprastas, akys mėlynos mėlynos, kažkur išklydusios, nieko, kas čia pat, nepastebi... Veidas pailgas, išbalęs. Plaukai kaip pasakų karalaičio, – šviesūs, ilgi. Lieknas kaip laukų berželis, dailiai nuaugęs. Tylus, drovus, kalba mažai, ramiai, neskubėdamas, lyg žodį pasverdamas. Jam lengvai sekėsi vaidinti, jis mokytas, turėjo ir gabumų scenos menui. Aš – žalia vargšė mergaitė, kiti irgi panašūs liaudies vaikai. Viskas taip atrodė paslaptinga. Buvo baisu. O kartu traukė nežinomas pasaulis. Mes vaidinsime, mes būsime prieš publiką aprengti, nugrimuoti, pakeisti visai kitais žmonėmis! Niekas mūsų negalės pažinti. Širdys nerimo, kol gavom valdžios leidimą vakarui. Žmonių privažiavo iš toli, net iš Pasvalio. Mokė Vabalninko, Čypėnų mokytojai, kažkokie ponai iš Panevėžio.

Atsimenu, kad vakaras buvo klebonijos kluone. Balys Sruoga vaidino geriausiai. Kada jis prabilo paskutinį Goliaus monologą

kalėjime, visus taip išgąsdino tikri žaibai ir griaustinis, kad pasidarė kapų tyla. Goliaus monologas skambėjo kalėjimo tamsoj labai šiurpulingai. Sruoga kalbėjo drąsiai, tvirtai. Jo Golius gynė žmogaus laisvę, pripažino, kad jo nusikaltimas turi būti nubaustas. Šaukė, kad piktadarybės dažniausiai yra paslėptos nuo žmonių akių, kad baudžiami tik maži nusikaltėliai, o kai žudomi šimtai, tūkstančiai, tokių nusikaltėlių niekas nebaudžia, mat jie turi valdžią ir galią. Žmonės šnekėjo, kad pristavas čia įžvelgė caro užkabinimą, šešėlį, mestą jo karūnai. Jis sakė, kad Sruoga apie nusikaltimus daug žodžių prikūrė nuo savęs.

Po vaidinimo choras dainavo „Lietuva brangi", „Kur bėga Šešupė", „Eina garsas nuo rubežiaus", „Oi žiba žiburėlis", „Tykiai tykiai Nemunėlis teka", „Bijūnėlis žalias". Kitų dainų neatsimenu, šitiek laiko nubėgo į marias.

Vabalninkas, 1973, rugpjūčio 9
LLTIR, f. 53, b. 1170
Užrašė M. Grigaitytė

POVILAS KAULINSKAS

Esu siuvėjas. Labai norėjau mokytis. Nebuvo iš ko. Tėvas turėjo penkis hektarus ir keturis vaikus. Vabalninke toks Karosas suorganizavo biblioteką. Ėmiau ir skaičiau knygas. Visus Balio Sruogos „Raštus" perskaičiau. Gražiai rašo. Baisi jo knyga „Dievų miškas". Kiek jis ir visi ten iškentėjo!..

Balį Sruogą pirmą kartą pamačiau 1913 m. vasarą Vabalninke. Jis buvo jaunučiukas studentas, parvažiavo iš Peterburgo atostogų.* Apsirengęs civiliai. Plaukai šviesūs, ilgi, akys, kaip rugiagėlė, aukštas, plonas. Labai rimtas, užsidaręs, nesijuokia. Lėtai kalba, pagalvodamas.

Vabalninko mokytojas su Čypėnų mokytoju susitarė pastatyti „Genovaitę". Joje man teko vaidinti kartu su Baliu Sruoga, kurį, matyt, pasikvietė mokytojai. Sruoga ateidavo į repeticijas laiku, nevėluodamas. Buvo draugiškas, bet nešnekus. Žinoma, jam buvo lengviausia, jis mokytas žmogus, greitai ir gerai viską perprato.

* Autorius klysta. Tada B. Sruoga dar tebesimokė Panevėžyje.

Vakaras vyko klebono kluone ir buvo labai įspūdingas. Žmonių privažiavo iš plačios apylinkės. Sruoga puikiai vaidino Golių. Balsas aišku, skardus. Pridėjo ir savo žodžių apie laisvę, apie tironiją, – kad laisvė žmogui būtina, kad jis turi kovoti su priespauda. Publika gerai suprato Sruogos žodžius. Ne vienas ir ašarą nubraukė. O kaip plojo!

Vaidinime dalyvavo caro valdžios atstovas. Leidimą davė, rodos, Panevėžio valdžia. Publiką taip paveikė karšti Sruogos žodžiai apie tėvynės laisvę, kad visi atsistojo ir užtraukė: „Lietuva, tėvyne mūsų..." Atsistojo ir pristavas.

Pasibaigus vakarui, artistus, choristus ir pristavą klebonas pakvietė vakarienės. Per vakarienę vėl dainavom. Sruoga pasakė patriotišką kalbą. Jis ragino jaunimą šviestis, burtis kultūriniam darbui. Sakė, kad kiekvieno pareiga dirbti savo liaudžiai, kad besimokantis jaunimas pirmiausia turi šviesti kaimo žmones, žadinti jų tautinę sąmonę. Man šiandien sunku persakyti Sruogos karštus žodžius. Jis kalbėjo drąsiai, įtikinamai, pats buvo rimtas, nesikarščiuojantis, net rūstus. Čia pat sėdėjo caro valdžios atstovas. Po šio pirmo vakaro Vabalninke dar ilgai žmonės šnekėjo apie Sruogos monologą ir kalbą per vakarienę.

Baibokų Sruoga buvo turtingiausias ūkininkas. Visi jo vaikai ėjo aukštus mokslus, draugavo su žymiais žmonėmis, tai gal ir valdžia jiems daugiau atleisdavo.

Balio brolis Juozas taip pat neatitrūko nuo savo žmonių. Rūpinosi, kad kaimiečiai imtų skaityti, nupirkęs privežė knygų. Jasiuliškių Klinga jas globojo, šeštadienio, sekmadienio vakarais duodavo pasiskaityti. Ir radiją nupirkęs pastatė. Kaimynai gerbė Juozą Sruogą, laikė savo švietėju. Visokiais reikalais eidavo pas jį pasitarti. Kai jis parvažiuodavo į tėviškę, tėvai sakydavo, kad Juozas vis apsuptas kaimynų, kad jie nepabaigią tų savo šnekų.

Biržai, 1973, rugpjūčio 8
LLTIR, f. 53, b. 1154
Užrašė M. Grigaitytė

PRANAS PAŠAKARNIS

Atsimenu gegužinę Inkūnų kaime, kurią suorganizavo atostogų atvykęs Sruoga. Tada buvau dar pusbernis, gal šešiolikos metų amžiaus. Gegužinė buvo surengta slaptai, be leidimo. Į Inkūnų beržynėlį susirinko jaunimas ne tik iš apylinkės, bet ir iš Vabalninko. Inkūnų Čybas grojo armonika. Balys Sruoga pasakė kalbą. Gegužinę pradėjo vaikyti. Visi išsibėgiojo, kad nepažintų. Dingo ir Sruoga. Girdėjau Balį Sruogą sakant kalbą ir Vabalninko parapijos salėje. Aukštas, iškalbingas vyras. Kalbėjo, kad vis kada nors bus geriau.

Brolis sakydavo, kad pas Sruogas esą anticarinės literatūros.

Vabalninkas, 1973, sausio 7
LLTIR, f. 53, b. 1144
Užrašė J. Latvėnas

KONSTANCIJA VAITIEKŪNIENĖ

Pamačiau Balį Sruogą, kai man buvo dvidešimt aštuoneri metai. Ravėjau daržą. Eina patvorėliu – aukštas, plaukai sušukuoti aukštyn, apkirpti. Eina ir niūnuoja:

O mieliausia, oi brangiausia,
Taip laukta, ilgėta,
Kad glaudžiausi prie krūtinės
Savo numylėtos.

Turėjau (dabar nebeturiu) tokią fotografiją: Sruoga iki pusės ir šuo kudlotas. Po paveikslu žodžiai:

Turiu šunį iš Baibokų,
Aš jį kalbinu, kaip moku.

Biržų r., Baibokų k., 1973, sausio 9
LLTIR, f. 53, b. 1144
Užrašė J. Latvėnas

ONA JĖČIŪTĖ-LIKIENĖ

Mano tėviškė Jasiuliškių kaime, greta Baibokų. Esam Sruogų kaimynai. Nors mes žemės turėjom tik 26 ha, bet su Sruogais draugavome. Mano brolis Vladas mokėsi ir draugavo su besimokančiais Sruogų vaikais.

Aš tekėjau į Meliūnus 1919 ar 1920 metais. Balys Sruoga neseniai buvo grįžęs iš Rusijos. Vasarą gyveno namie. Brolio Vlado patariama, pakviečiau ir jį į pajaunius. Sutiko. Buvo nepaprastai linksmas, šokdino visas kaimo merginas. Tokių šokių mes dar nebuvome matę. Šoko jis ir ratelius lauke. Labai mėgo šokti ir prašė dainuoti.

Mums visiems Balys labai patiko: toks paprastas, draugiškas, ne poniškas, be puikybės. Kaimo moterėlėms krito į akis Sruogų Balio nauja mada: jis buvo atsisegiojęs marškinių apykaklę, be šlipso. Jaunimas patenkintas, kad mokytas žmogus be jokių fasonų.

Biržų r., Meliūnų k., 1962, gegužė
LLTIR, f. 53, b. 1110
Užrašė M. Grigaitytė

PAULĖ KAZILIŪNAITĖ-KAZAKEVIČIENĖ

Mačiau rašytoją Meliūnuose per Liko vestuves. Tada buvau gal šešiolikos metų.

Koks gyvas, judrus tas Balys Sruoga! Šoko su manim. Visas pašokino ir net senas „babuškas". Toks linksmas, fit fit... Nenusigandęs kaip kaimo Jurgis. Visus prašo valgyti, gerti. Kokių ratelių beprimislija. Visaip išvedžioja, per rankas raitosi, perlenda. Prie valsų ir polkų šviežių šokių prigalvoja.

Simpatiškas žmogus. Gerbė visi. O moteriškės šnypštė: „Šitas Sruogiukas – komunistas". Mat gal pasakydavo – ateis kitokie laikai, prieš valgydamas nepersižegnodavo.

Biržų r., Meliūnų k., 1973, sausio 10
LLTIR, f. 53, b. 1144
Užrašė J. Latvėnas

ELZĖ VASILIAUSKAITĖ-DAUBARIENĖ

Balį Sruogą pamačiau Natiškėse gegužinėje. Veidas išblyškęs, plaukai ilgi, šviesūs, akys tamsiai mėlynos, labai užsimąsčiusios. Pirmą kartą išvydau gyvą poetą. Ir jis man atrodė toks nepaprastas, toks nežemiškas jaunuolis. Apsiaustas be rankovių. Ilgas, platus mėlynas bantas puošė krūtinę. Kaimo vaikigaliai paskui kad ims mėgdžioti poeto nešystą! Ypač patiko apsiaustas be rankovių. Būdavo, rankoves išverčia į vidų ir vaikšto.

Balys Sruoga labai mėgo lietuvių liaudies dainas. Kai mes toje gegužinėje dainavom, – o dainavome daug ir gražiai, – jis susimąstęs ir parimęs klausėsi. O kai išvedė mane šokti, pasisakė, kad jam labai malonu klausytis dainų, – gražiausi vaizdai viens po kito plaukia, jų melodijos tokios graudžios, jose girdėti žmonių vargas ir džiaugsmas... Jau daug ko iš tų pokalbių šiandien negaliu atsiminti. Kalbėjo poetiškai, gražiai.

Balys Sruoga šoko gerai, lengvai. Man pasirodė, kad jis mėgsta šokį, jaučia ritmą. Buvo ir jo brolis Kazys. Jiedu abu šokdino mane. Matyt, už gražias dainas, kurias dainavau gegužinėj.

Kitąsyk Sruogą pamačiau Benediktavos (dabar Palaimos) dvare, rodos, 1918 metais. Čia buvo surengtas literatūrinis-muzikinis vakaras. Prisirinkdavo daug publikos iš plačiosios apylinkės. Poetai K. Binkis ir B. Sruoga skaitė savo eilėraščius (ką skaitė, neatsimenu). Įspūdis buvo didelis. Poetai tokie jauni, gražūs, pasipuošę, su frakais, baltais marškiniais! Mes jiems ant kaklo uždėjome rugiagėlių vainikus. Pynė Ramongalių mergaitės. Didžiausi plojimai. Kažkas grojo smuiku ir skambino pianinu. Tai buvo pirmas ir turbūt vienintelis toks vakaras mūsų krašte.

Reikia nepamiršti, kokie tada buvo laikai, kokia žmonių nuotaika. Visi suvargę po karo, po kaizerinės okupacijos, ištroškę laisvės, dėl kurios tiek daug kovota ir kentėta. Ir štai jau nebereikia bijoti uriadniko ar žandaro, nebereikia bijoti lietuviškai dainuot, vaidinti. Kai pagalvoju apie viską, ir šiandien mane tas vakaras jaudina.

Vabalninkas, 1973, rugpjūčio 7
LLTIR, f. 53, b. 1150
Užrašė M. Grigaitytė

MOKSLO, STUDIJŲ METAI
NUO VABALNINKO LIGI MIUNCHENO

K. ŽITKUS–V. STONIS

Vaikystė su Baliu Sruoga

Vabalninko pradinėje mokykloje ką tik buvo prasidėję 1903–1904 mokslo metai. Miestelio ir apylinkių berniukai (mergaičių visai nebuvo), suskirstyti trim skyriais, sunkiai grūmėsi su mokslo prašmatnybėmis. Pirmasis skyrius mokėsi tiesiai ir vietoje parašyti lazdeles sąsiuviniuose, o antrasis nurašinėjo iš knygos jiems nurodytą straipsnelį. Su trečiuoju skyrium dirbo pats mokytojas Skukovskis* ir sprendė painų aritmetikos uždavinį. Pro visus šešis didžiulės klasės langus žvelgė ūkanota spalio mėnesio diena.

Klasės tylą staiga sudrumstė mokyklos koridoriuje pasigirdęs gana stiprus žąsies girgsėjimas, kuris po valandėlės dingo, greičiausiai, mokytojo virtuvėje. Netrukus prasivėrė durys, ir į klasę įėjo vidutinio ūgio vyras su nedideliu berniuku.

– Baibokų Sruoga, – kažin kas pusbalsiu sukuždėjo.

Mokytojas nutraukė aritmetikos pamoką ir priėjo prie Sruogos, kuris su savo sūnum tebestovėjo prie pat durų. Skukovskis buvo stambus, gerokai aptukęs, ir visi jo judesiai būdavo gana lėti. Šiuo kartu mokytojas neįprastai vikriai pajudėjo ir šypsodamasis ištiesė Sruogai ranką. Gal ankstyvesnė pažintis su Skiautiškio šeimininku, o gal ir nugirstas mokyklos koridoriuje žąsies girgsėjimas taip staiga pakeitė flegmatišką Skukovskio temperamentą.

– Tai ką? Dar vieną sūnų atvežei į mūsų mokyklą? – prabilo rusiškai mokytojas. Skukovskis tik rusų kalbą ir temokėjo, o Sruoga rusiškai vos grebezojo, vis dėlto abu išsiaiškino, kad naujasis mokinys vadinasi Boleslovas, kad jam dabar eina aštunti metai,

* Autorius vėliau apgailestavo dėl įsivėlusios klaidos. Jo pirmojo mokytojo pavardė buvo V. Račipas, o Skukovskis buvo bene mokyklos sargas (BS, p. 22).

kad jis nei skaityti, nei rašyti dar nemoka. Žinoma, Sruoga nutylėjo, kad jo Baliukas iš lietuviško elementoriaus jau šį tą yra pramokęs. Lietuviška knyga ar elementorius tuomet dar buvo draudžiami, tad negi atskleisi tokias paslaptis. Tiesa, Skukovskis plačiau nebekamantinėjo nei tėvo, nei sūnaus. Jis iš mokyklos spintos ištraukė naujintėlį rusišką pradžiamokslį ir įteikė jį Baliukui. Be to, liepė naujajam savo mokiniui eiti į koridorių, ten palikti paltuką, kepurę ir vėl grįžti į klasę. Tėvo padedamas, Baliukas susitvarkė, tačiau į klasę įsinešė ne tik savo mokinišką portfeliuką su visais mokslo reikmenimis, bet ir kepuraitę. O jo kepuraitė buvo visai tokia, kokią nešiojo jo broliai gimnazistai. Tokios kepurės niekas mokykloje neturėjo, ir todėl visi smalsiai į ją sužiuro. Pats Baliukas taip pat kreipė į save visų dėmesį. Jo nauji batukai buvo rūpestingai nublizginti, o visa apranga – kaip Mintaujos gimnazisto, tik palaidinukei betrūko juodo odinio diržo su žvilgančia varine sagtimi.

Tėvas išėjo, ir mokytojas Baliuką pasodino pačiame paskutiniame pirmojo skyriaus suole, prie lango. Naujakurys iš padilbų apsižvalgė ir savo portfelį su kepuraite pakišo po suolu. Klasėje vėl įsiviešpatavo rami, darbinga nuotaika, tik vienas Baliukas nieko neveikė ir vis žvilgčiojo iš padilbų. Jis buvo panašus į žvėriuką, kuris netikėtai pateko į narvą ir sunerimęs gūžėsi kamputyje. Į jį nei mokytojas, nei klasės draugai nebekreipė jokio dėmesio.

Baliukui visa klasės aplinka turėjo atrodyti labai neįprasta. Jis augo vienkiemyje, į kurį svetimi vaikai retai teužklysdavo. Jei kartais Sruogų kieme pasirodydavo vaikų, Sruogienė tuojau įspėdavo:

– Eik į gryčią, Baly! Žiūrėk, kad tu man su tais Baibokų ar Jasiuliškių murziais nesusidėtum!..

Jis buvo pripratęs prie suaugusiųjų, ir vaikų pasaulis jam buvo gana svetimas. Štai ir dabar, atsidūręs mokykloje, jis visai sutriko. Atkakliai sėdėjo savo kamputyje ir nieko nepajėgė veikti. Suskambėjo skambutis pertraukai. Visa klasė veržiasi pro duris į mokyklos kiemą, o Baliukas sėdi vietoje. Mokinių būrelis susidomi nauju savo draugu ir kviečia jį pabėgioti, bet Baliukas nė žodžio neprataria ir tik giliau į suolą lenda.

– Tai ko čia dabar pūpsai kampe kaip generolas? – pasigirsta šiurkštus Pilypo Matulio balsas. Matulis buvo mūsų miestelio amatininko sūnus. Jau antrus metus jis sėdėjo antrame skyriuje ir vis tiek prastai mokėsi. Tai buvo kresnas berniukas rudais plaukais

ir strazdanotu veidu. Nuolat jis užkabinėdavo kitus vaikus ir mėgdavo peštis.

– Atsirado mat generolas! – pakartojo Matulis ir brovėsi prie Baliuko. Vaikai juokėsi, o išsigandęs Baliukas ėmė kūkčioti. Tada jau aš įsikišau. Buvau už Baliuką dvejais metais vyresnis ir lankiau antrąjį skyrių. Be to, Baliukas man seniai buvo pažįstamas. Mano motina Paulina Aukštikalnytė buvo kilusi iš Baibokų kaimo. Aukštikalniai draugavo su Sruogomis ir neretai vieni pas kitus viešėdavo. Aplankydami Sruogas, drauge ir mane pasiimdavo į Skiautiškį. Vyresnieji tada vaišindavosi seklyčioje, o mudu su Baliuku baugindavome kūdros varles, grauždavom dar neprinokusius obuolius, net nubėgdavom į traką jonvabalių ieškoti ir kitokių pramogų prasimanydavome.

– Pilypai, ko tu lendi prie to berniuko? Atstok nuo jo! – užtariau Balį. Dabar visas Matulio dėmesys nukrypo į mane. Jis įkibo į mano švarkelį ir ėmė tąsyti. Laimė, įėjo mokytojas, ir Matulis mane paleido. Abu su Matuliu sėdėjom pirmame antrojo skyriaus suole ir skubiai užėmėm savo vietas.

Pamokoms pasibaigus, vaikai skubėjo į namus, o Matulis vėl ėmė užkabinėti Baliuką. Šis užlindo už manęs, ir Matulis pasišalino.

– Palydėk mane, – gailiai paprašė mane Baliukas, – tas berniukas primuš mane.

Visą kilometrą Baliuką lydėjau iki jo buto prie pat bažnyčios. Kai jis pagaliau įėjo į kuklų davatkėlės Magdutės kambarėlį Paryžiaus gatvėje*, visas nušvito pajutęs, kad laimingai baigta pirmoji jo mokslo diena.

Praėjo nemažai laiko, kol Baliukas įsijungė į klasės bendruomenę. Dauguma net ir pirmojo skyriaus vaikų buvo vyresni ir stambesni už Baliuką. Naujas mažasis draugas jiems nepatiko, be to, juos truputį erzino Baliuko laikysena ir puošnesni drabužiai. Pertraukų metu jie neiškęsdavo kokiu nors būdu neužkabinę Baliuko.

– Ot, kokia graži tavo žakietka! Duok pačiupinėti! – pasigirsdavo balsas. Visas berniukų būrys apstodavo jo švarkelį apžiūrinėti. Žinoma, jiems ne tiek rūpėdavo iš arti švarkelį pamatyti, kiek ta proga pagnaibyti Baliuką. Greit Baliukas suprato savo draugų klastą ir ėmė nuo jų gintis. Iš pradžių juos nubaidydavo

* Autorius prisimena, kad tuo pretenzingu vardu pavadinta ulyčia buvo pati skurdžiausia Vabalninke (1969, vasario 2).

klyksmu, bet tokia priemonė neilgai buvo veiksminga. Tada Baliukas pabandė nuo jų atsispardyti ir atsikumščiuoti. Greit paaiškėjo, kad to mažo berniuko kumščiai kieti ir taiklūs, ir vėliau niekas nebemėgindavo Baliuko švarkelio čiupinėti.

Dar daugiau klasės draugus domino nepaprasta Baliuko kepuraitė. Pats Baliukas žinojo jos vertę ir niekuomet su ja nesiskirdavo. Pamokų metu jis slėpdavo ją suole kartu su knygomis, o per pertraukas užsimaudavo ant galvos ir su kitais skubėdavo į lauką prasivėdinti. Vienplaukių vaikų tarpe Baliukas su savo kepuraite tuojau atkreipdavo visų dėmesį.

– Va, dabar tai tu tikras generolas, – paprastai pirmas užkabindavo Baliuką Pilypas Matulis.

– Duok, Baliuk, panešioti savo kepurę, – imdavo šaukti kiti vaikai, ir į Baliuką išsitiesdavo kelios dešimtys rankų. Atsikumščiuodamas Baliukas prasiveržda vo pro minią ir vėl atsidurdavo klasėje. Kepuraitė vėl ramiai gulėdavo šalia knygų suole, o jos savininkas iš padilbų žvalgydavosi, ar kas nesikėsina į jo brangiausią turtą.

Vieną kartą per didžiąją pertrauką Baliukas su kitais vaikais išbėgo į mokyklos kiemą ir vienišas nuošaliai parimo. Staiga iš kažin kur pasigirdo gvergždžiantis Matulio balsas:

– Žiūrėkite, mūsų generolas be kepurės!

Vaikai ėmė kvatoti. Baliukas stvėrėsi už galvos ir tik dabar apsižiūrėjo, kad jo kepurė liko suole. Skubiai jis šovė atgal į klasę ir pripuolė prie suolo. Deja, kepuraitės ten jau nebebuvo. Pabandė po kitus suolus pasižvalgyti, bet ir ten jos nesurado. Baliukas pajuto, kad jį ištiko didelė nelaimė, ir savo kamputyje ėmė kūkčioti. Apstojo berniukai. Vieni jį ramina, kiti klastingai į kumščius prunkščia.

– Žinai, Baliuk, kai ateis mokytojas, tu jam pasiskųsk. Jis tuojau tau suras kepurę, – patarė vienas trečiojo skyriaus vaikas.

– Tai kad aš rusiškai nemoku, – graudžiai atsiliepė Baliukas.

– Nebijok, aš tave pamokysiu. Įėjus mokytojui, tu pakelk ranką ir pasakyk: *Господин учитель, я штаны потерял* (Ponas mokytojau, aš pamečiau kelnes).

– Ką tai reiškia? – paklausė Baliukas.

– Tai reiškia: „Ponas mokytojau, aš pamečiau kepurę".

Baliukas apsiramino. Netrukus ilgoji pertrauka baigėsi, ir į klasę įėjo mokytojas. Jis tuojau pastebėjo apsiašarojusį Baliuką ir paklausė, ko jis verkia.

– *Господин учитель, я штаны потерял,* – prakošė Baliukas.

Visa klasė pratrūko juokais. Flegmatiškai šyptelėjo ir mokytojas, bet jis tuojau suvokė, kad čia Baliukui vaikai bus kažkokią išdaigą iškrėtę. Jis subarė vaikus ir sužinojo, kad Baliukui dingo kepurė. Visi ėmė kepurės ieškoti, ir netrukus ji buvo rasta šiukšlių dėžėje. Baliukas paslėpė kepurę savo suole ir jautėsi labai įžeistas, kad draugai taip žiauriai iš jo pasityčiojo. Dar didesnis apmaudas jį paėmė, kai sužinojo, kad *штаны* ne kepurė, o kelnės. Vėl jis giliai užsisklendė ir tik savo kumščiais bepasitikėjo. O kumščiuotis vis labiau jam sekėsi, ir jis šios savotiško sporto rūšies visą savo gyvenimą nebeišsižadėjo; net „Lemenkūdros" ar „Vilkolakio" draugiškuose pobūviuose apkumščiuodavo oponentą, jeigu jau pritrūkdavo kitokių argumentų.

Laimingai baigėsi 1903–1904 mokslo metai. Aš buvau perkeltas į trečią skyrių, o Baliukas į antrąjį. Vasaros atostogos greit prabėgo, ir spalio pirmąją vėl susirinkome į mokyklą. Senasis mūsų mokytojas buvo miręs, ir mus pasitiko jaunas aukštas mokytojas garbanotais plaukais. Jis mums atrodė piktas ir nesimpatingas, bet iš pradžių mažai tekreipėme dėmesio į jo rūsčias pastabas ir ūžėme sau kaip bitės avilyje. Tik kai mokytojas vienam mokiniui gerokai pasukinėjo abi ausis, o Pilypą Matulį, pagriebęs už plaukų, pakėlė aukštyn ir vėl į suolą pasodino, supratome, kad reikia klausyti.

Klasėje buvo apie penkiasdešimt berniukų. Baliukas sėdėjo pirmame antrojo skyriaus suole ir visu rimtumu sekė pamokas. Per atostogas jis gerokai pasitempė, ir aš buvau nustebintas, kad ūgiu jau mane pasivijo, o plačiais pečiais buvo mane net aplenkęs. Jis vis dar mėgdavo iš padilbų pasižvalgyti, bet nebedarė užguito žvėrelio įspūdžio. Dabar ir mokyklos draugai kitaip ėmė į Baliuką žiūrėti. Laisvalaikiais niekas jo nebeužkabinėdavo, ir net Matulis jo generolu nebevadino. Pats Baliukas vis labiau įaugo į klasės bendruomenę ir su Pilypu Matuliu jai vadovavo.

– Baly, eime „japončikų" mušti!

Carinei Rusijai 1904–1905 metai buvo sunkūs; Tolimuosiuose Rytuose vyko žiaurus rusų–japonų karas. Rusams nesisekė, juos lydėjo vienas po kito skaudūs pralaimėjimai, bet visur buvo kurstomos patriotinės nuotaikos. Buvo skelbiama, kad japonai tuojau bus sutriuškinti. Vaikiškai tas nuotaikas išgyveno ir Vabalninko pradinė mokykla: laisvalaikiais mėgstamiausiu žaidimu pasidarė rusų karas su „japončikais". Pilypas su Baliu

suskirstydavo mokinius dviem grupėm, pavadindami vienus rusais, o kitus – japonais. Vienai grupei vadovaudavo Pilypas, o kitai – Balys. Dažniausiai grumtynėse laimėdavo Balio grupė, nes Balys taip paleisdavo į darbą kumščius, kad priešas bematant kapituliuodavo.

Ilgainiui „japonais" pavirto miestelio žydukai. Grįždami po pamokų į namus, berniukai ėmė užkabinėti žydukus ir keletą jų apstumdė. Žydukai ėmė ginkluotis pagaliais ir akmenimis. Vieną kartą po pamokų Pilypui ir Baliui vedant berniukų armiją „į mūšį", Biržų gatvėje kelią jiems užstojo ginkluoti žydukai. Iš vienos ir kitos pusės pasipylė akmenys. Aš įsmukau į savo namų kiemą, nes susidūrimas su „priešu" įvyko ties pat mūsų sodyba. Žiūriu – paskui mane į kiemą skuba ir Baliukas. Pilypui su likusiais draugais pavyko „pralaužti" frontą ir visus „priešus" išsklaidyti. Baliukui buvo laisvas kelias į namus, bet jis visas virpėjo ir gailiai į mane kreipėsi:

– Klausyk, palydėk mane!

Ir aš pakluonėmis palydėjau Baliuką iki pat Magdutės Sereikaitės namo Paryžiaus gatvėje. Taip pakluonėmis dar ne vieną sykį man teko Baliuką lydėti, kol karas su „japonais" visai aprimo.

1904–1905 mokslo metus Baliukas sėkmingai baigė ir buvo perkeltas į trečią skyrių. Man tuomet neteko trečio skyriaus baigti. Ką tik buvo paskelbta spaudos laisvė. Lietuviški laikraščiai ir knygos pasipylė po visą Lietuvą. Ėmė kurtis ir lietuviškos mokyklos. Jos buvo slaptos, nes carinė valdžia jų nepakentė. Vabalninke taip pat ėmė veikti slapta lietuviška mokykla. Ji prisiglaudė viename kukliame Bartkūnų gatvės name, į kurį sugužėjo apie dvidešimt berniukų ir mergaičių. Vedėja buvo pakviesta nuo Jūžintų kilusi jauna savamokslė mergaitė Elena Mikuškaitė. Ten mane tėvai 1905 metų pradžioje ir perkėlė iš rusiškos Vabalninko mokyklos. Norėjau aš ir Baliuką prikalbinti, bet senis Sruoga buvo atsargus ir praktiškas žmogus ir savo sūnaus neleido į nelegalią įstaigą. Mano artimesnis bendravimas su Baliuku laikinai nutrūko.

Prasidėjo 1905–1906 mokslo metai. Mano draugai, buvę kartu su manimi trečiame skyriuje, jau turėjo mokyklos baigimo pažymėjimus, o aš iš lietuviškosios mokyklos išėjau be jokio atestato. Tėvai nusprendė, kad man bus naudinga turėti pradinės mokyklos baigimo pažymėjimą ir todėl vėl nukreipė į rusišką mokyklą. Man teko pradėti nuo trečio skyriaus. Dabar mes su Baliuku atsidūrėm

ne tik viename skyriuje, bet ir viename suole. Neturėjau ką veikti, nes trečiojo skyriaus programą kone visą buvau išėjęs, todėl ėmiau skaityti visokias lietuviškas knygas, kurių gaudavau iš Vabalninko parapinės bibliotekos. Atsinešdavau tų knygų į mokyklą. Susidomėjo mano skaitomomis knygomis ir Baliukas. Prisimenu, drauge perskaitėme Margalio „Volungę" ir Dagilėlio eilėraščių knygelę. Žinoma, Balį ir mane labiausiai sužavėjo Maironio „Pavasario balsai" ir jo poema „Tarp skausmų į garbę". Net aš pats ėmiau eilėraščius rašyti, o keletą jų parodžiau Baliukui. Jis iš manęs aitriai pasišaipė, ir po to jau niekam savo „kūrybos" neberodydavau. Vis dėlto vieną kartą užklupau ir Baliuką eilėraščius berašantį, bet jis taip atkakliai pasipriešino, kad man nieko iš jo kūrinėlių neteko skaityti.

1905–1906 mokslo metai buvo nepaprastai audringi. Po pralaimėto karo su japonais visoje carinėje Rusijoje įsižiebė stiprus revoliucinis sąjūdis, kuris pasiekė ir Lietuvą. Vabalninke pirmasis ėmė maištauti žydų „Bundas". Vieną spalio dieną pro mokyklos langus pamatėme Biržų gatve bežygiuojančią eiseną. Jos priekyje buvo nešama raudona vėliava ir plakatai su įrašais. Už plakatų tvarkingai išsirikiavę ėjo jauni miestelio žydai ir žydaitės. Tuo metu mokykloje buvo pertrauka. Dar jai nepasibaigus, įbėgo į klasę mokytojas, nuvarė mus nuo langų ir susodino į suolus. Jis buvo labai sujaudintas, neramiai žvilgčiojo pro langus ir vis kartojo:

– *Вот мошенники! Вот сволочи!!* (Tai sukčiai! Tai niekšai!)

Atėjus sekmadieniui, po pamaldų miestelio rinkoje įvyko mitingas. Jam vadovavo ir prakalbą pasakė miestelio vaistininkas Kazys Matulis. Kalbėjo dar kažin kas. Minia taip buvo prieš valdžią nuteikta, kad po mitingo užpuolė valstybinį degtinės monopolį ir jį visą sunaikino. Netrukus miestelyje ir aplinkiniuose kaimuose pasipylė daugybė proklamacijų ir atsišaukimų lietuvių kalba. Didžiausiam mano nustebimui, mokykloje Baliukas išsitraukė iš užančio visą proklamacijų glėbį, parodė man ir vėl jas paslėpė.

– Eisime jų klijuoti ir pamėtyti, – tylomis pranešė man.

Daugiau jis jokių paslapčių man neatskleidė, tik vėliau sužinojau, kad Vabalninko vaistinė virto revoliucinio sąjūdžio centru. Apie vaistininką K. Matulį susitelkė atvykę iš Peterburgo universiteto studentas Juozas Sruoga, Povilas Žitkevičius, Antanas Vaitiekūnas ir vietos pažangesnis jaunimas. Paaiškėjo, kad Juozas Sruoga įtraukė į revoliucinį darbą ne tik savo brolį Aniolą, bet ir Baliuką. Revoliucionieriai veikė, ir netrukus tvoros ir stulpai tarp

Baibokų ir Vabalninko švytėjo proklamacijomis. Daugelyje vietų buvo nuplėšytos telegrafo vielos ir nupjauti telegrafo stulpai. Baliukas ėmė praleidinėti pamokas, o kartais ir visai neateidavo į mokyklą.

Vabalninke antradieniais vykdavo mugės, į kurias paprastai susitelkdavo nemaža žmonių. Vieną tokį antradienį atėjęs į mokyklą Baliukas buvo neramus ir vis žvilgčiojo į langus. Supratau, kad jis kažin ką žino ir kažin ko laukia. Ir neapsirikau: apie prieš-piečius Biržų gatvėje pasirodė eisena, panaši į jau matytą „Bundo" eiseną, tik dabar daug didingesnė. Ties mokykla ji sustojo, ir prasidėjo prakalbos. Tuo tarpu į mokyklą įėjo studentiškai pasi-puošęs Juozas Sruoga, liepė mums skirstytis, o virpantį iš baimės mūsų mokytoją išsivedė su savimi. Greit mes pabėgom iš klasės ir įsijungėm į žmonių minią. Kai eisena pajudėjo atgal, pamatėm, kad eisenos priekyje mūsų mokytojas neša raudoną vėliavą. Baliukas ėmė nardyti minioj. Jis iš savo kišenių traukė raudonas skiauteles ir dalino jas žmonėms. Tokias skiauteles jis prisegė man ir dar keliems savo draugams, o pats jau anksčiau buvo ja pasipuošęs. Koks buvo džiaugsmas, kad ir mes „revoliucionieriai"!

Caro valdžia ne juokais išsigando revoliucijos. Prasidėjo reak-cija. Visoj Rusijos imperijoj ėmė siautėti raiti kazokai ir gerai gink-luoti pėstininkai. Atsirado ir Vabalninke karininkas su dešimčia kareivių. Įgula buvo nedidelė, bet ji gerokai prislėgė šviesias va-balninkėnų nuotaikas. Dar labiau jos sugedo, kai ėmė sklisti gandai, jog iš Kuršo, malšindamos revoliuciją, atslenka juodašimčių gaujos. Buvo kalbama, kad Latvijoje kone visi žmonės jau iššudyti, o dabar pro Biržus juodašimčiai slenka į Vabalninką. Kas tie juodašimčiai, niekas gerai nežinojo, tik apie juos buvo kuriamos baisiausios legen-dos. Žmonės iš kaimų ėmė plūsti į miestelį. Visi buvo kuo nors ginkluoti. Reikėjo gi juodašimčius sutramdyti!

Po dviejų parų, juodašimčiams nepasirodžius, dauguma gink-luotųjų savanorių su savo kirviais ir dalgiais grįžo namo. Vis dėlto nakčiai gatvėse ir prie bažnyčios buvo paliktos sargybos. Bažny-čios varpininkui buvo įsakyta budėti ir, kilus pavojui, skambinti didžiuoju varpu. Iki vidurnakčio miestelyje buvo tylu, ir visi ramiai sau miegojo, bet prieš apyaušrį klebonijos kieme kažin kas keletą kartų iššovė. Išgirdęs palangėje šūvį, vienas Vabalninko vikaras pašoko iš miegų ir pro orlaidę ėmė šaudyti iš paruošto gintis revolverio. Varpininkas pamanė, kad kleboniją užpuolė „juodašimčiai", ir, nieko nelaukdamas, ėmė skambinti didžiuoju

varpu. Visas miestelis pabudo, ir kas turėjo kokį ginklą, skubiai bėgo į pašventorį, kur pavojaus atveju turėjo visi gynėjai susirinkti. Pamenu, su kirviu išskubėjo ir mano tėvas, palikęs išsigandusią mūsų šeimyną. Klaikūs varpo dūžiai pasiekė ir kaimus, iš kurių taip pat ėmė rinktis gynėjai. Paniką dar padidino kareiviai, kuriems jų karininkas buvo įsakęs iš šautuvų paleisti keletą salvių. Niekas nebeabejojo, jog Vabalninkas užpultas. Galėjo įvykti net didelė nelaimė, nes kaimo gynėjai, aptikę klebonijos kieme susispietusius miestelėnus, palaikė juos juodašimčiais ir išsirikiavo mūšiui. Laimė, ėmė vis labiau aušti, ir išaiškėjo, kad tariamieji priešai – savi žmonės. Saulei patekėjus, visi skirstėsi į namus, bet „baisioji naktis" vabalninkėnams padarė nepaprastą įspūdį, ir apie ją dar ir šiandien seneliai tebepasakoja. Baisiąją naktį giliai išgyveno ir Baliukas Sruoga, vėliau revoliucinius Vabalninko įvykius iš dalies sukaupęs į savo dramą „Baisioji naktis".

Po baisiosios nakties tragikomedijos vieni įvykiai keitė kitus. Mūsų mokytojas kažin kur pabėgo, ir Vabalninko pradinė pakriko. Revoliucinis komitetas mokyklą paėmė savo žinion ir ėmė ieškoti mokytojo lietuvio. Netrukus į ją atvyko lietuvis mokytojas Talevičius. Džiaugėmės abu su Baliuku, kai vėl šalimais susėdom pirmame trečiojo skyriaus suole.

Daug buvo džiaugsmo, kai naujasis mokytojas prabilo į mus lietuviškai ir viską dėstė lietuvių kalba. Tačiau po kelių dienų paaiškėjo, kad Talevičiaus esama gana griežto pedagogo. Jis pamokų metu neleisdavo mums nė pajudėti. Turėdavome ramiai sekti dėstomas pamokas, spręsti pateiktus uždavinius. Jei pastebėdavo kad ir mažiausią netvarką, nusikaltėlį čia pat nubausdavo. Per visą klasę nuaidėdavo jo rūstus nuosprendis:

– Duok kairiąją, šuns pluta!

Pasigirsdavo plačios ir ilgos liniuotės taukštelėjimas per nusikaltėlio delną. Užtirpdavo ne tik pritrenktas delnas, bet ir visa klasė. Baliukas nūriai sekdavo bausmių scenas, o vieną kartą jis man pakuždėjo į ausį:

– Na, kada tau ateis eilė?

– Žiūrėk, kad tik ne tau pirmajam, – atsikirtau.

Vis dėlto man pirmiau teko paragauti liniuotės. Per vieną pamoką kažin kas pro mano galvą paleido popierinį paukštuką, kuris nukrito prie pat mokytojo kojų. Mokytojas įtarė, kad tai padariau aš, ir tuojau pasigirdo:

– Duok kairiąją, šuns pluta!

Nesiteisindamas ištiesiau delną ir pajutau skaudų liniuotės smūgį. Nepajutau, kaip pabiro ašaros, o mano kairioji ranka pasidarė kaip pagalvėlė. Pertraukos metu Baliukas be jokio pasigailėjimo juokėsi iš manęs ir apžiūrinėjo mano delną. Tačiau ir jam netrukus teko liniuotės skonį pažinti. Tyliai sprendžiant mums uždavinį, vienas užpakaly sėdįs berniukas pabėrė Baliukui už apykaklės žirnių. Baliukas pašoko ir atsigręžęs smogė išdykėliui kumščiu į krūtinę. Iš tolimo klasės kampo pasigirdo:

– Duokš kairiąją, šuns pluta!

Baliukas suunkštė, kai liniuotė atsitrenkė į jo delną, bet jokia ašara nepasirodė jo akyse. Nei aš, nei kiti nedrįsom iš jo pasijuokti, – toks jis rūstus ir rimtas mums tada atrodė.

1906 metais reakcija prieš revoliucionierius labai paaštrėjo. Vabalninke pasirodė raiti kazokai, ir prasidėjo revoliucionierių areštai. Buvo areštuotas ir Baliuko brolis Juozas. Pateko į žandarų rankas provizorius K. Matulis, o jo vaistinė buvo sudaužyta. Į savo postus vėl grįžo pašalintieji caro valdininkai, savo vietose liko tik mokytojai lietuviai, bet pamokas jie ėmė dėstyti jau rusiškai. Pavasarį mudu su Baliuku sėkmingai baigėme visą pradinės mokyklos kursą. Tada Vabalninko mokykla priklausė Biržų pradinio mokslo rajonui, todėl baigiamųjų egzaminų laikyti visas mūsų trečiasis skyrius turėjo vykti į Biržus. Ir man, ir Baliukui egzaminai pasisekė. Netrukus abu gavome mokyklos baigimo pažymėjimus ir pajutome, kad užverstas vienas spalvingas ir nebesugrąžinamas mūsų gyvenimo lapas.

Kaunas, 1970, kovo 1

Pergalė, 1971, nr. 2, p. 119–127 (Redakcijos iškupiūruotos vietos atstatytos pagal rankraštį)

JONAS BARUOLIS

Baigęs Sodelių pradžios mokyklą, išvažiavau Panevėžin, norėdamas įstoti į parengiamąją realinės mokyklos klasę. Apsigyvenau pas Sruogienę (Balio dėdienę), kuri po vyro mirties nusipirko ar pasistatė Panevėžyje gyvenamąjį namuką. Ar šis namukas dabar tebėra, negaliu pasakyti, tik atmintyje užsiliko vietovė: Respublikos gatvė, nuo tilto skesgatviu link miesto sodo 200–250 metrų.

Po metų ar kitų (gerai neatsimenu) atvažiavo ir Balys – irgi stoti į realinę mokyklą. Prasidėjo mūsų pažintis, kuri peraugo į draugišką sugyvenimą, grindžiamą bendrais tikslais ir siekimais.

Po poros ar trejeto metų turėjau apleisti gyvenamąjį butą ir persikelti į bendrabutį. Mat atvyko Balio jaunesnysis brolis Kazys. Mudu su Baliu išsiskyrėm. „Bet tu, Jonai, nenusimink, – sakė jis, – susitiksime, pakalbėsime ir veiksime toliau, kaip iki šiolei veikėme". Ir iš tiesų, mūsų draugystė ne tik nenutrūko, bet dar labiau sutvirtėjo, įgijo gilesnę prasmę.

Tais laikais Panevėžys buvo surusėjęs ir sulenkėjęs. Jo apskrityje gyveno daug stambių dvarininkų, kurių vaikai mokėsi realinėje mokykloje ar mergaičių gimnazijoje. Be rusų ir lenkų, mokyklas lankė žydai ir vokiečiai. Valstiečių vaikams mokytis buvo apribojimų. Mūsų, lietuvių mokinių, santykiai su kitataučiais buvo draugiški. Per visą mokymosi periodą neatsimenu, kad tautiniu klausimu būtų kilęs koks ginčas ar konfliktas. Ypač tuo santūrumu ir sugyvenimu pasižymėjo Sruoga.

Mokyklos vadovybė buvo 100% rusiška, kūnu ir dvasia konservatyvi, pažiūromis rusofiliška. Raštinės tarnautojai visi tik rusai, darbo personalas – sargai, klasių valytojai, kiti, dirbę ūkinius darbus – lietuviai, nuolatos gyvenantys Panevėžyje.

Lietuviškai kalbėti mokykloje buvo draudžiama. Pertraukų metu koridoriuose budėdavo prižiūrėtojai. Klasėse su kitataučiais kalbėdavome tik rusiškai, o tarp savęs tik lietuviškai. Jeigu prižiūrėtojai nugirsdavo, gaudavome įspėjimą.

Ypač pasižymėjo inspektorius Fliorinas. Visiems mokiniams tai buvo tikras pabaisa. Gyveno jis mokyklos kieme esančiame name, kartu su direktoriumi ir prižiūrėtojais. Kartą kažkas akmenimis išdaužė buto langus. Lietuvių būrelio pokalbiuose šis veiksmas buvo pasmerktas kaip chuliganizmas, kaip kovos metodas, nesuderinamas su mokinio realisto garbe.

Už mokslą reikėdavo mokėti dukart per metus. Nuo mokesčio atleidžiami mokytojų sūnūs ir rusų pareigūnų vaikai ir tik išimtiniais atvejais vienas kitas lietuvių tautybės mokinys. Šiuo požiūriu buvo didelė socialinė nelygybė.

Tiek mokykloje, tiek ir pasibaigus pamokoms mokiniams buvo privaloma uniforma. Mieste galėdavom pasirodyti iki devynioliktos valandos. Jei pasitaikydavo su reikalais užtrukti ilgiau, eidavom šalutinėmis gatvelėmis, kad nepakliūtume į inspektoriaus akis ar nesusidurtume su juo pačiu. Neretai koks susivėlinęs, kad

ir kitatautis mokinys prabėgdamas pasakydavo vieną žodį: „Fliorinas", ir viskas būdavo aišku.

Mokiniai galėjo apsigyventi tik bendrabučiuose. Leidimą laikyti bendrabutį pagal prašymą išduodavo mokyklos vadovybė. Privačiai apsigyventi griežtai draudė. Prie kiekvieno bendrabučio buvo skiriamas vyresnysis mokinys; jo pareiga – tvarkyti tam tikrą žurnalą, kasdien pažymint mokinių darbą nuo ryto iki vakaro. Po devyniolikos valandos beveik kas dieną kontroliuodavo prižiūrėtojai ir dažnokai pats inspektorius Fliorinas. Jie nesidrovėdavo „pakontroliuoti" ir lovą, patalynę bei skrynutę. Kokiu tikslu tai darydavo, mes, lietuviai, gerai supratom ir žinojom. Apsilankę pareigūnai pasirašydavo žurnale. Būdavo atsitikimų, kad, atėję dvidešimtą valandą ir pasirašę žurnale, užsukdavo dar ir dvidešimt trečią bei dvidešimt ketvirtą valandomis.

Sruoga, kaip gyvenantis pas savo dėdienę, kontrolės išvengė ir tuo džiaugėsi. „Aš lyg tas aras virš debesų žvelgiu į žemę. Nenoriu, kad kas nors man trukdytų laisvai paskrajoti. Kontrolės neapkenčiu".

Kiekvieną sekmadienį bendrabučio vyresnysis žemesniųjų klasių mokinius privalėjo tvarkingai nuvesti į bažnyčią ir dalyvauti pamaldose, kurias mokyklos kapelionas laikydavo kartu lietuviams ir lenkams. Pamaldose dalyvaudavo vienas iš mokyklos prižiūrėtojų. Mokykloje prieš pamokas mokiniai kasdien atskirai pagal tautybes susirinkdavo trumpai maldai. Ši tvarka neliesdavo žydų bei vokiečių. Maldas kalbėdavo arba pats kapelionas, arba jo paskirtas vyresniųjų klasių mokinys iš ateitininkų kuopelės. Kapelionas buvo uolus katalikiškų idėjų skelbėjas, gana išsimokslinęs kunigas daktaras Šultė.

1910 ar 1911 metais (gerai neprisimenu) prieš Velykų šventes (per gavėnią) pažangus Panevėžio jaunimas privačiai suruošė jaunuomenės vakarėlį su šokiais ir tautiniais žaidimais. Vakarėlis sukėlė daug ginčų tarp katalikiškos ir pažangiosios moksleivijos. Žinia apie jį pasiekė ir kapelioną Šultę, kuris mūsų klasėje labai griežtai pasmerkė šį įvykį. Matyt, kapelionas apie jį pranešė ir inspektoriui Fliorinui. Pastarasis palaikė tai politiniu dalyku. Po kelių dienų jis atvyko į mūsų bendrabutį. Pasirašęs žurnale, užėjo pas šeimininką ir klausė, ar niekas iš mokinių naktį neišeina iš bendrabučio. Gavo neigiamą atsakymą.

Sprendžiant apie nacionalinę sąmonę, buvo žiūrima, kokia kalba mokinys mokėsi tikybos: jei lenkiškai – tai lenkas, jei lietuviš-

kai – lietuvis. Būdavo gana juokingų atsitikimų. Pirmos ar antros klasės mokinys apsigyvena lietuvių mokinių bendrabutyje. Jis lenkas, nes tikybą mokosi lenkiškai. Kiti mokiniai pradeda jį pravardžiuoti, vadinti bajoru ir pasiūlo apleisti bendrabutį. Kad susitaikytų, vyresniajam tenka ieškoti kompromisų. Kitais metais tas mokinys pradeda tikybos mokintis lietuviškai. Paklaustas, kodėl anksčiau to nedarė, atsako, kad motina skaitė tik lenkišką maldaknygę, poterius jis mokėsi ir kalbėdavo tik lenkiškus, lenkų kalba esanti iškilmingesnė, gražesnė negu lietuvių.

Mokslas Panevėžio realinėje buvo aukšto lygio. Joje dėstoma sustiprinta matematika, o septintoje klasėje – įvadas į aukštąją matematiką. Fizika, chemija, rusų kalba, literatūra, istorija irgi gana plačiai nagrinėjamos. Gerai įrengti fizikos ir chemijos kabinetai, daug vaizdinių priemonių, įvairių prietaisų.

Mokykloje buvo septynios klasės, iš jų svarbiausia – šeštoji. Baigiant ją, reikėjo laikyti egzaminus iš visų dėstomų dalykų; neišlaikius nors vieno, palikdavo antriems metams. Pataisų negalėjo būti. Egzaminai būdavo gana sunkūs, reikalavimai dideli. Išlaikius egzaminus raštu ir žodžiu, įteikdavo brandos atestatą. Kitose klasėse gerai arba patenkinamai besimokantys mokiniai būdavo perkeliami į aukštesnę klasę pagal pedagogų tarybos nutarimą, atsižvelgiant į ketvirčio metų pažymius. Pasitaisyti buvo galima ne daugiau kaip iš dviejų dalykų.

Septintoji klasė buvo papildoma. Mokinys, gavęs brandos atestatą, mokslo metų pradžioje direktoriaus vardu turėjo paduoti prašymą, kad priimtų į šią klasę. Prašymą dažniausiai patenkindavo, bet kai kada ir atmesdavo. Čia, žinoma, būdavo atsižvelgiama į politinius mokinio įsitikinimus. Jei iš elgesio mokinys turėjo ketvertą, jo nepriimdavo, be to, jis prarasdavo teisę įstoti į septintą klasę ir kur nors kitur. Į septintą klasę buvo nepriimtas vėliau garsus pedagogas lietuvis profesorius Elisonas. Tokio pat likimo už pažangias idėjas ir veiklą susilaukė ir kažkoks Vilkas.

Iš svetimų kalbų, pradedant nuo antros klasės, privalomos buvo vokiečių ir prancūzų. Vokiečių kalbos mokytojas buvo vokietis (pavardė vokiška), labai griežtas, nervingas, invalidas. Į pamoką ateidavo su lazda, kurią pasidėdavo ant stalo. Pagal mokyklos vadovybės nustatytą tvarką, mokytojui įėjus klasėn, mokiniai turėdavo atsistoti ir stovėti ramiai. Jei mokiniai tvarką pažeisdavo, mokytojas lazda trenkdavo per stalą. Nusiraminęs dėstydavo kalbą. Iš mokinių reikalaudavo drausmės, o argumentas būdavo ta pati

lazda. Tai galbūt vokiškas dėstymo metodas. Taip buvo skiepijama meilė vokiečių kalbai. Reikia pasakyti, kad ją mokiniai išmoko patenkinamai, o kai kurie, kaip Sruoga, ir labai gerai.

Rodos, nuo penktos klasės vokiečių kalbos mokytojas buvo Rozenbliumas, mokinių pravardžiuojamas Biberšteinu. Kiek pirmas mokytojas buvo griežtas, reikalavo paklusnumo, drausmės ir pasiekdavo savo tikslą, tiek antrasis, priešingai, nesugebėdavo palaikyti drausmės ir tvarkos klasėje. Jis buvo trumparegis, nematydavo ir negirdėdavo, kas jo akivaizdoje vyksta. Pavyzdžiui, šaukia iš žurnalo prie lentos kurį nors mokinį „iksą". Prieina mokinys „igrekas". Klausinėjamas atsako gerai. Šaukia antrą mokinį, o to klasėje visai nėra. Prieina kitas, gauna patenkinamą pažymį.

Daugelio tokių ir panašių išdaigų organizatoriai būdavo lenkų tautybės mokiniai, ir, mūsų akimis žiūrint, jie suvaidindavo meistriškai. Į juokus mėgindavo įtraukti ir gabius lietuvius, taip pat Sruogą. Bet nė vienas iš mūsų klasės ant šios meškerės nepakliuvo. Lietuvių būrelis (dvylika ar penkiolika žmonių) išlaikydavo rimtumą ir pusiausvyrą. Ypač rimtumu pasižymėjo Sruoga, nors prieš kitataučius viešai to neparodydavo, nenorėdamas sukelti konflikto ir nereikalingų ginčų.

Prancūzų kalbos mokytojas buvo kažkoks Germonius. Geras pedagogas, auklėtojas. Dėstydavo labai gerai, suprantamai. Turėjo didelį autoritetą tarp mokinių. Mokiniai, o ypač lietuviai, neapvildavo jo savo žiniomis (taip pat ir Sruoga). Jam išėjus, turbūt į pensiją, prancūzų kalbą dėstė kitas mokytojas (pavardės neatsimenu). Labai elegantiškas, didelis dabita, visuomet gražiai pasipuošęs, prisipudravęs, o kvepalų kvapas buvo jaučiamas visoje klasėje. Iš pavardės galima spręsti, kad ne rusas.

Kiekvienais metais mokykloje buvo ruošiami vakarai-baliai. Jie prasidėdavo iškilmingu aktu, kuriame mokinių choras sugiedodavo himną *Боже, царя храни*. Po to choras padainuodavo įvairių rusų liaudies dainų, o styginių instrumentų orkestras pagrieždavo ištraukų iš rusų kompozitorių kūrinių bei liaudies dainų popuri. Vienas kitas mokinys rusas padeklamuodavo, meniškai paskaitydavo. Į chorą būdavo įtraukti ir lietuviai. Balys Sruoga, kaip neturįs balso ir klausos, chore bei orkestre nedalyvavo. Tuo jis džiaugdavos, nes, pasak jo, tai tik laiko gaišinimas, be to, nukreiptas prieš lietuvius.

Po oficialiosios dalies prasidėdavo linksmoji – šokiai. Griežda vo samdytas gaisrininkų dūdų orkestras. Vyriausiuoju šokių

dirigentu būdavo minėtas prancūzų kalbos mokytojas; jam į pagalbą paskirdavo mūsų klasės mokinį, kuris sugebėdavo aiškia prancūzų kalba ir dikcija diriguoti šokiams. Pradėdavo lenkų šokiu „Mazurka", kurį šokdavo temperamentingai, su įvairiomis figūromis.

Baliuje dalyvaudavo visa mokyklos vadovybė su direktorium ir inspektorium priešaky. Be realinės mokyklos vadovybės ir mokytojų su šeimomis, į vakarą buvo kviečiami kitų mokyklų mokytojai ir aukšti Panevėžio miesto administracijos pareigūnai, – visas elitas. Dalyvaudavo Marijos mergaičių gimnazijos vadovybė, mokytojai bei mokytojos, taip pat vyresniųjų klasių gimnazistės. Lietuvaitės gimnazistės nedalyvaudavo, jų anais laikais buvo nedaug, palyginus su kitų tautybių mokinėmis. Šeštos ir septintos klasių mokiniai lietuviai iškilmingame baliuje turėdavo dalyvauti nors kaip žiūrovai bei prižiūrėtojai, kad žemesniųjų klasių mokiniai nekeltų triukšmo klasėse, koridoriuose. Gavę įvairiaspalviuose popieriniuose maišeliuose saldainių, pyragaičių, vaisių, jaunesnieji apie dvidešimt antrą–dvidešimt trečią valandą patenkinti išeidavo namo. O balius tęsdavosi su dideliu patosu net iki aušros. Buvo šokama mazurka, valsas ir kiti tų laikų šokiai. Lietuviai mokiniai šokiuose nedalyvaudavo, kiti su žemesniųjų klasių mokiniais slapta nuo vadovybės net pasprukdavo iš baliaus.

1914 m. Panevėžio realinės mokyklos septynias klases baigusiam nedidelio (apie dvylika–penkiolika žmonių) lietuvių būreliui vadovavo Balys Sruoga ir Vincas Jonuška. Jonuška (kilęs nuo Pušaloto, vėliau tapo karininku, mirė Smetonos laikais Lietuvoj) buvo plataus akiračio visuomeninkas, palaikė ryšius su kaimo jaunimu, liaudimi. Sruoga labiau užsidaręs, rimtas, darbštus, gabus, linkęs į literatūrą, istoriją, filosofinius svarstymus. Jų vadovaujama „aušrininkų" kuopelė, kad ir negausi narių skaičiumi, buvo idėjinė, su nusistovėjusia pasaulėžiūra ir kryptimi. Mes rengėme slaptus susirinkimus, vakarėlius su dainomis, skaitėme referatus, leidome laikraštėlį (pavadinimo neatsimenu)*, domėjomės lietuvių literatūra, liaudies dainomis, pasakomis, patarlėmis. Sruoga labai mėgo liaudies dainas. Nieko nuostabaus, kad liaudiška įtaka jaučiama pirmuosiuose jo eilėraščiuose, išspausdintuose „Aušrinėje" bei mūsų laikraštėly. Autorius pasirašinėdavo juos daugiausia Barito Kaunio slapyvardžiu. Kuopelėje mokiniai buvo plačiai

* Aušrininkų rankraštinis žurnaliukas vadinosi „Pavieniui menki – drauge galingi" (BS, p. 31).

supažindinami su Rytų Prūsijos lietuviais, jų kova su teutonų ordinu. Remdamasis istorijos duomenimis, Sruoga pasakodavo apie to krašto lietuvių gyvenimą ir likimą, buvo kovingai nusiteikęs prieš germanizaciją ir rusifikaciją. Kalbėdamas apie svetimų kalbų reikšmę akiračiui plėsti, pabrėždavo motinos kalbos svarbą: išnykus kalbai, pranyksta ir tauta.

Paskutiniais mokymosi metais Sruoga suruošė didelę paskaitą „Revoliuciniai sukilimai Lietuvoje", – apie 1831 ir 1863 m. sukilimus, jų tikslus ir pasekmes. Dėl to prašė manęs per vasaros atostogas nuvykti į Lebeniškius bei jo apylinkių kaimus ir parinkti atsiminimų iš senesnių žmonių.

„Aušrininkų" kuopelės veikla neapsiribojo vien tik Panevėžiu. Buvo užmegztas ryšys su Maskvos ir Petrogrado lietuviais studentais. Jie retkarčiais būdavo mūsų kuopelės svečiai. Labai dažnai apsilankydavo Dorpato universiteto studentas gamtininkas Elisonas. Prie kuopelės buvo prisišlieję ir kitų Panevėžio mokyklų mokiniai iš mokytojų seminarijos, miesto mokyklos, mergaičių gimnazijos. Be to, Balys ir Vincas palaikydavo glaudžius ryšius su „Aido" draugija, su jos dramos ir dainos būreliu.

1941–1945 m. aš gana dažnai susitikdavau su skulptoriumi Zikaru. Besikalbant mūsų mintys skrisdavo į Panevėžį. Kai jame mokėsi Suoga, Zikaras buvo Petrogrado dailės akademijos studentas ir daug prisidėjo prie Panevėžio kultūrinio gyvenimo, „Aido" veiklos. Jis pasakojo, kaip, darant dekoracijas ir ypač statant istorinius veikalus, Balys Sruoga duodavo vertingų patarimų. Apie Balį labai šiltai ir gražiai atsiliepdavo „Aido" draugijos artistai Čerkesas, Kličmanas. Glaudžius ryšius Sruoga palaikydavo su mokytoju Grigoniu, kuris ruošdavo „Aido" draugijos spektaklius.

Panevėžyje veikė ir „ateitininkų" kuopelė. Dažnai tarp jų ir „aušrininkų" kildavo ginčai, bet, nežiūrint pasaulėžiūros skirtumų, jie neišeidavo iš korektiškumo ribų. Jei būdavo reikalas, Baritas Kaunis atsiliepdavo su aštria kritika.

Balys Sruoga mokykloje daug skaitė, buvo nuodugniai susipažinęs su Puškinu, Lermontovu, Gogoliu, Dostojevskiu, Tolstojumi, Nadsonu, Baltrušaičiu, Balmontu, su liaudininkais demokratais – Nekrasovu, Dobroliubovu, Gercenu, Černyševskiu, Belinskiu, taip pat su Maironiu, Vaičaičiu, Kudirka. Jo literatūrinius gabumus pastebėjo ir kitataučiai mokiniai, ir mokytojai (ypač literatūrą dėstęs jaunas rusas mokytojas, kurio pavardės neprisimenu). Balio

rašiniai būdavo skaitomi kaip pavyzdiniai kitiems klasės mokiniams.

Kartą prieš Kalėdas uždavė rašinėlį tema *Нужда скачет, нужда пляшет, нужда песенки поет,* kurį reikėjo įteikti po švenčių. Kadangi kai kurie kitataučiai (lenkai) nebuvo net pradėję jo rašyti, kreipėsi į „filosofą" Sruogą. Jis po pamokų dvi valandas paskyrė konsultacijai, sudarė planą, nurodė medžiagą ir t.t. Kai mokytojas grąžino rašto darbelius, Sruogos darbas buvo įvertintas kaip geriausias, – su realiais, iš gyvenimo paimtais pavyzdžiais. Tarp kitko, jo paklausė, kokios jis kilmės. „Valstiečių," – atsakė Balys. „O jūs, mokiny Ciemnolonski?" – „Bajorų", – atsakė šis. Mokytojas nusišypsojo, pažvelgė į Balį ir pareiškė, kad Ciemnolonskio rašto darbas geras, bet jaučiama didelė lietuvių mokinių įtaka, – turinys lenkiškas, pavyzdžiai lietuviški.

Balys ir Vincas buvo pažįstami su poetais Gaidamavičiumi (Zigmu Gėle) ir Janoniu (Vaidilos Ainiu), kurie mokėsi Šiaulių gimnazijoje. Balys turėdavo progos ten nuvykti ir susitikti su bendraminčiais, vasaros metu dalyvauti jų rengiamose gegužinėse. Mat Žemaitijoje, berods Raudėnuose ar Šaukėnuose, klebonavo Balio dėdė Sruoga, pas kurį jis praleisdavo vasaros bei žiemos atostogas.

Negaliu nepaminėti ir širdies akordų. Čia kaltininkė buvo lietuvaitė Juzė Verbickaitė, kuri vaidindavo „Aido" draugijos statomuose veikaluose. Aš manau, kad jų pažintis užsimezgė dramos ratelyje. Laikui bėgant, ji gilėjo. Sruogai tai buvo pirmoji meilė, kuri turėjo įtakos jo, kaip poeto, keliui. Atsimenant mūsų leidžiamą laikraštėlį, vartant to laiko Balio poezijos rašinėlius, matyti, kad Juzei jis skyrė ne vieną eilėraštį ir juos pasirašinėjo *K. B.*

Apie jų santykius mes, lietuviai moksleiviai, žinojom gerai. Jei iškildavo būtinas reikalas susitikti su Baliu ir nerasdavai jo namie, atrasdavai besėdintį pas Juzę. Balys visuomet būdavo lyg paniuręs, užsisvajojęs arba, kaip mes sakydavome, „susimąstęs filosofas".

Jų meilės ryšius buvo norima pakreipti priešinga kryptimi, nes, pasak kai kurių moksleivių, „iš tų šiaudų nebus grūdų". Šios pranašystės išsipildė. Baigęs realinę mokyklą, Balys išvyko studijuoti Rusijon. Kilus Pirmajam pasauliniam karui, ten pasitraukė ir Juzė. Bet, manau, kad jie nebesusiėjo.

1919 m. pabaigoje iš Kauno parašiau Juzei laišką ir gavau atsakymą (ji jau buvo Lietuvoje). Jame labai gražiai prisiminė anuos

laikus, bet buvo nusivylusi dabartiniu gyvenimu ir rašė, kad praeitis nebegrįš.

1921 ar 1922 m. pirmą kartą sutikau iš Rusijos parvykusį Balį dramos teatre Kaune. Spektaklis paliko labai gerą įspūdį. Bet mūsų kalbos sukosi tik apie Panevėžio realinę, lietuvių moksleivių būrelio veiklą. Be kita ko, Sruoga prisiminė ir inspektorių Flioriną, kuris, pasak jo, į Rusiją evakuotoje realinėje mokykloje liko toks pat rusofilas, kaip ir Panevėžyje. Balys buvo labai patenkintas ir džiaugėsi, kad Vincukas (su kuriuo jau buvo susitikęs), išnešė „kudašių" iš kultūrtrėgerių replių. Mat per karą jis buvo pasilikęs Lietuvoje ir 1918 m. už išleistus atsišaukimus prieš kaizeriškus okupantus pakliuvo į žandarų rankas. Turėjo veikti slapstydamasis iki 1919 metų liepos, kai Lietuvos valdžios įsakymu buvo mobilizuotas į kariuomenę.

1968.VI.22 gavau mokytojo Juozo Petrulio laišką. Jis buvo Panevėžyje, kalbėjosi su Juzefa Verbickaite. Ji serga koja, bet dar vaikščioja. J. Petruliui paaiškino, kad namas, kuriame gyveno Sruoga, tebėra Valančiaus gatvėje (dabar tai Valančiaus gatvė).

Kaunas, 1968, vasario 1 – rugpjūčio 16
LLTIR, f. 53, b. 1101

JUOZAS URBŠYS

Į Panevėžio realinę mokyklą įstojau 1907 m. rudenį. Tais pačiais metais, matyt, įstojo ir Balys Sruoga, nes, eidami iš klasės į klasę, abu ją baigėme 1914-ųjų pavasarį.

Realinėmis mokyklomis caro laikais vadinosi septynių klasių (šešios – pagrindinės, septintoji – papildomoji) vidurinės mokyklos, ruošiančios kontingentus aukštosioms techninėms mokykloms. Nuo gimnazijų jos skyrėsi tuo, jog čia visai nebuvo dėstoma lotynų kalba, o matematikos programos, priešingai, buvo praplėstos. Todėl, baigęs realinę mokyklą, galėjai be kliūčių patekti į bet kurią Rusijos imperijos aukštąją technikos mokyklą. Panoręs stoti į universitetą, turėjai papildomai laikyti lotynų kalbos egzaminą iš gimnazijos kurso.

Panevėžio realinėje mokykloje dėstomoji kalba buvo rusų. Direktorius, inspektorius, mokytojai – vien tik rusai. Gimtosios

kalbos išmokti joje nebuvo galima. Primiršti ir sužargoninti ją – visos sąlygos. Ir mieste lietuvių kalbos girdėjai mažai, nebent turgaus dienomis, kai suvažiuodavo kaimiečiai su savo gaminiais. Mokykloje lietuvių mokėsi nedaug, jie sudarė mažumą (kiti mokiniai daugiausia buvo rusai, lenkai, žydai), be to, mokyklos vadovybė kreivai žiūrėjo į lietuvių kalbos vartojimą net ir tarp lietuvių.

Taigi būsimasis poetas Sruoga, kaip ir visi kiti tos mokyklos lietuviai, savo kalbos, literatūros ir istorijos čia išmokti negalėjo (lietuviškų mokyklų anais laikais Lietuvoje, išskyrus gal tik „Saulės" kursus Kaune, nebuvo). Tad sąmoningesni mokiniai būrėsi į slaptas kuopeles, kuriose skaitė lietuvišką spaudą, knygutes (storų romanų tada tebuvo bene vienas Tilžėje išleistas Dobilo „Blūdas"), mokėsi šiek tiek lietuvių kalbos ir istorijos, įsijungė į tautinio atgimimo sąjūdį. Tokių, bent man žinomų, kuopelių Panevėžyje buvo dvi: viena, kaip tada sakydavo, pirmeiviškoji – „aušrininkai", nuo žurnalo „Aušrinė", aplink kurį jie grupavosi ir kuris ėjo kaip „Lietuvos žinių" priedas, antra katalikiškoji – „ateitininkai", nuo žurnalo „Ateitis", kuris ėjo kaip „Draugijos" priedas. Šituos „aušrininkus" reikia skirti nuo tautinio atgimimo veikėjų, XIX a. pabaigoje susibūrusių apie J. Basanavičiaus ir kitų Prūsuose leidžiamą „Aušrą". Marksistinės mokinių kuopelės Panevėžy tada nesigirdėjo.

Sruoga priklausė „aušrininkams", kurių aktyviausi veikėjai buvo didelis visuomenininkas Vincas Jonuška ir pats Balys Sruoga. „Aušrininkai" leido slaptą, ranka rašytą laikraštėlį, kurio pavadinimo nebepamenu. Per mokslo metus jo išeidavo gal kokie du ar daugiausia trys sąsiuviniai. Jį savo ranka surašydavo Vincas Jonuška. Tame laikraštėlyje, be abejo, buvo „spausdinami" ir Sruogos eilėraščiai, galimas daiktas, ir kiti raštai.

Balys Sruoga mokėsi ir mokykloje elgėsi labai gerai. Buvo geras matematikas, visada rimtas, mažai arba gal ir visai nedalyvavo mokinių žaidimuose, pokštuose, išdykavimuose, bent jau – nuo ketvirtos klasės. Pamenu, vienam mokiniui, kuris per pertrauką išdykavo ir vis kibo prie jo, ramiai savo suole sėdinčio (gal ką skaitančio), pasakė: „Kada pagaliau tu surimtėsi?"

Sruogai tada galėjo būti keturiolika ar penkiolika metų. Jis buvo jau gerokai ištįsęs, kiek suvaržytų judesių, sunkokos rankos. Šviesius nelabai tankius plaukus bandė sušukuoti ir skirti sklastymu, bet jie, kad ir pašlapinti, nenorėjo laikytis ir vis taikėsi styroti į

šalis. Apsitaisęs buvo, kiek pamenu, visada švaria uniformine eilute, švaresne ir geresne negu daugumos kitų kaimiečių vaikų.

Į klasę kartais atsinešdavo knygų, neturinčių ryšio su pamokomis. Iš tokių pamenu P. Lavrovo „Istorinius laiškus", šį tą Dobroliubovo. Tos ir kitos mokiniams kaip ir draudžiamos „narodnikų" pakraipos knygos ir šiaip jau cirkuliuodavo tarp lietuvių ir nelietuvių mokinių.

Lietuviškas knygas, visas, kokios tik išeidavo, skaitė, kaip tuomet buvo sakoma, „tautiškai susipratusieji" mokiniai, taigi ir Sruoga. Išeidavo jų tada labai mažai. Didelį pasisekimą turėjo Vydūno raštai ir jo Tilžėje leidžiamas laikraštis „Jaunimas".

Visą realinės mokyklos laiką Sruoga gyveno toje pačioje vietoje, jei neklystu, pas Verbickus*. Jo namas buvo prie miesto sodo Respublikos gatvėje, kuri tada vadinosi, rodos, Stoties gatve. Jis stovėjo toliau nuo gatvės, į jį vedė takas, einantis pro kitus namus.

Anais laikais Panevėžyje, kaip ir kitur Lietuvoje, retkarčiais buvo ruošiami vadinamieji lietuviški vakarai, susidedantys iš dviejų dalių – vaidinimo ir šokių. Atrodo, kad Balys Sruoga dalyvaudavo juos ruošiant; vaidinti gal nevaidindavo, bet pasufleruodavo ar kitaip kaip prisidėdavo. Mokiniams tuos vakarus galima buvo lankyti tik kiekvieną kartą gavus raštišką mokyklos vadovybės leidimą. 1913 ar 1914 metais Sruoga organizavo, jei neklystu, Vydūno dramos „Ne sau žmonės" mėgėjišką pastatymą, bet toliau repeticijų, kurios vyko, rodos, daktaro Venslovo namuose, Ramygalos gatvėje, tas dalykas kažkodėl nepajudėjo.

1914 m. birželio 20 d. laikraštyje „Vairas", nr. 12 buvo išspausdinta tokia žinutė: „Panevėžio realinę mokyklą baigė šešiolika lietuvių: J. Baruolis, P. Vertelka, J. Navakas, A. Novikas, A. Pakalnis, A. Puzinas, J. Petreliūnas, J. Repšys, B. Sruoga, J. Urbšys, I. Urbaitis, J. Šurna, A. Jackūnas, V. Jonuška, J. Jonelis ir P. Gudelis". Ši laida buvo pirmoji, turinti tiek daug abiturientų lietuvių. Iki tol mokyklą baigdavo vos vienas kitas lietuvis.

Sruoga įstojo į Petrapilio miškų institutą. 1915 m. vasarą patekęs į Petrapilį, sutikau jį netoli Viešosios bibliotekos, iš kurios jis kaip tik ėjo. Sruoga buvo apsivilkęs gražia Miškų instituto uniforma ir užsiauginęs ilgus, kone lig pečių plaukus (kurie visą gyvenimą styrojo atsikišę į šalis). Pasisveikinom, apsidžiaugėm

* Pas Verbickus jis negyveno, tik lankydavosi (žr. J. Baruolio atsiminimus; BS, p. 27; BSMA, p. 41).

pasimatę. Jis nusivežė mane kažkur toli, bene į Vasiljevo salą, – ten gyveno jo vyriausias brolis Adolfas su šeima, pas kurį jis ir buvo prisiglaudęs. Namas tarytum medinis, bet viduje butas man pasirodė „poniškas" – švarus, šviesus, miestietiškas.

Turbūt 1915 metais Sruoga išlaikė lotynų kalbos egzaminus ir, persikėlęs į Maskvą, įstojo į universitetą. Maskvoje irgi bene kartą buvau jį sutikęs. Prie ilgų plaukų čia prisidėjo dar ir gintariniai karoliai ant kaklo. Rusijoje tada buvo „avangardinių" poetų mada stebinti „miesčionis" savo išvaizda.

Kaunas, 1966, gegužės 12
LLTIR, f. 53, b. 1083

POVILAS BRAZDŽIŪNAS

Su Baliu Sruoga mudu mokykloje beveik nesusieidavom. Kai sutinki jį koridoriuj, jis laukia, kad jį pasveikintum, o jau pats – ne. Būdavo, kai pasveikini, pakalba trumpai aiškiai, be jokių didesnių draugysčių. Jautei savotišką jo išdidumą. Na, aš ir jaunesnis buvau...

Mokykloje visuomeninės pakraipos ir dalykinių būrelių nebuvo. Prisimenu tokį incidentą. Man esant šeštoj klasėj, buvo atsiųstas jaunas, veiklus, ką tik institutą baigęs literatūros mokytojas. Jis suorganizavo literatūros būrelį ir už tai nukentėjo – po metų buvo perkeltas į kitą mokyklą.

Lietuviai mokiniai sekmadieniais slapta, be mokyklos vadovybės žinios mažais būreliais rinkdavosi kur nors pas vieną ar kitą mokinį ir skaitydavo referatus socialiniais, ideologiniais klausimais. Visą laiką baiminomės, kad neužkluptų, nes būtų išmetę iš mokyklos. Aš pats priklausiau pažangiesiems (aušrininkams). Vieną kartą skaičiau kažkokį referatą. Susirinkime dalyvavo Balys Sruoga ir smarkiai mane išpeikė – kritikas jis buvo geras.

Dalyvauti miesto lietuvių gyvenime – dainų vakaruose, vaidinimuose – mokiniams buvo griežtai uždrausta. Tikrindavo namuose ir pačiose salėse. Jei kas pakliūdavo, išsikviesdavo tėvus, mažindavo drausmingumo pažymį. Kadangi tie vakarai vykdavo ne taip dažnai, rizikuodavom. Susitardavom, kad rengėjai, atpažinę tikrintojus, įspėtų. Išbėgdavom pro užpakalines duris.

Kai mokiausi pirmoj antroj klasėj, mokykloj buvo leidžiama mokyti lietuvių kalbos. Dvejus metus gramatiką ir rašybą mums dėstė Jonas Jablonskis, Rygiškių Jonas (skaityti buvom pramokę jau kaimo mokykloj). Ar už tai reikėjo atskirai mokėti, neatmenu. Turbūt reikėjo.*

Su Sruoga truputėlį artimiau bendravom 1918–1919 metais Biržuose. Tuomet kūrėsi parapiniai (klerikaliniai) ir kairieji (eserų ir bolševikų) komitetai. Sruoga buvo neseniai grįžęs iš Rusijos, darbo dar neturėjo, gyveno Baibokuose, bet dažnai lankydavosi Biržuose ir buvo gana aktyviai įsitraukęs į politinę veiklą (save laikė kairiuoju eseru). Su K. Binkiu ir kitais jis dalyvavo rinkimų agitacijose, ruošė atsišaukimus, kalbėdavo susirinkimuose (tiesa, dažniausiai kalbėdavo Binkis, bet jis irgi dalyvaudavo).**

Vėliau abu išvažiavome iš Biržų, kartu dirbom universitete (aš fizikos katedroje), neretai, bet labai trumpam pasimatydavom koridoriuj.

1976, rugsėjo 23
Parengta iš magnetofoninio įrašo (kalbėjosi A. Samulionis)

UNĖ BABICKAITĖ-GRAIČIŪNIENĖ

Panevėžys

Atėjęs manęs kviesti susipratusių lietuvių būrelio pirmininkas ir šapirografuoto laikraštėlio vyr. redaktorius, paskutinių klasių realistas Jonuška, švelniai šypsodamasis pasakė:

– Tu dar tebesi vikšras, bet jei jau lietuvių būreliai be tavęs nebeapsieina, ateik ir pasišok.

Aš pasiskundžiau, kad manęs dar niekas neveda šokt. Jis geraširdiškai – išvis jis buvo labai simpatingas – pasižadėjo pats mane pašokdinti.

* A. Samulionis nurodo, kad 1907–1908 mokslo metais tėvų komiteto sudarytuose sąrašuose tarp 14 (iš 38) norinčių mokytis lietuvių kalbos Ib klasės mokinių figūruoja ir B. Sruogos pavardė. Tačiau ar jis tų pamokų kiek ragavo, pasakyti sunku (BS, p. 26).

** „Neneigiant atskirų B. Sruogos politinės veiklos 1918 m. tėviškėje faktų, vis dėlto tiek jo „eseriškumas", tiek aktyvesnė veikla abejotina" (BS, p. 97).

– O gal man pavyks ir kitus prikalbėti tave išvest. Pavyzdžiui, valso norėtum?

– Ar aš norėčiau?!

– Mes, berniokai, turime jus branginti ir jums pataikauti. Tiek mažai jūsų – susipratusių lietuvaičių – tėra. Tai ateik, tikrai šokdinsim, be to, šį vakarą savo naują poemą skaitys Balys Sruoga.

Kol išsiprašiau, kad leistų, pavėlavau. Visi jau buvo susirinkę: realistai, keletas mokytojų seminarijos seminaristų ir keturios Marijos gimnazijos gimnazistės: Pranė Adomonytė (vėliau Binkienė), Ksavera Frankaitė (vėliau ištekėjusi už prof. Jurgio Žilinsko, anatomo), Vanda Norvaišaitė (gerai neprisimenu pavardės), Genė Pileckaitė. Penktoji tos pačios gimnazijos gimnazistė – aš. Visi buvome uniformuoti, tik Balys Sruoga – ne. Jis vilkėjo kaime austa čerkesine eilute, labai ryškiai dryžuota. Šviesiai pilkam dugne buvo įausti platūs juodi, žali, rusvi ir geltoni dryžiai. Jis buvo ilgas, plonas, trumpai kirptais plaukais, nei šioks, nei toks berniokas. Skaitė iškilmingu tonu, lėtai, skanduodamas:

nimfų balsai...
sirenų balsai...

Jis buvo toks rainuotas, dryžuotas, labai panėšėjo į žaltį. Kaip tik bendrauti su nimfom, su sirenom. Jo išvaizda, ritmiškas skaitymas, poetiški nimfų ir sirenų pokalbiai nunešė mane į pasakų pasaulį. Vaizduotėje šmėkščiojo laumės, kurios, „sėdėdamos vidury kūdros, nusiima galvas, pasideda jas ant kelių ir šukuodamos plaukus dainuoja tokias gražias dainas, kad visi bernai neištveria, puola vandenin ir pasiskandina".

Pasigirdo juokas. Apsidairiau. Pasirodo, B.S. seniai jau baigęs skaityti. Visi jau atsistoję, stumdo kėdes, laisvindami vietą šokiams, ir juokiasi iš manęs, kad aš vis „tebeklausau" skaitymo.

B.S. priėjo prie manęs ir, nerangiai nusilenkęs, pakvietė šokio.

– Oi, ne, ne! Neisiu! – sušukau ir rankom sumosavau.

– Kodėl neisi? – užsigavęs klausia B.S.

– Kokia bus iš mūsų pora, – sakau. – Tu toks ilgas.

– Aš ir nenoriu šokt, bet, sakau, reikia pašokdint tą gimnazisčiukę, kuri išsižiojusi klausėsi mano poemos. (Tikrai, įdėmiai klausydamasi, aš visada išsižiodavau. Net pirštus ar pieštukus man kaišiodavo į burną.)

Ir atsisėdo greta manęs.

– Ar tu tikrai matei nimfas, sirenas? – klausiu jo.

– Tikrai mačiau, – sako B.S. – Kaip tave dabar. O gal ir tu matei?

– Mačiau tikrai, tikrai mačiau, irgi kaip tave dabar!

Ir čia pat, suktiniui dundant, aš neprašyta papasakojau, kaip vieną saulėtą pavasario rytą mama aprengė mane balta suknele, padavė gražią, pyragaičių pilną pintinaitę ir liepė eiti į Alizavą, nunešti juos kunigui klebonui.

Džiaugsmingai striksėdama aš išėjau savo pirmon kelionėn niekieno nelydima. Pieva buvo tokia pilna įvairiausių aukštų gėlių, kad man teko skintis kelią tarp jų. O toliau – miškas (iš tiesų ten menkas karklynėlis). Įbėgau į jį taip netikėtai ir... pagavau miško gyvenimą. Buvo pasakiškai gražu. Nuo malonių kvapų svaigo galva. Norėjau miego...

Klebonijos kieme atsiradau temstant. Klebonas vikriai nulipo nuo gonkų ir susirūpinusiu veidu paklausė: „Kada tu išėjai iš namų?" – „Anksti rytą", – atsakiau. Jis pašaukė Joną, liepė šokti ant arklio ir jot į Laukmeniškių kaimą pas Babickienę – pranešti, kad jos dukra gyva, sveika ir rytoj bus parvežta namo.

Klebonas labai geras. Jis dažnai atveža man saldainių, bet jo sesuo kokia graži! Kvepia kaip gėlė. Vadina mane aniuolėliu, vaišina, nešioja, prausia mane, o paskui sako: „Liūlia liūlia, miegok". Guliu ir žiūriu, kaip gražioji, kvapnioji panelė nusirengia. Įsistojo į raudonas kurpaites, užsivilko blizgančiu raudonu palaidiniu ir... atsistojusi prieš didelį veidrodį, nusiėmė nuo savo galvos dvi storas kasas. Papurtė jas kaip šlapius rankšluosčius ir pakabino ant sienos šalia veidrodžio. „Laumė. Laumė... – visa pašiurpau. – Ji tuoj nusiims galvą nuo pečių, pasidės ant kelių ir šukuodama dainuos, o visi bernai – gal mūsų Jonas ir Feliksas – šoks vandenin ir prisigirdys dėl jos..."

– Na, mergyte, pašokdinsiu aš tave valso, tai būsi laiminga! – priėjęs juokėsi Jonuška ir, paėmęs už rankos, patraukė mane iš vietos.

Kai, pasibaigus valsui, Jonuška grąžino mane prie sėdinčio B.S., jis padavė man ritinėlį:

– Imk, atiduodu tau savo poemą.

Neteko nė karto jos skaityti. Jau rytojaus dieną konfiskavo ją panelė prižiūrėtoja. Ji – mano lektūros cenzorius.

Po lietuviškų vaidinimų būdavo šokiai su „skrajojančiu paštu". „Paštininkas" išnešiodavo tokias „sekretkas". Aš jų daug gaudavau, ir nemažai nuo B.S., bet nė vienos turinio neatsimenu.

Susitikdavom taip pat pas Brazdžius. Mudvi su Brazdyte repetuodavom naujas roles. B.S. įdėmiai klausydavos, pasufleruodavo kai kada, bet nė karto aktyviai nedalyvavo.

Atminty išliko tik du ryškesni susitikimai su B.S. Panevėžy.

Gimnazistės poromis išėjome pasivaikščioti. Linksmutės klegėjom, juokavom, slapčia medžiojom praeivius. Staiga visos nuščiuvo, susitikusios B.S. su savo „sene". Jis vėl vilkėjo „žalčio" eilute. Jis nesveikino mūsų, mes jo. Jautėmės pritrenktos.

Kai jie nutolo, gimnazisčių gretose pasigirdo visokių kalbų. Viena sako: „Vidurnaktį jis lenda pro langą pas ją, o rytą išlenda!" Antra sako: „Realinės direktorius buvo jį pasišaukęs. Grasino išmesti!" Dar kita: „Visus piktina". „Jai trisdešimt metų". Mums atrodė jau taip baisiai sena, kad neilgai trukus turėtų mirti. „Ji luoša. Jos užpakalis kreivas". Visos atsigręžiam. Tikrai, užpakalis kreivas. Vienas klubas daug aukštesnis. „Ji jam davė „liubčiko", B.S. nebesuvokia ką daraąs. Kokia gėda!" Tas susitikimas labai sugadino mums nuotaiką. Nutilo linksmas čiauškesys. Susigėdusios grįžome namo.

Paskui vėl pasklido kalbos, nuo kurių visi baisėjos. Kalbėjo, kad ta bjauri luošė, susitarusi su broliu (studentu Peterburge), išvarė savo motiną iš namų. Motina gatvėje prašanti išmaldos. Visas Panevėžys buvo baisiai pasipiktinęs, ūžė kaip avilys. „B.S. nebesilanko pas tą bjaurybę", – džiaugėsi gimnazistės.

Atsimenu dar. Po vienos repeticijos, labai gražų pavasario vakarą, B.S. su manimi Nevėžyje irstėsi laiveliu prie vienišos gulbės, kurią norėjome palesinti. Vėliau gavau anoniminį laišką, kad, jei nesiliausiu lesinti gulbių su B.S., „bus tau, mergiote, išdurtos akys". Visos nusprendėm, kad anonimką parašė „ta senė".

Petrogradas

Mokytojauju Putilovo fabriko pradžios mokykloj (ir pati mokausi, kasmet laikydama egzaminus prie Švietimo apygardos). Gyvenu valdininko ruso šeimoje viename kambaryje su jų dukra gimnaziste Tamara. Vieną žiemos vakarą mudvi, išsiplovusios savo ilgas kasas, džiovinome, šukavome, dainavome. Įėjusi į mūsų kambarį, Tamaros mama sušuko: „Ak jūs, mano mielos undinėlės!", įvilko mudvi į ilgus storo perkelio naktinius marškinius, atsisėdo prie pianino ir pradėjo skambinti. Mudvi improvizavom

paskenduoles. Įsijautusios į savo vaidmenis, neiškart pastebėjom tarpdury stovintį svečią. Tamara šokdama atsitrenkė į jį ir nustebusi šūktelėjo: „Kas čia? Kas jūs toks?"

– O! A! – džiaugsmingai nustebusi, aš pristačiau: „Tai mano draugas. Mūsų didis lietuvių poetas." Pagriebiau jį už rankų ir tempiau prie pianino pasisveikinti su ponia. Bet B.S. stovėjo kaip įbestas. Nepasisveikino, net nenusilenkė, nepravėrė burnos. Po nepakenčiamai ilgos pauzės tartum nubudęs sukrutėjo, apsisuko ir išėjo.

– Na ir keistuolis tas jūsų poetas! – juokėsi Tamaros mama.

Rytojaus dieną, grįžusi iš mokyklos, radau laukiančius svečius. Kambaryje sėdėjo B.S., „ta senė" ir „senės" brolis. Be galo nustebau, bet stengiausi neparodyti nustebimo. „Senės" išvaizda buvo labai atšiauri. Akys užverktos, veidas nusėtas raudonom dėmėm, o plaukai juodi juodi, iš tolo matos, dažyti. Burbt burbt žodį kitą į visus mano mandagumus. Nutaikiusi progą, išbėgau pasikviesti Tamaros. Tamara, gerai išauklėta aukštuomenės panelė, ir ta neišjudino jos pokalbiui.

O B.S. buvo kaip niekad anksčiau linksmas, malonus, paslaugus, svaidėsi sąmoju. Ir visas jo dėmesys – man. Savo atsivestus paliko Tamarai, pats į juos nekreipė jokio dėmesio, net išeit kartu su jais nenorėjo. Bet „senė" jau taikstėsi garsiai pravirkti, o aš irgi vos laikiau ašaras, nesuprasdama, kas čia dedasi, kodėl jie visi atsirado pas mane, ir tiesiog pasakiau B. S.: „Kaipgi, būtinai eik kartu, sudiev!" Ir stumtelėjau jį, kad eitų su jais. Jiems išėjus, aš tikrai pravirkau nuo įtampos. Tamara pyko: „Tavo poetas beširdis. Šita senė bėgioja paskui jį, o jis įsivaizdina."

Tamara – tikrai puiki psichologė. Po valandos kitos sugrįžęs, B. S. pasisakė, kad Verbickaitė iš Panevėžio Peterburgan atvažiavo pas jį: „Atsivijo mane, o aš pasakiau, kad esu susižiedavęs su tavim ir atsivedžiau ją, kad savo akimis pamatytų tave, mano sužadėtinę".

– Na tik pamanykit, šitaip tu man išdrįsk!

– Ji juk galėjo akis man išdurti, kaip buvo kartą grasinus, – sakau.

B. S. juokiasi:

– Nebūt išdrįsusi. Be to, aš budėjau. Ji dumia dabar atgal Panevėžin, keikdama mane, bet labiausiai, žinoma, tave. Taip tau ir reikia! Perkūnėli mieliausias! – kvatoja visa gerkle. Tokio patenkinto dar niekad nebuvau mačiusi. – Žemai žemiausiai dėkoju tamstai už išgelbėjimą. Pasilieku amžinai skolingas.

Tamara, keršydama už mane, pati pradėjo vakarais atidarinėti duris ir atėjusiam B.S. vis sakydavo: „Uršulės nėra namie", – ir užtrenkdavo duris. Ir tarnaitei prigrasė neįleisti. Aš nepykau ant B.S. Malonu buvo padėti jam išsilaisvinti.

Man pakvietus, atvažiavo mano trylikametis brolis Kazys. Per kunigą kanauninką J. Senkų įtaisiau jį į Šv. Kotrynos gimnaziją. Kad pigiau būtų, aš pati pasišoviau pasiūti jam gimnazisto uniformą. Nusipirkusi medžiagos, nuvykau į Gatčiną pas pažįstamą lietuvaitę siuvėją paprašyti, kad sukirptų. Jos fligelis, pasirodo, buvo kieme prie prabangios ponios Lukšienės vilos (Lukšienė buvo to meto lietuvių teatro žvaigždė ir mecenatė. Jos vyras turėjo savo vaistinę). Mudviem kerpant broliui uniformą, kambarin triukšmingai įvirto storoji ponia Lukšienė.

– Nė vienas lietuvis, nė viena lietuvaitė neturi praeiti pro mano namą neužėję. To aš neleisiu! – Ir nedavusi nė prasižioti, išsivedė mane už rankos.

Pas ją – balius. Krikštynos. Daugybė svečių. Stalas lūžta nuo valgių. Labai linksma, jauki nuotaika. Šeimininko veidas visai panašus į Čechovo. Šeimininkė čiuža šilkais ir blykčioja briliantais. O gražiausia tai žindyvė (pasamdyta). Apsivilkusi labai dekoratyvų tautinį rusų kostiumą, su aukštu, perlais – žinoma netikrais – išsiuvinėtu kyku ant galvos, aukšta jos krūtinė skendi virtinėse įvairiaspalvių karolių. Ji ir šiandien kaip gyva stovi mano akyse. Padėdama Whitmann-Bennetui statyti filmus, aš buvau tokią įvedus.

Pro atdarus vilos langus matyti didelis sodas, obelys su prinokusiais obuoliais. Puikus rudens vakaras, meilūs, vaišingi šeimininkai, linksmi, nerūpestingi svečių veidai. Taip gera! Taip malonu! Džiaugsmo pilna širdimi aš, pamiršusi savo pilką gyvenimą, dainuoju garsiau už visus – kaip pjovėjai, grįždami namo. Įkvėpta jautrios aplinkos, deklamuoju. (Aš be galo liguistai reaguodavau į aplinką, ypač gražią, nuolat ieškodavau grožio, buvau jo ištroškusi, nuolat stengdavausi gražinti viską aplink save.) B.S. atsistojęs praneša, kad moku šokti „nuostabų" undinės šokį, ir visi prašo sušokti. Aš nesibranginu. Akimirksniu išsipinu kasas, nusviedžiu batelius, paskęstu šeimininkės balto šilko plačiausiose klostėse ir... šoku undinės „gyvenimą" jūros dugne... Stengiuos pavaizduoti džiaugsmą ir liūdesį, meilę ir nusivylimą. Visa tai daugiausia, žinoma, rankų plastika, nes *pas* juk jokių nemokėjau. Dabar, matydama save šokančią, rausčiau, o tada... tada sukėliau ovacijas. Kartojimai. Vėl ovacijos.

Pagaliau vargais negalais ištrūkusi iš glėbesčiavimų, apsvaigusi nuo pasisekimo, išbėgau į sodą atsikvėpti. Einu gražia sodo alėja, pati pirmąkart graži (tos šilko klostės gražino mano povyzą), giliai kvėpuoju gaiviu oru ir giedu širdyje džiaugsmo himną. Koks gražus gyvenimas! O Dieve, koks gražus gyvenimas! Kokie gražūs, mieli žmonės! Pirmąkart matau tiek lietuvių inteligentų. Skubūs žingsniai atsiveja. Atsigrįžtu – B.S.

– O sesiula, sesiula! Tu – didžiausias talentas! Aš būčiau prakeiktas nusikaltėlis, jei leisčiau jam pražūti. Stok į Imperatoriškąją konservatoriją. Toks balsas! Aš viską sutvarkysiu. Iki egzaminų liko dar mėnuo. Paspėsi pasiruošt. Aš tuojau bėgu pas Šilingą, jis tau paskirs stipendiją. Tave namo palydės Paulius Galaunė, mano ištikimas draugas.

B.S. pasamdo dainavimo mokytoją. Paruošiu egzaminams tik vieną ariją „Margarita prie ratelio". (Vėliau B.S. ją išvertė lietuviškai.) Egzaminus į Imperatoriškąją konservatoriją išlaikyti pavyksta. B.S. nepatenkintas, kad konservatorijoj dramos menas nelabai svarbus. Verčia mane stoti į Pollako dramos kursus. Įstoju ir ten. B.S. išgauna man dar berods trečią stipendiją. Jis pats netikras, kuris mano talentas stipriausias – dainininkės, šokėjos ar dramos artistės. Aš tuo labiau nesusivokiu, bet uoliai mokausi dainuoti, vaidinti ir šokti. Obuchovas konservatorijoj dėstė plastiką, ir B.S. buvo juo patenkintas.

Visiems lietuviams B.S. išgarsina mane kaip didžiausią talentą. Bruka mane visur – ir ten, kur manęs visai nenori. Jei kas suabejoja mano talentu, išvadina tą durniumi, galviju. Kam ceremonintis! B.S. įtraukia mane į visokias kuopeles. Priverčia duoti man svarbiausias roles. Pradedu vaidinti. Nuvainikuoju tuometines lietuviškų vaidinimų žvaigždes – Lukšienę, Arlauskaitę. B.S. visur skina man kelią. Įveda į Rheinhardto ir baronienės Stiglitz dramos būrelį. Veikale „De profundis" abu vaidinam rusiškai, B.S. – Velikyj Niluk, o aš – Irina, jo išsvajotoji karalaitė. Vaidinome kažkokiam dideliam, garsiam teatre – pustuščiam. Baronienė Stiglitz turėjo daug nuostolių. O aš neatsimenu, kaip mes vaidinom. Tik be galo buvau nustebinta ir laiminga, rusų laikraštyje skaitydama apie save puikią recenziją. O B.S. buvo iškritikuotas. Labiausiai kliuvo mūsų žvaigždei ir režisieriui, pačiam Rheinhardtui, vargšeliui.

Apie mane jau visi žino, to siekia B.S. Dauguma ateina susipažinti, pažiūrėti, kaip iš arti atrodo B.S. garbinamoji. Taip pat ir B.S. nepaliekamas ramybėj. Jam rašo, pataria, šmeižia, juodina

mane jo akyse. Tikrai negaliu tvirtinti, kas, rodos, dr. Basanavičius, pasišaukė B.S. ir, blogai slėpdamas bjaurėjimąsi, klausia: „Ar tamstai yra žinoma, kad tamstos taip uoliai globojama Babickaitė turi tris vaikus?" – „Taip, – atsako B.S., – ir visi berniukai". Patylėjęs B.S. priduria: „Už du moka Šilingas, trečią pati Babickaitė išlaiko, nes aš, kaip biednas studentas, neturiu iš ko. Jai tik septyniolika metų. Jei tokiu tempu varys, tai ir tamstai teks mokėti alimentus". – „Išeikit!" – surikęs Basanavičius ant Sruogos.

B.S. be galo mėgo mišką. Dėl to ir pasirinko studijuoti miškininkystę, vildamasis, kad studentai visą laiką turės darbų miške. Greit jis nusivylė tuo fakultetu. Turėdamas laisvą valandėlę, važiuodavo kur į mišką ir būdavo labai patenkintas, kai ir aš kada važiuodavau su juo. Miške grimzdavom į gilias pusnis, persišaldydavom ir dažnai sirgdavom.

Vėliau prie mudviejų išvykų prisidėjo Ignas Šeinius. Jis neleisdavo braidyti kur papuola, ir vaikščiodavom miško taku. Vaikščiodavom visi tylėdami. Jie kurdavo, o aš mokydavaus. Grįžęs namo, B.S. gražiai perrašydavo sukurtą eilėraštį, parašydavo dar ilgą ilgiausią laišką ir vidurnaktį nunešdavo į paštą. Rytą su pirmuoju paštu pro mano kambario durų apačią įčiuoždavo storai pūpsantys du vokai nuo B.S. ir nuo P.G. (Pauliaus Galaunės).

Pirmasis B.S. meilės laiškas man padarė neapsakomai didelį įspūdį. Jame buvo tokie žodžiai: „Karalaitė, baltaveidė, auksaplaukė. Tavo plaukuos saulė ilsis. Tavo akys – dangaus žibintai. Tu – gulbė..." Niekas nebuvo man sakęs tokių žodžių. Aš laikiau save negražia ir labai kentėjau dėl to. Viešpatie, gal iš tiesų įvyko stebuklas? Ne tik mano pilkas gyvenimas pasikeitė, bet ir aš pati?.. Drebėdama priėjau prie veidrodžio... Žiūri į mane kaimo mergaitė, sveika, apskritu saulėj įdegusiu veidu. Giliai įsodintos nedidelės akys. Jokie žibintai. Visoje povyzoje... nei karalaitės, nei gulbės...

Dieve Dieve, kaip čia dabar? – samprotauju skausmingai. – Juk B.S. nemeluoja! Juk jis neapgaudinėja. Jis mano geriausias draugas, negi juoktųsi iš manęs! Aaa... Taip. Jis poetas. Jis nemato manęs, bet savo svajonę. Jis gieda savo Svajonei, savo Idealui, Karalaitei, Gulbei. Kad ir man paskirti eilėraščiai, bet parašyti jie savo išsvajotajai. Gal tik tie eilėraščiai, kuriuose vadina mane sesiula, tie – man. O „Karalaitės", „Gulbės" nesisavinsiu. Ir kai Tallat-Kelpša paklausė manęs, ar aš leisiu dedikuoti „Mano sieloj šiandien šventė" Kiprui Petrauskui, atsakiau: „Poetas kuria visiem. Visiem – prašau".

Kai aš jau dirbau gailestingąja seserim Nikolajaus kareiviškam ligonbuty, B.S. kasdien ketvirtą valandą ateidavo manęs sutikti ir, belaukdamas išeinant, vaikščiodavo šaligatviu pirmyn atgal, pirmyn atgal. Jis avėjo graikiškus sandalius ant basų kojų. Apsisiautęs juoda, ilga iki žemės pelerina, ant galvos sombrero dydžio skrybėlė. Plaukai ilgi, iki pečių, brudnai geltoni, tiesūs, kabo riebūs, sulipę. Balti marškiniai plačiai atsegtu kaklu. Ant kaklo stambūs gintarų karoliai. Aukštas, liesas, negražiu, bet įdomiu veidu. Kiekvienas praeivis atsigręždavo ir ilgai lydėdavo akimis, stengdamasis suprasti, o kitas ir klausdavo: „Ar čia vyras praėjo, ar moteris?" Su juo aš atrodydavau dar žemesnė ir apvalesnė, negu buvau. Pora, susidedanti iš aiškių priešingybių. Tramvajuje keleiviai atvirai šaipydavos ir garsiai laidydavo mūsų adresu įžeidžiančias replikas, kurias mudu nuleisdavom negirdom. Bet dažnai konduktorius keleivių pramogai manęs klausdavo: „Ar jūsų draugė jau turi bilietą?" arba šypsodamasis eidavo viduriu tramvajaus prie B.S. ir pabrėžtinai garsiai, visiem kikenant, patikrindavo bilietą: „Parodykit bilietą, panele." Mudu ir tada lyg niekur nieko tęsdavom savo pokalbį. Kartą šaukia mane į direktoriaus kabinetą. „Sakykite, Uršule, ar tai jūsų pasitikti kasdien ateina *оно*?"

Aš, tarytum nenugirdus *оно*, atsakau:

– Taip, manęs pasitikti ateina jis.

– Tai jis? – dėdamasis baisiai nustebęs, klausia direktorius. – Kas jis toks?

– Tai didis lietuvių poetas, dievų pateptasis. Mes ddžiuojamės juo.

– Jis šokiruoja savo išvaizda. Prašau jūsų, kad jis čia daugiau nevaikščiotų prieš mūsų langus. Ir gailestingosios sesers uniforma nevaikščiokite su juo.

Nuo tada B.S. laukdavo manęs už ligonbučio kampo.

Kitą kartą generolas fon Taubė pakvietė mane su broliais nuvažiuoti į savo puikųjį dvarą. O aš pakviečiau B.S., norėdama, kad jis pavaikščiotų ir kurtų jo girios didumo soduos, perpildytuose marmuro statulų, graikų mitologijos deivių ir nimfų bei sirenų. Generolas atvažiavo didžiule karieta, pakinkyta ketvertu žirgų.

– Jūsų broliai – berniukai tegu sėdasi štai čia, o jūs čia, šalia manęs.

– „O kur sėsis ponas Sruoga? – klausiu aš.

Generolas išpūtė akis.

– Šita baidyklė negali važiuoti su manim, mano karietoj, – taip žvėriškai nemandagiai išdrožė generolas Sruogai į veidą. – Aš, generolo uniforma, su ta...

– Tada ir aš nevažiuosiu su jumis, – pasiskubinau nutraukti generolą pusėj sakinio, kad dar kartą neištartų „baidyklė".

Ir generolas, pamėlęs nuo pykčio, išvažiavo vienas.

Buvo tokia *Община художников*, dailininkų, artistų, rašytojų mėgstama užeiga-klubas. Kai turėdavom pinigų vakarienei, nueidavome ten ir mudu su B.S., o kartais ir su Zikaru. Sykį vakarieniaujant Zikaras sušuko:

– Baly rupūžiok, egi kaip aš anksčiau nepastebėjau – tu labai tinki moliui! Padarysiu tavo galvą.

Ir padarė, iš gipso. Oksidavo žaliai. Susimąstęs jaunuolis, asketišku veidu, atrėmęs galvą į sparną. Tuojau matai, kad tai poetas. Labai gražus žalumas. Zikaras buvo didelis oksidacijos meistras. Jis labai patobulino plastilino kokybę ir spalvas. Zikaro gaminti spalvoti plastilinai nukonkuravo visus rinkoj buvusius plastilinus. Bet Zikaras pavydžiai saugojo savo paslaptį. Jokiam dailininkui neatskleidė. Neišdavė jos netgi savo sūnui Teisučiui, kurį labai mylėjo, labiau už visus kitus savo vaikus ir tikėjosi, kad jis bus skulptorius. Vis delsė jam atverti ir, netikėtai užgriuvus karui, nebesuspėjo.

Zikaras labai brangino tą savo darbą – B.S. galvą, laikė ją geriausiu savo kūriniu. Ir dažnai ateidavo pas mane pasigėrėti (mat B.S. padovanojo ją man). „Kaip čia taip gerai išėjo?" – patenkintas stebėdavos.

Kartą, grįžusi namo, žiūriu – nebėr nosies Sruogos galvutėj. Skulptūra neparvirtus, o nosis numušta. Kas gi čia atsitiko?.. Ir paaiškėjo, kad P.G. ją nuspyrė bato kulnu, keršydamas Sruogai už mane.

– Na, ar ne menkysta?! – bjaurisi B.S. – Perkūnėli mieliausias, šitaip tu man besarmatiškai...

O Zikaras šelmiškai šypsos:

– Egi aš jį suprantu! Egi aš ant jo nepykstu! Vargšelis Poviliukas.

Ir atsinešęs gipso priklijavo nosį. Tik, žinoma, randas liko matomas.

Į pagyrimus aš nekreipiau dėmesio. Jie retai kada būdavo teisingi, nuoširdūs. Dramos meno žinovu laikydavau tik B.S. Jo žodis man buvo šventas. Nuo jo kritikos aš tobulėdavau. Po vaidinimo ar deklamacijos drebėdama laukdavau už kulisų ateinant iš salės B.S. ir jau iš veido suprasdavau, „gerai" ar „ne". Bet kai repetuodavau,

jis man neduodavo jokių patarimų. Tik žiūrėdavo ir sakydavo „gerai" ar „negerai". Aš pati turėdavau ieškoti ir surasti būdą, ką ir kaip išreikšti.

Dažnai dalyvaudavau vaidinimuose ir koncertuose deklamuodama. Viename koncerte išdeklamavau visus išmoktus eilėraščius ir, publikai vis šaukiant „bis", greitomis atsiminiau eilėraštį apie „Poną Tvardauską". Triukšmingų plojimų lydima, nulipau patenkinta nuo scenos ir stačiai patenku į baisią ugnį. B.S. iš pykčio pergedusiu veidu rėkia: „Tu pamišai! Ką tu deklamuoji?! Velniai griebtų!"

Dar niekad tokiu tonu ir tokiais žodžiais B.S. nebuvo kalbėjęs su manim.

– Balyti, ką tu, kas čia blogo? Aš jį deklamuodavau maža būdama.

– Maža! Betgi dabar tu ne maža! Tu – Imperatoriškosios konservatorijos auklėtinė. „Poną Tvardauską"! Perkūnėli mieliausias!

Atskuba iš salės į užkulisius visas užkaitęs Julius Janonis.

– Panele Babickaite, ką jūs darot?! Ką jūs deklamuojat? Argi galima taip?

– Ir kas čia blogo? Eilėraštis puikus, gali spręst iš plojimų, Juliau, – B.S. atsako Janoniui.

Jis mėgo vienas vadovauti, vienas patarinėti.

Julius Janonis liūdnai pažvelgė į B.S. ir taip pat liūdnai pasakė man:

– Aš jums atsiųsiu eilėraščių, panele Babickaite. Juos deklamuokite studentų koncertuose.

– Nesivargink, Juliau. Kaip nors jau išsiversime patys, – rėžia jam B.S.

Bet Julius Janonis atsiuntė keletą savo eilėraščių, o vėliau užėjo pas mane paklausti, ar gavau ir kaip patiko. Ir vėl susitiko su B.S. Tai buvo sekmadienio rytas. Aš rengiausi į bažnyčią, o B.S. atėjo manęs palydėti.

– Jūs einat į bažnyčią? Jūs tikit į Dievą? – liūdnai stebisi Janonis. Jis visuomet būdavo liūdnas. Aš neatsimenu, kad kada nors būtų linksmas buvęs. Apšiurusiu paltu, juodomis ilgomis panagėmis, ant smakro jam kyšodavo nenuskusti plaukai. Bet J.J., siela ir kūnu atsidavęs kovai dėl žmogaus susipratimo, nekreipdavo jokio dėmesio į savo išvaizdą. Jis buvo visiškai abejingas netgi švarai. Kalbėjo, kad jis myli Elvyrą ar Justiną, nepamenu tikro vardo, ir kad ji jo nemyli. Kalbėjo, kad jis jaučias dėl to labai nelaimingas.

Kai buvo nutarta visiem būrelio nariam nusifotografuoti, mane pasiuntė pakviesti Janonio. Atėjusi radau jį gulintį lovoj, karščiuojantį. Žinoma, eit fotografuotis jis negalėjo, bet vis tiek rado jėgų agituoti mane.

– Netikėk, Babickaite! Ką tau duos tie prietarai? Kaip tu tai suderini?..

– O aš nederinu. Iš meilės mamai pildau tai, ką ji man įdiegė, – atsakiau nepagalvojus.

– Tai kvaila! – Užsidegęs net atsisėdo lovoj, bet aš jį paguldžiau atgal, suvilgiau kompresą ir, pasižadėjus „rimtai pagalvoti", išėjau. Veikiai išgirdau, kad J.J. nusižudė – puolė po traukiniu. Visi pykom ant tos merginos, kuri šalčiu atsakė į jo meilę, ir kaltinom ją.

Prasidėjo dideli nesusipratimai tarp mūsų trijų: B.S., P.G. ir manęs. Nors pačioje pradžioje, švęsdami mano įstojimą į Imperatoriškąją konservatoriją, „išgėrėm iki dugno šventos draugystės taurę"... Trise per gyvenimą... Šventai draugauti, niekad nesiskirti... Nevaikščioti žeme, kreipti žvilgsnį į dausas. Degti skaisčia liepsna ir pagaliau sudegti... Tam tikslui B.S. buvo nupirkęs gražią, paauksuotą, brangią Venecijos stiklo taurę. P.G. nupirko puokštę puikių japoniškų chrizantemų ir pusę butelio šampano. Suspaudę kartu dešines, susikaupę, Baliui Sruogai iškilmingai tariant minėtus priesaikos žodžius, išgėrėme paeiliui po gurkšnį iš tos taurės iki paskutinio lašo. B.S. trenkė taurę į grindis. Ji subyrėjo į labai smulkius krislelius, nusėdama kambario grindis auksinėm dulkelėm.

Netrukus buvo Kalėdos. Pirmos tokios Kalėdos mano gyvenime. Kambarys skendėjo gėlėse. B.S. atnešė man aukso dovanas: medalioną su rubinu ir žiedą su rūtos šakele. P.G. – laikrodį ant rankos. Aš jiem – po išsiuvinėtus knygų viršelius – mano pačios darbo. Vėl gėrėm už šventą Draugystę, nieko geresnio už ją nerasdami. Ir kokie laimingi tada buvom...

Po tokių iškilmingų pažadų... Kaip mano vaikystės draugas Petras Balys man išpranašavo, taip ir atsitiko.

Be jokios, rodos, priežasties, aš iš mergaitės pavirtau mergina ir... nubudau, įsimylėjau. Ak, draugužiai, čia ilga istorija, ir apie ją kitur papasakosiu.

Kentėjome visi trys. B.S. muistėsi, graudino, priekaištavo, rėkavo, verkė, keikė.

– Tu juk nešioji mano žiedą! Ir mamai pasakiau, kad tu – mano sužadėtinė, ir Baltrušaičiui. Tu gi nešioji mano žiedą!

– O aš maniau, kad tu – man brolis, draugas, – nuo mylimo brolelio aš nešioju žiedą...

Atneša man du traukinio bilietus į Maskvą.

– Važiuokime pas Baltrušaitį. Jis seniai laukia mudviejų. Nori pamatyti tave.

Mano atsikalbinėjimai. Teisinimaisi. Jo skausmingi priekaištavimai. Maniau: Baltrušaitis laukia „Gulbės", „Karalaitės", o ką pamatys vietoj jų? Antra, B.S. sakys: „Štai mano sužadėtinė", o aš suriksiu: „Ne, ne, niekados!" Ką Baltrušaitis pamanys? Gailėsis jo, pyks ant manęs.

Po ilgesnio nesimatymo B.S. atėjo ramus, taikingas, nebemaištaująs ir kviečia pasivažinėti rogėmis. Važiuojame. Klasiškas rogių kelias. Krinta minkštas sniegas, vežiko varpeliai nuteikia taip svajingai. B.S. gražiu žieminiu paltu. Išvis atrodo žmoniškai, padoriai – šilta kepurė, šiltos pirštinės, ir kojos apautos šiltai. Apglėbia mane, kad neišvirsčiau iš rogių pasukimuose. Nieko nekalbam. Maniau, kuria eilėraščius ar gėrisi žiemos vaizdais.

B.S. tyliu balsu, tartum tęsdamas mintį, kalba:

– Motina mane pavyzdžiu iškėlė broliui Adolfui, sako, ot, sūnus Balys – kaip žmogus, ves gryną lietuvaitę, jauną, gražią (B.S. niekad nebuvo kalbėjęs apie mano išorę), o tu su ruske, daug vyresne, bjauria. Veskimės.

– Ne, ne, Balyti, nė nekalbėk. Nei už tavęs, nei už jokio kito aš niekada netekėsiu.

– Būk tu prakeikta! – baisiu atsimainiusiu balsu šaukia B.S., varpeliams skambant. – Būk tu prakeikta! Prakeikta! – Atsistojo grėsmingai stulpu ir iššoko į pusnį.

– Važiuok! Važiuok toliau! Greičiau! – kūkčiodama šaukiau vežikui, mirtinai bijodama dar kartą išgirsti prakeikimą.

Neilgai vaikščiojom su P.G. šviesiuoju laimės keliu, vai neilgai. Žmonės susirūpino. Pranešė. Vyskupas Cepliakas, mano globėjas, pasišaukęs mane pas save, paklausė, kaip visados kad klausdavo:

– Kas naujo tavo gyvenime, *córka moja?*

– Mano gyvenime... įvyko nuostabus dalykas. Aš įsimylėjau! Mane myli, mane bučiuoja... Ir tuoj pat pajutau, kaip klaikiai svetimai vyskupo rūmuose skamba tokie žodžiai. Pažvelgiau į vyskupo veidą ir sutikau ledinį, niekad nematytą žvilgsnį, smerkiantį, smerkiantį: „O!" – Tarytum kas apnuogino mane. Užsidengiau veidą rankomis ir parpuoliau ant kelių.

– Dieve, visai buvau pamiršusi! Visai buvau pamiršusi, kad

tai nuodėmė! Nė karto neatsiminiau. Atrodė taip viskas gražu, taip gera, taip šventa. O, aš pražuvus, aš pražuvus!

Siaubo apimta liejau kruvinas ašaras, klūpodama priešais sėdintį ir lediniu žvilgsniu į mane žiūrintį vyskupą.

– Kelkis ir eik. Atvesk jį pas mane, – kaip kirviu kapoja žodžius vyskupas.

Atbėgau pas Paulių neatgaudama kvapo. Griebiau už rankos ir nepaleidau, kol neatsidūrėm vyskupo prieškambary. Vyskupas pakvietė jį vieną. Paskui išslenka susigūžęs, baisiai raudonas Paulius ir vos pajėgia ištarti:

– Dabar tave kviečia, eik.

Nepavilkdama švinu pavirtusių kojų, graibydamasi už kėdžių atramų, šiaip taip persiritau per vyskupo kambario slenkstį, bet tuoj išgirstu įprastai meilų balsą:

– *Córka moja*, tu nepražuvus, bet vaikščiojai ant pat bedugnės krašto. Tekėti už jo aš tau neleidžiu. Įsakau tuojau viską nutraukti. Vienintelis būdas – užtrenk jam savo kambario duris ir niekad, niekad nebesusitik.

Vyskupo įsakymą, kad ir ne visai, aš įvykdžiau. Tas neatpažįstamai pakeitė mano būdą – į blogąją pusę. Tas sugriovė Pauliaus gyvenimą. Keršydamas man, jis vedė moterį, su kuria buvo pažįstamas tik vienuolika dienų.

Mano laimingas, gražus, įdomus gyvenimas baigėsi. Dabar liko tik mokslas, tarnybos, mažų broliukų išlaikymas. Plėšausi į visas puses, viena kovoju su devyngalve hidra – gyvenimu. Rytais nebeįskrenda kaip stori balandžiai du vokai, pilni meilės žodžių, dieviškos poezijos.

Tiesa, yra. Yra kitų, irgi siūlančių savo meilę. Bet mano širdis tokia nužvarbus, tokia nuniokota. Viskas išdegę, pajuodę, nė vienos žalios žolelės... Tik prakeikimai, tik prakeikimai skamba ausyse.

Bet grįžkime prie B.S.

Kai jau visai nebelaukiau žinios, staiga gaunu laišką nuo jo iš Maskvos: „Sesiula brangi! Gelbėk mane dar kartą. Mane vėl nori apženyt. Baisiai, baisiai spiria. Suėmė iš visų šonų. Ji pati ir jos plati gausi giminė. Atvažiuok vaduoti".

Sruogai jaučiausi amžina skolininkė. Metusi viską, šoku traukinin ir atsiduriu Maskvoje. Ateinu laiške nurodytu adresu. Duris atidaro mano metų juodaplaukė, plačiaveidė, didelių juodų akių gimnazistė.

– B.S. čia gyvena? – klausiu jos.

– Čia, – atsako, ir gudriai sužiba jos didelės akys, kurios tarytum surinka: „Aš pažinau tave! Tai tu".

Be jokių supažindinimų mudvi pažinome viena kitą ir akimirka tapom priešais.

– Kur jo kambarys? – klausiu įeidama.

– Va, šitas, – ji nenuleidžia akių nuo manęs.

Kambarėlis labai mažiukas, nykus. Mažas stalas, kėdė, siaura lova, kurios galvugalis ir pusė sienos apkaišyta pušų šakelėmis.

– Tai atstoja jam mišką? – ironizuoju aš.

– Taip, – atkerta sausai. – O kaip tu čia atsiradai? – beveik remia mane savo kūnu, piktai žybčiodama akimis.

– Atjojau ant... – norėjau pasakyti ant „šluotos", kadangi akyse įskaičiau sau vardą „ragana", bet susivaldžiau ir pasakiau ironiškai – ant žirgo. Balto kaip sniegas.

– Atjojai ant žirgo? Kur jis? – Ir puolė prie lango žiūrėti. – Nematyti.

– Argi? Gal už kampo užsuko, – šaipiausi iš jos tokio naivumo.

Stovėjome viena prieš kitą pašaipios, piktos, kandžiojomės žodžiais, akimis ir tonais.

– Kada jis grįžta namo?

– Nesakysiu!

Nužvelgusi ją nuo galvos lig kojų, dramos mokykloj išmoktu tonu prakošiau pro dantis:

– Tu palik jį ramybėj. Jis poetas. Jam vesti negalima. Jis nevaikščioja žeme pėsčias kaip tu ir neraško pušų šakelių. Jo žirgas turi sparnus.

Negaliu tvirtinti, bet man pasirodė, kad, nors ji buvo Genijaus sesuo*, nebuvo girdėjusi apie tokį sparnuotą hibridą. Ji vėl gudriai šypsojos ir, mačiau, laikė mane kvaile. Greit atsidariau duris ir išėjau, neduodama jai progos ką nors pasakyti.

Suradau B.S. universitete. Pamatęs mane, labai nudžiugo, net rankas abi pabučiavo, bet sužinojęs, kad aš jau mačiausi su mergina, užsidegė pykčiu.

– Na kam tu ėjai pas ją? Reikėjo visai kitaip! Kodėl man nepranešei, kada atvažiuosi?

– Tu pašaukei – aš nedelsdama atvykau. Ak, dar reikėjo atsiklausti kada!

B.S. pyko, daužė kumščiu stalą, vis rėkdamas:

– Kam tu ėjai pas ją?! Aš būčiau atvedęs tave pats!

* Tai Valerija Čiurlionytė. – *„Kultūros barų" red. past.*

– Palieku tave juodųjų žibintų malonei. Būtum ar nebūtum? Tai klausimas. Sudiev.

Bėgau žemyn kaip patrakus. Jam nepatogu buvo vytis mane. Ir pabėgau. Nors kartą paskutinis žodis buvo mano.

Jis taip mėgdavo viešpatauti, valdyti, diktuoti ir pritrenti, t.y. padaryti didelį įspūdį, stipriai pabrėžti save. Tuomet jį pravardžiuodavo: *вечная поза, вечный жест*. B.S. tikrai visadą būdavo teatrališkas. Dėvėdavo kenčiančio, dausose klajojančio poeto kaukę. Bet kodėl aš sakau „dėvėdavo"? Jis būdavo toks ir savo viduje, tai jo būdas.

Daug kas jo nemėgo. Daug kas šaipėsi ir jo poeziją laikė svaičiojimu. Aš irgi pamėginau kartą kritikuoti jo eilėraščius. Sakau – jie yra tik žodžių skambesys, kartais nėra juose nė prasmės, o tikslo – niekada.

– Tikslo?! – baisiai pasipiktinęs pakartojo.

– Taip, – sakau. – Štai Maironis. Jo eilėraščiuose tikslas – tėvynės meilė...

B.S. nedavė man nė užbaigti sakinio:

– Velniop tavo Maironį! Tik šiaučiai turi tikslą, o ne poetai! Tikslas poezijoje... Perkūnėli mieliausias!

Maniau, jį trenks apopleksija. Kai truputį aprimo, aš paklausiau: nejaugi jis nelaiko Maironio poetu? Atsakė: „Ne".

O Jurgį Baltrušaitį dievino, sekė juo. Bandė sekti Balmontu. Pas Baltrušaitį kartkartėmis nuvažiuodavo ir vis kviesdavo mane sykiu: „Aš prižadėjau jam (Baltrušaičiui) tave parodyti", – sakydavo. Pasakodavo visokių smulkmenų apie patį Baltrušaitį, jo namus, svečius. Bet nedaug ką pamenu. Nemėgo jo žmonos. Jam labai patikdavo, kad niekas ten nesiūlydavo primygtinai valgyt. Svečiams Baltrušaitis palikdavęs visišką laisvę: nori valgyk, nori visai į burną nieko nedėk.

Lietuva

Po to susitikimo daugiau su B.S. Rusijoje nebesimatėm. Per karą ir revoliuciją B.S. buvo Maskvoje, o aš Petrograde.

Po revoliucijos, bado ir visokių pavojų 1918 m. rudenį kryžiaus keliais grįžau į savo tėvynę Lietuvą, į Kupiškį, pas mamą.

Vieną vidurdienį visi kupiškėnai išbėgo į pavartes, prilipo prie langų pasižiūrėti pranašo ar Antikristo. Nustebę spėliojo, kurgi jis

įeis. Kas čia per būtybė? Iš kur toks atsirado ir kas iš kupiškėnų galėtų tokį pažinti? „Ojejem, nugi nebepodobna unt niekų".

Praeivis įsuko į mokyklos kiemą ir paklausė:

– Ar čia gyvena panelė Unė Babickaitė?

Užlėkė pas mane į salką uždususi Jakutienės tarnaitė:

– Panele, panele, eikit greičiau apačion, pas jus atėjo Antikristas, toks strošnas, o jergus, plaukais apsilaidįs, bosas, nunt ilgo ilgo koklo gintaro karoliai, rankose neša išrautą medį...

Dviem šuoliais aš nušokau žemyn, tuoj supratus, kas manęs laukia.

– Balyti brangus, iš kur tu dabar atsiradai?

– Iš Vabalninko. O iš to pragaro – Rusijos grįžau prieš tris dienas, – atsako didžiuodamasis B.S.

– Mama, mama, ateik čia, – šaukiu ją iš kiemo. – Tai Balys Sruoga. Jis mano geriausias draugas ir globėjas, brolis ir tėvas, apie kurį aš tau tiek pasakojau, atsimeni? Jis man padėjo auginti tavo vaikus – mano broliukus. Be jo Petrograde mes būtume žuvę. Mudvi turime būti jam labai dėkingos, amžinai to nepamiršti.

Mama atėjo išraudusi, kietai suspaustom lūpom (matyt, jau prisiklausius gatvėj pajuokiančių pastabų apie B.S.). Neatsakydama į mandagų B.S. nusilenkimą, nepaduodama rankos, šaltu, kaip kad ji moka, balsu sako:

– Tamsta apjuokinai mano dukrą prieš visą svietą. Kom gi tamsta taip apsikarstįs?

– Mama, – šaukiu aš apsipylusi ašarom, – jis yra didelis poetas! Jis buvo man geriausias iš visų žmonių, mano gyvenime jis – geriausias! Kviesk į vidų, denk stalą. Jis pervargęs, sušalęs, atėjo iš Vabalninko.

– Man bjauru į jį žiūrėti. Jis nėra tau geras, jis apjuokino tave viso miestelio akyse.

B.S. stovėjo netardamas nė žodžio.

Tada aš, nebematydama nieko pro ašaras, paėmiau jį už rankos kaip vaiką ir nusivedžiau pas Jakutienę.

– Ponia Jakutiene, – pro ašaras vos galiu kalbėti. – Kai aš būsiu žmogus, aš tamstai dešimteriopai atsilyginsiu. Duok pietus mano draugui, užkaisk virdulį, pervargęs, mama jo nepriima.

– Va, žiūrėk pro langą, kiek žmonių susirinko pasižiūrėti. Visas miestėlis unt kojų, prunkščia.

– Spjaut man ant viso miestelio! Visi sudėjus krūvon neverti jo vieno. Jis Dievo pateptasis poetas. Jis man geriausias draugas!

– Va kaip pėrdedi pėrpykus. Niabasižinai, kų ir bekalbi. Nu, kviesk prie stalo, pavalgydinsiu.*

B.S., atrodo, jų visų nė nepastebi, nė negirdi – lygiai taip, kaip Petrograde mudu „negirdėdavom" įžeidžiančių pastabų. Valgo, net miela žiūrėti. Aš vis kraunu jam į lėkštę.

– Va, pažiūrėk, ką aš tau atnešiau dovanų, – ir padavė storoką sąsiuvinį – „Dievų takais", dedikuotą – man...

Kupina džiaugsmo įbėgau į virtuvę parodyti Jakutienei brangią dovaną. Ten radau persigandusią, suglumusią tetą Oną ir verkiančią mamą...

– Va, žiūrėk, žiūrėk, atnešė man pašvęstą knygą! Ateikit čia, Balyti, paskaityk jom, ką čia parašei...

Įtraukiau jas visas tris į valgomąjį, per jėgą susodinau prie stalo šalia B.S., ir jis pradėjo skaityti...

– Gana! Sustok! O Viešpatie Dieve! Va, kaip mūsų duktė leido laiką Peterburge!! – Piktu judesiu mama paėmė sąsiuvinį iš B.S. rankų ir nustėro: „Dievų takai"? – Kiekgi yra dievų, ponaiti?! Ir užrašytas jos vardas! Mūsų dukters vardas iškoneveiktas! – prapliupo ašarom, tokiom graudžiom. – Turėkit sąžinę, ponaiti, negėdykit jos prieš svieto akis. Jos nuodėmių neskelbkit viešai... – kūkčiodama ji išplėšė dedikacijos lapą ir sudraskė jį į smulkias skiauteles.

Verkė mama, verkė Jakutienė. Mano veidas jau seniai buvo išbrinkęs nuo ašarų. Tik vienas B.S. ramiai sėdėjo ir žiūrėjo į stalą.

Vėl ištraukiau jas visas į virtuvę ir, uždariusi duris, atsisėdau šalia B.S., nežinodama, ką sakyti, kaip jo atsiprašyti.

– Kokia tamsuma! O Dieve gailestingas! Bėk, bėk iš čia. Bėkime abu, dabar, kartu su manim! Eime! – Jis atsistojo ir paėmė mane

* Štai kaip mokytoja Felicija Jakutytė 1960 m. užrašė tai iš savo motinos laiške U. Babickaitei-Graičiūnienei:
„Atolakia vienokart Unia.
– Jakutinyt, būk gera, duok mum kai kų valgyt. Mama išvijo mani ir mono svėčių su šluotu.
– Ataikit, duosiu. Ale kom gi ir vedžiojies visokius, kad mama vėja?
Nu ir atajo. Pone tu svieto, misliu, kur tokį ir atrado. Kaipgi mama ir nevis. Trumpom kėlniom, blauzdos nuogos, su gintorais, plaukais apsilaidįs. Tikras prajėvas.
Daviau aš ti jiem užvalgyt... Sūrio ir sviesto tiktai turėjau, o ko daugiau, nebaatomanu. Seni čėsai. Do i aš jauna buvau, o ji – tai visum jauna, prieš Amėrikų do".

už rankos. – Eime sesiula, abu į šviesų gyvenimą, dabar, dabar pats metas!

– Ne, Balyti, aš nebėgsiu. Aš neišsižadėsiu jų. Mama ne tamsi, o ne! Ji – gimusi poetė. Ji – šviesi asmenybė, tik negali tau dovanoti, kad tu pakeitei jos dukrą. Iš garbingos, ramios, visų mylimos mokytojos tu padarei artistę – visiem žinomą, visų diskutuojamą, kitų paleistuve vadinamą. Iš gražaus vardo, švento vardo Uršulė, Uršulytė, jos mylimos motinos vardo, tu padarei nežinomą ir nešventą – Unę. Kas ta Unė? Ar ji vadovavo laivo įgulai ir su kardu rankoje kovojo už save ir vienuolika tūkstančių nekaltų mergelių? Unė... Ji net ne krikščionė.

„... Man sakė, kad tu nuogu kaklu ir nuogom iki pečių rankom pasirodydavai scenoj, ar tiesa?" – klausė manęs mama. Ir liejo graudžias ašaras, išgirdusi mano atsaką: „Taip, mama... bet tokia buvo rolė". – „Ar tiesa, kad tu vaidinai paleistuvės rolę?" – „Taip, mama, yra juk visokių veikalų..." – „Veikalų!? „Šventa Agnietė", „Šventa Genovaitė", Maironio ir Vienažindžio eilėraščiai jau nebegeri! Ar tam aš auginau dievobaimingai savo vienatinę dukrelę, kad ji rodytųs visiem „Dumblynėj" paleistuvės rolėj?.."

– Ant „Dievų takų" tikrai nerašyk mano vardo, Balyti...

– Ak, šitaip! B.S. įnirtingai stvėrė sąsiuvinį, sulamdė jį ir dairėsi, kur išmesti.

– Atleisk man, atleisk man, Balyti, nepyk! Eilėraščiai puikūs, nenaikink jų. Man jie labai brangūs ir dar brangesni pasidarė dėl šito atnešimo. Aš to kaip gyva neužmiršiu.

Lydėjau jį per visą miestelį. Pavartėse palikti žvalgai skubiai pranešinėjo. Žmonės virto visom šeimom iš gryčių ir pašaipiais veidais lydėjo mus, nesivaržydami kumščiavo vienas kitą alkūnėmis. B.S. ėjo majestotiškai. Jaunas, lieknas asketas, įkvėptas pranašas, pasiramsčiuodamas berželiu. Juoda plati, žemę siekianti pelerina plaikstėsi nuo rudens vėjo. Gintaro karoliai švytėjo ant jo atsegto nuogo kaklo. Miestelyje nebuvo nė vieno, giliau įžvelgiančio. Visi matė mano užverktą veidą. Visi žinojo „viską" ir daugiau.

Atsisveikinant ant Lėvens kranto, B.S. vėl gundė bėgti ir norėjo sviesti „Dievų takus" į upę.

Tai buvo purviną rudenį 1918 Viešpaties metais.

Greitai aš išsikėliau iš Kupiškio į Kauną ir išsivežiau mamą su broliu Kaziu. Visą žiemą stačiau veikalą po veikalo, vaidinau,

režisavau ir nepamenu, kad būčiau kur susitikusi B.S. Gal tą žiemą jo nė nebuvo Kaune.

Didįjį šeštadienį atėjo pas mane B.S. su kažkokiu vaikinu – nepamenu pavardės – ir, tarytum tik vakar buvom susitikę, be jokių įžangų sako man:

– Štai mudu neturime kur dėtis Velykų šventėms. Pakviesk mudu atsigavėti.

Aš ne tik džiaugsmingai pakviečiau, pasiūliau abiem apsinakvoti (turėjau visą namuką – Kaiser Wilhelm Strasse 1, iš šešių kambarių). Užkaičiau vandens ir pati išploviau B.S. pernelyg sulipusius riebius plaukus, kad šventėm gražesni atrodytų. Brolis Petras talkininkavo man – šildė vandenį kojom, šveitė jo purvinus batus. Mama jau buvo išėjusi visai nakčiai į bažnyčią.

Velykų rytą po Prisikėlimo mamai parėjus iš bažnyčios, B.S. su tuo draugu priėjo prie velykinio stalo linksmas, gerai pailsėjusiu veidu, puikiausiai nusiteikęs. Pamačiusi jį, mama atsisakė sėsti prie stalo. Po daugybės prašymų, maldavimų, mano ir brolio Petro ašarų pagaliau atsisėdo, bet, žinoma, visų nuotaika buvo jau ne velykiška, o laidotuviška.

– Užmirškit takus į mūsų namus, ponaiti, – pasakė jam mama, atsikeldama nuo stalo.

Mano gyvenimas tą sezoną vėl tekėjo plačia vaga. Pasisekimų buvo daug – meniškų ir asmeniškų. Pavydo gyvatės iš visų pusių šnypštė, rangėsi apie mane, skleisdamos nebūtus dalykus. Apie jauną mergaitę tuomet kalbėjo tik siedami su lova. „Ji guli su tuo ir tuo". – „Ji turi vaiką nuo to ir to". – „Ji darė abortą". Užtekdavo kauniečiams pamatyti mane dukart su kuo nors, ir aš jau turėdavau nuo jo vaiką. (Kur aš dėdavau tuos savo benkartus? Aš turbūt juos surydavau gyvus pusryčiams!) Šmeižė nesvarstydami, negalvodami, kas užėjo ant seilės. Artistė – tai tas stulpas, prie kurio kiekvienas šuo pakelia koją.

„Šmeižti – tai apnuoginti save", – sakė Shakespeare'as. Aukštai pakėlusi galvą, aš žiūrėjau į juos niekindama. Bet kartais ištisą naktį praverkdavau, įsikniaubusi į pagalvę, skaudžiai išgyvendama tokią neteisybę.

Vieną vėlų vakarą B.S. prasiveržė pro piktą mamos sargybą, kaip viesulas įlėkė į mano kambarį ir nesisveikindamas suriko piktai:

– Kur tu vakar ėjai su Žilinsku?

– Niekur, – atsakiau aš. Turėjau laisvo laiko, taip sau valandėlę vaikščiojau be tikslo.

– Taaaip! – su didžiausia ironija tarė B.S. – Gera mergina nevaikšto su bernu be tikslo dešimtą valandą vakaro. Aš viską žinau! Aš viską matau. Man viską pasakė žmonės! – rėkė jis isteriškai, sukniubo į kėdę, užsidengė veidą rankomis, verkė, kūkčiojo.

Jis verkė, o aš stovėjau prieš jį šį kartą sausomis akimis, pritrenkta. Su pasibjaurėjimu galvojau: šitas tokios kilnios sielos žmogus, Dievo pateptasis poetas, tokių polėkių, tokios vaizduotės, mano brangus, mylimas brolelis šitaip baisiai susmulkėjo, bėsitrindamas po knaipes su dvasios skurdžiais. (B.S., atvykęs į Kauną, pradėjo smarkiai gerti. Kasdien jį matydavau girtą.)

Dvasios skurdumas, pasirodo, užkrečiamas, – galvojau, stovėdama prieš jį. Baisu! Tragedija! Katastrofa! Ir man gresia tas pats. Va dabar tai metas bėgti. Kuo greičiausiai iš tos visapusiškai skurdžios, purvinos atmosferos! B.S. verkiant, aš galutinai nusprendžiau.

Po šitokios klaikiai miesčioniškos, visiškai nesruogiškos tirados B.S. autoritetas mano akyse išnyko. Dievaitis nuvirto nuo aukso pjedestalo. Ir pirmą kartą man tapo niekas. Visam laikui. Tas mielas, žavusis, kilnusis jaunuolis B. S., kuris buvo Petrograde, – mirė. Jo vietoj gimė piktas, kandus prasigėręs pašaipuolis Aklasmatė*.

Kaunas, 1937 ar 1938

Išlydėję į traukinį brangų svečią, mudu su vyru grįžtame pėsti iš geležinkelio stoties namo. Pasukom į šalutinę gatvę ir susidūrėm su B.S.

– O, Balyti, labas! – labai džiaugsmingai pastojau jam kelią. – Čia mano vyras – inžinierius Vytautas Graičiūnas, susipažinkit.

Ir tik dabar pastebėjau, kad jis visiškai, visiškai girtas.

– A, labas. – Tarė B.S. trumpai, paduodamas vyrui ranką. – Tu žinai, ką aš darau? – atsisukęs man sako. – Aš jau dvi dienos nebuvau parėjęs namo. Abi dienas, abi naktis gėriau. Kodėl, stebies? Yra baisiai svarbi priežastis. Baisiai, baisiai svarbi priežastis, kodėl aš geriu. Velniai griebtų, mat... vadinas, vaidino mano veikalą. Prakeiktai vaidino, prakeikti šūdini aktoriai, aktorės... dar šūdinesnės. Prakeiktieji... Uch kaip vaidino... per radiją... Galiu pasikart, ne tik persilakt. Negaliu nusiramint, tu supranti. Ne, tu nė velnio nesupranti!

* Tai J. Pronskaus slapyvardis, kurį sugalvojo B. Sruoga (BSMA, p. 97).

Ir lyg dabar pamatęs mano vyrą:

– Graičiūnai, užfundyk man alaus, aš tau (tartum geram pažįstamam) pasakysiu, ką Unė mylėjo.

Aš nusijuokiau, būdama tikra, kad mano vyras nesileis į tokius dalykus – pokalbius su girtais. Staiga girdžiu vyrą sakant:

– Gerai, užfundysiu.

– Ot ir puiku! Aš nuvesiu ten, kur ėjau, į tą įstaigėlę skersai gatvės, į šveicarišką Lozaną.

Įėjome. Prie kelių stalų sėdėjo įraudę vyrai. Moterų nebuvo.

– Alaus uzboną! – suriaumojo B.S. – Amerikonas moka už viską! Aukso doleriais. Jis milijonierius! Jis mylimas milijonierius! Aukso doleriais nusipirko sau moterį, gražią, jauną... Amerikonai nemėgsta negražių.

Padavėjas, mandagiai išklausęs paskaitą apie amerikonus, nuėjo ir tuojau atnešė šešis bokalus putojančio alaus, pastatydamas kiekvienam po du. B.S. vienu mauku išgėrė abudu savo. Aš jam pastūmiau savo abu bokalus. Išgėrė ir mano. Tada mano vyras pristūmė jam savo vieną bokalą. B.S. nebegriebė, o pradėjo grabaliotis po kišenes, ieškodamas, spėjau, cigarečių. Aš jam padaviau savo ir, užžiebusi degtuką, paklausiau:

– Na, Balyti, tu norėjai kažką pasakyti mano vyrui iš mudviejų jaunystės, sakyk.

– Žinai, Graičiūnai, – staiga su baisiu įniršiu sako B.S., – bjauri tavo boba. Velniai ją griebtų! Širdies visai neturi, nė už sudilusį dvylekį. Neturi, sakau, širdies ji – tavo boba, gaila tik išmestų tavo milijonų, o mano... mano... Na, rauk ją perkūnas. Nenoriu nė žinot. Povilas kaip ožys bliovė iš meilės. Už paskutinį rublį nupirko raudonų rožių, o aš sukūriau jai poemą... o ji... o ji... Ji, šėtonas, prakeikta, paskambino telefonu ir pasakė: „Bendraukim sielomis". *На кой мне чёрт* sielomis, a Graičiūnai?!

Mano vyras vis tylėjo ir, nenuleisdamas akių, žiūrėjo į B.S.

– Aš mylėjau tave, Balyti, kaip brolį.

– Brolį!!! Tu, svoločiau, brolį!!! – subliovė nesavu balsu ir įsiutęs trūktelėjo staltiesę. Su baisiausiu triukšmu sudužo ant grindų visi šeši bokalai. Atbėgusiam padavėjui vyras pasakė: „Aš užmokėsiu". Man ne tiek baisu buvo klausytis mirtingai girto B.S. kolionių, kiek tai, kad mano vyras klauso jų. Jis vis sėdėjo ramus, tik labai išbalo.

– Sakyk, Baly Sruoga, sakyk greičiau, tai ką gi aš mylėjau?

B.S. pravėrė burną sakyti ir vėl susičiaupė.

– Graičiūnai, fundyk dar alaus! – suriko.

Aš atsikėliau ir lėtu žingsniu, laukdama, kada mane pasivys vyras, ėjau durų link. Jis pasiliko sėdėti.

Kelias į namus ėjo pro kapines. Mėnulis švietė, tarp kapų paminklų, atrodo, šmėkščiojo šešėliai, sekdami mano žingsnius. Mirtis buvo širdyje. Niekad nebūčiau maniusi, kad šitaip pasielgs mano vyras.

Vienas šešėlis iššoko iš už paminklo ir greit artėjo prie manęs. Aš užmerkiau akis – tegu mane sugriebia šalti numirėlio griaučiai, pasmaugia ir įsitempia į kapo duobę – man vis tiek po ką tik patirto slogučio.

Tvirtai, bet meiliai sugriebė mane kažkas už pečių ir atsuko į save: mėnulio šviesoje mano vyro veidas buvo numirėliškai baltas.

– Ką tu mylėjai? – šnabždėjo apkabindamas mane ir nelaukdamas atsakymo.

[1961]

Apie Balį Sruogą, – Kultūros barai, 1990, nr. 3, p. 56–64; LLTIR, f. 53, b. 336

PAULIUS GALAUNĖ

Susipažinau su Baliu Sruoga Peterburge 1915 metais, skulptoriaus Juozo Zikaro dirbtuvėje Meno akademijoje. Tuo metu Zikaras lipdė Sruogos biustą. Dar prieš tai jis kartą pasakė, kad supažindins mane su jaunu gabiu lietuvių poetu. Taigi dabar ir pasitaikė proga.

Pozuodamas Sruoga nekalbėjo. Paprastai tam tikrais momentais dailininkai prašo pozuojančių nejudėti ir nekalbėti. Sruogai linktelėjau galvą, o su Zikaru tyliai pasikeičiau keliais sakiniais.

Sruoga atrodė labai susikoncentravęs. Jo veido išraiškoje aš nepastebėjau bruožų, tuometiniu mano supratimu, būdingų poetams.

Seansui pasibaigus, užsimezgė bendra kalba, bet daugiau kalbėjome mudu su Zikaru. Sruoga tik nereikšmingai įsiterpdavo į pokalbį. Tai buvo gal dėl to, kad Sruogai aš buvau naujas žmogus, kaip ir jis man, o su Zikaru siejo bendri reikalai: jis darė diplominį darbą, aš ruošiausi egzaminams į Akademiją ir su vienu savo draugu piešdavau antikines skulptūras iš Akademijos muziejaus muliažų.

Nuo to laiko su Sruoga susitikdavau dažniau ir įvairiomis progomis. Pasirodė, kad jis buvo labai nekalbus, dažniausiai paniuręs, tarsi ko nepatenkintas ar slegiamas nemalonumų. Jo veidą retai nušviesdavo nuoširdi šypsena. Jeigu kartais ji ir pasirodydavo – tai būdavo karti. Atsargiai pradėjau teirautis apie jo gyvenimo sąlygas Peterburge. Nusiskundė, kad nenorįs studijuoti Miškų institute ir rengiasi persikelti į universitetą, kad gyvenimas pas brolį jam esąs nelengvas, kad nežino, kaip pačiam pradėti uždarbiauti ir savarankiškai įsikurti.

Tuo metu aš dirbau Raudonojo Kryžiaus įsteigtame Žinių apie belaisvius teikimo biure *(Центральное справочное бюро о военнопленных)*. Tame biure buvau vieno skyriaus vedėjas ir turėjau gerą vardą. Pasiūliau ir Sruogai dirbti toje įstaigoje, įspėdamas, kad darbas bus neįdomus: pagal sąrašus, gaunamus per Tarptautinį Raudonąjį Kryžių iš Vokietijos ir Austrijos, reikės rašyti nustatytos formos korteles apie ten esančius rusų belaisvius. Sruoga mano pasiūlymą priėmė nesvyruodamas ir pradėjo dirbti.

Aukštas, liesas, jaunas studentas ilgais plaukais, vietoj įprastinio kaklaraiščio prie plačios marškinių apykaklės ryšįs didelį juodą kaspiną, tuojau atkreipė biure dirbančių panų dėmesį. Reikia pasakyti, kad biure tiktai skyrių vedėjai buvo vyrai, o beveik visi kiti darbuotojai – pagyvenusios ir jaunos moterys, įvairiausių luomų atstovės, pradedant aristokratėmis ir baigiant studentėmis bei kanceliarininkėmis. Pastarosios čia galėjo dirbti dėl to, kad darbas biure vyko dviem pamainom – nuo dešimtos iki šešioliktos ir nuo šešioliktos iki dvidešimtos valandos.

Sruoga ir aš dirbome vakarinėje pamainoje. Jis sėdėdavo su trimis panomis prie vieno stalo. Atrodė, tokia padėtis jį ir tas panas šiek tiek varžė. Visi buvo įsikniaubę į darbą, kad nereikėtų kalbėtis.

Kartą viena iš tų panų nedrąsiai kreipėsi į mane: „Paprašykite, kad jūsų draugas plautų kojas...“ (Prie gana neįprastos formos kostiumo Sruoga ant plikų kojų avėjo sandalus.) Šis prašymas man buvo netikėtas ir labai nemalonus. Kaip man apie tai pasakyti Sruogai? O pasakyti privalėjau ne vien kaip jo draugas, bet ir kaip skyriaus vedėjas. Neprisimenu, kuria gera proga vis dėlto pasakiau. Žinoma, Sruogai buvo nemalonu. Aš supratau, kad tai priklausė ne nuo jo apsileidimo, bet nuo netinkamų namų sąlygų. Kadangi gyvenau kambary „buto teisėmis“ ir turėjau prausyklą su šaltu vandeniu, pradėjau po darbo kviestis Sruogą ne vien kavos išgerti, bet ir pasinaudoti prausykla.

Mano kambarys buvo šeštame aukšte. Visą namą sudarė „kambariai buto teisėmis", kuriuose gyveno įvairių kategorijų pensininkai, vienas kitas įstaigų darbuotojas, nemažai studentų ir studenčių. Tarp jų turėjau du draugus: inžinierių chemiką ir architektūros studentą. Pavakare užeidavom vieni pas kitus išgerti puodelio kavos ir pasikalbėti. Pas inžinierių chemiką dažnai apsilankydavo „mama" su labai gražia dukrele – baleto mokyklos mokine. Tada pokalbiai su kava persikeldavo į architektūros studento kambarį ir užtrukdavo iki vėlyvo vakaro. Juose dalyvaudavo Sruoga, o paskui pasilikdavo pas mane nakvoti. Gulėdavom vienoje lovoje: Sruoga prie sienos, aš iš krašto. Ir čia dar kartą įsitikinau, koks prastas buvo Sruogos gyvenimas pas brolį. Jo apatiniai baltiniai, ne iš ploniausios lietuviškos drobės, buvo taip persisunkę prakaitu, kad sienoje, prie kurios jis gulėdamas prisispausdavo, taip ir liko tamsi dėmė.

Biuro panos man daugiau pretenzijų nereiškė. Nors nei Sruoga, nei aš nebuvome linkę į flirtą, dvi Sruogos bendradarbės, rašančios korteles su juo prie vieno stalo, vis dėlto ėmė mus „kibinti". Pasidavėm nekaltoms pagundoms. Vieną vakarą, užuot ėję pas mane vaišintis kava, su tomis panomis nusidanginom į „Strielką", išsinuomavome laivelį ir leidomės plaukti į pajūrį. Tik dabar pamačiau, kaip Sruogą veikė gamta. Jis pasidarė judresnis, veidas įgavo dvasingumo, akys linksmai žėrėjo. Panos niūniavo kažkokį romansą, mes irklavome ir nepajutome, kaip staiga užplaukėm ant seklumos. Kreipiam laivelį ir šiaip, ir taip – nė iš vietos. Ilgakojui Sruogai teko lįsti į vandenį. Laimė, jis buvo su glaudėmis, ir po nemažų pastangų laivelis šiaip taip pajudėjo. Toliau irtis negalėjome, nes saulė jau buvo nusileidusi ir sklido tik „baltųjų naktų" šviesa.

Tai buvo pirmas ir paskutinis mūsų pasišvaistymas su panomis, tačiau į „Strielką" bei Jelagino salą dažnokai nuklysdavom su Sruoga dviese. Čia jis pagyvėdavo, pralinksmėdavo. Vieną kartą iš „Strielkos" grįžom mudu paryčiui. Prieš pat saulei tekant atsidūrėm ant Trojicko tilto ir iš čia dangaus skliaute pamatėm tokį švelniausių varsų kaitaliojimąsi, kad sustojom, negalėdami nuo to vaizdo atitraukti akių. Abu nutilome, ir kiekvienas gyvenome savo jausmais, savo mintimis. Tokio dangaus nei anksčiau, nei vėliau man nėra tekę matyti.

Dažnai dviese eidavom susipažinti su Peterburgo kvartalais. Kai pasirinkdavome netolimą nuo miesto centro esantį kvartalą – viskas būdavo gerai. Kai tik nuklysdavom bent kiek toliau,

mus lydėdavo šūkaujančių vaikų būrelis: „Žiūrėkit, futuristas eina!.." Tuo „futuristu" buvo laikomas Sruoga: be skrybėlės, ant pečių krentančiais ilgais plaukais, dideliu juodu kaspinu vietoj įprasto kaklaraiščio. Debesuotą ar šaltesnę dieną ant minėto kostiumo jis apsisiausdavo ilgą juodą peleriną. Nepasakysiu, kad šūkaujančių vaikėzų būrys man būtų buvęs malonus. Sruoga, atrodo, į tai visai nekreipė dėmesio. Kartą, lydimi vaikų, ėjome pro kirpyklą. Aš ir sakau: „Baly, nusikirpki tuos savo plaukus; nejaugi tau malonus šis vaikėzų riksmas?" Jis sutiko užeiti į kirpyklą. Kol kirpėjas apie jį sukiojosi, aš varčiau kažkokį žurnalą ir nepastebėjau, kad Sruoga buvo jau „apdorotas". Kai pakilo eiti, žiūriu, – palyginti tiktai patys plaukų galiukai, o ilgumas likęs tas pats. Išėjus iš kirpyklos, mus vėl lydėjo tie patys vaikėzų epitetai. Bet grįžti atgal ir susitvarkyti plaukus „kaip reikiant" nekalbinau.

* * *

Kiek laiko Sruoga rašė korteles biure, neprisimenu. Darbą paliko atvykus iš Vilniaus keletui Komiteto karo aukoms šelpti narių. Tarp atvykusiųjų buvo dailininkas A. Varnas ir teisininkas S. Šilingas, su kuriais Sruoga buvo užmezgęs ryšius Vilniuje, leidžiant almanachą „Baras". Jų dėka jis gavo darbą Vyriausiame lietuvių komitete karo pabėgėliams šelpti, vėliau ėmėsi literatūrinės veiklos ir išvyko į Maskvą.

Tuo metu mes viens į kitą jau ne tiktai „kreivai žiūrėjome", bet iš draugų virtome „slaptais priešais". Mūsų santykių pasikeitimo akstinu buvo... panelė U. B.*, kitaip sakant, – „dviejų meilė vienai". Ir ko tiktai jaunystė nepridaro!.. Sruoga buvo jaunuolis, poetas... Nesenas ir aš tuomet buvau. Palikdamas darbą biure, Sruoga paprašė, ar negalėčiau į jo vietą priimti lietuvaitę U.B. Ji mokytojaujanti lietuviškoje pradžios mokykloje, atlyginimas menkas, o turinti globoti kelis savo brolius; dirbdama biure antrojoje pamainoje, galėtų pataisyti savo finansinę būklę. Mano rūpesčiu ji buvo priimta į darbą, ir ta proga aš su ja susipažinau, o po kiek laiko, kaip man tuomet atrodė, net įsimylėjau. Pasirodo, ją jau „karštai mylėjo" Sruoga. Kartą paryčiui, grįžtant mudviem su Sruoga iš „Strielkos", ant Trojicko tilto priėjo moteris su keliomis

* Unė Babickaitė-Graičiūnienė. – *Aut. past.*

raudonomis rožėmis ir pasiūlė bent dvi nupirkti. Nupirkau ir paprašiau Sruogos nunešti jas U.B. Jis mielai sutiko tai padaryti ir padarė, bet nuo savęs pridėjo eilėraštį, kuriame tariamai buvo kalbama apie mano jausmus. Pajutau, kad čia esama kažkokio keisto žaidimo. Mano įtariama U.B. gudriai išsisukinėjo ir intrigavo. Dėl to pradėjo atšalti mano santykiai ne tik su Sruoga, bet ir su ja. Mano nujautimas gana greit pasitvirtino. Įsitikinau, kad Sruoga U.B. mylėjo daugiau negu poeto meile, – net iki savęs išsižadėjimo. Laukdamas jos išeinant po darbo iš biuro, jau anksti pradėdavo stoviniuoti kitoje gatvės pusėje, nekreipdamas dėmesio net į lietų. Keista buvo jį matyti ilga, juoda, perlyta pelerina, be skrybėlės, lietaus sušlapintais ir ištaršytais ilgais plaukais. Paslapčiomis pro langą į jį žiūrėdavo buvusios biuro bendradarbės ir juokdavosi. Joms, kaip ir man, veikiausiai buvo nesuprantamas toks pasiaukojimas ir nusižeminimas. Kaip į Sruogos elgesį reaguodavo U.B. – apie tai galėtų pasakyti tik ji pati.

Panelei U.B. Sruoga Peterburge padarė daug gero. Lietuvių pabėgėlių šelpimo komitete jis išrūpino jai stipendiją. Dėl to ji galėjo mesti darbą ir pradėti mokytis muzikos bei teatro meno.

Kuriam laikui mano santykiai buvo nutrūkę su jais abiem. Su Sruoga susitikau tik 1918 m. Vilniuje. Per visą tą laikotarpį viens apie kitą nieko nežinojome.

* * *

Kad mano atsiminimai apie Sruogą iš Peterburgo laikotarpio būtų bent kiek išsamesni, negaliu nepaminėti dar dviejų faktų. Kartą nuvažiavau su Sruoga į Siestroriečką pasimaudyti jūroje. Aukštą, liesą poetą su vos besilaikančiomis ant strėnų glaudėmis pagavo man nesuprantamas ūpas. Įbridęs į jūrą, išsitiesė, iškėlė į viršų rankas ir drebančiomis lūpomis ėmė šnabždėti veikiausiai kokius nors savo eilėraščius ar jūrai skirtą pasveikinimą. Jo ilgi, netvarkingai krentą plaukai, iškeltos rankos, liesas kūnas man priminė suomių dailininko Akselio Galleno paveikslą „Kulervo" – vieną iš jo ciklo „Kalevalos" temomis. Iš karto nenorėjau patikėti, kad Sruoga tai darė visiškai natūraliai. Įtariau nenuoširdumu, dirbtinimu. Bet žmonių tuo metu pliaže buvo labai mažai, tad nei prieš juos, nei prieš mane jam nebuvo reikalo pasirodyti kažkuo ypatingam. Ėmiau tikėti, kad tai buvo jo natūralus reagavimas į gamtą, o gal į pirmąkart pamatytas jūros platybes.

Vienas iš mano minėtų draugų rusų, architektūros studentas, supažindino mane su Meno akademijos architektūros skyriaus „amžinu studentu" - latviu Puke. Tai buvo menui gabus, tačiau silpnavalis žmogus. Metęs architektūros studijas, nusprendė tapti rašytoju, net dramaturgu, ir parašė pjesę madingu anais laikais pavadinimu „De profundis". Ne tik parašė, bet nutarė ją ir pastatyti. Subūrė rusų, latvių „artistų" kuopelę, pakvietė dalyvauti mane su Sruoga, o per jį ir U.B. Repeticijos vykdavo Pukės ar jo draugo bute ir pasibaigdavo pobūviais su išgėrimu ir šokiais. Gėrimais ir kukliu užkandžiu paprastai pasirūpindavo vyrai arba viena iš artisčių – „aristokratė", apie kurią buvo kalbama, kad ji esanti caro Žiemos rūmų komendanto Vejeikovo duktė. Jeigu tai buvo teisybė, keista, kaip ji pateko į tokią kompaniją. Bet laikėsi ji tos kompanijos sąžiningai: visuomet lankydavo repeticijas ir su Puke pjėsėje vaidino pagrindines roles. Nuo jos neatsilikti stengėmės ir mes, lietuviai. Nepamenu dėl ko, bet aš gana greit iš vaidinančiųjų iškritau, tačiau į porepeticinius pobūvius ateidavau ir kartais atsivesdavau dar Zikarą. Sruoga ištvėrė iki galo. Greičiausiai „aristokratės" dėka spektakliui buvo išnuomuota Mochovaja gatvėje esanti Teniševo salė. Nors salė buvo pustuštė, spektaklis įvyko.

Keisto būta to spektaklio. Tarp artistų vyrų nebuvo nė vieno ruso: vaidino latviai, lietuviai. Jų rusiškas akcentas, neišskiriant nė Pukės, skambėjo baisiai. Ir pats pjesės turinys buvo simboliškai mistiškas. Tad nenuostabu, kad į spektaklį pakviestas „Novoje vremia" teatro recenzentas savo recenziją užbaigė: „Tikimės, kad kitas autoriaus veikalas vadinsis „Ir Alžyro bėjui ant nosies išaugo šiška".

Kadangi nepretendavau į literatus, tad nieko keista, kad nesuvokiau Pukės pjesės vertės. Stebiuosi tik, kaip Sruoga taip kantriai ištvėrė repeticijas ir dalyvavo premjeroje. Gal tai buvo jo pirmasis praktiškas susidūrimas su vėliau taip pamėgtu teatro menu, o gal tik jaunatviškas susižavėjimas nauja, simboliškai mistine literatūros srove? Porepeticiniai pobūviai jo negalėjo patraukti, nes ten jis buvo pasyvus dalyvis – dažniausiai užsidaręs savyje, tylus, nekalbus ir tik labai retais atvejais iš jo lūpų buvo galima išgirsti vieną kitą žodį.

* * *

Mudviejų susitikimas 1918 m. Vilniuje buvo gana šaltas. Nė vienas iš mūsų neprisiminėme Peterburgo laikotarpio nei geru, nei blogu žodžiu. Pagaliau dailininkas A. Varnas, B. Sruoga, V. Jomantas,

pianistė A. Dirvianskaitė, dainininkė A. Nezabitauskaitė ir aš apsigyvenome Žvėryne, viename bute, ir sudarėme lietuvių vilniečių vadinamą „menininkų komuną". Kas kiek sugebėjome uždirbti, dėjome į bendrą kasą ir maitinomės iš bendro katilo. Didžiausius įnašus sudarė Nezabitauskaitės ir Dirvianskaitės rengiamų koncertų pelnas. Kiekvienas dirbome darbą, koksai tik anais sunkiais laikais pasisukdavo po ranka. Aš su Jomantu gyvenau apatiniam namo aukšte – šaltame kambaryje; Varnas, Sruoga, Nezabitauskaitė ir Dirvianskaitė – antrojo aukšto bute. Sruoga turėjo atskirą kambarį ir daug rašė. Susitikdavome visi per pusryčius, pietus ir vakarienę. Ir tai ne visuomet, ypač per pusryčius. Vienas anksčiau, kitas vėliau išeidavome ieškoti kokio nors darbo.

Ir vėl atsirado priežastis atšalti mano ir Sruogos santykiams – vėl prasidėjo „konkurencija" dėl vienos panelės. Šį kartą ji tęsėsi neilgai: 1919 m. sausio 12 d. Adelė Nezabitauskaitė tapo mano žmona. „Menininkų komuna" jau prieš tai ėmė irti. Sruoga susirado kambarį kitur, tą patį padarė Jomantas, o Dirvianskaitė tūlam laikui išvyko į tėviškę Žemaitijoje.

1919 m. sukūrus Lietuvoje tarybų valdžią, visi buvusios „menininkų komunos" nariai nuėjome dirbti į Švietimo komisariato meno kolegiją. Mus užklupo lenkų okupacija, ir visokiais keliais viens po kito atsidūrėme Kaune.

Čia įvairiomis progomis man vėl tekdavo sutikti Sruogą. Pirmiausia „berniškose vakaruškose" pas Dubeneckius, kur būdavo savotiškai jauku ir linksma. Visi dainuodavome vieną ir tą pačią dainą: „Ach, labry, labry, kandelabry..." Tuo metu Sruogos būdas buvo smarkiai pasikeitęs. Iš tylaus, užsidariusio jis tapo kalbus, mėgstantis „polką padūkėlę", kurią šokdavo irgi savotiškai. Dar vėliau drauge dirbome Lietuvių meno kūrėjų draugijoje, susitikdavome „Vilkolakyje" ir pagaliau – Kauno bei Vilniaus universitetuose. Atrodo, kad tuomet jau buvome užmiršę visas nesantaikas ir kartais bendrai iškrėsdavome prašmatnių išdaigų. Bet visiško nuoširdumo mūsų santykiuose nebuvo, nors aš gilesnės to priežasties negalėjau įspėti.

Kai ir Sruoga sukūrė šeimą, retkarčiais vieni pas kitus buvodavome. Nesutapo mūsų pažiūros į teatro meną. Ypač po to, kai Sruoga Kauno universitete įsteigė teatro seminarą ir jam vadovavo. Aš tvirtinau, kad teatre nėra ir negali būti kūrybos. Tokios „kreivos" išvados priėjau Peterburge, pro savo kambario langą žiūrėdamas, kaip prie netolies esančios arklidės buvo ruošiami

žirgai gražiam bėgimui, ir tai man primindavo teatro užkulisių gyvenimą. Ši išvada pasitvirtino, žmonai ėmus darbuotis Kauno operoje. Kai vieną kartą savo nuomonę išdėsčiau Sruogai, jis tik tiek tepasakė: „Durnius esi, ir daugiau nieko". Dėl ko tuo klausimu nesileisdavo į ginčą su manim, nežinau. Gal iš tikrųjų aš neturėjau mažiausio supratimo apie teatro meną?

Susitikau su Sruoga ir jam sugrįžus iš vokiečių lagerio. Šį kartą jis vėl man pasirodė kitoks: vėl buvo labai susikaupęs, nekalbus. Tuomet rašė „Dievų mišką". Jo būsena man buvo suprantama, ir nevarginau jokiais klausimais. Tai buvo mano paskutinieji pasimatymai su juo. Sruogos mirties rytą auditorijai Vilniaus universitete drebančiu balsu pranešiau: „Netekome didelio žmogaus, poeto, rašytojo ir dramaturgo". Paprašiau atsistoti, pagerbti jį minute tylos ir vos išsilaikiau nepravirkęs.

Tai toks buvo mūsų šaltų ir šaltokų santykių galas...

LLTIR, f. 53, b. 340

VALERIJA ČIURLIONYTĖ-KARUŽIENĖ

Su Sruoga susipažinau dar nesibaigus Didžiajam karui. Atsimenu, lankiau šeštą klasę. S. Šilingas buvo prašęs manęs perduoti Sruogai laišką ir pagloboti jį. Aš pati tada turėjau globėją, kuris padėjo man nueiti į studentų valgyklą susitikti su Sruoga.

Įeina būrelis studentų, globėjas man sako: „Tas, tas..." Pasirodo aukšta, liesa, truputį sulinkusi žmogysta ilgais plaukais, po kaklu puošta didelis kaspinas (mėlynas su baltais taškais). Aš klausiu: „Kas čia per čiučela?" – „Taigi tavo ieškomas Sruoga", – atsako man.

Negali būti! Tiek man buvo prišnekėta gražaus, o aš tokį baidyklę matau. Na, priėjau prie jo, padaviau laišką, jis padėkojo ir nuėjo sau. Džiaugiausi, kad nereikėjo kalbėtis.

Po kurio laiko pas mano šeimininkę atėjo elegantiški frakuoti studentai ir atnešė man kvietimą į savo susirinkimą. Nuėjau. Sruoga skaitė pranešimą apie stilių, rimą, ritmą ir smarkiai sukritikavo „Aušrinę". Pamaniau: „Oho! Jis bus tikrai ne toks, kaip man pasirodė". Vėliau įvyko antras posėdis. Kviesti manęs atvažiavo pats Sruoga, striukute apsivilkęs. Sakė, kad susirinkimas būsiąs

įdomus. Iš tikrųjų jame nebuvo sunkios apžvalgos: truputis literatūros ir visa kita. Buvo aptariama „Aušrinė" – kaip joje pateikti medžiagą, kokia būtų tinkamiausia forma. Ne tokia jau išmintinga tada aš buvau, kaip kam nors gal pasirodė, bet daviau keletą pasiūlymų, ir Sruoga jais susidomėjo. Sako: „Žinot ką, aš dėl šito dalyko noriu su jumis atskirai pasišnekėti". Jis atėjo pas mane ir mes pakalbėjom tikrai iš širdies. Sruoga sako: „Mums reikia kartu dirbti. Tai būtų baisiai įdomu".

Ėmėmės redaguoti „Aušrinę", bet aš greitai išvažiavau iš Peterburgo. Pradėjom susirašinėti. Sruoga man atsiųsdavo perskaityti ir patikrinti beveik visus savo naujus kūrinius. Aš taisydavau, o jis vėl iš naujo perrašinėdavo. Tas susirašinėjimas buvo labai įdomus. Žinot, kaip Sruogos laiškai ir visa kita: tai jisai be galo laimingas, tai be galo nelaimingas, tai didžiulis pakilimas, viltis, tai puolimas, paskutinis tragedijos momentas, tai vėl nepaprastas džiaugsmas – ir pumpuru, ir žolyte, ir sniegu... Ir viskas, atrodo, be jokio reikalo. Tačiau jame kur kas daugiau buvo tų šviesių, gražių gamtos žmogaus bruožų.

Apsigyvenęs Maskvoje, Sruoga greitai tapo *представительный*. Susidraugavo su Balmontu, ypač su Baltrušaičiu, išvertė keletą jo eilėraščių. Baltrušaitis labai susidomėjo juo, duodavo daug vertingų patarimų. Pas Baltrušaitį būdavo rengiami vakarai, jie vykdavo ir pas kunigaikštį Gagariną, ir kitur. Sruoga pora kartų yra skaitęs savo eilėraščius pas Gagarinus. Ten būdavo labai iškilmingai pranešama: „Atėjo lietuvių meškinas Jurgis Baltrušaitis", „jaunas rašytojas Sruoga, „mūsų jaunasis Schilleris" (taip Sruogą pristatydavo pas Baltrušaičius).

Maskvos ir Peterburgo studentų gyvenimas labai skyrėsi. Peterburge buvo svarbi išviršinė forma, o Maskvoj ženklus apsileidimas. Kuo daugiau aptrintas švarkas, tuo geriau, tuo įdomiau... (Sruoga čia vietoj didelės kokardos pradėjo nešioti gintarus). Maskvoj mes nepraleisdavom nė vieno geresnio koncerto, Dailės teatro pastatymų. Buvo susidariusi tokia grupelė – J. Nemeikša, Jablonskytės, V. Landsbergis-Žemkalnis – visi jaunos sielos. Pasiskirstydavome, kas turi parūpinti bilietus, ir kartu eidavom. Po koncertų burnos neužsičiaupdavo – aptardavome visa, kas buvo gražu, įdomu, kas labiau niuansuota.

Mes žavėjomės Andriejaus Bielyj kūryba, Kačialovu, Rachmaninovu, kuris mums nepaprastai patiko. Nutarėm, kad reikia pastudijuoti visa, ką jis skambina. Rachmaninovas į koncertus

atvykdavo traukiniu iš Peterburgo, toks suvargęs, pilku švarku. Po koncerto susirinkdavom prie pat scenos ir šaukiam: „Paskambinkit mums šitą!" Ir vargšas Rachmaninovas skambina. Šaukiam vėl: „Paskambinkit šitą!" Vėl Rachmaninovas skambina. Skambina Beethoveną, Chopiną, ir daug geriau negu per koncertą. Taip kartais dvi valandos koncerto, dvi valandas mes jį mūčijam. Mūčijam visai be širdies, o Rachmaninovo nuotaika tokia pakili! Po kiek metų vėl jį pamačiau koncerte. Išėjo lordas – su fraku, išdidus, išsitiesęs kaip styga.

Buvo begalinis knygų alkis. Jei kas nors išeina iš poezijos, iš meno istorijos, turim įsigyt, kiekvienas turi ką nors surast. Lankėm bibliotekas, Dailės teatrą, Šaniavskio universitetą. Organizuodavom muzikos ir literatūros vakarus. Sruoga dažnai deklamuodavo, skaitydavo savo kūrinius. Labai mėgo dainuoti, bet nemokėjo nė vienos melodijos.

Visa tai Sruogai suformavo pagrindą, teikė pasitikėjimo savim, vidinės jėgos.

Sruoga labai mėgo gamtą, joje atbusdavo visa siela. Labai mėgo gėles. Eilėraštį „Supasi supasi lapai nubudinti" parašė krentant lapams, čia pat, mums bevaikštant...

Jaunystėje jis jausdavosi labai nelaimingas, visą laiką verkšlendavo. Bet vėliau įvyko didelis persilaužimas – jis tapo realistu.

Parengta iš N. Grigonytės ir D. Kutraitės užrašytų atsiminimų (1968, spalio 11) ir magnetofoninio įrašo (kalba Sruogos memorialiniame muziejuje, 1974, vasario 2, SMM, inv. nr. P 1287)

JADVYGA ČIURLIONYTĖ

Balį Sruogą aš pažinojau nuo 1915 metų pabaigos, kai jis atvyko į Maskvą studijuoti. Atsimenu pirmą įspūdį. Mes valgėm bendroj tremtinių valgykloje. Atėjo aukšto ūgio lieknas jaunuolis. Nepaprastai patrauklios išvaizdos. Jisai išsiskyrė iš kitų savo išore: turėjo ilgus plaukus, beveik iki pečių, ir tai jam labai tiko. Aš buvau tada šešiolikos metų ir iškart juo susižavėjau. Prisiminė man kažkoks herojus iš Anderseno pasakų, princas ar kas panašaus. Pasirodo, mano vyresnė sesuo Valetė, dabartinė Karužienė, jį pažinojo dar Petrograde ir tuojau supažindino mane. Užsimezgė

didelė bičiulystė. Ypač tarp mano sesers ir Sruogos (sesuo, būdama graži, turėjo daug gerbėjų). Mes su Sruoga kažkodėl visą gyvenimą trupučiuką ironizavom vienas kitą. Jis mane šiek tiek pašiepdavo, aš – jį. Pykdavo, kad vadinu jį ne vardu, o tiesiog Sruoga, pats užtat vadindavo mane „Rudbobe" ir dar kitaip.

Maskvoje man buvo trupučiuką pavydu, kad Sruoga labai draugavo su seserim, vaikščiojo su ja visur dviese, kartu lankė paskaitas Šaniavskio universitete, o aš likdavau viena. Grįžę sužavėti pasakodavo apie Eichenvaldo, Kizeveterio paskaitas, apie literatūrą, meną. Porą sykių aš pati irgi buvau nuėjus paklausyt. Dabar visiškai neatsimenu turinio, tik atsimenu, kad išėjom labai pakilios nuotaikos.

Kartą per Sruogos gimimo dieną aš nunešiau jam gėlių. Ir tuo metu pasibeldžia sesuo. Jis kažkodėl tas mano gėles įkišo į kibirą su nelabai švariu vandeniu, matyt, nenorėjo parodyti gavęs jų iš manęs.

Maskvoje buvo gana didelė lietuvių studentų draugija. Artimiau su Sruoga bendravo Konstantinas Jablonskis (man jis atrodė vyresnis už mus), Landsbergytė, dabartinė Jablonskienė, Jablonskytė, Tadas Petkevičius ir kiti. Studentų draugijoj buvo susikūrusi vakarėlių rengimo sekcija, kuriai priklausiau aš, Sruoga ir kai kurie muzikai: Nezabitauskaitė-Galaunienė, Oleka, berods Valavičaitė ir dar keletas asmenų. Mes be galo ilgėjomės savo krašto, buvom atskirti nuo tėvynės ir labai sunkiai tai išgyvenom. Aš pastebėjau, kad ypač Sruoga ilgėjosi Lietuvos. Jis iš viso tuomet buvo jautrus ir nervingas, toks „šlapias" vyras – nedaug tereikėdavo, kad pradėtų ašaroti, labai greit susijaudindavo. Sykį sėdėjom kavinėj prie staliuko. Balys buvo toks apšepęs, nosį nukoręs. Aš ir sakau jam: „Sruoga, ar tu kasdien kaklą mazgoji?" O jis tuoj pradėjo verkti. Jo ir į kariuomenę nepaėmė dėl silpnų nervų, sako: jūs sergate moteriška liga, atseit – isterija. Ir dėl tėvynės jis labai dažnai sielvartaudavo – kad mes esam atskirti nuo jos ir kad ten... Svarbiausia, kad mes nežinojom, kas tenai darosi, kaip ten mūsų artimieji laikosi. Maskvoj labai daug buvo kalbama apie barbarus vokiečius, apie tai, kaip nežmoniškai jie elgiasi su žmonėmis. Mums tas kėlė nerimą. Todėl nutarėm savo vakarėliuose visiškai nešokti. Ir per visus tuos trejus metus nė karto nebuvo vakarėlio su šokiais. Būdavo koncertinės dalys, labai daug dainuodavom liaudies dainų. Kartą viena porelė labai užsimanė šokti, atsivedė pianistą, tas pradėjo grot valsą, ir jie išėjo šokt. Mes, susėdę aplink

salę, užtraukėm dainą ir taip garsiai dainavom, kad nustelbėm valsą, ir porelė turėjo pasitraukti.

Labai domėjomės teatru. Per tuos trejus metus matėm pačius geriausius Dailės teatro spektaklius. Sruoga tuomet jau nepaprastai mėgo teatrą, ir mus vesdavosi drauge. Be Dailės teatro, dar tenai buvo Kamerinis teatras, kurį vėliau perėmė Tairovas, o Tairovą Sruoga irgi mėgo. Aš mačiau jo garsų spektaklį „Fedra", taip pat „Adrieną Lekuvrer", „Žirofle-Žiroflia". Šis teatras buvo ir į Kauną atvykęs. Dažnai užsukdavome į miniatiūrinį Komisarževskos teatrą, kuriame daugiausia buvo statomos stilizuotos rusų pasakos.

Mūsų pramogos dar buvo išvykos. Nuvažiuodavom į Vorobjovo kalnus (paskui Lenino kalnai). Velykų naktį klausydavomės Maskvos varpų. Važiuodavom į apylinkes, grožėdavomės puikiais vienuolynais ir senoviškomis cerkvėmis. Maskva tada buvo savotiškai įdomi. Miestas atrodė kaip didelis kaimas, tiktai pats jo vidurys buvo iš akmens, o visos kitos gatvelės labai tapybiškos, namukai, dažyti įvairiom spalvom, turėjo ypatingo žavesio. Mes kartais gėrėdamiesi vaikščiodavom tomis gatvelėmis.

Sruoga beveik iš pat pradžios susidraugavo su poetu Jurgiu Baltrušaičiu. Pas Baltrušaičius vykdavo poezijos ir muzikos vakarai. Į juos būdavo kviečiami Sruoga, mano sesuo, na ir aš buvau pakviesta, tačiau buvau labai nedrąsi ir nė karto nenuėjau. Tiktai visada smalsiai klausydavausi jų pasakojimų. Tuose pobūviuose dalyvaudavo Balmontas, Briusovas, Viačeslavas Ivanovas ir kiti simbolistai. Skambindavo Vorovskis, Goldenveizeris. Jie labai mėgo Skriabiną, kuris, matyt, tiko tokiai aplinkai. Sruoga mane supažindino su Skriabino muzika. 1916 metais, per pirmąsias Skriabino mirties metines, jis nusivedė mane į jo kūrinių koncertą Politechnikos instituto salėje. Ligi tol man negirdėtas kompozitorius padarė didelį įspūdį ir liko vienas mėgstamiausių. Iš koncerto atsimenu, kad buvo labai nedidelis tarpas tarp kėdžių eilių. Sruoga ir taip suka kojas, ir taip, – įsitekti negali.

Mes visi trupučiuką buvome palinkę į simbolizmą, kai kada net į misticizmą. Ir Sruoga tuo buvo užsikrėtęs. Jisai mėgo stebuklingus dalykus ir gyveno ne visiškai realiame pasauly. Žinoma, tai truko neilgai. Vėliau pradėjo daug realiau žiūrėti į viską ir, sugrįžęs į Lietuvą, labai energingai, blaiviai, su didele kūrybine valia stvėrėsi darbo.

Į Lietuvą grįžome 1918 metais su antruoju ešelonu, vykusiu į Pabaltijį. Važiavome prekiniame vagone, miegojome ant grindų,

o prie Sebežio išstovėjome apie dešimt dienų. Itin trūko maisto, tad Sruoga su kitu draugu ėjo intendanto pareigas, stengdamiesi aplinkiniuose kaimuose iškaulyti produktų.

Lietuvoje visi išsiskirstėme, kiekvienas skubėjome pas savo artimuosius. 1919 metais vėl susitikau su Sruoga Kaune, kur atnaujinome pažintį – prie mūsų prisidėjo seniai matyta mano draugė Vanda Daugirdaitė. Jie abu dirbo „Spaudos biure". Veikiai susibičiuliavome trise ir visą laisvalaikį praleisdavome kartu, dažniausiai gamtoje. Išvaikščiojome visas apylinkes, kalbėjome apie meną, skaitėm poeziją. Sruoga skaitė daug savo ir kitų eilėraščių, ypač mėgo Baltrušaitį, kurį beveik visą mokėjo atmintinai. Mėgo ir Balmontą. Aš taip pat jį mėgau dėl jo muzikalumo. Labiausiai man patiko pats jo skambesys. Turinio nedaug įžiūrėdavau tuose eilėraščiuose. Šitą skambesį mėgo ir Sruoga. Mes kartais pakaitom deklamuodavom: jis vieną eilutę arba vieną strofą, aš kitą ir taip toliau. Sruoga tuomet su kitais kūrė „Vilkolakį", ir ten teko praleisti nemaža puikių valandų.

Atsimenu, kaip jis mus su Vanda girdė namine. Tada mergaitės iš viso negerdavo. Bet jis sako: „Negi gersiu vienas, pamėginkit nors kartą, kaip atrodo". Mes truputį išgėrėm, ir, žinoma, tuoj mums mušė į galvą. Abi kažkodėl pradėjom verkti. Tas jį supykdė: „Daugiau su bobom negersiu", ir vieną po kitos tuoj išlydėjo namo.

Sykį einant pasivaikščioti Sruoga pasiūlė paimti ir K. Binkį, mat su juo didelė bėda, nereikėtų palikti jo vieno. Einam visi į Ąžuolyną, vaikščiojam, kalbamės, valgom sumuštinius. Vanda su Baliu kartais norėdavo vienu du pasišnekėti, – aš tai jaučiau. Jie atsilikdavo, ir man būdavo pikta, kad mane palieka vieną. (Pastebėjusi, kad jie simpatizuoja vienas kitam, bandžiau pasišalinti. Bet jie abu prašė eiti pasivaikščioti kartu – be manęs neįdomu.) Taip buvo ir šį kartą. Jau visai sutemo. Mėnesiena užliejo Ąžuolyną. Ir staiga pasijuntu viena – nei Balio su Vanda, nei Binkio. Visai nejauku. Nejaugi taip ir turėsiu namo eiti viena? Šaukiu, niekas neatsiliepia. Ne juokais išsigandau. Bet žiūriu – prie ąžuolo stovi Binkis. Manęs jis nemato. Patyliukais artinuosi. Ir matau – stovi įsirėmęs revolverį į smilkinį. Ką daryti? Jei šūktelsiu – gali nuspausti gaiduką, jei nieko nedarysiu – irgi gali. Prisėlinu visai visai patyliukais ir trenkiu jam per ranką. Revolveris iškrinta. Aš griebiu jį ir iššaudau į žemę visus šovinius, tada grąžinu apstulbusiam Binkiui. „Kam jūs taip padarėt?" – sako jis. „Padariau tam, kad jūs pats norėjot kvailystę padaryti".

Ilgai tą vakarą vaikščiojom po Ąžuolyną, Binkis pasakojo apie jį užgriuvusią nelaimę. Pasirodo, tą dieną turėjusios būti jo vestuvės, bet... jos neįvyko, nes nuotaka paskutiniu momentu atsisakė. Tetų perkalbėta dvarininkaitė nedrįso tekėti už poeto... Binkis deklamavo jai skirtas eiles („Gėlės iš šieno" irgi jai parašytos...), daug apie ką kalbėjo. O mane vėliau vadindavo išgelbėtoja.

Sruoga, man atrodo, buvo labiau išsilavinęs nei Binkis, bet Binkis, kaip žmogus, buvo labai mielas. Kai Sruogos brolis įsivėlė į kažkokią aferą ir pateko į kalėjimą, Balys rūpestingai jį ten lankė, nešdavo maisto. Tada jam ir pasakiau: „Apie tave, Baly, aš kiek blogiau maniau".

O paskui mums pasisekė, – visi trys galėjom išvažiuot į užsienį. Sruoga išvažiavo į Miuncheną, aš – į Leipcigą, o būsima Sruogienė-Daugirdaitė – į Berlyną. Ten mes taip pat susitikdavom. Atsimenu vieną mūsų susitikimą Miunchene 1923 metų rudenį. Sruoga mus vedžiojo ir vedžiojo po miestą, parodė senąją Pinakoteką, kitas galerijas, nuvežė į kalnus ir pagaliau į „Ratskelberi" – didelę Miuncheno aludę, kurioje stovėjo milžiniški alaus bosai, o aludė įrengta nacionaliniu Bavarijos stiliumi. Išlydėdamas mus į traukinį, Balys padovanojo man Alpių gėlytę edelveisą (ją aš perdaviau muziejui) ir pasakė: „Tu žinai, aš pats ją nuskyniau". O šalia buvus viena mano draugė pašnabždėjo: „Mačiau, kaip nupirko iš berniuko".

1924 metų pavasarį Sruoga, baigęs universitetą ir važiuodamas pro Berlyną namo, buvo užėjęs pas mane kviesti į savo vestuves su Vanda Daugirdaite. Vestuvės turėjo įvykti jos tėviškėje Būgiuose (netoli Viekšnių), tačiau aš negalėjau nutraukti mokslo.

Apskritai Sruoga buvo labai sudėtingos psichikos žmogus. Man teko matyti visokias jo būsenas. Tačiau jis vis dėlto pasižymėjo vidine harmonija. Aš neįsivaizduoju Sruogos be humoro, be ironijos, taip pat be nuoširdžios lyrikos. Neįsivaizduoju jo visiškai blaiviai mąstančio, atmetusio tai, kas galėtų praturtinti jo vaizduotę.

Apie Sruogos humorą man ne kartą teko girdėti labai įdomių dalykų. Vieną prisimenu iš tų laikų, kai Hitleris pradėjo rodyt savo apetitą Klaipėdai. Sruoga buvo alpinistas ir priklausė Bavarijos alpinistų draugijai, kuriai Lietuvoje vadovavo jo gimnazijos bendramokslis, Klaipėdos gubernatorius Navakas. Sruogai jis parašė laišką, prasidedantį žodžiais „Heil Hitler". Šis baisiai įsižeidė ir, nors labai mėgo ekskursijas į Alpes, nusiuntė jam tokio

turinio laišką: „Heil Navakas, nuo šiol aš atsisakau dalyvauti jūsų ekskursijose ir prašau išbraukti mane iš draugijos narių".

Prisimenu taip pat, kaip paskutiniais Smetonos valdymo metais Sruoga kažkodėl buvo nustumtas, buvo matyti lyg ir koks nusistatymas prieš jį, ir dėl to gana smarkiai išgyveno. Vieną kartą aš jo paklausiau: „Tai ką gi tokio tu padarei?" O tuomet kaip tik buvo išėjusi jo knyga „Aitvaras teisėjas". Ją iliustravęs Ušinskis gana realistiškai nupiešė tokius nelabai simpatiškus gyvuliukus. Ir Sruoga man pasakė: „Žinai – kodėl? Dėl to, kad va šita nesimpatiškoji... šita... na nesimpatiškas sutvėrimas, tas gyvulėlis kažkodėl mūsų gerbiamajai poniai pasirodė, kad tai jos iliustracija, kad tai specialiai jai paruošta. Tai va nuo to laiko aš ir esu nemalonėj". Žinoma, čia buvo jo įprastas pokštas. Be abejo, buvo rimtesnių kliūčių, apie kurias aš nelabai ką galiu pasakyti.

Mano paklaustas, ką laiko geriausiu 1935–1940 metų laikotarpio lietuvių poetu, Balys Sruoga nedvejodamas ir negalvodamas atsakė: Borutą.

Balys iš Baibokų, Kazys iš Kulokų – šitaip aš erzindavau tuos du draugus.

Vokiečių laikais Sruoga užsidarė. Vertė, rašė, buvo susikaupęs. Atrodo, jam terūpėjo vien darbas. Jo suėmimas buvo smūgis. Gyvenau universiteto kieme, buvo galima jį paslėpti. Kelios dienos prieš suėmimą, kažkokios baimės apimta, tarsi ką nujausdama, prašiau, kad ateitų pas mane į universiteto landynę nakvot. Atsisakė. Gal jis ir pats nujautė, – buvo prislėgtas, bet sąmoningai nėjo: norėjo kentėti su visa Lietuva. Kovo 18 dieną Boruta man pranešė apie jo suėmimą.

Parengta iš dviejų autorės parašytų atsiminimų variantų (1970, balandžio 11; str.: Rašytojas ir artimas draugas, – Komjaunimo tiesa, 1976, vasario 19), magnetofoninio įrašo (kalba Respublikinėje bibliotekoje, 1971, vasario 2) ir A. Samulionio užrašų (1972, vasario 18; 1973, vasario 5)

JUOZAS PETRULIS

Balys Sruoga yra mano parapijietis – vabalninkėnas. Mano motina ir jo tėvas, Pranas Sruoga, kilę iš vienos Gelažių parapijos, buvo kaimyninių sodžių gyventojai. Dar XIX amžiuje Pranas Sruoga

įsikūrė Skiautiškyje, kuris vėliau imtaš vadinti gretimo Baibokų kaimo vardu, o būsimoji mano motina atitekėjo prie Vabalninko, į Ramongalių kaimą.

Baliui Sruogai labai artima miško nuotaika, miško dvasia. Bet ten, kur jis gimęs, nei miško, nei ko ypatingo nebuvo, tik šioks toks beržynėlis. O apie Sodelius, jo tėvo vietą, yra garsi Žalioji giria. Per ją iš gimtųjų Baibokų Balys važiuodavo į Vabalninką ir į Panevėžį.

Su Sruoga susipažinau 1918 metų vasaros pradžioje. Tada jis buvo tik grįžęs iš Rusijos, kur iš pradžių studijavo miškininkystę, paskui literatūrą. Aš mokiausi Kupiškio progimnazijoje. Man keista, kad tiek „Lietuvių literatūros istorijoje", tiek „Mažojoje lietuviškoje tarybinėje enciklopedijoje" teigiama, jog Sruoga, grįžęs iš Rusijos, tuojau apsigyvenęs Vilniuje ir pradėjęs ten dirbti. Iš tikro jis daugiau kaip pusę metų išgyveno Baibokuose.

Mūsų kaime tuomet buvo nelegaliai prisiglaudęs Sruogos mokslo draugas Panevėžio realinėje mokykloje Vincas Jonuška, plačiau minimas G. Petkevičaitės-Bitės „Karo metų dienoraštyje". 1916 metais su Bite ir Indriūnu jie leido slaptą laikraštį. Už veiklą prieš kaizerinę Vokietiją Jonuška buvo žandarų persekiojamas. Sužinojęs, jog Sruoga grįžo iš Rusijos, parašė jam laišką, kurį aš nunešiau į Baibokus.

Pirmiausia sutikau Sruogos motiną, kuri mane įvedė pas sūnų į seklyčią. Radau jį prie knygų. Kiek atsimenu, mokėsi vokiečių kalbos, nes, matyt, jau tada buvo numatęs vykti į Vokietiją baigti Rusijoje pradėto aukštojo mokslo. Jam pasisakiau, kokiu reikalu atėjau, ir padaviau Jonuškos laišką. Jis buvo prašęs atnešti iš Balio atsakymą raštu. Kas laiške buvo rašoma, nežinau. Sruoga perskaitė jį ir čia pat suplėšė, o atsakymo neparašė ir žodžiu nieko nesakė perduoti. Aš susidariau įspūdį, kad Sruoga tada buvo arba labai atsargus, arba jam nebuvo prie širdies vadinamasis „ėjimas į liaudį".

Glaudesnė mano pažintis su Sruoga, o jo – su mano gimtojo kaimo jaunimu užsimezgė tos pačios vasaros viduryje. Mat, mamos gerai atpenėtas kumpiais ir dešromis, jis pasidarė labai veiklus ir populiarus ir vėl išplaukė į plačius vandenis. Greta Ramongalių kaimo esančiame Benediktavos dvare (dabar ta vieta vadinama Palaima) jis sumanė ruošti grandiozinį lietuvišką literatūrinį-muzikinį-vaidybinį vakarą.

Jau prieš tai Sruoga buvo artimai pažįstamas su Vabalninke pas tėvus laikinai gyvenusia moksleive Stefa Paliulyte (vėliau

Ladygiene), kuriai duodavo paskaityti savo poezijos. Kaip ji man Vilniuje prieš kelerius metus pasakojo, aušrininkas Balys ateitininkei Stefai parašęs referatą, kurį ji su dideliu pasisekimu skaičiusi Kaune 1919 ar 1920 metais pavasarininkų konferencijoje... Be to, tada Stefa ir jos seserys Vabalninke buvo žymios veikėjos. Tačiau kairysis Sruoga tam vakarui rengti pasirinko ne jas ir kitus dešiniuosius, bet taip pat kairįjį Ramongalių jaunimą, tarp kurio jau buvo ir keletas moksleivių.

Sruogos tėviškė nuo Ramongalių yra apie devynis kilometrus. Todėl jam lig čia prisikasti nebuvo taip lengva. Sekmadieniais su saviškiais jis atvažiuodavo į Vabalninką, o jau iš ten nebe toli ir Romongaliai. Tačiau šiokią dieną ir pėsčiom atžingsniuodavo.

Jis tada dėvėjo ilgą be rankovių juodos gelumbės apsiaustą – „nakidką" (ilgų plaukų ir karolių ant atsegto kaklo jau nebenešiojo). Kartais su ta ypatinga „nakidka" žingsniuodavo į Benediktavą vieškeliu pagal Ramongalių sodžiaus galą, kartais jodavo ant tamsios kumelės plačiai išskėstais skvernais. Mikonio piemuo Gotautis, godžiai stebėjęs tą nepaprastąjį miestelį, užsimanė kuo nors būti panašus į jį. Savo paltuko rankoves išvertė į vidų ir apsisiautęs juo, žingsniuoja apie karves: žiūrėkit – ir aš panašus į poetą Sruogą! Šiaip žmonėms „aukštas kaip šaukštas" Sruoga buvo patrauklus, tad ir jo keistas drabužis rodėsi vertas dėmesio.

Netrukus prasidėjo vakaro ruošą. Joje ir man teko dalyvauti. Sruoga surado kažkokį vokietį smuikininką virtuozą, kuris sutiko pagriežti. Tačiau arti nebuvo pianino akompanavimui. Sužinojome, kad Papily pas Binkį ar kur netoli galima gauti pianiną. Vieną pavakarį mudu su Sruoga, pasiėmę iš Benediktavos ilgus ratus, išvažiavome į Papilį. Kai nuvykome, buvo jau sutemę. Aš pasiūliau: „Gal eisim pas Binkį, pabarbensim ir pernakvosim". Bet jis atsakė: „Taip pernakvosim".

Sustojom prie Papilio kapelių. Iškinkėm arklį. Sruoga nenorėjo gultis vežime, pasiklojo puspaltį ir atsigulė ant žemės, o aš įsitaisiau ratuose. Taip mes kiek pamiegojom. Aš nubudau anksčiau, šeštą valandą (vasaros naktys trumpos) ir pagalvojau: „Nepatogu tokiem keistiem keleiviam pakelėj nakvoti. Žmonės sakys, kokie čia čigonai, kas čia dabar?" Pajudinau Sruogą. Jisai, matyt, sapnavo, staiga kad pašoks.

Tada nuėjome pas Binkį. Jis neturėjo pianino ir nurodė, kad tą instrumentą turi Aukštuolis (jis vėliau buvo diplomatas). Mes

nuvažiavome pas jį, įsikėlėme pianiną į ratus ir pargabenom į Benediktavą.

Vakaras praėjo labai įspūdingai. Susirinko daug publikos. Buvo vaidinamas kažkoks veikaliūkštis, kuriame dalyvavo ir mano brolis Lionginas. Kaip Sruoga jį režisavo, neatsimenu. Vieninteliai literatūrinės dalies atlikėjai buvo Sruoga ir Binkis. Abu jauni, gražūs, išsifrantinę, su frakais. Tuo jie ypačiai išsiskyrė iš kitų tarpo. Sruoga skaitė savo eilėraščius, skaitė iškilmingai, labai įsijausdamas. Tai buvo jo lyriniai dalykai, gana laisvos formos, abstraktūs (vėliau išspausdinti rinkiniuose „Saulė ir smiltys", „Dievų takais"). Binkis skaitė „Persiskyrimo dainą" ir „Gėles iš šieno". Publikai labiau patiko liaudiški Binkio kūriniai. Tuo metu jis turėjo vabalninkinę simpatiją Pranutę Adomonytę, kuriai ir skyrė skaitytus eilėraščius. Abu jie mokytojavo: vienas Papily, kita netoli, Pirčiupėnuos. Per mokytojų susibūrimus susitikdavo Biržuose ir labai susimylėjo. Buvo kalba apie vestuves. Bet Adomoniai buvo pasiturintys ūkininkai, turėjo apie 70 ha, o Binkis kilimo iš nedidelio ūkelio, ypatingo mokslo irgi neišėjęs. Tad jų šeima, ypač motina, nesutiko leisti už jo dukters.

Dar apie Binkį. Ruošdamas vakarą, Sruoga lankydavosi mano tėviškėje Ramongaliuose. Kartą sekmadienį, papietavę susėdome seklyčioje Sruoga, Binkis ir aš. Atnešė alaus. Tada jie dar nebuvo įpratę gerti. Sruoga Binkiui pasakojo apie 1916 m. Rusijoje rusų kalba išleistą antologiją „Otečestvo", kur buvo išspausdinta įvairių tautų kūrinių. Antologijoje buvo ir lietuvių poezijos skyrius. Jame įdėti Maironio, Giros, Binkio, Sruogos ir kitų eilėraščiai. Kai kuriuos jų išvertė Sruoga, o daugiausia J. Baltrušaitis. Binkiui buvo labai įdomu sužinoti, kad jo eilėraščiai publikuojami plačiau. Man rodėsi, kad Sruogos ir Binkio bičiulystė bus amžina. Deja, ji neišlaikė laiko bandymų.

Po vaidinimo, muzikinės dalies prasidėjo šokiai, kurie vyko dvaro kieme, o jo pakraščiuose stoviniavo nemaža senesnių žmonių. Sruoga, aukštas, tiesus, energingas, atrodė tikrai impozantiškai. Kiek atsimenu, šokėjų grandinėje aš su savo pora buvau vienas pirmųjų. Kadangi dar tebebuvo vokiečių okupacijos metas, tvarkai stebėti dalyvavo vienas kitas vokiečių žandaras. Sruoga taip užvedė šokėjus, kad staiga susukęs grandinę iš užpakalio užkabino tokį pilvūzą vokietį ir parvertė žemėn. Bet vokiečiai jau nebebuvo stiprūs, ir žandaras atsikėlęs kukliai paėjo į šalį stebėti šokančių, o šie lyg niekur nieko nubangavo tolyn.

Labai atsimintinas liko Sruogos lankymasis Kupiškyje pas Unę Babickaitę ir pas mane 1918 metų rudenį. Tada Babickaitė, kaip ir Balys, buvo grįžusi iš Rusijos ir laikinai gyveno pas motiną, o aš tenai mokiaus progimnazijoje.

Vieną vakarą ateina buto, kuriame gyvenau, šeimininkė ir sako: „Pas tave kažkoks svečias". Išeinu ant gonkelių, žiūriu – Balys Sruoga. Jis, kai ekskursuodavo po Kaukazą, turėjo įsitaisęs ilgą bambukinę ar kažkokią kitokią lazdą su cimbaliuku. Tai su ta lazda, apsivilkęs savo apsiaustą, ir atėjo. Nuo Kupiškio lig Vabalninko yra dvidešimt keturi kilometrai, nuo Skiautiškio (Baibokų) link Vabalninko vėl apie devynis. Iš viso susidarė per trisdešimt kilometrų. Nežinau, ar jį kas pavežė, ar pėsčias ėjo.

Unė Babickaitė savo atsiminimuose, kuriuos rašė maždaug metai prieš mirtį, pridėjo labai daug fantazijos, ji mėgo žmonėms į akis miglas leisti. Taip kuriamos nežabočiausios legendos! Iš tikro buvau tų įvykių liudininkas ir žinau, kad Sruoga niekas taip labai nesistebėjo.

Tada jis prabuvo Kupišky gal kokias keturias, gal penkias dienas. Kai jis pas mane „stalavojosi", būdavo maždaug taip: dienos pirmą pusę ir nakties antrą pusę nakvodavo pas mane, o kitą likusį laiką praleisdavo su Une. Kai iškyla klausimas apie mano pažintį su juo, aš pasididžiuoju: „Su juo vienoj lovoj gulėjau!" Ir ne tik vienoj lovoj gulėjau, bet ir iš mano tarbos valgėm. Jis nieko neatsinešė, nei kokios ringės dešros, nei kokio pusės sūrio, atėjo kaip stovi. Žinoma, man atveždavo maisto iš namų arba aš pats atsiveždavau, iš to mes ir maitinomės.

Paskutinę dieną, kai Sruoga jau rengėsi išvykti, aš jį kviečiu: „Gal eisim piliakalnio pasižiūrėti?" (Prie Kupiškio yra piliakalnis.) Bet jis atsakė: „Nenoriu gadinti geros nuotaikos". Matyt, jis tiek buvo pripumpuotas kūrybinės nuotaikos, kad nenorėjo jos ataušint. O greičiausiai, su Une špacieruodavo po tą piliakalnį. Labai gerai nusiteikusį iš Kupiškio jį palydėjau namo.

Kai pradėjau rinkti atsiminimus apie Sruogą, parašiau Verbickaitei. Ji man nieko neatsakė. Tada nuvažiavau į Panevėžį ir ją susiradau. Maniau, bus kokia aprūkusi boba, bet iš tikro atrodė dar gana neblogai – nestambi moteriškė ir ne iš tų, kuriai reikėtų tvoros apsikabinus eiti. Kaip sako, ką Dievas davė, velnias neatėmė, – Unė jau mirusi, Juzefa ir dabar tebegyvena.

Mokydamasis Panevėžio gimnazijoje, 1922 metais buvau parašęs studijėlę apie Sruogos lyriką, kurią perskaičiau mokykloje

veikusios Meno kuopos susirinkime (Meno kuopai vadovavo Lindė-Dobilas). Kartą į Panevėžį atvažiavo Kauno teatras. Sužinojęs apie tai, įsidrąsinau ir su savo studijėle užėjau pas Girą. Jis tuomet buvo teatro direktorius ir laikinai, vietoj užsienin išvykusio V. Krėvės-Mickevičiaus, redagavo „Skaitymus". Po kurio laiko Gira, nieko apie tai nesakęs, „Skaitymuose" išspausdino mano rašinį. Jame buvo akcentuojama savotiška Sruogos eilėraščių maniera. Pastebėjau, jog Sruoga gabus ir perspektyvus poetas, tačiau dar per anksti kalbėti apie jo poetinę mokyklą. Be kita ko, vienoje vietoje pasišaipiau iš jo eilėraščio frazės „žvaigždę krintančią menu" (iš ciklo „Dievų takais"), – kad ta „žvaigždė" su aukšta skrybėlaite ir smailiais batukų užkulniais... Taip pat paminėjau man prieš tai Sruogos pasakytą mintį, kad jam nepatinką A. Lasto-Juodojo taukšiantys rimai. Vėliau Sruoga man prikišo, kad aš išdavęs „paslaptį".

Sruogai gal ir patiko, kad analizavau jo poeziją, tačiau turbūt neįsivaizdavo, kad kas gali nepripažinti jo „poetinės mokyklos". Man rodėsi, jog jis visą laiką to neužmiršo, ir mūsų santykiai tapo oficialesni.

1929–1930 metais aš gyvenau Kaune, Žemuogių gatvelėje, kurioje tuo metu gyveno ir Sruoga. Ruošiantis rusų literatūros egzaminui, man prireikė senesnės spaudos. Kadangi buvome seni pažįstami, nuėjau pas jį paprašyti literatūros. Nežinau, ar profesorius jos neturėjo, ar nenorėjo duoti. Taip nieko nepešęs ir išėjau. Egzaminui pasiruošiau gana gerai, tačiau Sruoga, be kitų dalykų, paklausė kažkokių neesminių faktų, kurių aš nežinojau. Sumurmėjęs: „Reikia, reikia žinoti", studijų knygelėje įrašė „gerai".

Jis turėjo silpnybę girti savo veikalus, o pulti kitų. Taip pasielgė ir su mano pjese „Prieš srovę", kurią 1936 m. teatre pastatė B. Dauguvietis. Premjera pavyko puikiai, aš pats buvau nustebintas tokio pasisekimo. Tais pačiais metais, tik kiek vėliau V. Sipaitis pastatė Sruogos „Baisiąją naktį". Spektaklis nesusilaukė tokio pasisekimo, juo nebuvo patenkintas ir pats pjesės autorius. Gal tai jį ir paskatino pulti „Prieš srovę".

Sruoga didelės iškalbos neturėjo, mintis geriau sugebėjo reikšti raštu (panašiai buvo sakoma ir apie A. Jakštą). Bet negalima tvirtinti, kad būtų buvęs visai be iškalbos. Atsimenu, kartą Meno mokyklos salėje latvių dailininkas modernistas Suta skaitė paskaitą apie modernųjį meną. Jis iš aukšto žiūrėjo į Kauno lietuvius, esą jie neturi nei meno galerijų, nei muziejų. Susirinkusieji

dailininkai beveik visi tylėjo. Gana aštriai replikavo J.A. Herbačiauskas. Tada ir Sruoga be užrašų vaizdingai ir taikliai pakalbėjo.

Gal ir teisybė, kad jis kartais mėgdavo ypatingą gestą, nepaprastą pozą. Turiu Vabalninko fotografo Juozo Daubaro darytų nuotraukų. Vienoje matome Sruogą tarp svečių, pusiau išsitiesusį ant pievelės. Kitoje – kaip prieš išvažiuojant svečiams palydintieji prisėda prie jų „lineikoje" ir kareliuose, o Balys savo 96 kilogramų svoriu atbulas apžergęs kumelės nugarą. Jo žmonos tėviškės Būgių nuotraukoje visi jaunieji, ypač moterys, pasipuošę žolynais bei gėlėmis (tai primena „Pavasario giesmę"), o „užkurys" Balys rymo ant grėblio šiekštos pasidžiovęs smakrą (kaip „Milžino paunksmės" Jogaila).

Parengta iš dviejų autoriaus parašytų atsiminimų variantų (Kražiai, 1966, sausio 27, SMM, inv. nr. P 1325; str.: Balį Sruogą prisimenant, – Kauno tiesa, 1968, birželio 30, nr. 151) ir dviejų magnetofoninių įrašų (kalbos Sruogos memorialiniame muziejuje, 1975, vasario 2; 1975, kovo 31)

VINCAS MARCINKUS

Su Sruoga susipažinau, atrodo, apie 1914 metus, Petrapilyje. Žinojau, jog tai pradedantis kūrybinį kelią poetas, jau vėliau skaičiau jo eilėraščius, iš kurių ypač į širdį krito „Supasi supasi lapai nubudinti...", „Mano sieloj šiandien šventė..." Prisimenu vieną susitikimą Petrapilyje, Nevos prospekte, kai pamačiau ateinantį Sruogą – aukštą, statų, ilgais plaukais, basas kojas įkišusį į sandalius. Tada toks darkymasis buvo madingas.

Daugiausia su Sruoga bendraudavom „Vilkolakio" menininkų klube. Jis buvo pirmasis šio klubo vaidila, aktyviai dalyvavo įvairiapusėje jo veikloje: skaitė paskaitas, „Milžinų" chorui kūrė dainas. „Vilkolakis" savo darbą pradėjo mažame namelyje, Laisvės alėjoje nr. 3. Iš pradžių buvo gana savotiškas klubas, nes vaidinimai neturėjo iš anksto paruošto teksto. Prieš vaidinimus susirinkdavome ir, kiekvienam pridedant po žodį kitą, aptardavome programą. Programos turinys dažnai keisdavosi – vienaip būdavo repeticijose, o kartais visai kitaip vaidinimų metu. Programa neretai gimdavo žaibiškai. Pavyzdžiui, užtekdavo einant gatve išgirsti kokį įdomesnį įvykį, ir tuojau pat scenoje atsirasdavo aktua-

lus ir jaudinantis kūrinys. „Vilkolakis" ypatingas ir tuo, jog salėje tebuvo kelios eilės suolų – didžioji salės dalis buvo tuščia, todėl žiūrovai vaidinimų metu stovėdavo. Dėl programų aktualumo, naujoviškumo, jaunatviškumo klubas turėjo didžiulį pasisekimą.

Vaidinimuose aš dalyvaudavau retai, daugiausia dirbau administracinį darbą, tvarkiau muzikinę dalį, o 1923–1924 metais buvau koncertmeisteris-akompaniatorius.

Po vakaro susirinkdavome užkulisyje ir dalindavomės įspūdžiais. Tuo labiau jog visi buvome jauni, nevedę, be rūpesčių, vienijami bendrų tikslų ir interesų. Klube dažnai vykdavo pobūviai, kuriuose aktyviai dalyvaudavo ir Sruoga. Jis su Binkiu rašydavo „Dzinguliukus", kuriuose neretai apdainuodavo A. Sutkų. Juos parašę, per pobūvį, visiems girdint ir pritariant, dainuodavo.

Sruoga buvo labai savotiškas, dažniausiai geros nuotaikos, truputį pašaipus ir kandus.

Sutkus surinko medžiagą apie „Vilkolakio" klubą ir 1946 metais ją atidavė Sruogai, kad šis parašytų prisiminimus. Labai gaila, jog Sruoga šio darbo atlikti nebesuspėjo. Manau, būtų parašęs įdomesnę knygą negu Sutkus.

1975, kovo 3
SMM, inv. nr. P 1368

POTENCIJA PINKAUSKAITĖ

Kaip ir visi dideli žmonės, Sruoga buvo paprastas, kuklus, visai neelegantiškas, ne „saloninis liūtas". Kai jį pamačiau pirmą kartą, jis man pasirodė toks didelis, tingus, retapėdiškų judesių.

Dažniausiai su Sruoga susitikdavom „Vilkolakyje" – menininkų klube. „Vilkolakis" buvo meno židinys, į kurį žmonės nešdavo savo patyrimą, žinias. Klube visi gyvenom kaip viena didelė šeima. Būdavo, einam gatve, pamatom draugus, prisijungiam ir toliau žygiuojam kartu. O kai gatvėse atsirado karštos dešrelės, į vieną ranką pasiimam dešrelę, į kitą – bandelę ir valgydami traukiam „mišku" – taip mes vadinom Laisvės alėją.

Kartu traukdavom ir į gamtą. Sruoga buvo tiesiog sutapęs su gamta, buvo didžiulis gamtos vaikas. Jei kalbėdavo apie ją, kalbėdavo giliai, prasmingai. Pavasarį dažnai eidavom ant Napoleono

kalno saulės pasitikti. Sruoga buvo iš visų mūsų aukščiausias, fizinės jėgos žmogus. Aš, nors irgi nemažo ūgio, tesiekiau jam iki peties. Einant per šlapią žolę, Sruoga ima mane į glėbį ir nešdamas sako:

– Tik nesispardyk, nes išmesiu.

Aš, matydama saulės kraštelį, šaukiu:

– Jau, jau saulė teka!

Jis nepiktai dundena:

– Nesispardyk, nes tikrai išmesiu į šlapią žolę.

Saulėtekius Sruoga pasitikdavo ir vienas, ir su draugais. Kartais traukdavo ir į Ąžuolyną. Jis žingsniuodavo dideliu plačiu žingsniu, amžinai įsikandęs savo pypkutę, o jo draugas Binkis lėkte lėkdavo, tiesiog skraidydavo. Mes, pamatę Sruogą, taip ir sakydavom:

– Ė, Balys žengia!

Po koncentracijos lagerio pirmą ir paskutinį kartą susitikau su Sruoga Kultūros ministerijoje. Apsikabinom, apsiašarojom. Balys buvo labai pasikeitęs, daug iškentėjęs. Nors skaistaus veido jis niekada neturėjo, dabar buvo išbalęs išbalęs. Ypač jį sukrėtė tai, jog grįžęs iš Štuthofo, neberado šeimos. Aš jo klausiu:

– Na, kaip, Baly, kaip?

– Palūžo, palūžo! – atsako, rodydamas ranka į krūtinę.

Daugiau kalbėti nieko nebegalėjome ir išsiskyrėm.

1974, gruodžio 8
SMM, inv. nr. P 1369

ANTANAS KRUŠINSKAS

1922 metų rugsėjo pabaigoje aš atvažiavau į Miuncheno universitetą studijuoti miškininkystę. Miunchenas tuo metu buvo gana didelis miestas. Jame gyveno apie 700 tūkstančių gyventojų, iš kurių apie septyniasdešimt procentų buvo katalikai. Mieste buvo labai daug teatrų, muziejų, galerijų, bažnyčių, alaus barų. Universitete tada mokėsi įvairių tautybių studentai: bulgarai, rumunai, jugoslavai, japonai, kinai. Lietuvių mokėsi apie dvidešimt penkis. Su Sruoga susipažinau per Kalėdų atostogas, berods 1923 metų sausio pradžioje. Mus supažindino veterinaras K. Kanauka iš

Kauno. Vieną kartą septyni ar aštuoni studentai lietuviai buvom susitikę pasikalbėti. Į tą susitikimą atėjo ir Sruoga su Kanauka. Sruoga iš karto patraukė mano dėmesį savo išsiskiriančia išvaizda. Paskui aš Kanaukos paklausiau:

– Kas čia per vienas?

– O, tai literatas!

Vėliau su Sruoga matydavausi dažniau, paprastai šeštadieniais universiteto skaityklose ir bibliotekoje, laisvu nuo paskaitų metu. Skaityklose rasdavom išsirašytus iš Lietuvos laikraščius, mokydavomės. Bibliotekoje Balys daugiausia sėdėdavo prie literatūros knygų. Paskaitų metu susitikdavome rečiau. Į namus vieni pas kitus neidavome, nes mūsų išnuomoti kambariukai buvo maži, išblaškyti po visą miestą, be to, ir šeimininkai nelabai pageidavo, kad kas lankytųsi. Pas draugus užbėgdavome tik esant būtinam, neatidėliojamam reikalui. Kartais nesimatydavome gana ilgai – net du ar tris mėnesius. Susitikę apie studijas beveik nekalbėdavome. Žinojom, kad Sruoga poetas, bet jis tuo nesididžiavo.

Iš pradžių mums, taip pat ir Sruogai sunkiausias dalykas buvo vokiečių kalba. Bet per kokius šešis mėnesius ją taip išmokome, kad galėjome klausyti ir suprasti paskaitas. Dažniausiai imdavome mokytoją, nes tai nebrangiai kainuodavo. Padėdavo ir tai, kad su šeimininkais reikėdavo kalbėtis vokiškai. Pragyvendavom daugiausia iš stipendijų. Jos buvo nevienodos. Aš gaudavau dvidešimt penkis dolerius, kuriuos man atsiųsdavo Lietuvos atstovybė iš Berlyno; veterinarai gaudavo didžiausią stipendiją (apie penkiasdešimt-šešiasdešimt dolerių). Balys turėjo kitokią stipendiją ir, sprendžiant pagal jo piniginį stovį, ji, atrodo, buvo didesnė.

Lietuviai studentai į jokias politines kuopeles nesibūrė – visi buvome lygūs.

Miunchene Sruoga artimiausiai bendravo su Kanauka ir J. Janulioniu. Balys labai mėgo gamtą. Pačiam Miunchene buvo ypatingai gražus ir didelis Anglų sodas. Retkarčiais tekdavo kartu pasivaikščioti po jį, kartais matydavau Balį vaikštinėjantį ir vieną. Jis nepaprastai mėgo Izaro upę, kurios vanduo buvo labai mėlynas. Bavarai girdavosi, kad iš mėlyno Izaro vandens jie pagaminą skaniausią pasaulyje alų. Tačiau didžiausia Balio stichija buvo Alpių kalnai. Alpės jam buvo būtinybė, o ne pramoga, kaip, pavyzdžiui, man. Iš tikrųjų, Alpių kalnai labai gražūs, jų viršūnės amžinai padengtos sniegu. Į kalnus privažiuodavo daug turistų, ypač iš Anglijos, JAV.

Žiemą labai dažnai važiuodavome į Zugspitą – aukščiausią Bavarijos Alpių viršūnę. Vykdavom keturių-penkių žmonių grupelė – pasigrožėti kalnais, pailsėti. Atvažiuodavome anksti iš ryto traukiniu ir tuoj kildavom į kalnus. Paprastai lipdavom pėsti apie aštuonias-dešimt valandų, nors buvo galima pakilti elektrine viela per dešimt minučių. Nusileisdavome gana pavojingai, tiesiog nutrūktgalviškai: ant kalno viršūnės išsinuomodavom rogutes ir per dešimt minučių nuskriedavome žemyn. Slidinėti Balys dažniausiai važiuodavo su Kanauka. Važiuodavo daugiausia per Kalėdų ir Velykų atostogas arba kai universitete nebūdavo paskaitų. Jie turėjo nuosavas slides, specialius batus ir kalnuose prabūdavo kelias dienas. Nusileidę žemyn, apsinakvodavo (nakvynė tekainuodavo kelias markes), o iš ryto vėl išeidavo į kalnus. Vieną kartą Balys su Kanauka slidinėjo ir, nepastebėję kaip kirto Šveicarijos sieną, paklydo. Apie pusę dienos klydinėjo, kol pagaliau sugrįžo į tą pačią vietą.

Vasarą važiuodavome prie Schtaubergersu, Chimsee, Bodense ir kitų ežerų, esančių tarp Alpių, netoli Miuncheno. Ten plaukdavome keleiviniu garlaiviu, pasėdėdavome ant ežero kranto jaukių kavinukių terasose, tyliai padainuodavome. Laisvu laiku susibūrę, retkarčiais užeidavom į *Bierhaus* ar *Weinhaus* (aludes ar vynines). Miunchene buvo daug aristokratiškų, ištaigingų vyninių, bet Baliui geriau patiko paprastesnės, žmonių gausiai lankomos užeigos. Nuėję į vyninę, pasiimdavome atskirą kambariuką, kuriame stovėdavo du stalai šešiems žmonėms. Sruoga visuomet labiau mėgo ne didelę salę, bet mažesnę auditoriją. Jeigu norėdavome pasišokti, eidavome į didžiąją salę. Balys šokti nemėgdavo, bent prie manęs šoko gal kartą. Jis labiau mėgo dainuoti, krėsti šposus. Mėgdavo atsistojęs išdidžiai deklamuoti tik ką mintyse kilusius eilėraščius, jautriai kalbėti apie gamtą, apie Tėvynę. Kartą, kai pradėjo pilti eilėraščius, mes net už skverno ėmėme jį traukti, kad nutiltų ir nusiramintų. Bijojom, kad neįsižeistų aplink susirinkę vokiečiai, nes Balys deklamavo lietuviškai. Bet jis į mus nekreipė jokio dėmesio ir varė sau toliau. Į alines Balys eidavo rečiau, jų vengdavo. Alaus baruose dažniausiai valgydavo vakarienę arba eidavo, kai būdavo nepatogu atsisakyti.

Ypatingai studentų mėgstami buvo taip vadinami „fašingai" – pasilinksminimų laikotarpis nuo Trijų Karalių iki Užgavėnių. Pasilinksminimus ruošdavo alaus bravorai, kurių Miunchene buvo apie keturiolika. Bravorai turėjo didžiules sales, kur ruošdavo fašingus ir kur jaunimas mėgdavo šokti. Studentės ateidavo su

kaukėmis, todėl buvo nepaprastai įdomu. Nuėję į fašingus, užsiimdavome staliukus, gerdavome alų, valgydavome riestainius su apibarstyta druska, šokdavome.

Kita įdomi buvo spalio mėnesio alaus šventė, skirta specialiai alui. Ji tęsdavosi apie dvi savaites. Šokių čia būdavo mažai. Žmonės ateidavo gerti alaus, kuris būdavo daug stipresnis nei paprastai. Ant iešmų kepdavo jaučius, kuriuos paskui supjaustydavo gabalais ir pardavinėdavo svečiams. Tokiose šventėse noriai dalyvaudavo ir Balys.

Atostogų metu jis dažnai važiuodavo į Leipcigą, Berlyną aplankyti draugų. Į Lietuvą, kaip ir mes, vykdavo tik kartą per metus – vasaros atostogoms, nes kelionė iš Miuncheno į Lietuvą trukdavo apie tris dienas ir brangiai kainuodavo. Be to, daug sunkumų sukeldavo vizų tvarkymas.

Sruoga labai domėjosi bavarų gyvenimu, jų dainomis. Jam patiko ir bavarų apsirengimas: kepurė, iki kelių sportiškos kelnės, aptemptos kojinės. Mėgo rūkyti cigaretes, bet retkarčiais užsitraukdavo ir ilgą riestą bavarišką pypkę. Muzika nesidomėjo. Kiti studentai eidavo pasiklausyti muzikos, o jis – ne. Dažnai su Kanauka lankydavo teatrus, rečiau kiną. Mėgo muziejus, galerijas, Pinakoteką. Su bavarų studentais Sruogos santykiai buvo geri. Balys su jais visuomet buvo mandagus, jų neužgauliojo. Girdėjau, kad susieidavo su žymiu vokiečių rašytoju Oskaru Marija Grafu, bet ar tampriai bendravo, negaliu pasakyti. Kad draugautų su kitų tautų studentais, nepastebėjau. Nepastebėjau, kad artimiau būtų bendravęs su V. Mykolaičiu-Putinu bei Garmu, kurie gilino žinias Miuncheno universitete.

Sruoga buvo labai talentingas, gabus, imponuojantis ir šiek tiek užsidaręs žmogus. Jis buvo labai ambicingas, greitai užsigaudavo. Jeigu jam pasakysi ne taip, kaip jis galvoja, įsižeis. Kartą, mus susitikęs, pasiūlė:

– Važiuojam į Alpes!

– Ką mes ten veiksim, neapsimoka, – nesutikom mes.

– Ką? Jūs gamtos nemėgstate! – užpyko.

Tačiau greitai užpykęs, greitai ir atsileisdavo, mostelėdamas ranka – tvarkoj. Buvo labai jautrus, išdidus, kietesnio charakterio. Jeigu ką pasakys, niekaip neperkalbėsi ir neįrodysi savo tiesos.

Balys pasižymėjo kaip laisvų pažiūrų studentas. Jis nelankė bažnyčios, netikėjo Dievu. Buvo teisingas, niekuomet neužgaudavo, ir šiuo požiūriu galėjo būti pavyzdys kitiems.

1924 metų pradžioje jį matydavau retai, jis daug rečiau beateidavo į universiteto skaityklą. Į Lietuvą išvyko pavasariop.

Po studijų Miunchene išvažiavau dirbti į provinciją ir su Sruoga nesusitikdavau. Pasibaigus karui, pradėjau dirbti Kaune. Kartą, atrodo, 1947 metais susitikau jį Laisvės alėjoj. Žinojau, jog buvo Štuthofo koncentracijos lageryje ir daug iškentėjo. Jis atrodė labai blogai. Perėjom per Laisvės alėją, pasikalbėjome. Skundėsi, kad koncentracijos stovykloje prarado sveikatą, pasakojo, kad daug dirba. Pasisakė, jog turi tuoj išvažiuoti į Vilnių ir apgailestavo, kad negalime ilgiau pasikalbėti. Klausinėjo apie kitus studijų draugus, domėjosi Kanaukos, Janulionio likimu. Atsakiau, jog nieko nežinau apie Miuncheno laikų draugus.

– Taisyk sveikatą, žiūrėk savęs, – atsisveikindamas pasakiau.

Jis tik ranka numojo.

1975, kovo 24
SMM, inv. nr. P 1300

1924–1943-ieji
NAMUOSE, TEATRE, UNIVERSITETE, SU LITERATAIS

VERA EIMAITYTĖ

Prisimenu tą metą, kada aš gyvenau pas jus Žemuogių gatvėj. Kai susitikom pirmą kartą, man buvo septyneri, o tau ketveri. Vaikystėje treji metai yra labai didelis metų skirtumas, bet mes niekuomet nesiginčijom, niekuomet nebuvom susipykusios ir niekuomet viena su kita nenuobodžiavom. Prisimenu, eidavom pas ponią Studerienę (prof. Studeraus žmoną – jie gyveno tame pačiame name – D.S.*) mokytis vokiečių kalbos. Kartą ji buvo iškepus žąsį, tortą ir dar kažką, nes ruošėsi savo varduvėms. Mes tupinėjom apie tą žąsį, apie tortą, o jinai mums sako: „*Maedchen, Maedchen*, dabar aš jums nieko negaliu duoti, nes negražu bus pastatyti ant stalo pradėtą tortą ir žąsį. Bet aš jus kviečiu sekmadienį, ir jūs turėsit ir žąsies, ir torto, ir visokių skanėstų". Mums įstrigo į galvą, kad esam pakviestos sekmadienį tortui. Pas Juzuką (Nemeikšą – D. S.) taip pat po varduvių kitą dieną eidavom valgyt tortų. Rytą anksti mes atsikėlėm, apsirengėm ir paskambinom (tavo tėvai dar miegojo, matyt, vėlai baigėsi tos vardinės). Ir štai ponas Studerus atidaro duris, plaukai truputį pasivėlę... Mes jam sakom: „Esam pakviestos vardinėms..." Kokie tie žmonės buvo geri psichologai, kaip gerai išauklėti! Kitas būtų pasakęs: ateikit vėliau, ką jūs čia iš pat ryto... Ne ne, mus pakvietė, pasodino, ponia Studerienė tuojau dengia stalą, neša žąsį, tortą. Mes pavalgėm, padėkojom ir išėjom.

Prisimenu mūsų iškylas prie Kauno pilies, prie Nemuno – su Dzinguliu nr. pirmas (taksiukas, gautas iš Pavėžupio, iš Putvinskių dvaro – D. S.) Tai buvo karšta vasaros diena, mes maudėmės. Tavo mama paslėpė puodelį sviesto kažkur šaltoje vietoje, krūmuose

* Dalios Sruogaitės komentaras.

prie vandens. Mes žaidėm žaidėm, o paskui matom – Dzingulis ateina ir taip skaniai laižo savo nosį iš vienos pusės ir iš kitos... Pasirodo, jis rado tą sviestą ir pasivaišino kaip reikiant, o mes turėjom valgyti ridikus be sviesto.

Žiemą profesorius Karsavinas buvo mums įrengęs čiuožyklą prie savo namo. Kas vakarą eidavom ten čiuožinėti. Žaidime tokį žaidimą: viena iš mūsų puola, o kita gelbėja. Vieną dieną tu taip nupuolei, kad pačiūža įsmigo į užpakaliuko raumenis. Tuo ir baigėsi mūsų čiuožinėjimas. Aš parvedžiau tave namo, mama tave slaugė, – buvo gana didelė skylė...

Kokią aš turėjau laimę matyti tavo tėvą kasdieninio gyvenimo rėmuose! Jis buvo toks aukštas, toks galingas fiziškai, bet toks nepaprastai nepaprastai švelnus. Aš niekuomet negirdėjau, kad jis būtų pakėlęs balsą, net kai kartais mums grasindavo. Mes, guldamos aštuntą valandą vakaro, mėgdavom pasišnekėti, ir mūsų pašnekesys visuomet būdavo – ką virsim valgyt Budriui, Lėtai ar Zagrui (Būgių šunys – D. S.), kai būsim Būgiuose. Jis ateidavo, atidarydavo duris ir sakydavo: „Šarkos, varnos, miegokit!"

Prisimenu jo šypseną. Kada jis šypsodavosi arba juokdavosi, pirmiausia sublizgėdavo akys, o paskui pasikeisdavo veidas. Jo juokas buvo švelnus ir tylus – juokdavosi daugiau akimis.

Prisimenu, kad jis mėgdavo gerti arbatą. Šaukdavo: „Dale, atnešk man arbatos". Mane tas užgavo, ir mes susitarėm, kad vieną sykį tu neši arbatą, o kitą sykį aš. Ir jau tos eilės niekuomet nepraleisdavau.

Kartą aš sėdėjau prie savo uždavinio ir niekaip negalėjau jo išspręsti. Matematika nebuvo mano didelė stiprybė. Sėdėjau sėdėjau, o tavo tėvas dirbo savo kabinete. Pabeldžiau ir įėjau. Jis rašė: „Ko nori?" Sakau: „Uždavinio nesuprantu". Nenustodamas rašyti, pasakė: „Palik, paskui..." Atėjo vakaras, reikėjo gulti, ir aš užmigau savo uždavinio neišsprendusi. Staiga jaučiu, kad kažkas mane už rankos judina ir tylus balsas į ausį: „Išsprendžiau. Yra klausimas ir atsakymas. Rytoj ryte atsikelk anksčiau ir perrašyk". Dievuli mano, jeigu aš šitą autografą dabar turėčiau... Žinoma, aš jį išmečiau ir niekam neparodžiau, kad mama nepamatytų, kaip mano uždavinys buvo išspręstas.

Vieną dieną, kai su mama gyvenau Žaliam kalne, Kalniečių gatvėj, pasibaigus mokslo metams, grįžtu namo ir žiūriu – ogi tavo tėvas žingsniuoja mano kvartale. Pamatęs mane, taip šypsosi! Aš prilėkiau, o jis sako: „Vera, aš buvau pas tave, nieko neradau

namuose. Iš Būgių, žinai, atėjo įsakymas važiuot vasaroti". Man tai buvo didelė ir linksma naujiena. Padėkojau, parlėkiau į namus, pasakiau mamai ir išvažiavau su jumis į Būgius.

O Būgiuose! Aš negaliu užmiršti Būgių tylos, kurioj mes gyvenom. Ta tyla buvo tokia jautri, gyva. Ir kokie Būgiai buvo tvarkingi! Viskas savo vietoj, švaru. Kai buvom mergaitės, žinoma, nesirūpinom, išeinam iš savo kambario ir lakstom, žaidžiam. Ateini, žiūri – lovos paklotos, vandenukas švarus, visi darbai atlikti be jokio triukšmo, jaudinimosi. Iki šiol, kai kas nors pakvimpa kokiu geru kvapu, aš užsimerkiu ir sakau: kvepia Būgiais.

Prisimenu poną Daugirdą, kaip jis mėgdavo išeiti į keliuką prie sodo. Išeidavo, žiūrėdavo į laukus, į naują derlių, kuris bangavo vėjelio glostomas. Eidavo pasiremdamas lazduke, bet ne visu svoriu, truputį įtrauktais pečiais, tačiau toks stiprus, tvirtas. Prisimenu ponią Klimą, kuri, tokia mažutė, smulkutė, su raktais, rūpinosi šeimos ūkiu. Būgių salone, kurį mes visuomet perbėgdavom, eidamos į savo kambarį, kabėjo didelė ponios Daugirdienės fotografija. Puošnia suknia, skrybėlė su plunksnomis, pasirėmusi į skėtį, ji šypsojosi akimis. Kiekvieną kartą, prabėgdama saloną, aš pasveikindavau tą portretą. O kai pasitaikydavo būti vienai, atsistodavau prie jo ir ilgai ilgai žiūrėdavau. Kokia ji buvo graži, jauna...

Prisimenu, kaip tavo brangus Dziadzia iš mūsų pasišaipė, kad mes vėlai keliamės. Šita pastaba mums buvo nemaloni, ir mes nutarėm jam įrodyti, kad irgi galim anksti atsikelti. Kitą dieną atsikėlėm su saule. Žinoma, apsirengėm lengvai, kaip apsirengiam, kai keliamės aštuntą valandą ryto. Išbėgom į kelią, kuris veda į vieškelį. Ten augo tik vienas medis – didelė liepa. Saulė vos pasirodė, buvo didelė rasa. Mes sušlapom, sušalom. Bijodamos pasirodyti, nutarėm grįžti į namus iš kitos sodo pusės. Žiūrim – tavo Dziadzia stovi gonkose. Nežinau, ar jis jautė, ar matė mus išbėgant, bet labai šypsojosi po savo ūsais. Jis šūktelėjo mums, bet taip gražiai: „Na, kas anksti atsikėlė, šilti pusryčiai laukia".

O kaip važiavom į Santeklius maudytis? Aš turėjau teisę maudytis tik dešimt minučių, o tu dvidešimt. Ponia Klima sėdėjo su laikrodžiu. Tu pirma įlindai į vandenį, nes aš norėjau kartu su tavim išlipti. Mes taškėmės, o panelė Andzė su visokiais skanumynais mūsų laukė po maudyklės. Vieną dieną nusirengėm, aš sėdžiu ant krašto, o tu įšokai į vandenį. Tavo tėvelis pasižiūrėjo į mane: „Nu, ko tu sėdi dabar? Į vandenį!" Aš sakau, negaliu, turiu tik dešimt minučių... Numojo ranka, – eik į vandenį! Mes taškėmės,

taškėmės! Tavo tėvelis keletą kartų perėjo per Ventą pėsčias, mus traukdamas už rankų, mes neva plaukėm... Atvažiavom namo, tavo mama tuojau pasiteiravo, ar laiku išlipom iš vandens? Mes visi kaip sąmokslininkai susižvalgėm: taip taip!

Prisimenu ponios Biržiškienės varduves. Tiek daug buvo žmonių! Po vaišių ponai profesoriai lošė preferansą, o mes su jaunimu lakstėm po sodą, slapstėmės. Viktoras Biržiška irgi su mumis buvo. Jis senu žmogum savęs nelaikė, vis su jaunimu.

Visai netikėtai su dukra Lidija susiruošėm į Lietuvą. Atskridom liepos penkioliktą, o kitą dieną pirmas vizitas buvo į Balio Sruogos muziejų. Mus nuvežė brolis, ir aš jam rodžiau kelią į buvusią Ramiąją gatvę, lyg tiktai vakar ją būčiau palikus...

Namuose mus sutiko viena ponia, kuri pagal vadovės pareigą tuojau pradėjo kalbėti. Aš ją sustabdžiau, sakau, palaukit, minutėlę palaukit. Užsimerkiau ir prisiminiau: čia profesoriaus kabinetas, čia ponios Sruogienės kabinetas, ten toliau valgomasis kambarys, čia laiptai į Dalios kambarį, ponų Sruogų miegamąjį...

Kai atsimerkiau, ta ponia žiūri į mane, ir aš pagalvojau, ar neatrodau pakvaišusi. Mes įėjom į kabinetą, aš pamačiau rašomąjį stalą, pamačiau tavo pianiną, kurį tu vadinai „fortekliapu". Ant rašomojo stalo yra dvi nuotraukos. Viena tavo, kada buvai dar Marytės vaikų daržely, o kita Mokytojos. Kaip aš gerai prisimenu tą laiką, kada Jūs nusifotografavot! Mano akiniai šlapi, negaliu matyt, aš juos šluostau, akys verkia... Nuėjom į kitą patalpą – visur nuotraukos. Prie jų užrašyta, kas su kuo, bet man šito nereikėjo, aš gi visas tas nuotraukas pažįstu. Žiūriu – Būgiai, ponas Daugirdas, Dalia tokia mažytė sėdi, Mokytoja pritūpusi, viena moteriška pasilenkusi, bet veido nematyti. Pažiūrėjau ir sakau, čia turbūt panelė Bagnickaitė. Muziejaus darbuotoja paklausė: „Jūs ją pažinot?" Žinoma žinoma, pažinau... ir Santekliuose buvau. Tada vėl nuėjom į profesoriaus kabinetą, ten marškomis kanapa apdengta. Ji tas marškas nutraukė ir parodė Santeklių audinius.

Paskui, kylant į aukštą, sakau: Dalios kambary, palubėj buvo daug spintelių, o prie jų prieiti – mažos kopetėlės. Mes įėjom į tavo kambarį, ten spintelės tebėra...

Lidija, kiek susirūpinusi, klausia manęs, ar čia yra tualetas. Aš jai rodau duris – čia. Paskui klausiu vadovės, ar veikia? Na žinoma, kad veikia... Visus užkampius prisiminiau. Davė mums knygą – įrašyti ką nors. Aš taip buvau susijaudinus, kažką parašiau, atsisveikinom ir išėjom.

Kitą rytą brolio vėl paprašiau nuvežti mane į muziejų. Jau pirmi išgyvenimai praėję, noriu dar geriau įsižiūrėti. Mes vėl nuėjom į profesoriaus kabinetą. Aš sakau vadovei: profesorius rūkė cigaretes su mundštuku. O jinai sako: ot čia šitie mundštukai ir yra, bet jų iš vitrinos nebuvo gerai matytis. Paskui pamačiau stiklinę, iš kurios profesorius gerdavo arbatą. Norėjau paprašyti atidaryti tą spintą, paimti ją į savo rankas, išbučiuoti, išglamonėti visus tuos daiktelius... Jei būčiau buvusi viena, būčiau šaukusi: ateikit, ateikit, aš noriu jus pamatyti... duokit kokią žinią iš to pasaulio, kad jūs matot, kaip mes jus mylim!..

Muziejaus vadovė dar pakvietė mus į sodą. Sodas labai švarus. Medžiai, dideli, vieni truputį pakrypę, kiti samanoti. Ji sako: žinot, mes juos žiūrim, slaugom, bet medžiai jau seni... Man taip širdį vėl suspaudė... juk aš mačiau, kaip tuos medelius sodino... Taigi ir medžiai, ir žmonės – visi paseno. Bet sunku po tokio didelio tarpo susivokti.

O Kaunas visas paskendęs žalumynuose. Žalias kalnas tikrai dabar žalias. Medžiai viską uždengia, namų nematyti. Prisimeni, kaip Kauko laiptais eidavom iš Žemuogių gatvės. Vienoje pusėje buvo architekto Vizbaro pilaitė, kitoje – Tūbelių namas. Dabar nei vieno, nei kito nematyti. Čia statomos nepaprastai gražios vilos – Tūbelių namas prieš juos kaip koks nykštukas. Iš kur žmonės turi pinigų?

Belfort (Prancūzija), 1991, kovas-gruodis
Parengta iš magnetofoninio įrašo-laiško V. Sruogienei ir D. Sruogaitei

ELENA RIMKAITĖ

Iš Kauno laikų geriausiai prisimenu mūsų butą banko namuose Putvinskio gatvėj. Čia dažnai lankydavosi mūsų bičiuliai ir giminės. Užeidavo pažįstami ir nepažįstami žmonės, studentai. Beveik be paliovos skambėdavo durų skambutis ar telefonas.

Balys Sruoga pas mus buvodavo beveik kasdien. Dažniausiai ateidavo dieną. Rečiau – vakare.

Labai laukdavau Balio, todėl po pietų lakstydavau prie durų išgirdusi kiekvieną skambutį. Būdavo dienų, kai bėgiodavau veltui. Pasitaikydavo, kad kas nors kitas įleisdavo Sruogą. Tada

supykus bardavau užlindusį man už akių kaltininką. Bet skambutis taip dažnai skambėdavo, kad retai kas su manim norėdavo eit lenktynių.

O skubėti buvo ko, nes Balys man vienai pasakydavo: „Sveiki, moterys ir vyrai – augaloti ir pipirai". Po to rėkdavau visa gerkle: „Balys! Balys atėjo!", ir visi skubėdavo į prieškambarį. Tėvas pirmutinis, nes jo kambarys buvo visai šalia. Atskubėdavo ir kiti namiškiai, jeigu būdavo namie. Ir tada Balys Sruoga pakartodavo pasveikinimą: „Sveiki, moterys ir vyrai..."

Pasisveikinęs Balys sakydavo: „Aš tik valandžiukei užbėgau. Skubu. Tik sulošim partijėlę... Na, gal kartais dvi..."

Dažniausiai taip ir būdavo. Bet kartais ta valandžiukė užsitęsdavo iki vėlyvo vakaro. Man rodos, taip būdavo tada, kai Balys „užkliūdavo" berašydamas. Pasitaikydavo, kad pasakydavo: „Žinai, niekaip negaliu sugalvot pavadinimo". Kitą kartą yra skundęsis: „Parašiau pavadinimą, o toliau nė iš vietos". Ir kalbėdavo tada abu apie tai, kas sunkiau – ar pavadinimą sugalvot, ar šiaip ką parašyt. Ir abu sutikdavo, kad sunkiausia sugalvot pavadinimą. Albinas patardavo pirma parašyt, o paskui sugalvot pavadinimą.

Kalbėdavosi lošdami šachmatais. Mano pareiga būdavo paduot svečiams šachmatus, o vėliau – ir kavą. Kai ateidavo Balys, neskubėdavau išeit iš kambario, bet išmokau sustatyt šachmatus, kad jie galėtų prieš lošimą pasišnekėt. Darbas buvo nesunkus, nes Albinas visada lošdavo tik juodais. Jis dažniausiai išlošdavo. Balys – rečiau ir niekuomet neišeidavo nors vienos partijos neišlošęs.

Buvo vieni tokie metai, kai Balys ne kartą burnojo kažkokį Lepečkojį. Būdavo, ateis, ir kai tik mes trise pasilikdavom kambary, sako: „Ir vėl tas bjaurybė Lepečkojis man šunybę iškrėtė". Abu susirūpinę pradėdavo kalbėti apie kažkokius man nesuprantamus reikalus. Ne kartą skundėsi Balys tuo Lepečkoju. Klausinėjau Balio, kas tas Lepečkojis, bet jis nenorėjo aiškinti. Vieną kartą tiktai numojęs ranka pasakė: „Tai toks mano viršininkas".

– Kaip? Tu toks didelis ir turi viršininką? Negali būti – neatstojau nuo Balio.

– Ir Balys turi viršininką, – įsikišo mano tėvas. – Teatro direktorius ir...

Toliau nebesiklausiau. Man pakako. Įsikaliau į galvą, kad Lepečkojis – tai teatro direktorius.

Galbūt taip ir buvo, nes ir Vanda skundėsi, minėdama Lepečkojį. Vienu metu teatras ruošėsi statyti „Aitvarą teisėją", bet kažkas

atsitiko ir spektaklio nepastatė. Ir su kitais veikalais panašiai yra buvę. Žada, susitaria, ir vėl nieko neišeina. Vėl stato kokią nors Vaičiūno dramą.

Tokiais atvejais Sruogos nuotaika būdavo prasta ir jis pralošdavo partiją po partijos. Pralošdamas labai nervindavosi ir todėl ilgai pas mus užsisėdėdavo. Išeidamas juokaudavo, kad pagaliau atsilošė. O Baliui išėjus, Albinas juokdavosi sakydamas, kad leido išlošti tik paskutinę partiją.

Mes buvom pripratę, kad visi svečiai lošdami su tėvu pralošia. Bet man būdavo gaila Balio, todėl klausdavau, kodėl tik vieną kartą leido Baliui išlošti. Albinas nusijuokdavo ir nieko man neatsakydavo.

Vieną kartą atėjo pas mus kažkoks vyriškis ir tuoj vėl išėjo. Mačiau jį tik išeinantį, – kaip vilkosi pilką paltą. Paskui Albinas liepė sukviesti visus į prieškambarį. Buvo piktas, liepė pas jį nieko neįleisti. Ir vis burbėjo: „Provokatorius, provokatorius". Kažkuri teta, greičiausiai Onutė, įsiterpė: „Kaip žmogaus neįleisi, jeigu sakosi atėjęs pas profesorių?" Į tai mums buvo atsakyta, kad kiekvieno klaustume, kokiu reikalu atėjęs. Ir telefonu kalbant taip pat.

Nespėjom mes išeit iš prieškambario, kai vėl suskambėjo skambutis. Visi išsilakstė, o aš išdidi nuėjau atidaryt durų. O už durų – Balys.

– Tėte, Balys atėjo! Ar klaust, kokiu reikalu? – sušukau.

Kaip visada, subėgo visi, o Balys klausia: „Tai kas čia dabar pas jus darosi?"

– Et, buvo atėjęs toks provokatorius, – pasakė Albinas ir nusivedė Balį į kambarį, net manęs neįsileisdamas.

Ilgai juodu tą vakarą lošė. Balys net vakarieniavo su mumis. Sėdėjau prie stalo šalia jo ir stengiausi pamėgdžioti. Prisimenu, kad abu įsidėjom į arbatą dvi riekutes citrinos. Ir buvo mėgstamiausia mudviejų uogienė – vyšnios su kauliukais.

1938 m. pradžioj Balys erzindavo tėvą klausinėdamas: „Albinai, ar jau pasisiuvai fraką? Ar moki kloniotis?" Mat tėvas turėjo eit į balių pas Smetoną kažkokių medalių atsiimti. Ir Balys turėjo gaut medalį.

Vieną dieną užbėgo pas mus kažkoks uždusęs vyriškis ir, pasakęs: „Dega teatras", vėl išlėkė. Visi labai susirūpinom. Po kurio laiko parėjusi Vanda papasakojo plačiau apie tą gaisrą, kuris greit buvo užgesintas.

Praėjo kiek laiko. Mudu su tėte išėjom į miestą pasivaikščiot. Kai tėtė turėdavo laiko, mėgdavome tai daryti. Vaikščiodavom

ilgai, nes mus nuolat kas nors užšnekindavo. Taip bevaikščiojant, dažnai staiga iš kažkur atsirasdavo Balys, ir porą žodžių pasakęs, vėl pradingdavo. Kartais juodu tik per gatvę susišūkaudavo. Dažniausiai sutikdavome Balį Laisvės alėjoje netoli Daukanto gatvės.

Tą popietę mudu buvom Laisvės alėjoje. Nuo teatro pusės žygiavo iškilminga laidotuvių eisena. Paklausiau tėtės, ką čia laidoja. „Paskaityk – sužinosi", – atsakė man jisai. Neseniai buvau perskaičiusi pirmą žodį laikraštyje ir garsiai skaitydavau visas reklamas. Juokdavosi visi iš manęs, kad ne iš elementoriaus, bet iš laikraščio skaityt išmokau. Taigi šiaip taip išstenėjau: „Juozui Vaičkui Teatro sukūrėjui".

– Tėte, ar tai jis teatrą sudegino? – paklausiau.

O tėtė tiktai juoktis pradėjo. Paskui atsakė: „Ne sudegino, bet įsteigė teatrą".

– Tai kodėl rašo, kad jis teatrą sukūreno? – dar paklausiau.

Tuo metu iš kažkur atsirado Balys. „A, ir judu čia", – pasakė.

Albinas Baliui paabejojo, kad, matyt, negeras žodis „kūrėjas", jeigu tokie nesusipratimai išeina.

– Tai kokį tu žodį siūlai? – paklausė Balys.

– Veikimas, veikėjas, – atsakė Albinas.

– Ne, netinka. Kūrėjas visai geras žodis. Kurti – tai degti, liepsnoti, – tęsė toliau Balys. Dar ilgai jis apie tą žodį kalbėjo, bet toliau jų pokalbio nebesiklausiau.

* * *

Sruogos gyveno Žemuogių gatvėj. Tai buvo nedidelis geltonas keturių butų namas gatvės gale. Jie gyveno kairėje pusėje, antrame aukšte. To paties namo dešinėje, pirmam aukšte gyveno Studeraus šeima. Su Studerais susipažinom ir susidraugavom per Sruogas. Gotlibo Studeraus duktė Haidi buvo vieneriais metais už mane jaunesnė. Dalia buvo gerokai už mus vyresnė ir todėl žaisdavo su mumis tik tada, kai vyresnių draugų arti nebuvo.

Dažnai būdavau Žemuogių gatvėj. Jeigu mama išvesdavo mane pasivaikščiot, lipdavom Aušros taku į kalną. O paskui nė nepajusdavom, kaip atsidurdavom Žemuogių gatvėj. Pačios kojos ten nuvesdavo. Pasiekusios gatvelę, nepraeidavome pro ketvirtą numerį. Jeigu Sruogų namie nerasdavom, užeidavom pas Studerus.

Balį namuose retai surasdavom. Gal jis sėdėdavo savo kambary užsidaręs ir ką nors rašydavo? O man daug įdomiau būdavo žaisti

su Dalia ir Dzinguliu. Dzingulis, nors ir dalyvaudavo visuose mūsų pokalbiuose, bet iš įgimto kuklumo neįterpdavo nė garso. Kito tokio simpatiško, gerų akių rudaplaukio kreivakojo takso man dar neteko niekur regėti. Jis nesipainiodavo po kojomis, nelipdavo ant kelių ir nesilaižydavo kaip kiti išlepinti šunyčiai. Elgėsi visuomet oriai, o su mumis būdavo labai draugiškas. O kaip jis gaudė žiurkes!

Pamenu kartą, kai Dalios nebuvo namie, Balys, nusivedęs mane į jos kambarį, parodė baltas pelytes. Vėliau Baliai pradėjo savo namo statybą ir kviesdavosi pažiūrėt, kaip darbas sekasi. Užsukdavom į Ramiąją gatvę, kur jie visi trys ką nors triūsdavo. Vanda su Dalia kapstydavosi darželyje. O Balys vinis kalinėdavo. Dešinėj rankoj plaktukas, o už diržo užkištos vinys. Viena vinis už kairės ausies. Mus pamatęs, sakydavo: „Palaukit, tiktai vinį įkalsiu." Ir, būdavo, įkala vinį į namo sieną ar tvorą. O Vanda iš tolo šaukdavo: „Ką tu ten kalinėji be jokio reikalo!"

Pasisveikinęs Balys išrūkydavo pypkę, ir tuo metu mes pasišnekėdavom. Ilgiau netrukdydavom. Balys visada truputį palydėdavo, bet prieš tai būtinai įkaldavo dar vieną vinį.

Sykį Balys palydėjo mudu su tėvu iki Parodos kalno. Žiūrim – važiuoja į kalną didelė juoda mašina.

– Petrauskas atvažiuoja, – pasakė Balys. – Matyt, jau išleido jį iš ligoninės, – ir pamojavo tam ūsuotam vyriškiui ranka. Mašina sustojo.

– A! Albinas! Tai seniai nesimatėm! – neatsakęs į Balio klausimą, kalbėjo Petrauskas.

– Iš kur tu? – klausė Albinas.

– Iš teatro.

– Kas girdėt? Kaip tavo premjera? Kada? – teiravosi Balys.

– O kaip tavoji? – atsakė Petrauskas.

– Pavežink mane. Tau pakeliui, – paprašė Balys ir, įsėdęs į mašiną, nuvažiavo su Petrausku.

Apie Petrauską daug buvau girdėjus. Žinojau, kad jis gražiai dainuoja. Visuose laikraščiuose mirgėjo jojo šypsena. Ką ten laikraščiai!? Laisvės alėjoje, toje vietoje, kur dabar kinas „Romuva", ir ant žalios tvoros Daukanto gatvėje, netoli Makausko vaistinės, kasdien skaitydavau mėlynai ir baltai ištepliotus milžiniškus užrašus: „Prauskitės tiktai Florance muilu Kipras Petrauskas. Geriausias muilas – Kipras Petrauskas". Mes tuo muilu kažkodėl nesiprausdavom. Klausiau Vandos, ar jie prausiasi Kipro Petrausko muilu. Sakė, kad irgi nesiprausia.

Taigi ir maniau, kad tas ūsočius – tai Kipras Petrauskas, bet dėl visa ko tėtės užklausiau. Pasirodo, kad tai buvo Kipro brolis Mikas, su kuriuo Balys ir Albinas susidraugavo Amerikoj*. Jis rašė tiktai operas. Tėtė kažkodėl buvo liūdnas ir apie Miką nenorėjo nieko pasakoti.

Po kurio laiko įvyko „Eglės žalčių karalienės" premjera. Po generalinės repeticijos atėjo pas mus Vanda su Baliu. Vanda vis vaikštinėjo apie stalą valgomajam kambary ir vis gyrė Žilviną ir jūros dugną. Ir Balys buvo patenkintas. Irgi kažką gyrė.

O paskui buvo įkurtuvės naujame Sruogų name. Žmonių buvo nedaug. Čiurlionienė gyrė naujuosius valgomojo baldus. Moterys gėrėjosi Bagnickaitės rankdarbiais. Dalia rodė savo nuotraukas. Stebino nepaprasta tvarka. Visos nuotraukos suklijuotos į albumus, po kiekviena užrašas. Tie užrašai buvo už pačias nuotraukas įdomesni.

Kitą kartą buvo Dalios šventė. Susirinko daug jaunimo. Dalia su draugėmis kažką vaidino. Ir daktaras Nemeikša „scenoje" kažkokias „štukas" rodė. Buvo neapsakomai linksma.

Dalia jau mokėsi antroje reformuotoje klasėje (apie 1938 m.). Ji buvo labai išdidi ir pas mus nebeužeidavo. Vanda nusivedė į savo gimnaziją pasižiūrėt „Aitvaro teisėjo". Ėjau ne tik spektakiio, bet ir Dalios pažiūrėt, nes ji vaidino Lapę Snapę.

* * *

Prieš karą buvo tokia nedidelė geležinkelio stotelė – „Pajiesys". Traukinys „Kaunas–Virbalis" stodavo kas trys kilometrai: Kaunas, Jiesia, Pajiesys, Garliava... Pajiesio stotelėje išlipdavo Kazys Boruta, Rimtas Kalpokas (dailininkas), Grigas (lituanistas ir vegetaras), Jovaišai ir Petras Oleka. Mes ir visi mūsų svečiai dažniausiai važiuodavome traukiniu, nes taip greičiau. Dešimt minučių iki stotelės, dešimt minučių traukiniu – ir jau Kaunas. Nors mūsų kaimas – Vingytės, bet mažai kas žinojo mūsų tikrąjį adresą. Visi sakydavo: „Važiuojam Pajiesin". Į Pajiesį persikraustydavome nuo ankstyviausio pavasario, todėl, kas norėdavo pamatyti tėvą, turėdavo čia atvažiuoti.

Sruoga atvažiuodavo beveik kas sekmadienį savo mažu pilku automobiliuku, gražiausiu ir patogiausiu pasaulyje. Atvažiavęs

* Autorė suklydo: B. Sruoga Amerikoj niekada nebuvo.

pasisveikindavo tais pačiais žodžiais, kaip ir Kaune: „Sveiki, moterys ir vyrai – augaloti ir pipirai!" Dažniausiai atvažiuodavo iki dvyliktos, todėl mes niekur neidavom iš namų, o aš vis bėgiodavau į keliuką „Balio pažiūrėt". Mašinėlė važiuodavo labai tyliai, o pražiopsot būtų didžiausia negarbė. Pamačius, savaime aišku, šaukdavau kiek galėdama: „Balys atvažiavo!", kad iš visų kampų visi išlįstų ir išbėgtų į kiemą Balio pasitikti. Atvažiuodavo dažnai Balys, Vanda, Dalia ir Dzingulis. Balys su Vanda sėdėdavo priekyje, o Dalia su Dzinguliu – iš bagažinės padarytoje sėdynėje. Kartais Balys atsiveždavo ir Jadzę Čiurlionytę. Ją sodindavosi šalia, nors ji būtinai norėdavo atsisėsti šalia Dalios su Dzinguliu. Vėliau vietoj Jadzės atvažiuodavo Dalios draugė (turbūt Sandra). Bet gana dažnai Baliai atvažiuodavo vieni, o kartais tik vienas Balys.

Pamenu, vieną sekmadienį vis bėgiojau ir bėgiojau į keliuką ir niekaip Balio sulaukti negalėjau. Apie pietus tėvas pasakė, kad Balys jau turbūt nebeatvažiuos. Sukinėjomės kieme apie Turzą (mūsų vilkinis šuo). Tik žiūrim – Sruogos išsirita iš mašinos, o mes nieko negirdėjom. (Kokia negarbė!)

– Būtumėm anksčiau atvažiavę, bet užvažiavau ant uknolio, ir pradūrė padangą. Va, matai, koks uknolis! – pasakė Balys, rodydamas ilgą, kreivą ir surūdijusią vinį, kurią mes visi neapsakomai pagarbiai apžiūrėjom. Balys man net palaikyt uknolį davė, o paskui įsikišo kišenėn – atminimui.

Kažkurį kitą sekmadienį Baliai vėl mus kieme užklupo. Šį kartą pėsti. Nustebę manėm, kad jie bus traukiniu atvažiavę. Bet Balys tuoj mums paaiškino:

– Jūsų keliukas toks siauras. Užkliuvo toks velnio akmuo, ir niekaip negalėjau pravažiuoti.

Tuoj vyrai, pasiėmę kastuvus, nuėjo akmens versti (Dominykas su sūnum Jonu ir kažkuris mano dėdė). Mudu su tėvu irgi nuėjom to velnio akmens pažiūrėt. O tas akmuo visai netoli riogsojo. Ilgai prakaitavo vyrai, kol jį iš vietos pajudino. Iškasė ir dairos, kur nurident. Mano dėdė (turbūt Romas) pasiūlė verst į netoliese buvusią mano smėlio duobę ir pridūrė: „Dabar ta tai pakels triukšmą". Bet *ta* tylėjo, nes Baliui duobės reikėjo. Nurideno vyrai akmenį, o Balys išsitiesęs tuoj atsisuko į mane ir sako:

– Matai, tavo smėlį užvertėm, bet tu nenusimink. Iškasiu tau kitą duobę, ten dar gražesnis bus smėlis. O šitą reikėjo užverst. Čia pats smėlio karalius gyvena, jis mėgsta ramybę.

Nuvežęs į kiemą mašiną, Balys, vienon rankon pasiėmęs kastuvą, kita nusitvėrė mane ir išėjo smėlio duobės kasti. Suaugusieji atkalbinėjo, bet jis neklausė. Iškasėm tą duobę kiek toliau nuo namų, užtat kokiam nuostabiam šlaite! Dalia vėliau jį Alpėmis pavadino, nes ne kiekvienas lengvai į jį įkopdavo. Aišku, ten radome dar gražesnį įvairių spalvų smėlį. Ir, matyt, tikrai gerą, nes vėliau drenažo vamzdelių gamybai iš ten smėlį ėmė Rokų keramikos gamykla. Tą vasarą apie smėlio karalių ir jo gyvenimą mudu su Baliu kas sekmadienį pakalbėdavome.

Vieną 1935 metų rugpjūčio sekmadienį susitikom Pajiesy su Sruogomis po ilgesnio nesimatymo. Mūsų šeima praleido kelias savaites Klaipėdoj, aplankėm Juodkrantę, Smiltynę. Jau ir nuotraukos iš tos kelionės buvo padarytos. Todėl labai apsidžiaugiau, kai atvažiavo Balys su Vanda; visi buvome vieni kitų išsiilgę. Diena buvo labai karšta, todėl iš pat ryto ir patraukėm visai dienai paupin. Balys su Albinu tuoj, susiradę vietelę, ėmė lošti, o moterys šnekučiavo ir žiūrinėjo nuotraukas.

Priešpiečiams gėrėme pieną. Turbūt raukiausi ir nenorėjau gerti, kad Balys pradėjo man aiškinti, jog pieną labai sveika gerti. „Matai, – sako, – aš irgi nemėgstu, o geriu". Matyt, mane nelabai įtikino, nes pradėjo pasakoti, jog jie su Dalia ruošia varžybas: kas daugiau pieno išgers. Čia jau buvo įdomiau. Mudu tuoj ir čia tokias varžybas suruošėm. Nebepamenu, kas laimėjo. O po pieno gėrimo varžybų Balys paprašė, kad ir jam nuotraukas parodyčiau ir papasakočiau, kas ten yra. Su didžiausiu entuziazmu ėmiau rodyt nuotraukas ir aiškinti, bet greit nusivyliau. Pasirodo, Balys niekaip manęs nuo mano beždžionytės atskirt negalėjo. Kiek vargau beaiškindama, o jis vis niekaip nesupranta. Jau, regis, įrodžiau, įtikinau, o jis ir vėl: „A, tai dabar žinau. Čia tu, o čia beždžionė". Žinoma, ir vėl atvirkščiai. Taip mudu besiaiškinančius tėvas ir nufotografavo.

Kažkurį kitą sekmadienį suvažiavo daugiau svečių. Buvo pats vyšnių sezonas. Mano tetos ir šeimininkė išlupinėjo vyšnių kauliukus. Balys tuoj pradėjo barti moteris: „Tai kam dabar tuos kauliukus išmetat? Kokios čia bus vyšnios be kauliukų? Visai nebe vyšnių kompotas. Ir uogienė be kauliukų visai ne ta. Visą skonį pagadinat kauliukus išėmę". Aišku, tą sekmadienį kompotas buvo su vyšnių kauliukais. Ir mūsų namuose visuomet būdavo išverdami keli indeliai vyšnių uogienės su kauliukais. Valgydavom ją abu su Baliu pasigardžiuodami. Kiti kažkodėl labiau mėgo vyšnias be kauliukų, kad spjaudyt nereikėtų.

Be Balio su žmona, tą sekmadienį dar buvo Budriai ir Jonas Bučas. Nuėjom visi penki vyrai, penkios moterys ir aš į paupį. (Vyrai: Balys, Albinas, Jonas Bučas, Dzidas Budrys ir mano dėdė Henrikas; moterys: Vanda, Budrienė, mama ir dvi tetos – Ona ir Ema). Balys su Albinu tuoj sėdo prie šachmatų, o kiti vyrai žiūrėjo į lošiančiuosius. Tėvas paprastai mėgo lošti juodaisiais, o Balys – baltaisiais. Jis pirmasis pradėdavo ir dažniausiai pralošdavo.

Moterys susibūrė kiton krūvelėn. Vanda ar Budrienė pasidomėjo pyragu. Ir tuoj prasidėjo: du šimtai gramų cukraus, trys šimtai gramų kažko kito ir t.t. Ona ką nors apie madas galėjo pasakoti. Nusibodo klausyt, tad nuėjau pas šachmatininkus. Balys tuo metu prarado savo karalienę. Buvo labai įtemptas momentas.

O Vandai, matyt, tos šnekos irgi nusibodo, kad pradėjo kviestis vyrus. Vyrai nieko neatsakė. Tada ji ėmė burbėti: „Kokia nauda iš tų vyrų. Tik prie šachmatų visi. Nei pakalbėt, nei pabendraut su jais gali". Tikriausiai ją labai palaikė Ona. Iš vyrų atsiliepė tada gal dėdė, o gal Bučas, – kad su jomis, girdi, nesą apie ką kalbėti. Jos vien apie madas ir valgių receptus tekalbančios.

Įsiliepsnojo karštas ginčas, kurio nesekiau, nes nebuvo įdomu. Niekaip negalėdama Bučo su dėde perkalbėti, Vanda bandė laimėti balsų daugumą. Pasirodo, kad ir balsų po lygiai. Tada Vanda kreipėsi į mane, o aš, žinoma, pasakiau: „Aš kaip tėtė". Ir kai mane pradėjo barti už moteriškos giminės išdavystę, dar pridūriau, kad kaip tik girdėjau, kaip jos visai neseniai apie madas ir valgius kalbėjo. Vanda baisiai supyko ant manęs. Ne tik visą dieną su manim nekalbėjo, bet vis vijo šalin, pas vyrus. Per daug nenusiminiau, nes tą dieną tėvas leido man panešiot savo kepurę, o Balys – parnešt namo šachmatus.

O vieną vasaros sekmadienį buvo taip. Lošė sau paupyje Balys su Albinu. Baliui tą dieną labai nesisekė: pralošinėjo vieną partiją po kitos. Paskutinė priešpietinė buvo labai ilga. Iš pat pradžios Balys prarado savo baltąją karalienę. Greit liko tik su keliomis figūromis ir labai jaudinosi. Baigiant partiją, Ona pašaukė pietų. Visi pakilome. Balys surinko šachmatus, o baltosios karalienės niekur nėra. Išieškojome mudu visas žoles ir visus krūmus, bet karalienės taip ir neradome. Vanda džiaugėsi. Ji kalbėjo:

– Tai gerai! Nors sykį pasikalbės kaip žmonės. O tai jiems tik šachmatai ir šachmatai galvoj. Prasėdi prie jų visą dieną, nepratardami nė žodelio. Balys jau nuo ankstyvo ryto galvą ima ūžti: „Važiuojam pas Albiną. Reikia su juo pakalbėt". O susitikę tyli.

– Mes pasikalbam, kiek mums reikia, – atkirto jis ir visai surūgęs su šachmatais ėjo takeliu namo.

Pietų, kaip paprastai, teko dar ilgokai palaukti. Mudu su tėvu buvome padarę tokį atradimą, kad kai teta Ona sako: „Eikit pietų, tuoj išvirs bulvės", pietų reikia laukti visą valandą. O jeigu sako: „Greičiau – pietūs jau ant stalo", tai reiškia, kad pietūs bus lygiai už pusvalandžio. Deja, padarius šį atradimą, niekaip nepavyko jokių teisių išsikovoti.

O per tą pusvalandį Balys susirado pliauską ir išdrožė puikiausią karalienę. Jis džiūgavo, o Vanda purkštavo lyg katė. Karalienė buvo nuostabi, graži, o svarbiausia su ja Balys tuoj išlošė. Todėl, nors vėliau nupirko kitus šachmatus, vyrai lošdavo tik senaisiais, tik Balio drožta karaliene. Jis kiekvieną kartą prisimindavo: „A, mano drožtoji karalienė".

Per karus kažkur nusimetė ir tie šachmatai, ir ta gražuolė karalienė.

Vieną vasarą pati Vanda kažką rašė. Atsiveždavo ji tada į Pajiesį darbo – didžiausią krūvą popierių ir, nulindus į nuošalesnį kamputį, skaitydavo, rašydavo. Tik per pietus prie visų prisėsdavo ir atsisveikindama truputį pakalbėdavo. O Balys lošdavo šachmatais, su visais kalbėdavo.

Kai Balys atsiveždavo Dalią, aišku, su ja praleisdavau visą laiką. Ir kiti vaikai nuo Balio atsitraukdavo.

Išmokus skaityti ir pradėjus lankyti mokyklą, atsirado daugybė nepaprastai svarbių reikalų. Nebebėgdavau tada į keliuką Balio pasitikti. Tik atsisveikindami tepasikalbėdavome. Žinoma, kaip ir anksčiau, jam būdavo nupasakojami visi mano poelgiai ir posakiai. Kartais būdavo baisiai gėda, bijodavau, kad tik Balys nesijuoktų. Kai kiti juokėsi – neėmiau į galvą.

Baliui patikėdavau visas savo paslaptis. Jis vienintelis iš visų suaugusiųjų žinojo visų mano nematomų draugų vardus ir jų nemaišė. Jis vienintelis teisingai ištardavo mano mažojo juokingo šakninio žmogeliuko Mikivirkivikilio vardą.

Nebepamenu, ar matė Balys nors vieną mūsų su Romute (mano klasės drauge) suruoštą spektaklį, ar skaitė nors vieną mudviejų leidžiamo laikraščio numerį ir mano pasakas. Kazys Boruta buvo mūsų teatro gerbėjas. Sykį atsitiktinai papuolęs, jau nebepraleido nė vieno sekmadienio vaidinimo. Jis skaitė ir „Vingyčių žinias", kurios po penkių ar šešių mėnesių nustojo gyvavusios. (Tetos Onos diktatūra.)

Balys palaikė mane ir didžiojo maišto metu. Buvau jam apskųsta, kad pasidariau nepakenčiamai bjauri ir šaukiama visai neatsiliepiu. Žinoma, netylėjau, kai šmeižė mane Baliui girdint, ir paaiškinau, kad jie šaukia visai ne mane, tik kažkokią pupą, o mano vardas Elena ir esu jau pakankamai didelė (devynerių ar dešimties metų). Balys man pritarė. Tėvas iš karto pradėjo vadinti vardu, o su kitais teko dar apie mėnesį pakovot. Dabar jau nieks nebeprisimena, kad mažą kitaip vadino.

* * *

1939 metų žiemą tėvas persikėlė dirbti ir gyventi į Vilnių. Butą Kaune likvidavom jau 1938 metais. Mama gyveno Pajiesyje. Važinėdavau iš Pajiesio mokyklon. Kartais pernakvodavau Kaune pas tetą. Su Sruogomis tais metais beveik nesusitikdavome. Tik 1940 metų rudenį visi persikėlėm į Vilnių. Sruogos gyveno Tauro gatvėj, o mes – visai netoli ant kalno, Kalinausko – Akmenų gatvių kampe. Akmenų gatve ir Tauro kalnu iki Sruogų – tik kelios minutės. Todėl matydavomės kasdien. Ir Balys užšokdavo pas mus šachmatais palošti.

Pas Sruogas būdavo pilna žmonių. Kasdien ateidavo kuris nors Biržiškų. Dažniausiai Mykolas, nes gyveno tame pačiame name.* Nuolat būdavo Marilė Biržiškaitė, labai liesa, žiemą vasarą trumpomis rankovėmis, atrodydavo amžinai sušalusi. Jos vyras Stasys Žakevičius retai teužsukdavo. Kasdien ateidavo ir apatinis kaimynas Vincas Krėvė. Atsiminiau jį dar iš Kauno, nes, su tėvu kalbėdamas, visada ir mane pašnekindavo. Vilniuje dažnai jį sutikdavom gatvėje, knygyne ir pas Sruogas. Visada būdavo įdomu su juo pabendrauti. Mėgo pasakoti ką nors labai linksmo. Jo duktė, labai juoda, pratylėdavo visą vakarą. Žmonos visai neatsimenu. Namo kaimynas Vincas Mykolaitis-Putinas kiek rečiau teužeidavo, bet žmona užbėgdavo kasdien. Atėjęs Putinas trumpai tebūdavo. Tuoj užsikosėdavo, pasidarydavo raudonas raudonas ir atsiprašęs išeidavo. Paskui jį išsekdavo ir žmona, kuri po kokio pusvalandžio vėl sugrįždavo.

Vilniuje pas Sruogas pirmą kartą pamačiau ir Petrą Juodelį. Tada jis buvo labai plonas ir turėjo juokingą ožišką barzdelę. Su

* Kaip tikslina D. Sruogaitė, Vilniuje pas juos lankydavosi ne Mykolas, o Vaclovas ir Viktoras Biržiškos.

manimi kalbėdavo kaip su suaugusia. Nei jo pirmosios žmonos (Balys jos nemėgo), nei antrosios – Danutės (lyg ir patikusi Baliui) pas juos neteko matyt. Labai dažnai kamputyje sėdėdavo Končius su Rapoportiene (Juodelio pirmosios žmonos sesuo). Rapoportienė inspektoriavo Sruogienės „Birutės" gimnazijoje. Sruogienei išvykus, buvo II mergaičių gimnazijos direktorė. Vėliau ištekėjo už Končiaus.

Jeigu būdavo daugiau svečių, kokios nors vaišės, ateidavo ir Marcelė Kubiliūtė. Ji – buvusi diplomatė, todėl labai sukčiaudavo gerdama. Užsiversdavo stiklelį lyg girtuoklis vyras, o padėdavo visai nenugertą. Ne visai blaivūs kaimynai nieko ir nepastebėdavo.

Aišku, dažnai viešėdavo Dalios draugė Marytė Ladygaitė. Ir jos motina greičiausiai būdavo. Kitų Sruogų svečių nei veidų, nei pavardžių nebeatsimenu.

Kai būdavo kokios nors vaišės, Balys nei namuose, nei pas mus visai negerdavo. Niekuomet nemačiau girto. Atrodydavo, kad išgėrimas jam neegzistuoja.

Pamenu, parėjau po kažkokio koncerto mokykloje ir sakau tėvui: „Tėte, žinai, šiandien mūsų lietuvių kalbos mokytoja (Pilypavičiūtė-Sabaliauskienė) dainavo dainą Balio žodžiais „Mano sieloj šiandien šventė".

– Tik tu prie Balio neprasitark, nes jis labai pyks.

– O kodėl?

– Nemėgsta jis tos dainos. Pyksta, kai dainuoja. Sako: „Vienas durnius parašė žodžius, o kitas durnius – muziką". Buvę jie tada visi jauni. Turėjo ne daugiau kaip po dvidešimt metų. Jadzė sėdėjo savo kambary ir skambino. Balys svečiavosi pas ją. Tik įbėgo Jadzės sesuo Valė ir sako: „Mano sieloj šiandien šventė, skambink, sese, dar linksmiau". Dėl kažko ji tada labai džiaugėsi. Balys tuoj, tuos žodžius nusitvėręs, ir parašė eilėraštį, o Tallat-Kelpša – muziką. Suaugusiam atrodo, kad tai jaunystės paikystės, ir nieko apie tai nebenori girdėti.

Vieną pavakarį, vokiečių okupacijos metais, Balys atėjo pas mus labai linksmas ir paklausė:

– Ar girdėjot – Kaune Jadzę buvo užpuolę?

Mes visi išpūtėm akis. Tais laikais ėjo kalbos apie įvairiausius užpuldinėjimus. Vilniuje vokiečiai buvo įsteigę tokią „kultūrinę" įstaigą, kurią paprastai visi vadino „Subačiaus 3". Tos įstaigos duris puošė iškaba „Nur für Wehrmacht", o smulkesnėmis raidėmis buvo parašyta, kad kareiviams leidžiama lankytis viešnamyje ne

dažniau kaip sykį per mėnesį. Kalbėdavo, kad vakarais vokiečiai gaudo moteris ir gabena į tą šaunią įstaigą.

Tuo tarpu Balys patylėjęs tęsė toliau:

– Ką jūs? Negirdėjot tokio dalyko! Visas Kaunas vien apie tai tekalba. Aš tik vakar iš Kauno grįžau. Patys žinot, kad Jadzė jau antrą savaitę ten vieši. Apsistojo, kaip visada, pas Karužas. Paskui nuėjo pas kažką į Žaliakalnį. O ten ėmė ir užsiplepėjo. Žinai, bobos. Jau ir sutemo, ir komendanto valanda nebetoli. Šeimininkai kalbino pernakvot, bet Jadzė užsispyrė ir išėjo. Sako: „Turiu lietsargį. Jei kas užpuls, ginsiuos". O mieste nė gyvos dvasios. Tamsu. Lipa ji sau Kauko laiptais, iš paskos kažkas irgi lipa. Nulipo ir eina toliau. Tas kažkas irgi eina. Vyriški žingsniai. Jadzė greičiau. Ir žingsniai greičiau. Tada Jadzė atsisuko ir nelaukdama, kol ją užpuls – kad ims tvatyt tam vyrukui per galvą. Vargšelis nė neatsisukęs nubėgo. Matyt, ten buvo koks fabriko darbininkas, einantis naktinėn pamainon. Tikriausiai manė, kad Jadzė nori jį apiplėšti.

Karui prasidėjus, mums teko išsikraustyt iš savo buto per dvylika valandų. Apsigyvenome Didžiojoje gatvėje, buvusiuose Katkų rūmuose. Tada, rodos, mūsų šeimyninės šventės proga Balys padovanojo savo „Radvilą Perkūną", Dalia – arijas iš to paties pavadinimo Karnavičiaus operos, o Vanda – savo „Lietuvos istorijos vaizdus ir raštus". Vienas mūsų buto kambarys buvo labai didelis – pusė buvusios koplyčios. Kitoje pusėje gyveno profesorius Baldžius. Tai jau buvo kitas butas. Vandai vis būdavo įdomu, ar ne mano kambaryje gyvenusi Sofija. Ir dabar savo laiškuose ji apie tai dažnokai užsimena. Balys man smulkiai nupasakojo, kokie mūšiai vyko tarp mūsų kiemo ir buvusių rūmų. Prisiklausiau daugybės legendų apie Radvilas.

Beveik kiekvieną kartą pas mus atėję Sruogos kalbėdavo apie „Radvilą Perkūną". Minėdavo ir „Milžino paunksmę", bet ir vėl prie „Radvilos Perkūno" sugrįždavo. Apie jokį kitą veikalą tiek nekalbėdavo. Gal kadaise apie „Aitvarą teisėją"... Atvažiavęs Pajiesin, Balys man skaitydavo jo ištraukas ir klausdavo, ar patinka. Kai nepatikdavo, turėdavau paaiškinti, kodėl. Jis juokdavosi, bet nelabai prisimenu, kas ten ir kodėl man nepatikdavo.

Okupacijos metais kažkurią žiemą tvarkėmės su tėvu. Jis dėliojo savo popierius, o aš įsirausiau į nuotraukas. Suradusi nufotografuotą namą, kurio balkone stovėjo sunkiai įžiūrimi žmogeliukai, paklausiau:

– O kas čia tokie?

– Tai mes su Baliu Palangoj. Tada, kai Balys buvo vaiduoklis.

– Balys – vaiduoklis?! Papasakok.

– Palauk. Ateis Balys. Jis tau įdomiau viską papasakos.

Nespėjo tą dieną jis įkelt koją, o jau užpuoliau:

– Baly, ar tikrai tu Palangoj vaidenaisi? Ir tokio dalyko man ligi šiol nepapasakojai!

Jis nusijuokė ir pasakė:

– Bet ir tavo tėvas vaidenosi. Kodėl jis tau to nepapasakoja? Nesivaidenai? O šilto lietaus neprisimeni? Supranti, gyvenom mudu pas tokius šeimininkus. Tie šeimininkai turėjo dvi dukteris. Vieną naktį baisiai lijo. Sakau jam – kur tu eisi, šitaip lyja, visi miega. Leisk per balkoną. O po balkonu šeimininkų duktė su bernužėliu burkavo. Tik pasigirdo balselis: „Oi, koks šiltas lietus!" Aš kad užsikvatojau, vos pagalvės nesukramčiau besijuokdamas. Albinas supyko ir paleido savo pagalvę į mane. Kad pradėjom svaidytis pagalvėm ir kvatotis! Pusę nakties taip pradūkom.

– Bet tu papasakok, kaip vaidenaisi?

– Palangoj esi buvus?

– Buvau. Maža.

– Kurhauzą žinai?

– Nebeprisimenu, kurioj vietoj.

– O kur Birutės kalnas, žinai?

– Irgi neatsimenu. Maža tada buvau. Gal kokių penkerių metų, o gal dar mažesnė.

– Tai brudai, tie rudmarškiniai. Bjaurybės. Be to utėlinio pažymėjimo niekur išvažiuot negalima. Nuvažiuotume dabar mudu į Palangą. Nenusimink! Pasibaigs karas, nusivešiu tave į Palangą ir viską parodysiu. Žinok, nuo kurhauzo iki Birutės kalno bus koks pusvalandis kelio. Toloka. Mes gyvenom prie kurhauzo (o gal kurhauze?). Sakiau jau, kad šeimininkai turėjo dvi dukteris. Ir panų buvo: Jadzė, Marytė (kuri?), Valė, Vanda (?). Tik tu moteriškom apie tai nepasakok. Neišduok manęs, nes jos tiki, kad tai buvo tikras vaiduoklis. Labai supyks ant manęs.

Ilgai mes tada vasarojom. Gal porą mėnesių. Nusibodo baisiausiai. Vis tas pats ir tas pats. Vis eik vakarais su panom į Birutės kalną. Nusibodo, ir sumaniau pagąsdint. Susitarėm su Albinu. Atsiguliau į lovą ir vaizduoju sergantį. Laukiam panų ateinant. O jos ateina ir kalbina eit į Birutės kalną. Sakau: „Neikit, negi nežinot, kad dabar mėnesiena, o mėnesienomis prie Birutės kalno vaidenasi". Jos netiki, aš vis įrodinėju, kad tikrai vaidenasi

Kęstučio dvasia. Dar pagriebs kurią... Sakau: „Aš tai neisiu, bijau vaiduoklio". Panos tuoj ir išėjo. Albinas su jomis patikrint, ar tikrai eis į Birutės kalną, ar tik nuduos ten buvusios ir paskui aiškins, kad jokių vaiduoklių nėra.

Vos jiems išėjus, išlipau pro langą ir per miestelį nukūriau į pievą prie miško. Ten ganėsi ūkininko arkliai. Pasivogiau vieną, apgaubiau paklode, o kita paklode pats apsisiautęs, joju Birutės kalnan.

Panos, sako, pajūriu drąsiai ėjo. Bet priėjusios mišką, norėjo grįžti. Albinas pradėjo jas erzint. Jadzė, kaip drąsiausia, narsiai žengė pirmutinė. Kitos buvo pasiruošusios tuoj bėgt. Pamačiusios raitelį, sukliko ir išlakstė. Albinas sako: „Ko jūs lekiat? Jokio vaiduoklio nematyt. Einam". Bet kur tau! Jos nuskubėjo atgal.

Aš greit, nujojęs į pievą, pririšau arklį ir parbėgau namo. Parbėgęs vėl įlipau pro langą ir, atsigulęs lovon, skaitau. Parėjusios panos – kad pasakoja, kad pasakoja... Kitą vakarą jos su Albinu vėl ėjo vaiduoklio žiūrėt. O aš taip ir vaidenaus kasnakt, kol buvo mėnesiena.

Karo metais ne kažkas buvo prie kavos. O ateidavo pas visus draugai, bičiuliai. Sruogienė garsėjo kaip labai gera, išradinga šeimininkė. Tada buvo įėjęs į madą bulvinis tortas. Visiems atrodydavo skanu. Vanda sugalvojo, kaip kepti morkų tortą ar pyragaičius.

Ji skųsdavosi, kad labai nuvargsta, nes šalia įprasto darbo keletą valandų naktį tenka adyti kojines. O juk Balys prie golfo kelnių mėgdavo avėti ilgas kojines.

Pamenu, kartą jis paklausė apie pirmojo trimestro rezultatus (mokiausi tada I klasėj). Rezultatai buvo neblogi, tik penketą iš siuvinėjimo užsidirbo mama. Žinoma, šito nepasakiau, bet tėvas tuoj viską paaiškino. Balys pasakė:

– Negerai. Mergaitei reikia mokėti ir lopyt, ir adyt. Net ir pančekas reikia mokėt nusimegzt.

Nuo tos dienos užsigeidžiau mokytis megzt pančekas. Kad Dalia viską moka, nė kiek neabejojau.

1942 m. kovo 1 d. mūsų šeimyninės šventės metu profesorius Vladas Jurgutis paerzino tėvą, kad jis dėvi siauromis – napoleoniškomis, seniai išėjusiomis iš mados, kelnėmis. Tėvas aiškinosi, kad jis siuvosi siauras kelnes taupydamas medžiagą.

– Ir aš trumpas kelnes nešioju, kad reikėtų mažiau medžiagos, įsiterpė Balys, vilkėjęs tą kartą golfo kostiumu.

– Bet pančekos, iš kur tu gauni pančekas? – paklausiau.

– Bavariškas pančekas man iš Miucheno atsiunčia, – atsakė jis.

– Bet dabar karas. Ką tu darysi, kai jos visiškai suplyš? – neatstojau.

– Nieko. Pančekas ir numegzti galima, – tvirtino jis.

Sykį pas mus buvo susirinkę svečių. Aišku, buvo valgomas bulvinis tortas ar kas nors panašaus. Pamenu, kad su Sruogomis buvo atėjęs ir Krėvė. Pasakojo kažkokius labai linksmus savo kelionės į Maskvą įspūdžius, bet, kadangi įterpdavo kokį nors rusišką žodį, o apie rusų kalbą tada neturėjau nei žalio, nei mėlyno supratimo, todėl to pokalbio turinys teišliko miglotas. Vanda tada kreipėsi į Krėvę sakydama: „O jūs...“ Ir gavo nuo jo pylos:

– Lietuviai, kreipdamiesi į vieną asmenį, niekuomet nesako „jūs“. Jūs – daugiskaitos forma.

– Tai kaip sakyti? Negi vyresniam žmogui ar tokiam, kurį nori pagerbti, sakysi „tu“.

– Lietuviai visuomet sako „tu“. Tik kreipdamiesi į labai senus žmones, sako „tamsta“. O sakyti „jūs“ kreipiantis į vieną asmenį jokiu būdu negalima.

Kitiems svečiams išsiskirsčius, pasiliko tik Sruogos ir Jurgutis su savo Emilija.

Vokiečių okupacijos metais su Jurgučiu gyvenome viename kieme, todėl jis pas mus gana dažnai užsukdavo. Atėjęs dažniausiai Balį su tėvu jau rasdavo prie šachmatų. Prasidėdavo tokios šnekos:

– Ir vėl jie prie šachmatų! Kada beateik, jie vis lošia ir lošia. Pameni, Rimkien, kaip tada, 1926-aisiais, Rimka buvo ministras. Visus ministrus suėmė, visas ministrų kabinetas sėdi, tik vieno Rimkos niekur neranda. Namuose nėra, darbe nėra. – Nuo Jurgučio Smetonos šnipai neatstoja. Netiki, kad Jurgutis nieko nežino. Ateina Vanda Sruogienė. Jurgutis ją už parankės – ir muziejaus sodnelin. Sėdi sau ant suoliuko susiglaudę, nė nemano skirtis. Visi žino, koks Jurgutis mergininkas. Šnipams nusibodo laukti. Tada Jurgutis su Vanda ir nuėjo pas Sruogas. – Nueinu, o tie balvonai sau šachmatuoja. Šitas Rimka, šitas bedievis, taip ir nepapuolė kalėjiman. Dvi savaites su Sruoga šachmatais palošė ir parėjo namon. Ir dar ligi šiol niekaip lig soties neatsilošia.

Tąsyk Jurgutis buvo visai girtas ir pradėjo kibti prie moterų. Kai tėvas bandė jį geruoju išvesti, ir tėvą tampė, nes Jurgutis buvo storas ir didelis, o tėvas – mažas. Jurgutį išvesti tėvui padėjo Balys.

Po kelių dienų atbėgo pas mus Emilija ir pasakė: „Vladelį suėmė. Jis liepė pasakyti Albinui, kad už Žmuidzinavičiaus paveikslo...“

Vokiečiai Jurgučio butą užplombavo, kadangi jis su savo Emilija nebuvo susituokęs. Už durų stovėjo sargybinis. Bavaras. Tėvas užvedė su juo derybas ir, matyt, įrodė, kad tai moteriškai reikia atsiimti savo daiktus. Sargybinis nuėmė plombą. Pradėjo nešti visokokius moteriškus daiktus. Tėvas vis šnekino sargybinį. Vienas studentas atnešė ir padavė man kažkokius į juodą popierių suvyniotus popierius ar dokumentus. Netrukus atsirado tėvas ir tą ryšulėlį kažkur paslėpė.

Benešiojant Jurgučio turtą, į mūsų butą per kiemą atėjo Vanda ir pasakė, kad paėmė Balį. Nuo tada ji pradėjo pas mus lankytis kasdien. Su tėvu vis kalbėdavo apie Balį. Skaitydavo jo laiškus, tardavosi, ką Baliui rašyti. Kalbėdavosi apie siuntinius.

Vokiečiams pradėjus trauktis, Vanda labai nerimavo, kad neliktų atskirta nuo Balio. Vis klausdavo tėvą, ką reikia daryti. Su Balio laišku ji atėjo pas tėvą pasitarti ir tą dieną, kai jis jau niekam daugiau patart nebegalėjo... Atėjo pirmoji.

Kai nebeliko tėvo, iš visos tos gausybės buvusių mūsų šeimos draugų ir bičiulių pas mus lankydavosi tik Vanda ir Jadzė.

Pasibaigus mokslo metams, išvažiavau į Pajiesį. Mama liko Vilniuje ir susitikinėdavo su Vanda iki jos išvykimo į Būgius. Taip visi ir išsiskyrėme.

Parengta iš trijų atsiminimų variantų (vienas jų parašytas Vilniuje, 1977, vasario 15, kiti nedatuoti)

JULIJA PŪTVYTĖ-DANILIAUSKIENĖ

Kai pirmą kartą sužinojau, kad Dalia savo tėvą vadina Baliu, labai nustebau ir širdy net pasipiktinau. Man tada buvo turbūt dešimt metų, ir aš apskritai neįsivaizdavau, kad tėvą galima vadinti vardu. Papasakojo apie tai mano vyresnioji sesuo, kuri jau pažinojo Dalią (vėliau jos keletą metų mokėsi kartu).

Greitai aš pamačiau Sruogų šeimą. Vasarą jie visi trys atvažiavo paviešėti į mūsų ūkį – Šilo Pavėžupį, esantį už Šiaulių. Iš tos neilgos viešnagės mažai ką atmenu: jie buvo gal kokias penkias-šešias dienas, o aš nebuvau drąsus vaikas. Išliko tik vaizdas, kaip jie važiavo namo. Buvo su savo automobiliuku, man nematytos formos, su kuriuo nemažai išvažinėjo Lietuvą. Jis buvo dvivietis,

su nudengiamu brezentiniu viršum. Užpakalyje, bagažinės vietoje, atkėlus dangčius, – dar sėdynė dviem žmonėm. Čia paprastai sėdėdavo Dalia su Dzinguliu, rudu simpatišku taksiuku, kuris visada važinėdavo drauge. Tada man didžiausią įspūdį paliko jų odinės kepurės, susegamos po smakru. Sėsdami į mašiną, visi trys tokias užsidėjo. Man, sodžiaus mergaitei, tai buvo nematyta ir nauja. Tačiau, važiuojant atviru automobiliu, jos buvo labai reikalingos.

Mūsų tėvai su Sruogomis labiau suartėjo, kai tėvas Stasys Pūtvis (Putvinskis) buvo žemės ūkio ministras ir mes gyvenome Kaune. Mudvi su seseria tada lankėm Kauno III valstybinę gimnaziją, kurioje dėstė Vanda Sruogienė, sesuo mokėsi kartu su Dalia. Tėvui atsistatydinus, sugrįžome į ūkį, o sesuo pasiliko Kaune ir gyveno pas Sruogas.

1939–1940 mokslo metus ir aš praleidau pas juos. Tada artimiau pažinau Sruogų šeimą. Tiesa, man tuomet buvo trylika metų, buvau dar labai vaikiška ir tiesiogiai apie Sruogą mažai ką galiu papasakoti. Viena žinau aiškiai: jų šeima buvo labai darni. Man atrodo, Sruoga labai mylėjo savo dukterį, o Dalia gerbė ir mylėjo tėvą. Ji visada vadindavo jį Baliu. Jau gerokai vėliau, būdama daug vyresnė, supratau, kad kreipinys visai nelemia žmonių santykių. Kreipinys – tai tik įprastinė išorinė forma.

Sruogų šeimos nariai buvo trys atskiros stiprios individualybės, papildžiusios viena kitą ir sudariusios turtingą ir darnią visumą. Aš niekada negirdėjau ir nepastebėjau tarpusavy reiškiamų sentimentų ar švelnumų, bet niekada negirdėjau pakelto tono ar nekantrių balsų. Sruogienė buvo ypatingai taktiška ir švelni moteris, bet taip pat griežta ir turinti aiškią savo liniją. Ji viską mokėdavo padaryti švelniai, tarsi savaime. Gimnazijoj ji man nedėstė, ir aš labai to gailėjausi. Mane prie jos traukė, nors ir nedrįsau to parodyti.

Sruoga buvo irgi labai švelnios sielos. Aš žinau, kad jis buvo sudėtinga natūra, slepianti savyje daug prieštaravimų. Namuose jį matydavau tylų, dažniausiai paskendusį savo mintyse. Kasdieniniais namų reikalais jis, atrodo, nesirūpindavo. Sruogienės dėka jie tvarkydavosi tarsi savaime.

Kai apsigyvenau pas Sruogas, jie neseniai buvo persikėlę į naują namelį Ramiojoj gatvėj. Atsimenu, kaip buvo ruošiamos įkurtuvės. Turėjo būti nemažai svečių, ėjo pasiruošimo darbai virtuvėje. Sruoga pasišaukė mus tris (seserį, Dalią ir mane), kad padėtume jam. Kadangi svečiams reikėjo aprodyti visą namelį, jis norėjo tą

apžiūrą palengvinti. Davė mums baltus popieriaus lapus, ant jų spalvotais pieštukais rašėme jo padiktuotus pavadinimus ir segiojom ant kiekvieno kambario durų. Sruoga buvo labai rimtas, susikaupęs galvojo, o kai padiktuodavo – nors plyšk iš juoko. Gaila, neatmenu visų tų pavadinimų. Laiptuose į antrą aukštą buvo prisegtas užrašas „Kančių kelias". Prie mūsų kambario durų – „Rūtų darželis (prašau nelasavoti)". Mat duryse nebuvo nei rakto, nei kabliuko, reikėjo kažkaip užtikrinti mūsų ramybę. Bet svečiai vis tiek ateidavo pasižiūrėti „rūtų" net mums sumigus.

Kai Vilnius buvo prijungtas prie Lietuvos, Sruogienė išvažiavo į Vilnių. Parvažiuodavo kiekvienos savaitės pabaigoje. Be jos namely tarsi pasidarė tyliau, bet viskas ėjo savo tvarka. Sruoga vis dirbdavo kabinete, rašydavo ir gerdavo stiprią arbatą, kurios reikėdavo jam atnešti, arba jis pats išeidavo jos paieškoti su stikline rankoje. Gan dažnai pas jį kas nors apsilankydavo. Iš dažnesnių svečių atmenu Petrą Cvirką, Romualdą Juknevičių, Algirdą Jakševičių. Jau nekalbant apie Vincą Krėvę, kuris gyveno netoli ir ateidavo palošti šachmatais. Kartais kuris nors iš svečių pasilikdavo vakare gerti arbatos. Matyt, jų pasikalbėjimai dar būdavo nebaigti. Prie stalo jie savo kalbos netęsdavo, Sruoga paprastai valgydavo tylus. Po vakarienės, stiklu arbatos nešinas, grįždavo su svečiu į kabinetą. Jei kas nors pašalinis vakarieniaudavo, mus tris labai imdavo juokas. Toks buvo mūsų amžius, kai norisi juoktis tada, kai nedera. Ir apskritai, Daliai vadovaujant, mes sugebėdavom gana linksmai leisti laiką.

Kartą, atmenu, vakarieniavo Algirdas Jakševičius. Jis buvo jaunas, dar nevedęs. Sruoga vertino jį kaip labai gabų, daug žadantį artistą. Susėdome visi už stalo. Mes trys buvome ypač linksmai nusiteikusios, turėjom vis tramdyti juoką, kuris taip ir kuteno paširdžius. Stengėmės viena į kitą nežiūrėti ir vis tykojom, kada ištuštės svečio ar Sruogos stiklas. Mat pripilti naujos arbatos reikia eiti į virtuvę, o tai labai gera proga laisvai pasijuokti. Jakševičius taip pat užsikrėtė mūsų beprasmišku linksmumu: pamatėm, kaip geriant arbatą virpa jo lūpos. Tik vienas Sruoga sėdėjo tylus, paskendęs mintyse ir nieko nepastebėjo. Nežinau, kuo mums būtų pasibaigusi ši vakarienė, bet išgelbėjo muzika. Per radiją transliavo afrikietiškas melodijas, labai neįprastas mūsų ausiai, tiesiog juokingas. Į jas atkreipė dėmesį ir Sruoga. Pradėjo juoktis. Tai buvo gera proga išsijuokti visiems. Ir Jakševičius juokėsi daugiau, negu buvo vertos tos afrikietiškos melodijos...

Šiaip Sruogos aš vis dėlto gerokai varžiausi. Kaip minėjau, nebuvau drąsi, o gyvenau su juo ne taip jau ilgai (vienerius mokslo metus). Iš ryto sutikdavau jį tamsiai rudu chalatu einantį į vonią arba iš jos. Tada jis tarsi ir nepastebėdavo nieko. Dieną, prie pietų stalo ar šiaip laisvalaikiu jis dažnai mus užkalbindavo, vadindavo ciocėmis. Man tas labai patiko, tarsi pajusdavau jo šiltą dėmesį. Kažkaip jaukiai, juokingai nuskambėdavo šis jo žodis.

Su Dalia jo santykiai buvo artimi. Jis padėdavo jai matematikoje, treniruotės dėlei spręsdavo su ja uždavinius. Manau, kad iš tėvo ji gaudavo ir kitokių konsultacijų, ypač literatūros srityje. Atrodo, kad Dalios vidinis ryšys su tėvu buvo labai stiprus. Išvažiavus Sruogienei į Vilnių, Dalia miegodavo pas jį miegamajame, o jis pats tarsi dažniau ieškodavo mūsų draugystės. Gal jam būdavo ilgu, gal trūko kažkokios šilumos...

Atsimenu, kartą sekmadienį pasišaukė mus žaisti su juo šachmatais. Mes šachmatais žaisti nemokėjom, aš tik žinojau figūrų ėjimus. Žaidė su visomis iš eilės. Jam pasirodė, kad aš geriausiai žaidžiu, gyrė mano galvoseną ir labai norėjo, kad pasilikčiau dar žaisti. Buvo kažkodėl labai sentimentalus, o tie jo gyrimai man atrodė padidinti. Mes visos trys ruošėmės kažkur eiti, ir aš jokiu būdu nenorėjau pasilikti, o šachmatais žaisti visai neatrodė įdomu. Ir išėjome. Kitos dienos pavakary pas jį prisirinko svečių, kambariuose buvo neįprastai šviesu. Tą vakarą iki vėlumos linksminosi jo bičiuliai artistai, atėję, kiek supratau, su savo vaišėmis. Kad apsigintume nuo „rūpestingų" jo draugų, kurie bandė įsiveržti ir kitą dieną, pasikvietėm dr. Juozą Nemeikšą, artimą Sruogų šeimos bičiulį. Svečiai, radę tokį negeriantį draugą, buvo priversti pasitraukti ir palikti Sruogą ramybėje. Pats Sruoga, matyt, jautėsi nekaip, buvo labai graudus. Po kelių dienų Sruogienei parvažiavus iš Vilniaus, viskas susitvarkė.

Tai vienintelis kartas per tuos metus, kai aš mačiau Sruogą išsimušusį iš kasdieninių vėžių. Šito, be abejo, nebūtų atsitikę, jei Sruogienė būtų buvusi namie.

Pavasarį, mokslo metams besibaigiant, (buvo birželio 15-ta) tarybiniai tankai užplūdo Kauno gatves. Mudvi su seseria ruošėmės namo. Visada parvažiuodavom vienos, o šį kartą visi Sruogos, susirūpinę ir sujaudinti, nuvežė mus savo automobiliuku į geležinkelio stotį. Ten ir atsisveikinom, nežinodamos, kad išsiskiriam labai ilgam, o su Sruoga – suvisam.

Liepos mėnesį, prieš pat rinkimus areštavo mūsų tėvą, ir daugiau jo nebematėm. Mirė jis 1942 metų pavasarį Gorkio kalėjime nuo išsekimo. 1941-ųjų birželį mamą ir mus, tris vaikus, ištrėmė iš Lietuvos. Sugrįžome po penkiolikos metų. Apie Sruogų likimą jau žinojome iš laiškų. Su Dalia ir p. Vanda pradėjome susirašinėti, ir tas ryšys tęsiasi iki šiol.

Balį Sruogą dabar pažįstu daug giliau nei vaikystėje, pas juos gyvendama. Bet tai jau ne praeities prisiminimai, o tolesnis bendravimas su žmogumi, kuris išlieka gyvas savo begaliniai jautrios širdies, sąžinės, talento ir meilės gimtajam kraštui dėka.

Vilnius, 1972–1996
LLTIR, f. 53, b. 1131

DARIJA ZUBOVAITĖ-PŪTVIENĖ

Sruogos žmoną, Daugirdų Vandą šiek tiek pažinojau iš studentavimo laikų Vokietijoj. Porą kartų tenai važiavome kartu. Tai buvo nepaprastai simpatinga, labai išsilavinusi, aukštos inteligencijos mergaitė, be to, ir išoriškai labai patraukli.

Kai pasklido žinia, kad ji išteka už Balio Sruogos, daug kas nustebo, sakė, kad jisai jai ne pora, net teko girdėti: „gaila mergaitės", „pražus mergaitė". Kiek tuokart suvokiau, Balys Sruoga buvo neramus, kunkuliuojantis, amžinai kažko ieškąs, veržlus, daug kančios, susižavėjimo ir nusivylimo savy nešąs žmogus. O kartais, kad „palengvintų sau dūšią nuo gyvenimo sunkumų", griebdavosi ir taurės... Galbūt todėl ir baidėsi kai kurie, ir gailėjosi Vandos.

Bet vis dėlto mergaitė nepražuvo!

Prieš vedybas juodu ilgai draugavo, pažino vienas kitą, ir tas labai sustiprino jų sąjungą. Namelis, kuriame dabar yra Sruogos muziejus, išdygo jų bendrų pastangų dėka. Kiek čia buvo džiaugsmo ir įkvėpimo, kasant pirmus griovius pamatams, sodinant vaisių medelius, dekoratyvinius augalus, tvarkant gėlynus. Darbščios rankos išgražino pliką, tuščią sklypą, ir su entuziazmu kartojamas žodis „bus" – įsikūnijo. Išaugo jaukus namelis, sode plėtėsi obelys, kriaušės, vešėjo ir kerojo nepaprasto grožio alyvų krūmai, gėlės. Visa aplinka teikė jaukumą kiekvienam ją pamačiusiam.

Sruoga, kadaise karštas alpinistas, kaip erelis skraidė tolimose Alpių kalnuose, gamtos beribėse sėmė įkvėpimo, o gal ir nusiraminimo savo audringai sielai, bet nepasimetė toje galingoje gamtoje ir nesijautė joje nykštukas. Taip ir dabar, gyvendamas mažame sklypely, nevirto nykštuku, ne! Jo milžino širdis buvo kupina troškimo veikti, ieškoti teisingų kelių tam, ką mylėjo labiausiai, – savo Tėvynei.

Būdamas profesoriumi, jis daug bendravo su jaunimu, su savo studentais, kuriems visuomet liko prieinamas ir pasiekiamas. Jisai buvo labai jautrus tiems, kurie bandė išlieti savo jausmus poezijoj, globojo juos. Mano duktė Julija, būdama dvylikos-trylikos metų, irgi rašė eilėraščius. Kartą paskaičiau Baliui Sruogai porą jos kūrinėlių. Jis labai teigiamai atsiliepė apie juos, patarė neapleisti to potraukio ir sakė: „Bet dirbti reikia daug, reikia dirbti..."

Sruoga turėjo artimų draugų ir iš savo bendraamžių. Dažni jo svečiai Krėvė-Mickevičius, Šilingas, Šilkarskis, daktaras Nemeikša ir kiti. Kai vidury eidavo labai aukšto ūgio Sruoga, o jam iš šonų Krėvė ir Šilingas (abu žemi), susidarydavo originali grupė. Sruoga sakydavo: „Eina kandeliabras".

Kadangi mano dukros 1938–1940 m. laikotarpiu gyveno pas Sruogas, aš dažnai pas juos apsilankydavau. Balys daug dirbo, ruošėsi paskaitoms, rašė savo veikalus. Jo kabineto slenkstį peržengdavau didelės pagarbos kupina. Rašomasis stalas užverstas popieriaus lapais, primargintais smulkia rašysena. Šalia visuomet stiklas stiprios arbatos (Balys pripažindavo tik labai stiprią, beveik kavos spalvos arbatą). Namuose jis būdavo tylus, daug nekalbėdavo, bet jei ką pasakydavo, tai svariai. Ir humoras jo santūrus, net rimtas. Visus kitus prajuokins, o pats tyli...

Viešėdama pas Sruogas, visuomet gėrėjaus harmoningu jų šeimos sutarimu. Sunku pasakyti, kuris kuriam iš jųdviejų buvo reikalingesnis. Jie begaliniai pildė ir rėmė vienas kitą, buvo taip dvasiškai suaugę, kaip gyvenime nedažnai atsitinka. Karšta mylinti Vandos širdis, jautri gėriui ir grožiui jos siela buvo nepamainoma tam nuolat ieškančiam, kažko trokštančiam, kartais ir silpnam milžinui. Nepalaužiama jos valia ir stipri ranka gal ne kartą gelbėjo jį nuo blogio, slopino šešėlį, kuris dažnai jį lydėdavo. Be to, kaip istorikė, buvo patikimas ramstis ir žinių tiekėjas. Drauge jie nepaskendo vienas kitame, bet didvyriškai išlaikė kiekvienas savo spalvingus bruožus ir gausino tas moralines jėgas bei gabumus,

kuriuos savy turėjo. Vienas kitam su pasitikėjimu atsidavę, jie dėjo savo karštų širdžių aukas į vieną didį aukurą, kurio vardas – Tėvynė.

1972
LLTIR, f. 53, b. 1132

JOLITA SRUOGAITĖ

Mano tėvelis Juozas Sruoga ir rašytojas Balys Sruoga buvo broliai. Apie 1939 metus mes pasistatėme namą Kaune ir apsigyvenome dėdės kaimynystėje. Tuo metu aš buvau dar visai nedidelė mergaičiukė, tačiau kai kurie epizodai gyvai išlikę atmintyje iki šių dienų. Bėgiodavau ne tik savo kieme, bet nulėkdavau ir į Sruogų kiemą, todėl dėdę matydavau gana dažnai.

Sruoga mėgo vaikus ir mokėjo su jais bendrauti. Nors buvo aukštas, stambus, rūstesnio veido ir aš jo truputį privengiau ir prisibijojau, bet drauge dėdė mane traukė ir visada maloniai pakalbindavo. Prisimenu, jis dažnai bendraudavo su dukra Dalia, padėdavo jai ruošti pamokas. Matydavau juos sėdinčius prie didelio ilgo stalo ir dirbančius. Kartą išgirdau kartojamas sąvokas „plius minus", „plius minus". Ilgai sukau galvą ir niekaip negalėjau suprasti, kas tai per dalykas. Pati savęs pagailėjau, jog dar esu maža ir nieko nesuprantu, širdyje prisiekdama, kad greitai užaugsiu, nueisiu į mokyklą ir viską išmoksiu.

Kartais mes pietaudavome pas dėdę. Aš, kaip vaikas, prie stalo valgydavau lėtai ir ilgai. Dėdė kartą neiškentęs tarė:

– Kas lėtai valgo, tas lėtai dirba.

Aš susigėdau, stengiausi papietauti kuo greičiau ir bėgti šalin nuo stalo.

Dėdė mėgo sportą. 1939 metais, kai Kauno sporto halėje vyko Europos krepšinio čempionatas, jis susidomėjęs sekė jo eigą, lankydavosi varžybose. Labai mėgo lošti šachmatais.

Dėdė daug rūkė, pats darė papirosus. Atsimenu, turėjo gražią senovišką dėžutę tabakui dėti ir papirosų kimšimo mašinėlę. Aš dažnai susidomėjusi stebėdavau, kaip jis kimšdavo papirosus.

Mylėjo gyvulius, ypač šunis. Kiek prisimenu, jų namuose visuomet gyvendavo jei ne du, tai bent vienas šuniukas.

Kai mano tėveliai pasistatė namą, jie su dėdės mašina nuvažiavo į mišką ir parsivežė berželį, kurį pasodino prie namų. Berželis auga dar ir šiandien, nors tarp gyvųjų jau seniai nebėra nei dėdės, nei mano tėvelių.

1975, kovo 16
SMM, inv. nr. P 1338

VLADIMIRAS ZUBOVAS

Aš giminiavausi su Balio Sruogos žmona Vanda Daugirdaite. Giminystė buvo gana tolima. Kai ji ištekėjo už Sruogos, mūsų santykiai pasidarė artimesni. Jie ateidavo pas mus į svečius, mes nuvažiuodavome į V. Daugirdaitės-Sruogienės tėviškę Būgius, kur kartais rasdavom ir Sruogą. Netgi su savo būsima žmona Danute Čiurlionyte pažintį atnaujinau pas Sruogas.

Savo namuose jie mėgdavo ruošti vakarus, į kuriuos gana gausiai rinkdavosi jaunimas pabendrauti, pašokti. Šiuose vakaruose labai mėgdavo dalyvauti ir jaunuomenę mylįs Sruoga. Kai mes susituokėme, jis padovanojo mums poemą „Giesmė apie Gediminą" su užrašu „Mieliems novobrancams" (Sruoga mėgo į savo kalbą kaišioti nelietuviškus žodžius).

Aš buvau ką tik baigęs architektūros studijas Berlyne. Sruoga norėjo Kaune pasistatyti namelį ir man, kaip pradedančiam architektui, kad įgyčiau praktikos, pasiūlė padaryti namelio projektą. Aš, žinoma, sutikau. Pirmiausia susirinkę aptarėm, kaip geriausiai būtų statyti. Sruoga pageidavo, kad pirmame aukšte būtų atvira veranda, jo kabinetas, įeinamas iš prieškambario, valgomasis ir atitraukiamom užuolaidom nuo jo atskirtas mažas Vandos Sruogienės kabinetas. Vėliau tame kambaryje buvo rengiami teatro vakarai. Antrame aukšte turėjo būti miegamasis, dukros Daliuko kambarys, atskiras kambarys, balkonas. Projektu Sruoga buvo patenkintas. Iš pradžių namas buvo pastatytas Būgiuose, o vėliau atvežtas į Kauną. Statybos darbuose dalyvavo ir pats Sruoga. Atminimui padovanojo albumėlį su statybos nuotraukomis.

Mūsų santykiai su Sruoga buvo geri. Su manim, kaip architektu, apie literatūrą jis beveik nekalbėjo. Truputį rūpinosi mano bendru literatūriniu išsilavinimu. Duodavo paskaityti klasikos,

o kartais ir kiek necenzūriškų knygų („Niekšo užrašus"). Kai kada susėsdavom prie šachmatų. Sruoga lošdavo ramiai, nepykdavo pralošęs, nedžiūgaudavo ir išlošęs. Buvau girdėjęs, jog Sruoga mėgsta patriukšmauti, nevengia šiurkštesnio žodžio. Tačiau, kai dirbdavo, buvo labai rimtas, tylus, susikaupęs. Man niekada neteko girdėti iš jo šiurkštaus žodžio, matyti grubiai elgiantis.

Sruoga savo automobiliu atvažiuodavo pas mano tėvus į Žemaitiją. Su tėvu jis mėgdavo papolitikuoti, palošti šachmatais.

Buvo labai jautrus žmogus, kartais per daug viską imdavo į širdį, ne taip suprasdamas situaciją. Kartą sėdėjome ir šnekėjomės mūsų namuose. S. Čiurlionienė skundėsi, jog teatras su ja nesiskaito. Sruoga tik paraudo, pašoko ir, nieko nesakęs, išėjo. Vėliau pats dėl to išgyveno, jautėsi nesmagiai.

Kai Sruogą pirmą kartą pamačiau po Štuthofo koncentracijos stovyklos, jis jau buvo grįžęs iš Birštono sanatorijos, atsigavęs, sustiprėjęs fiziškai ir dvasiškai, todėl ypatingo skirtumo nepastebėjau.

Vėliau, pablogėjus sveikatai ir atėjus ankstyvai mirčiai, fizkultūrininkas K. Dineika pasakojo, jog liga, jo manymu, pastebėta pavėluotai, anksčiau apsižiūrėjus, Sruogą būtų buvę galima išgydyti.

1975, vasario 28
SMM, inv. nr. P 1352

JURGIS GRABAUSKAS

Pirmą kartą Sruogą pamačiau 1925-ųjų rudenį universitete. Aš buvau teisės fakulteto studentas. Tuo metu universitete buvo daug visokių studentų organizacijų – ateitininkai, aušrininkai, nepartinė studentų draugija ir t.t. Jie dažnai rengdavo susirinkimus. Vienam jų apsilankė ir Sruoga. Jis kreipėsi į studentus sakydamas:

– Vyrai! Jūs daugiau mokykitės, o ne triukšmaukite.

Studentai iš tikrųjų daug šnekėdavo, plepėdavo, o universitete sėdėdavo daugiau kaip po dešimt metų, nes tuomet nebuvo nustatyta mokymosi trukmė. Galėjai lankyti universitetą, kol tau barzda iki kelių užaugs. Tada Sruoga man padarė linksmo žmogaus įspūdį.

1936 m. kartu su juo statėmės namus. Sklypų savininkas buvo bendras: iš jo trise nusipirkome po atskiras dalis. Toje vietoje buvo

laukymė, kurioje anksčiau šaudydavo kriminalistus. Šitaip ir suartėjau su Sruoga. Aš tada dirbau valstybinių statybų kontrolės skyriuje ir patardavau, kokios medžiagos pigesnės, tinkamesnės. Drauge važiuodavome jų pirkti. Statyba vyko visą vasarą. Sruoga namo patalpų išdėstymą išplanavo pats. Maišė cementą, kasė pamatams griovelius, sakydamas, kad tai viena geriausių sporto rūšių. Užpirkdamas medžiagas, pats eidavo į lentpjūvę, rinkdavosi lentas, rąstus. Dirbo su džiaugsmu, patenkintas. Dažnai šeštadieniais drauge nueidavom išgerti alaus, pasikalbėti apie ateinančių dienų darbus.

Kartą buvo toks atsitikimas. Stogdengys, mėgėjas išgerti, užlipęs ant stogo dėti čerpes, pradėjo šaukti:

– Profesoriau, duokit išgerti, kitaip nukrisiu.

Aš buvau netoliese, kaimynystėje. Sruoga manęs paklausė:

– Ką man su tuo durnium daryti?

– Palaukit, tuoj sutvarkysim, – atsakiau.

Užlipau ant stogo ir sakau stogdengiui:

– Ar tu lipsi žemyn, ar tave reikės numesti?

Žmogus, pamatęs, kad čia nejuokaujama, nulipo ir vis tiek rizgo į akis Sruogai, kad tas duotų jam išgerti. Profesorius išsiėmė vieną litą, padavė ir sako:

– Prapulk, kad daugiau čia tavęs nematytumėm!

Darbininkas į darbą nebeatėjo.

Tuo metu mūsų namų rajone dar nebuvo vandens. Miesto savivaldybė vandentiekį buvo įvedusi tik iki Vydūno alėjos galo. Tai sudarė daug sunkumų. Sruoga kreipėsi į savivaldybę, prašydamas, kad greičiau įvestų vandentiekį. Miesto savivaldybė aiškino tam neturinti lėšų. Sruoga pasiūlė iš apylinkės namų savininkų surinkti pinigus, atiduoti juos savivaldybei, o vėliau ji tą sumą atskaitys už teikiamą vandenį. Pats Sruoga iš penkių namų savininkų surinko po 300 litų ir įteikė juos savivaldybės įstaigai. Tų pačių metų rudenį vanduo buvo įvestas į Sruogos bei kitus keturis namus.

Prisimenu dar vieną įdomų epizodą. Mes tada dar tik statėme namus, netoliese baigė statyti šv. Antano bažnyčią, ir liko daug statybinės medžiagos. Kartu su Sruoga norėjome jos nusipirkti. Nuėjome pas kleboną, išdėstėme prašymą, bet tas nesutiko. Sruoga sako:

– Na ir krienas, tas mūsų klebonas.

Į namus gyventi įsikėlėm 1937 m. spalio mėnesį. Kai įsikėlėm, dar ne viskas buvo baigta, sienos netinkuotos, išmuštos popieriais.

Vasarą Sruoga mėgdavo sėdėti sode, pavėsinėje, rašinėti ir priiminėti svečius. Dažnai užsukdavo V. Krėvė-Mickevičius, kuris gyveno netoliese – Vydūno alėjoje. Buvau pažįstamas su jo dukra, todėl, pamatęs jį pas profesorių, ateidavau ir aš. Beveik visada prasidėdavo linksmas pokalbis, pajuokavimai.

Vėliau su Sruoga susitikdavome tik retkarčiais, nes abu turėjome daug darbų.

1975, kovo 15
SMM, inv. nr. P 1291

PETRONĖLĖ SAVICKAITĖ

Mano tėvai buvo Balio Sruogos uošvio Kazio Daugirdo dvaro kumečiai Būgiuose. Vanda Daugirdaitė-Sruogienė prašė, kad važiuočiau į Kauną pas juos tarnauti. Išbuvau ten apie dešimt metų. Gyveno jie tada Žemuogių g. 4a. Jų duktė Dalia buvo vienerių metų. Aš užauginau ją.

Algos gaudavau šešiasdešimt-septyniasdešimt litų. Sruogienė nupirkdavo dovanų, svečiai duodavo išeidami. Darbo turėjau daug.

Gyveno jie gana kukliai: baldai, drabužiai, baltiniai paprasti. Maistas jų taip pat buvo paprastas, ne toks, kaip kitų to laiko Kauno ponų.

Aš keldavausi pusvalandžiu anksčiau už šeimininkus. Juos žadindavau septintą valandą. Aštuntą turėdavo būti darbe. Pietaudavo apie trečią. Šeimininkai vienas be kito nepietaudavo. Prie stalo sėsdavome visi kartu. Mane laikė šeimos nariu.

Didelių vaišių nekeldavo, bet draugų dažnai ateidavo, gerdavo arbatą. Sruoga labai mėgo juodą kavą. Vakare eidamas į savo kabinetą, jos nešdavosi didoką ąsotį, o ryte jį rasdavau tuščią. Sruoga dirbdavo iki vidurnakčio. Jis sakydavo, kad geriausia rašyti naktį, kai visur tylu, aplinkui nė gyvos dvasios.

Sugyveno jiedu labai gerai. „Mūsų net mintys sutampa", – juokdavosi Sruoga. Žmonai būdavo nemalonu tada, kai Sruoga imdavo gerti. Jis labai gerbė žmoną, pasakyčiau, net varžydavosi jos, stengdavosi, kad nepastebėtų jo girto. Tokių atvejų būdavo retokai.

Sruoga buvo tiesaus, atviro būdo, geros širdies, mane užjausdavo, buvo paprastas. Kiti Kauno ponai buvo išdidūs, pasipūtę,

tarnaitę laikė daikto vietoje. Sruoga sakydavo, nekenčiąs miesčionių, tuščiagalvių ponų, – girdi, neseniai su botagu vaikščiojo, o dabar jau nebežino, kuo dėtis. Kartais net prie savo svečių, draugų sakydavo, kad jam artimiausi paprasti darbo žmonės, kurie savo rankomis sukuria visokias gėrybes.

Vieną kartą, duodamas giminaičiui studentui pinigų, Sruoga liepė jam su manimi nueiti į kiną. Šis pasakė neisiąs su tarnaite. Tada Sruoga išvadino jį piemeniu, nekultūringu asmeniu. Susierzinęs pasakė jam gerą pamokslą apie paprasto žmogaus vertę, kalbėjo, kad tarnaitė gali būti šimtą kartų garbingesnė už daugelį panelių.

Aš girdėjau šį pokalbį būdama virtuvėje ir atvirai pasakiau šeimininkui, kad neturiu nė mažiausio noro su tokiais ponaičiais vaikščioti po kinus. Po kiek laiko studentas manęs atsiprašė, bet mūsų santykiai nepasitaisė.

Sruoga darė man didelį poveikį, iškeldamas orumo, pagarbos, kultūringo elgesio su kiekvienu žmogumi reikalingumą. Tiek pas juos tarnaudama, tiek vėliau ir pas kitus, jaučiausi lygi su kitais, nesižeminau prieš ponus.

Sruogienė išmokė mane gaminti maistą, skalbti, atlikti kitą namų ruošą. Ji buvo didelio takto, kultūringa moteris, visada gražiai, mandagiai su visais elgėsi. Kiek tik galėdama man padėdavo.

Savo dukros Dalios nelepino, iš mažens pratino prie darbo, knygos. Žiūrėjo, kad gerai mokytųsi, netinginiautų, būtų tvarkinga. Dalia vadino tėvą vardu. Jų santykiai buvo draugiški. Neprisimenu, kad būtų buvę kokių nors barnių, pykčių.

Papasakosiu tokį juoką. Kartą, pamatęs ateinantį M. Lipčių, Sruoga liepė man pasakyti, kad jo nėra namie. Tai pasakęs, nuėjo į vonią. Dalia, matyt, girdėjo. Kai atidariusi duris Lipčiui pasakiau, kad šeimininko nėra namie, Dalia uždusus atbėgo ir išpyškino: „Petrute, meluoti negalima. Balys namie, vonioje". Lipčius daugiau nesirodė. Sruoga labai džiaugėsi, nes jo labai nemėgo.

Sruoga dažnai eidavo į teatrą, kiną. Vesdavosi ir mane, nupirkdavo bilietą.

Jis labai rūpinosi savo tėvais, ypač motina. Kurį laiką ji gyveno Kaune, buvo vedžiojama pas gydytojus. Motina manęs klausinėjo, ar Balys eina į bažnyčią. Žinojau, kad neina, bet nenorėjau užgauti jos širdies. Motina prašė nuvežti ją į Pažaislį. Važiavom visi, tik Sruogienė negalėjo. Sruoga įėjo į bažnyčią ir stovi su kepure. Aš jam priminiau, kad reikia ją nusiimti. Tada jis viską

darė sekdamas mūsų pavyzdžiu, nenorėdamas įskaudinti savo mylimos motutės.

Vasaros atostogas praleisdavome Būgiuose. Tik kelioms dienoms šeimininkai nuvažiuodavo į Palangą. Dalią palikdavo su manimi pas senelį Daugirdą.

Sruoga labai mėgo kalnus. Turėjo daug nuotraukų iš kelionių po Alpes. Dar studentaudamas su būsimąja savo žmona keliaudavo. Regis, man tarnaujant buvo suorganizavęs jaunimo ekskursiją. Kai imdavo pasakoti, rodyti nuotraukas, tai viską pasaulyje užmiršdavo. O kaip gražiai mokėjo kalbėti apie ledynus, snieguotas viršūnes, saulės tekėjimą kalnuose! Aš tada buvau jauna, klausydavau susižavėjusi.

Grįžęs iš lagerio, Sruoga buvo labai pasikeitęs. Skųsdavosi bloga sveikata, buvo liūdnas, nusiminęs. Jautėsi nelaimingas, kad nerado savo šeimos. Prisiminęs Dalią ir žmoną, staiga nutildavo, susiimdavo rankomis galvą ir tylėdavo. Mačiau jį graudžiai verkiantį.

Kartais paprašydavo, kad parūpinčiau produktų. Davė parduoti savo kostiumą. Kvietė apsigyventi jo statytame namelyje ir prižiūrėti viską, kad grįžusi žmona su Dalia rastų čia jaukų židinį. Tačiau tuometinės aplinkybės neleido man patenkinti rašytojo noro.

Akmenės r., Ašvėnai, 1963, gegužės 15
LLTIR, f. 53, b. 357
Užrašė M. Grigaitytė

ONA BAGDONAITĖ

Kai siuvau pas Sruogas, mes labai susigyvenom. Jie nieko nuo manęs neslėpdavo, ir apie politiką kalbėdavo, ir apie kitką. Net Adolfo žmona Tatjana sakydavo, kad aš jai geriausiai įtinku. O ji buvo tikra ragana.

Teko siūti ir Sruogų naujame name. Ten būdavo labai šalta, tik kokie šeši laipsniai šilumos. Namas didelis, prikūrent sunku. Jie patys išeidavo į darbą ir nejausdavo. Mergaitės gyveno viršuje, kur šilčiau.

Petronė pagamindavo Daliai priešpiečiams „niekutį". Mes kartu valgydavom, ir Dalia sakydavo: „Onutė yra mano draugė".

Pas Sruogas esu valgiusi tokį valgį, kurio niekur kitur neragavau: naminius lakštinius, sumaišytus su varške.

Anksčiau vyrai nepasirodydavo be galstuko. Ne taip kaip dabar. Vieną sykį Sruoga išėjo iš kambario vienmarškinis, nes nežinojo, kad esu pas juos. Mane pamatęs, tuoj užsidengė rankomis kaklą ir pasakė: „Atsiprašau."

Kauno r., Vingytės k., 1975, liepa-rugpjūtis
Užrašė E. Rimkaitė

STASĖ PIRMENAITĖ-VIRKUTIENĖ

Kadangi esu viekšniškė, gerai pažinojau Balio Sruogos uošvį Kazimierą Daugirdą ir Vandą Daugirdaitę-Sruogienę. Jų ūkis, dvaru vadinamas, buvo netoli Viekšnių, Būgiuose. Viekšniuose ir apylinkėje Daugirdas buvo gerai žinomas. Jis ilgai dirbo girininku ir valdė savo dvarą. Buvo bajoriškos išvaizdos, nors prašmatnių drabužių ir nenešiojo. Grįžo iš Rusijos apie 1920 metus. Greitai pakėlė ūkį, sutvarkė trobesius, išmoko lietuvių kalbos.

Garsėjo griežta tvarka, išdidumu, bet kartu buvo sąžiningas, mokėjo didesnes algas samdiniams, maistas buvo geresnis kaip pas kitus gaspadorius. Užtatai dirbti reikėjo nuo saulės užtekėjimo iki nusileidimo.

Daugirdas į Viekšnius atvažiuodavo su „furmanu". Sėdėdavo vienas užpakalyje. Vėliau supaprastėjo, ypač 1940-aisiais, pasidarė demokratiškas. Ranką darbininkui ištiesdavo.

Vanda Daugirdaitė-Sruogienė, užaugusi, galima sakyti, be motinos, pas savo tetas, buvo netekusi to išdidumo, bajoriško pasipūtimo. Ji buvo gana draugiška su žmonėmis, jų net mėgstama. Ėjo šnekos, kad parveždavo tarnaitėms dovanų, lauktuvių. Buvo graži, malonios išvaizdos, mokėjo pakalbėti.

Visiems įdomu ir malonu buvo pamatyti Daugirdo žentą, Kauno universiteto profesorių ir rašytoją Balį Sruogą. Man jis pasirodė milžiniško ūgio, rūstus, užsimąstęs, labai protingas, nešnekus žmogus. Atvykęs visad aplankydavo Biržiškienę, kur susirinkdavo ir sūnūs.

Vėliau Daugirdas parūpino Sruogai statybinę medžiagą (ėjo kalbos, kad nupirkęs medinį namą). Ją gabeno į Kauną, ir ten,

Ramiojoje gatvėje, gražioje vietoje Sruoga pasistatė namą, pasodino keletą vaismedžių bei vaiskrūmių.

Biržiškų šeimininkė, suvaikėjusi senutė, apsisapnavusi sudegino gausią vertingą medžiagą, kurią Biržiška buvo surinkęs apie Daukantą. To baisiai gaila.

1963, spalio 24
LLTIR, f. 53, b. 354
Užrašė M. Grigaitytė

ONA SAVICKAITĖ-BUTKIENĖ

Mano tėvai buvo kumečiai Būgių dvare. Aš ištarnavau pas Kazį Daugirdą dvidešimt ketverius metus. Dvylika metų dirbau „pakajava" ir dvylika – laukuose.

Mano tėvai atsikėlė į Daugirdo dvarą apie 1913-uosius. Tada jį valdė nuomininkas latvis. Dvaras buvo apleistas. Trobos seniai statytos, didelės. Grįžęs Daugirdas ėmėsi energingai tvarkyti ūkį. (Tiesa, pirmoji parvažiavo Vanda Daugirdaitė, bet pasidairiusi vėl išvažiavo.) Pamažu gerai sutvarkė savo dvarą. Lentelėmis naujai perdengė stogus, tvarkingai aptvėrė visą sodybą.

Daugirdas save laikė senos bajorų giminės palikuoniu. Mes vadinome jį „ponu". Jis buvo griežtas, išdidus, reikalavo tvarkos, klusnumo, visur sukinėjosi, apibardavo blogai dirbančius, žiūrėdavo, kad nežūtų nė viena varpa. „Grūdelis prie grūdelio – ir pūrelis", – sakydavo. Taip žiūrėti į ūkio reikalus vertė ir mus. Per visą savo tarnavimo laiką kokius keturis ar penkis kartus esu gavusi nuo jo barti. Prisimenu, kad teisingai.

Daugirdas samdė tris mergas, du ar tris vaikius (bernus), kartais pusbernį, skerdžių su šeima. Vaikiai algos gaudavo 500–600, mergos 350–420 litų. Vasarą būdavo dieninininkų. Vieniems jų mokėdavo, kiti atidirbdavo už gautą sėklą, pašarą, statybinę medžiagą ir kt. Laikė dvi ar tris kumečių šeimynas, kurios dvare dirbdavo ištisus metus. Kumetynai buvo pamiškėje. Vėliau Daugirdas pastatė naują kumetyną. Kumečiai gaudavo trisdešimt centnerių grūdų, vežimą dobilų, šieno, mažame žemės sklypelyje sodindavosi bulvių, daržovių, laikė vieną ar dvi karves, kurias ganė kartu su dvaro gyvuliais.

Dvaro dirbamos žemės buvo 65 ha, miško 25 ha. Daugirdas apie dvylika metų buvo girininkas. Prisimenu – sodindavome eglaites.

Dirbdavom laukuose nuo saulės užtekėjimo iki nusileidimo. Karščių metu būdavo trys keturios valandos pokaičio. Kai Daugirdas ar pats, ar padedant Sruogai įsitaisė visas žemės mašinas, pasidarė lengviau.

Pusryčiai būdavo septintą aštuntą valandą. Daugiausia duodavo riebią košę su pienu. Dvyliktą pietaudavome. Pavakarių gaudavome sūrio, sviesto, kavos ar pyrago su uogiene ir pienu. Vakare valgydavom pieninską sriubą ar pieną. Sodo ir daržo gėrybėmis galėdavom naudotis kiek norėjom.

Algos pas Daugirdą buvo didesnės, maistas irgi geresnis. Daugirdas buvo griežtas, bet teisingas. Negirdėjau, kad būtų kam nors algą nusukęs, dienininkus nuskriaudęs. Todėl tiek šeimyna, tiek kumečiai čia ilgai užsibūdavo.

Vanda Daugirdaitė pas tėvą parvažiuodavo kiekvieną vasarą. Visi ją gerbė ir mylėjo. Ji buvo labai geros širdies, paprasta, draugiška. Parvažiavusi visus išbučiuodavo, apdalindavo lauktuvėmis, su kiekvienu rasdavo kalbą. Labai mylėjo vaikus. Dirbdavo sode, darže, o kartais ir laukuose. Mokėjo skaniai valgius gaminti, siūti, megzti, siuvinėti. Vasarą virdavo uogienes.

Pasipasakojo, kad jos motina anksti mirė. Augino tetos, motinos seserys. Gimusi buvo Kaukaze. Jos motina Jadvyga Paulavičiūtė kilusi iš Pavirvytės Paulavičių dvaro. Jų buvo trys seserys ir brolis. Šis per vieną naktį prakortavęs savo tėviškę – dvarą. Mes matydavome, kad Daugirdaitei kartais būdavo nemalonu dėl kieto savo tėvo būdo. Ji turbūt buvo nusidavusi į motiną.

Kai sužinojom, kad per vienas Kalėdų atostogas Būgiuos apsilankys mūsų panelės kavalierius, visa šeimyna smalsiai laukėme. Balį Sruogą iš stoties parvežė kumetis Rimkus (Vanda jau anksčiau buvo atvykusi). Jis visiems gyrėsi, kad svečias jam išmetęs net dešimt litų. Džiaugėsi, kad mūsų panelė gausianti gerą vyrą. Daugirdaitė nusišypsojusi jam pasakė, kad greičiausiai Sruoga patikęs dėl tų dešimties litų.

Sruoga svečiavosi tiktai kelias dienas. Kadangi buvo žiema, daugiausia buvo kambaryje, o vakarais išeidavo pasivaikščioti. Atrodė man labai aukštas, lėtas, mažakalbis žmogus. Vėliau šis pirmas įspūdis nepasitvirtino.

1924 m. kovo 19 dieną, per šv. Juozapą, šokome Vandos Daugirdaitės ir Balio Sruogos vestuves. Jaunieji susituokė Viekšnių

bažnyčioje. Buvo gavėnia, todėl didelių vestuvių nekėlė. Jaunieji su šeimyna valgė ir gėrė alų, šoko ir dainavo. Sruoga buvo linksmas, šnekus. Kitą dieną abu išvažiavo į Kauną.

Vasaras leisdamas Būgiuose, Sruoga arčiau susipažino su šeimyna, kumečiais, apylinkės gyventojais. Eidamas pasivaikščioti, užsukdavo pas kumečius, nesipuikavo. Sruogų duktė Dalia žaisdavo su kumečių vaikais, buvo prisirišusi prie šeimynos. Motina jos nelepino. Tėvą ji vadino Baliu. Daugirdas labai mylėjo savo anūkę.

Sruoga mokėjo visus ūkio darbus. Didelių darbymečių metu eidavo padėti laukuose: grėbdavo šieną, paskui vežimą pagrėbdavo. Girdėjau, kad tėviškėje vasarą su broliais padėdavęs tėvui. Labai mėgo liaudies dainas, prašydavo padainuoti. Nors pats gero balso neturėjo, pritardavo. Pas Daugirdą svečių būdavo retai. Artimiau bendravo su Santeklių dvaru. Šiaip su kaimyniniais dvarininkais, ypač su pačiu artimiausiu, net pykosi. Keldavo tik savo vardines – kovo ketvirtąją.

Sruoga gyveno salkoje. Ten buvo jo knygos, rašomoji mašinėlė. Rašydavo naktimis. Kartą apie trečią valandą grįžome iš pirties. Žiūrim – jo kambaryje šviesa. Sruogienė sakydavo, kad jis visad dirba naktį. Sruoga baisiai rūkė, gėrė juodą kavą. Vokiečių okupacijos metais sodinome tabaką. Jis sukasė lysves. Vėliau šį tabaką žmona siuntė jam į lagerį.

Daugirdas iš Ukrainos buvo parsikvietęs buvusią tarnaitę Klementiną, senyvo amžiaus moterį, kurią vėliau vedė. Sruogienė prisipažino man nemažai dėl jos ašarų išliejusi. Klementina buvo labai nervinga, staigaus būdo, blogai nusiteikusi. Nors širdį ji turėjo, – tai vėliau pamačiau. Kartą Sruoga kažką apie ją prasitarė vienai kaimynei. Toji atsakė. Klementina baisiai užsigavo. Sruogos išvažiavo į Palangą. Tai buvo tik vieną kartą. Matyt, vėl susitaikė.

Sruogienė skaudžiai išgyveno vyro areštą. Dažnai apie tai kalbėdavo, rūpinosi pasiųsti kuo daugiau siuntinių. Džiaugdavosi kiekvienu laišku. Ji buvo pasiryžusi niekur nevažiuoti iš Lietuvos. Matyt, apie tai buvo parašiusi vyrui. Sakė, kad jis labai patenkintas tokiu sprendimu. Vėliau, susidėjus netikėtoms, nenumatytoms aplinkybėms, ji su dukra išvažiavo iš Būgių. Daugirdas pasiliko savo dvare. Buvo jau gerokai išvargęs, dažnai sirginėjo. Mirė 1946 metais. Palaidotas Viekšnių kapuose, giminės rūsyje.

Pas Daugirdą buvo nemaža Sruogos rankraščių, nuotraukų ir knygų. Frontui artėjant, kai ką buvo užkasę į žemę medinėje

skrynutėje. Visi trobesiai, išskyrus gyvenamojo namo dalį, sudegė. Rankraščius iškasė.

Grįžęs iš lagerio, Sruoga į Būgius nebeatvažiavo. Daugirdui parašydavo trumpą laiškelį, skųsdavosi sveikata. Prašė atvežti dalį rankraščių. Vežė mano sesuo Petrutė. Bet beveždama sužinojo, kad Sruoga mirė. Tada ji rankraščius perdavė rašytojo broliui Juozui, kuris gyveno Kaune. Daugirdui ir Klementinai mirus, nuotraukos ir knygos išsinešiojo, išsimėtė.

Sruogienė parašo mums laiškų, atsiunčia savo, Dalios ir anūkų nuotraukų.

1963, gegužės 14
LLTIR, f. 53, b. 337
Užrašė M. Grigaitytė

TEOFILIJA VAIČIŪNIENĖ

Būdavo, atžygiuoja Sruoga...

Likimas lėmė man bendrauti su Baliu Sruoga įvairiomis gyvenimo aplinkybėmis: buityje, nes tai buvo mano vyro Petro Vaičiūno draugas, teatre – vaidinau jo veikale „Baisioji naktis", ir mano vaidyba jis buvo patenkintas. Patyriau jo, kaip teatro kritiko, pabarimų ir pagyrimų. Visko buvo.

Pirmąsyk susitikau su Baliu Sruoga 1921 metų pavasarį. Padarė man įspūdį ne tik jo ūgis, stambumas, bet ir impulsyvus, karštas, audringas charakteris.

Gerai neprisimenu, iš kokio pasitarimo, kuris vyko Lietuvių meno kūrėjų draugijoje, visas būrys rašytojų patraukė į Ąžuolyną pasivaikščioti: Juozas Tumas-Vaižgantas, Vincas Krėvė, Faustas Kirša, Kazys Binkis, Balys Sruoga, na, ir mudu su Vaičiūnu (buvom neseniai susituokę, tad Vaičiūnas mane visur vesdavosi, norėdamas supažindinti su savo draugais, ypač su rašytojais). Eina visi, tai rimtai šnekučiuojasi, tai juokauja. Staiga kažkuris užsuko kalbą apie celibatą. Na, ir pradėjo vargšą Vaižgantą provokuoti, o labiausiai jį kamavo smailialiežuvis Sruoga. Vaižgantas ir šiaip, ir taip diplomatiškai išsisukinėjo, paskui vaižgantiškai apsisuko ant vienos kojos ir sako:

– Na, ką čia, pani, kalbėti, vienas atlaikys, kitas, o dešimtas...

Visi pradėjo juoktis, šaukti – reikėjo iš karto taip sakyti. Ir vėl eina ramiai šnekučiuodami. Bet Sruoga su Kirša, kuris ėjo greta, pradėjo dėl kažko ginčytis. Kuo toliau, tuo jų ginčas darėsi karštesnis. Tik staiga Sruoga nusijuosė diržą ir kad rėš Kiršai, – su sagtim sužeidė veidą. Kilo sąmyšis; kas šokosi raminti Sruogą, kas pagelbėti Kiršai. Sruoga atrodė rūsčiai, karingai, o Kirša, iš prigimties tylus, bet labai ambicingas žmogus, stovėjo suglumęs, prislėgtas.

Čia aš pamačiau ugningą Sruogos temperamentą. Savo įsitikinimus jis visada gynė karštai, nuosekliai, nevengdamas ir tokių gana „įtikinamų" argumentų. O iš pažiūros man buvo pasirodęs visai kitoks.

Namo grįžom sugadinta nuotaika.

Tų pačių metų rudenį Sruoga ilgesniam laikui išvyko į Miuncheną studijuoti, – keletą metų jo beveik nematėm. O 1924 m. grįžo baigęs Miuncheno universitetą su daktaro laipsniu *cum laude*, apgynęs disertaciją „Lietuvių liaudies dainų poetika".

Šį kartą Sruoga atrodė tikras europietis: golfo kelnės, kitos spalvos švarkas ir dažniausiai atlapa apykaklė. Šio stiliaus jis nepakeitė visą gyvenimą. Be to, tais metais vedė istorikę Vandą Daugirdaitę. Netrukus buvo pakviestas į Kauno universitetą dėstyti rusų tautosakos ir literatūros.

Didelius darbus ir neišdildomus pėdsakus Sruoga paliko mūsų kultūriniame gyvenime, bet yra sritis, kurios be jo negalime įsivaizduoti, – tai Lietuvos dramos teatras ir lietuvių dramaturgija. Sruoga – pirmas mūsų rimtai pasiruošęs teatrologas.

Grįžęs iš Miucheno, jis lankė visus mūsų spektaklius ir juos recenzavo. Kartais pasirašydavo savo pavarde, bet dažniausiai slapyvardžiais, kurių turėjo tiek, kiek niekas kitas. Tačiau pasislėpti nuo mūsų negalėjo, nes puikiai pažinojom jo aštrų, kovingą stilių.

Jeigu neatsirasdavo oponentų, Sruoga pats su savim polemizuodavo, kad tik išjudintų, anot jo, teatrą iš sustingimo. Vertino jis mūsų spektaklius beveik visada neigiamai, bet nebuvo tai daroma asmeniškais sumetimais, nes su daugeliu šio teatro aktorių puikiai sutarė, pavyzdžiui, su P. Kubertavičium, H. Kačinsku, S. Pilka, V. Dineika ir kitais. Jo konfliktas su Kauno Valstybės teatru buvo grynai kūrybinis. Iš pradžių jo recenzijos darė mums didelį įspūdį, bet vėliau pajutom, kad Sruoga reikalauja iš mūsų

ne pagal jėgas ir galimybes. Apsipratom prie jo nuolatinių išpuolių ir dirbom, ką galėjom ir kaip galėjom. Sako, šuo ir kariamas pripranta.

Dažniausiai atpirkimo ožys būdavo Borisas Dauguvietis. Sruogai nepatiko jo darbo stilius. Mat Dauguvietis per sezoną paruošdavo iki aštuonių premjerų, – kitas režisierius per visą gyvenimą tiek nepastato. Taip įtemptai dirbdamas, Dauguvietis ne kiekvieną spektaklį kruopščiai išbaigdavo – pritrūkdavo laiko, kantrybės. Sruogą ir erzindavo tas spektaklių neišbaigtumas. O per tą laiką buvo daug gerų, vertingų Dauguviečio pastatymų, kuriuos ir pats Sruoga pripažino ir gerai įvertino. Apie „Visuomenės šulų" pastatymą 1926 m. jis rašė: „Nebepažinti Dauguviečio, kažkur dingo jo pirmykštis palaidumas, šablonas, pakrikimas, pastatyme matyt aiškus planas ir tam planui sugalvota sistema".

Labai gražiai Sruoga atsiliepė ir apie „Tartiufą", o ypač entuziastingai sutiko Dauguviečio 1928 m. režisuotą Pirandello pjesę „Šiaip ar taip". Tai buvo iš tikrųjų įdomus, modernus pastatymas. Deja, nors Sruogos atsiliepimai buvo geri, publikai jis nepatiko, buvo jai nesuprantamas ir greitai dingo iš repertuaro.

Ir vėliau Dauguvietis pastatė daug vertingų spektaklių, sukūrė gražių vaidmenų. Patį Dauguvietį Sruoga vertino kaip „plataus, kūrybinio diapazono, neišsemiamos energijos, beveik sienų ir negalimybių nežinančios vaizduotės menininką, pajėgų sukurti įdomių ir reikšmingų spektaklių". Iš tikrųjų jis toks ir buvo. Ir šiandien mums labai praverstų Borisas Dauguvietis, jo darbštumas ir atsidavimas teatrui.

Iš pradžių Sruoga mus kritikavo vienas. Paskui paruošė keletą karingų kritikų, kurie mūsų teatrą be pasigailėjimo vanojo. Mat, dirbdamas Kauno universitete, Sruoga jo palėpėje suorganizavo ir vedė teatro seminarą. Apie šį seminarą mes viską puikiai žinojom. Ir kaip buvo vertinamos mūsų premjeros – žinojom, nes keletas teatro jaunuolių jį lankė.

Savo studentus Sruoga stengėsi įtraukti į kritiką. 1930 m. sužinojęs, kad „Lietuvos aidui" reikalingas naujas recenzentas, nes ilgametis laikraščio bendradarbis V. Lubickas-Pravdinas iš tų pareigų pasitraukė, Sruoga savo seminaro studentams paskelbė konkursą šiai vietai užimti sakydamas: „Recenzento amatą laikau agresyvia veikla". Kiekvienas studentas turėjo parašyti po recenziją.

Konkursą laimėjo Andrusevičius dėl savo karingo stiliaus. Matyt, mus gerai išplūdo. Tik nepatiko Sruogai jo pavardė – atseit

gremėzdiška. Patarė pasivadinti Pulgiu Andriušiu – tai skamba trumpai, lietuviškai ir kirstukiškai. Na ir kapojo mus, vado palaimintas, tas kirstukas Pulgis Andriušis, kiek tik jo išgalės ir išmonė nešė. Daugiausia pylos vėl gaudavo Dauguvietis, o paskui mes, kaip sakoma, gražioji lytis. Visaip jis mus pravardžiavo: viena, prancūzę vaidinanti, – Raseinių Magdė, kita – slidinėja kaip karvė ant ledo. Daug „gražių" epitetų prisiskaitėm apie save. Ir taip jis mus užgrūdino, kad tik sidabrine kulka buvo galima nušauti. Galop kritikai pareiškė, kad esam jau senos, ir visas mus iš teatro reikia išmesti arba sudegint ant laužo kaip raganas. O iš tikrųjų tada visos dar buvom jaunos, gražios ir gana talentingos, ir niekas neskubėjo nei mūsų mesti iš teatro, nei deginti.

Mūsų laimė, kad ir daugiau laikraščių turėjo savo recenzentus, kurie reiškė nuomonę, dažnai priešingą Sruogai ir Andriušiui. Tai Lubickas-Pravdinas, Kardelis ir kiti. Retkarčiais mus palepindavo recenzijomis buvęs teatro direktorius L. Gira. Pastebėjęs kokį nors perliuką, žiūrėk, ir pagiria, padrąsina. Dažnai pagirdavo O. Rymaitę, nes žinojo, kad ši labai jautri recenzijoms... Labai išgyrė N. Vosyliūtę, vaidinusią Mariją Stiuart. Apie E. Žalinkevičaitę po „Dviejų našlaičių" premjeros parašė, kad buvo nepakeičiama Luiza. Iš tikrųjų ji tokia ir buvo. Po „Mokykos draugų" spektaklio apie mane parašė: „Tokios isterijos, kaip suvaidino aktorė Vaičiūnienė, mūsų scena dar nematė". Na, ir kitų laimėjimus stengdavosi pabrėžti – aktorius padrąsinti. Ir susidarydavo tokia įvairovė nuomonių, kad nežinojai, kuo tikėti ir kuo vadovautis. Geriausiai darė tie, kurie nesidomėjo recenzijomis ir jų neskaitė.

Kodėl Sruoga taip kritiškai žiūrėjo į Valstybės teatrą?

Apkeliavęs kelis kartus visą Europą, susipažinęs su geriausiais tuometiniais teatrais bei jų ieškojimais, su naujomis K. Stanislavskio, M. Reinhardto ir kitų režisierių idėjomis, Sruoga parsivežė daug platesnį europiečio akiratį. Suprantama, mes pasirodėm jam primityvus, paprastas realistinės krypties teatras. Galbūt jis toks ir buvo, bet tai buvo jaunas, nuoširdus ir labai veržlus, kaip dabar sakoma, „emocijų teatras". Mums tada nerūpėjo jokios kryptys, sistemos bei ieškojimai, nes pirmiausia ieškojom patys savęs. Buvom susibūrę iš visos Lietuvos kampelių, su savo įgimtu dialektu, su įvairių mokyklų vaidybos elementais, o kitas – dar visai naujokas. Reikėjo šitą mišrų kolektyvą suderinti, sustyguoti, kad jis skambėtų kaip orkestras. Tai galėjo padaryti tik mūsų darbštūs, talentingi pirmieji teatro kūrėjai: Juozas Vaičkus, Antanas Sutkus,

Kastantas Glinskis ir vėliau atėjęs Borisas Dauguvietis bei prie sceninės kalbos kultūros kėlimo prisidėję mūsų kalbininkai S. Čiurlionienė, P. Skardžius, A. Salys. Visų jų pastangomis per gana trumpą laiką buvo nušlifuotas ir sucementuotas kolektyvas, kuris nustebino ir sužavėjo patį Balį Sruogą, pamačiusį 1929 metais A. Olekos-Žilinsko pastatytą V. Krėvės „Šarūną". O pastatytas jis buvo su tuo pačiu kolektyvu, kurį keletą metų Sruoga taip žiauriai plakė.

Čia pasireiškė Sruogos impulsyvus charakteris. Susižavėjo jis Olekos-Žilinsko paskelbta naujos krypties teatro idėja, jo, kaip režisieriaus, pirmu vykusiu pasirodymu, ir mes visi tapom gabūs, netgi talentingi aktoriai, tinką į pasaulinio masto teatrus.

Nuo šio įžymaus pastatymo Sruoga tapo mūsų bičiulis, net bendradarbis. Prisidėjo prie Dickenso „Varpų" inscenizavimo, išvertė Byrono „Manfredą", kurį Oleka-Žilinskas pastatė koncertiškai (buvo labai vykęs renginys). Būdavo, matai, atžygiuoja Sruoga per miesto sodą linksmas, patenkintas. Vadinasi, gyvena naujais, dideliais sumanymais ir eĩna tartis su Oleka-Žilinsku. Grįžta atgal du vyrai mūrai, ąžuolai, – iš tikrųjų buvo į ką pasižiūrėti, – tarp savęs karštai ginčijasi. Tarytum kalnus pasiruošę nuversti.

Rodėsi, kad Sruogos palankumą mūsų teatras įsigijo visam laikui. Deja, išvykus 1935 m. Olekai-Žilinskui, Sruoga vėl nuo mūsų atitolo, ypač nerado bendros kalbos su režisierium Dauguviečiu. Mes vėl buvom nuvainikuoti ir pažeminti iki liaudies namų teatro lygio.

Toks perėjimas iš susižavėjimo į neapykantą – būdingas Sruogos bruožas: įsitikinimas jam buvo brangesnis už draugystę.

Taip 1919–1920 metais jis žavėjosi Tautos teatru ir „Vilkolakiu", kuriems vadovavo Antanas Sutkus, bet, grįžęs iš Vokietijos, nusivylė neradęs to, ko tikėjosi. Pasijuto lyg įskaudintas, kad iš karto neįžvelgė tikrovės, ir santykiai su Sutkum atšalo. Sutkui tapus Valstybės teatro direktorium (1926–1928), Sruoga smarkiai vanojo jį spaudoje. Nepatiko jam Sutkaus spektakliai, ypač „Batas", kurį jis ką tik buvo matęs Vokietijoje.

Sruoga nesitenkino vien tik teatro kritika, jis pats panoro išbandyti savo jėgas dramaturgijoje. Parašė istorinį veikalą „Milžino paunksmė" ir pavedė jį režisuoti Olekai-Žilinskui. Čia sutinkam Sruogą ne tik autorių, bet ir naujo, jo išsvajoto teatro organizatorių bei ideologą. Sruoga su Oleka-Žilinsku subūrė trupę, pasivadinusią „Jaunųjų teatru" ir pastatė „Milžino paunksmę". Tik gaila,

kad taip gražiai pasireiškusiam kolektyvui su R. Juknevičium ir A. Jakševičium priešaky neilgai teko gyvuoti – netrukus jis išsiskirstė. Toks netikėtas šio teatro finalas Sruogai buvo, be abejo, labai nemalonus, nes į jį įdėjo daug vilčių ir širdies. Oleka-Žilinskas prie Sruogos dramaturgijos daugiau nebegrįžo.

Antras Sruogos veikalas „Baisioji naktis", irgi istorinis (apie 1905 m. revoliucijos įvykius Lietuvoje), buvo pastatytas Valstybės teatre 1936 metais. Nepasitikėdamas Dauguviečio sugebėjimais, savo veikalą Sruoga pavedė režisuoti mažai patyrusiam režisieriui Vladui Sipavičiui. Jis, be abejo, pasirinko ir aktorius pagrindinėms rolėms. Pjesės herojų vaidino Sruogos labai mėgstamas smagus aktorius Kačinskas, jo žmoną – Rymaitė, tėvą – Kubertavičius, aš – motiną. Autorius palaikė glaudžius ryšius su režisierium. Stebėjo repeticijas, jų eigą ir mūsų darbu, rodos, buvo patenkintas. Bet šį kartą atsitiko dar blogiau. Po premjeros veikalas buvo nuimtas. Taip atsitiko, mano manymu, ne dėl to, kad buvo blogai pastatytas ar blogai suvaidintas, o todėl, kad jo ideologija kai kam nepatiko. Sruogai, kaip autoriui, tai buvo antras skaudus nusivylimas.

Tarybiniais metais artimus ryšius Sruoga palaikė su naujai įkurtu Vilniaus valstybiniu dramos teatru. Teatro atidarymui jis parašė kantatą „Lietuvos keliu", kuri buvo atlikta 1940 m. spalio 6 dieną. O lietuvių meno dekadai, kuri turėjo įvykti Maskvoje 1941–1942 metais, specialiai sukūrė dramą „Apyaušrio dalia" ir skyrė ją Vilniaus teatrui. Labai rūpinosi, kad tik gerai išeitų, kad Maskvoje nereikėtų raudonuoti ir svilinti akių.

Sruogai patiko šis jaunas kolektyvas, ypač jo režisierius Juknevičius. O pamatęs jo pastatytą „Šarvuotį 14–69", buvo galutinai sužavėtas. Atėjo į užkulisį, sveikino visus, džiaugėsi kaip mažas vaikas. Priėjęs prie manęs, paėmė už rankų ir sakė:

– Štai kaip reikia dramą vaidinti: be riksmo, be plėšymosi.

* * *

Noriu keletą žodžių tarti ir apie dviejų dvasios milžinų – Petro Vaičiūno ir Balio Sruogos – tarpusavio santykius. Jaunystėje juodu nebuvo tokie artimi, draugiški ir nuoširdūs, kaip Vaičiūnas su Krėve, Gira ar Putinu; net mūsų šeimos artimai nebendravo, tik retkarčiais Sruoga pas Vaičiūną užsukdavo. Jų santykiai buvo santūrūs ir pagarbūs. Niekados jie vienas kito neužgavo nei

žodžiu, nei raštu. Ir tai jų laimė, nes kitaip būtų įvykusios tikros gaidžių peštynės. Vaičiūnas, kaip ir Sruoga, gynė savo įsitikinimus karštai, aistringai. Būdavo, iškels kumščius ir šaukia: „Užmušiu, užmušiu!" Bet, ačiū Dievui, nieko neužmušė, netgi neprimušė.

1929 m. Sruoga paskelbė straipsnį, o 1930 m. didelę studiją apie Petro Vaičiūno dramaturgiją. Rodėsi, ką ten rašyti apie dramaturgą, kurio dar tik keli veikalai tepastatyti teatre. Bet Sruoga, matyt, nujautė Vaičiūno sugebėjimus ir labai rimtai išanalizavo jo veikalus, nurodydamas visus trūkumus bei privalumus. <...>

Sruogos kritiką Vaičiūnas priėmė labai rimtai ir ramiai. Jis pasakė: „Jeigu Sruoga jau rado reikalą rašyti apie mano dramaturgiją, vadinasi, ji šio to verta". Jis įžiūrėjo, kad tai buvo rašoma ne asmeniniais sumetimais, o vien iš principinio suinteresuotumo. Apskritai Vaičiūnas niekados neištarė blogo žodžio apie Sruogą – nei kaip apie žmogų, nei kaip apie rašytoją. Jis sakydavo: „Sruogą reikia priimti tokį, koks jis yra, nes jis yra Sruoga".

O Sruogos nuomonė apie Vaičiūno veikalus bei jų poveikį tuometinei visuomenei ilgainiui irgi keitėsi. „Tik Vaičiūnas taip drąsiai kelia visas mūsų dabarties negeroves ir be pasigailėjimo jas plaka", – sakydavo jis ir pavadino Vaičiūną „Lietuvos sąžine". Brendo jie, brendo jų tarpusavio draugystė bei pagarba vienas kitam.

Literatūra ir menas, 1983, gegužės 28, birželio 4; Literatūros ir meno pasaulyje, V., 1986, p. 190–199

ANTANAS SUTKUS

Susipažinome Maskvoje, kada Sruoga lankė visuomeninį Šaniavskio universitetą. Kaip susipažinome, tiksliai nebeatsimenu. Suartino mus tai, kad klausėme to paties profesoriaus Sachnovskio paskaitų apie literatūrą ir bene teatrą, – jis Šaniavskio universitete, aš – savo kursuose.

Maskvoje palaikydavome artimus santykius. Sruogai pasiūlius dažnai abu eidavom į teatrus, pačius įvairiausius – ir moderniškus, ir ne (Kamerinį, Dailės, Maskvos dramos, Nezlobino, Didįjį ir t.t.), kad paskui galėtume, padiskutuoti apie matytus spektaklius. Ir diskutuodavom, tardavomės, dalindavomės nuomonėmis.

Kartais Sruoga pajuokaudavo:

– Aš literatas, aš rašysiu, o tu statysi.

Gyvenimas susidėjo taip, kad Sruogos nieko ir nepastačiau.

Maskvoj veikiančiuose lietuvių teatriniuose rateliuose Sruoga nedalyvaudavo ir mane pabardavo, kam dalyvauju, tačiau į vakarus ateidavo ir statomus veikalus žiūrėdavo.

Žinau, kad Sruoga tuo metu labai gerbė Baltrušaitį. Žavėjosi juo, vėliau vertė ir spausdino jo eiles. Kelis kartus esu buvęs pas Baltrušaitį (penktadieniais ten vykdavo laisvi suėjimai, tada madingi Maskvoje, – su muzikavimais, eilėraščių deklamavimu), bet Sruogos ten nė karto nesutikau.

„Vilkolakis" iš karto lyg ir pratęsė maskviškių uždarų vakarėlių tradiciją, bet Lietuvos sąlygomis ji buvo nelabai tikusi, todėl mano iniciatyva klubas palaipsniui virto teatru.

„Vilkolakis" organizuodavo paskaitas, po kurių vykdavo karštos diskusijos, kartais net iki muštynių. Muštynės beveik kilo, kai Bičiūnas skaitė paskaitą apie modernizmą. Sruoga skaitė nemažai paskaitų, tarp jų ir apie teatrą. „Vilkolakyje" jis nėra vaidinęs.

Skelbimus „Lietuvoje", kad „Vilkolakis" erza, šiaušiasi, raliuoja ir t.t., iš pradžių rašė bene Sruoga, bet vėliau prisigalvodavo patys laikraštininkai. Jiems būdavo paduodamas normalus tekstas – skelbimėlis, o jie prikurdavo, nes apie „Vilkolakį" laikydavo reikalinga kalbėti mandriau negu paprastai.

Išvažiavęs į Miuncheną, Sruoga artimesnių ryšių su „Vilkolakiu" nepalaikė. Susirašinėjo su manimi, parvažiuodavo vasarą, bet trumpam, nes norėjo daugiau laiko išnaudoti alpinizmui. Kartą rašė iš ligoninės, kad guli kiauru kiaušu, kalnuose prasimušęs. Iš Miuncheno parašė, siūlydamas statyti jo išverstą Rosslerio „Batą", o ne kokius ten Vydūnus. Rosslerio drama buvo pastatyta vėliau, bet, kariškiams subruzdus, ministras po kelių spektaklių pasiūlė ją išimti iš repertuaro.

Grįžus iš Vokietijos, Sruogos ryšiai su „Vilkolakiu" buvo menkesni negu anksčiau, ir „Vilkolakis" buvo pasikeitęs. Ateidavo, rašydavo recenzijas Velbekos, Tut-Anch-Amono slapyvardžiais, pasakydavo, kas patinka ir nepatinka. Tautos teatro studijoj, rodos, apie dvejus metus, kartą per savaitę skaitydavo paskaitas apie estetiką, pasaulinę literatūrą ir teatro istoriją, bet paskui atsisakė dėl laiko stokos.

1925 metais „Vilkolakiui" Sruoga parašė veikaliuką „Tėvynė". Atidavė jį man. Veikaliuko mintis patiko, bet pats tekstas ne visai.

Apie tai pasakiau Sruogai. Šis, kaip paprastai tokiais atvejais, norėjo sudraskyti, bet nedaviau. Vėliau tą veikaliuką perdirbom ir pastatėm „Vilkolakyje". Jame vaizduojama, kaip visi kalba, jog myli tėvynę, o kai reikia padėti, nusisuka, ir tik vienas elgeta pasidalija su kitais duona. Scenoje veikalas turėjo labai didelį pasisekimą. Bene vienintelį kartą lietuvių teatro istorijoj po vaidinimo publika tuoj pat pareikalavo vaidinti antrą kartą, bet aš atsisakiau: ir artistai antrąsyk gali nuleisti arba pertempti, ir publikos politinė nuotaika per daug įsielektrintų.

Be „Bato", Sruoga man yra išvertęs Aristofano veikalą „Lisistratė", nes mėgo įmantrumą. Daugiau, man atrodo, nėra nieko išvertęs, nes vertimų nemėgo.

Vokiečių teatras Sruogai nelabai patiko, dažniausiai jį plūsdavo. Jam buvo svetimas jo natūralizmas, vulgarūs pokštai. Kaip būdingą dalyką Sruoga pasakojo, kad jeigu koks jų teatras vaizduoja restorano saliukę, tai būtinai ten pastato ir išvietės duris su atitinkamu užrašu. Rusų teatras Sruogai patiko kur kas labiau.

1927 metais buvome nuvažiavę į Magdeburgą, į teatro parodą. Apie parodą sužinojau aš, papasakojau Sruogai, ir vėliau buvo organizuota ekskursija. Joje dalyvavo apie dvidešimt žmonių – teatralų, dalininkų, mokinių iš vaidybos studijos. Važiavo Oškinaitė, Jurašiūnaitė, Tvirbutienė, Tvirbutas, Galdikas (?), Kalpokas (?). Rodos, tenai (o gal Berlyne) žiūrėjom spektaklį po atviru dangum, gamtos fone. Jame dalyvavo daug artistų, vaidinimas vyko antikiniu principu, bet dvelkė vokišku natūralizmu. Atskiros scenos buvo vaidinamos toli viena nuo kitos – pagal vietovę. Blogai girdėjosi. Mums nepatiko.

Magdeburge Sruoga nusitempė mane į kažkokią varjetė-retenybių muziejų, kur įėjus reikėjo pirkti litrą alaus, gerti sėdint ant karstų, o kažkoks storas, šlamštu apsikabinėjęs vokietis rodė visokias šlykštynes ir aiškino. Abudu greit išėjom.

Sruoga apskritai mėgo įvairias landynes, tokias kaip Maskvos Chitrovo turgus (pavaizduotas Giliarovskio knygelėje). Tame turguje jis vos negavo mušti, nes jo gyventojai greit pajuto, kad čia „ne savas". O tokius laikydavo šnipais, policijos atstovais.

Sruoga buvo kraštutinumų žmogus, nepripažino nuosaikumo. Jeigu užsidegdavo entuziazmu, galėdavo iškelti tave į padanges, o jei kas nepatikdavo – sumaišydavo su žeme. Panašiai buvo ir su Olekos-Žilinsko „Šarūnu", kuris buvo iš Maskvos atsivežta

„Eriko IV"* kopija. Žilinskui Sruoga rašė įvairiausius „Šarūno" anonsus, vėliau išleido knygą brolio vadovaujamoj spaustuvėj „Tulpė". O kai sužinojo, kad „Šarūnas" – tai maskviškis „Erikas IV", spjaudėsi ir sakė, kad Žilinskas jį...

Sruoga nemėgo Dauguviečio dėl jo palaižūniškumo (statė šis ir „Liudviką", ir „Visuomenės šulus", ir savo dramą), dėl parsidavimo pinigui, nors Dauguvietis ir buvo gabus. Sruoga tik pasakydavo apie jį „bestija..." ir numodavo ranka. Nelabai pripažino Vaičiūno kaip dramaturgo: dar dirbdamas „Lietuvoj", „Sekmojoj dienoj" jį gerokai sumurzino.

Apie savo kūrinius ir sumanymus jis pasakoti nemėgdavo. Paklaustas atsakydavo: „Eik sau po biesų", „O tau kas rūpi?" Savo dramų pastatymais nelabai buvo patenkintas. Apie Juknevičių, pastačiusį „Milžino paunksmę" Jaunųjų teatre, yra pasakęs: „Suk jį biesas. Nesuprato jis manęs..."

Parašyto teksto Sruoga nelabai brangino. Būdavo, „Vilkolakyje" visi svarsto, kalbasi, o jis kur nors vienas rašo. Po kiek laiko atneša kokį kupletą.

– Žinai, Baly, silpnoka.

– Duokš, – ir ima draskyti.

Bandau perkalbėti, kad jeigu netinka „Vilkolakiui", tai gali tikti kitur, bet Sruoga dažniausiai būdavo neperkalbamas.

– Netinka, tai ko šlamštą laikysi.

Panašiai buvo su baleto apie Čičinską libretu, kurį baletininkai sutiko pasiraukydami. Sruoga irgi norėjo suplėšyti, bet perkalbėjau. Suplėšydavo iš ambicijos ar iš kuklumo, o gal ir iš abiejų kartu.

Po karo dažnai atvažiuodavo į Kauną, Vilniaus nemėgo. Norėjo iš viso persikelti į Kauną. Tuo metu aš dirbau teatre, buvau pradėjęs rūpintis, kad Sruogą paskirtų į laisvą literatūrinės dalies vedėjo vietą. Kalbėjau tuo reikalu su Banaičiu, bet vėliau atsakymas buvo neigiamas.

Dažnai, Kaune būdamas, apsilankydavo pas mane. Sakydavo:

– Ateisiu, jeigu geros kavos duosi.

Kavą gerdavo labai stiprią: po tris šaukštukus geros kavos į stiklinę. Atsinešdavo puslitrį degtinės ir gerdavo su kava. Perspėtas, kad tai kenkia, kartą pasakė:

– Noriu nusižudyti, bet kitaip valios trūksta.

* A. Strindbergo drama istoriniais motyvais.

Vilniuj darydavo tą patį. Be to, iš Miuncheno laikų buvo įpratęs gerti alų. Gerdavo (dar prieš karą) labai dideliais kiekiais: po dešimt-penkiolika litrinių bokalų.

Negalėjo pakęsti Nemeikšaitės.

Po karo į teatrą vaikščioti nemėgo. Sakydavo: „Nekenčiu, nenoriu..." Manė, kad teatras susmukęs. Sakėsi nesuprantąs socialistinio realizmo, laikė jį natūralizmu.

1965
Užrašė A. Samulionis

VLADAS SIPAITIS

1921 metų rudenį kaip karo pabėgėlis grįžau iš Rusijos Lietuvon. Grįžau jau baigęs vidurinę, tapybos ir dramos mokyklas, penkerius metus dirbęs Maskvos komedijos teatre, kuris dar po senovei buvo vadinamas „Koršo" teatru.

Grįžęs į tėvynę, ilgėjausi teatro darbo. Gimtinėje, Tverų miestelyje, liaudies mokykloje tais pačiais metais pastačiau S. Čiurlionienės vaidinimą „Karalaitė Tikroji Teisybė". Pats piešiau ir gaminau dekoracijas, kostiumus, komponavau muziką su vieninteliu muzikos mėgėju smuikininku Rutkausku. Į spektaklį suvažiavo šimtai žmonių iš tolimiausių vietų, o garsas apie jį pasiekė net Telšius.

Iš Tverų persikėliau gyventi į žemaičių sostinę, kur pradėjau mokytojauti gimnazijoje ir mokytojų seminarijoje. Dėsčiau piešimą, istoriją, tapybos istoriją, braižybą. Vietinės mėgėjų draugijos „Kanklės" pirmininkas Feliksas Milevičius, sužinojęs, kad aš gyvenu Telšiuose ir jau girdėjęs apie sėkmingą spektaklį Tveruose, tuoj mane priėmė meno vadovu ir režisieriumi. Dirbau kaip mėgėjas – nemokamai ir pats vaidinau.

Grįžęs iš Maskvos, kur gyvenau septynerius metus, buvau gerokai primiršęs gimtąją kalbą. Ilgą laiką iš manęs žemaitišką akcentą Maskvoje „varė"dikcijos ir kalbos mokytoja, žymi rusų aktorė E. Šatrova-Radina. Įgijau stiprų slavišką akcentą, kurį dar ilgus metus nešiojausi.

Čia, Telšiuose, ruošiant spektaklius ir koncertus, prasidėjo mano „neakivaizdinė" pažintis su Baliu Sruoga. Turiu prisipažinti, kad mieliau deklamavau Maironį, ypač V. Mykolaitį-Putiną.

Sruogos, F. Kiršos eilėraščius deklamuodavau rečiau, nes jie man buvo nesklandūs, sunkoki.

Jau 1922 metais garsas apie mano pastatymus Telšiuose pasiekė Kauno Valstybės teatrą. Tais pačiais metais gavau du laiškus: iš L. Giros, tuometinio teatro direktoriaus, ir K. Glinskio – teatro režisieriaus. Širdis suplazdėjo. Pasiilgau profesinio scenos darbo. Tad nuvykau į Kauną, buvau labai nuoširdžiai sutiktas. Pažiūrėjau vieną kitą spektaklį ir... susimąsčiau. Pirmiausia, dauguma (išskyrus J. Laucių ir J. Petrauską) gražiai lietuviškai tarė, o aš žemaičiavau, jautėsi rusų kalbos įtaka. Antra, pritrenkiantį įspūdį padarė spektakliai. Jie mažai kuo skyrėsi nuo manųjų, statytų Telšiuose, kur vaidino vien mėgėjai. Tiesa, tarp jų buvo keletas gabių, kurie vėliau tapo aktoriais. Susimąsčiau ir suabejojau. Vienintelis tikras aktorius ir scenos meistras buvo Glinskis. Gerai vaidino ir Petrauskas, bet, kaip minėjau, su klaikiu slaviškų akcentu. Pajutau, kad reikia pasimokyti grynos lietuviškos tarties, palaukti. Nors Gira ir įtikinėjo, kad vaidindamas greit išlyginsiu kalbos defektus, bet Glinskis pritarė, kad galima metus palaukti ir kitais metais etatas man garantuotas.

Lygiai po metų įstojau į Kauno Valstybės teatro trupę. Iš pradžių Glinskis nepatikėjo didesnių vaidmenų, ir kol teatre atsirado naujas režisierius B. Dauguvietis, nieko gero, išskyrus epizodines roles, nevaidinau. Glinskis į aktorių žiūrėjo senamadiškai – pagal stažą. Nesvarbu, gabus tu ar ne, turi tam tikrą metų skaičių iki „leitenanto" užsitarnauti. Tokioje padėtyje buvo aktoriai Vosyliūtė, Jurašiūnaitė, Tvirbutas, aš. Įžengus į teatrą Dauguviečiui, iš karto pasikeitė tvarka. Jis „pačiupinėjo" visus aktorius, ir aš pradėjau gauti dideles roles. O Sruoga buvo lyg Valstybės teatro konkurentas, tačiau faktiškai vienintelis rimtas kritikas, retai pasirodąs generaliniuose bandymuose, bet visada premjerose ar kitame spektaklyje. Dauguvietis bandė poetą ir kritiką patraukti į savo pusę, kad jis taptų ditirambinių recenzijų rašytoju. Bet išgirdome, kad Sruoga buvo ištikimas savo nuomonei ir nelabai pritarė Dauguviečio darbui. Jį, be abejo, naujo režisieriaus atvykimas sudomino, sukėlė kažkokias viltis, entuziazmą, bet viskas greit nuvyto, juoba kad Sruoga nemėgo „bohemiškos" teatro nuotaikos, kur viešpatauja meilės, degtinės ir santykių laisvė. O Dauguvietis iš karto ėmė „kurti" bohemišką grupę, kuri po repeticijų ir spektaklių skubėjo į artimą užeigą „Božegraiką". Ten buvo aptariami teatro veikalai, dalijamos rolės, režisieriui „fundijo" trokštantys geresnių

vaidmenų aktoriai. Tai labai nepatiko Sruogai, nors vieną kartą ir jis dalyvavo tokiame sambūryje. Vėliau mes jį matėme tik spektakliuose. Kai Sruoga būdavo žiūrovų salėje, visa trupė šnabždėjo: „Ką pasakys Sruoga?" Tai buvo lemtinga, nors ne visada bešališka (juk vis dėlto jis „mylavo" Sutkaus grupę). Jo balso klausė visuomenė, laikraščiai, žurnalai.

Iš tolo matydamas Sruogą, simpatizavau jo nelabai grakščiai eisenai, kunkuliuojančiai asmenybei. Susikaupęs, beveik rūstus, jis stebėdavo spektaklių eigą. Tai buvo vienintelis kritikas, kuris dėl teatro „degė" ir neieškojo iš recenzijų duonos, o rašė, kad pareikštų savo nuomonę. Sruoga mėgo polemizuoti, ginčytis. Jo žodis buvo šmaikštus, aštrus, dažnai pajuokiantis, nors veidas visados išlikdavo ramus, stebintis ir tyrinėjantis. Asmeniškai su Sruoga dar nebuvau pažįstamas, nes vengiau žymių žmonių pažinčių, kol netekdavo susidurti su jais gyvenime arba darbe. Ir štai atėjo tokia valanda, kai turėjau susipažinti su rašytoju ir tapti jo mokiniu, bendradarbiu.

Niekad netvirtinsiu, kad Sruoga buvo mano draugas. Stačiai teko su juo nemažai susitikti. Sruoga labai teigiamai mane vertino, ir bendradarbiavimas su juo buvo ne tik malonus, našus, bet ir teikdavo daug paskatų mano dvasiniam augimui.

1930-aisiais įstojau į Vytauto Didžiojo universitetą. Tuo pat metu dirbau aktoriumi dramoj ir, baigęs P. Petrovo baleto mokyklą, šokau balete. Kaip dailininkas, dalyvavau parodose. Nors nemažai skaičiau, savo dvasioje jutau daug spragų, sistemos trūkumą. Todėl ir ėmiaus studijuoti Humanitariniame fakultete slavų literatūrą, istoriją ir kt. Sruoga tapo mano profesorius.* Stengiausi nepraleidinėti paskaitų. Jis iš karto mane sužavėjo savo vidine šiluma, paprastumu, net saikingu draugiškumu.

Pirma artimesnė pažintis su profesoriumi užsimezgė slavistikos bibliotekoje. Jis ten paskyrė man pasimatymą, norėdamas aptarti referato temą. Gerai atsimenu tą gan ilgą ir malonų pokalbį. Sruoga iš karto pakvietė sėsti ir ėmė kalbėti apie Kauno Valstybės teatrą, apie Dauguviečio pastatymus, apie sėkmingus aktorių vaidmenis. Abu sutikome, kad teatrui daug ko trūksta.

– Kultūros! – pareiškė Sruoga.

Aš, kaip griežtas abstinentas, skundžiausi girta atmosfera.

* B. Sruoga tuo metu dar buvo docentas. Profesoriavo nuo 1932 metų. – *A. Samulionio past.*

Buvo atsitikimų, kai aktoriai išeidavo į sceną gerokai įkaušę... Daug kalbėjome apie Maskvos teatrus, mano mokytojus teatro studijoje. Ypatingai profesorius susidomėjo, kad mano mokytojas, o po studijų ir režisierius buvo Dailės teatro aktorius V. Lužskis. Pasakojau apie praktiką Maskvos Dailės teatre, prisiminiau, kad mes buvome asistentai K. Stanislavskio ir V. Nemirovičiaus-Dančenkos spektakliuose. Pasakojau, kad paskutiniais metais režisūrinė klasė buvo pačiame Dailės teatre, kad dalyvavau Lecocqo „Madam Ango duktė" pastatyme, Byrono „Kaine", Gogolio „Revizoriuje", kur vaidino jaunas M. Čechovas, vėliau režisavęs Lietuvoje. V. Nemirovičiaus-Dančenkos asmenybė Sruogos kažkodėl nedomino, bet apie Stanislavskį klausinėjo labai smulkiai. Pokalbio metu profesorius visai nelietė politikos. Referatui jis pasiūlė išsirinkti temą iš tarybinių autorių. Parodė bibliotekoje esančias knygas, pasakęs, jog galiu, kada noriu laisvai naudotis jomis kaip savo. Pasisakiau namie turįs apie dešimt tūkstančių tomų, tarp jų ir visus garsius tarybinius rašytojus.

– Jei ko prireiks, žinoma, pasinaudosiu, – pridūriau.

– Tik kad knyga būtų švari ir tvarkinga! Su knygomis nelengva, – paprašė Sruoga.

Pokalbis užsitęsė beveik visą valandą. Atsisveikindamas profesorius ištiesė man ranką ir pasakė:

– Na, ką gi. Užeikite dažniau, pasikalbėsime.

O mūsų teatre vyko „revoliucija". Nežinia, kieno pastangomis atsirado naujas režisierius Andrius Oleka-Žilinskas – Maskvos Dailės teatro auklėtinis ir aktorius. Kartu su juo atvažiavo ir žmona rusė, to paties teatro aktorė Solovjova.

Prieš tai „Vilkolakis" ir „Tautos teatras" – Sutkaus, Bičiūno ir Sruogos „kūdikiai" – jau buvo susilieję su Kauno Valstybės teatru. Susiliejimas buvo gan „kruvinas", vienas kitas aktorius tapo pašalintas. O. Rymaitė, V. Dineika, V. Steponavičius tiesiog ignoravo atvykėlius. Sutkaus kolektyvas buvo labai margas gabumais ir išsilavinimu: buvo net visai „žalių", tiesiog negabių, vos mokančių rašyti (V. Tamaliūnas ir kiti), buvo ir išdidžių „premjerų", ir simpatiškų, paprastų aktorių. Aš iš karto susidraugavau su, mano manymu, gabiais aktoriais – H. Kačinsku, J. Sipariu, S. Pelaičiu.

Ėjo gandai, kad Sruoga deda milžiniškas pastangas išgelbėti Sutkaus teatrus. Apie Valstybės teatrą pasipylė kritikos straipsniai, kuriais buvo stengiamasi parodyti, kad teatras atsilieka, kad menkas repertuaras, trūksta gabių aktorių. Prasidėjo užkulisinė kova,

kurioje visą laiką buvo minima Sruogos pavardė. Jis pasirodė esąs labai kovingas, principingas ir tvirtai laikė vado vėliavą. Kova baigėsi jo pergale.

Nors Sutkus pasišovė teatrą išauklėti, perdirbti ir žodžiais žadėjo milžiniškas reformas, bet jo pirmieji režisūros žingsniai sukėlė tik trupės pajuoką. Dauguvietis buvo žymiai pranašesnis, nors ir buvo laikino, staigaus įkvėpimo žmogus, dirbąs be jokios sistemos, tvarkos ir plano. Sutkaus viskas buvo suplanuota ir pedantiškai „sutvarkyta". Deja, tai buvo „režisūros sistema", vartota prieš šimtą metų. Ji pasižymėjo nepaprastu logikos ir visišku psichologijos trūkumu. Sutkus sustatydavo aktorius ir sakydavo: „Štai kėdė – numeris pirmas, stalas – numeris antras, langas – numeris trečias ir t.t. Tamsta eini nuo numerio pirmo prie numerio antro ir sakai žodžius. Numanu?" Tas žodelis „numanu" tapo ne tik senosios trupės, bet ir sutkininkų pajuokos priežodžiu. Visą senąją trupę Sutkus ėmė mokyti teisingai lietuviškai kirčiuoti ir tarti. Prikibo prie Rymaitės, Dineikos, Tvirbuto, Petrausko, prie manęs. Minėti aktoriai su juo mokytis kalbos atsisakė. Aš, pripažindamas savo kirčiavimo ir kalbos trūkumus, jo pamokomis pasinaudojau. Sutkus tikrai nepaprastai raiškiai tarė ir man daug pagelbėjo. Su juo skaitydavau vaidmenų tekstus, dirbdavome nuoširdžiai. Tačiau režisūrinis darbas su juo buvo ne tik įkyrus ir nuobodus, bet net ir papiktinantis. Faktiškai vaidmenį ruošti tekdavo pačiam, nes jis nieko negelbėdavo: nei charakterį išryškinti, nei nušlifuoti atskiras scenas. Visas veikalas ėjo Dievo neapčiuopiamais takais: pavyks – pavyks.

Sutkaus premjeros neturėjo pasisekimo. Vėliau pasirodė, kad ir sutkininkų kolektyvo nuomonė sutapo su viso teatro nuomone. Vilkolakininkai geriau dirbo su Dauguviečiu negu su Sutkumi. Kiekvienas džiaugėsi, kad nevaidina šio režisieriaus spektaklyje. Iš pradžių Sutkus kėlė saviškius, ypač žmoną Oškinaitę, Kačinską, bet vėliau, pamatęs, kad senojoje trupėje yra gabesnių aktorių, į savo pastatymus įtraukė J. Laucių, mane ir kitus. Dėl kalbos, žinoma, buvo daug absurdų. Sutkus taršė kiekvieną. O Kačinskas, gabus, be galo darbštus aktorius, turėjęs „vilko dantis", t.y. dvigubą dantų skaičių, gavo atostogų, rovė dantis, vaikščiojo su geležiniais grotais burnoje. Taigi, nors genialus Sutkus ir pasišovė teatrą sueuropinti, bet išėjo pšš! Balys Sruoga, iš pradžių buvęs dažnu svečiu teatre, dingo, net į premjeras liovėsi vaikščiojęs. Liko tik Bičiūnas, bet ir tas pamažu teatro atsikratė.

Neturiu žinių, ar Sruoga prisidėjo prie Olekos-Žilinsko atvykimo, bet manau, kad – taip, nes vos teatre atsirado Oleka-Žilinskas, atsirado ir Sruoga. Ne tik atsirado, bet ir ėmė su juo draugauti. Dažnai juodu susitikdavau kavinėse, gatvėje. Jie kalbėjosi, kažką kūrė. Oleka-Žilinskas buvo nepaprastai gabus režisierius, inteligentiškas, turėjo ramsčių ministerijoje. Tik atvykęs, iš karto žvalia ir prityrusia akimi apžvelgė trupę, ėmė „perkainoti" kiekvieną vaidilą. O pamatęs mano pirmus režisūrinius darbus, pareiškė:

– Tu, Vladai, moki gražiai dirbti su aktoriais, turi gerą mokyklą, nuostabią fantaziją. Tave matau čia vienintelį, galintį pretenduoti į režisūrą. Taigi eik pas mane režisieriumi.

Teatre sklido gandas, kad tokios pat nuomonės buvo ir Sruoga, kuris labai draugavo su Krėve-Mickevičiumi. Susidarė trijulė: Oleka-Žilinskas, Krėvė-Mickevičius ir Sruoga. Teatre atsirado Olekos-Žilinsko kambarys, kuriame susieidavo minėti draugai. Aš, gavęs pastatymus, turėjau dažnai tartis su Andriumi, nes jis tapo viso teatro siela – ir vyr. režisieriumi, ir direktoriumi, nors oficialus direktorius buvo rašytojas J. Savickis. Olekos-Žilinsko darbas man patiko, nes, studijuodamas ir dirbdamas Maskvoje, vadovavausi Stanislavskio sistema. Dabar, pradėjus dirbti Andriui, vėl atsirado proga stoti į seniai pažįstamas vėžes, kur viskas buvo pagrįsta psichologiškumu, logika, gilia teatrine prasme. Mudu susidraugavom. Oleka-Žilinskas patarė mesti baletą.

– Koks režisierius, kuris vadovauja rimtam, sunkiam darbui, šokinėja balete? Būtinai mesk!

Labai to nenorėjau, bet ir režisūra be galo viliojo. Čia galėjau pritaikyti visas savo žinias, skonį, pajutimus. Juoba, susirgęs Glinskis pasikvietė mane ir prašė, kol pasveiksiąs, perimti jo klasę Dramos studijoje.

Teko pradėti pedagoginį ir režisūrinį darbą. Ėjau Stanislavskio keliais. Studijokai manim patikėjo, man irgi patiko su jais dirbti. Taip įgijau geros praktikos. Teatre gavau ne vieną pastatymą: M. Twaino „Princą ir elgetą", pats inscenizavau S. Čiurlionienės „Pasiutusią veidmainystę", C. Goldonio „Dviejų ponų tarną", P. Calderóno „Nematomąją". Nuolat buvau pas Oleką-Žilinską asistentu.

Ir štai kartą Olekos-Žilinsko kambaryje (faktiškai tai buvo K. Petrauskui skirtas kambarys, bet Kipras aukštai vertino jo darbus ir kambarį perleido naujajai žvaigždei), be paties Olekos-Žilinsko, atėjęs radau ir Sruogą.

– Mes su Baliu nusprendėme, kad tu gali pastatyti jo dramą „Baisioji naktis". Skaitei? – ėmė kalbėti Andrius.*

Knyga buvo neseniai išleista ir aš, rinkdamas visas lietuviškas naujienas, ją turėjau ir jau buvau perskaitęs.

– Darbas labai sunkus. Be to... – Andrius padarė pauzę, – tam tikra žiūrovų dalis gali nelabai palankiai priimti.

– Skaičiau recenziją, – pasakiau aš. – Kai kurie nekaip atsiliepė... Iš dešiniųjų. Jei sugebėčiau...

Sruoga tylėjo ir tik stebėjo mane.

– Štai mudu neabejojame. Palaikyk kontaktą su autoriumi...

– Na, mudu pažįstami. Neabejoju – susitarsime, – pasakė Sruoga.

Taip aš gavau tą didelį, labai atsakingą darbą. Oleka-Žilinskas leido man imti kokius noriu aktorius.

– Tai pirmos eilės, svarbus pastatymas!

Norėjau pasakyti, kad yra prityrusių režisierių: Sutkus, Dauguvietis, bet nepasakiau... Atvirai kalbant, mane traukė bendras darbas su garsiu poetu ir buvo malonu, kad man, o ne kitam režisieriui, patikėtas toks milžiniškas darbas. Gandas pasklido teatre. Įgijau du slaptus priešus – Sutkų ir Dauguvietį, nors šiaip jie to neparodė. Nuo šiol Dauguvietis didesnių vaidmenų jau nebeduodavo, tik vieną kitą. Bet Olekos-Žilinsko valdžia buvo tokia didelė, kad abu turėjo paklusti.

„Baisiojoje naktyje", reikėjo galvoti, planuoti, kurti, fantazuoti. Taigi, kurti... Gerai, kad iš karto, pirmame pokalbyje su Oleka-Žilinsku ir Sruoga, iškovojau ne tik aktorius, bet ir laiką: premjera įvyks tada, kada bus visiškai paruošta, kada, mano manymu, ją bus galima rodyti žiūrovui. Sruoga, iki šiol sėdėjęs gana niūrus, nusišypsojo ir pralinksmėjo.

– Ne kitaip! – pritarė.

– Gerai! – sutiko Andrius. – Tebūnie. Veikalas sunkus, jame bus užimti ne tik aktoriai, bet ir visa dramos studija.

Grįžęs namo, ėmiau skaityti veikalą kartą, antrą... Kuo daugiau skaičiau, tuo įvairesni vaizdai kilo. Nors 1905 metų revoliucijos metmenis gerai žinojau, bet beskaitant atsirasdavo klausimų. Juos

* Atrodo, kad čia ir toliau apie A. Oleką-Žilinską kalbama ne visai tiksliai ir pagrįstai. Nuo 1935 m. sausio jo jau nebebuvo Lietuvoje, o „Baisiosioji naktis" išspausdinta 1935 m., jos premjera įvyko 1936 m. kovo 14 d. 1935 m. gruodžio mėn. laiške B. Sruogai A. Oleka-Žilinskas rašė: „Labai bus gerai, jeigu „Baisiąją naktį" statys Fedotas (V. Sipaitis). Jisai vienintelis žmogus Teatre, kuris ieško" (A. Oleka-Žilinskas. Vaidybos džiaugsmas, V., 1995, p. 203).

užsirašinėjau. Tam reikalui paskyriau storoką juodraštį. Peržiūrėjau savo gausią biblioteką, kurioje buvo nemaža įstorinių knygų, bet suradau vos vieną tinkamą ir ištraukas iš kitų... Išvaikščiojau negausingus Kauno knygynus. Vienoje iš seniausių bibliotekų šį tą radau. Šį tą, bet mažai.

Susitariau susitikti su autoriumi, mano profesoriumi. Nors man patiko Sruogos paprastumas, bet buvo drovu. Suradau jo namą Ramiojoje gatvėje.* Mane pasitiko žmonelė ir dukra. Įvedė į didoką, šviesų kambarį, kuriame prie lango sėdėjo Krėvė-Mickevičius, mano profesorius, „Šarūno" autorius. To paties „Šarūno", kurį statėme teatre ir kuris tapo ne tiek autoriaus, kiek ypač režisieriaus Olekos-Žilinsko milžinišku triumfu. Įėjau, kaip mokinys pasisveikinau. Sruoga pasikėlė ir supažindino mane su žmona – istorijos mokytoja. Krėvę jau pažinojau. Jis maloniai pažvelgė į mane, pasakė „Labas" ir nepasitraukė nuo šachmatų lentos, prie kurios radau abu profesorius.

– Sėskite, – paprašė Sruogienė. – Čia vyksta klaiki batalija.

– Aš tuojau... Jūs turite kiek laiko?

Nors mano laikas buvo ribotas, iš mandagumo pasakiau:

– Galiu palaukti.

– Jūs žaidžiate šachmatais?

– Silpnokai... Kartais žaidžiame su Tvirbutu, rečiau su kitais aktoriais.

– Mes čia tuojau, – ir Sruoga įsigilino į šachmatų lentą.

– Ne, negaišinsime aktoriui laiko, nes mano beveik pralošta. Pasiduodu, – ir Krėvė atsikėlė.

Kambaryje šeimininkės jau nebuvo. Krėvė atsisveikino, linktelėjo man galva ir, rankos nepadavęs, išėjo. Sruoga jį nulydėjo.

Apsižvalgiau, bet, matyt, nelabai atidžiai, ar buvau taip susijaudinęs, kad dabar regiu tik didoko kambario kubatūrą, stalą su šachmatais ir... daugiau nieko. Grįžo Sruoga, pakvietė į kitą kambarį. Tai buvo lyg jo darbo kambarys, nors man atrodė, kad šitame bute visur virte virė darbas. Knygos gulėjo ant stalų. Rodos, pirmame kambaryje tų stalų buvo ne vienas. Kambaryje, kur įžengėme, taip pat jautėsi darbas.

– Na, – pradėjo Sruoga. – Kaip? Ką?

– Galvoju, planuoju...

* B. Sruoga tada gyveno Žemuogių gatvėje. – *A. Samulionio past.*

– Tik aš prašyčiau kuo mažiau trumpinti, ne taip, kaip daro Dauguvietis.

– Tarsiuos su jumis, bet ilgi monologai...

– Aš suprantu. Tik atidžiau prašyčiau...

– Žinoma, – nesugalvodamas, kaip konkrečiau atsakyti, numykiau.

– Kaip epocha, jums pažįstama?

– Atrodo, taip... Maskvoj gyvenau... Daug kas suvokiama, tačiau manau, kad... ne. Tiesiog jaučiuosi lyg nemokša prieš tą epochą, kai reikia su ja gyvai, realiai susidurti.

– Suprantama, – Sruoga labai atidžiai pažvelgė į mane. Atrodė patenkintas mano prašymu paieškoti literatūros. – Kai rašiau, ir aš daug medžiagos suvartojau. Šį tą turiu... duosiu.

Čia pat esamose knygose „šį tą" surado ir padavė. Apžiūrėjau. Tai buvo visai man nepažįstamos knygos.

– Turiu dar vokiškų... Kaip?

– Nors silpnokai, bet suprantu.

– Tai va... Patariu, paimkite. Jos enciklopedinio turinio. Prašome visais klausimais, kada tik norit, kiekvienu metu užeikite... Na, o kaip jūs vaizduojat...

Kalba perėjo į veikalo tipažus, charakterius, vaidmenis. Reikia pasakyti, jog Sruogos veikalas aniems metams savo tematika buvo aštrus. Neabejotina, kad jo pastatymas turėjo kelti didelę sensaciją. Galbūt Oleka-Žilinskas įkišo šį veikalą man, nenorėdamas nuvertinti savo „markės" tautininkų akyse. Nors jis nebuvo nei nacionalistas, nei tautininkas, tačiau anuomet valdžioje sėdėjo tie, kurie neapkentė visko, kas prasiskverbdavo iš Rytų. Andrius, kaip tikras lietuvis demokratas, mylėjo savo šalį – Lietuvą, norėjo iškelti teatrą į menines aukštumas, na, žinoma, rūpinosi kiek ir savimi, – tikėjosi gauti iš valdžios sklypą ir pasistatyti namą...

Pagal tuos laikus labai aštrios buvo scenos su kunigu Breive, taip pat – kur studentas Jurgis ir vaistininkas Velbieka skleidė revoliucines idėjas kaime ir miesčiuke. Opios vietos, mušusios valdančiam sluoksniui stačiai per galvą, buvo žemių dalinimas, svetimųjų Ruopų pašalinimas nuo žemės.

Nusprendžiau kiek sušvelninti įvykius, bet taip, kad visos pagrindinės idėjos nuskambėtų liaudies pergalės himnu, kad jaustųsi, jog liaudis nugalės. Su tuo sutiko ir autorius. Kadangi įvykiai dėjosi kaime, kilo iš valstiečių trobų, panorau tai pažymėti ir dekoracijose. Dailininku pasikviečiau savo bičiulį S. Ušinską, su kuriuo

kūrėme marionečių teatrą ir su kuriuo buvo lengva sutapti. Iš tiesų, dailininkas padarė simpatišką maketą – trobelę be ketvirtos sienos. Iš kairės miškas, iš dešinės – šiokia tokia aikštelė. Tai buvo nuolatinė ekspozicija beveik visiems paveikslams. Sruoga labai apsidžiaugė, kad dekoracijose tikrai atsispindėjo anų metų kaimas, trobos vidus.

Iš pradžių repeticijos vyko sklandžiai, įdomiai, nors teko dirbti beveik su visu šimtu žmonių. Tik kai pradėjau mizanscenuoti „juodašimčių" scenas, revoliucijos įvykius kaime, scenas su policininkais, vienam kitam pradėjo nepatikti, ypač katalikų auklėtiniams. Toks buvo aktorius Lukošius. Jis garsiai pareiškė, kad aš bažnyčią provokuoju(?), pabrėžiu kovą prieš kunigus ir t.t. Tačiau dauguma pritarė man, ir repeticijos ėjo prie galo.

Dėl sutrumpinimų, kuriuos aš padariau prie stalo, anksčiau, negu pradėjome darbą, autorius nė kiek neprieštaravo. Tačiau, kai veikalą ėmėme repetuoti, paaiškėjo, kad monologai ir pokalbiai yra per ilgi. Jie stabdė veiksmą, todėl vietomis buvo tiesiog nuobodu. Sėdau ir dvi paras galvojau, pats garsiai „vaidinau", skaitydamas scenas. Po dviejų nemigtų naktų aktoriams pasiūliau naujas kupiūras. Mane išklausę, jie net ėmė ploti.

– Bet ar sutiks Sruoga? – suabejojo jie.

Nusprendėme į repeticiją pasikviesti autorių. Iki šiol Sruoga retai užbėgdavo į salę, tik vieną kitą sceną išklausydavo, o prie stalo, išskyrus pirmąjį skaitymą, jo daugiau nebuvom matę. Tarp kitko, pirmojo skaitymo metu po mano kalbos, kurioje apibrėžiau veikalo idėjas, tipažus ir visą pastatymo darbą, buvo duotas žodis autoriui. Aktoriai jį sutiko plodami. Bet Sruoga tik išraudo ir sumurmėjo, kad režisierius Sipaitis viską pasakęs, o jis linkįs sėkmės ir ištvermės, nes veikalas gal ir turės trūkumų...

Taigi Sruoga beveik nesikišo į mano darbą, nors aš kas savaitę užeidavau pas jį į butą ar universitetą šį tą išsiaiškinti, pranešti apie darbo eigą. Dramaturgas rimtai išklausydavo, neparodydamas jokio džiaugsmo ir nekurdamas jokių ateities prognozių. Mačiau, kad jis labai jaudinosi, laukė premjeros, abejojo dėl žiūrovų, bet laikėsi ramiai ir vis man pabrėždavo:

– Jūsų reikalas. Aš nesikišu.

Ir štai kviečiu dramaturgą į pirmąją peržiūrą, kiek įspėjęs, kad veiksmui pagyvinti teko padaryti naujų kupiūrų. Tekstai jau išmokti, visų vaidinančiųjų nuotaika pakili. Pastatėm dekoracijas, didžiai prityrusiam elektrikui paaiškinau pirmųjų paveikslų

apšvietimą, ir jis davė improvizuotą šviesą. Buvo muzika, choras, žodžiu, beveik spektaklis. Atvyko Sruoga. Iš karto nuėjo į žiūrovų salę, atsisėdo per vidurį. Buvo matyti, kad jaudinasi: dešinę ranką laikė kišenėje. Nenorėdamas bendrauti su autoriumi veiksmo metu, nesirodžiau salėje ir likau scenoje pagelbėti režisūros padėjėjui, asistentams, nors iš tolo, retkarčiais stebėjau nelaimingąjį autorių.

Sruoga kaito. Pasidarė visai raudonas, plaukai pasišiaušė, lūpos buvo praviros, bet spektaklio nestabdė, o jis, mano nustebimui, ėjo labai pakiliai ir sklandžiai. Vėliau man pasirodė, kad peržiūra vyko daug geriau negu premjera. Baigėme. Visi nusirengė ir suėjo į sceną, o aš virpėdamas, uždangai nusileidus, tuoj atsidūriau greta Sruogos. Jis laikėsi visai ramiai.

– Bet... tos kupiūros. Jūs man nepranešėte, kad tiek daug!

– Maestro! – pasakiau. – Jei tamstai, kaip autoriui, atrodo, kad veikalui padaryta žala, jei nukentėjo idėjos...

– Ne, ne... Sutrumpintą šitąjį... na, aš nežinau, o kaip aktoriai?

Mano laimė, čia pat atsirado Siparis ir kiti... Jie pareiškė, kad su naujomis kupiūromis daug lengviau ir nestabdomas veiksmas. Sruoga stovėjo tarp parterio kėdžių, ranką laikydamas kišenėje. Didelė pauzė. Žaibiškai mąstė, sprendė. Pagaliau atsiduso:

– Jei taip reikia...

– Taip bus žymiai geriau, – įterpė Siparis.

– Aha... taip. Tegu taip ir būna.

– Kai bus generalinis bandymas, patikrinkit įspūdį, ir visa, kas tamstai pasirodys blogai, grąžinsime. Iškupiūruotų tekstų mes dar nepamiršome, – pasakiau aš.

– Aha... Ačiū! Ačiū visiems.

Ir, padavęs ranką man, Sipariui, kitiems aktoriams, greit išbėgo pas Oleką-Žilinską. Ką jie ten kalbėjo, nežinau, bet vėliau, mane sutikęs, Andrius paplekšnojo per petį ir pasakė:

– Drąsiai. Taip ir reikia. Tu laimėjai. Pasirodo, ir tu geras politikas. Paskui statysime abu naują Čiurlionienės veikalą „Riteris budėtojas".*

Faktiškai daugiau su Sruoga iki pirmos generalinės repeticijos nesusitikome. Universitete apie pastatymą nesikalbėdavom: aš džiaugiausi, kad teatre autoriaus negirdėti ir nematyti.

* Autorius maišo faktus. „Riteris budėtojas"pastatytas dviem metais anksčiau, negu „Baisioji naktis". Tačiau prie šio S. Čiurlionienės veikalo iš tiesų dirbo abu režisieriai.

Pirmoji generalinė. Sruoga pakvietė teatro seminarą, Krėvę. Sėdėjo Dauguvietis, visi laisvi aktoriai, operos ir baleto artistai, K. Petrauskas. Aš nebesijaudinau, bent man taip atrodė. Džiugino, kad spektaklis jau gali savarankiškai, be jokios pagalbos, riedėti nuo pirmojo iki paskutinio paveikslo. Ir vaidintojai jautėsi ramūs... Vaidinimas ėjo sklandžiai, be jokių kliuvimų ir stabdymų. Buvau salėje prie režisieriaus staliuko, prie telefonų. Šį tą užrašinėjau. Mano nustebimui, repeticija klostėsi kaip tikras spektaklis. Vogčiomis stebėjau autorių, kuris sėdėjo su Krėve-Mickevičiumi iš vienos pusės ir su Oleka-Žilinsku iš kitos. Dauguvietis tai žiūrėjo, tai nubėgdavo į bufetą atsigerti alaus.

Autorius ir jo kaimynai kažką tarpusavyje šnekėjosi. Dramaturgo veidas darėsi vis šviesesnis ir šviesesnis, pasirodė šypsena. Matyt, Oleka-Žilinskas ir Krėvė jį gerai nuteikė, ir kai krito paskutinioji uždanga, Sruoga greitai atsikėlė ir, su Andrium priėjęs prie manęs, beveik entuziastingai pasakė:

– Gerai. Gerai darbas padarytas, ačiū.

Paskui abu su Oleka-Žilinsku nuėjo į užkulisius ir kalbėjosi su kai kuriais aktoriais. Niekas nesiskundė, niekas man jokių priekaištų nedarė, bet prieš akis dar buvo premjera su žiūrovais, su kritika, su Sruogos priešais, kurie po premjeros taps ir mano priešai.

Prieš premjerą vis dėlto nuėjau pas autorių į butą. Neklausiau, kaip ir ką, laukiau, – tegu jis pasireiškia. Nė žodžio. Kalbėjome apie universiteto teatro studiją. Sruoga pasakė:

– Gerai, kad tamsta, senas, prityręs aktorius, o kartu su jaunais ją lankai.

– Man labai įdomu. Tamsta profesoriau, puikiai vedi seminarus. Ne tik įdomiai, bet intriguojančiai.

– Aš norėčiau sukurti kokį teatrėlį, studiją...

– Manau, tai gali pavykti.

– O ką jūs manote apie jaunuosius – R. Juknevičių, J. Grybauską? Norėčiau, kad jie parodytų iniciatyvą.

– Gerai, – atsakiau. – Jie mažai užimti teatre ir lanko teatro seminarą. Jie nori ką nors sukurti. Jauni, tegu bando.

– Ir aš taip manau.

– Tai dėl spektaklio?..

– Dėl spektaklio? Bijau, kad tamsta per mane nukentėsi ir tamstos teatrinė karjera...

– Kaip režisieriaus?.. Juk aš už pastatymus nė cento negaunu. Neduos pastatymų? Turiu aktoriaus darbą, dvi studijas...

Aš tada savo vardu prie Švietimo ministerijos turėjau nemokamą dramos studiją, kurioje, be manęs, dėstė Kubertavičius, Kačinskas, Siparis, mano motulė ir kiti.

– Na, na... Bijau, kad ir Olekos-Žilinsko aureolė kai kurių valdančiųjų akyse gali nublankti... Na, pažiūrėsim...

Šį kartą pas Sruogą išbuvau kiek ilgiau. Kalbėjomės su labai malonia profesoriaus žmona. Pirmą kartą mane pavaišino arbata. Tai buvo mano paskutinis apsilankymas autoriaus bute. Vėliau nebuvo reikalo, nors mudviejų santykiai po premjeros pasidarė dar šiltesni ir jutau, kad profesorius mane vis išskiria iš studentų tarpo.

Kadangi šių užrašų tikslas – prisiminti susitikimus ar bendrą darbą su Sruoga, tai visą laiką figūruoju aš, visai nenorėdamas savęs iškelti. Taip buvo. Buvo taip ir ne kitaip. Ir, tiesą pasakius, nors Sruoga – gan garsus senesnės kartos rašytojas, bet Maironio, Mykolaičio-Putino, Vaižganto vardai tada buvo pakylėti lyg ir aukščiau. Į bendradarbiavimą su Sruoga žiūrėjau kaip į paprastą dalyką, visai nesididžiuodamas. Buvau artimai susipažinęs ir lankęsis pas Maironį, Vaižgantą, Jakštą, Gruodį ir pas kitus menininkus. Dėl šitų pažinčių didžiuodavausi, o su Sruoga buvo šilti, draugiški santykiai, nes toks jis pats buvo. Tiesa, negalima pasakyti, kad su visais jis buvo lygus, ne. Žmonių, kurie jo nedomino, jis tartum nematė, aiškiai vengė. Arba – arba, ir ne kitaip!

Premjerą publika sutiko labai karštai ir daug plojo, net scenos vidury, kai liaudis dorojo policininkus. Man atrodė, jog premjeroje buvo ne mažiau kaip penkiasdešimt procentų Sruogos draugų, jaunuomenė. Jie ir toliau veikalą mėgo, pritarė jam. Ponai, jei ateidavo, tai tik pasižiūrėti, kaip autorius Dievą puola ir revoliuciją propaguoja. Pasklido gandas, kad dramą nuims. Tada atsirado dar daugiau žiūrovų. Tačiau valdžia nereagavo į premjerą, o spektaklio stengėsi žiūrovams nerodyti. Bet vis dėlto nukentėjo Oleka-Žilinskas, o ne aš... Aš buvau maža „pieška", o Andrius vadovavo teatrui. Po premjeros jo autoritetas ministerijoje ir teatre krito...

Spektaklio recenzijos buvo žiaurios, bet dėl jų Sruoga nelabai išgyveno. Jis jau iš anksto, kaip pagal partitūrą žinojo, kuris sakys „šlamštas", o kuris supras...

Aš baigiau klausyti universiteto kursą. Išlaikiau koliokvijumus, egzaminus, liko tik valstybiniai. Bet viskuo nusivyliau. Teatrą vėl ėmė užvaldyti Dauguvietis, Sutkus. Sruoga teatre visai nesirodė. Tai mane prislėgė. Nusprendžiau valstybinių egzaminų nelaikyti.

Pasakiau apie tai savo profesoriui. Jis atidžiai, ilgai žiūrėjo man į akis, paspaudė ranką, atsiduso ir... nieko nepratarė. Buvo liūdna ir net verkti norėjosi. Tai mano paskutinis „bendradarbiavimas" su Sruoga. Daugiau, išskyrus oficialius susitikimus, jo beveik nematydavau.

Regiu Sruogą tokį, koks jis buvo, kokį jutau. Niekad nemačiau jo susierzinusio ir pikto, nors, kai kovojo, toks galėjo būti. Visada mandagus, korektiškas, susitvardęs. Geriau patylėdavo, negu leisdavo sau prasiveržti netinkamu elgesiu ar žodžiais. Regėjau jį švelnų šeimai. Kai išeidavau iš Sruogų namų, visada jausdavau skaisčią nuotaiką, norą dirbti ir kurti.

1975, kovo 17
SMM, inv. nr. P 1370

ANTANAS MACKEVIČIUS

Valstybės teatro dramos studijoje, A. Sutkaus pakviestas, Sruoga dėstė teatro istoriją, – kiek prisimenu, apie porą metų. Aš klausiausi Sruogos paskaitų. Jis dėstė labai savotiškai, bet įdomiai. Turėjo nedidelę užrašų knygutę. Atėjęs į auditoriją, ją atsiversdavo, pasidėdavo ant stalo ir, užsidėjęs ant jo rankas, užsimerkęs, tarsi pirštais čiuopdamas žodžius, pasakodavo. Mums atrodydavo, jog Sruoga mato pasakojamus vaizdus. Žiūrėti į visą laiką nuleistas jo akis gal ir nebuvo įdomu ar jauku, tačiau medžiagą jis pateikdavo gausią ir turtingą. Paskaitų klausydavomės atidžiai, įsigilinę, stengdamiesi suvokti dėstomo dalyko esmę.

Aš vaidinau valstietį Laučką Sruogos dramoje „Baisioji naktis" (režisavo V. Sipavičius). Šis vaidmuo atiteko netikėtai. Iš pradžių jis buvo paskirtas J. Sipariui. Likus maždaug porai savaičių, Siparį perkėlė į kitą spektaklį. „Baisioji naktis" man buvo kaip maudulys. Jaudinausi, nes vaidmenį paruošiau per trumpą laiką. Be to, premjeros dieną mirė mano tėvas, todėl šis spektaklis man buvo ypač sunkus ir įsimintinas. Į repeticijas Sruoga neateidavo (tuo metu tai nebuvo madinga). Premjeroje tikriausiai dalyvavo.

Dažnai Sruogą matydavau teatre. Jis dalyvaudavo mūsų iškilmėse, šventėse. Būdavo labai paprastas, nuoširdus, kartais niūrus, nors dažnai ir šypsodavosi. Gana artimai bendravo su A. Oleka-

Žilinsku. Neblogai sutarė ir su B. Dauguviečiu, nors spaudoje jį dažnai kritikavo už greitus, neišbaigtus darbus, savos kūrybinės linijos neturėjimą. Glaudžius ryšius palaikė su Jaunųjų teatru.

Labiausiai įsimintinas susitikimas įvyko 1939 metų pabaigoje ar 1940-ųjų pradžioje, atgavus Lietuvai Vilnių. Mūsų teatras važinėjo į Vilnių su gastrolėmis, nes lietuviško teatro ten nebuvo, o lietuviškos publikos – nemažai. Važiuodavome ne per dažniausiai, parodydavome keletą spektaklių per mėnesį. Aišku, tokia padėtis ilgai tęstis negalėjo. Mūsų inteligentija pradėjo dėl to rūpintis. Sprendimo iniciatorius buvo Sruoga. Savo namuose Ramiojoje gatvėje (dabar B. Sruogos) jis susikvietė profesūrą ir būrį teatralų. Susirinkime, be šeimininko, dalyvavo Krėvė-Mickevičius, Mykolaitis-Putinas, Dauguvietis, Kubertavičius, Siparis, Kačinskas, Juršys ir aš. Sruoga pirmiausia apibūdino susidariusią padėtį: Vilniuje veikia tik saviveikliniai teatrai, neturintys lėšų, paramos. Padėti galėtų Kaunas, Vilniuje įsteigęs savo filialą. Toliau tarėmės, kaip aprūpinti Vilnių ne gastrolėmis, o įsteigti ten nuolatinę trupę. Paaiškėjo, jog teatro kolektyvas toks pajėgus, kad jį be žalos galima perskirti į dvi trupes ir vieną iš jų pasiųsti į Vilnių, tuo labiau jog tada buvo pakankamai ir jaunų aktorių, ir naujų režisūrinių jėgų. Svarstydami šiuos klausimus, posėdžiavome porą gerų vakarų.

Po pasitarimo Sruoga mašinėle atspausdino memorandumą ir įteikė tuometinei vyriausybei. Vyriausybė memorandumą svarstė ir atsižvelgė į jį. Dalis Kauno teatro trupės buvo pavesta jauno režisieriaus R. Juknevičiaus žiniai. Į Vilnių buvo išvežti penki spektakliai su visais rūbais, dekoracijomis: Heyermanso „Viltis", Hauptmanno „Prieš saulėlydį", Pagnolio „Topazas", Inčiūros „Vincas Kudirka", O'Neillo „Marko milijonai". Važiavo tie žmonės, kurie šiuose spektakliuose vaidino. Kadangi aktorių trūko, dalį jų paėmė iš Šiaulių teatro. Šios trupės pagrindu Vilniuje ir išaugo Valstybinis Akademinis dramos teatras.

1974, gruodžio 6
SMM, inv. nr. P 1304

MARIJA ČERVINSKAITĖ-PAULIUKONIENĖ

Iš pradžių mokiausi pas Vaičkų jo kino studijoj. Ten mūsų buvo du šimtai žmonių. Kaip tik tuo metu teatre dirbo Oleka-Žilinskas, kuris mums visiems labai patiko kaip režisierius ir pas kurį visi norėjome mokytis. Nusiuntėme pas jį delegaciją, kuri išdėstė mūsų pageidavimus. Žilinskas sutiko. Buvo sukurta privati, nuo teatro nepriklausoma studija, į kurią visi ir stojome. Priėmimas vyko trimis turais. Po pirmo turo liko apie penkiasdešimt, po trečio – dvidešimt žmonių. Šie ir dirbome studijinį darbą apie porą metų. Užsiėmimus vedė Žilinskas, Glinskis, Dauguvietis, Skardžius ir kiti. Mūsų diplominis spektaklis buvo „Dėdės Tomo lūšnelė". Jį ruošėme kartu su ankstesniais Žilinsko mokiniais, jau dirbusiais Valstybės teatre. Mūsų ir jų buvo po aštuoniolika (iš mūsiškių buvo Skujeniekaitė, Palubinskas, Velička, Giedraitytė, Suokaitė, Kalvaitis, Belevičius, Rizvanavičius, Mikėnaitė, Ivanauskas, Simaška ir dar keli). Taip atsirado Jaunųjų teatras.

Teatro repeticijose dažnai sėdėdavo Sruoga, Krėvė, Šilingas. Žiūrėdami slapta nuo mūsų ir vienas nuo kito nubraukdavo ašarą. Jie dalyvavo tiek ruošiant „Dėdės Tomo lūšnelę", tiek ir Sruogos „Milžino paunksmę". Kas sugalvojo ir pasiūlė statyti Sruogos veikalą, nežinau, greičiausiai tai buvo paties Žilinsko iniciatyva. Jis mokėjo parinkti veikalus, o „Milžino paunksmė" buvo labai tinkama ir studijiniam darbui. Aš turėjau vaidinti Liuciją, bet tuo metu negalėjau repetuoti, tik stebėjau repeticijas. Kadangi Liucijos pamišimo scena nesisekė, Sruoga pasiūlė ją praleisti, kol galėsiu repetuoti. Premjera ir buvo be tos scenos.

Spektaklio scenovaizdžio pagrindą sudarė kolonos. Tarp jų padėti daiktai čia uždarydavo erdvę, čia, juos nuėmus, vėl atidarydavo. Tarp tų kolonų tarsi vyniojosi Sonka. Gerai buvo perteiktos rūmų intrigos. Gerai Jogailą vaidino Juknevičius. Jis buvo lyg koks kerpė šalia Sonkos-Kalinaitės, šalia Zbignievo-Jakševičiaus – aukšto, plačios, tamsios nugaros, kuria jis dažnai stovėdavo į publiką. Paskutinio paveikslo choras buvo tarsi banguojantis: čia priartėdavo, čia vėl nutoldavo.

Turėtų būti išlikusi po spektaklio padaryta bendra visų dalyvių nuotrauka su Sruoga.

Teatras tik tuos du veikalus ir tepastatė. Buvo labai sunkios sąlygos. Valdžia nedavė jokių pašalpų, neleido net važiuoti į

Klaipėdą ir ten įsikurti. Pats Žilinskas, atidavęs visus pinigus, įlindo į skolas. Be to, buvo nesutarimų. Rudenį teatras užsidarė.

1966
Užrašė A. Samulionis

ALEKSANDRAS KERNAGIS

1933 metais Sruoga, Krėvė ir grupelė kitų buvo suartėję su Jaunųjų teatru. Tuomet veikė draugija tam teatrui remti. Sruoga buvo vienas didžiausių jos iniciatorių. Juodu su Oleka-Žilinsku buvo prieteliai. Kartais eidavo visi trys – Oleka, Krėvė ir Sruoga – du stulpai ir vienas mažas.

Oleka Jaunųjų teatre režisavo, o Sruoga, turbūt galima taip pasakyti, buvo dvasios vadas. Jaunam šio teatro kolektyvui, kuriuo, matyt, pasitikėjo, jis atidavė „Milžino paunksmę". Tada jau buvo žinomas Sruogos požiūris į Valstybės teatrą, jo svajonės apie teatro atsinaujinimą. Su kai kuriais Jaunųjų teatro aktoriais – Juknevičium, Grybausku – buvo pažįstamas anksčiau. Man rodos, jis rėmė šį teatrą ir finansiškai, ne tik morališkai. Krėvė buvo aktyvus rėmėjas, bet Sruoga dar aktyvesnis.

„Milžino paunksmė" buvo didelis įvykis tuometiniame kultūros gyvenime. Spektaklis mums padarė nepaprastą įspūdį. Pirmiausia savo švarumu. Juknevičius-Jogaila buvo toks, kokio nebuvo ir nebebus, bent aš neįsivaizduoju. Jakševičius-Zbignievas irgi geras. Kai kurie iš aktorių buvo dar žali, bet viskas buvo apdorota. Aktoriai kūrė vaidmenis realistiškai – visi tuomet buvo įsikandę Stanislavskį. Tik Ušinsko dekoracijos buvo sąlygiškos, sceniškai spalvingos. Tačiau jų sąlygiškumas nekrito į akis. Be to, taip ir ekonomiškiau: juk teatras neturėjo nei lėšų, nei scenos darbininkų.

Vėliau vaidinom „Baisiąją naktį". Aš dalyvavau minioje. Spektaklis, nors jame vaidino gerų aktorių, man pasirodė blankus. Neilgai jis ir ėjo.

1940 m. rudenį girdėjau, kaip Rašytojų klube, name už Vilnelės, buvo skaitoma „Apyaušrio dalia". Kas skaitė – pats Sruoga ar kažkas iš teatralų, neatsimenu. Dalyvavo ne „visuomenė", o daugiausia teatralai ir rašytojai, – buvom atėję beveik visi aktoriai. Veikalas padarė didelį įspūdį. Po skaitymo įvyko pobūvis.

Teko girdėti dabartinės Rašytojų sąjungos salėj Sruogą skaitant „Dievų miško" ištraukas. Po konclagerio jis buvo labai suvargęs, bet skaitė daug gyviau negu paskaitas. Apie „Pajūrio kurortą" mums daug pasakojo Grybauskas. Jie nuo seno buvo geri draugai, Grybauskas dažnai lankydavosi pas Sruogą. Pasakojo gana smulkiai, net dekoratyviškai. Gal jie kartu dirbo prie veikalo ar Grybauskas žadėjo jį statyti? Bet paskui kažkaip viskas nutilo. Matyt, atsiliepė „Dievų miško" kritika, o gal konclagerio tema pasirodė per žiauri ar per ankstyva, nereikalinga ar ne taip sprendžiama. Grybauskas pasakojo, kaip Sruoga išgyveno dėl „Dievų miško".

Paskutinis įspūdis kapuose, laidojant: nustebau, kad toks jaunas mirė. Koks tada jaunas jis turėjo būti trisdešimtaisiais metais, o mums atrodė – profesorius...

1975, balandžio 1
Užrašė A. Samulionis

STASYS STONKUS

1928 metais atvykau į Kauną studijuoti. Pasirinkęs literatūrą, stojau į Humanitarinių mokslų fakultetą.

Tada studijų tvarka universitete buvo kitokia negu dabar. Iš daugelio dalykų reikėjo pačiam išsirinkti sau reikalingus. Juos išklausyti ir gauti įskaitas privalėjai per ketverius metus (aštuonis semestrus). Pirmamečiams studentams, kuriuos senieji pašaipiai vadino fuksais, buvo sunku susigaudyti tokioje galybėje paskaitų. Pagal pasirinktą šaką privalomus dalykus išsidėstyk savo nuožiūra visiems ketveriems metams. Jokios informacijos. Vieninteliai patarėjai – iš seniau tau pažįstami vyresnių kursų studentai.

Studijoms reikėjo būtinai pasirinkti tris artimas šakas: vieną pagrindinę, dvi šalutines. Aš pagrindine šaka pasirinkau lietuvių literatūrą, šalutinėmis – rusų literatūrą ir pedagogiką. Buvo dalykų, privalomų išklausyti (žinoma, ir egzaminus išlaikyti) visam fakultetui, pavyzdžiui lietuvių kalbos bendrasis kursas, Lietuvos istorija, filosofijos įvadas ir kt. Kadangi dėstomus dalykus studentai rinkosi laisvai, tad juos ir klausydavo sumišai: fuksas sėdėjo viename suole su ketvirtakursiu.

Vytauto Didžiojo universitetą lankė nemažai jaunų rašytojų, kurie vėliau paliko reikšmingus pėdsakus lietuvių literatūroje. Tokie jauni, tada dar pradedantys buvo S. Nėris, A. Venclova, V. Montvila, K. Korsakas, B. Brazdžionis, J. Kossu-Aleksandravičius (vėliau Amerikoje pasivadinęs Aisčiu), H. Radauskas, H. Korsakienė, S. Anglickis, A. Churginas, J. Graičiūnas, J. Būtėnas, V. Sirijos Gira, A. Miškinis, K. Boruta, K. Inčiūra. Tai įvairių krypčių, žanrų ir grupuočių rašytojai.

Literatūros dalykus dėstė beveik visos XX a. pirmosios pusės lietuvių literatūros įžymybės: V. Krėvė-Mickevičius, J. Tumas-Vaižgantas, B. Sruoga, V. Mykolaitis-Putinas, broliai Biržiškos.

* * *

Balys Sruoga, tada, rodos, dar docentas, Humanitarinių mokslų fakultete dėstė rusų literatūrą (tautosaką, senąją ir naująją literatūrą), teatro ir dramaturgijos istoriją. Aš klausiausi jo paskaitų kaip šalutinės šakos privalomų dalykų.

Dar besimokydamas gimnazijoje, jau buvau skaitęs Sruogos eilėraščių ir kritikos straipsnių, o K. Binkio išleistoje poezijos antologijoje „Vainikai" (čia pirmieji „Vainikai", 1936 m. Binkis sudarė jaunesnių poetų antologiją – „Antruosius vainikus") buvau matęs ir jo nuotrauką – žiūri iš paniūrų, rankas sunėręs ant krūtinės.

Pirmoji pažintis – aukštas, tiesus, plačiomis „golfo" kelnėmis ir rimta mina poetas ir mokslininkas ateina į auditoriją. Tokia kilniai išvaizdinga profesoriaus povyza. Nedaug tepanašus į aną paniurusį „Vainikų" poetą. Vilkėjo jis visada pilkai languotais drabužiais, žiemą ir vasarą, auditorijoje ir teatre. Taigi mėgo sportinę aprangą (rodos, tik jis ir Sezemanas), skirtingai nuo kitų savo rango kolegų, kad ir nuo V. Mykolaičio-Putino, kurio aš net neįsivaizduoju be tamsaus mėlyno ar juodo gerai išlyginto kostiumo. Tik premjeroje Sruogą esu matęs vilkintį juodai.

Paskaitas Sruoga skaitė storu, vienodu, net monotonišku balsu. Skaitė į auditoriją nežiūrėdamas, akis nudelbęs į bloknotą, pasidėtą ant katedros. Atrodė tarsi užsimerkęs, tik akių plyšeliai tematyti. Dešinėje rankoje visada pieštukas. Skaitydamas vis juo sudirigudavo, tik nežinia ar mums, studentams, ar sau.

Jo paskaitos įdomios. Mintis dėstė nuosekliai ir aiškiai, su humoru. Ar jis kalbėjo, ar rašė – visada šmaikštavo. Toks jau jo būdas. Net ir tragiškas situacijas nuspalvins humoristiškai.

Polemikoje jo plunksna buvo tiesiog baisi. Dėl to su juo ginčytis per spaudą visi vengė. Rodos, tik A. Jakštas (prelatas Dambrauskas) drįso jį užkabinti. Prisimenu įdomų įvadiejų ginčą dėl Kauno Prisikėlimo bažnyčios projekto. Tas ginčas ėjo atvirais (t.y. spausdintais) vieno antram laiškais. Į kažkurį Jakšto laišką Sruoga atsakė, pradėdamas kreipiniu „Mielas Mokytojau" (žinoma, ironizuodamas). Jakštas atkirto, kad jis niekada nebuvo Sruogos mokytojas ir kad jam, kaip kunigui, būtų nekokia garbė turėti tokį mokinį.

Keletą metų ėjo solidus literatūros žurnalas „Skaitymai". Jį redagavo V. Krėvė-Mickevičius. Literatūros kritikos straipsnius jam rašė kritikai Radzikauskas ir Sirakuzinas. Ypač negailestingas buvo Sirakuzinas, pilnas kandžios pašaipos literatūros nesėkmėms. Kaip daugeliui rodėsi, tai buvo jauni literatūros darbuotojai. Tačiau kai kas abejojo, ar nebus čia tik slapyvardės, po kuriomis lindi senesni literatūros vilkai. Vėliau paaiškėjo, kad po Radzikausku slėpėsi L. Gira, o po Sirakuzinu – Balys Sruoga, abu stažuoti literatai, skaitančiai visuomenei seni pažįstami.

Kaune ėjo kalbos, kad Vydūnas kreipęsis į seimą, prašydamas įsikišti ir rašytoją patriotą (atseit Vydūną) apginti nuo Sruogos užpuldinėjimų per spaudą. Mat, Sruoga, vertindamas vieną Vydūno dramą, ją pavadino nuobodžiu veikalu (o gal ir dar blogiau).

* * *

Pas Sruogą laikiau du egzaminus: senąją ir naująją rusų literatūrą. Pagal fakulteto nustatytą tvarką profesoriai paskelbdavo skelbimų lentoje, kada egzaminuos savo dalykus. Mes turėdavome užpildyti spausdintus lapus ir paduoti dekanatan dvi tris dienas prieš egzaminą.

Sruoga į patalpą, kurioje egzaminavo, iš karto įsileisdavo kelis studentus. Ant mūsų paduoto spausdinto lapo baltosios pusės jis užrašė tris klausimus ir davė laiko pasiruošti. Egzaminavo savotiškai, įdomiai formulavo klausimus. Per abu tuos egzaminus man ne visiškai pasisekė, nors profesorius ir už vieną, ir už kitą studijų knygelėje parašė „Labai gerai". Lapelyje šalia kitų dviejų klausimų jis įrašė klausimą apie metropolitą Makarijų. Įsismaginęs taip apie jį ėmiau berti, kad profesorius griežtai nutraukė: „Gana, gana! Matyt, būsi prisiskaitęs mano knygelės". Aš ir nutilau suglumęs. Man pasirodė, kad jis iš manęs laukė kitoniškesnio pasakojimo. Toliau kalbėti nebedavė.

Iš tikrųjų ruoštis rusų literatūros egzaminams parankiausia ir buvo ta jo, anot paties autoriaus, „knygelė" – „Rusų literatūros istorija" (du tomai, 400 ir 500 didelio formato puslapių).

Laikant antrą egzaminą (naująją rusų literatūrą), Sruoga pirmiausia pavartė pavartė mano egzaminų lapą, nieko nerašo, pagaliau pasiruošia parkerį (jis rašė žaliu rašalu) ir klausia, apie ką noriu kalbėti. Niekada nebuvau girdėjęs, kad per egzaminus temą rinktųsi egzaminuojamasis. Profesorius, pamatęs, kad man tai netikėta, padrąsino:

– Pasirink, kuris rusų rašytojas tamstai labiausiai patinka.

Tada aš nedvejodamas pasakiau, kad Gogolis. Jis ir įrašė jį lape. Dar nuo savęs pridėjo Puškino „Eugenijų Oneginą" ir, rodos, rusų romantizmą.

Kai priėjo eilė atsakinėti, profesorius ištaisė kitą staigmeną. Neleido nė prasižioti apie Gogolio kūrinius, kuriuos besiruošdamas buvau ant pirštų suskaičiavęs ir chronologine seka surikiavęs. Iš karto paklausė, kodėl labiausiai patinka Gogolis. Juk esą ir kitų puikių rašytojų, pavyzdžiui, Tolstojus, Čechovas. Kodėl Gogolis? Čia aš ir pasijutau sugautas. Į tokį klausimą atsakyti visai nesiruošiau. Ir iš viso atsakyti į jį nelengva. Juk mes nesame pratę analizuoti, kodėl patinka. Tada ir ėmiau blaškytis. Profesorius tyli. Kartais vos pastebimai nusišypso iš mano sunkios padėties. O jis tokias situacijas baisiai mėgo.

Atsikvėpiau kalbėdamas apie „Eugenijaus Onegino" sukūrimo istoriją. Čia jis leido man viską, ką tik žinojau. Pasidomėjo, ar moku skaityti rusiškai. Pagaliau paklausė, kas tokia yra „oneginiška strofa". Į šį klausimą aš visiškai neatsakiau. Kažką pradėjau velti apie pėdų skaičių eilutėje. Profesorius griežtai nutraukė:

– Ne, ne. Strofą daro ne pėdų skaičius, o pačių eilučių skaičius.

Na dabar! Susimaišė man elementariausios literatūros teorijos žinios. Skaitydamas „Eugenijų Oneginą", nebuvau atkreipęs dėmesio, kad jis parašytas ypatingomis strofomis. Jos rusų literatūroje ir pavadintos „oneginiškomis". („Oneginiška stofa" atėjo ir į mūsų literatūrą. Ja parašyta T. Tilvyčio satyrinė poema „Dičius". Ta strofa iš keturiolikos eilučių su visa rimų įvairove.) Tai buvo paaiškinta ir Sruogos „knygelėje" (II tome).

Šį egzaminą išlaikiau tik patenkinamai. Juk aš pats geriausiai galiu įvertinti savo atsakinėjimą. O Balys Sruoga mano studijų knygutėje ir egzamino lape įrašė „Labai gerai". Dėl to buvo nesmagu. Aš tuojau savo draugams pasisakiau, kad šis pažymys

nėra uždirbtas. Ar čia neprašyta išmalda, ar dar kažkas?.. Po kelių dienų sutikau V. Sotnikovaitę (buvusi baleto šokėja, rusų emigrantė), kuri Humanitarinių mokslų fakultete studijavo prancūzų literatūrą. Ji artimai bendravo su profesoriaus Karsavino šeima. Rodos, kad pas Karsavinus ji ir su Sruoga kalbėjosi. Ir ar tik ne ten išdėjo Sruogai apie mano nuotaiką dėl to nelemto pažymio, dar nusakė, koks aš nelaimingas, susikrimtęs ir dar, ir dar... O profesorius tik gardžiai nusijuokęs ir taręs:

– Na ir gerai, jei šitaip. Tai jam už „oneginišką strofą".

* * *

Profesorių Balį Sruogą arčiau pažinau, lankydamas jo vadovaujamą teatro seminarą. Universiteto rūmuose (Donelaičio ir Gedimino gatvių sankryžoje, kur vėliau įsikūrė Kauno politechnikos instituto mechanikos fakultetas) viename IV aukšto fligelyje teatro seminarui buvo paskirti du nedideli kambariai langais į kiemą. Seminaro dalyvių tebuvo gal dešimt ar dvylika studentų. Didelio būrio profesorius ir pats nepageidavo.

Jau praėjo daugiau nei keturiasdešimt metų, tad ne visus seminaro lankytojus ir tepamenu. Mat jie keitėsi: vieni, kelis kartus pasirodę, pradingdavo, jų vieton ateidavo kiti. Pastoviausius, galima sakyti, ilgamečius dalyvius ir šiandien gerai atsimenu. Tai poetas H. Radauskas (miręs JAV), rašytojas K. Jankauskas, A. Račinskas (pasitraukęs į Vakarus), Z. Slaviūnas (folkloristas, liaudies melodijų tyrinėtojas, miręs Vilniuje), P. Andrusevičius („Don Kichoto" vertėjas), rašytojas V. Miliūnas. Labai gerai prisimenu A. Vaitiekauską (didelį mėgėją keliauti, pasitraukusį į Vakarus), A. Budrį (žuvusį Rainių miškelyje), V. Sotnikovaitę (vienintelę merginą seminare, vėliau ištekėjusią už H. Radausko ir kartu emigravusią į Vakarus). Aktyviai seminaro lankytojų grupei priklausė ir mūsų nuolatinė trijulė: Ronkus, Stonkus, Stalioraitis. (Mes tada kartu dirbome ir gyvenome tarsi kokioje mažytėje komunoje. Anuomet J. Būtėnas „Lietuvos žiniose" išspausdino feljetoną „Stonkus, Ronkus ir baronka". Žinoma, ne apie mus, tik pasinaudojo mūsų trijulės pavardžių skambesiu.)

Seminaro paskirtis buvo duoti teorinių ir praktinių žinių apie dramos spektaklį, supažindinti, ko reikalaujama iš dramaturgo, režisieriaus ir aktorių, kad spektaklis išeitų darnus ir kryptingas.

Seminaro užsiėmimai arba, kaip mes vadindavome, posėdžiai vykdavo kartą per savaitę, šeštadieniais nuo dešimtos.

Posėdžiui vienas kuris iš mūsų paruošia referatą. Galėjai temą pats pasirinkti, bet dažniausiai ją siūlydavo profesorius. Jų buvo labai įvairių: apsvarstyti praėjusią premjerą Valstybės dramos teatre, supažindinti seminaro dalyvius su įdomesne teatrine literatūra (knyga ar straipsniu, pasirodžiusiais vokiečių ar rusų kalbomis).

Referatas duodavo kryptį seminaro posėdžiui. Po jo laisvai kalbėdavomės pradėtąja tema. Tada profesorius daug įdomaus papasakodavo apie teatrą užsienio šalyse, apie žymius aktorius, apie kurio nors personažo (pavyzdžiui, Hamleto) skirtingą interpretavimą įvairiuose teatruose.

Kartą kalba ėjo apie Olandiją, jos teatrą. Buvo užsiminta ir apie politinę Olandijos dabartį. Neseniai buvo miręs Olandijos karalius. Diplomatai po visą Europą ieškojo tinkamo vyro karūnos paveldėtojai Vilhelminai. Neapsiėjo be papirkinėjimų, šmeižtų ir šantažo. Kažin kuris iš seminaro dalyvių juokaudamas priminė, kad aš labai susidomėjęs Olandijos karūna, tik neturįs pinigų kelionei į Kopenhagą prisistatyti Vilhelminai. Profesorius pakėlė į mane akis:

– Iš tikrųjų puiki idėja! Važiuok tamsta. Jei laimėsi Vilhelminą, kelionės išlaidas aš apmokėsiu iš savo biednos kišenės. Pasižadu prie visų.

– O ne, – atsiliepiau aš. – Jei laimėsiu karalienės ranką, tai ji man ir kelionės išlaidas apmokės. Jūs, profesoriau, man kelionę apmokėkite tuo atveju, jei aš grįšiu iš Olandijos nieko nepešęs.

Profesorius tik nusijuokė atsilošęs kėdėje, su mano siūlymu nesutiko. Tokius atotrūkius nuo rimtų kalbų Sruoga labai mėgo.

Kartais į seminaro posėdžius profesorius pasikviesdavo teatralų, rašytojų. Seminare apie savo, kaip režisieriaus, darbą yra kalbėję A. Oleka-Žilinskas, M. Čechovas. (Čechovas buvo Maskvos dailės teatro aktorius, dirbęs su K. Stanislavskiu. Išleistas gastroliuoti į Vakarus, nebegrįžo į Tarybų Sąjungą ir kurį laiką dirbo Kauno teatre. Čia pastatė tris, galima sakyti, kapitalinius veikalus: W. Shakespeare'o „Hamletą", „Dvyliktąją naktį" ir N. Gogolio „Revizorių".) Jis pasakojo mums apie „Hamletą" Valstybės teatre. Dažniausias mūsų svečias būdavo B. Dauguvietis. Visada užduseęs, nuilsęs, visada kažin kur skubantis. Prieš premjeras jis papasakodavo apie spektaklio kryptį, dekoracijų vaidmenį, akto-

rių parinkimą ir leisdavo mus į generalines repeticijas. Kai kurie aktoriai būdavo tuo nepatenkinti, mat jis dėl savo ekspansyvaus charakterio ant jų gerokai parėkaudavo. Per repeticijas Dauguvietis su Sruoga įsitaisydavo parterio gale, paskutinėse eilėse. Režisierius gestikuliuodamas ir dusdamas visą laiką kažką aiškindavo profesoriui. Ovalo formos galva su išretėjusiais plaukais, smakras, atkištas į priekį, o ausyje – stamboka auksinė grandis... (Kaune buvo pasakojama, kad Dauguvietis savo jaunystėje besiblaškydamas kurį laiką buvo pritapęs prie piratų laivo. Tad šiai jaunystės romantikai pagerbti jis ir nešiojąs auksinę grandį ausyje. Draugų paklaustas, kam ji, atsakydavęs, kad geriau tegu jie neklausia, nes vis tiek sumeluosiąs.)

Vieną kartą Sruoga į seminaro posėdį atsivedė Maskvos aktorių Igorį Iljinskį, iš anksto mus įspėjęs, jog nekeltume klausimų, net mažiausiai susijusių su politika. Iljinskis kukliai su mumis pasisveikino nusilenkdamas. Laikėsi gana santūriai. Trumpai atsakė į vieną kitą klausimą. Net vengė pasakoti apie savo darbo metodus. Nesisekė jo įtraukti į pokalbį ir Sruogai. Nesimezgant kalbai, kažkas iš mūsų padėkojo svečiui už tą malonę, kurią jis mums suteikė atsilankydamas. Tad mes iš Iljinskio atsilankymo tiek teturėjome naudos, kad savo akimis pamatėm įžymų aktorių, apie kurį jau anksčiau buvome šį tą girdėję. (Iljinskiui tada buvo pasisekę gauti leidimą išvykti į užsienį. Nežinau, ar jis kur toliau buvo nuvykęs. Kaune kurį laiką svečiavosi pas savo seserį Iljinskaitę-Mintaučkienę, kuri tuomet turėjo privačią šokių mokyklą.)

Sruogos pakviestas, atėjo į seminaro posėdį ir K. Binkis. Tai buvo tuoj po „Atžalyno" premjeros. Iš pradžių rašytojas kiek kukliai, varžydamasis kažką mums pasakojo apie pjesės parašymą, jos medžiagą. Vienas iš mūsų suabejojo kažkurios scenos sprendimo pedagogiškumu (kalbėjo, rodos, apie „Atžalyno" II veiksmą). Na ir užsidegė Binkis. Taip staigiai ir mums visiškai netikėtai. Lūpos dreba. Bandė priekaištą užginčyti, bet nelabai sėkmingai. Mes daugiau nė vienas nieko nebekalbėjome, nebenorėjome liesti taip greitai įsižeidžiančio rašytojo. Pakibo nemaloni slegianti tyla, o Sruoga, užuot įsikišęs ir ją išblaškęs, sėdi sau ir šypsosi, gardžiuodamasis susidariusia situacija. Matyt, jam tai patiko, kad vėliau Konrado kavinėje galėtų paerzinti Binkį.

Konrado kavinė buvo vieta, kur rinkdavosi visų galų menininkai: rašytojai, dailininkai, muzikantai, aktoriai. Ten prie kavos puodelio jie keldavo ginčus, svarstydavo įvairias problemas,

berdavo anekdotus. Joje dažnai matydavai mažutį, palyginti didele galva V. Krėvę-Mickevičių, oriai rūkantį cigaretę ir pro dešinį lūpų kampą leidžiantį į viršų dūmus, judrų ožiška barzdele L. Girą, santūrų F. Kiršą, visada su tiesia, į šoną nusukta pypkute, juodom pirštinėm mūvinčią M. Rakauskaitę, L. Truikį smalinai juodais ūseliais, nubrėžtais į pasmakrę. (L. Truikys – vienas puikiausių mūsų teatro dekoratorių, nežinia kodėl tarybiniais metais įpuolė į kažkieno nemalonę. Prisimenu, kaip netrukus po karo jis buvo „išgarsintas" už A. Vienuolio „Užkeiktųjų vienuolių" iliustravimą.) Taip pat nuolatiniai tos kavinės sėdėtojai buvo būriškos išvaizdos S. Šimkus, aukšto stoto, impozantiškas, visada mandagus A. Žmuidzinavičius, ir judesiu, ir kalba nesivaržantis K. Binkis; aštrus ir nuo kaklaraiščio iki lakuotų batų mefistofeliškai juodas J.A. Herbačiauskas. Tarp šių meno veteranų nuolatos sukiojosi, teisingiau sakant, lakstė judrus ir pagal savo metus per daug šnekus P. Cvirka. (Sako, kad rimti vyrai tada dar jauno ir plepaus Cvirkos nelabai mėgę savo draugijoje. Bet jį labai pamėgęs Krėvė-Mickevičius ir visada iš jo šiurkštoko sąmojo nuoširdžiai juokęsis. Dėl to jauniklis rašytojas ir jautėsi per daug laisvai, kaip lygus tarp lygių.)

Sruogą visada ten matydavai alkūne atsirėmusį į stalą ir smakrą padėjusį ant delno, rūkantį iš labai ilgo cigarniko, mažai kalbantį ir vis iš kažko lyg besišaipantį. Mat tada dar nebuvo tos naujovės, kad gėrykloje negalima rūkyti. Kofeinas ir nikotinas tebeturėjo lygias teises.

* * *

Prie Kauno valstybės teatro veikė A. Olekos-Žilinsko vadovaujama vaidybos studija. Joje teatro istoriją dėstė Sruoga. Tai buvo mokykla, kuri ruošė jaunus žmones scenai. Studiją tada lankė nemažai įvairių fakultetų studentų, daugiausia humanitarų, mano gerai pažįstamų ir net artimų draugų. Iš jų išėjo mūsų visuomenei gerai žinomų teatralų: R. Juknevičius, K. Kymantaitė, J. Grybauskas, V. Derkintis ir kt.

Kartą Sruoga į teatro seminarą atsivedė būrį vaidybos studijos lankytojų. Jie, anot profesoriaus, parodys mums, kaip mokosi vaikščioti scenoje. Universiteto didžiuosiuose rūmuose nebuvo nei salės, nei scenos. Ketvirtame aukšte, fligelyje, buvo tamsi belangė patalpa, t.y. aikštelė, iš kurios šonuose buvo durys į kelis

kažin kokius kabinetus, taip pat ir į teatro seminarą. Būsimieji aktoriai, dar komforto neišlepinti, beregint sustumdė pasieniuose dulkėjusias įvairių gabaritų spintas ir taip padarė ne tik sceną, bet ir žiūrovų salę.

Iš teatro seminaro mes susinešėme kėdes ir susėdome – Sruoga viduryje, o mes, žinoma, pusračiu. Studijokai parodė keletą scenos numerių, dialogų ir pantomimos. Viena studijokė suvaidino nervingą moterį, kuri naktį kėlėsi iš lovos ir drebančiais pirštais lašino į šaukštą valerijonų. Kitoje scenoje vaikinas, turįs pasimatymą su savo mylimąja, niekaip negali atsikratyti draugo, kuris nuoširdžiai siūlo kažkokias neatidėliojamas savo paslaugas. Buvo dar keletas numerių, bet, matyt, mažiau įtaigių, nes aš jų nebeprisimenu.

Pasibaigus renginiui, studijos dalyviai pasiūlė dar vieną eksperimentą. Jie pasiskirstė grupelėmis po tris. Mes davėme jiems po tris žodžius, – bet kokius, tarpusavy nesisiejančius. Pagal juos grupelės turėjo suvaidinti sceną, nekeisdamos nei jų tvarkos, nei gramatinių formų. Ir kiekvienas žodis turi tekti vis kitam aktoriui.

Vienai trijulei žodžius parinko Sruoga. Tie žodžiai buvo tikrai sruogiški: „ūžia, liepa, kepalušas". Iš jų sukurti „spektaklį" – tai jau artistų reikalas. Šie išmoningi ir niekaip nesideriną žodžiai teko gana pajėgiai grupei. Joje buvo A. Jakševičius, vėliau išaugęs į puikų aktorių ir režisierių, bet miręs jaunas, pačiame talento pražydime; A. Rūkas, poetas, dramaturgas ir aktorius, po karo atsidūręs Austrijoje, vėliau JAV ir ten miręs; ir Siaurimavičiūtė, kurios tolimesnio kelio nežinau.

Ši trijulė kažkur surado mokyklinį suolą ir pastatė galu į viršų. Atseit liepa. Ant grindų patiesė lietpaltį ir ant jo susėdo lošti kortomis. Supraskite – pievoje. Kažkuris šalip pasidėjo skrybėlę. Sruoga, gerai nusiteikęs, stebi paruošiamuosius darbus šios mikroskopinės dramos statymui. Jakševičius pakėlė galvą ir ėmė klausytis, staiga metė kortas ir įspėjo draugus: „Ūžia!" Visi šoko į kojas ir paskubomis susirinkę daiktus, ėmė dairytis, kur čia pasislėpti. Rūkas sušuko: „Liepa". Ir visi, daiktais nešini, puolė prie pastatyto suolo ir prisiglaudė. Skrybėlė paliko asloje, užmiršta pagriebti su kitais daiktais. Siaurimavičiūtė ištiesė laibą pirštelį į skrybėlę: „Ke-pa-lu-šas". Supraskite: patys pasislėpė, o skrybėlę paliko mirkti lietuje.

Vėliau Sruoga seminare yra prisiminęs, kad jis tada greitosiomis pačiupo „nė velniui netikusius žodžius", o tie iš jų vis dėlto „kažką padarė".

* * *

Būdavo savaičių, kad seminaro posėdžiui iš anksto nieko numatyto neruošdavome. Susirinkdavome šiaip pakalbėti apie meną, teatrą, literatūrą. Profesorius ir tada nedaug tekalbėdavo. Jis mieliau stengdavosi ką nors iš mūsų išpešti.

Tokiuose užsiėmimuose mes klausinėdavome Sruogą, kaip jis patenkintas savo veikalų pastatymu Valstybės teatre. Ir tokiais klausimais jis nesileisdavo į kalbas. Trumpai atsakydavo, nieko nekaltindamas. Ne taip kaip V. Krėvė-Mickevičius, kuriam režisierius ištaršydavo veikalą, aktorius vėl padarydavo kažką negerai. (Oi, kaip jis buvo nepatenkintas „Šarūno" pastatymu! Girdi, jo dramą „sukarpė, sudarkė, kad iš jos beveik nieko nebeliko".)

Kartą ėjo kalba apie Sruogos dramą „Milžino paunksmė". Jos pastatymu Valstybės teatre autorius, rodos, buvo patenkintas. Bet ir čia jis aiškiai nepasakė nuomonės. Dramą statė režisierius A. Oleka-Žilinskas, kurį Sruoga labai vertino, ne kartą apie jį yra atsiliepęs kaip apie aukštos teatrinės kultūros menininką.

H. Radauskas pasakė, kad jis „Milžino paunksmėje" radęs dvi eiliavimo klaidas, kur pažeistos tradicinės ritmo taisyklės. Sruoga nusijuokė ir prisipažino, kad ten esą ir daugiau „nuodėmių". Formos klausimais jis nusileidžiąs Radauskui ir nemanąs su juo ginčytis.

Rozalimietis Henrikas Radauskas tada jau reiškėsi periodinėje spaudoje eilėraščiais kaip griežtos poezijos formos šalininkas-estetas. Sruoga juokdamasis yra pasakęs, kad Radauskas ir eilėraštį padaro kaip iš stiklo. Matyt, profesorius netiesiogiai norėjo pasakyti, kad šio, tada dar jauno, poeto eilėraščiai blizga ir yra be vidaus turinio. Iš lietuvių poetų Sruoga labiausiai vertino J. Baltrušaitį. Kartą, susižavėjęs kažkuria jo knyga, pasakė: „Čia matai, kad vyras rašo. Tai ne taip, kaip mes". Profesorius I. Tamošaitis tvirtino, jog Sruoga, Baltrušaičio paveiktas, ėmęs kritiškiau žiūrėti į savo poetinę kūrybą, radęs ją palyginti prastą ir dėl to daugiau eilėraščių neberašąs. Teisybė, tuomet Sruoga eilėraščių gal ir neberašė, bent spaudoje su jais nesirodė. Jis nukrypo į dramą. Radauskas buvo gana apsiskaitęs vyras ir turėjo gerą literatūrinį pasiruošimą, bet buvo didelis mėgėjas visur ieškoti klaidų. Jis ir mus, savo draugus, nuolatos taisinėjo: tai kirtis negeras, tai žodžių tvarka ydinga ir t.t. Sykį jis tvirtino radęs ir L. Tolstojaus „Kare ir taikoje" didelę loginę klaidą, „neleistiną tokiam garsiam rašyto-

jui". Vėliau, atsidūręs JAV, Radauskas išvarė reikšmingą vagą lietuvių emigrantų literatūros dirvoje. Jis ir tarp tarybinių jaunųjų poetų bei literatūros mėgėjų turi savo gerbėjų. (Ne vienas iš jaunųjų yra į mane kreipęsis šiokių tokių žinių apie Radauską. Aš su juo bendravau ir keletą metų kartu dirbau iki pat karo pradžios. Tebeturiu su autografu man dovanotą jo paties sudarytą „Lenkų–lietuvių kalbų žodyną".)

* * *

Anuomet Kaune savo originalumu buvo populiarus literatas J.A. Herbačiauskas. Ir išvaizda jo nepaprasta: išdžiūvęs it šakalys, veidas numirėliškai baltas, ilgi žili plaukai suversti atgal. Povyzos išskirtinumo jis siekė dirbtinėmis priemonėmis: vilkėjo fraku ar smokingu, po kaklu paristas platus juodo šilko kaspinas, rankoje metalinė lazdelė, taip pat juoda, tik paauksuotu bumbulu. Universitete jis dėstė lenkų kalbą ir literatūrą lektoriaus teisėmis, bet labai mėgo būti tituluojamas „ponu profesorium". Jis ir chiromantas, ir velniai žino kokių galų spiritistas (ir man yra būręs iš rankos, bet spėjo visiškai neteisingai); daug kalbėjo ir rašė apie savo santykius su dvasiomis bei numirėliais. Vis dėlto tai buvo neeilinis žmogus. Vienas ryškiausių dekadentinio meno atstovų lietuvių literatūroje, atkaklus „kapų ir grabų" literatūros propaguotojas. (Ir dabar, kas tik rašo atsiminimus apie anuos laikus, visi prisimena įspūdingąjį Herbačiauską, dažnai polemizavusį net necenzūriškomis replikomis.)

Sruoga nemėgo Herbačiausko spirituališkų tauzalų, svaidomų rimta mina, ir dažnai pasišaipydavo iš to keistuolio perdėto originalumo. Seminare kažkas užsiminė, kad Herbačiauskas rašąs ar jau parašęs simbolinę dramą ir turbūt siūlysiąs ją statyti Valstybės teatrui. Seminaro seniūnas A. Ronkus tuoj šoko prognozuoti, kad tai būsiąs savotiškas spektaklis, jame tikriausiai būsią velnių, kurie po sceną švaistysis uodegomis ir nagais skambins šokantiems numirėliams. Profesorius nusijuokė ir pridūrė:

– Velniai – tai dar ne taip blogai. Bet galima laukti, kad toje dramoje pačių velnių nebus, o bus tik jų nagai ir uodegos. Iš Herbačiausko galima to tikėtis.

Tai buvo tyčia kažkieno paleistas prasimanymas, nes Herbačiauskas jokios pjesės nerašė. Tiesa, sako, jog jis kažkur pasigyręs, kad parašysiąs tokią dramą, kuri nustebins visą Europą.

* * *

Profesorius įvedė tradiciją paskutinį mokslo metų seminaro užsiėmimą daryti kavinėje. Sustūmę kelis staliukus, gerdavome kas kavą, kas alų, valgydavome pyragaičius. Už viską mokėdavo, žinoma, profesorius. Čia užsiėmimai vykdavo be numatytos temos. Tai tik pasikalbėjimas, koks ir tinka kavinėje. Profesorius išklausinėdavo mus, kas kur ketina praleisti vasarą, ir pats pasisakydavo, kur numato šįmet vasaroti.

1932 ar 1933 metais kažin kieno iniciatyva paskutinį seminaro užsiėmimą buvo sugalvota daryti restorane, ir ne kokiame iškilmingame, bet nuošaliame ir paprastame. Tokį užsiėmimą suorganizuoti Sruoga pavedė man ir iš anksto įdavė penkiasdešimt litų išlaidoms. Oho! Penkiasdešimt litų dešimčiai žmonių! Anų metų restoranų kainomis tai buvo vos išleidžiama suma.

Aš išrinkau vietą Žaliakalnyje, Aukštaičių gatvėje. Tai buvo ne per geriausios reputacijos, bet apyšvaris restoranėlis. Ten užsakiau atskirą kambarį su dešimčiai svečių paruoštu stalu. Iš anksto sumokėjau už dešimtį karbonadų ir dar, rodos, dvi lėkštes mišrainės su šviežiai raugintais agurkais. Visa tai turės būti paruošta dvidešimtai valandai. Karbonadas turės būti paduotas ne lėkštėse kiekvienam, kaip įprasta valgyklose ir smuklėse, bet šeimyniškai: atskirame dubenyje visiems ir su spirgintomis bulvėmis. Už gėralus mokėsiu vėliau, nes nežinia, kiek ir kokius kas gers.

Apie dvidešimtą valandą rinksis draugai. Aš nuėjau kiek anksčiau patikrinti užpirktos tvarkos. Ir radau viską be priekaištų – geriau, negu tikėjausi: ilgas stalas buvo užtiestas švaria išlyginta staltiese, ant jos sugrupuotos lėkštės, peiliai, šakutės, stiklinės, taurelės, priskirta gražesnė padavėja baltu kaip sniegas chalatu. Matyti, kad tokių poniškų suėjimų šioje smuklėje iki tol dar nebūta. Dėl to ir paruošta visa pagal išgales. Net ir profesorius, vos tik įžengęs, pasakė:

– Čia dar pakenčiama skylė.

O tai jau buvo nemažas Sruogos pagyrimas. Jis buvo gerai nusiteikęs visą vakarą, kažką girsnojo, tik ne degtinę, gal selterį, gal ką kitą. Sruoga buvo mėgėjas kavos, bet aukščiausios rūšies, tad čia, žinoma, jos negėrė.

Su mumis jis juokavo, klausėsi postringavimų, pasakojo apie Miuncheno studentų pramogas. Visos to vakaro kalbos neturėjo nieko bendra su seminaro darbu. Tik, rodos, profesoriui nelabai patiko Pulgio Andriušio (Andrusevičiaus) ekstravagantiškas nu-

meris. Šis vyras, visada pilnas sąmojo ir turįs nemaža artistinių sugebėjimų, pseudoklasikinės tragedijos stilium perskaitė kažkokį saldų K. Inčiūros eilėraštį, kiekvieną posmą sustiprindamas rusišku trilypiu keiksmažodžiu. Sruoga tylėjo ir į tai neatsiliepė net puse žodžio, nenusišypsojo, kai mes visi juokėmės iš tragišku tonu deklamuojamos sentimentalios poezijos.

Žinojome, jog Sruoga savoje draugijoje nevengia ir taurelės stipresnio gėrimo. Bet prie mūsų jis to nedarė. Ėjo kalbos, kad jis geriąs retai, o jei kada geriąs, tai jau stipriai. Ir tada esąs nelabai nuolaidus, pridaręs nelauktų išdaigų.

Tą vakarą Sruoga su mumis išbuvo apie keturias valandas. Dvyliktą nakties atsisveikino ir palinkėjo mums geros kloties.

Daugiau man nebeteko susitikti su buvusiu savo profesorium. Tiesa, dar ne kartą pasisveikinom, bet jau iš tolo.

Biržai, 1973, lapkričio 5
LLTIR, f. 53, b. 1267

IZIDORIUS STANKAITIS

Aš, penkerius metus buvęs VDU Humanitarinių mokslų fakulteto sekretorium (tada vadinamu raštvedžiu), turėjau geros progos pažinti Balį Sruogą.

Studentams jis buvo atidus, švelnus, dėmesingai ir pagarbiai reaguodavo į visus jų reikalus ir rūpesčius. Jo paskaitomis buvo mažiau domimasi negu Krėvės ir Putino, nes lietuviškose gimnazijose visai nebuvo dėstoma rusų kalba. Rusų literatūros studentų tebuvo labai mažai. Studijuojantiems lietuvių literatūrą, pagal Humanitarinių mokslų fakulteto reglamentą reikėjo išklausyti Sruogos skaitomą XVIII–XIX amžių rusų literatūros kursą. Buvo reikalaujama išlaikyti ir du svetimų kalbų egzaminus: vieną iš Vakarų, kitą iš Rytų Europos kalbų.

Balys Sruoga labiausiai draugavo su Vincu Krėve-Mickevičiumi ir Petru Vaičiūnu. Kai tik baigdavosi jo paskaitos, jis tuojau atsirasdavo dekanate. Krėvė lyg ir laukdavo jo. Antro aukšto telefonu paskambindavo Vaičiūnui į ketvirtą aukštą, kur tuo metu jis dirbo Tautosakos komisijos sekretoriumi, ir visi trys išeidavo į Konrado kavinę ar kur kitur.

Balio Sruogos paskaitos vykdavo antradieniais ir ketvirtadieniais ketvirtoje, iš visų mažiausioje auditorijoje ir būtinai nuo aštuonių ligi dešimtos valandos (pertrauka penkiolika minučių). Semestrinius paskaitų tvarkaraščius ruošdavo profesorius Pranas Augustaitis, fakulteto Tarybos sekretorius. Šį paskaitų laiką vieną kartą jis paskyrė Sofijai Čiurlionienei, o Sruogai užrašė visai kitu metu, kitoje auditorijoje ir, svarbiausia, ne antradieniais ir ketvirtadieniais. Kai Sruoga atėjo į dekanatą pasiguosti, ten tebuvo tiktai Krėvė ir aš. Jis iš karto pradėjo dejuoti ir reikšti nepasitenkinimą. Krėvė išsisukinėjo ir vaidino, lyg jis pats būtų tą tvarkaraštį sudaręs.

– Kuo, po velnių, jums Čiurlionienė geresnė už mane? Kodėl aš negaliu tuo metu skaityti, o tik ji?

– Kad aš būtau žinojęs, kad tau tas svarbu, tai būtau kitaip sudaręs tvarkaraštį. Tau gi geriau vėliau keltis ir vėliau paskaitas skaityti – išsimiegosi.

– Miegas ir poilsis – savo keliu, o paskaitų skaitymas ir darbas – irgi savo. Kita tvarka mane išblaško. Galiu ir laiko nepasekti, suklysti.

– Ko iš karto nesikreipei? Dabar per vėlu. Turbūt ir Čiurlionienė apie tai žino – ji irgi užpyks.

– Iš kur čia vėlu, kai dar paskaitų tvarkaraštis neatspausdintas?

– O gal Augustaitis jau ir susitarė su spaustuve – ką aš žinau? Jau kad parašyta, tai geriau ir tebūna taip, kaip parašyta, – kam tų keitimų. O kai šis semestras pasibaigs, tai bus kitas – tada mes tvarkaraštį kitaip sudarysim.

Sruoga pažiūrėjo į mane ir davė suprasti, kad ir aš į jų pokalbį įsiterpčiau. Taip ir padariau.

– Atsiprašau poną dekaną, kad ir aš pradrįsiu į jūsų pokalbį įsikišti. Aš tik noriu pasakyti, kad ir studentai yra įpratę Sruogos paskaitas klausyti tiktai antradieniais ir ketvirtadieniais ir iš ryto, nuo aštuntos ligi dešimtos.

Tada Krėvė nusišypsojo ir atlaidžiai pasakė:

– Na, kad jau ir Stankaitis tave palaiko, tai aš jau paprašysiu profesorių Augustaitį, kad jis tvarkaraštį ištaisytų.

Sruoga nusišypsojo ir linktelėjęs galvą, padėkojo man.

– Gerai, kad jūs bent su studentais skaitotės, o jie mano pusėje.

Krėvė paskambino Vaičiūnui, ir visi trys išėjo iš dekanato.

Paskaitas Sruoga skaitydavo iš užrašų. Tie jo užrašai buvo atspausdinti rašomąja mašinėle ant labai brangaus spalvoto laiškinio popieriaus. Skaitydavo nuleidęs žemyn akių vokus, dažnai

krestelėdamas, pakrutindamas visą galvą, ir tik kai kada, ištiesęs kaklą, tepažiūrėdavo į studentus. Kas praverdavo ketvirtos auditorijos duris ir pamatydavo Balį Sruogą, tas dažnai paklausdavo:

– O kas tas profesorius, kuris užsimerkęs paskaitas skaito?

Bet kai sužinodavo, kad tai profesorius Balys Sruoga, ant pirštų galų atatupstas, patyliukais nueidavo nuo durų.

Apie jo paskaitų turinį nėra reikalo daug kalbėti – jos išleistos dviem „Rusų literatūros istorijos" tomais. Vieną kartą Vilniaus V. Kapsuko universiteto docentė Elena Gaškienė man pasakė, kad ta „Rusų literatūros istorija" gana silpna, – nesą pačio literatūros nagrinėjimo ir pan. Priminė Vynogradovą ir kitus rusų literatūros specialistus. Bet tuo metu Lietuva buvo atskira valstybė. Buvo ir mažesni programos reikalavimai.

Sruoga rusų literatūros istorijos mokslus baigė Miunchene, bet niekad negirdėjau jo kalbant apie Vokietiją ir giriant ją. Tuo tarpu Rusiją – Sankt Peterburgą, „Marijos" ir kitus teatrus, operas, baletus, koncertus dažnai paminėdavo ir paskaitų metu, ir seminaruose, ir šiaip pokalbiuose. Jis buvo tvirtai įsitikinęs, kad gausi, turtinga ir graži yra ne tik rusų grožinė literatūra, bet ir menas bei teatrai, o pastariesiems nėra lygių net ir Vakarų Europoje. Kartais jis sakydavo, kad visi slavai labai linkę į jausmus, ypač į dramą ir baletą. Labai aukštino rusų muziką, vertino ir operą. Jai niekad nekėlė draminių reikalavimų. Bet kaip ir Oleka-Žilinskas manė, kad muzika, garsas, šviesa, taip pat ir choras, ypač kai reikia vaizduoti minią, gali ir turi dramai ateiti į pagalbą.

Balys Sruoga kai kam atrodė rusofilas, nes kas rusiška ir rusų, tas jam gera ir gražu. Tačiau tai buvo būdinga ne tik jam, bet visai antrajai dailiosios lietuvių literatūros rašytojų kartai, mokslus ėjusiai Rusijoje. Ketverius ar penkerius metus studijuodami jos aukštosiose mokyklose, jie, aišku, neišvengė rusų inteligentijos įtakos, o ji tuo metu buvo labai progresyvi ir demokratiška.

Teatro seminarą lankydavo apie dvidešimt-trisdešimt studentų. Studenčių, kaip ir iš viso pašalinių moterų, išskyrus savo žmoną, Sruoga nemėgo – buvo perdėm vyriškas. Nežinia dėl ko jis nenorėjo, kad seminarą lankytų labai išsilavinęs ir aukštos erudicijos studentas Kostas Korsakas. Spėjama, jog dėl to, kad Korsakas turėjo savas pažiūras į rusų teatrą ir literatūrą, o Baliui Sruogai atvirai leistis į marksizmą būtų reiškę netekti darbo universitete. Seminaro studentai kalbėdavo, kad profesorius nori išvengti diskusijų su Korsaku.

Seminaras vykdavo universiteto Didžiųjų rūmų ketvirtame aukšte, šalia Tautosakos komisijos. Apie stalą susėsdavo studentai ir vadovas. Visi, kas norėjo, rūkė. Rūkė ir pats Sruoga. Jis skatino mus lankyti teatrą, dažnai primindamas, kiek pats išstovėdavo eilėse prie teatrų kasų Sankt Peterburge, kol gaudavo nusipirkti bilietą (vieną kartą sugaišęs net šešias valandas ir paskaitų išsižadėjęs). Mums šiuo atžvilgiu buvo lengviau. Dažnai su profesoriumi eidavom į generalines repeticijas, o į spektaklius nusipirkdavom pigiausius bilietus. Aš, kaip seminaro seniūnas, užbėgdavau su pareiškimu pas administratorių Adomavičių, o jeigu jo nebūdavo, tiesiog į kasą. Po to sėsdavome ten, kur panorėdavom ir kur susirasdavom laisvų vietų. Pasitaikydavo, kad studentai atsisėsdavo net šalia generolo (Nagevičiaus). Kartais teatre mes ir „pašnipinėdavom" – pasiklausydavome, ką publika kalba. O išgirsdavome įvairių kalbų. Kai kada dar ir patys pasodrindami išplėsdavome jas. Būdavo juoko.

Per spektaklių aptarimus Sruoga buvo subtiliai atsargus ir labai mandagus seminaro dalyvių atžvilgiu: niekad nežemindavo ir nesijuokdavo iš nevykusio pasisakymo. Didžiausia mūsų šventė būdavo tada, kai į seminarą atvykdavo teatro darbuotojai, dramos specialistai, režisieriai. Tokie svečiai buvo baleto šokėjai Sotnikovaitė (vėliau Radauskienė), Juozapaitytė, Kelbauskas, režisieriai Dauguvietis, Oleka-Žilinskas.

Tiek pats Balys Sruoga, tiek ir jo studentai tuo metu labiausiai vertino režisierių Reinhardtą ir ypač Stanislavskį. Studentai, mokėję rusų kalbą, turėjo perskaityti Stanislavskio bei apie jį parašytus veikalus ir painformuoti kitus seminaro dalyvius.

Sruoga ir jo mokiniai labiausiai buvo reiklūs ir priekabūs režisieriams, laikėsi Olekos-Žilinsko nuomonės, kad našų dramos teatrą tegali sukurti tik teatro mokykla. Aiškiau kalbant, patys artistai turi suformuoti kolektyvą, turi vienas kitą labai gerai pažinti, suprasti ir net iš anksto įsivaizduoti vienas kito vaidybą. Tokią dramos teatro mokyklą buvo sukūręs ir pats Oleka-Žilinskas. Iš jos buvo labai daug tikimasi. Deja, to meto Kauno buržuazija ir tautininkų karininkai pradėjo intriguoti prieš Oleką-Žilinską, ir jis buvo priverstas išvykti iš Lietuvos. Sruoga išgyveno didelį nuostolį. Išgyvenome ir mes.

Sruoga dažnai priekaištavo Kauno artistams, kad jie neturi kolektyvo, kad jų veikalai stokoja susigyvenimo ir vieningo jausminio pagrindo. Toks reikalavimas tautininkams negalėjo patikti,

nes priminė komunizmą. Gabiausiais artistais Sruoga laikė Kubertavičių ir Kačinską. Apie komedijas ir jų pastatymus nedaug tekalbėdavome, nes komedija iš viso buvo labai retas dalykas Kauno scenoje.

Didžiulį įspūdį mums padarė Kauno dramos teatre Olekos-Žilinsko pastatytas Krėvės „Šarūnas". Profesorius ne tik pats ruošė mus spektakliui, bet ir pakvietė į seminarą režisierių. Krėvės kažkodėl nekvietė. Aš, kaip bendradarbis, Krėvės nuomonę išgirdau iš jo paties. Jis kalbėjo, jog visi jo draminiai veikalai esą be teatrinių pretenzijų. Vokiškai tariant, tai lezedramos – skirtos tiktai skaitymui. „Šarūnas" turi ir epopėjos pradų, nes jame labai daug panaudota tautosakos.

Lankėme „Šarūno" generalinę repeticiją, klausėmės Balio Sruogos išvadų. Jis su pasigėrėjimu teigė, kad tokio pastatymo Kauno dramos teatre niekad iki šiol nėra buvę. Efektui sustiprinti čia panaudota muzika, choras, šviesos, garsai, butaforija.

„Šarūnas" mums paliko didvyrių, valdovų teatrinius tipus. Jo pastatymas įdomus ir ideologine prasme: Šarūnas, įsitikinęs, jog viena saulė danguje – vienas ir valdovas turi būti žemėje, yra stipri asmenybė, vadovaujanti visai tautai, išreiškianti jos rūpesčius ir siekimus. Apie „Šarūno" spektaklį buvo labai daug rašyta spaudoje. Daug kalbėjo ir kitų specialybių profesoriai bei jaunimas. Kai kas reiškė nuomonę, kad, girdi, Oleka-Žilinskas paskendo Antikoje, senovės graikų teatre, nes panaudojo chorą, muziką.

Balys Sruoga ir jo mokiniai neniekino Kauno teatro artistų, bet kritikavo jų sceninius įgūdžius ir trūkumus. Kad Sruoga neneigė lietuviškojo teatro, liudija jo nuolatinis domėjimasis juo ir jo veikalas „Lietuvių teatras Peterburge".

1932 ar 1933 metais Lietuvoje lankėsi Fiodoras Šaliapinas. Šį kartą visi sumokėjome už bilietus po penkis litus ir gavome teisę stovėti pirmame aukšte. Tai buvo mums labai didelė dovana, nes į operą, kurioje dainavo Šaliapinas su Kipru Petrausku, bilietų kaina siekė ligi dvidešimt penkių litų. Studento Balio Sruogos keleto valandų stovėjimas bilietui nusipirkti liudijo aukštą Peterburgo teatrinės visuomenės lygį. Deja, šį kartą Kauno Valstybės teatrą užpildė tie, kurie niekad jo nelankė ir juo visai nesidomėjo. Susirinko visi biznieriai ir reklamos mėgėjai, kad po to galėtų pasigirti kitiems matę ir girdėję Šaliapiną. Mes ėjome į Operą su Šaliapinu du kartus: matėme „Faustą" su Šaliapinu ir Petrausku, o kitą kartą, man atrodo, klausėmės Šaliapino su stipriausiais

mūsų dainininkais atliekant ištraukas iš įvairių operų. Atsimenu, kad Šaliapinas savo gyvu ir įdomiu balsu aiškino publikai, jog dainavimas esąs tas pats kaip ir kalbėjimas, skirtumas tik toks, jog panaudojamas stipresnis balsas. Paprasta, kasdieninė žmogaus kalba irgi turinti tam tikrus jausmus, niuansus. Mes vis dėlto piktinomės Šaliapinu, kad jis nesutiko leisti savo dainavimo transliuoti visai lietuvių tautai per radiją. Jis mums atrodė kaip carinės Rusijos, pirklių ir popų valstybės atstovas, teturįs vieną tikslą – pralobti...

Norisi priminti ir apie Balio Sruogos pažiūrą į kiną. Jis nebuvo aktyvus Lietuvos kino sukūrimo skatintojas. Į Vaičkų žiūrėjo kaip į šarlataną, teatro nesuprantantį žmogų. Vieną kartą seminare prisiminė Vaičkų, atostogų metu jį aplankiusį Žemaitijoje, žmonos tėviškėje. Juokdamasis pavaizdavo jį kaip komišką tipą su visomis būdo detalėmis, bet apie kinofikacijos ugdymą ir apie lietuviškų filmų kūrimą Lietuvoje nepasakė nė žodžio. Sruoga taip pat priekaištavo tautininkų valdžiai, kad ji nesirūpina lietuviškų filmų kūrimu. Jis nesijaudino dėl to, kad valdžia į Vaičkų žiūrėjo kaip į pajuokos vertą nesubrendėlį ir tam svarbiam kultūros reikalui neskyrė finansinių subsidijų. Mes visi iki pilvo galo prisijuokėme iš komiškai pavaizduoto Vaičkaus, bet ir iš mūsų niekam nekilo mintis paklausti profesoriaus, ar verta Lietuvoje kurti lietuviškus filmus ir kas tuo reikalu turėtų susirūpinti. Gal šie dalykai seminare ir buvo paliesti vėliau, bet aš 1935 metais išvykau į užsienį.

Su Sruoga mums teko ir intymiau pabendrauti – nuvykdavome į restoranus bei kavines. Tada jis nesileisdavo vadinamas profesorium, o tik Baliu Sruoga, tačiau vis dėlto ir čia jis išlikdavo profesionalas. Dažnai su pašaipa atsiliepdavo apie tuos profesorius, kurie nelanko teatro ir nesidomi juo. Turėjome su Sruoga ir bendrų nuotraukų. Aš jų neišsaugojau, nes karo metu buvo sunaikinti visi trijose vietose laikyti mano „turtai".

Vilnius, 1983, liepos 5
LLTIR, f. 53, b. 1282

ALFONSAS KALNIUS

Prasidėjus mokslo metams, dėstytojai skelbimų lentoje pakabindavo raštelį, kada pradės skaityti paskaitas. O paskaitų pradėti jie neskubėdavo – dažnai praeidavo dešimt dienų nuo mokslo metų pradžios. Ir štai vieną dieną, kurios aš labai laukiau, išvydau Sruogos raštelį.

Sruoga atėjo nurodytą valandą, atsisėdo į katedrą, išsitraukė iš portfelio, su kuriuo niekad nesiskirdavo, pluoštą rankraščių (rodos, mašinėle parašytų), pasidėjo juos prieš akis ir, nepakeldamas į pilnutėlę auditoriją akių, prašneko neaiškiu, kiek dusloku balsu. Paskaitą mažai kas užsirašinėjo, nes, matyt, dauguma žinojo, jog profesorius skaito tą patį, ką buvo išdėstęs savo dviejų didžiulių dalių veikale. Iš pradžių aš buvau nusistatęs lankyti visas paskaitas, rūpestingai vesti užrašus, kad galėčiau lengviau išlaikyti egzaminus, nes norėjau gauti stipendiją. Po paskaitos, kuri, kiek prisimenu, nepaliko didesnio įspūdžio, Sruoga pasirašinėjo į mūsų studijų knygeles. Mat tuo laiku ir pradedant klausyti paskaitas reikėjo gauti dėstytojo parašą. Į kitą paskaitą susirinko jau daug mažiau studentų. Kartais ateidavo tik keli studentai, daugiausia moteriškos lyties. Aš taip pat greitai nutariau ne taip uoliai lankyti, nes tas pačias žinias galėjau įgyti ramiai namuose skaitydamas Sruogos vadovėlį, tuo labiau kad iš senesnių studentų girdėjau, jog profesorius per egzaminus nekreipiąs dėmesio, ar kas lankė paskaitas, ar ne. Jokių raštiškų darbų nereikėjo atlikti, nebuvo nei seminarų.

Mes Sruoga didžiavomės, gerbėme jį už tą platų veikalą ir kartu „apkalbinėjome" kitus profesorius, kurie, nors ir daug metų dėstė, bet neparašė savo knygų. Tokie buvo V. Krėvė-Mickevičius, skaitęs pasaulinės literatūros istoriją, J. Vabalas-Gudaitis, dėstęs pedagoginius mokslus. Dažnai juos smerkėme ir už tai, kad per egzaminus reikalaudavo atsakinėti pagal jų paskaitas ir pagal jų susidarytą sistemą. Patylomis pakalbėdavome, jog jie negerai daro dar ir dėl to, kad nenurodo nė vieno autoriaus, iš kurio būtų galima pasiruošti egzaminams. Vadinasi, buvome priversti naudotis tik jų paskaitų užrašais. Dėl to per egzaminus su tokiais profesoriais kartais kildavo nesusipratimų, ypač su Vabalu-Gudaičiu.

Anais metais profesoriai dėstė pagal savo susidarytą programą, vadovaudamiesi duotu valandų skaičiumi. Naujosios rusų literatūros kursas buvo skaitomas, rodos, du, o gal ir tris semestrus.

Studentai šnekėjo, jog profesorius Sruoga per egzaminą leidžiąs studentui laisvai kalbėti duotąja tema, neužduodąs papildomų klausimų, tik dažnai pasiteiraująs, kokia literatūra naudojosi. Tas pats buvo ir su manimi – kelias minutes pakalbėjus apie Puškino lyriką ir mažąsias dramas, jis paklausė, kokia literatūra naudojausi ir ką iš Puškino esu skaitęs. Atsakiau, jog skaičiau paties profesoriaus ir Lutherio knygas, o Puškino esu perskaitęs viską, kas į lietuvių kalbą išversta. Tada jis man negarsiu balsu tarė: „Geriausia skaityti originalo kalba", ir parašė „gerai".

Keletą sykių prisiekusieji teatro seminaro lankytojai, o jų buvo ne taip daug, nusivedė į seminarą ir mane. Prisimenu Shakespeare'o „Hamleto" aptarimą, kuris įvyko netrukus po generalinės repeticijos. Sruoga atsisėdo, užsirūkė ir pageidavo, kad kiekvienas išreikštų savo nuomonę apie Shakespeare'ą, jo kūrybą, o ypač apie „Hamletą" ir jo pastatymą teatre. Pirmas į priekį išėjo amžinas studentas (rodos, Stalioraitis) ir, dažnai užtraukdamas dūmą, ėmė pasakoti apie Shakespeare'o tragedijas, ilgiau sustodamas ties „Hamletu". Kalbėjo nuosekliai, pamažu, bet pastatymo nebuvo matęs, nes negalėjęs dalyvauti. Po jo kalbėjo dar keli studentai, daugiausia liesdami spektaklį, bet ne taip nuosekliai ir organizuotai. Pagaliau atsistojo studentas (rodos, Raustys), besimokantis anglų kalbos ir literatūros. Jis pasakė, kad „Hamleto" pastatymas esąs labai svarbus įvykis mūsų teatro istorijoje ir vertas plačiau pristatyti visuomenei spaudoje. Profesorius pasiūlė jam parašyti recenziją. Šis sutiko. Sruoga pasisakė šiandien neturįs laiko, todėl „Hamleto" nagrinėjimą pratęs kitame seminare. Dar pridūrė, jog anglai ir dabar esą dideli teatro mėgėjai, turi daug dramaturgų, iš kurių kone žymiausias yra B. Shaw. Baigdamas papasakojo apie jį anekdotą, kaip tautiečiai kažkokia proga įteikė jam labai brangų kaklaraištį ir kaip tasai atsisakė jį priimti, motyvuodamas, jog neturi tokio brangaus kostiumo, kurio simetrine ašimi galėtų būti kaklaraištis.

Kai kitą kartą nuėjau į seminarą, buvo sprendžiamas klausimas, kokia kalba – eiliuota ar paprasta – labiausiai tinka teatro veikalams. Kalbėjo tik vienas vadovas, ir mane gerokai nustebino, kad jis gana riebokai pasisakė prieš klasikinį eiliavimą. Ir jau tiesiog įžeidė, kai užsipuolė Maironį ir jo mokyklą kaip atsilikusią. Turbūt jis ir buvo pradininkas tų, kurie žemino didžiai talentingą tėvynės dainių. Aš jau tais laikais susidariau nuomonę, jog Sruoga nebuvo pedagogas, nemokėjo atrinkti, ką galima sakyti jaunuomenei, o ko ne, nors šiaip buvo didelis eruditas, talentingas ir įvairiašakis kūrėjas.

Mano studijų metais universitete būdavo ruošiami literatūros vakarai su pasilinksminimais. Savo kūrybą skaitydavo daugiausia jauni, pradedantys poetai – J. Aleksandravičius, J. Graičiūnas, A. Miškinis, K. Dulkė, S. Anglickis ir kiti. Sruogos skaitant negirdėjau. Jis tuose vakaruose lankydavosi retai ir tai tik, rodos, kaip eilinis žiūrovas.

Baigęs universitetą, dirbau lietuvių kalbos mokytoju Kauno III gimnazijoje (mokytojauti pradėjau dar besimokydamas trečiame kurse). Kartais su Sruoga tekdavo susitikti gatvėje. Jis eidavo mažai dėmesio kreipdamas į aplinkinius, tačiau studentai, vos jį pamatę, iš tolo keldavo kepuraites. Profesorius tik oriai kilsteldavo ranką link skrybėlės ir nueidavo toliau. Kurį laiką mokykloje dirbau su jo žmona Vanda Daugirdaite-Sruogiene, mėgstančia ne tik savo dėstomą dalyką, bet ir jaunuomenę. Ji dėstė istoriją ir kurį laiką buvo mokyklos inspektorė. Ne iš vieno buvau girdėjęs, kad ji turėjo didžiulės įtakos savo vyrui. Kalbėdavo, jog padeda jam rašant istorines dramas, jog yra ne tik jų klausytoja, bet ir kritikė. Kartą į mokyklą ji atsinešė „Milžino paunksmę" ir pati gėrėdamasi paskaitė kelias būdingesnes ištraukas. Toje pačioje mokykloje mokėsi ir Sruogos dukra Dalia – laiba, aukšta, panaši į savo tėvą, tačiau didesnių literatūrinių gabumų neturinti mergaitė.

Vokiškosios okupacijos metais gyvenau ir dirbau Vilniuje, kurio universitete profesoriavo ir rašytojas. Turėdamas šmaikštų liežuvį, jis garsėjo riebiais, sąmojingais anekdotais apie karą, okupaciją, fašizmą. Taip elgdavosi ir kavinėse, į kurias užeidavau išgerti kavos ar alaus. Mano galva, tai daug prisidėjo prie to, kad 1943 m. kovo mėnesį jis buvo suimtas ir kartu su kitais inteligentais išvežtas į Štuthofo koncentracijos stovyklą.

Su Sruoga teko susitikti ir jam grįžus iš Štuthofo. Buvo ruduo, tamsu, lietingas popietis. Maniau nematomis praeiti pro šalį, bet Sruoga greit mane pamatė, dėbtelėjo savo skvarbiu žvilgsniu, ir man nebebuvo kitos išeities, kaip pasisveikinti ir užkalbinti. Jis atrodė labai blogai, išsekęs ir fiziškai, ir morališkai, visai sukritęs, pajuodęs. Paklausė, ką dabar veikiu. Prityręs, kad mokytojauju, pasakė: „Nelengva juk senesnės kartos žmogui nugarkaulį lankstyti". Atsisveikindamas tarė:

– Nematau tos velniavos galo...

1975, kovo 3
SMM, inv. nr. P 1367

JONAS PETRAUSKAS

Esu girdėjęs, kad Teisių fakultete profesorius Leonas ieškodavęs studentų savo paskaitoms išklausyti ir, suradęs vieną, atskaitydavęs jam paskaitą, kad galėtų už tai paimti penkiasdešimt litų. Bet tai būdavo retai ir gal tik Teisių fakultete, kur paskaitos vykdavo rytais, kai jų klausytojai (daugiausia valstybiniai tarnautojai) būdavo užimti. Tačiau Humanitarinių mokslų fakultete paskaitos būdavo skaitomos vakarais, ir klausytojų rinkdavosi tiek, kiek tilpdavo į auditoriją. Čia salėje-auditorijoje su penkių vietų ilgais suolais skaitė paskaitas M. Biržiška (apie A. Mickevičių), V. Krėvė (lietuvių tautosaką), J. Tumas-Vaižgantas (iš spaudos draudimo laikotarpio literatūros). Klausytojų prisirinkdavo tiek, jog suoluose susėda kiek tik telpa (po aštuonis-dešimt žmonių), pristoja tarpusuoliuos, užsėda langus, auditorijos durys atdaros – studentai klausosi paskaitos ir koridoriuje. O „studentų" – įvairaus amžiaus (nuo šešiolikos iki šešiasdešimt metų), visokio luomo ir užsiėmimo (tarnautojai, mokytojai, studentai bei laisvieji klausytojai, vyrai ir moterys). Ir susirinkdavo jie ne tik iš Kauno, bet ir iš provincijos.

Vienoj tokioj paskaitoj sutinku savo buvusį lietuvių kalbos mokytoją Murką, atvažiavusį iš Šiaulių, ir klausiu:

– Sakyk tamsta, ar įdomu, ar yra naudos iš tų paskaitų?

– Vaje, kaip įdomu ir kiek negirdėtų dalykų sužinai!

O profesoriaus Sruogos reiklumą aš pats esu patyręs per rusų literatūros egzaminą.

Štai mano rankose: *Arthur Luther. Geschichte der Russischen Literatur.* Pirkau šią knygą Kauno Laisvės alėjoje, vokiečių knygyne pas Pribačių. Turėjau tą pačią knygą ir į rusų kalbą verstą, bet kažkas iš kolegų ją man „nuskolino". Mokiausi rusų literatūros iš vokiško vadovėlio, norėdamas nušauti iš karto du zuikius: viena – iš geriausio Europoje rusų literatūros žinovo Lutherio, antra – tuo pačiu mokiausi ir vokiečių kalbos (nes greitai turėjau laikyti jos egzaminą).

Pasiruošęs rusų literatūrą pagal Lutherio vadovėlį, einu egzaminuotis. Traukiu bilietą ir pasakoju. Tik profesorius Sruoga sustabdo ir klausia:

– O kur tamsta radai taip parašyta?

Aš be jokios dvejonės jam ir sakau:

– Lutherio knygoje.

Tada jis manęs klausia:

– Sakyk tamsta, ar esi mokinys, ar studentas? Ar tamsta mokaisi, ar studijuoji?

Iš pradžių lyg nieko nesuprasdamas atsakau:

– Nugi studentas ir studijuoju.

– Taigi jei tamsta esi studentas ir studijuoji, reikia vadovautis ne tik Lutheriu, bet perskaityti keletą (dešimt) knygų, kad galėtum susidaryti savo nuomonę ir ją man patiekti. Prašau ateiti laikyti egzamino kitą kartą.

Išeinu ir galvoju:

– Kas daryt? Laukti kitos sesijos (o ji bus tik už pusės metų), vėl ruoštis? Ne. Taip lengvai mes nepasiduosime.

Einu pas dekaną Krėvę ir aiškinu, už ką ir kaip mane profesorius pavarė.

Dekanas nuramino ir sako:

– Už valandos sudarysime naują komisiją ir tamstai leisime laikyti egzaminą dar kartą.

Praėjus valandai, kviečia mane egzaminuotis. Auditorijoj prie stalo sėdi jau trise: profesoriai Krėvė, Sruoga ir rusų kalbos lektorius Banevičius. Traukiu bilietą ir atsakinėju. Klausinėja Krėvė, kiti du nariai tik klausosi. Kai baigiau pasakoti, Krėvė kreipėsi į kitus du narius, ar neturį ko paklausti. Šiems pretenzijų nereiškiant, sako:

– Jei tamsta laikytum egzaminą pirmą kartą, tai už tokį atsakinėjimą reikėtų rašyti „gerai", bet kadangi tamsta laikai pakartotinai, ar pakaks trejeto?

Aš tik pasidžiaugiau ir mielai sutikau su įvertinimu.

Šis mano išgyventas egzaminų epizodas buvo labai naudingas ir vaisingas. Po to mažo „incidento" su Sruoga pasidarėme dideli bičiuliai, ir ta bičiulystė tęsėsi iki pat jo mirties.

Profesorius tada buvo Humanitarinių mokslų fakulteto sekretorius. Man dar būnant universiteto studentu, jis dažnai kviesdavosi mane pas save į kabinetą įvairiems pasitarimams ir pasikalbėjimams.

Atsimenu vieną tokį atsitikimą. Tai buvo metai, kada ėmėmės „uoliai" ginkluotis ir vesti gynybos propagandą. Buvo įsteigtas „Ginklavimosi fondas", skaitomos paskaitos apsaugos klausimais. Profesorius pasikviečia mane į savo kabinetą ir klausia:

– Sakyk tamsta, ar gerai mes darome šitaip ginkluodamiesi? Šiuo metu „Ginklavimosi fonde" yra jau surinkta penki milijonai litų. Ką galima už tuos milijonus nupirkti?

Aš jam atsakau:

– Darome negerai. O už tuos penkis milijonus galima nupirkti nei daugiau, nei mažiau, kaip penkias priešlėktuvines patrankas (nes vienas tokios patrankos komplektas su visais įrengimais kaštuoja vieną milijoną).

– Ir kiek galima jomis apsiginti? – klausia jis.

– Na, vieną miesto pakraštį. – Ir priduriu: – Negerai ir jūs fakultete darote. Štai šiuo metu siunčiate į užsienį pasitobulinti tris lituanistus, baigusius mūsų universitetą (Salį, Skardžių ir Meškauską). O turėtumėt ne tris, bet trisdešimt, gal net tris šimtus siųsti, nes tokie žmonės mums yra labai reikalingi. Juk jau daugiau kaip dešimtmetį (tai buvo 1933–1935 metai) nuo profesoriaus Būgos išleistų dviejų lietuvių kalbos žodyno sąsiuvinių niekas iki šiol piršto nepajudino, nes nėra kam, nėra tam darbui pasiruošusių žmonių. Lietuvių kalbos žodyną už tuos penkis milijonus tikrai galima būtų išleisti, ir jis turėtų daug didesnį svorį tarptautinėje arenoje nei penkios patrankos.

Štai kokiais klausimais būdavo diskutuojama su Sruoga, kokie reikalai domino jį kaip visuomenininką.

1966
LLTIR, f. 53, b. 1105

JONAS ŠUKYS

Ką nors kritikuodamas, B. Sruoga buvo gana aštrus. Prisimenu tuo metu iškilusią profesorių V. Krėvės ir B. Sruogos kovą su J. Balčikoniu dėl vadinamo lietuvių kalbos susinimo. J. Balčikonis, nagrinėdamas straipsnių kalbą, taip išblusinėdavo žodyną, kad maža belikdavo neįtariamų žodžių. Jam netiko nei ačiū, nei dėkui, nei pirmyn (į priekį), nei prašau (prašom). Jis buvo ir didelis sintaksės puristas. Visada ieškodavo panašių liaudies posakių. B. Sruoga sakė, jog J. Balčikonis norįs, kad po kiekvienu rašytojo sakiniu pasirašytų Pumpėnų davatka... Esą jam neįtartini tik du lietuviški žodžiai: lūšnelė ir daiktas.

Per paskaitas ir teatro seminarus B. Sruoga mėgo paironizuoti ir papasakoti ką nors „Dievų miško" stiliumi. Kalbėjo lengvai, aiškiai ir truputį stačiokiškai. Štai po penkiasdešimties metų prisi-

menu jo pasakotą „mokslišką" anekdotą... 1912-aisiais Atlanto vandenyne skendo didžiulis laivas „Titanikas", naktį susidūręs su iš šiaurės atplaukusiu ledu. Neužteko gelbėjimosi valčių. Žydas ir arabas aistringai ėmė ginčytis, plaukdami bangose. Vienas tvirtino, kad laivą dar galima išgelbėti, o antras – kad jis tuoj nuskęs. Ginčydamiesi kaip tikri pietiečiai, taip mojavo vienas prieš kitą rankomis, kad ir patys nepajuto, kaip išplaukė į krantą.

Kalbėdamas apie Petro I laikus, pasakojo, jog rusai buvę prieš caro reformas. Kai buvo verčiami nusiskusti barzdas, vienas patriarchas įtikinėjo liaudį, kad Dievas sukūrė žmones pagal savo pavidalą su barzda, o ne vien su ūsais, kaip šunis ir katinus.

Karo metais galvojau, kaip apginti baigtą rašyti disertaciją. Vilniaus universitetas, nuo karo pradžios gerokai apkarpytas, merdėjo. Prancūzai, dėstę prieš karą, išvyko. Nebuvo specialistų sudaryti disertacijos gynimo komisijai. Išgirdau, kad mėginama ginti slaptai. Vieną dieną atsibasčiau į Vilnių ir, susitikęs Sruogą, klausiau, ką daryti tokioje padėtyje. Jis pritarė, sakė, jog reikia rūpintis, kad nežūtų padarytas darbas, ir žadėjo pasikalbėti su Vincu Krėve.

Tačiau po kelių mėnesių sužinojome, kad mūsų gerbiamas profesorius, didelis eruditas, patriotas, puikus rašytojas ir darbštus žmogus, buvo suimtas.

1981
SMM, inv. nr. P 1340

JADVYGA LAURINAVIČIŪTĖ

Esu klausiusi profesoriaus Sruogos rusų literatūros paskaitų Kauno universitete ir dalyvavau jo organizuotoje ekskursijoje į Vokietiją. Toji ekskursija buvo į Harco kalnus. Mudvi su Salomėja Nėrim nuėjom pas Sruogą pasitarti dėl kelionės. Tiesiog nustebome, kai jis taip išsamiai ir taip įdomiai apžvelgė būsimą kelionę, atkreipdamas dėmesį į svarbiausias kultūrines vertybes, kurias ekskursantai galės pamatyti. Organizuodamas ir šitą, ir kitas ekskursijas, Sruoga stengėsi, kad keliautojai pažintų kraštą, į kurį vyksta, kad pamatytų ne tik istorinius paminklus, bet ir žmones, jų darbą, šiokiadienius, šventes ir pramogas.

Tiesa, Sruoga su mumis važiavo tiktai iki Berlyno, o paskui su kita grupe pasuko kitur, pavedęs vadovauti vienam iš ekskursantų. Bet jis sudarė kelionės planą, iki smulkmenų numatė maršrutą, net kur turėtume nakvoti. Ir nuostabu, kaip kelionėje viskas vyko darniai ir per trumpą laiką mes gana plačiai susipažinome su Leipcigu, Drezdenu, jų vertingais muziejais, per savaitę perėjome Harco kalnus.

Sruoga tik nenumatė, kad mūsų nakvynės vietas užims labiau prityrę, iš įvairių Vokietijos vietų į Harcą atvykę vokiečiai. Teko vienaip ar kitaip manytis. Vieną kartą net pašiūrėje ant šieno nakvojome, o to šieno tebuvo labai plonai paklota.

Vėliau esu ne kartą buvusi kituose kraštuose, bet niekad nepasitaikė tokio gero kelionės vadovo, kaip Sruoga. Visada kildavo kokie nors nesusipratimai, nedarnumai. Sruoga mokėjo labai puikiai susitvarkyti. Žinoma, čia turėjo reikšmės, kad keliautojams jis buvo didelis autoritetas.

Kaunas, 1971, sausio 29
SMM, inv. nr. P 1302

VYTAUTAS MAKNYS

Man su Baliu Sruoga teko bendraut dvidešimt metų, iki pat paskutinių dienų ir net paskutinę naktį budėt prie jo, kai jis buvo pašarvotas. Pirmąsyk su juo neakivaizdžiai susidūriau būdamas dar moksleivis: aš, savotiškas dzūkas patriotas, skaičiau jo Miunchene parašytą darbą apie lietuvių, daugiausia dzūkų tautosaką.

Kai 1927-aisiais atvažiavau studijuoti į universitetą, Sruoga jau buvo garsus profesorius, visuomenės veikėjas, poetas. Prieš metus kitus buvo įsteigtas ir jo teatro seminaras. Tada lituanistams reikėdavo išklausyti rusų literatūros istorijos kursą, ir jį dėstė Sruoga. Prisipažinsiu, turbūt ne tik aš vienas buvau nusivylęs. Ateidavo profesorius pro duris skubiu žingsniu, nuleidęs galvą, permesdavo auditoriją akimis, atsisėsdavo, dar kartą pažiūrėdavo į auditoriją, pasidėdavo užrašus ir juos skaitydavo ne visiškai artistišku tonu: nuobodžiai, monotoniškai, nukąsdamas paskutinius žodžius ir net sakinius. O mes turėjom be galo puikių profesorių. Mūsų dekanas buvo Krėvė-Mickevičius, dėstęs lenkų, dalį rusų literatūros. Pradėjęs paskaitą, tuoj prisimindavo Mickevičių, Slovackį,

Krasinskį, Puškiną, imdavo deklamuoti. Pasiutiškai įdomu būdavo, visi džiaugdavomės, bet nieko bendro neturėjo su programa. Puikiai, gražiai skaitydavo akademikas, eruditas Mykolas Biržiška, kurį gerbėm ir vertinom. Ateidavo Vaclovas Biržiška – žymus bibliografas. O pagrindinis mūsų numylėtinis buvo Mykolaitis, kuris dėstė gražiai, nuosekliai, visuomet iš užrašų. Na ir, žinoma, – Tumas-Vaižgantas. Jis atsisėsdavo už staliuko, pasidėdavo storus užrašus ir pradėdavo skaityti. Kokią vieną pastraipą paskaitydavo, antrą – jau kalbėdavo, trečią – atsistodavo, ir sudiev, užrašai. Tumas-Vaižgantas buvo XIX–XX a. literatūros siela. Žinių bagažas nepaprastas, atsiminimų daug. Išsižioję klausydavome. Buvo ir Volteris, Herbačiauskas, kuris per paskaitas iš rankos chiromantiškai likimą spėdavo. Ir štai tam žvaigždyne Sruoga... Jis mus užimponavo tik, kai man studijuojant, išėjo jo du stori rusų literatūros istorijos tomai.

Trečiais studijų metais įstojau į teatro seminarą. Tai buvo kažkokių „besprizornikų" kompanija. Susirinkdavo savanorių apie dvidešimt aukštesnių kursų studentų. Lankydavosi ir nebe studentai, mokslus jau baigę teatro mylėtojai. Turėdavom vadinamą „špokinyčią" – ketvirtame aukšte, užlipus laiptas, buvo toks mažas kambariukas. Seminaras veikė be programos ir be įstatų, studijų knygelėj už jį niekas nepasirašinėdavo. O darėm daug. Sruoga kalbėdavo, kad lietuvių teatras nepažengs priekin, jeigu neturės apie teatrą nusimanančių žmonių. Jis kartodavo: jeigu mes neužfiksuosime to, kas šiandien štai čia, prieš mūsų akis įvyko ar tebevyksta, rytoj jau bus vėlu. Mes pamatėm fanatišką Sruogos meilę lietuvių teatrui, lietuviškiems vakarams.

Tuos studentus, kurie jam pasirodė būsią blogi recenzentai, jis sudomino teatro istorija. 1929–1930 metais mes šokom rinkti medžiagą. Apiplėšėm visus žymesniuosius veikėjus, autorius, surankiojom, kas tik buvo galima. O tada daug kas buvo galima – visi mūsų teatro pradininkai tebebuvo gyvi. Julius Būtėnas ėmėsi rašyt Vilniaus teatro istoriją. Jam pasisekė: pas režisierių Antaną Rucevičių surado teatro archyvą. Būtėno studija „Lietuvių teatras Vilniuje" šiandien yra unikumas, nes Rucevičiaus turėti dokumentai per karą žuvo.

Pats Sruoga, norėdamas parodyti studentams, kaip reikia dirbti tokį darbą, parengė knygą „Lietuvių teatras Peterburge". Jos įžangą aš vadinu senosios lietuvių kultūros manifestu. Sruogai viskas susiėjo į teatrą, nors gal teatru vadinti lietuviškus vakarus ir nėra

tikslu. Parengti knygą jam padėjo kiti. Žymus Petrapilio veikėjas, kruopštus archyvaras Jasūdis buvo surinkęs beveik visą to teatro medžiagą, o mes atgabenom ją į seminarą. Tačiau jeigu ne ta Sruogos knyga, šiandien apie Peterburgą mažai ką žinotume, nes archyvas per karą irgi žuvo.

Aš rengiausi rašyti apie Gabrielių Landsbergį-Žemkalnį. Tema buvo labai plati. Landsbergis tėvyniškoj dirvoj, kaip pats sakydavo, dirbo keliolika metų. Rinkdamas medžiagą daug vaikščiojau, važinėjau. Su didele meile prisimenu Sruogą, kai jis mane pasiuntė į Šiaulius, pas dar tebegyvus Venclauskus. Lankiausi pas žymų veikėją aktorių Povylių Bugailiškį, pas Gabrielę Petkevičaitę-Bitę Panevėžyje, kreipiausi į privačius archyvus. Didžiulę biblioteką ir archyvą turėjo Adomas Jakštas-Dambrauskas, „Draugijos" redaktorius. Mano profesorius susitarė, kad pas jį ateisiąs toks vaikėzas – nežinau, kaip jis ten mane pavadino. Kelis mėnesius rankiojau medžiagą pas jį, kelis pas Tumą-Vaižgantą. Savo archyve dabar suradau tokį labai gražų įrašą: „1931 m. birželio 5 d. baigta". Kas „baigta"? Baigta rinkti medžiaga apie lietuvių teatro istoriją? Ten ir pradžios nebuvo padaryta. Man tas kainavo dar penkiasdešimt metų. Po to „baigta".

Na, ir pasiskųsiu truputį. Tai charakterizuoja profesorių kaip žmogų. Parašęs diplominį darbą, susitikau Sruogą gatvėje. Jis klausia:

– Kaip tavo darbas?

Sruoga visuomet apie kiekvieną studentą žinodavo, ką ir kiek jis dirba, kad iš jo pareikalautų ir kad jam padėtų. Sakau:

– Parašiau.

– Duok paskaityt.

Išsitraukiau:

– Prašau.

Šitą minutę aš prisimenu su liūdesiu. O buvo taip.

Vaikščiodamas pas senus veikėjus, nuėjau pas Puidą. (Puida – žinomas rašytojas, daugelio romanų, pjesių autorius, žymus teatro veikėjas Šiauliuose ir kitur.) Pasakiau, kad man pavesta parašyti darbą apie Gabrielių Landsbergį-Žemkalnį. Jis sako:

– Kadangi tu specialiai domiesi, aš turiu medžiagos, – ir duoda rankraštį. – Čia yra vienintelis egzempliorius, paskaityk, gal tau kas nors tiks.

Parsinešu namo. Tai buvo Jono Strazdo, žymaus teatro darbuotojo, dramaturgo ir režisieriaus referatas apie Landsbergį-Žemkalnį, kurį jis 1905 ar 1906 metais skaitė knygos mėgėjų draugijoje. Ten nieko ypatingo. Parašyta, kad Landsbergis-Žemkalnis buvo dva-

rininkiškų polinkių. Jeigu turėdavo nors kiek pinigų, susikviesdavo svečius, iškeldavo balių, o paskui badaudavo su visa šeima. Maža ką, visi esam žmonės. Landsbergis-Žemkalnis buvo žmogus savotiškas, entuziastas, bet tik tokie nudirba didelius darbus. Ir štai aš įsidėjau į tą rankraštį savo diplominį darbą ir pamiršau. Kai Sruoga paprašė diplominio darbo, jam padaviau. Po savaitės kilo didžiulis triukšmas. Sruoga baisiausiai įsižeidė dėl Strazdo rankraščio. Parodė giminėms, tie padavė garbės teisman Strazdą ir t.t. Aš susitikau Sruogą, sakau:

– Profesoriau, tai kaip?

Sruoga:

– Ką, aš tokius prachvostus, svolačius čia globosiu?! Ne, ne, ne...

Na ką aš prieš profesorių... Einu pas Puidą ir norėjau sakyt: atsiprašau, kad taip atsitiko. Atsidarau duris į jo kabinetą, o jis:

– Von, kad aš tavęs akyse nematyčiau!

Kaip šiandien prisimenu. Niekas gyvenime man taip daugiau nepadarė.

Po studijų išvažiavau į Alytų mokytojauti. Ir štai Sruoga mano diplominį darbą, kuris jam vis dėlto turbūt patiko, nunešė paskaityti architektui Vytautui Landsbergiui-Žemkalniui, dramaturgo sūnui. Jam irgi patiko. Sruoga, Krėvė, V. Landsbergis-Žemkalnis atvažiavo pas mane į Alytų ir sako: „Mes norim išspausdinti tavo darbą. Reikia dar kai ką parašyt". Aš sutikau, kam gi nemalonu, kad išspausdintų. Pustrečio šimto puslapių knyga pasirodė universiteto „Mokslo darbuose". Gana impozantiškai atrodo mano jaunystės veikalas!

Kai universitetas persikėlė į Vilnių, vietoj teatro seminaro buvo įsteigta Teatrologijos katedra su keliom specialybėm ir aktoriaus meistriškumo kvalifikacija. Jai vadovavo Sruoga. Dėstytojais pakvietė Juknevičių, Grybauską, kažkodėl ir mane. Prisimenu, kad į tą katedrą įstojo visas „Vaidilos" teatras. Jie beveik visi buvo baigę lenkišką universitetą ir norėjo tik pasilavinti teatro srity. Aš keletą metų (taip pat ir per vokiečių okupaciją) jiems dėsčiau scenoje. Sunkūs tai buvo laikai, sunkiai mums sekėsi dirbt. Buvo šalta, pasišviesdavom spingsule.

Asmeniškai su Sruoga aš nesuartėjau. Nors buvom kolegos ir Vilniuje gyvenom toj pačioj laiptinėj, Sruogos privengdavau, o Sruogienės bijojau. Lankiausi pas juos tik kartą kitą.

1989, sausio 28

Parengta iš magnetofoninio įrašo (kalba Sruogos memorialiniame muziejuje)

LEONAS KALVELIS

Sruogos sukurtas teatro seminaras faktiškai buvo dėl teatro pamišusių žmonių suėjimas, savotiškas teatro draugų klubas, kurio didžiausias *безумец и пророк* buvo pats Sruoga. Seminarui jis skyrė labai daug dėmesio, kaip pedagogas globojo ir auklėjo jo dalyvius.

Seminare, kaip ir vėliau susiformavusioje studentų teatro studijoje, rinkdavosi laisvesnių pažiūrų studentai. Į jį vadovas noriai priimdavo net tuos, apie kurių kairumą žinojo ar bent nujautė. Nepriimti stengdavosi teologų, neolituanų, ateitininkų, nes jų nemėgo. Atsikratyti jais kartais padėdavo priėmimo „egzaminas". Pavyzdžiui, vieno tokio „egzamino" metu seniūnas Ronkus, rodydamas ant sienos pakabintą paveikslą iš teatro istorijos, klausia: „Kurios epochos velnias čia nupieštas?" Klausiamajam neatsakius, pareiškia: „Su tokiu pasiruošimu į seminarą nepriimama".

Seminaro dalyviu galėdavo būti bet kurio fakulteto studentas (Jokubka buvo teisininkas, Raustys – anglistas ir pan.), nors pagrindą sudarė humanitarai. Seminaro dalyviai turėjo savo įskaitų knygeles ir nario bilietus su Sruogos parašu. Sruoga buvo išrūpinęs, kad mes galėtume lankyti Valstybės teatrą. Pagal nario bilietus prieš spektaklį teatro kasoje gaudavome kontramarkes. Tiesa, į kai kuriuos spektaklius neleisdavo, pavyzdžiui, į Šaliapino gastroles. Šaliapiną išvydau tik gavęs specialų teatro direktoriaus leidimą.

Viena iš svarbiausių seminaro darbo pusių buvo naujų spektaklių svarstymas. Kuris nors seminaro dalyvis rašydavo referatą, o paskui būdavo ginčijamasi dėl spektaklio. Aš pats rašiau referatus apie M. Čechovo „Hamletą" ir klaipėdiečių „Vilties žuvimą", kurio žiūrėti specialiai važiavau į Klaipėdą.

Per seminaro koštuvą persunkta daug teatro pastatymų ir pjesių. Ir dramaturgai, kurie norėjo išeiti į viešumą, ne kartą mums atnešdavo savo veikalus. Juos skaitydavo net pasikviesti aktoriai, o tuo Sruoga ne visada buvo patenkintas. Sykį Kačinskas skaitė kažkokią pjesę ir padarė gerą įspūdį. Sruoga net pasipiktino, kad taip iš seno kaliošo galima padaryti ir prima baleriną. Atsimenu, seminare buvo svarstyta dar niekur nestatyta A. Gustaičio pjesė, I. Šeiniaus „Diplomatai" (gana smarkiai sukritikuoti), „Aitvaras teisėjas". Buvo svarstomi ir darbai apie teatrą, pavyzdžiui, V. Maknio diplominis darbas.

Seminaruose lankydavosi užsienyje pabuvoję teatralai. Sykį atsiskaitė iš Prancūzijos sugrįžęs Miltinis, nors jis daugiau pasakojo ne apie teatrus, bet apie šalį, jos papročius. Į Sruogos klausimą apie Stanislavskį atsakė, jog nelabai mėgstąs nei Stanislavskio, nei tos sistemos. Man pačiam po kelionės į Maskvą teko net per du seminarus referuoti savo įspūdžius.

Kai į Kauną buvo atvažiavęs Iljinskis (Iljinskaitė, jo sesuo, Kaune turėjo balinių šokių kursus) ir „Miške" rusų kalba vaidino Sčiastlivcevą, Sruoga pakvietė jį į seminarą. Jis buvo Mejercholdo trupės aktorius, o tuo metu buvo naujas ir madingas Mejercholdo iškeltas aktoriaus biomechanikos principas, atseit aktorius turi perteikti ne grynus jausmus, bet vaizduoti juos techniškai. Sruogai paprašius paaiškinti, kaip tai daroma, Iljinskis sunkiai tegalėjo papasakoti, bet pademonstravo, kaip galima techniškai ašaroti, ir pan.

Seminare Sruoga niekada nekalbėdavo pirmas: leisdavo išsikalbėti jaunimui, o pabaigoj pakoreguodavo, išsakydavo, ką pats mano. Tik vieną kartą smarkiai susiginčijome. Aš perskaičiau referatą apie Valstybės teatro spektaklį „Revizorius", kuriame teigiau, jog žmonėmis-kaukėmis (toks buvo grimas), režisierius M. Čechovas atskleidęs ne tiek komediją, kiek Rusijos tragediją. Sruoga nesutiko ir iš karto ėmė ginčytis. Abu pasilikom prie savo nuomonės.

Sykį atėjau į seminarą okupacijos metais. Buvo svarstoma drama „Pušis". Bet kažkas buvo nebe taip: Sruoga varžėsi, lyg bijojo kontrolės, lyg mane priėmė kaip kontrolierių. Daugiau į seminarą nebėjau.

Seminare buvo ir teatro muziejus. Keliose spintose buvo sukrauti teatro daiktai, tarp jų balerinos Anos Pavlovos kurpaitė, Isadoros Duncan brolio apsiaustas. Tuos daiktus Sruoga gavo iš Bay-Babickaitės. Buvo knygų apie dramaturgiją ir teatrą biblioteka. Lietuviškosios dramaturgijos veikalus jai, rodos, atidavė Jasūdis. Bibliotekoj buvo daug tarybinės literatūros apie teatrą, buvo visa I Tarybinių rašytojų suvažiavimo medžiaga, M. Gorkio pranešimas. Ja galėjo naudotis visi, tik išsinešti namo neleisdavo.

Seminaro spintose krovėme ir parašytus referatus. Geriausius iš jų Sruoga stengdavosi prakišti į spaudą, o pačius seminaristus darė žygių įtaisyti įvairių laikraščių ir žurnalų bendradarbiais-korespondentais (Rūką įtaisė „Lietuvos aide", mane – „Židinyje"). Kurios krypties laikraštis, Sruoga nežiūrėjo. Jam buvo svarbiau, kokios mintys keliamos, o ne kur spausdinama, todėl ir pats rašė

į įvairią spaudą. Atrodo, kad Sruoga su savo mokiniais spaudoje norėjo užimti pagrindines pozicijas ir tokiu būdu kovoti prieš tuometinio teatro rutiną, jo valdininkiškumą.

1966
Užrašė A. Samulionis

KĘSTUTIS STALIORAITIS

Aš nebuvau Sruogos asmeniškas prietelius. Žinau jį daugiausia iš teatro seminaro universitete.

Į universitetą įstojau 1927 metais, bet į seminarą pataikiau ne iš karto – tai buvo apie 1931-uosius. Buvau humanitaras, kaip pašalinį dalyką baigiau rusų literatūros istoriją. O rusų literatūros istoriją skaitė Sruoga. Paskaitas, tiesa, lankydavau retai. Sruoga ne pasakojo, bet skaitė – apsikniaubęs, nežiūrėdamas į auditoriją. Kaip profesorius, buvo kuklus, nors šiaip gana karingas.

Norėdamas laikyti egzaminą, paklausiau, kurį vadovėlį man rekomenduotų. Pasiūlė vokišką Lutherio „Rusų literatūros istoriją". Parinkimas buvo protingas. Lutheris apie rusų literatūrą rašo su simpatija, pateikia nedetalizuodamas santrauką, be to, pristato tokius autorius (Merežkovskį, Remizovą), apie kuriuos tarybiniuose vadovėliuose beveik nieko nėra. To Sruoga nepasakė. Vėliau skaičiau ir kitus vadovėlius.

Kai laikiau egzaminą, jau buvau seminaro narys. O Sruoga savo publiką mėgo. Buvau labai gerai pasiruošęs. Prisimenu tą egzaminą dėl vieno incidento. Laikiau kartu su kažkokiu žydeliu. Jis atsakinėjo prieš mane. Klausydamasis jo atsakymų, pradėjau šypsotis. Žinoma, tai nekolegiška. Jis užsigavęs atsikirto. Sruoga taktiškai tą konfliktą užgesino.

Į seminarą mane nuvedė Ronkus ir Stonkus. (Su jais kartu gyvenau.) Jame dalyvavau su pertraukomis, nes buvau išvykęs iš Kauno. Bet grįžęs, nors nebestudijavau (nebaigiau), kurį laiką dar buvau seminaro narys. Maždaug iki 1937-ųjų, kokius penkerius metus.

Reikėtų surasti, kur dabar yra seminaro patalpos, kokią lentelę pakabinti. Jei neklystu, buvo du kambarėliai Donelaičio gatvėje, kur buvo rektoratas, Humanitarinių mokslų fakultetas. Tai

nuošalus kampelis pačioj viršūnėj. Jautėmės kaip namie. Galėjai visada užeiti. Kai kurie iš mūsų ten valandas šaškėm prapildavo. Nuėjęs galėjai paskaityti ką nors literatūriško ar teatriško. Visada ant stalo gulėdavo *Teamp u лumepamypa*, *Wiadomości literackie*, *Nouvelle littéraire* – leidiniai tomis kalbomis, kurias Sruoga, atrodo, mokėjo.

Teatro seminaras nebuvo gausingas – apie dvidešimt žmonių. Tai nebuvo būrelis, į kurį veržtųsi. Jeigu kas nebuvo teatro entuziastas, tai ir nesiveržd avo. Seminaras nebuvo ir garsenybių mokykla. Iš žymesniųjų čia ateidavo Brazdžionis. Mano draugai buvo Kazys Jankauskas, Henrikas Radauskas. Dažnai lankydavosi Romualdas Juknevičius. Seminare buvo tik viena moteris – Vera Pavlovna Sotnikova, rusė, Tilkos fabriko savininko dukterėčia. Ji „Lietuvos aide" buvo nepamainoma baleto specialistė. Pas ją rinkdavomės pasišnekėti apie literatūrą, muziką, – buvo kaip ir savotiškas salonas. Ateidavo keletas seminaro dalyvių, Sruoga – ne. Bet va suabejojau – ar ji tikrai buvo seminaro narė, ar prisiminiau dėl to, kad seminaro dalyviai ten lankydavosi.

Seminaras buvo apolitiškas. Jame būrėsi visų pažiūrų atstovai. Iš klerikalų buvo, rodos, tik Brazdžionis. Gal trūko pačių kairiųjų. Norėdamas surinkti aplink save jaunimą, Sruoga politiką paliko nuošalėj. Kokių nuomonių jis laikėsi už seminaro sienų, nežinau. Aišku, kad buvo pažangus žmogus – fašistas negalėjo būti. Kairieji nesilankydavo todėl, kad sudarė savo ratą: neatklysdavo į seminarą nei Venclova, nei Cvirka. Mano laiku seminare buvo tiktai humanitarai.

Rinkdavomės kartą per savaitę. Sruoga išrūpino visokių lengvatų, visi gaudavom kontramarkes į generalines repeticijas. Joks spektaklis be mūsų neapsieidavo.

Šitą seminarą dabar visi vadina teatro seminaru, bet faktiškai jis buvo ir teatro istorijos, ir literatūros seminaras. Sruoga universitete skaitė epizodinį teatro istorijos kursą. Mes studijuodavom jo rekomenduotą teatrinę literatūrą. Daug buvo kalbama apie meiningeniečius, Antoine, Stanislavskį. Stanislavskis ir Olekai-Žilinskui, ir Sruogai buvo dievas. Tą pagarbą Sruoga ir mums įdiegė. Vertino ir rusų teatro meną, ir Vakarų teatro pasiekimus.

Daugiausia recenzuodavom spektaklius. Paklausdavo: kitą savaitę premjera, kas parašysit? Na, gerai. Po premjeros skaitydavom recenzijas. Vienas kitas skaitydavo pasirašę. Aš pats naudodavausi minčių konspektėliu, visko paprastai nesirašydavau.

Recenzijų nekaupdavom. O paskui prasidėdavo diskusijos. Jos nebuvo kovingos, bet nuomonės kartais gerokai skirdavosi. Seminaras buvo laisva tribūna be valdiško optimizmo.

Naujai atėjusius Sruoga tuoj išmėgindavo. Aš, naujokas, gavau recenzuoti „Radvilą Perkūną". Žinau, kad lyginau Karnavičių su Prokofjevu, o ką sakiau apie spektaklį, nepamenu. Sruoga pagyrė, gal iš mandagumo. Kiek vėliau buvo įtaisęs mane į „Lietuvos aidą" recenzentu, bet po dviejų recenzijų išlėkiau – buvau nepunktualus, todėl laikraščio darbui netikau.

Įvykdavo ir juokingų dalykų. Lankė seminarą toks Jasiūnas, ar ne iš jaunalietuvių – jau sakiau, kad seminaro politinis diapazonas buvo platus. Kompanijoj Jasiūnas mėgdavo vaidinti didelį (rodos, kaip tik iš jo išgirdau, kad Pasternakas – didžiausias XX amžiaus lyrikas). Skaitydamas referatą, vietoj *kinas* visur sakė prancūzišką *cinéma*, tik nežinojo, kad kirtis gale, o *c* šiuo atveju tariama kaip *s*. Trūkom visi juokais. Bet tai buvo šypsena, niekas iš seminaro susiėdęs neišeidavo.

Recenzijose, jei gerai prisimenu, stengėmės taikyti principą, kad esmė yra teisybė. Spektaklius kritikuodavom gana dažnai. Sruoga priimdavo viską, kas yra tikras menas, o smerkdavo chaltūrą. Atrodo, nebuvom nusistatę prieš kurį nors asmenį. Buvom *pięknoduchy*. Svarbu menas. Jeigu kartais kuris aktorius blykstelėdavo, apsidžiaugdavom recenzuodami. Žuławskio „Sabatai Cevi" gerai suvaidino Henrikas Kačinskas, – tiesa, seminare mes neretai vertindavom jį teigiamai, nesvarbu, kad spektaklis valdiškas. Dauguvietis (jo Sruoga nelabai mėgo) buvo peikiamas todėl, kad dažnai duodavo eilinę greitą chaltūrą, darydavo pigiom priemonėm. Atsimenu, pasmerkėm „Palangą" dėl pigaus „palanginio" humoro: vienam kelnes scenoje nutraukė ir panašiai. Tačiau net ir vidutinė pjesė nebūtinai buvo smerkiama. Už pastatymo kokybę ir skoningumą baisiai išgyrėm Olekos-Žilinsko spektaklį operetę „Kornevilio varpai", nors muzika ten vidutinė. Panašiai atsitiko ir su kitu Olekos-Žilinsko spektakliu – „Čigonų baronu", kur vaidinama sentimentali istorija.

Visi buvom Olekos-Žilinsko šalininkai, entuziastingai vertinom Jaunųjų teatrą. Bet kad Oleka būtų apsilankęs pas mus seminare, neatsimenu. Lankydavosi tik Juknevičius, nors jis seminarui nepriklausė.

Iš spektaklių, padariusių didelį įspūdį, buvo „Dėdės Tomo lūšnelė", Sruogos „Milžino paunksmė". Juknevičius ten vaidino

Jogailą. Sruoga mums, recenzuojantiems, ir aktoriui priminė, kad Jogailos tragedija – užkurio soste tragedija. Jis duodavo paskaityti ir savo rankraščius, leisdavo pareikšti nuomonę.

Seminare lankėsi Igoris Iljinskis. Į Lietuvą jį atkvietė ne Sruoga, o kažkas iš giminių. Viešėdamas Lietuvoje, jis vaidino viename neužmirštamame spektaklyje – Ostrovskio „Miške". Atrodo, pjesė ir buvo specialiai tam pastatyta. Nesčiastlivcevą lietuviškai vaidino Pilka, Sčiastlivcevą – Iljinskis rusiškai. Tai vienintelis dvikalbis spektaklis, kurį man yra tekę matyti. Pilkos mes seminare per daug nevertinom, laikėm teatrališko patoso atstovu, bet tai rolei jis nepaprastai tiko, patosas įgavo komišką atspalvį. Netrukdė skirtinga kalba – veikale Sčiastlivcevas ir Nesčiastlivcevas kalba daugiau kas sau. *Разговор глухих*, kaip sakoma. Seminare Iljinskis nieko nevaidino, bet kažką pasakojo.

Sruoga buvo aktoriaus Michailo Čechovo gerbėjas. Čechovas tuo metu vaidino Rygoj. Ir štai Sruogos palaiminti, mes, keli seminaro nariai, išvykom susipažinti su latvių teatrais. Bet pradėjom girtauti ir to Rusų teatro su Čechovu nepamatėm. Kai grįžom, Sruoga, žinoma, nebarė, tik pasakė: „Būti Rygoj ir nepamatyti Čechovo..." Vėliau Čechovas yra vaidinęs ir Kaune.

Švęsdavom seminaro *finis semestri*. Visada eidavom alučio. Vokišku pavyzdžiu pasistatom alaus bokalą ir sėdim ilgai – valandą, dvi. Paskui kai kurie dar nueidavo pijokauti. Tas alaus pomėgis Sruogai išliko iš Vokietijos. Nors yra pasakojęs, kad ir jo tėviškėj alus būdavo geras.

Esu girdėjęs, kad su kai kuriais seminaro nariais jis vėliau buvo artimiau pažįstamas. Mūsų laikais mes prie jo šeimos nepriartėjom. Aš pats lankiausi pas Sruogas tik porą kartų. Atsimenu, kad sėdėjo Krėvė, buvo žaidžiama šachmatų partija. Jo draugai tuomet ir buvo Krėvė, Oleka. O mes – tik jauni teatro mylėtojai. Tačiau tai nekūrė barjero. Visuomet jautėsi, kad Sruoga – mūsų draugas. Buvo profesorius, bet neprofesoriško stiliaus. Su kitais profesoriais toks artimas kontaktas neužsimezgė.

Mums jis atrodė europinio masto ir stiliaus žmogus. Ne provinciškas (tarp visų chaltūros žymių jam buvo ir provinciškumas). Nors ir perėjęs vokiečių mokyklą, liko nebiurokratiškas, nepedantiškas, draugiškas ir malonus.

Esu girdėjęs kalbant apie jį kaip apie juodą intrigantą. Bet tai buvo kalbos iš teatro, ne iš fakulteto. Be abejo, teatre jis turėjo priešų. Tie, kurie kovoja, visada turi priešų. Girdėjau, kad ir juodo

charakterio. Aš tuo nenoriu tikėti, – tai aktorių kalbos. Sruoga buvo saulėtas žmogus. Mėgo humorą, ir dar kaip. Jo kalbėjimo būdas buvo tipiškas, bet negalėčiau pakartoti. Yra vokiškas žodis *abrupt*, lotyniškai – *rumpo*, kuris reiškia „trūkti". Tai ir Sruoga kalbėdavo ne srove, bet šuoliais.

Išorė... Pateiksiu paralelę. Lenkiškoj istorijoj apie karalių Vladislovą Lokietką yra pasakyta, kad jis ir karališkas, ir drauge valstietiškas. Sruoga irgi toks buvo – inteligentiškas ir kartu kaimiško veido. Tačiau jauti, kad Lokietka karalius. Karūna jam ne priedas. Taip ir su Sruoga.

Ar Sruoga buvo muzikalus – nežinau, bet nebuvo muzikos entuziastas. Įsitraukęs į teatrą, kartu įsitraukiau į koncertus. Eidavau beveik į kiekvieną. Girdėjau Stravinskį, garsų smuikininką B. Hubermaną ir daug kitų. Bet niekur nesu ten matęs Sruogos. Tai ne priekaištas, tiesiog faktas.

Seminaro metu daug kalbėdavom apie spektaklio dailininkus, nors mūsų, rodos, nieko nebuvo iš dailės gvardijos. Sruoga irgi užsimindavo, bet tik tiek. Neatsimenu, pavyzdžiui, jog būtų kada paminėjęs Čiurlionį.

Tenoriu pasakyti, kad jis buvo literatas ir teatralas iki kaulų smegenų. Dideli žmonės visada palinksta į vieną kurią siaurą kryptį.

Kuriam galui Sruoga laikė seminarą? Tas seminaras buvo kaip teatro istorijos palydovas. Be to, Sruogai buvo reikalingas jaunų žmonių sambūris, kuris būtų kaip aidas, kaip fonas. Čia ir seminaro reikšmė. Menininkas negali kurti, neturėdamas aplinkos. Seminaras buvo tarsi salonas. Tas žodis, žinoma, ne visai taiklus. Bet mes ten ir kavą gerdavom. Buvo kavinukas. Kažin ar jis kur likęs?

Faktiškai tai buvo laisvų diskusijų (jos vyko meno sferoj) vieta, teatro mylėtojų susibūrimas: vieni mylėjo, kitus padarė mylėtojais. Mums tai buvo savotiškas hobis. Duonos iš to nesiruošėm valgyti. Daugumas su teatru ir nesusisaistė, gal tik Blekaitis. Bet niekas iš seminaro dalyvių nesigailėjo, kad lankė jį.

Tada buvom jauni, karingi. Ir Sruoga buvo jaunas. Mes buvom negailestingi bet kokiai valdiškai chaltūrai. Kaip ir Sruoga. Gal dėl to jis palaikė ir mano literatūrinį hobį. Anuo metu mano arkliukas buvo vokiečių rašytojas romantikas E.T.A. Hoffmannas. Kartą apie tai išsikalbėjau su Sruoga. Atseit kas tie Goethės, Schilleriai! Hoffmannas – aukščiau. Sruoga pritarė – teisybę sakai. Gal dėl to

ir pritarė, kad pirmieji autoriai „valdiški", o Hoffmannas – girtuoklis, fantastas.

Mes nebuvom teatro sluoksnių draugai. Nesilankydavom aktorių pobūviuose. Buvom tik teatro mylėtojai. Nuošalūs, griežti, bet palankūs recenzentai. Kalbėdavom apie meną, ne apie užkulisių intrigas.

Mūsų nuomonę teatre kažkas paskleisdavo. Bet santykiai su teatru netapo tokie blogi, kad teatras neduotų kontramarkių, kurios mums, vargšams studentams, labai praversdavo. Teatrui buvo svarbu ne mūsų, o Sruogos nuomonė – mes buvom tik klapčiai.

1966
Užrašė A. Samulionis

ANTANAS VENGRIS

Tuometiniai mūsų profesoriai buvo plataus diapazono žmonės. Universitete jie tik atlikdavo pareigą, ir to užtekdavo. Mūsų nuomone, ir tai buvo labai daug. O jų dar laukė kūryba namie, jau nekalbant apie visuomeninį darbą. Atrodydavo, kad profesorius Sruoga dideliais žingsniais ateina, perskaito paskaitą beveik nežiūrėdamas į auditoriją ir išeina jau galvodamas, ką darys paskui. Ir antras dalykas, – mūsų kartos žmonės kitaip bendravo su profesūra, apskritai su vyresniais žmonėmis. Studentas familiariai į savo profesorių ar dėstytoją nesikreipdavo, išlaikydavo atstumą. Gal dėl to, kad dauguma buvom kaimo vaikai.

Porą metų (1936–1938 m.) dalyvavau Sruogos vadovaujamame teatro seminare. Už referatus, kiek pamenu, būdavo giriama Bujokaitė, už nuomonę apie spektaklius susilaukdavau šilto žodžio aš. Prisipažinsiu, tada dar mažai tenusivokiau apie scenos meno dalykus, tačiau turėjau profesoriaus „akį", todėl savo nuomonę reikšdavau drąsiai.

Tada teatre kone kasmet būdavo vaidinama vis nauja Petro Vaičiūno pjesė. Jas statydavo Borisas Dauguvietis. Dauguviečio ir Sruogos santykiai buvo prasti, bent viešumoj. Sruoga visuomet su pasigardžiavimu kritikuodavo Dauguvietį. Jo laimėjimų lyg ir nepastebėdavo, o nesėkmes tučtuojau puldavo žodžiu ir raštu. Sruoga buvo gana negailestingas ir Vaičiūno pjesėms. Na,

ir mes, studentai, žinodami apie tuos santykius, paprastai negailėdavom Dauguviečio ir Vaičiūno. Kritikuodavom, o profesoriui tai labai patikdavo. Aš irgi esu tuo pasižymėjęs, užtatai gerą vardą turėjau.

Mano studijų finale buvo toks skandalingas įvykis. Įsidrąsinę, Sruogos jau pakaustyti ir išmokyti būti tikrais kritikais, kovotojais už teatro ir dramaturgijos kultūrą, užsipuolėm Kazį Binkį po „Atžalyno" pastatymo Valstybės teatre. Binkis pažiūrėjo į tuos studenčiokus ir išėjo kukliai, žodžio netaręs. Tai yra aprašyta Jurgio Blekaičio atsiminimuose*. Ten aš esu irgi garbinamas kaip vienas iš tų kritikų. Žinoma, kiekvienas veikalas gali būti kritikuojamas. „Atžalynas", mano supratimu, ypač kritikuotinas už paskutinį veiksmą, bet jo reputacija mūsų teatre yra beveik kaip klasikos.

Mums jau tuomet buvo aišku, kad profesorius neturi akies Valstybės teatrui dar ir dėl to, kad jame nerado vietos jo pjesės. „Milžino paunksmė" Jaunųjų teatre gretai mirė, „Baisioji naktis" taip pat. Recenzijų, kritikos straipsnių apie jo dramaturgiją retai tepasitaikydavo spaudoje. Recenzentai ir kritikai privengdavo Sruogą užkabinėti, nes bijodavo jo aštraus atsikirtimo kokia nors proga.

Iš to laikotarpio prisimenu euforišką pasididžiavimo momentą, kada profesorius man, savo studentui, parašė padėkos laišką. 1938 m. jis išleido knygą jaunimui „Giesmė apie Gediminą". Aš tada buvau ja taip sužavėtas, kad parašiau recenziją į laikraštį „Jaunasis ūkininkas" (1938, nr. 8). Ji truputį gremėzdiška, bet ką padarysi. Ten įdėta Sruogos nuotrauka iš seminaro, kur jis rūko. Profesorius savo ilgame laiške dėkojo man ir sakė, kad esu pirmas, mokėjęs jį taip įvertinti. (1936 m. buvau parašęs apie jo, rodos, „Aitvarą teisėją", bet jis tą recenziją nutylėjo.) Jūs įsivaizduojat, kaip aš tą dieną ir tą savaitę vaikščiojau po Kauną! Labai gaila, kad per kratas, kalėjimus laiškas žuvo.

Po to mūsų santykiai su Sruoga pasidarė gana šilti. Jis stengėsi man padėt, ieškojo vertimo – aš buvau baigęs Vytauto Didžiojo gimnaziją Vilniuje, mokėjau lenkiškai. Jis pristatė mane vienai damai ir parekomendavo išversti jos knygą vaikams (ta knygelė neišleista, nežinau, kur ji dingo).

1940 metais paskelbiau straipsnį: „Balio Sruogos kūryba". Vėliau, hitlerinės okupacijos metais, buvau aktyvus Vilniaus spaudos bendradarbis, rašiau ir apie Krėvę, Putiną, žodžiu, išsijuosęs dirbau.

* BSMA, p. 317–318.

Už tai gavau pagal nuopelnus – buvau nuteistas dvidešimt penkeriems metams. Gavau priekaištą ir nuo profesoriaus. Jis, ekonomistas Rimka, chorvedys Makačinas, dar vienas kitas inteligentas rinkdavosi kavinėje už Naručio viešbučio, prie namo, kur buvo pasirašytas Lietuvos nepriklausomybės aktas. Lenkų artistai ten skaitydavo Majakovskį – tada jis buvo madingas. Ir aš išdrįsdavau prie profesorių prisigretinti. Vieną kartą išeinam iš kavinės. Sruoga sako:

– Tai ko pats rašinėji ir mane pravardžiuoji? Koks aš jums simbolistas? Pradėjot mane linksniuot – simbolistas, simbolistas! Aš esu romantikas!

Sutikau, kad jis – romantikas, nes tas mano pravardžiavimas buvo neoriginalus, aš, matyt, rėmiausi kitais.

Sruoga taip pat yra tvirtinęs, jog savo draminėje kūryboje siekiąs parodyti, kas mūsų tautos istorijoje buvo tikrai lietuviška ir didvyriška, kad ir juodžiausiais bajorijos viešpatavimo metais buvę žmonių (Radvilos, Sapiegos ir kt.), kurie galvojo apie lietuvių interesus ir juos gynė nuo lenkiškų ponų užmačių. O eilėmis dramą rašąs todėl, kad poezija geriausiai padedanti pakilti nuo kasdienės buities, leidžianti kurti apibendrintus charakterius bei istorinius įvykius. Profesoriaus kalboje nuolat nuskambėdavo lyg gailesčio, lyg nuoskaudos gaida, žinoma, irgi su ironijos priemaiša, kad jo kūryba galbūt dar nesuprantama, reikiamai neįvertinama, nekotiruojama teatre. Girdėjau ne kartą jį užsimenant ir apie savo kritikos darbus, apgailestaujant dėl jų priekabumo.

Sruogą galima charakterizuot kaip vaiką – didelį, milžinišką vaiką, kuris visą gyvenimą žaidė. Bet dabar tie jo žaidimai atrodo labai prasmingi, labai brangūs. Jis mokėjo juoktis – kartais šelmiškai, nerūpestingai, o kartais kandžiai, užgauliai. Kai kada ir sodriai sodriai nusikeikti, ir tas jo bruožas atsispindi kūryboje.

Kai buvau studentas, sklisdavo gandai, kaip Sruoga siaučia. Ypač su Boruta, su kitais, kai jie būdavo gerai įkaušę ir pan. Pagaliau jį charakterizuoja ir tai, kaip jis reikšdavosi spaudoje. Jo teatro recenzijose galima rast tokių perliukų, kur artistė, labai pretenzinga ir, žinoma, nepaprasta, karvute išvadinama, o kita palyginama su Kavarsko skalbėja, žlugto velėtoja.

Apskritai tokio mokyto, gyvo, tokio drąsaus, kartais užgaulaus teatro kritiko, koks buvo Sruoga, nerasim turbūt dar ilgai. Mūsų nepriklausomų laikų teatras buvo laimingas, turėdamas jį. Sruoga gerai orientavosi pasauliniam teatre ir iš panagių galėjo nagrinėt lietuvių teatrą. Kaip Šliūpas jojo raitas ant kunigų, taip

Sruoga jojo ant Boriso Dauguviečio, nedavė jam atsidvėst, kol pagaliau ir šis spaudoj pradėjo kalbėt Sruogos žodžiais, kad reikia teatro – būtent tokio. Galiu pasakyti, kad Sruoga negailestingai kritikavo Dauguvietį ir dėl to, jog tikėjo jo talentingumu, žinojo, kad jis gali padaryti geriau ir daugiau, negu kartais padaro.

Vertindamas Sruogą ir jo darbus iš šiandienos pozicijų, noriu išdrįst teigti, kad jame gal ryškiausiai įsikūnijo ta juodžemiškumo ir universitetiškumo fuzija, apie kurią jis kalbėjo knygoje „Lietuvių teatras Peterburge" (p. 11). Sruoga, man rodos, iki pat mirties liko bernas iš Baibokų kaimo, įgijęs didelės europietiško inteligento erudicijos, apdovanotas dideliu talentu ir meninės kūrybos nuovoka.

Parengta iš magnetofoninio įrašo (kalba Sruogos memorialiniame muziejuje, 1989, sausio 28) ir autoriaus parašytų atsiminimų (1967, balandžio 10, LLTIR, f. 53, b. 1137)

ANTANAS JASIŪNAS

Teatrinio jaunimo draugas

Tarp teatro seminaro dalyvių ilgą laiką – nuo 1931 iki 1936 m. – teko būti ir šių atsiminimų autoriui. Čia ir užsimezgė artimesnė pažintis su Baliu Sruoga. Tie ryšiai tolydžio stiprėjo, nes ir vėliau, dirbant savarankiškai, mus jungdavo operos teatro problemos.

Visi žinome, kad Sruogos straipsniai, net ir tie, kurie parašyti akademišku tonu, labai temperamentingi, tiesiog žėruojantys. Bet kalbėdamas jis niekada nekeldavo tono. Tik sakinys įgydavo ypatingą ritmą, atsirasdavo daugiau stiprių posakių, priemaišų su velnio ir Dievo vardais, nors nė vienu jų netikėjo. Juo sekdami, ir seminaro dalyviai stengdavosi išlaikyti kultūringą, ramų toną net ir labai karštose diskusijose.

Su savo vadovu visada būdavome kviečiami į premjerų peržiūras. Sruoga kukliai atsisėsdavo kur nors nuošalyje. Pasirėmęs alkūne, prisidengdavo ranka kaktą, lyg kas jo mintis norėtų išskaityti. Mes žvilgčiodavom į savo mokytoją ir visada atspėdavome jo nuotaiką iš figūros palinkimo. Įsimylėjusieji moka skaityti ir iš nugaros. O mes savo mokytoją tikrai mylėjome.

Po premjeros, kad neužgestų įspūdžiai, tuojau svarstydavome naują spektaklį. Pirmiausia argumentuotai išdėstydavo savo

mintis seminaro dalyviai, o paskui kildavo diskusijos, į kurias įsiterpdavo ir profesorius. Nei svarstymo eiga, nei išvados negalėjo būti išnešamos už seminaro sienų. Kartą šis griežtas reglamentas buvo pažeistas, ir Sruoga apie tai sužinojo. Jis teužsiminė puse žodžio, bet buvo toks prislėgtas, tarsi būtų įvykusi didžiausia išdavystė. Tačiau Sruoga būtų buvęs ne Sruoga, jei nebūtų atleidęs jaunimui daug didesnių klaidų ir netaktų.

Tuo metu dar gyvavo nuomonė, kad lietuvių dramaturgijoje įsiviešpataus simbolistinė kryptis. Keista, jog tą nuomonę kadaise buvo suformavusi S. Čiurlionienė, kuri pati rašė daugiausia realistines pjeses. Visa bėda, kad toji mintis buvo prigijusi ir veikė jaunus protus. Daug kam atrodė, jog teatro scenoje turi skraidyti žydrosios paukštės, panašios į belgų simbolisto M. Maeterlincko, kad gero ir pikto kovą turi vaizduoti kažkokios nerealios būtybės. Be abejo, tai galėjo pastūmėti tik į visišką schematizmą, negyvas sentencijas ir dekadansą.

Sruoga iš tokių svaičiojimų sarkastiškai juokdavosi, laikė juos nesuderinamais su pačia draminio kūrinio prigimtimi. Jo teorija iš tikrųjų buvo grindžiama realistiniais principais. Jis manė, jog tiek dramos veikale, tiek scenoje turi atsiskleisti gyvi, psichologiškai motyvuoti charakteriai, jog teatras turi kelti filosofines, socialines ar psichologines problemas. Tai buvo tiesiog nesuderinama su Sruogos nešiojamu simbolisto vardu. Kai kas net manė, jog čia kažkoks nenuoširdus manevras. Bet greitai įtikino paties Sruogos darbai.

Kartą seminaro pabaigoje Sruoga padėjo ant stalo storą rankraštį.

– Norėčiau, kad perskaitytumėt šį veikalą ir pasakytumėt savo nuomonę. Autorius kol kas nori likti nežinomas.

Pasakęs tuos žodžius, jis greit atsistojo ir išėjo.

Veikalo pavadinimas atrodė intriguojantis: „Milžino paunksmėje". Kas gi jį galėjo parašyti? Bet jau pirmieji puslapiai išdavė paslaptį. Argi galima nuslėpti Balio Sruogos kūrybinį braižą? Staigmena buvo nepaprasta. Traukdami vienas kitam iš rankų, puolėme skaityti. Veikalas stulbino originalumu, novatoriškumu ir meniniu lygiu. Čia, kaip ir reikėjo tikėtis, buvo įkūnyta dauguma Sruogos teorinių teiginių.

Iš širdies džiaugėmės tokiu dideliu savo mokytojo laimėjimu. Bet drauge buvo ir nejauku. Šį kartą ne mus Sruoga egzaminuos, o mes turėsime spręsti apie jo darbo vertę.

Veikalo nagrinėjimui skirtą dieną Sruoga, kaip visada, atėjo punktualiai ir atsisėdo įprastinėje vietoje gale stalo. Buvo matyti, kad šį kartą jam sunku nuslėpti jaudinimąsi, tarsi čia sėdėtų ypatingų žynių areopagas, kuris nulems jo pirmagimio likimą. Matyt, kiekvienas autorius, nežiūrint nei amžiaus, nei literatūrinio stažo, tiek pat išgyvena, kiek ir atnešęs redakcijai pirmąjį savo kūrinį.

– O kur autorius? – tyčia klausiame su valiūkiškomis šypsenomis.

– Jis prisistatys svarstymo pabaigoje, – atsakė Sruoga. – O tuo tarpu aš jam atstovausiu. Tik prašau nieko nevynioti į vatą, nes man būtų labai nemalonu. Rėžkite be jokių nuolaidų. – Ir po valandėlės pridūrė: – Pirmininkauti prašau mūsų seniūną, kolegą Ronkų.

Nežinia, kas būtų dėjęsi, jei veikalas būtų turėjęs didelių meninių trūkumų? Ar būtų užtekę vyriškumo į akis žerti visą tiesą? Laimė, nagrinėjome tokį veikalą, kuris visus džiugino. „Milžino paunksmėje" (vėliau pavadinime vietininką autorius pakeitė vardininku) buvo staigus ir didelis šuolis lietuvių dramaturgijoje, ir mums, jaunimui, teko pirmiems nuoširdžiai tai konstatuoti.

Nelaukdami, kol Sruoga prisipažins esąs autorius, karštai pasveikinome naują dramaturgą, brangiu įnašu praturtinusį lietuvių literatūrą.

– Dėkoju, kolegos, už tiesius ir šiltus žodžius. Jūsų vertinimas man tikrai brangus, – pasakė Sruoga.

Paskui jis visų savo kūrinių rankraščius nešdavo skaityti teatro seminaro kolektyvui. Tai buvo ženklas, kad tikrai pasitiki jaunimu ir gerbia jo nuomonę.

Komjaunimo tiesa, 1966, vasario 2, nr. 23

RAPOLAS ŠALTENIS

Teatro seminaro seniūnas Ronkus ir jo nariai – Miliūnas, Grigaliūnas, Stonkus ir kiti – iš karto sutiko mane priimti. Per posėdį pristatė profesoriui Sruogai („turim naują narį..."). Profesorius pritariamai linktelėjo, nusišypsojo, lyg mane jau pažindamas. Į šį seminarą studentai veržte veržtavosi, nors darbas jame neįėjo į jokias studijų programas. Svarbiausia, kad jo dalyviai galėjo veltui

lankyti spektaklius: po šešis dramos ir po keturis operos. Sužinoję apie premjerą, skubėdavome užsirašyti į sąsiuvinį, seminare gulintį ant ilgo, rašalu išteplioto stalo, kad patektume į jį vieni iš pirmųjų.

Ant to stalo privalėdavo bent tris dienas prieš posėdį pagulėti referato, spektaklio recenzijos, studento ar net paties profesoriaus parašytos pjesės rankraštis, kad visi su juo susipažintų.

– Ožys, be jokių kalbų, bus generolas: kelnės su plačiais raudonais lampasais, prie šalies kardas... – karštai aiškina profesorius, aptardamas, kaip turėtų būti teatre pastatytas jo „Aitvaras teisėjas", sužavėjęs visus studentus.

Ilgai svarstome, kaip turėtų scenoje atrodyti karvė. Aišku, šeimininkė su didelėm didelėm krūtim ir vis nešina „pilnais pieno" kibirais... Aitvaras – gražuolė mergaitė. „Kaip jūsų, profesoriau, Daliūkštis..." – kažkuris lepteli, nes pjesė ir dedikuota „mano Daliūkščiui".

– Taip, namie ji tikras aitvaras, – juokiasi patenkintas, dūmus pūsdamas profesorius.

Į „Aitvaro" aptarimą buvo atsilankęs tais laikais populiarus artistas Balys Lukošius. Jis, rodos, buvo sukūręs lėlių teatrą ir jau planavo jame vaidinti „Aitvarą". Atsimenu, artistas labai gyrė Sruogos lyriką, o poetas kuklinosi: neminėkim, girdi, „jaunystės griekelių". Aktorius nepasidavė ir savo pokalbį užbaigė jausmingai paberdamas:

Supasi, supasi lapai nubudinti,
Šnarasi, šnekasi vėjo pajudinti, –
Skleisdami gaudesį alpstantį, liūdintį,
Supasi, supasi lapai nubudinti.

Jam deklamuojant išgirdome įspūdingą lapijos muziką. Visi suklusom... Paskui šūkčiojom: „Štai kaip gali Lukošius!"

Kai nagrinėjome Sruogos „Baisiąją naktį", į tą mūsų posėdį buvo pakviestas 1905 metų revoliucijos dalyvis Kipras Bielinis, tada Žemės ūkio rūmų buhalteris. Jis buvo jau skaitęs pjesės rankraštį ir pasakojo, kad įvykiai labai teisingai pavaizduoti.

Į „Baisiosios nakties" generalinę repeticiją ėjom *in corpore* visi seminaro dalyviai. Spektaklis visiems labai patiko. Lig šiol tebestovi akyse nuostabus scenovaizdis: apsnigtas ūkininko kiemas, skersai perpjauta troba, kurioje ant krosnies guli viršaitis Skumbinas, o prie stalo Skumbinienė moko Kazelį iš maldaknygės skaityti...

Tačiau spektaklis buvo parodytas tik vieną ar du kartus: kalbėjo, kad Smetona išsigandęs mitingo scenoje studento Skumbino šūkių: „Neklausykit valdžios, nemokėkit mokesčių!..", primenančių tuo laiku vykusį Suvalkijos ūkininkų „sukilimą".

Literatūros istorijos avanscenoje atsirado du įdomūs personažai: 1905 metų revoliucijos dienų valsčiaus viršaičiai – Sruogos Skumbinas ir J. Lindės-Dobilo Bajoriūnas. Juos lygindamas, norėjau parašyti aktualų straipsnį, pamaloninti tautininkus, nes Dobilo Bajoriūnas daug gilesnis, „lietuviškesnis" už Sruogos Skumbiną. Tačiau nenorėjau „nusidėti" profesoriui ir susilaikiau nerašęs. Dramaturgai daug jautresni savo kūrinių kritikai nei kiti rašytojai, kadangi jų kūriniai tartum apnuoginami scenoje, labiau visų matomi ir aptariami.

Tada daug rašydavau apie teatrą. Mano recenzijos pirma būdavo aptariamos su Sruoga teatro seminare. Pasimokęs sruogiško priekabumo, „sudirbau" publikos mėgstamus „šedevrus": J. Petrulio „Prieš srovę", K. Binkio „Atžalyną". Bet negaliu girtis, kad daug ką išmaniau apie teatrą, kartais prašaudavau ir pro šalį. Atsimenu, aptariant G. Hauptmanno „Prieš saulėlydį", išsijuosęs gyriau aktorių S. Pilką, vaidinusį senį Klauzeną, ypač sceną prie oranžerijos, kur jis Goethės žodžiais dievino savo meilę („Kai prašvinta mėlyna padangė, aš matau žydrą dangų ir tave..."). Profesorius ir kolegos studentai iš karštų mano žodžių ėmė juoktis, nes tai buvęs tik patosas...

Sruoga skaitė pagrindinį rusų literatūros kursą, kuris man, lituanistui, buvo privalomas. Šiose paskaitose profesorius visai kitoks nei seminare: paniuręs, užsisklendęs, atrodo, nenori nieko bendro turėti su studentais, nors ir kalba didelei jų auditorijai. Būdavo, įeis, nepasisveikinęs įsirioglins į katedrą, dvilinkas atsisės (juk labai aukštas!), užsiguls ant paskleistų savo popierių, lyg nuo saulės užsidengs abiem rankom akis, kad nematytų auditorijos, ir varo monotoniškai, bet nenuobodžiai, nes dažnai mėto satyrines pastabas ir kandžius sąmojus. Pradėdamas nagrinėti naują rašytoją, pirmiausia konstatuoja, ar laiku jis miręs, ar pavėlavęs, ar nepradėjęs po gerų kūrinių rašyti menkniekių... Tai esanti vidutinių talentų tragedija. Aptardamas rašytojo aplinką, jo santykius su valdžia, carais, Sruoga mėgsta įkąsti ir dabartiniams valdovams – diktatoriams Hitleriui, Stalinui ir mūsų Smetonai. Ant Smetonos jam yra ko pykti, nes jis – visi šneka – uždraudęs vaidinti jo „Baisiąją naktį", o Smetonienė jo „Milžino paunksmėje" Hankos

vaidmenyje įžiūrėjusi save. Dėl to ši puiki pjesė Vytauto metais nebuvo premijuota, o autorius, spausdindamas ją savo lėšomis, tituliniame puslapyje įrašė, kad pjesė Vytauto Didžiojo jubiliejaus komiteto literatūrinio konkurso komisijos pripažinta nespausdintina. Tiesa, komiteto lėšomis, – atseit matyk, skaitytojau, kokia ta komisija kvaiša...

Gaudeamus igitur, K., 1993, p. 143–147

JONAS VAJĖGA

Dievų takais vaikštinėjusiam

1930 m. vasarą Viekšniuose teko lankyti lietuvių kalbos ir literatūros kursus mokytojams. Būgiai, netolimas kaimas nuo Viekšnių, – Sruogos žmonos tėviškė. Čia jie vasarojo. Kartą buvo suruošta kraštotyrinė literatūrinė ekskursija po apylinkes. Visi norėjome pamatyti Balį Sruogą. Pamatėme jį ant Ventos kranto su dukrele stovintį. Jis buvo aukštas, dailaus stuomens vyras. Vakarietiškai apsirengęs, mandagus, tačiau nekalbus.

Toliau Sruogos kūrybos negalėjau pasekti. Jis spausdinosi brangiuose žurnaluose, kurių liaudies mokytojai nepajėgėme prenumeruotis, o bibliotekų tada nebuvo. Prisimenu tik temperamentingą Sruogos polemiką su kunigu Stankevičium dėl teologinių apibrėžimų.

1938 m. dirbau Kaune pradinės mokyklos mokytoju ir tęsiau studijas Humanitariniame fakultete. Rytą darbas, tik po pietų galėjau lankyti universitetą. Be lituanistikos, kaip šalutinę šaką turėjau pasirinkęs rusų kalbą ir literatūrą. Profesorius Sruoga rusų literatūrą skaitė prieš pietus, todėl jo paskaitų nelankiau. Atėjęs gauti parašų, vieną kitą jo paskaitą išklausydavau, bet jos man nepadarė įspūdžio. Sruoga neturėjo geros iškalbos. Be to, rusų kalba ir literatūra tuo metu nebuvo madingas dalykas. Tačiau tarp studentų Sruoga garsėjo kaip didelis ir patrauklus teatro meno žinovas. Jo vadovaujami teatro seminarai praeidavo įdomiai ir kūrybingai.

Kai aš pareiškiau norą dalyvauti seminare, profesorius mane apklausinėjo, kur dirbu, kas mane traukia į seminarą. Tuo metu radiofone vesdavau programas „Vaikų kampeliai". Profesorius

domėjosi mano darbu, sakė, kad reikia gerinti ir įvairinti programas vaikams. Seminarą lankyti man būsią naudinga. Pasirašė ir davė seminaro bendradarbio bilietą. Deja, dėl tarnybinių pareigų negalėjau būti aktyvus jo dalyvis.

Atmintyje išliko trejetas epizodų iš tų laikų.

Kartą po seminaro profesorius man vienam liepė pasilikti. Dalyvavau Žmogaus globos draugijos darbe, kuri organizavo pirmą kurčiųjų ir nebyliųjų mokyklą Lietuvoje. Profesorius pagyrė tą iniciatyvą. Jis sakė kaime turįs pažįstamą paauglį berniuką nebylį, sveiką ir gabų, jam jo esą labai gaila ir jis norėtų jį įtaisyti į šią mokyklą. Pažadėjau padėti. Mane nustebino profesoriaus jautrumas, dėmesys ir reali pagalba gamtos nuskriaustam provincijos vaikui. Tokie Balio Sruogos bruožai ne visiems buvo matomi pro jo profesorišką išorę. Deja, tas vaikas į mokyklą neatvyko, nes nesusipratę tėvai bijojo jį išleisti iš namų, net profesoriaus įtikinėjimai nieko nepadėjo.

1938-aisiais Lenkija pareiškė ultimatumą Lietuvai, kad būtų atidaryta siena tarp šių dviejų valstybių. Lietuva smurtu buvo priversta užmegzti diplomatinius santykius su Lenkija. Kaune įsikūrė Lenkijos atstovybė. Ant kalno, virš viso miesto, kur dabar Meno mokykla, suplevėsavo Lenkijos vėliava. Lietuvius apėmė baimė, jog lenkai vėl gali mėginti daryti kultūrinę invaziją į mūsų kraštą, kaip XIV a., Lietuvai priimant krikštą, ir vėliau, nutautinant inteligentiją. Po tų įvykių profesorius į seminarą atėjo labai sujaudintas. Negalėjo ramiai kalbėti.

– Dabar mes turime sukaupti visas jėgas ir parodyti lenkams, kad esame savarankiški, galime gyvuoti vieni kaip kultūringa tauta. Mūsų savarankiškumas ir skirtingumas nuo lenkų ryškus visoje mūsų istorijoje. Deja, ne visi žino, kaip lietuviai nuo pat Krėvos unijos ligi šių dienų kovojo dėl savarankiškumo. Štai istorikų būrelis tuo klausimu visiems laikotarpiams sudarė temas. Reikia parašyti referatus. Jie bus išspausdinti ir gerai atlyginti. Lėšos jau parūpintos. – Ir paskaitė kokį dvidešimt temų. – Imkitės, kas išmanote kurį nors klausimą geriau, ir rašykite, atliksite svarbų darbą, – taip užbaigė tos dienos seminarą.

Kokia buvo tolimesnė šio reikalo eiga, nebesekiau. Bet, rodosi, kai kas buvo išspausdinta.

Tais pačiais metais Kauno dramos teatras pastatė Kazio Binkio pjesę „Atžalynas". Veikalas turėjo nepaprastą pasisekimą. Jį ruošėsi aptarti ir teatro seminaras. Buvo paskirti referentas ir korefe-

rentas. Profesorius į aptarimą pakvietė autorių. Du mūsų naujosios literatūros korifėjai, du rytų aukštaičių vyrai ąžuolai sėdėjo prie vieno stalo. Pats vaizdas ir poetinė atmosfera karščiau varinėjo kraują. Sruoga pristatė Binkį, teigiamai įvertino „Atžalyną" ir paprašė referentą pasisakyti. Šis buvo Sruogai gerai žinomas studiozas, aktyvus laikraščių bendradarbis. Profesorius, matyt, juo visiškai pasitikėjo ir pats nežinojo referato turinio. Tik trumpai paminėjęs „Atžalyno" teigiamas puses, referantas leidosi į smulkią silpnų pjesės vietų analizę. Skaičiuojant vien trūkumus, kūrinys buvo labai sumenkintas. Atmosfera darėsi vis nejaukesnė. Abu poetai nebegalėjo ramiai nusėdėti savo kėdėse. Binkis net užsirūkė. Aiškėjo referento linija: nebijau ir galingiesiems į akis pasakyti teisybę. Sruoga buvo didelis tolerantas ir akademinės laisvės šalininkas, todėl referento neperspėjo ir nenutraukė. Kai šis pasakė, jog visa pjesė paremta vienu pripuolamu įvykiu – Tijūno pinigų dingimu, – Binkis demonstratyviai metė papirosą. Visiems buvo aišku: užsiėmimas pasiekė kulminaciją, ir nieko nebeišeis. Tą jausdamas, ir referentas labai jaudinosi ir greit baigė skaityti. Nepatogioje padėtyje atsidūręs Sruoga paprašė Binkį ką nors pasakyti.

– Ką man kalbėti? Aš neturiu nieko pasakyti. Į tokią ciniška ir neteisingą kalbą neatsakoma, – išraudęs padavė Sruogai ranką ir išėjo pro duris.

Nejaukią tylą pertraukė profesorius:

– Vyrai, šitaip tvarkytis negalima. Autoriaus nereikia užgauti. Vienašališkai dalyką vertinti netinka. Štai kas iš tokio darbo išėjo. Na, šiandien mes apie tai daugiau nekalbėsime ir seminarą baigsime.

Nepatenkinti tyliai skirstėmės, žvairakiuodami į referentą. Jis vienas liko pas profesorių. Taip „Atžalyno" aptarimas tą kartą ir neįvyko.

Per seminarus mano pagarba profesoriui peraugo į nuoširdų vidinį prisirišimą prie jo.

Kai hitlerinės okupacijos metu Balys Sruoga dingo iš Lietuvos, mažai kas žinojome apie jo skaudų likimą. Tik po išvadavimo buvo pranešta apie jo kančias ir grįžimą tėvynėn.

Jo kančios buvo tarsi visos Lietuvos kančios.

Kaunas, 1966, sausio 2
LLTIR, f. 53, b. 1002

TADAS ČERNIAUSKAS

Ilgainiui įsitikindamas, kad Valstybės teatro pagydyti negalima, Sruoga, matyt, turėjo ir tokią mintį, jog Lietuvoje reikia steigti kitą teatrą. Greičiausiai dėl to jis globojo Stedrą, vėliau Jaunųjų teatrą. Dėl to, matyt, 1937 m. prie teatro seminaro gimė ir Studentų teatro studija, kurios vienu iš svarbiausių kūrėjų yra Sruoga.

Juridiškai tai buvo studentų saviveikla, norinčių vaidinti studentų būrelis. Buvo surinkti pedagogai entuziastai, kurie irgi dirbo nemokamai. Iš pradžių buvo Jakševičius, Lukošius. Pastarasis dėstė sceninės kalbos, balso pastatymo dalykus, grimą. Kai paaiškėjo, kad Lukošius siekia savų tikslų, ketina steigti savo teatrą, jis buvo pakeistas Kačinsku, kuris ir perėmė Lukošiaus disciplinas, išskyrus grimą (jį dėstyti ėmėsi pats Jakševičius). Į studijos darbą Sruoga įtraukė ir savo pažįstamus universiteto dėstytojus. Visuomeniniais pagrindais lietuvių kalbą čia dėstė Skardžius.

Stojančiųjų į studiją buvo apie keturiasdešimt, priimta bene dvidešimt keturi. Kai kurie vėliau atkrito, tarp jų Liobytė, Vengris. Iš pradžių aiškino, kad iš jų nesirengiama daryti aktorius; jie bus praktiškai supažindinti su teatro procesu, kad paskui mokėtų teisingai suvokti ir vertinti teatrinį meną. Po kiek laiko, išsikristalizavus studijokų gabumams, sumažėjus jų skaičiui, pradėta kalbėti apie studijinį darbą aktoriaus specialybei įgyti, bet ar dirbs kuris teatre, baigęs šią studiją, – kas žino. Paskui vis drąsiau prabilta apie tai, jog ateityje bus siekiama sukurti savą teatro kolektyvą. Kartu buvo perspėjama, kad jei ir bus teatras, tai jis dirbs visuomeniniais pagrindais, – aktoriai algos negaus. Apskritai ir Sruoga, ir Jakševičius dažnai teigė: „Būsim nebūsim aktoriai, bet kultūringi teatro žmonės turime būti".

Pirmaisiais metais darėme tik etiudus. Kai metai baigėsi, daliai studijokų pasakyta nebeateiti. Tarp jų buvo Zaskevičius. Jonynas, kaip jo draugas, solidarizuodamasis pats pasitraukė iš studijos.

1938–1939 mokslo metų pradžioj priėmė studentų į naują kursą – šįkart jau kaip į studiją, ruošiančią aktorius. Senieji repetavo ištraukas, bet paskui vietoj jų pasirinko tris vienaveiksmes pjeses. Dirbo visus metus ir 1939.III.19 išleido premjerą. 1939–1940 mokslo metais buvo trečias priėmimas, irgi kaip būsimų aktorių. Tais metais atėjo patys geriausi: Kubertavičiūtė, Mackevičiūtė ir kt. Senieji tuo tarpu ėmė ruošti veikalą. Jo ieškojo jau 1939 m. pradžioj. Blekaitis ir Rūkas surado „Platoną Krečetą". Veikalas buvo

pertvarkytas: vietoj narkomų padaryti ministeriai, o Berestas pavadintas burmistru. Be to, pakeistas jo pavadinimas – į „Gyvenimo statymas". Veikalą pradėjom repetuoti pavasarį. 1939 m. gegužės 2-ąją man išėjus karinės tarnybos, jis jau buvo perskaitytas. Jame vaidino pirmojo priėmimo studijokai: Rūkas, Blekaitis, Černiauskas, Adomėnas, Kanopka, Černiauskaitė, Siaurimavičiūtė, Žitkutė, taip pat antro priėmimo – Miliūnas, Povyliūtė, Jašinskaitė, Subatavičius. Rudenį veikalas jau buvo mizanscenuojamas. Repeticijose dalyvaudavau ir aš (ruošiau Stiopą ir dubliavau Blekaitį Platono Krečeto vaidmenyje), nes Sruoga išrūpino, kad mane keturis kartus per savaitę išleistų į repeticijas. Tačiau veikalo žiūrovams neparodėme. Daliai universiteto persikėlus į Vilnių, į dvi dalis persiskyrė ir aktoriai. Jakševičius, Adomėnas, Rūkas, Kanopka, Jokubka ir dar keli liko Kaune. Nors ir buvo kalbama apie užbaigimą, bet taip ir nepavyko to padaryti.

Jau pirmaisiais studijos veiklos metais Jakševičius stengėsi įtraukti jos dalyvius ir į savo spektaklius, statomus Valstybės teatre. Iš Žadeikos išgavo leidimą panaudoti juos statistais „Marko milijonuose". Šiame spektaklyje dalyvavo Blekaitis, Kanopka, Černiauskas, Černiauskaitė ir dar keli studijokai – net replikų po porą turėjome. Į tą darbą Jakševičius liepė žiūrėti kaip į studijos darbo tęsinį, kaip į galimybę mokytis vaikščioti tikroje scenoje, nešioti sceninį kostiumą, priprasti prie teatro darbo tvarkos. Tačiau po dešimties spektaklių visus mus iš teatro išvarė, ir dėl mano kaltės. Vieno vaidinimo metu vaikštau po užkulisį, nervinuosi ir tyliai švilpauju. Ignas Balčiūnas, išgirdęs tą švilpavimą artistų kambaryje, pamanė, kad tai Blekaitis, perspėjo jį. O aš, nieko nežinodamas, po kiek laiko vėl pradedu švilpauti. Blekaitis su ironija man ir sako: „Nešvilpauk. Čia vis dėlto teatras". Aš jam maždaug atsakau: „Toks čia ir teatras". Tą mūsų pokalbį, pasirodo, kažkas girdėjo ir tučtuojau pranešė Žadeikai. Šis mus visus iš statistų pašalino.

Nuo pat studijos pradžios buvo bandoma surasti bazę jos darbui. Štai į studiją be konkurso buvo priimtas Švietimo ministerijoje dirbęs Kanopka, kad, progai esant, galėtų užtarti studiją, padėti jai. Studijai jau pradėjus veiklą, buvo kreiptasi į kultūros departamentą. Ten ėjo, rodos, Jakševičius ir Sruoga. Prašė tūkstančio litų naujoms dekoracijoms. Tačiau į prašymą Soblys labai išdidžiai atsakė: „Mėgėjams valstybė lėšų neturi." Nors spauda – „Lietuvos aidas", „XX amžius", „Lietuvos žinios" – jau lygino

studijos darbus su profesionalų spektakliais. Mėginta užmegzti ryšius su Šaulių sąjunga, bet ji iškėlė sąlygą dėl repertuaro, ir viskas savaime atkrito. Su ateitininkais nė kalbėti nenorėjom. Taip paskolos niekur ir negavome.

Legalią formą studija įgijo tik tarybiniais metais. 1940–1941 mokslo metų pradžioj Sruoga padarė įdomų ėjimą. Jis paliko veikti teatro seminarą, bet, nuėjęs pas Venclovą, pasiekė, kad universitete būtų įsteigta teatro katedra. Šią katedrą Sruoga pavertė teatriniu fakultetu, į kurį pakvietė dėstyti Jakševičių, Juknevičių, sceninę kalbą – Kačinską. Šalutines – literatūrines ir kitas disciplinas – skaitė senieji universiteto dėstytojai. Visus studijokus, kurie tik norėjo, priėmė į pirmą kursą. Jie metė tai, ką anksčiau studijavo. Kurso pagrindą sudarė trečiasis priėmimas. Sruoga neslėpė fakulteto tikslo, – kai baigs, bus naujas teatras. Dėl to jis ir susiliejo su „Vaidilos" teatru.

Teatro studijai Sruoga nieko nedėstė ir joje lankėsi ne per dažniausiai: būdavo šventė, kai ateidavo. Tačiau studijos darbą atidžiai sekė ir dėl jos nuolat tardavosi su Jakševičium. Mūsų veiklą parodydavo ir kitiems artimesniems žmonėms. Į etiudų peržiūrą buvo atitempęs Krėvę, kviesdavo pasižiūrėti net kai kuriuos Valstybės teatro aktorius, dažniausiai Olekos-Žilinsko mokinius, pavyzdžiui, Gustaitį ir kitus.

Atrodo, ne be Sruogos žinios ir iniciatyvos buvo verčiama Stanislavskio „Aktoriaus saviruoša". Greičiausiai mintis išversti ją gimė Sruogai ir Jakševičiui kartu, nes Jakševičius Sruogai daug pasakojo apie Stanislavskio sistemą ir šią knygą. Ją vertė studijos kolektyvas. Kai kurie mūsų (Blekaitis, Rūkas, Adomėnas, Černiauskas, rodos, ir Siaurimavičiūtė) gavome po keletą knygos skyrių. Mūsų vertimo juodraštį Jakševičius labai smarkiai redagavo, galbūt net ištisai perrašė. Jis turėjo teatrinių terminų žodynėlį, prie kurio sudarymo prisidėjo, rodos, Skardžius ir kt.

Sruoga tuo metu žavėjosi Stanislavskiu, laikė jį teatro „bamba", o apie Vachtangovą, Mejercholdą beveik nieko nešnekėdavo.

Šiaip Sruoga buvo gana demokratiškas žmogus, su studijokais bendraudavo, pasikviesdavo juos grupelėmis į namus. Esu ne kartą lankęsis jo namuose. Pirmąsyk pakliuvau, pakviestas Sruogienės. Ji tuomet buvo parašiusi istorijos vadovėlį ir kaip pirmą pasitaikiusį pasikvietė skaityti korektūrų. Paskui, nors ir nebuvau iš tų, kurių gabumais Sruoga žavėtųsi, į jo namus patekdavau dažnai.

Progos būdavo įvairios. Kelis kartus Sruoga skaitė savo kūrinius. Po skaitymo leisdavo mums nebaudžiamiems sakyti apie juos pačius šlykščiausius dalykus, bet tik į akis. Kai studijai reikėjo vienaveiksmių veikalų, perskaitė „Algirdą Izborske". Rodos, tai buvo vasarą, naujame name, pavėsinėj, dalyvaujant Jakševičiui, Rūkui, Blekaičiui ir man. Buvo nelabai patenkintas tuo kūriniu ir nenorėjo studijai jo duoti. Sruoga pakviesdavo mus ir pietums. Sykį teko dalyvauti pietuose, kur susirinko labai savotiška kompanija: latvių rašytoja – moteris, važinėjusi ratukuose*, kažkas iš Ispanijos. Dalyvavau naujo Sruogos namo įkurtuvėse, į kurias buvo pakviesti Viktoras ir Vaclovas Biržiškos, keli žmonos kolegos – mokytojai, Jakševičius ir dalis studijokų. Dalyvavo, rodos, Blekaitis, Rūkas, Siaurimavičiūtė. Adomėnas buvo kviestas, bet neatėjo.

Prisimenu, kaip Sruoga sykį vadavo pakliuvusį į policiją Blekaitį. Buvo neramumai, studentų susirėmimai su policija. Ši apsupo universitetą. O mudu su Blekaičiu buvom susitarę susitikti prie universiteto ir eiti pas Sruogą, nes jis kvietė. Pamatęs, kas dedasi, aš nuėjau tiesiai pas profesorių. Blekaitis neapsižiūrėjo ir prie universiteto įkliuvo. Tai sužinojęs Sruoga pradėjo skambinti telefonu ir nuo vietinių policijos viršininkų prisikasė, rodos, iki pat vidaus reikalų ministro. Paaiškino, jog suimtas jo studentas, kurį jis, profesorius, kvietęs į universitetą įskaitai ir kuris dėl to niekuo dėtas. Blekaitis tučtuojau buvo paleistas ir atidrožė tiesiai pas mus pagirkšnoti – rodos, tokia tebuvo priežastis susirinkti.

Bendraudamas su jaunimu, Sruoga buvo geras psichologas, žinodavo, kam galima pasakyti tiesą į akis, o kam ne. Gerai jautė, ar studijokas turi talentą būti aktorium. Daugeliui yra pasakęs: „Aktorius nebūsi, bet teatrui naudingu žmogumi gali būti".

Teatrą mėgstančių ir jame pajėgiančius dirbti Sruoga ieškojo net tarp gimnazstų. Aš užsikrėčiau teatru dar besimokydamas Kauno III gimnazijoje. Mūsų mokykloje veikė dramos būrelis, kuriam vadovauti per mokytoją Sruogienę su Sruogos žinia buvo pakviestas seminaro studentas L. Kalvelis. Įdomu, kad jis ne tik ėmėsi statyti veikalus, bet dirbo ir studijinį darbą. Su juo, rodos, 1936 m. pastatėme „Ameriką pirty", kuri gerai pavyko, ir Maeterlincko „Nekviestąją viešnią", kuri pavyko nebe taip. Sruoga, nors ir iš tolo, sekė mūsų kolektyvo darbą.

* Zenta Mauriņa.

Kai kuriuos žmones jis pats stengdavosi „susargdinti" teatru. Pastebėjęs dar gimnazistą Mieželaitį, atsikvietė pas save į namus. Kokias dvi valandas šnekėjosi su juo apie poeziją, įdavė Bloką (Jeseniną Mieželaitis jau žinojo), Majakovskį, Georgę ir Stanislavskio *Моя жизнь в искусстве*. Tačiau šitos knygos Mieželaitis, ko gero, neskaitė ir teatru nesusiviliojo.

Visą paskutinį gyvenimo laikotarpį Sruoga nuosekliai kovojo už savo idėją išugdyti Lietuvoje naują, kitokį teatrą. Tokia kova prieš vaičiūnišką „repertuariją" buvo ir jo pjesės.

1966
Užrašė A. Samulionis

VIKTORAS MILIŪNAS

Į teatro seminarą patekau „fuksas", o tai atsitikdavo nedažnai. Jau mokydamasis gimnazijoje, domėjausi teatrais, verkiau per Jaunųjų teatro gastroles, tad ir atvažiavęs studijuoti iš karto nuėjau į teatrą. Ten pamačiau Žalinkevičaitės ir Kymantaitės pasaką „Aliutės sapnas", kuri man smarkiai nepatiko. Parašiau kritišką žinutę ir nunešiau kažkodėl į „Lietuvos žinias", nors iki tol kairesniojoje spaudoje nebendradarbiavau. Kardelis šitą mano žinutę išspausdino. Po kiek laiko universitete per kažkurią petrauką priėjo prie manęs, rodos, Antanas Gustaitis, paklausė, ar aš esąs Miliūnas, ir pirmąsyk nusivedė mane į teatro seminaro patalpas. Taip ir pasidariau jo dalyvis. Įšventinimui apie tą patį spektaklį paruošiau didelį referatą, kuris, kaip ir kiti referatai, buvo aptartas viename iš seminaro užsiėmimų.

Svarstymai seminare pasižymėdavo labai dideliu atvirumu, todėl dažnai vykdavo prie uždarų durų, net sargybas išstatydavo. Kiekvienas galėjo sakyti viską, kas jam patikdavo. Sruoga mokėjo pakurstyti ginčą. Tas jam išeidavo kažkaip nejučiomis: staiga pajusdavai, kad visi pliekiasi, o jis sėdi ir žiūri, tik žvilgsnis patenkintas, besijuokiantis.

Iš viso Sruogos išvaizdoj buvo kažkas tokio, kas kitą įkaitindavo. Pavyzdžiui, į seminaro patalpas, kur paprastai per pertraukas ateidavo Sruoga, dažnai užsukdavo ir Krėvė. Juodu žaisdavo šachmatais. Susėda, ir netrukus matai, kaip Krėvė tiesiog verda viduj.

Ir Kalvelis man ne sykį yra sakęs, jog su Sruoga žaisti šachmatais sunku: jau pats jo žvilgsnis, povyza savaime veikia priešais sėdintį.

Seminaruose būdavo aptarinėjami spektakliai. Dažnai dar prieš premjerą režisieriai ateidavo papasakoti apie ruošiamą pastatymą, jo principus. Kviesdavo beveik visus, išskyrus Dauguvietį, nors kai kurių Sruoga ir nelabai mėgo (pavyzdžiui, Glinskį vadino popieriniu inteligentu). Paskui žiūrėdavome spektaklius, juos aptardavom. Nuėję į senesnius spektaklius, irgi turėdavome „atsiskaityti" už gaunamas kontramarkes: reikėdavo trumpai parašyti, kaip spektaklis eina, kas pasikeitė, koks įspūdis. Visi referatai bei iš rašytojų, teatralų gaunama medžiaga buvo kraunama į spintas. Deja, karo metais ta medžiaga išsibarstė. Prieš pasitraukdamas į provinciją, buvau užėjęs į seminarą: viskas buvo paskleista ir palaida. Pasiėmiau vieno kito rašytojo rankraščių pavyzdžius.

Seminare dramų beveik nesvarstydavom, svarstėm, rodos, tik kartą, paprašius kažkuriam autoriui. Sruoga savo dramas skaitydavo, tačiau diskusijų dėl jų netikdavo.

Kai aš lankiau seminarą, Valstybės teatre buvo pastatyta „Baisioji naktis". Jau beveik mėnesį prieš premjerą Sruoga pradėjo vaikščioti kaip nesavas. Tą mes visi greit pastebėjome, nes jis buvo toks žmogus, iš kurio išvaizdos labai aiškiai matyti, kas dedasi viduj. Pradėjo pralošinėti Krėvei šachmatais. Paskui paaiškėjo, kad Sruoga matė kelias „Baisiosios nakties" repeticijas ir jau tada labai nusivylė būsimuoju pastatymu. Prieš spektaklį jis pakvietė režisierių Sipavičių į seminarą. Šis plačiai ir, kaip mums atrodė, gana įtikinamai papasakojo, kaip suprantąs pjesę ir kaip ją statąs. Sruoga sėdėjo ir tylėjo. Paskui su Sipavičium neatsisveikino paduodamas ranką, kaip visada darydavo. Paklausė, kaip mums atrodo, mes pasakėm maždaug: „Nieko, profesoriau". Jis išklausė, bet į ginčą su mumis nesileido.

Į premjerą Sruoga nusivedė visus seminaro dalyvius. Buvo ir jo šeima. Šiaip oficialiosios publikos beveik nesimatė – jautėme, kad spektaklį nori nutylėti, apeiti. Spektaklis buvo sutiktas šaltokai. Po jo Sruoga surinko mus. Kažkas paklausė – kaipgi režisierius, aktoriai? – bet jis tik pamojo ranka – nereikia. Nusivedė į užkandinę, iš paprastesniųjų. Visą vakarą smarkiai gėrė, keikė teatrą, prisiekinėjo niekad nieko jam daugiau nerašysiąs.

Lankiau Sruogos sukurtą teatro studiją, kuriai vadovavo Jakševičius. Repetuodavom mažam kambarėlyje prie teatro seminaro. Sruoga dažnai ateidavo į repeticijas – tiesiog sėdėdavo,

išgyvendavo kartu su mumis, atlikėjais, retkarčiais kai ką pasakydavo, padrąsindavo (Blekaitį, pavyzdžiui, vis kurstė eit į režisūrą, tikėjosi iš jo gero režisieriaus). Tai buvo jo studija, būsimasis teatras. Sruoga mėgdavo paerzinti teatralus, ypač Dauguvietį, kad štai auga jums kitas teatras. Jis pakurstė Jakševičių pereiti į „Vaidilos" teatrą, padėjo išgauti jiems algas. (Po to perėjimo universiteto teatro studija faktiškai iširo, nors dar kiek egzistavo.)

Mieli tai buvo laikai: dirbom, gastroliavom. „Vaidilos" teatras tada statė Lavrenevo pjesę „Gyvenimas šaukia", Kanopkos „Judą Iskariotą". Tarybiniais metais pradėjom repetuoti Simukovo pjesę. Ir vokiečių okupacijos metais, mūsų pakviestas, Sruoga ateidavo į „Vaidilos" premjeras, tačiau į užkulisius buvo atėjęs tik po „Indranų". Gyrė spektaklį, pasakė daug mielų žodžių artistams, taip pat ir man, nors turėjau nedidelę rolę. Apie artimesnius Sruogos ryšius su „Vaidila" nežinau, ypač kad greitai saugumo sumetimais turėjau iš teatro pasitraukti į provinciją.

Nemažai su Sruoga teko susitikti pokario metais. Į teatrą tada jis, atrodo, nė karto nenuėjo. Jaunimo grupė buvo išsisklaidžiusi, kai kurie pasitraukė iš Lietuvos (dalis pastarųjų visą laiką buvo netgi kairesnių pažiūrų, kai kam vokiečių metais net siūlė eiti į partizanus, bet jie neišėjo ir dėl to, matyt, vėliau pabijojo, kad gali kilti nemalonumų). Teatre liko tie patys senieji, Sruogai pažįstami veidai. O jų tada jis tiesiog nebegalėjo pakęsti. Visą gyvenimą labai mėgo jaunus, jais nepaprastai pasitikėjo, paskutiniaisiais metais – ypatingai.

1966
Užrašė A. Samulionis

JUOZAS KANOPKA

1937 metais, kai lenkai mane iš Vilniaus ištrėmė į Kauną, užsirašiau į Universiteto Istorijos fakultetą ir įstojau į A. Jakševičiaus vadovaujamą, profesoriaus B. Sruogos globojamą dramos studiją. Įstojau į paskutinį kursą, mat Vilniuje buvau lankęs dramos studiją prie lenkų teatro.

Paskaitos ir pratimai vykdavo ant laiptų, aukščiausioj palėpėj, tokioj aikštelėj. Profesorius Sruoga labai dažnai ateidavo pasižiūrėti mūsų etiudų ir deklamacijų. Mes dirbam, o Sruoga sėdi

ir žiūri. Paskui kažką pasako Jakševičiui, o šis mums. Kai Jakševičius teatre režisavo O'Neillo „Marko milijonus", visa studija dalyvavom kaip statistai. Aš ten buvau dvasiškis. Man kažkodėl visą gyvenimą tekdavo vaidinti dvasiškius.

Kartą pasigyriau draugams, kad turiu parašęs pjesę apie Vilniaus kraštą, kurią pavadinau „Replėse". Antanas Rūkas apie tai pranešė Sruogai. Profesorius paprašė mane ją paskaityti. Per repeticijas skaičiau ne visą, tiktai kai kurias scenas. Profesorius pagyrė mane, padarė kai kurių pastabų ir pasakė, jog personažai (pjesėje veikia ir lenkai) ne publicistiniai, ne popieriniai, o išplaukia iš charakterio bei siekimų, – žino, ko siekia ir kaip pasiekti.

Po to mes, dramos studijos dalyviai, pasiūlėme išgerti kavos. Jakševičius, Sruoga, Rūkas, Blekaitis, Adomėnas nuėjom į kieme prie teatro buvusią „Božegraiką". Aš pastebėjau, kad profesorius geria kavą be cukraus. Žinojau, kad jeigu geria be cukraus, tai jau yra išgėręs pusę tonos kavos. Profesorius labai norėjo su manim pasikalbėti apie Vilnių. Jis smulkiai išklausinėjo, kaip ten mes gyvenom, kaip dirbom. Aš papasakojau apie visas kančias, kurias mums teikė lenkai. O jie nesislapstydami sakė, jog Vilniaus krašte mažumos po dvidešimties metų kalbės tik lenkiškai. To siekė per bažnyčią. Arkivyskupas Žukovskis lietuvių kunigus iš lietuviškų parapijų siuntė į gudiškas, o į lietuviškas atkeldavo lenkus. Mokyklos buvo vien tik lenkiškos, valdžios įstaigos – taip pat. Prie Vilniaus studentų sąjungos veikė dramos sekcija, kuri vėliau pasivadino „Vaidilos" teatru. Ir mes, ta sekcija, statėm Šiaulėniškio „Pilėnų kunigaikštį", Čiurlionienės „Aušros sūnus". Pagal įstatus mums buvo leidžiama važinėti po kaimus, vaidinti ir rinkti etnografinę medžiagą. Bet kai lenkai pamatė, jog į spektaklius žmonės iš kaimų traukia būriais, o išsiskirsto su daina ir lietuviška nuotaika, pradėjo trukdyti: arba nebeduodavo leidimų, arba, juos davę, ieškodavo priekabių. Būdavo, ateina policija ir žiūri, ar viskas paruošta kaip reikiant. O reikia, kad kieme būtų kubilas vandens, šluota, kabliai, kirvukas, smėlio dėžė – atseit gaisrui. Paskui pradėjo reikalauti, jog nuo kulisų ir sienos liktų pusantro metro tarpas. Kur tai rasi parapijų salėse? Kai mums nebeleido vaidinti nieko, kur būtų kokia nors lietuviška mintis, pradėjom vaidinti bet ką, kad tik būtų lietuviškas žodis. Mane, teatro direktorių, ištrėmus iš Vilniaus, pasilikusieji nieko nebegalėjo parodyt.

Kai 1939 metais baigėm dramos studiją, įvyko toks lyg ir egzaminas – vaidinom Čechovo, Londono ir dar kažkieno veikalus.

Profesorius Sruoga po spektaklio atėjo pas mus, pasisveikino ir palinkėjo neįsigyti štampų, – mat dauguma teatro aktorių labai štampuoti. Paskui vėl nuėjom į tą pačią „Božegraiką". Mūsų vadovas Jakševičius kaip tik tuo metu vertė Stanislavskio veikalą. Sruoga klausinėjo, kaip jis lietuviškai išvertė vieną ar kitą terminą ir pats davė patarimų.

Grąžinus Vilnių, Jakševičius „Vaidilos" teatre pastatė mano pjesę, ir mes su ja gastroliavom po Lietuvą. Aplankėm Marijampolę, kitus miestus, vaidinom Darbo rūmuose Kaune. Sruoga apsilankė tame spektaklyje, sėdėjo pirmoj eilėj. Aš pamačiau jį pro plyšį ir labai jaudinausi – vaidinau ten vieną kaimietį. Po spektaklio profesorius atėjo į užkulisį, nuoširdžiai mus pasveikino ir pasakė nesitikėjęs, kad scenoje tas veikaliukas taip gerai atrodys.

Į senąją „Vaidilos" trupę įsiliejo Jakševičiaus dramos studijos nariai Blekaitis, Tumėnas, Miliūnas, o Jakševičius tapo meno vadovu. Iš Švietimo ministerijos teatras gavo nemažas subsidijas (300 000 litų). Vokiečių laikais teatras įsikūrė Arklių gatvėj prie pat geto. Jo meno vadovas buvo Aleksandras Kernagis. Mes tada įėjom į profesionalumo vėžes. Teatras buvo labai mėgstamas ir lankomas – vis anšlagai, anšlagai, net Miesto teatras pavydėdavo. Iš vokiečių valdžios gaudavome tik algas, daugiau absoliučiai nieko – nei medžiagos, nei drabužių, nei vinių, nei siūlų... Kadangi gyvenome prie pat geto, viską iš ten ir įsigydavom.

Sruoga labai dažnai ateidavo pas mus į teatrą. Mes netgi ketinom pastatyti kokį nors jo veikalą. Blekaitis kaip tiktai troško tapti režisierium. Jau buvo pastatęs A. Musset „Marijanos kaprizus". Bet nutarėm, kad mūsų mažai, be užkulisių scenai Sruogos veikalai netinka – jiems reikia daug žmonių ir erdvės. Tad sumanymą atidėjom.

Tuo metu buvo pažymimas kažkoks Sruogos jubiliejus. „Vaidilos" teatras nutarė pasiųsti jam adresą. Nupiešėm lapą, surašėm labai gražų pasveikinimą, ir delegacija nuėjo pas profesorių į butą. Sruoga labai susijaudino, jam tiesiog drebėjo lūpos, ir aš puikiai atsimenu, kad jo akyse pasirodė lyg ašaros. Jis kalbėjo: „Štai niekas jūsų neremia, negloboja, o jūs augate, žydite kaip laukinė gėlelė..."

Kai Sruogą suėmė ir išvežė, mes visi labai išgyvenom. O kai sugrįžo, beveik nesimatėm.

1975

Parengta iš magnetofoninio įrašo (kalbėjosi A. Samulionis)

VANDA ZABORSKAITĖ

Seminarą pradėjau lankyti 1942 m. pavasarį. Pats seminaras buvo jau pasikeitęs. Karo metais jis nebuvo uždaras, ėjo į jį, kas norėjo, ir vykdavo jis nebe taip reguliariai.

Universitete kalbėjo, jog šis seminaras įdomus, todėl ir atėjau į jį. Nedaug ką atsimenu, nes buvau pirmakursė, o pirmakursiai net nelabai drįsdavo ten pasirodyt. Seminarą lankė keliolika žmonių. Iš jų aktyvesni buvo Krivickas, Indriliūnas, Blekaitis, Mačernis, Jonynas, Strabulis, Stanevičiūtė. Lankė dar, atsimenu, Stasys Janavičius, Gorodeckis, Agnė Lukšaitė, Pranė Aukštikalnytė, Zigmantas Umbražiūnas, Juozas Iškauskas.

Vienas pirmųjų mano atsiminimų iš seminaro – naujos paties Sruogos dramos, rodos, „Sapiegos" svarstymas. Vienas iš seminaro dalyvių, universitete žinomas kritikas Bronius Krivickas Sruogos dramą įvertino labai kritiškai. Kalbėjo, kad kūrinys esąs nedramatiškas, neatitinkąs dramos reikalavimų, kad autorius jų tiesiog nesilaikąs. Sruoga išklausė ramiai, tik pasiteisino, jog ir nemanęs rašyti dramos, ir pavadinta ji ne drama, o kronika. Kitų nuomonių apie „Sapiegą", atrodo, niekas nepareiškė.

Netrukus Krivickas skaitė savo pjesę. Jos pavadinimo nebeprisimenu, jis siejosi su pušimi. Pjesė vaizdavo valstiečių buitį. Joje buvo ryškinama literatūroje tuo metu populiari tema – aistra žemei, prisirišimas prie jos. Pjesės atomazga buvo tragiška. Sruoga pats analizavo šią pjesę ir įvertino ją labai griežtai, daug kur su ironija. Stebėjosi, kaip jaunas autorius, kuris taip gerai išmano dramos dėsnius ir taip jų laikosi, galėjo parašyti tokį negyvą, standartinį kūrinį. Ypač išjuokė mizanscenąą, kurioje pagrindinis veikėjas stovi ir nuo kalno, pakėlęs prie akių ranką, žvelgia į laukus. Sruogai nepatiko tas „pakėlęs prie akių ranką". Iš svarstymo susidarė įspūdis, kad jis tarsi susidorojo su pjesės autorium, atkeršijo. Į šį įvykį daug kas atkreipė dėmesį.

Seminare dažniausiai buvo recenzuojami Miesto teatro ir kai kurie „Vaidilos" spektakliai. Vilniuje tuomet teatras buvo gana stiprus, apie jį sukosi visas kultūrinis gyvenimas. Buvo daug gerų spektaklių.

Smulkiau jų aptarimų seminare neatsimenu, atmintyje liko tik viena kita smulkmena. Beveik visos Sruogos pastabos buvo nukreiptos prieš pernelyg didelį natūralizmą scenoje, kuris jam buvo svetimas. Apie tai ir pats ne sykį sakė.

Vienas iš geriausių to meto spektaklių buvo „Nora". Seminare visi džiaugėsi. Tačiau Sruoga neigiamai atsiliepė apie vaikų įvedimą pirmame veiksme, tiesa, taikydamas ne tiek režisieriui, kiek autoriui: jis griaunąs meninę iliuziją, žiūrovus vaikas dominąs tik kaip vaikas, ir todėl jo dalyvavimas suplėšo meninį audinį.

Savotiškai Juknevičius pastatė Kleisto „Sukultą ąsotį". Spektaklyje buvo labai daug tapybiškų mizanscenų, momentų, kai veiksmas akimirkai tiesiog sustoja ir scenoje rodomas gyvasis paveikslas. Pirmam šio veikalo veiksme, kur vaizduojama kaimo teisėjo aplinkuma, scenoje prikabinėta svogūnų, paukščių, visokių kitokių gėrybių. Teisėjui (vaidino J. Rudzinskas) atneša gyvą vištą, jis kurį laiką ją maigo, o paskui ta višta pririšta scenoje spurda. Sruoga šia scena buvo labai nepatenkintas.

Aptariant L. Fodoro „Lopšinę", visi labai gyrė G. Jackevičiūtę. Spektaklį recenzavo, rodos, M. Indriliūnas, o mes jam pritarėm. Sruoga, visų nustebimui, pasakė, kad Jackevičiūtė čia ne vaidinanti, o esanti pati savim. Vertino tai kaip nederamą tikrovės įsiveržimą į sceną.

Dėl sceninės gracijos, plastikos stokos profesorius ne kartą yra neigiamai atsiliepęs apie Miesto teatro moteris. Ypač dažnai minėdavo vieną sceną iš kažkurio, rodos, Juknevičiaus pastatymo. Toje saloninėje pjesėje buvo vaizduojamas damų balius. Sruoga vis rasdavo progų priminti, jog aktorės alų čia siurbčiojančios kaip kaimo kūmutės. Apskritai, jei kas jam nepatikdavo, sakydavo: „kaip mopsas su uodega prie nosies".

Sruoga gerai atsiliepė apie daugumą spektaklių, bet norėjo kito teatro. Jo žvilgsnis krypo į „Vaidilą", manė, kad ten kas nors susiklostys. Gal todėl, kad jame dirbo jo mokinių, pirmiausia Blekaitis. Sruoga užsimindavo apie poetinio teatro idėją. Buvo išvertęs Benellio pjesę. Apie poetinį teatrą žadėjo paaiškinti plačiau, tik pirma ketino paskaityti pjesės vertimą, o paskui aiškinti. Bet nespėjo. 1942 m. rudens semestre dažnai sirgdavo, ne visada ateidavo į seminarą. Vėliau užsiėmimas buvo paskirtas namuose, bet uždarė universitetą, Sruogą suėmė, ir tas seminaras nebeįvyko.

Vienas iš pirmųjų mano „pasirodymų" seminare buvo referatas apie spektaklį. Teatre tuo metu ėjo Alanto pjesė apie menininką. Dar prieš spektaklį buvo rašyta, kad autorius norįs griauti įsisenėjusią pažiūrą, jog žmona negalinti būti menininko įkvėpėja. Pjesė buvo prasta. Seminare kažkas iš spėjusių pamatyti premjerą pjesę įvertino teigiamai. Sruoga dar nebuvo matęs spektaklio, seminaro

šulai irgi. Nežinau, iš kur man atsirado drąsos pasakyti savo nuomonę. Paaiškinau, kad įvykių logika pjesėje veda prie visiškai kitų išvadų, negu norėjo įrodyti autorius. Sruoga susidomėjo, paklausė, kuriame aš kurse, iš kur, kiek turiu metų, ir paskyrė parašyti recenziją apie „Vaidilos" spektaklį „Indranus". Ilgai atsisakinėjau, bet vis tiek reikėjo rašyti. Spektaklio nelabai supratau, tiesiog nežinojau, už ko griebtis. Recenziją parašiau absoliučiai blogą – nepataikyta visais punktais. Tada Sruoga labai mandagiai ir kantriai pats jį aiškino, ir iš jo kalbos supratau, jog viskas ne taip, kaip mano parašyta. Nebeatsimenu kodėl, bet Sruogai šis spektaklis buvo labai brangus ir svarbus, jame jis rado daug vertingų ir priimtinų dalykų, todėl kalbėjo apie jį šiltai ir teigiamai.

1942 metais teatrą lankydavome pavieniui kaip eiliniai žiūrovai. Tiktai vėlų rudenį gavau dalyvio bilietą, bet pasinaudoti juo, rodos, taip ir neteko. Organizuotai pažiūrėjome tik „Noros" generalinę repeticiją, kuri buvo stipresnė ir mums padarė didesnį įspūdį negu premjera. Ypač per premjerą nepavyko viena repeticijos metu tiesiog sukrėtusi sceną, kai pjesės pabaigoj, gydytojui paėmus rūkyti, Nora uždega degtuką, ir gydytojas dėkoja jai už ugnelę. Per premjerą degtukas neužsidegė, ir dingo gili šio epizodo prasmė.

Nežinau, ar seminare mes aptarėme visus tuometinius spektaklius, bet tikriausiai bent daugumą. Kartais tiesiog pasidalindavom nuomonėm, o dažnai rašėme ir referatus. Režisierių ir aktorių ar šiaip ko iš šalies į aptarimus nekviedavome. Prieš aptariant pjeses, autoriai jas perskaitydavo pačiame seminare; jei nespėdavo, skaitydavo ir aptardavo per porą užsiėmimų. Teorinių darbų seminare tuo metu nerašėme. Tiesa, ėjo kalba, jog reikia parašyti referatą apie radijo dramaturgiją, bet jo niekas neparengė.

1967
Užrašė A. Samulionis

EUGENIJUS MATUZEVIČIUS

Poetinio teatro svajonė

Kas yra lankęs Balio Sruogos teatro seminarą ir dalyvavęs jo veikloje, turbūt gerai atsimena, kad seminaro vadovas nuolatos grįždavo prie pokalbių apie poetinį teatrą. Poetinis teatras buvo savotiška

Sruogos svajonė, kuriai jis liko ištikimas ligi pat savo mirties. Seminaro dalyviams B. Sruoga ne kartą yra kalbėjęs apie naują teatro meno suvokimą, apie poetinio žodžio atgaivinimą dvidešimto amžiaus teatro scenoje.

Man yra tekę girdėti jį seminaro dalyviams skaitant savo dramą „Apyaušrio dalia". Tada Sruoga atkreipė mūsų dėmesį į kai kurias dramos scenas, pabrėždamas jų poetiškumą, lyrizmą. O kai kuriuos monologus (ypač Dalios, Skudučio) jis skaitė kažkaip ypatingai, jaudindamasis, suteikdamas tekstui žavios vidinės įtaigos. Tą kartą ir kitomis progomis Sruoga yra kalbėjęs, kad jis kada nors vis tiek parašysiąs tokią pjesę, kuri tiksianti poetiniam teatrui ir išreikšianti to teatro esmę.

Pokario metais, dirbdamas Grožinės literatūros leidykloje redaktoriumi, gana dažnai susitikdavau su Baliu Sruoga. Buvo rengiamos spaudai jo dramos, išversta H. Heinės „Šiaurės jūra", aptariamas „Sakmės apie Igorio žygį" vertimo rankraštis. Tada mes ne sykį kalbėjom apie italų dramaturgo Sem Benellio pjeses. prisiminėm ir kai kurias „ištakas"...

Dar 1942 metais, vokiečių okupacijos sąlygomis šiaip taip vegetuojant Vilniaus universitetui, vieną vakarą Sruoga teatro seminaro dalyviams įdomiai ir spalvingai papasakojo apie Sem Benellį ir jo dramaturgijos savybes. O po to buvo susitarta, kad režisierius Juozas Grybauskas pastatys kurią nors jo pjesę. Ir štai... Sruoga labai netikėtai pasiūlo man išversti šio dramaturgo veikalą „Apsiautalas". Aš iš pradžių atsikalbinėjau, jausdamas, kad tikrai neįstengsiu. Bet Sruoga parūpino veikalą, reikiamus komentarus, labai išsamiai mane pakonsultavo ir liepė nedelsiant imtis darbo. Be abejo, man tada trūko ir patyrimo, ir meistriškumo. Išverčiau pradžią. Ir pats pajutau, kad nieko doro neišeina. Nėra reikiamo polėkio, žodyno spalvų ir sodrumo. O ir ritmika kažkokia sukaustyta. Parodžiau savo bandymą Sruogai. Jis atidžiai perskaitė, patylėjo. Ir pasakė:

– Matyt, dar patyrimo trūksta, o gal ir tikros drąsos. Ką padarysi. Teks man pačiam versti...

Ir per vieną ar du mėnesius puikiai, temperamentingai išvertė S. Benellio „Apsiautalą". Jau buvo susitaręs ir su seminaro dalyviais, kad tą vertimą jiems paskaitys savo bute ir tada plačiau dar sykį pakalbės apie poetinį teatrą ir jo galimybes. Tačiau seminaro dalyviams daugiau nebeteko susirinkti. Okupacinė valdžia universitetą uždarė.

Teatras, 1976, nr. 1, p. 5–6

ANTANAS ILČIUKAS

Susitikimai su Baliu Sruoga

Balį Sruogą pirmą kartą pamačiau 1924 metais, stodamas į S. Šimkaus vadovaujamą Klaipėdos muzikos mokyklą. Tarp daugelio muzikų – čekų, vokiečių ir keleto lietuvių – už egzaminų stalo sėdėjo ir B. Sruoga. Jis buvo pakviestas stebėti, kad į mokyklą nepatektų mokinių su kalbos defektais.

Iš komisijos narių B. Sruoga išsiskyrė ne tik savo aukštu ūgiu ir madingu kostiumu, bet ir labai rimta, susikaupusio žmogaus fizionomija. Jo žvilgsnis, išraiškingi veido bruožai ilgam išliko mano atmintyje. Per egzaminus kompozitorius S. Šimkus buvo pilnas degančios energijos, B. Sruoga – ramus, gal kiek ir išdidus.

1930 metais baigiau mokslus Klaipėdoje ir pradėjau dirbti Klaipėdos krašto „Giedotojų" draugijos Pagėgių apskrities keturių chorų dirigentu. Atvykęs į Pagėgius, tuoj stojau į dramos ratelį, kuriam vadovavo buvęs Kauno dramos teatro aktorius J. Petkūnas. Šis dramos ratelis pastatydavo neblogų veikalų ne tik Pagėgiuose, bet ir per didesnes šventes Rambyno kalne.

1932 metais nutarėm statyti B. Sruogos istorinę kroniką „Milžino paunksmė". Tuo pačiu laiku šį veikalą buvo rengiamasi statyti ir Kauno dramos teatre, bet, įsikišus katalikų dvasiškijai, valdžia pastatymą uždraudė. Klaipėdos krašto įstatymai nevaržė pažangesnės minties ir nesilaikė kai kurių centrinės valdžios dogmų.

Repetavom kantriai ir labai kruopščiai. Kai spektaklis jau buvo parengtas, nutarėm pasikviesti patį autorių. Atvažiuos ar ne, bet kvietimas pasiųstas. B. Sruoga į Pagėgius atvažiavo spektaklio išvakarėse. Ir džiaugsmas, ir baimė apėmė visus dalyvius. Tai buvo nepaprastas įvykis – didelė šventė. Labiausiai jaudinosi režisierius J. Petkūnas. Jis suko galvą, kaip sutalpinti mažos kino salės scenoje ne tik dvidešimt dviejų pagrindinių vaidmenų atlikėjus, bet ir epizodinių scenų dalyvius. Aš turėjau dvigubą rūpestį, nes po spektaklio ketinau koncertuoti su choru. Žinojau, kad B. Sruoga ne tik mėgsta dainą, bet yra ir didelis meno žinovas, tikras eruditas.

Po spektaklio ir koncerto susitikom su pačiu profesorium. Iš jo nuotaikos galima buvo spręsti, kad jis patenkintas spektakliu. Skundėsi, jog Kauno valdžia ignoruoja jo kūrybą ir pareiškė pasitenkinimą, kad mes provincijos miestely pirmieji ryžomės statyti tokį sudėtingą veikalą. Man buvo pasakyta keletas šiltų žodžių dėl atliktos koncertinės programos.

Rytojaus dieną draugiškai išlydėjome profesorių į Kauną. Visi buvom geros nuotaikos, patenkinti užsimezgusia draugyste. Tai buvo antras mano susitikimas su Baliu Sruoga.

Hilterinei Vokietijai atplėšus Klaipėdos kraštą nuo Lietuvos, nežabotai šėlstant hitlerjugendui, teko nešdintis iš Pagėgių. Apsistojau Lietuvos pasienyje – Tauragėje.

1940 metų vasarą su Tauragės gimnazijos choru aplankėm Kauną, Vilnių ir Trakus, kur buvo suruošti koncertai. Vilniuje dainavom radiofone ir universiteto Aktų salėje, kur mūsų klausėsi ir B. Sruoga. Šis koncertas ir nulėmė mano tolimesnį likimą. Po koncerto universiteto Aktų salėje profesorius priėjo prie manęs ir pasakė norįs pasikalbėti. Jis apgailestavo, kad maestro K. Kaveckas jau nebenorįs važinėti iš Kauno vadovauti Vilniaus universiteto studentų akademiniam chorui ir paklausė, ar aš nesutikčiau keltis į Vilnių ir imtis jam vadovauti. Širdyje iškart sutikau su pasiūlymu, bet neramino baimė ir abejonė, kaipgi aš taip staigiai kelsiuos iš Tauragės į Vilnių, tuo labiau iš gimnazijos į universitetą.

Rudenį gaunu skubų laišką: „Kuo greičiau atvažiuokit vadovauti Vilniaus universiteto studentų akademiniam chorui". Pasirašė B. Sruoga. Nors buvau pilnas dvejonių, bet nedelsdamas atvažiavau. Profesorių suradau nurodytu adresu – Tauro gatvėje. Paspaudus skambutį, duris atidarė pats profesorius ir pakvietė į savo darbo kabinetą. Tai buvo nelabai didelis kambarys, ant sienų – vienas kitas paveikslas, sienos apstatytos knygų spintomis, visur nepaprasta švara ir tvarka. Man, iki to laiko nebuvusiam didelių mokslo žmonių kabinetuose, buvo ne tik drovu – ta aplinka jaudino.

Trumpai pasikalbėję, sutarėm susitikti rytojaus dieną centriniuose rūmuose prie rektorato, kur aš būsiąs pristatytas rektoriui.

Nors pokalbio metu profesorius nuteikė labai maloniai, bet naktelė liko nemiegota. Nenumaldomai kankino mintis, kaip aš pradėsiu pirmąją repeticiją, ką pasakysiu studentams, juk tai ne gimnazistai. Profesorius mane nuramino tardamas: „Esu ne tik prorektorius, bet ir studentų akademinio choro globėjas, aš jums padėsiu.* O dabar einam pas rektorių M. Biržišką".

Nelengva buvo pradžia man, atvykusiam iš provincijos, dar neturinčiam patyrimo dirbti aukštojoj mokykloj. Tačiau su tokiu globėju kaip B. Sruoga darbas ėjo neblogai. Rengiant programas

* Autorius klysta: B. Sruoga prorektorium nebuvo (žr. J. Bulavo atsiminimus).

koncertams bei išvykoms, profesorius visada buvo mano nuoširdus ir kvalifikuotas patarėjas.

Ruošėmės 1941-ųjų Gegužės pirmajai. Sruoga patarė vieną koncerto dalį skirti studentų akademiniam chorui, o antrajai daliai pakviesti radiofono orkestrą su dirigentu J. Kačinsku ir porą operos solistų. Aš pasiūliau, kad radiofono orkestras į programą įtrauktų komp. Šimkaus simfoninę poemą „Nemunas". Profesorius atsakė, kad poema jam patinkanti, bet šiuo momentu bene geriausiai tiksiąs D. Šostakovičius.

Šiame koncerte su universiteto choru rodžiausi pirmą kartą. Labai jaudinausi, nes nežinojau, kaip mane sutiks profesūra ir visuomenė. Prieš pat koncertą į apsirengimo kambarį įėjo B. Sruoga, paklausė, kaip jaučiuosi, nuramino mane, pasakė studentams kelis padrąsinančius žodžius ir išėjo į salę. Choro seniūnai išvedė chorą į sceną. Ir aš išėjau. Nusilenkęs pasisukau į chorą ir girdžiu už nugaros, kaip viena moteris sako kitai: „Nagi visai kultūringas žmogus". Matyt, iš frako sprendė. O fraką apsivilkti jau mokėjau. Pirmas kūrinys buvo A. Chačaturiano „Kantata apie Staliną".

Liepsnojant karo gaisrui virš Vilniaus, praleidau vieną naktį Tauro gatvėje, požemyje su profesorium ir jo šeima. Požemis buvo nemažas, tad į jį suėjo dauguma žmonių iš keturaukščio namo. B. Sruoga buvo ypač neramus. Jis visą laiką čia prieidavo prie savo šeimos, čia pakildavo, žengdavo keletą žingsnių ir vėl grįždavo.

Šnekinamas labai mažai kalbėjo. Paryčiais, susigūžęs kamputyje, lyg ir užsnūdo, bet miegoti neteko, nes nuolatiniai šūviai ir sviedinių sprogimai drebino namą. Auštant rytui, profesorius pasiūlė kartu išeiti į lauką pasižvalgyti, kas dedasi mieste. Šūviai jau buvo pritilę. Išėjome į gatvę. Vienur kitur gulėjo karių lavonai, šiurpus vaizdas mus labai sukrėtė. Apžvelgęs gatvę, profesorius tarė: „Ilgai mūsų kraštą siaubė ir žudė kryžiuočiai, bet dabar atėjo dar juodesni velniai". Ir nubraukė ašarą nuo veido.

Nors buvo sunkus okupacijos metas, bet gyventi ir dirbti savo kraštui ir tautai reikėjo. Tačiau darbas vyko jau nebe taip kaip anksčiau. Tuojau iš valstybinės filharmonijos vyriausiojo meno vadovo posto buvo pašalintas kompozitorius S. Šimkus, filharmonijos direktorių K. Kavecką pakeitė fašistas. Chorui vietoj manęs ėmė vadovauti Alfonsas Mikulskis. Dažnai sutikdavau profesorių nusiminusį, susimąsčiusį. Gegužės pirmosios paminėti susirinko tik nedidelis akademinio choro būrelis. Su mumis buvo ir profesorius B. Sruoga. Akademinio choro pirmininkas Anicetas

Leipus pasveikino garbingą svečią ir paprašė, kad jis parašytų chorui specialią dainą. Profesorius sutiko su sąlyga, jog aš parašysiu muziką. Pažadą įvykdėm abu. Dainos natas ir dabar tebeturiu.

Vokiečių valdžia uždarė Vilniaus universitetą – vieną ankstyvą rytą karininkas su sargyba sudaužė iškabą. Šis smūgis visiems doriems lietuviams buvo kaip peilis į širdį, o ypač studentijos gerbiamam profesoriui.

Kai suėmė B. Sruogą, ir aš buvau įtrauktas į sąrašus išvežti į Vokietiją darbams (vienas iš dirbančių Arbeitsamte pranešė, kad saugočiaus). Netrukus gavau iš Arbeitsamto raštą: *Sofort melden Sie sich am Arbeitsamt...* Kai antrąsyk atėjo vokiečiai ir norėjo išlaužti duris, pro kitas duris išsmukau į universiteto labirintus ir nakčia pėsčias nusigavau į Panerius. Iš ten pasiekiau Žemaitiją, kur praleidau karo audrą.

Kultūros barai, 1977, nr. 11, p. 61–63

DANUTĖ ČIURLIONYTĖ-ZUBOVIENĖ

1929 m., atsikėlę į Žemuogių gatvėje esantį namą, jame jau radome gyvenančią Sruogų šeimą. Pažintis su ja buvo sena, kadangi mano mama Sofija Čiurlionienė-Kymantaitė bendradarbiavo su Baliu Sruoga „Bare", gerai pažino jo žmoną Vandą Daugirdaitę-Sruogienę.

Pirmą kartą B. Sruogą pamačiau Kaune 1919 ar 1920 m. (man tada buvo devyneri ar dešimt metų). Senamiestyje prie mūsų su mama priėjo jaunuolis ilgais iki pečių plaukais, baltais marškiniais, su gintariniais karoliais ant kaklo. Prisimenu, tada mane gerokai nustebino jo išvaizda, ir tik vėliau supratau, jog tai buvo savotiškas protestas prieš gerą toną, burzuazinio gyvenimo surambėjimą, miesčioniškumą.

Mūsų namuose vykdavo literatūriniai šeštadieniai, kuriuose lankydavosi poetai, rašytojai, kalbininkai: S. Nėris, K. Korsakas, V. Mykolaitis-Putinas, J. Talmantas, A. Salys, P. Skardžius ir kiti. Šių vakarų metu daugiausia dėmesio buvo skiriama kalbos reikalams, be to, skaitomi vertimai, taisoma jų kalba, retkarčiais autoriai paskaitydavo kai ką iš savo kūrybos. Vėliau iš literatūrinių šeštadienių medžiagos susiformavo leidinys „Gimtoji kalba".

Šiuose vakaruose lankydavosi ir B. Sruoga su žmona. Jis lankydavosi gana retai, nes buvo labai užsiėmęs teatro menu, darbu universitete, kūryba. 1932 metais mums persikėlus į savo namus Žemaičių gatvėje, B. Sruoga nebeateidavo, nes tuo metu intensyviai dirbo.

B. Sruoga su žmona buvo sumanę kartu rašyti istorinius kūrinėlius vaikams. Vieną apysaką „Kas bus, kas nebus, bet žemaitis nepražus", pasakojančią apie žemaičio berniuko nuotykius Napoleono žygio per Lietuvą metu, jie jau buvo parašę. Vanda Daugirdaitė-Sruogienė, surinkusi visą istorinę medžiagą, apmetė trumpą apsakymėlį, B. Sruoga jį išplėtė, papildė ir literatūriškai apdorojo. Apysaką jie išleido bendru slapyvardžiu Valys Dauga. Slapyvardis sudurtinis, padarytas iš pirmųjų Vandos Daugirdaitės bei iš paskutinių Balio Sruogos vardo ir pavardės raidžių. Tiktai gaila, jog daugiau tokių kūrinėlių jaunimui jie parašyti nesuspėjo.

Tekdavo nueiti ir į B. Sruogos dramų pastatymus. Prisimenu, žiūrėjome Jaunųjų teatro vaidinamą istorinę dramą „Milžino paunksmė". Ją statė talentingas režisierius ir B. Sruogos draugas A. Oleka-Žilinskas. Spektaklis buvo naujoviškas, vietomis netgi šiurkštokas, gana groteskiškas (pavyzdžiui, Jogailos lakstymas su naktiniais marškiniais po sceną, įžūlus bajorų elgesys ir t. t.). Mums labai patiko Jogailos vaidmens atlikėjas R. Juknevičius. B. Sruogai toks dramos pastatymas, atrodo, nepatiko. Nepatenkintas jis buvo ir „Baisiosios nakties" spektakliu.

1939 metais aš parašiau pjesę vaikams „Čigoniukas", kuria 1941-aisiais susidomėjo teatras ir ketino statyti. Norėdama sužinoti B. Sruogos, žinomo teatro kritiko, dramaturgo bei bičiulio nuomonę apie kūrinį, nusiunčiau jį į Vilnių, kur jis tuo metu gyveno. Nekantraudama laukiau atsakymo. Po kurio laiko gavau keturių puslapių recenziją-laišką, parašytą smulkia lygia rašysena. B. Sruoga nepaprastai džiaugėsi, jog aš ėmiausi tokio darbo, ragino toliau kurti, ir ne tik teatrui. Rašė, kad pjesę „Čigoniukas" perskaitė ir teatro seminare, nesakydamas, kas kūrinio autorius, ir prašydamas klausytojų pareikšti savo nuomonę.

B. Sruoga pirmiausia paminėjo gerąsias pjesės puses, ypač pabrėžė jos naudingumą ir reikalingumą. Paskui nurodė, jo nuomone, esančius trūkumus: duota ne visa vaidybinė medžiaga, daug kas palikta režisieriaus ir aktoriaus nuožiūrai, čigonų paveikslai gana vienodi, vienpusiški, todėl reikėtų giliau pastudijuoti medžiagą apie čigonus. Laiško pabaigoje paminėjo, jog

pastabas duoda kaip patarimą, todėl kai kurios mintys gali būti ginčytinos.

Toks nuoširdus rūpinimasis labai sujaudino mane. Su pareikštomis pastabomis sutikau ir galvojau, jog jos teisingos. Pjesė buvo išversta į vokiečių kalbą cenzūrai, tačiau vokiečių valdžia nedavė leidimo statyti.

1975, kovo 4
SMM, inv. nr. P 1319

ANTANAS MIŠKINIS

Balys Sruoga rašte ir gyvenime

Paskaitoms Sruoga ruošėsi, matyt, labai kruopščiai. Kartą vieną valandą apie Gončiarovo „Oblomovą" atskaitė, po pertraukos atėjo, čiupt už vienos kišenės, už kitos, sumišo, išraudęs tarė: „Atsiprašau, nepasiėmiau rankraščio". Ir išėjo.

Prie B. Sruogos skaitymo reikėjo priprasti ir atidžiai klausytis. Kitą semestrą skaitė rusų tautosaką, jau daug gyviau, ypač žavėdavo skoningai parinktomis citatomis – iš bylinų, iš „Sakmės apie Igorio žygį". Matyt, profesoriui ši sritis buvo labiau prie širdies. O kai skaitė neprivalomą kursą iš teatro istorijos, ypač apie *commedia dell'arte*, stebino mus ne tik visokių smulkmenų žinojimu, bet ir užsidegimu, net parodydamas judesiais Arlekino pasakojimą, kaip tasai bėgo nuo mirties: „Šovė į mane, o aš bėgu, o kulka vejasi, jau žūsiu – manau sau – ir pagaliau – džiakt... bizzz bitinas į pakaušį..." Čia pat padarė ekskursą į Lietuvos praeitį.

Kai aš ir kiti mano kartos kolegos ėmėme rodytis literatūrinei viešumai, su B. Sruoga susitikdavom ne tik auditorijose: prie alaus, prie kavos. Ne kartą naudojausi ir jo vaišinga pastoge, nes literatūrinį ir teatrinį jaunimą B. Sruoga mėgo. Tokiais atvejais užmiršdavau, kad jis profesorius, įžymus rašytojas – buvo paprastas aukštaitis, vabalninkėnas, aludarių krašto dainuškininkas, su įsijautimu užtraukiantis „Per Klausučių ulytėlę". Pats besilinksmindamas ir kitus tuo ūpu užkrėsdavo. F. Kirša yra pasakojęs, kaip jaunystėje Maironio gatvėje klube šokdavęs polką iki prakaito, net grindys lingavę...

Sėdime kartą kavinėje, kas alų, kas kavą sriubčioja. Buvo Sruoga, Binkis, šių eilučių autorius ir dar du ar trys. Kalbėjome apie tai, kaip dažnai kompozitoriai pasirenka dainų komponavimui nevykusius, net neskoningus tekstus, kad blogi libretai pražudo gerą muziką operai. Binkis tvirtino, kad blogam tekstui geros muzikos nė nesukursi. NepriešTaravo ir Sruoga. Vienas iš pašnekovų gana vaizdingai įsiterpė:

– Grįžtu aną vakarą povėliai namo, išeina iš restorano dvi naktinės „paukštytės", įkaušusios, matyt, šlitinėdamos tuščioje gatvėje, ir užtraukia. Pirma viena:

Mano sieloj šiandien šventė,
Skambink, sese, dar linksmiau!

Ir kita pritaria:

Ei, šalin, vylingos mintys,
Dainos, lėkite lakiau!

Tik suvirpėjo Sruoga, paraudo, jau maniau sau, dės į tarpuragę... Bet pasakotojas taip baigė savo mintį:

– Kai geras tekstas, gero kompozitoriaus, tai ir populiarumas užtikrintas – visi sluoksniai dainuoja.

Sruoga pratrūko juoktis paskutinis, laiku susivokęs, kad tai buvo komplimentas.

Pokalbiuose Sruoga nuolat pabrėždavo, kad kiekvienas poetas yra atskiras pasaulis, ir jo kelias turi būti tik jo vieno praeinamas. Ne tik gerbė, stačiai dievino Jurgį Baltrušaitį, tačiau nesekė, išliko savitas. Kiek J. Baltrušaitis preciziškas, kiekviename eilėraštyje susitelkęs vienai minčiai, vienai idėjai, tiek Sruoga skriejantis ir nežabotas, savo emocijų tekėjimo nevaržantis. Ši aplinkybė ir gelbėjo jį nuo epigonizmo.

Beje, ir draminį žanrą jis iš dalies laikė poetų privilegija. Kartą visiškai netikėtai šių eilučių autoriui pateikė tokį klausimą: „Ar nesiruoši rašyti dramos?" Pasakiau, kad apie tai nemąsčiau.

– Reikia, laikas jau, – kalbėjo B. Sruoga, – kiekvienas poetas turi pereiti į dramą. Pagaliau antikinės tragedijos,Shakespeare'o, Puškino dramos – kuo ne poezija?

Pokario metais ne taip dažnai jį susitikdavau. Kiekvieną kartą poetas atrodė vis liūdnesnis ir neramesnis. Fiziškieji negalavimai darė savo darbą.

– *Жил изящным поэтом*, o dabar jau ir nervai krinka, – ištarė viename iš paskutinių susitikimų B. Sruoga. Tą pačią

frazę, tik aštresne forma, pakartojo jį aplankiusiam ligoninėje Putinui.

Mirtis buvo aiškiai per ankstyva. Energingasis B. Sruoga turėjo dar daug kūrybinių planų. Bet kuris gi poetas numiršta visus savo užsimojimus įvykdęs?

Literatūra ir menas, 1971, vasario 6

KAZYS JANKAUSKAS

Kokį aš atsimenu Balį Sruogą

1929 metai. Rugsėjo pabaiga. Kauno gatvėse auksu geltonuoja klevo medžiai. Tempiu iš stoties krepšį su motinos įdėtu maistu. Bet kiek šviesių vilčių širdyje! Aš, buvęs geležinkelio raštininkėlis, neseniai baigęs Šiauliuose suaugusiųjų gimnaziją, atvykau į universitetą. Kaunas dabar mano! Deja, vargai prasidėjo iš karto, tartum miestas būtų norėjęs išgrūsti mane atgal į provinciją, į raštininkėlius. Kambarys pasitaikė brangokas, draugai, su kuriais buvau susitaręs laikytis krūvoj, labai greit nuėjo savo keliu. Likau vienas. Pinigų nebebuvo, motinos maisto taip pat. Ilgai tęsėsi kova su žiauriu miestu. Velniai žino, gal eiti su bedarbiais kasti žemę! Bet jeigu taip, tai ko važiavau į universitetą? Ir vėl aš plėšiausi į literatūrą, siuntinėjau beveik į visus Kauno laikraščius ir žurnalus savo rašinius, tačiau niekas jų nespausdindavo. Visą dieną praleisdavau universitete, čia užmiršdamas visus studento gyvenimo sunkumus.

Mano pagrindinė šaka Humanitarinių mokslų fakultete buvo rusų kalba ir literatūra, tad nuo pat studijų pradžios susipažinau su docentu Baliu Sruoga. Jis buvo už mane tik dešimt metų vyresnis, bet kiek daug buvo nuveikęs ir tvirtu žingsniu ėjo į profesorius. Jo paskaitos buvo man tos laimingos valandos, kurios nuskaidrindavo sunkią kasdienybę.

Sruogos oficialumas dingdavo rusų literatūros seminaruose, kur susirinkdavo nedidelis būrelis slavistų. Čia jausdavomės visi lygūs. Sruogą matydavom linksmą, pašaipų, aštrų, gelbstintį susipainiojusį studentą. Čia visi mes buvome valdžioj jo mėlynų akių, kurių žvilgsnį būdavo sunku pagauti auditorijoj. Iš tų referatų, kuriuos studentai seminaruose skaitydavo, nemaža buvo silpnų, naivių, neliteratūrinių, ir Sruoga kandžia kalba iškeldavo jų neigia-

mybes. Vieną kartą visai neparuoštą referatą, rodos, apie Bloko poeziją, skaitė būsimasis neblogas kritikas. Sruoga rimtai išklausė jį, o paskui ir sako: „Nedera gabiam studentui skaityti nepasiruošus, tai mokslo niekinimas".

Mano pažintis su Sruoga visados buvo grynai literatūrinė. Atsimenu, parašiau kažkokį labai prastą romaną, kuriame pamėginau pavaizduoti Sruogą, iškelti jį kaip kovotoją su reakcinėmis mūsų tautos jėgomis, ir daviau jam perskaityti. Tiesa, baisiai buvo drovu po to žiūrėti jam į akis. Po kelių dienų pakvietė mane Sruoga pasikalbėti. Aš gėriau karštą kavą ir be saiko valgiau mažyčius buterbrodėlius, o Sruoga, sėdėdamas ant milžiniškos tachtos, kalbėjo: „Žinoma, *лестно* (labai ironiškai buvo tartas šis žodis), kad tamstos romano herojus esu aš. Bet šiaip romanas man nepatinka: tamsta apšmeižei lietuvišką studentiją, pražiopsojai tuos, kurie kovoja su reakcija. Argi mūsų studentai tik girtuokliai, karjeristai ir mergišiai?!" Man praėjo noras valgyti ir kava pasidarė karti kaip vaistai. Sruogos nuomonė sukeldavo naujų jėgų antplūdį arba pritrenkdavo taip baisiai, kad aš nemiegodavau naktimis.

Sruoga labai mėgo bendrauti su jaunuomene, su studentija. Universitete jis suorganizavo teatro seminarą ir priimdavo į jį visus vyresnių kursų studentus, norinčius studijuoti teatro meną.

Gale didelio, plataus stalo sėdėdavo Sruoga, o aplinkui studentai. Buvo kalbama atvirai ir aiškiai, kliūdavo artistams, režisieriams, dramaturgams – už štampus, neįtikimas situacijas, bekraujiškumą, aiškesnės idėjos nebuvimą, draminės technikos stoką, nuobodulį, už limonadinį dramų saldumą. Sruoga visados daug ir noromis kalbėdavo, bet seminaro darbus kreipdavo tokia linkme, kad studentai įsigilintų į teatro meną ir patys rašytų recenzijas apie spektaklį.

Kartą ir aš skaičiau savo prastą dramiūkštę. Atsitiktinis herojaus žuvimas, sentimentalumas, sceninė painiava... Sudirbęs dramą, Sruoga akivaizdumui išnagrinėjo vieną mano remarką: „Iš krepšio šoka vištos ir kudakuodamos puola į visas šalis". – „Labai gerai, – pasakė Sruoga, – bet ką veiks režisierius, jeigu tos vištos nenorės kudakuoti?" Puikus scenos žinovas, jis kiekvienoj dramoj lengvai pagaudavo falšą ir nesceniškumą.

Vieną kartą nagrinėjom ir Sruogos dramą, rodos, „Baisiąją naktį". Studentai nepašykštėjo kritikos ir savo mokytojo kūriniui, nors ir priėjo prie išvados, kad drama sceniškumu ir meistriškumu pralenkia kitų lietuvių dramaturgų kūrinius. Sruoga nepyko už

kritiką, jis stebėjo, kaip studentai supranta scenos meną, stabdė tik tuos, kurie jį pradėdavo girti. Jis baisiai („baisiai" mėgstamas Sruogos žodis) nemėgo gyrimų, iš kritiko reikalaudavo sąžiningumo ir dalyko žinojimo, o labiausiai niekindavo obskurantizmą.

Sruoga ieškodavo studentams pragyvenimo šaltinio, siųsdavo juos į laikraščius, žurnalus, radiofoną, išrūpino nemokamas kontramarkes, ir mes vakarais stovėdavome teatre prie ložių.

1933 m. pradėjo eiti Sruogos leidžiamas žurnalas „Skynimai"*. Tai buvo kritiškas žurnalas, primenantis gyvenimo stagnaciją, mušantis kultūrines neigiamybes, ir jo dienos jau iš pat pradžių buvo suskaitytos, cenzūra labai nenorom praleisdavo aštrius straipsnius. Lipu aš kartą universitete į trečią aukštą, girdžiu, kažkas šaukia mane pavarde. Atsisuku – užduseęs, linksmas, besišypsantis mane iš apačios vejasi Sruoga, spaudžia man dešinę savo milžiniška ranka, susijaudinęs sako: „Mes dėsime tavo „Nenuoramos dovaną" į „Skynimus". Labai man malonu, kad pagaliau aš galiu tave išvesti į literatūrą!" Karščiavosi, jaudinosi, tartum kažin kas būtų atsitikę.

Taip Sruoga mane išvedė į literatūrą. Jau aš skirsčiau honorarą pozicijomis, bet trečias „Skynimų" numeris su visu mano „Nenuorama" buvo konfiskuotas už kandžius, pašėlusius Sruogos straipsnius. 1936 metais Sruoga, visas spindėdamas, pasiuntė mane į „Sakalo" bendrovę: „Ten tau skiriama 500 litų premija už romaną!" Paaiškėjo, kad Sruoga pasikarščiavo, premija buvo kitam skirta. Tą smulkmeną čia iškeliu norėdamas parodyti, kiek Sruogai rūpėjo jaunų rašytojų reikalai.

Kai sugalvojau mokytojauti, Sruoga pasakė: „Tu būsi prastas mokytojas, vaikų auklėjimas ne tavo dalykas. Tikri pedagogai universitetą baigia per penkerius metus, o tu amžinas studentas. Toks, kaip tu, karštuolis ir vaikus vargins, ir pats vargs. Būk tiktai rašytojas!" Sruogos nuomonė pasitvirtino. Gimnazijoj aš į pamokas žiūrėdavau kaip į paskaitas ir per daug reikalaudavau iš mokinių.

Tarybų Lietuva, 1948, spalio 17

* „Skynimų" vyr. redaktorius buvo V. Krėvė-Mickevičius.

KOSTAS KORSAKAS

Sruoga – labai impulsyvi asmenybė, kampuotas, aštrių reakcijų žmogus tiek literatūriniame, tiek ir asmeniniame gyvenime. Mūsų pažintis prasidėjo per spaudą. Maždaug 1927-aisiais pasirodė Kauno universiteto laikraštis „Studentas". Ten buvo paskelbtas Sruogos straipsnis „Apie kritiškai nusiteikusias papūgas", nukreiptas prieš kairiąją kritiką. Viena tų papūgų buvau aš.

1931-ųjų rudenį pradėjau studijuoti. Kaip profesorius, Sruoga atrodė impozantiškai, europietiškai. Į paskaitas ateidavo iškilmingai apsirengęs – su juodu surdutu, dryžuotom „diplomatiškom" kelnėm, gerai paristu kaklaraiščiu. Jis ir šalia jo Krėvė atrodydavo tikrai įdomiai, nors niekas nesišaipydavo (Krėvę visi gerbė), o jei ir pasišaipydavo, tai labai nepiktai. Kaip oratorius, Sruoga niekuo nepasižymėjo. Jis daugiau skaitydavo – nuleidęs galvą, pusiau užsimerkęs, linguodamas. Klausyti buvo sunku, bet paskaitų turinys buvo gilus. Vis dėlto paskaitos Sruogai buvo priverstinis darbas, visa siela jis pasireikšdavo teatro seminare, kurio nelankiau ir neturėjau aspiracijų lankyti.

Literatūroj Sruoga mėgo savotišką mistifikavimą. Jis įkalbėdavo kitus, gerai žinomus žmones, paskelbti jo straipsnius savo pavardėmis. Po Vytauto Didžiojo jubiliejaus Sruoga liko giliai užgautas. Reagavo dideliu straipsniu „Lietuvos žiniose", kuris buvo pasirašytas Pronskaus pavarde. Šimkus, dirbęs „Lietuvos žiniose", man atidavė to straipsnio rankraštį. Jis buvo atspausdintas mašinėle (o Sruogos mašinėlė labai savotiško šrifto, turbūt vienintelė tokia visam Kaune), su pataisymais autoriaus ranka. Aš vėliau „Kultūroj" paskelbiau straipsnį „Milžino ir konkurso paunksmėj", kuriame yra viena sukta frazė. Iš jos aišku, jog straipsnio autorius žino, kas parašė straipsnį „Lietuvos žiniose". (Tas Sruogos rankraštis karo metu žuvo su visa mano biblioteka buvusiuose Vailokaičio namuose.) Sruoga „Skynimuose" išspausdino straipsnį Vasiliausko pavarde, bet į užuominą niekaip nereagavo.

Laikraščiuose vyko ginčas tarp Zablockio ir Nezablockio. Sruoga buvo ir vienas, ir kitas, ir dar kaip arbitras apie juos rašė trečiu slapyvardžiu. Kartą Krėvė atnešė straipsnį apie „Brolius Domeikas". Rankraštis buvo aiškiai Sruogos.

Apie 1933 m. universitete pasklido gandas, kad nemažai rašytojų žada leisti literatūrinį žurnalą „Skynimai". Jam dar nepasirodžius, Sruoga universitete paprašė, ar aš negalįs užeiti. Nuėjau

pirmąsyk į jo namus. Aplinka kabinete buvo demokratiška, daug knygų. Siūlė man, o per mane gal ir didesnei grupei bendradarbiauti naujajame žurnale. Aš uždaviau keletą klausimų dėl jo krypties, finansavimo (žurnalas buvo gerai finansuotas, ir, kaip vėliau išaiškėjo, tų sluoksnių, su kuriais mes nenorėjom turėti nieko bendro). Nesusikalbėjom. Nors išsiskyrėm gražiuoju, Sruoga liko nusivylęs.

Jis labai impulsyviai reaguodavo į kritiką. Nuo 1936 iki 1940 metų buvo mada apie dvyliktą valandą rinktis „Konrade" kavos. Bet aukštajai visuomenei „Konradas" buvo per žemas. Krėvė, Sruoga, Skardžius, Baldžius, Cvirka ir retkarčiais aš rinkdavomės „Metropoly". Kelis sykius buvo apsilankęs Jurgis Baltrušaitis. Vykdavo įvairios šnekos – nuo dzūkiškų „bliuznierstvų" iki aukštųjų meno ir politikos problemų. Šitie pokalbiai man, kaip ir Cvirkai, buvo didelė gyvenimo mokykla, nes juose dalyvavo daug visko matę ir meno bei politikos užkulisius gerai pažįstantys žmonės. Vieną dieną įeinu: sėdi Krėvė, Skardžius, Cvirka, Baldžius, Sruoga. Staiga visi nutyla, visų veidai kaip trenkti. Aš sėduos, Sruoga neduoda rankos pasisveikinti. Nejauki tyla, o po poros minučių griausmas – Sruoga mane pradeda keikti: tu šioks, tu toks! Mat prieš porą dienų „Kultūroj" išspausdinau Žilionio recenziją apie jo su Vanda Sruogiene parašytą knygą „Kas bus, kas nebus, bet žemaitis nepražus". Man atrodė, kad tai švelni recenzija. Spausdinau ją, kaip dažnai daroma, norėdamas patraukti žmogų, užmegzti su juo santykius. Cvirka paskui papasakojo, kad, prieš man įeinant, jie kaip tik ir kalbėjo apie tą recenziją. Pats Sruoga buvo neskaitęs, bet kažkas jam pasakojo apie ją, ir Sruoga užpyko. Prieš man įeinant kalbėjo: „Kai sutiksiu, aš jam kad duosiu!" Išėjom tada su Krėve, kuris mane perspėjo: „Tu saugokis. Gerai, kad jis buvo blaivus, o jei ne – būtum gavęs".

Vienas toks skandalas įvyko per priėmimą Sovietų Sąjungos atstovybėj. Buvo kiek po dvylikos, vyriausybė jau buvo išvažiavus, bet dar pats linksmumas. Matau: stovi Sruoga ir Kardelis, taip pat didelis vyras. Staiga Sruoga mojasi kumščiu. Į tarpą šoka operos solistas Nauragis, irgi didelis. Pakvimpa skandalu: svetimoj teritorijoj muštynės tarp intelektualų. O reikalas buvo toks. Sruoga ėjo per visus ir klausinėjo: „Ar Žadeika toks ir toks?" Daugelis išsisuko, o Kardelis stojo ginti žmonos šefo.

1966, vasario 2
Užrašė A. Samulionis

* * *

„Lietuvos aidui" Sruoga rašydavo vedamuosius straipsnius, Juozui Tūbeliui – kalbas. Kažkokia proga jam buvo užsakyta parašyti deklaraciją. Tam tikslui jis panaudojo tekstą iš XVIII a. pabaigos vokiečių dokumento – Sruoga mėgdavo pasityčioti. Dėl rašinių „Lietuvos aidui" įvyko konfliktas su mokesčių inspektorium (papasakojo Krėvė). Reikėjo mokėti pajamų mokesčius nuo gaunamo honoraro, bet Sruoga to nepadarė. Inspektorius apmokestino. Sruoga įpyko ir pasiskundė Tūbeliui, tas reagavo. Inspektorius atbėgo atsiimti paliktos sąskaitos.

Kai Sruoga Žaliakalnyje pasistatė namelį, kur dabar muziejus, surengė įkurtuves. Jos vyko dviem „aukštais": pirmą dieną sukvietė garbingesnius svečius (buvo ir Jurgis Baltrušaitis), antrai dienai – kitus. Pranas Skardžius užsigavo ir neatėjo.

Išgėręs Sruoga būdavo vaidingas. Tarybinėje atstovybėje buvo priėmimas, dalyvavo gal šimtas žmonių, užsienio šalių diplomatai. Tuo metu Oleka-Žilinskas buvo atleistas iš teatro direktoriaus pareigų ir jo vieton paskirtas Žadeika. Dėl to Sruoga labai išgyveno, rinko bendraminčius Olekai-Žilinskui paremti. Kreipėsi ir į Kardelį. Tas kažką nepagarbiai pasakė apie Oleką-Žilinską. Sruoga užsimojo bokalu. Kilo triukšmas, teko skirti. Nesmagu buvo prieš užsieniečius. Sruogą draugai greitai išgabeno namo.

1979, lapkričio 24
Užrašė V. Žukas

JUOZAS KELIUOTIS

V. Krėvė ir B. Sruoga, o ne kas kitas, parsikvietė J.A. Herbačiauską iš Krokuvos į Lietuvą. Aš pats skaičiau ir turėjau savo archyve jų laiškus J.A. Herbačiauskui, kuriuose juodu karštai kvietė būtinai atvykti į Lietuvą, o B. Sruoga net nurodė jam konkretų uždavinį – „kovoti su klerikalizmu". Deja, šie laiškai karo metu žuvo. Bet grįžęs Lietuvon J.A. Herbačiauskas su V. Krėve ir B. Sruoga nesusigyveno, nesuderino savo kūrybinių pastangų. Kai aš susipažinau su J.A. Herbačiausku, jo santykiai su kolegomis buvo jau ne tik nebe draugiški, bet priešiški. V. Krėvė ir B. Sruoga, praeidami pro mūsų staliuką Konrado ar Metropolio kavinėje, visada Herbačiausko adresu kaip kulką paleisdavo pašaipią repliką, o šis jiems

piktai atsikirsdavo: „Aaa! Jau Patas ir Patašonas atėjo!" ar dar kaip kitaip. Ne kartą J.A. Herbačiausko teiravaus, kodėl jis taip nesugyvena su savo kolegomis. Jis tada piktai juos apibūdindavo, tvirtindavo, jog jie labai jam pavydį populiarumo ir originalumo ir todėl jį persekioją: jie norį jį paversti savo „klapčiuku", o kadangi jis niekad ir niekam tokiu nebuvęs ir nebūsiąs, tai jie ir laiką jį priešu ir persekiosią ligi pat mirties.

1932 m. balandžio 17 d. „Naujosios Romuvos" nr. 16 (68) paskelbiau ilgą J.A. Herbačiausko straipsnį „Mūsų teatro opiausiuoju klausimu", kur jis suglausta forma iškėlė beveik visas to meto teatro negeroves ir nurodė būdus, kaip jas pašalinti. Straipsnio pradžioj jo buvo parašyti šie reikšmingi sakiniai: „Keistu tabu jau virto mūsų Teatras, o ypač jo vadovybė: kas išdrįs jo skverno prisiliesti, stips prakeiktas! Ar ne baisu bailiams? Sruogizmu ginkluoti mūsų Teatro „garbės gynėjai" honoluliškai gąsdina visus kritikus keistai mistiška (mano įtaka aiški!) bausme: boa smauglio būti pasmaugtam pavojum!" Ir čia pat išnašoj paaiškino: „Sruogizmas – manija anonimiškai apsidirbti su priešu, pirma gerokai jį apšmeižus!" Aš iš karto pajutau, jog ši išnaša sukels skandalą, dėl kurio jos autorius gali skaudžiai nukentėti ir todėl ją nubraukiau, net nesiklausdamas autoriaus, nes žinojau, jog jis su tuo niekad nesutiks. Patį straipsnį įdėjau vedamuoju. Bet redakcijos sekretorius, tikrindamas korektūrą, išnašą vėl grąžino, ir ji buvo išspausdinta. Sekretorius man pasiaiškino, jog, jo nuomone, ši išnaša esanti labai įdomi ir reikšminga, ji „Naujosios Romuvos" numeriui duosianti daug aktualumo, todėl jisai ją savavališkai ir grąžinęs.

Tikrai šis J.A. Herbačiausko straipsnis visuomenėj sukėlė didžiulį susidomėjimą. „Naujosios Romuvos" numeriai buvo grobstyte grobstomi. J.A. Herbačiauskas triumfavo: jam pasisekė sukelti audrą, kurios jis visada ilgėjosi. Bet ši audra jos autorių išmetė iš universiteto ir net išbloškė iš Lietuvos į Lenkiją. Straipsniui pasirodžius, profesorius B. Sruoga tuojau prisipažino, kad čia jis turima galvoj (visuomenei tada buvo žinomi keturi Sruogos), ir per Humanitarinių mokslų fakulteto dekaną profesorių V. Krėvę pareikalavo, kad J.A. Herbačiauskas atšauktų „sruogizmą". J.A. Herbačiauskas atsisakė, motyvuodamas tuo, kad šio termino prasmė pagrįsta tikrais faktais, kuriuos jis galįs įrodyti, ir raštu paprašė dekano bylą perduoti universiteto teismui. Dekanas bylos universiteto teismui neperdavė, bet pasiūlė kilusį konfliktą likviduoti trečiųjų teismo keliu. Bet trečiųjų teismo surengti nepavyko. Tada 1932

m. balandžio 29 d. šis dviejų dėstytojų konfliktas buvo apsvarstytas fakulteto taryboje. Taryba stengėsi būti objektyvi: ji apkaltino ir įspėjo abu dėstytojus ir abiem raštu nusiuntė savo sprendimus.

Balį Sruogą fakulteto taryba kaltino, jog jis polemikoj naudojosi anonimatu, ir įspėjo, kad spaudoj ginčytųsi, kaip dera profesoriui. Iš tiesų, B. Sruoga polemizuodamas naudodavosi įvairiausiais pseudonimais, o kartais net išgirdavo ar sukritikuodavo savo paties anonimiškai paskelbtus straipsnius. Tad J.A. Herbačiausko sukurtas „sruogizmo" terminas turėjo neginčijamai realų ir visiems žinomą pagrindą. Todėl jis ir sukėlė tokią audrą. Štai B. Sruoga, būdamas Meno Kūrėjų Draugijos pirmininkas, pasislėpęs po vienu pseudonimu, sukritikavo pats save ir išpeikė kaip pirmininką. Bet po kelių dienų kitame laikrašty, kitu pseudonimu smarkiai užsipuolė tą neva anoniminį B. Sruogos kritiką ir B. Sruogos veiklą iškėlė ligi padangių. Arba, rodos, „Ryte" begaliniai liaupsino kompozitoriaus Stasio Šimkaus kūrybinius nuopelnus, bet neilgai trukus jau kitu pseudonimu ir kitame dienraštyje („Lietuvos žiniose") suniekino tą Šimkaus garbintoją ir visiškai paneigė Šimkaus nuopelnus. Šie „triukai" greitai iškildavo aikštėn ir visuomenėj sukeldavo ir juoko, ir pasipiktinimo. B. Sruogos stilius buvo per daug individualus ir lengvai iššifruojamas, kad ir kokių pseudonimų jis sugalvotų. B. Sruoga net bandydavo pasirašinėti gyvų, konkrečių asmenų pavardėmis, bet šis „sruogizmo" metodas sukeldavo dar daugiau juoko ir pasipiktinimo. 1932 metais įsiplieskė aštri polemika tarp „Naujosios Romuvos" ir Vinco Krėvės bei Balio Sruogos redaguojamo žurnalo „Skynimai"*, kuriame B. Sruoga, naudodamasis daugybe pseudonimų, negirdėta ligi šiol demagogija puolė „Naująją Romuvą" ir jos bendradarbius. Tada iškilo aikštėn dar naujas, neįprastas B. Sruogos „triukas". Finansų ministerija turėjo savo propagandos skyrių, kuris ruošdavo ekonomikos straipsnius ir juos skelbdavo „Lietuvos aide" ir Amerikos lietuvių laikraščiuose. Pasirodė, jog už daugelį jų nemažą honorarą yra paėmęs B. Sruoga. Aš, gavęs jo sąskaitų fotonuotraukas ir surinkęs visus jo ekonominius straipsnius, parašiau straipsnį „Balio Sruogos ekonominės pažiūros" ir pagrasinau jį paskelbti „Naujojoje Romuvoje". Be to, Faustas Kirša man patiekė rusų teatrologo Gvozdiovo studiją apie teatro sroves, o panaši studija prieš kelerius metus buvo paskelbta „Židiny" ir po ja pasirašė Balys Sruoga. Pagaliau buvo

* Autorius klaidingai nurodo datą: trys „Skynimų" numeriai išėjo 1933 metais.

kalbama, jog ir už kai kurias Ministrų Tarybos pirmininko ir finansų ministro J. Tūbelio kalbas B. Sruogai yra sumokėtas nemažas honoraras. Jei ir toliau būtų vykusi kova tarp „Skynimų" ir „Naujosios Romuvos", tai visa ši medžiaga būtų publikuota „Naujojoje Romuvoje" ir būtų kilęs dar didesnis skandalas negu dėl „sruogizmo". Jis, be abejo, B. Sruogai būtų pasibaigęs katastrofa. Bet nuo to jį išgelbėjo geriausiais ir ištikimiausias draugas Vincas Krėvė. Jis, vadovaudamasis ir kitais motyvais, pats konfiskavo „Skynimų" tretįjį numerį. Parsivežė pas save į butą, sunaikino jį ir per Paulių Galaunę pranešė man apie tai, pareiškęs, jog nori su manimi susitaikinti. Aš atsakiau nenorįs su niekuo be reikalo pyktis ir, jei didžiai gerbiami rašytojai pasiryžę daugiau neteisingai nebeužsipuldinėti „Naujosios Romuvos" ir manęs, jei jie patys uždaro savo žurnalą, o tai, mano nuomone, yra visiškai nereikalinga, mielai sutinku taikintis. Pasimatymas su Vincu Krėve įvyko pas P. Galaunę prie kavos puodelio ir likerio taurelių. Lengvai ir draugiškai buvo susitarta visais klausimais. Vincas Krėvė pats jautė, jog „Naujoji Romuva" buvo per daug neteisingai užpulta. Jis pažadėjo toliau nebetęsti polemikos, o aš – neskelbti apie B. Sruogą visos tos medžiagos ir nebeliesti konflikto tarp žurnalų. Dar daugiau, V. Krėvė pasižadėjo bendradarbiauti „Naujojoje Romuvoje". O su B. Sruoga asmeniškai susitaikiau tik po keliolikos mėnesių, kai mudu buvom išrinkti į Rašytojų draugijos valdybą. Tada B. Sruoga per Kazį Binkį man pranešė norįs, kad pirmasis šios valdybos posėdis įvyktų jo bute, kur jis paruošęs vaišes, kad aš ateičiau pas jį į posėdį ir kad tuo be jokių tarpusavio pasiaiškinimų laikytume konfliktą baigtą, niekad jo nebeprisimintume. Aš su tuo sutikau. Netrukus V. Krėvė ir B. Sruoga tapo „Naujosios Romuvos" bendradarbiais. Su jais aš nuolat susitikdavau Metropolio kavinėje.

Kodėl B. Sruoga, toks originalus ir talentingas rašytojas, naudodavosi anonimatu ir tokiais „triukais", sunku suglaustai atsakyti. Gal iš dalies čia pasireiškė jo, kaip dramaturgo, talentas: tuo metu nerašydamas pjesių, jis mėgo įsikūnyti įvairiuose personažuose ir organizuoti tarp jų konfliktus. Iš dalies taip jis maskuodavo ir savo pavydo jausmą. Be to, buvo nuotaikos ir emocijų žmogus, tad mėgdavo greitai reaguoti, o paskui atvėsęs pats išsigąsdavo dėl savo reagavimo būdo. O anonimatas padėdavo išsipainioti iš nemalonios ir kvailos padėties. O tuos ekonominius straipsnius turbūt rašydavo jo brolis Kazys Sruoga, kuris buvo ekonomistas ir vienas Finansų ministerijos direktorių. Jam, matyt,

būdavo patogiau gauti honorarą savo brolio, netarnaujančio ministerijoj, vardu. Žinoma, visi šie psichologiniai paaiškinimai ir spėliojimai nėra B. Sruogos teisinimas. Jie tik gali padėti tikriau ir teisingiau įvertinti jo turtingą asmenybę.

B. Sruoga, nors piktai puolė J.A. Herbačiauską už „sruogizmo" termino išradimą, bet nesijautė teisus ir žinojo savo pozicijos pavojingumą. Vietą universitete jis brangino labiau negu jausmų šėlimą, kovodamas niekad nepamiršo ir praktiškų interesų. Tad ramiai sutiko su Fakulteto tarybos kaltinimais ir tyliai priėmė jos įspėjimą. Ir V. Krėvė, kaip jo artimas draugas, puikiai žinojo apie visus jo „triukus" ir jautė jų pavojingumą, tad nesutiko šios bylos perduoti universiteto senato teismui, kaip primygtinai reikalavo J.A. Herbačiauskas, galįs teisme įrodyti visus savo teiginius.

Fakulteto taryba J.A. Herbačiauską apkaltino, kad spaudoje pasirodą jo straipsniai ir pareiškimai esą neleistino tono, kad jis įvairiems žmonėms siuntinėjąs žeidžiančius laiškus, kad jo paskaitose pasitaiką vulgarių posakių ir kad visu tuo jis neigiamai veikiąs mokslus einančią jaunuomenę. Raštas baigėsi įspėjimu, kad „jei tokie dalykai pasikartotų, tai fakulteto dekanas šiuo nutarimu yra įgaliotas pasiūlyti Universiteto rektoriui atleisti jį iš lenkų kalbos lektoriaus pareigų". J.A. Herbačiauskas, jausmų, širdies ir fantazijos žmogus, kovoje niekad nesivadovaująs praktiškais sumetimais, beatodairiškai, kartais net donkichotiškai kovojąs už savo idėjas, nuolat pasiilgstąs kovų ir audrų, griežčiausia forma atmetė visus Fakulteto tarybos kaltinimus ir grąžino jos nutarimą kaip visiškai nepriimtiną, savo raštą baigdamas šiais žodžiais: „Darysiu, veiksiu, kursiu taip, kaip man mano sąžinė liepia". Po to universiteto rektoriui nusiuntė atsistatydinimo raštą: „Išeinu iš V.D.U-to, protestuodamas prieš neleistiną priemonę supančioti mano kūrybos valią, prieš norą padaryti mane „klapčiuku". V.D.U-to jaunimas malonės pareikšti, ar J.A. Herbačiauskas tikrai jį demoralizavo". Jis, per savo gyvenimą daug kartų badavęs dėl idėjos, badausiąs ir dabar.

Atmetęs ir fakulteto siūlymą parūpinti jam pensiją („iš niekšų nepriimsiąs malonių"), ir Ministrų Tarybos pensiją, kurią su J. Tumo-Vaižganto pagalba buvo iškovojusi Rašytojų draugija, ir privačius siūlymus, su visais sudeginęs tiltus ir jokios revoliucijos (o jos naiviai dėl savo veiksmų tikėjosi) nesukėlęs, J.A. Herbačiauskas pasiskelbė vyksiąs į Lenkiją.

1961

Sudeginęs tiltus, – Literatūra ir menas, 1977, liepos 2–9; LLTIR, f. 53, b. 1087

SALYS ŠEMERYS

Būta patarlės: *Homo homini lupus est, scriptor scriptori lupior, poeta poetae lupissimus est*, t.y. „Žmogus žmogui yra vilkas, rašytojas rašytojui vilkesnis, poetas poetui vilkiausias". Tos patarlės teisingumą aiškiai patyriau iš Balio Sruogos. Jis ne tik mane buvo sudirbęs į šipulius, bet iškoneveikęs ir Butkų Juzę, Stasį Santvarą, Adomą Jakštą, Vydūną ir daugelį kitų. Jo didybės manija ėjo taip toli, kad jis, kaip rašė A. Venclova knygoje „Jaunystės atradimas" (p. 140), net savo kolegas profesorius iš Kauno universiteto vadindavo „sėdynėmis".

Maskvoje, per Pirmąjį pasaulinį karą, būdamas „Aušrinės" redakcinėje kolegijoj, Sruoga turėjo geresnę nuomonę apie mano kūrybą. Redakcijos atsakuose jis taip parašė: „Rašykite, ir greit būsite sau poetas". Tai buvo man didelis paskatinimas.

Kai 1921 m. pradėjau redaguoti „Sekmąją dieną", Sruoga buvo bene „Lietuvos" dienraščio vyr. redaktorius. Ten dirbo Faustas Kirša ir keliautojas Matas Šalčius. Nuo to laiko prasidėjo mano asmeninė pažintis su Sruoga, kuri į didelę draugystę neišaugo, nes mudviejų kūryba nuėjo visai skirtingomis vėžėmis: Sruoga buvo simbolistas, o aš – ekspresionistas. Ir visai natūralu, kad mano pirmąją poezijos knygą „Granata krūtinėj" (1925 m. „Baro" antroje knygoje) jis sutiko tulžingu įnirtimu. Straipsnis vadinasi „Purgatorium", paantraštė „Šemerio šemeriavimas", obalsis *Oleum et operam perdidi*.

Matyt, Sruogai buvo pavydu, kad apie mano knygą buvo tiek daug recenzijų ir kritikos straipsnių. Kaip prieš penkerius metus Dabušių Stasys buvo sukritikavęs Vaižganto „Pragiedrulius", rašydamas esą „Vaižgantas niekados lietuvių kalbos neišmoko ir neišmoks" (tai bent savamokslio kalbininko įžūlumas!), taip ir B. Sruoga nusprendė mano knygą esant *Null und Nichts!*

Tikra likimo ironija, kad pati šlykščiausia „Granatos krūtinėj" recenzija tapo įamžinta Balio Sruogos raštų šeštame tome (p. 47–53).

Visų pirma, Sruoga buvo nesąžiningas žmogus: skleidė melagingą informaciją, rašydamas, kad „Šemerys pabaigoj knygeliūkštės pridėjo pasigyrimo lapą, kuriame save iškelia aukščiau už Horacijų" (ten pat, p. 52). O ten buvo parašyta: „Statyčiau savo sielai piramidę, aukštesnę už visus Horacijų monumentus", t.y. statyčiau, tik norėčiau, jei galėčiau, panašiai kaip liaudies dainelėj: „Lėkčiau lėkčiau, kad galėčiau, tokius sparnus kad turėčiau kaip

garnys". Sulig Sruoga išeitų, kad dainuotojas pasivertė garniu!? Tariamoji nuosaka yra tariamoji, o ne tiesioginė!

B. Sruoga neturėjo gero skonio pajautimo, jeigu nepraustaburniškai blevyzgojo: „Jis įduoda storai liemeningai bobai gerą kuoką, kuri jam per pakaušį tvoja – tuomet išeina jo benefisas, – skersas išlenda... na, iš ten, kur buvo įlindęs" (p. 48). Tai grynas Sruogos prasimanymas, kaip ir: „Kai griaučiams per makaulę *kuoku užvažiuoji – žinoma, stuburkaulių koncertas!*"

Nebūtų dalykų brukimas – sąžinės ir gėdos stoka!

Aš būsiu sprogstanti širdies ekspliozija". Jei gimnazistas vartoja nesuprantamą žodį, jis pažiūri žodynan, ką tas žodis reiškia... Ar gal Šemerys matė kur nesprogstančią ekspliozią, pavyzdžiui, agurkus gurkiančią?.." (p. 49).

Kodėl? Ekspliozija gali būti jau įvykusi, gali būti įvyksianti ir gali būti kaip tik tuo momentu vykstanti. Čia „sprogstanti ekspliozija" ir yra to įvykio sudabartinimas, o ne „ekspliozija agurkus gurkianti".

Prinokusio javo akys – burbulas, o tokių akių vilyčios – burbulas kvadrate. Prinokęs javas žiūri in apačią, dalgio laukia. Palyginimas – kaip karvės balnas. Kvaila būtų merga, pamačiusi Šemerį, kur tokiomis akimis žiūrintį in ją, patikėtų, kad jis nori jos pasigauti (p. 50).

Mano eilėraštyje nebuvo pasakyta, „prinokusio javo akių vilyčios", o yra „lyg kad prinokęs javas", kablelis, ir tuo vienas sakinys ir vienas sulyginimas baigtas. „Akių vilyčias..." yra jau kita eilutė, prasidedanti didžiąja raide ir reiškia kitą metaforą.

Jei Sruoga būtų bent šiek tiek nusimanęs apie katachrezę, tokios nesąmonės nebūtų nusišnekėjęs, kaip šiuo atveju:

Pasaulis lyg pratrūkusis ugnikalnis
Išsiveržė liepsnotom rankom.
Pasaulis virpa kaip vanduo...

Arba vanduo, arba ugnis. Krauti tokius palyginimus – reiškia jokios nuovokos neturėti (p. 51).

Kodėl negalimi priešingi palyginimai? Jeigu vulkanas spjauja ugnį, o žemė palei jį dreba ir supasi kaip vanduo. Ką? Kontrastus vartoti Sruoga teikiasi uždrausti?! Visame pasaulyje nedraudžiama, o čia mūsų respublikoje atsiradęs mandras vyras diktatoriškai piktanaudoja savo įsivaizduotąjį *liberum veto*. Atrodo, lyg mes gyventume Žečpospolitoje Liublino unijos laikais.

Ir kalnus sau iš kelio nusispardęs,
Miškus išrovęs iš po kojų...

Meluoja! Tikrai – nė pušelės nenumynė. Hiperbole žaisti pavojingiau negu ugnimi... (p. 51).

Savo laiku Radzikauskas buvo panašiai sukritikavęs Sruogos „Saulę ir smiltis". Dabar tuo pačiu argumentu ir beveik tais pačiais žodžiais Sruoga atkartoja panašų sprendimą ir mano atžvilgiu. O apie paties Sruogos poeziją esama įvairių kritikų ir nuomonių, ir nėra ji jau taip pripažinta tobulybė. Joje apstu tokių pat ydų, kokių Sruoga buvo radęs mano kūryboje. Štai kad ir D. Saukos nuomonė: „B. Sruogos poezija dažnai šiurkšti ir kampuota savo staigiais minties posūkiais. Protaujama, racionalistinė idėja įkūnyta joje analogijose, jungiančiose nieko bendra neturinčius reiškinius ir daiktus, <...> išplėsti palyginimai, kurių loginė ir sintaksinė jungtis išleista, homoniminės sąvokų eilės, jungiamos skambesio pagrindu, išvirstančios net iracionaliu žodžių žaismu („Pasaka", „Prie langelio veido dėmės"...), apsprendžia estetizuotą, abstraktų poetinį stilių. Mažai bepaisoma kalbos ir logikos dėsnių, siekiant padaryti netikėtumo įspūdį ir išgauti romantinį poezijos nuspalvinimą" (D. Sauka. Salomėjos Nėries kūryba. V., 1955, p. 25–26).

Išeina kaip lotynų patarlėje: *Quod licet Jovi, non licet bovi.* Pats Sruoga piktanaudoja gramatika ir logika, o Šemeriui draudžia.

„Tobuliausią" ir aukščiausią savo kritikos pakopą B. Sruoga pasiekė nagrinėdamas „Himną Mergelei":

Aš tavo meilę aržią ir gumbuotą,
Įsmigusią į mane karšto kalno trikampiu,
Kaipo kaminkrėtis aprūkusiąją šluotą,
In savo širdį – būdą šuniškai tempiu...

Vienas iš dviejų: Šemerio meilė – arba plytos gabalas („kalno trikampis"), arba šluota. Bet plyta ir šluota draug būti negali. (O sulig katachreze gali – S.Š.) Pagaliau geras gaspadorius tokiam šuniui, kurs in savo būdą plytgalius ir šluotražius tąso – tuojau paleidžia kulką kakton: toks šuva neabejojamai aprietas..." (p. 50).

Tai buožiška filosofija, kuri aiškiai liudija B. Sruogos kilmę. Apskritai imant, buržuaziniais laikais lietuvių kritika nepasižymėjo dideliu džentelmeniškumu.

1946 metų pavasarį susitikau Vilniuje B. Sruogą, kuris, grįžęs iš konclagerio, buvo jau daug sukalbamesnis ir sakė: „Užmirškime viską, kas buvo, ir pradėkime vėl kurti iš naujo!"

Nežinia, kaip mudviejų santykiai būtų toliau klostęsi, bet 1947 metais jis mirė.

[1970]
LLTIR, f. 53, b. 1116

JUOZAS GRUŠAS

B. Sruogą dažnai matydavau Kauno universitete, kur mokiausi. 1928 metais, kai buvo išleistas pirmasis mano novelių rinkinys, profesorius pasikvietė mane į studentų pobūvį. Toje savotiškoje „arbatėlėje" dalyvavo B. Raila, A. Venclova ir kiti. Atsimenu, B. Sruogos duktė, dar visai mažytė, žaidė ant sofos. Aš nunešiau užrašęs savo knygą, bet profesorius su ja jau buvo susipažinęs. Jis pasakė, kad jam geriausiai patikusi novelė „Aleksiuko piršlybos" ir paprašė vieną studentą perskaityti.

Artimiau su Sruoga susipažinau maždaug 1932 metais, kai jis organizavo Rašytojų draugiją. Iniciatoriais pasikvietė F. Kiršą, A. Vaičiulaitį, S. Nėrį, A. Venclovą ir mane. Mūsų, steigėjų, grupė susirinko universitete, B. Sruogos vedamo teatro seminaro patalpose. Parengėme draugijos narių sąrašą ir paskelbėme visuotinį susirinkimą. Susidarė per penkiasdešimt žmonių. Visuotiniame susirinkime iškilo ginčai dėl draugijos pavadinimo: vieni pasisakė už pavadinimą „Lietuvos rašytojų draugija". Daugelis buvo už „Lietuvių rašytojų draugiją", todėl kai kurie nariai (S. Nėris, A. Venclova, B. Raila) protestuodami išėjo iš susirinkimo. Paskui, po kokių metų ar dviejų, jie sugrįžo. Buvo išrinkta pirmoji valdyba, į kurią įėjo B. Sruoga, V. Alantas, aš ir pirmininkas – I. Šeinius. Posėdžiaudavom teatro seminare. Šeinius nebuvo veiklus, todėl posėdžius sukvietė tik porą trejetą kartų. Padėtis pasikeitė, kai kitais metais draugijos pirmininku buvo išrinktas Vaižgantas. Į valdybą įėjo K. Binkis, J. Kossu-Aleksandriškis, V. Mykolaitis-Putinas, J. Keliuotis ir aš. Vaižgantas buvo įtakingas žmogus, todėl gavo iš valdžios lėšų ir galėjo išlaikyti sekretorių, apmokėti patalpas („Lietuvos" viešbutyje turėjom savo kambariuką). Posėdžiaudavom ir pas Vaižgantą. Jis tada buvo Vytauto bažnyčios klebonas ir gyveno priešais bažnyčią esančiame name. Tais pačiais metais Vaižgantas susirgo ir persikėlė gyventi į dabartinę Vaižganto

gatvę, kur pavasarį ir mirė. 1934-aisiais draugijos pirmininkas buvo V. Mykolaitis-Putinas, B. Sruoga – pavaduotojas, valdybos nariai – A. Vaičiulaitis ir aš. Posėdžiaudavom arba rašytojų patalpose, arba seminare.

B. Sruoga buvo labai karšto charakterio žmogus. Susipykęs su F. Kirša ir V. Alantu, jis padavė pareiškimą ir išstojo iš rašytojų draugijos. 1939 m. aš buvau išrinktas draugijos pirmininku, tai vėl prikalbėjome B. Sruogą grįžti į draugiją.

Sruoga labai greit užsigaudavo ir negalėdavo pakęsti, jei kas kritikuodavo jo kūrybą. Pavyzdžiui, dar 1930 metais buvo paskelbtas dramaturgijos konkursas, skirtas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto 500-osioms metinėms paminėti. Konkursas buvo uždaras. Premija buvo gana didelė – 10 tūkstančių litų. B. Sruoga susigundė premija ir, pasirašęs slapyvardžiu, siuntė konkursui istorinę dramą „Milžino paunksmė". Tai gera drama, tačiau žiuri jos premijuotina nepripažino. Atrinko labai prastą, netalentingai parašytą V. Bičiūno dramą „Žalgiris", bet premijos nedavė, tik pripažino spausdintina komiteto lėšomis. Sruoga labai užsigavo ir pats savo lėšomis ją išleido. Tam komitete buvo ir du rašytojai: Vaižgantas ir F. Kirša. B. Sruoga su jais kurį laiką net nesisveikino.

B. Sruoga labai rūpinosi profesiniais rašytojų reikalais, literatūros populiarinimu, bet dėl savo smarkaus būdo su daug kuo susipykdavo. Būdamas vienas iš talentingiausių dramaturgų, niekaip negalėjo susitvarkyti, kad tuo metu vienintelis Lietuvoje Kauno teatras statytų jo dramas, nes B. Sruoga amžinai buvo su teatru susiginčijęs, neidavo į jį, rašydavo kandžius straipsnius apie spektaklius. Tuometinio teatro direktorius V. Žadeikos pavardė jam buvo plūdimosi žodis.

Vieną sykį išėjom iš posėdžio – A. Vaičiulaitis, B. Sruoga ir aš. Užsukom į „Laisvės" restoraną. Užsisakėme didelius bokalus alaus (B. Sruoga buvo didelis alaus mėgėjas, alų gert įprato studijuodamas Bavarijos sostinėje Miunchene). Pamatęs restorane vaikštinėjantį operos solistą Būtėną, pasišaukė ir sako:

– Būtėnai, še tau penkiasdešimt litų. Nueik ir dėk Žadeikai į snukį!

– O aš tau, profesoriau, duodu šimtą litų. Nueik tu ir dėk Žadeikai į snukį, – atšovė tas.

B. Sruoga įniršo, sugriebęs peleninę net norėjo sviesti į Būtėną... Išeidamas sugalvojo atkeršyti: bufete užsakė trisdešimt butelių

alaus, apmokėjo ir prisakė, kad kai ateis Būtėnas, visuomet jam duoti nemokamai alaus...

Toks atsitikimas gana charakteringas B. Sruogai, kuris su ironija mėgo pasišaipyti iš kitų.

Po karo jį buvau sutikęs tik vieną kartą – pirmajame rašytojų suvažiavime. Tada B. Sruogą labai kritikavo K. Preikšas. B. Sruoga buvo baisiai užsigavęs, tačiau pasižadėjo rašyti, dirbti. Per pertrauką jis man sako:

– Ko pats vertas, jeigu tavęs nekritikavo...

Kitą dieną atėjo į suvažiavimą, ketindamas su P. Cvirka pasitarti dėl būsimų kūrinių, bet supykęs sėdėjo ir keikėsi.

B. Sruoga, lageryje iškankintas, buvo labai pavargęs, nebe tas žmogus. Labai daug dirbo, nepaprastai daug rūkė. V. Mykolaitis-Putinas man prasitarė: „B. Sruogos, galima sakyti, jau nebeturime..."

1975, kovo 20
SMM, inv. nr. P 1293

JULIUS BŪTĖNAS

Profesorius, teatralas, poetas

Teatro seminare būdavo skaitomi ir nauji dramos kūriniai. Prisimenu, Sruoga seminare skaitė savo pjesę „Baisioji naktis" ir atidžiai klausėsi dalyvių pastabų. Papasakojo ir apie pjesės tikrovinę medžiagą. Sakė, kad jo vyresnysis brolis Juozas aktyviai dalyvavęs 1905 m. revoliucijoje ir kad rašydamas pasinaudojęs brolio pasakojimais. Minėjo kai kuriuos personažų prototipus (pavyzdžiui, Velbiekos prototipas – Vabalninko vaistininkas Kazimieras Matulis). Apie juodašimčius patsai vaikystės metais daug girdėjęs iš žmonių.

Kai kurie seminaro dalyviai taip pat bandė jėgas dramaturgijoje, skaitė savo kūrinius. Čia pat jie būdavo ir aptariami. Kartą studentas A. Budrys skaitė savo pjesę. Kolegos pastebėjo, kad į pabaigą jis nebeverčia rankraščio puslapių. Pasirodė, kad pabaigos neparašęs ir stengiasi improvizuoti. Autorių „demaskavus", buvo skanaus juoko...

Beje, į teatro seminarą buvo priimami tik su rekomendacijomis. Aptardavo kandidatūras. Ilgai neįsileido moterų. Vienai

V. Sotnikovaitei (rašiusiai baleto recenzijas) padarė išimtį. Taip pat nebuvo įsileidžiami ateitininkai ir tautininkai. Bet paskiau, apie 1937-uosius, pasikeitė seminaro atmosfera: atsirado ir moterų, ir ateitininkų. Net teatro studija susikūrė.

* * *

Sruoga mėgo kompanijas. Artimus ryšius palaikė su profesorium A. Rimka, kuris, būdamas ekonomistas, domėjosi literatūra, buvo parašęs platoką apybraižą apie Rabindranatą Tagorę. Ypač draugavo su V. Krėve. Keistokai jie atrodydavo gatvėje: Sruoga – milžinas, o Krėvė – nykštukas... Atsirado net anekdotas. Eina jiedu Laisvės alėja, ir Krėvė klausia:

– Baly, Baly, koks ten viršuje oras?

– Nieko, gražus. Saulė šviečia.

– O čia lyja... – atsako Krėvė.

Didelis ir mažas – jie ne tik pereidavo Laisvės alėja, bet ir pasėdėdavo kavinėse, dažnai vienas pas kitą lankydavosi.

Sruoga iš tikrųjų turėjo kandų liežuvį. Jeigu jam kas nepatikdavo, rėždavo tiesiai. Turėjo daugybę epitetų apibūdinti žmonėms. Pavyzdžiui, apie A. Vienuolį sakydavo: „Et, aptiekorius..." Matyt, jautrųjį Vienuolį tai pasiekė ir jis vengdavo Sruogos.

– Žinau, žinau, Sruoga prieš mane nusistatęs, – sakydavo Vienuolis.

Kita vertus, Sruoga buvo jautrus, kai jį patį užkliudydavo. Dėl to jo kūriniai buvo mažai recenzuojami – dažnas nenorėdavo jo įskaudinti. Kai nebūdavo recenzijų, Sruoga vėl jaudindavosi: mane ignoruoja...

Poetas T. Tilvytis savo satyrinių eilėraščių cikle „Parnasas parodijose" palietė ir Sruogą. Susitikęs Tilvytį, jis beveik su ašaromis akyse priekaištavęs:

– Sakyk, ką aš tau padariau blogo, kad tu mane taip išjuokei?..

Kartą teko ir man pačiam Sruogos namuose svečiuotis. Susirinko savotiška kompanija: profesoriai P. Brenderis (šveicaras), H. Engertas (vokietis), L. Karsavinas (rusas). Šalia savęs Sruoga pasisodino rašytoją I. Šeinių. Prie stalo buvo kalbama linksmomis temomis: kas prisiminė anekdotus, kas patirtus nuotykius pasakojo.

– Taip, taip... – murmtelėjo Sruoga. – Čia susirinko visa Europa...

Bet daugiausia kliuvo Šeiniui. Jį, savo literatūrinį bičiulį, Sruoga negailestingai žnaibė, kalbėdamas apie „perekulščikus" – perbėgėlius. Mat Šeinius iš liberalų buvo perėjęs į tautininkus. Sruoga svaido visokias frazes, o Šeinius, kaip buvęs diplomatas, tik mirkt mirkt – stengiasi nereaguoti. Man, jauniausiam prie stalo, tiesiog pagailo Šeiniaus – pobūvio šeimininkas taip negailestingai šukavo „Kuprelio" ir „Vasaros vaišių" autorių.

* * *

1939 m. humanitarinių mokslų fakultetas buvo perkeltas į Vilniaus universitetą. Su juo iš Kauno išsikėlė ir Sruoga. Jis aktyviai dalyvavo Vilniaus literatūriniame gyvenime. 1940 m. spalio mėnesį į Vilnių buvo atvykę rusų tarybiniai rašytojai V. Lugovskojus, E. Dolmatovskis ir M. Edelis. 10 d. Raudonosios armijos namuose įvyko svečių ir Raudonosios armijos karių bei jų šeimos narių susitikimo vakaras, kuriame dalyvavo ir B. Sruoga su V. Krėve. Kitą dieną toks vakaras įvyko Vilniaus III vidurinėje mokykloje. Jame irgi dalyvavo tie patys rašytojai.

Gruodžio 1 d. Vilniaus pedagoginiame institute, L. Tolstojaus trisdešimtųjų mirties sukaktuvių minėjime Sruoga skaitė pranešimą apie didžiojo rusų rašytojo gyvenimą ir kūrybą.

1941 m. rudenį buvo numatyta Maskvoje surengti lietuvių meno dekadą. Jai pradėta ruoštis iš anksto. 1940 m. lapkričio mėnesį sudarytas komitetas dekadai rengti. Tarp komiteto narių randame ir Sruogos pavardę.

„Mažojoje lietuviškoje tarybinėje enciklopedijoje" pažymėta, esą Sruoga rašęs lietuvių meno dekadai dramą „Apyaušrio dalia", bet iš 1941.III.20 „Tiesos" informacijos sužinome, jog tada šią dramą pradėjo repetuoti Vilniaus dramos teatras. Tuo pačiu metu operos ir baleto teatrui rašytojas įteikė libretą baletui „Čičinskas".

Moksleivis, 1972, nr. 8, p. 22–23

* * *

Sruoga pažymėtinas ir kaip didelis mokslinio darbo organizatorius. Jam kilo mintis parašyti mėgėjų teatro istoriją. Paskirstė temas, nieko daug neaiškino, paspaudė kiekvienam ranką: „Linkiu mokslininko karjeros!" Toks pasitikėjimas pritrenkia, paveikia.

Sruogos įkvėptas, aš parašiau darbą apie teatrą Vilniuje. Jo konspektas 1934 metais atspausdintas „Naujojoj Romuvoj", o knyga išėjo 1940-aisiais.

Literatūros tyrinėtojai retai kalba apie rašytojų žmonas, kurios turi nemažos reikšmės jų gyvenime. Gerai pažinau Vandą Sruogienę. Tai, kad Sruoga ėmė kurti istorines dramas, yra didžiulis jos nuopelnas. Sruogienė buvo pedagogė, labdarybės draugijų narė, dirbo žurnale „Moteris ir vaikas". Valys Dauga – jų abiejų slapyvardis. Sruogienė yra įkvėpusi ir apysaką „Kas bus..." Kai aš prikibau dėl kai kurių pavardžių, ji paaiškino, jog tai iš jos aplinkos – iš Būgių.

1966, vasario 2
Užrašė A. Samulionis

ANTANAS KRUTULYS

1934 m. Jeruzalėje iš Alseikų pirkau 20 ha ūkį. Sodybą pertvarkiau, užsodinau 5 ha sodą, užveisiau daržus. Viename name patys gyvenome, kitame atidarėm pensioną. Čia vasarodavo kaimo mokytojai, artimieji iš Vilniaus, kartais vienas kitas kultūros veikėjas.

1939–1941 m. dirbau Vilniaus lenkų mergaičių gimnazijoje, kurios direktorė buvo Vanda Sruogienė. Profesoriaus šeima gyveno prie Tauro kalno. Kartą palydėjau direktorę iki namų, ji pakvietė užeiti. Tada susipažinau su Sruoga. Berods 1940 m. vasarai pakviečiau Sruogas pavasaroti. Jie gyveno pensione, antrame aukšte. Sruoga atsidėjęs kūrė „Apyaušrio dalią". Pradėdavo darbą nuo ankstaus ryto – atsikeliu ir jau girdžiu rašomosios mašinėlės kaukšėjimą. Kiek parašęs išeina pasivaikščioti. Pypkę traukia ir mąsto, mąsto... Paskui vėl girdime, kaip rašo. Kartą pranešė galįs paskaityti. Visi susirinkome valgomajame kambaryje prie didelio stalo. Buvo keliolika žmonių – suaugę ir didesni vaikai. Profesorius atėjo pasitempęs. Pradėjo be įžangų, skaitė aiškiai, raiškiai, vardindamas veikėjus. Bet štai į kambarį įsiveržia iš kelionės grįžusi šmaikšti poniutė, pensiono gyventoja. Visi į ją sužiuro. Skaitymas sutriko. Sruoga pasijuto įskaudintas.

Vėliau man jis padavanojo „Apyaušrio dalią" su dedikaciniu įrašu.

Sruoga buvo paprastas, be didybės. Rengėsi kukliai, plaukus nešiojo gana trumpus. Laisvalaikiu eidavo į sodą arba į mišką, kartais padėdavo sode ar darže. Mūsų namuose buvo pianinas, smuikas, bet Sruoga jais visai nesidomėjo. Nė karto negirdėjau dainuojant.

Kartais pasakodavo anekdotus, linksmas istorijas. Štai Vytauto bažnyčioje Tumas skubėdamas tuokia jaunavedžius. Sruoga su mergina buvo liudininkai. Kunigas šaukia: „Greičiau ateikite", ir vos nesutuokia liudininkų. Sykį Sruoga eina Kauno gatve ir pamato vaikiuką, norintį pasiekti durų skambutį. Priėjęs paskambina, o vaikiukas jam sako: „Dabar, dėde, bėkim!"

Užrašė V. Žukas

RAPOLAS MACKONIS

Vincas Mažasis ir Balys Didysis

1939-ųjų rudenį Vilniui pasibaigė dvidešimt metų trukusi naktis. Jam buvo grąžintos sostinės teisės. Pertvarkant universitetą, vis daugiau atsirasdavo studentų ir profesorių. Pirmas profesorius, su kuriuo susipažinau, buvo Balys Sruoga. Ne kur kitur, o populiarioje anuomet Rudnickio kavinėje*, kurioje daugelį metų kasdien susitikdavo įvairių meno šakų atstovai, daugiausia žurnalistai. Sruogos kūrybos beveik nieko nebuvau skaitęs, bet vis dėlto nenuobodžiavome. Sruoga pasakojo Kauno naujienas, aš atsimokėjau pasakodamas apie Vilnių.

Vieną pavakarį į kavinę įsirito neaukšto ūgio žmogysta. Pamatęs mus, iš tolo nusišypsojo ir priėjęs pasisveikino.

– Ar pažįsti šitą žmogelį? – kreipėsi į mane Sruoga.

– Koks aš tau, Baly, žmogelis? – užprotestavo nepažįstamasis.

– Tegu vilnietis pasižiūri į tave ir į mane ir tegu pasako, kuris iš mūsų yra žmogus, kuris žmogelis, – aiškiai šaipėsi Sruoga. – Mes abu esame kaip Patas ir Patašonas.

– Vadinasi, tu nori būti Patas, o mane laikai Patašonu?

– Tu pasakei, – vėl puse burnos šyptelėjo Sruoga.

* Vėliau „Literatų svetainė", bet su literatais nieko bendro neturi. – *Aut. past.*

– Kalbi Evangelijos žodžiais, – prikišo nepažįstamasis.

– Ir tu, Krėve, ir aš, abu esame bedieviai ir, jokios nuodėmės nebijodami, galime kalbėti Evangelijos žodžiais.

Tik dabar man paaiškėjo, kad nepažįstamasis yra Krėvė, apie kurį prieš dvidešimt metų man pasakojo merkinietis.

– Šitokadis, kaip pas jus Vilniuje geriama kava? – paklausė Krėvė. – Girdėjau, čia madinga „pulčarna" (pusė juodos). Pas Konradą mes gėrėme iš puodelių.

– Kaune gėrėm iš puodelių, Vilniuje gersim iš stiklinių, – įterpė Sruoga. – Aš jau pripratau. Nesipurtyk ir tu. Gal mažiau bliuznysi.

– Nuraus tau Balčikonis čiupryną, – pastebėjo Krėvė. – Kalbėk kaip pridera.

– Kaip?

– Ne bliuznyti, o blevyzgoti, – pataisė Krėvė. – Be to, dar nežinia, katras mūsų daugiau blevyzgoja.

– Paklauskime vilnietį, – nutraukė Sruoga. – Tegul jis išsprendžia.

– Ką jūs, ponai profesoriai! – gyniausi. – Aš joks arbitras.

– Byla ilgai neužtruks, – šaipėsi Sruoga. – Pavyzdžiui, kas iš mūsų surinko ir išleido visos Lietuvos bernų blevyzgas? Sruoga ar Krėvė? Ką per pamokslus kunigai keikė? Sruogą ar Krėvę? Sruogos knygų nuo vaikų niekas neslepia, o Krėvės „Patarles" devyniomis spynomis rakina. Gal sakysi, ne?

– Su jūsų, ponas profesoriau, „Patarlėmis" ir pas mus buvo juoko, – įsikišau į nekaltą Sruogos šaipymąsi.

– Šitokadis, įdomu, – pagyvėjo Krėvė. – Apie tai nieko negirdėjau. Prašau papasakoti.

– Prieš porą metų, – pradėjau, – mūsų gimnazijos direktorius nupirko „Patarles" mokinių knygynui.

– Be kapeliono žinios? – nutraukė Sruoga.

– Baly, netrukdyk, – ramino Krėvė. – Tegu, šitokadis, žmogus papasakoja. Įdomu.

– Mūsų direktorius buvo įsitikinęs, kad knygose surinkta nekalta tautosakos medžiaga. Atsinešęs į mokytojų kambarį knygas, pasisakė nupirkęs mokinių knygynui naujus Krėvės raštus. Pirmoji susidomėjo matematikos mokytoja Marija Čenytė. Mat ji kaip ir aš yra dzūkė. Atsivertusi knygą pradėjo skaityti. Po poros minučių sušuko: „O Jėzus! Kas gi čia?!"

Prišoko direktorius Šikšnys.

– Ponas direktoriau! Kažkas baisaus!

Direktorius įkibo skaityti.

– Ką? – akis įbedusi, klausia Čenytė.

– Teisingai, panele Čenyte, – užvoždamas knygą, pareiškė direktorius. – Tokia lektūra ne mokiniams.

– Ir kuo visa tai baigėsi? – paklausė Sruoga.

– Visus tomus direktorius paėmė savo žinion ir netgi mokytojams nedavė skaityti, – atsakiau.

Krėvė pradėjo kvatotis, o Sruoga vėl sako:

– Klausimas aiškus. Blevyzgų pirmenybė priklauso tau. Jei nori gauti nuodėmių atleidimą, užsakyk dar po vieną „pulčarnos". Kitaip degsi juodesnėje dervoje negu kava. Taip, Krėve, taip. Pragaro neišvengsi.

– Jei kitaip, šitokadis, išsipirkti negalima, pamėginsime išgerti dar po „pulčarną". O gal po čielą čarną?

– Nebūk pasiutęs! – atsakė Sruoga. – Čiagi poniškas pasaulis. Pamatę geriančius iš pilnų stiklinių, pirštais rodys. Tu kaip sau nori, o aš kaip pusbajoris negaliu kompromituotis.

– Iš tavęs, Baly, bajoras, kaip, šitokadis, iš ... kulka, – atsikirto Krėvė.

* * *

Nuo to laiko dažnai susitikdavome Rudnickio kavinėje. Atėjus Sruogai, be špilkavimosi neapsieidavo. Kartą Sruoga prisiminė polemiką su Jablonskiu ir Balčikoniu dėl žodžių „blusininkas" ir „blusinėtojas".

– Vis dėlto prisipažink, Krėve, – kibo Sruoga, – kad tada Balčikonis paguldė tave ant menčių. Todėl aš vis dar abejoju, ar tu moki lietuviškai.

– O tu, Baly, – atsikirto Krėvė, – supranti, kaip aš kalbu?

– Suprasti tai aš suprantu, bet va Jablonskis nesuprato, o Balčikonis ir dabar vargiai tesupranta.

– Tokio konflikto negirdėjau, – įsikišau į abiejų bičiulių diskusiją.

– Oi, redaktoriau, redaktoriau! – mostelėjo ranka Sruoga. – Pasirodo, Kauno Parnaso dievų ginčai jums nežinomi. Jų būta daug ir įdomių, – būtų galima prirašyti didžiulius metraščius. Pavyzdžiui, kad ir apie tai, kaip Jablonskis mušė Krėvę. Girdėjote, o gal ir skaitėte jo „Skirgailą"?

– Skaičiau, kaip neskaitysi.

– Taigi, – kalbėjo Sruoga, – mūsų Krėvė parašė „Skirgailą".

Palauk, kada tai buvo? Aha! Gana senokai, bene prieš trylika metų. Dar Jablonskis buvo gyvas. Jis tad ir suėmė Krėvę į nagą, nelyginant vanagas vištą. Taršė pasigardžiuodamas. Krėvė, žinoma, neliko skolingas. Jablonskis jį vėl į nagą, vėl taršo. Žodžiu, negirdėta neregėta blusininko ir neblusininko žūtbūtinė dvikova, kurią tuo metu sekėme kvapą sulaikę. Laimė, apsiėjo be lavonų. Po kurio meto, solidarizuodamasis su Krėve, ir aš neiškenčiau. Švento Vito šokis prasidėjo, velnias jį griebtų, nuo ožkabarzdžio Kiršos, kuris pasišovė išversti Kraševskio „Vitolio raudą". Žinoma, išvertė! Kaip išvertė – biesas su juo, bet sukėlė tokias peštynes, kad gaurai lakstė. Jablonskis drauge su Balčikoniu, kuriems talkininkavo lietuviškos liežuvėdaros mokovas Dabušis, puolė mus, rašytojus. Mes iš peties kirtomės su jais. Tai buvo tikras kaunietiškas žemės drebėjimas.

– Ir kas laimėjo? – paklausiau.

– Klausimas iki šiol neišspręstas ir abejoju, ar kada nors susigiedosime.

– Kodėl?

– Velniai žino. Sunku pasakyti, – karščiavosi Sruoga. – Vaizduokitės, redaktoriau, tokį *qui pro quo*. Dar anksčiau minėtas mokovas Dabušis čiupo Vaižganto „Pragiedrulius" ir beblusinėdamas prirašė aštuonis puslapius kalbos klaidų. Perskaitęs tą, Dieve, atleisk sunkią nuodėmę, recenziją, Būga Dabušį surietė į ožio ragą, savo ruožtu surašęs penkis puslapius Dabušio klaidų. Kur tamsta matei pasaulyje tokią kakofoniją? Statau „pulčarną", jei nurodysite. O pas mus, Lietuvoje, visa tai galima, netgi būtina, natūralu. Nuo ryto iki vakaro vieni kitus mokome, barame, ginčijamės, pjaunamės kaip katės maiše, o savo kalbos nemokame. Kol buvo gyvas, mus pjovė Jablonskis. Paskaitykite jo recenzijas ir pamatysite, kas iš mūsų liko neapibartas. Tokio laimingo rašytojo Lietuvoje ir su žvake nerasi. Vieni be laiko pražilom, kiti nuplikom, o štai iš Krėvės tik pusė žmogaus liko. Mat jam daugiausia kliuvo, ypač nuo Balčikonio, kurio jis ir šiandien bijo kaip ugnies. Su vienu Balčikoniu mes dar susidorotumėm, bet su visų kalbininkų ruja sunkiau. Ir kas mūsų raštų neblusinėja, kas po juos nesiknaisioja? – širdo Sruoga. – Ne tik Būga, Jablonskis, Balčikonis, bet kibo Vireliūnas, Talmantas, Dabušis. Kas pagaliau juos suskaičiuos. *Сколько их, куда их гонят*... Na gerai, tegul va Krėvė, aš, kitas nemokam kalbos, darom klaidų... Nesiginu. Tik, po velnių, klausiu – ką yra padarę kalbininkai? Per dvidešimt metų, išskyrus Jablonskio gra-

matiką ir jo straipsnius, nieko daugiau neturime. Kur istorinė lietuvių kalbos gramatika, kur akcentologija, kur lietuvių kalbos ir literatūros istorija ir pagaliau seniai žadamas žodynas? Negi mes, rašytojai, imsimės šio darbo? Tai kalbininkų pareiga. Skyrium paėmus, jie daug yra tyrinėję mūsų kalbą, gal šį tą ir parašė, bet prašau nurodyti bent vieną veikalą, kuriame sistemingai būtų išdėstyti pagrindiniai kalbos dalykai? Apie tai nepagalvojo nė vienas kalbininkas, kurių nuolat daugėja. Ir kuo jų bus daugiau, tuo mes mažiau mokėsime taisyklingai rašyti, nes pats velnias pasilaužytų kojas ir neprieitų galutinės išvados. Lietuvoje kaip pas šunį blusų priviso begalės teologų ir visokio plauko misionierių, o bedievių nors vežimu vežk, dargi kartimi prispaudęs. Herbačiauskas, kad jis ilgai būtų gyvas ir sveikas, pasakė: „Sumokslinta teologija yra bedievybė". Aš pasakyčiau: „Sumokslinta lietuvių kalba yra jos nemokėjimas". Moko mus, kaip ir ką rašyti, ir tikrieji kalbininkai, ir visokio plauko savamoksliai. Nespėja knyga pasirodyti, kaip iš visų pusių pasipila kalbininkai.

Graikams literatūrinę kalbą sukūrė Homeras, italams Dantė, prancūzams Molière'as, anglams Shakespeare'as, vokiečiams Lutheris ir Goethė, rusams Puškinas, lenkams Mickevičius... Klausiu, po šimts velnių, kur buvo kalbininkai? Užsakau dar po „pulčarną", jei juos nurodysite! Tuo tarpu pas mus viskas viršum kojom. Pasiusti galima. Tuzinas kalbininkų iki šiol žodyno nesukrapšto. Ką gi! Neturi laiko. Blusinėja leidžiamas knygas ir, kas kaip išmano, kam kaip rodosi, mokina rašyti. Ne, gerbiamieji! Jei mes, rašytojai, nesukursime literatūrinės kalbos, tai kalbininkai juo labiau to nepadarys. Tiesiog nachališkai kiša nosį ne į savo reikalus. Visame kultūringame pasaulyje knygas recenzuoja, visapusiškai veikalą išnagrinėja kritikai. Tai jų pareiga, taip sakant, duonos kąsnis. Pas mus, Lietuvoje, kitaip. Kritikų kaip ir nėra, užtatai kalbininkų pilni pakampiai. Čia jam ne tą linksnį pavartojai, čia turi būti ne taškas, bet kabliataškis, čia vėl ne vietoj skiriamieji ženklai. Tikėkit, nuo tokios kritikos gali vidurius paleisti.

– Ko tu, Baly, rūstauji? – neiškentė Krėvė.

– Aš nerūstauju, bet siuntu. Muštis noriu.

– Nebijai pats gauti? – paklausė ironiškai Krėvė.

– Mano mielas, – atsikirto Sruoga. – Už Balčikonį ir kitus esu didesnis ir stipresnis. Taigi ko man bijotis? Be to, kaip sakiau, esu pusbajoris. O bajorai moka ginti savo garbę. Atsimeni, kaip vienam

redaktoriui* stuktelėjau kumščiu į pakaušį? Ką gi! Jei tasai plunksnagraužis nesupranta žmogiškos kalbos, tenka stuktelėti. Tu, žinoma, kaip dzūkas, tam dalykui per švelnus.

– Vis dėlto, – įsikišau, – ponai profesoriai, aš ne visai suprantu, kodėl Balčikonis ir jo kolegos kalbininkai kimba prie rašytojų? Tai juk kritikų pareiga.

– Dar „pulčarną", – pamojo ranka Sruoga. – Klausiate, kodėl? Balčikonis yra įsitikinęs, kad kaimo piemuo geriau moka lietuviškai negu rašytojai. Kai kalba piemuo, rankas sudėjęs Balčikonis pamaldžiai klausosi. Kai rašytojai ką nors išleidžia, sausos siūlės nepalieka. Toks yra Balčikonis, duok jam, Dieve, ilgai gyventi. Apie šį kalbininką papasakosiu įdomų anekdotą, o gal iš tiesų taip buvo, nežinau. Balčikoniui pasirodė, kad, perkant prekę, reikia klausti ne „Kiek kaštuoja", bet „Ką moka". Tikėdamas tik liaudies kalba, Balčikonis nuėjo į turgų patikrinti. Žiūri, boba laiko rankoje gaidį. Balčikonis ir klausia:

– Ką šis gaidys moka?

– Jis, pon, daug ką moka, – paaiškino moterėlė.

– Ką jis moka? – nudžiugo Balčikonis.

– Jis, pon, moka anksti rytą pagiedoti, mėšlyne pasikapstyti, moka jis ir vištėles paniurkdyti.

Niekuomet neturėjęs su moteriška jokių reikalų, Balčikonis paraudo lyg keptas vėžys ir daugiau neklausinėjo.

– Nejaugi jis iki šiol dar nevedęs? – paklausiau.

Abu pašnekovai nusikvatojo:

– Nevedęs, – po valandėlės vėl prašneko Krėvė, – nors jau pagyvenęs. Kodėl jis liko užkietėjęs senbernis, tegul Balys papasakoja.

– Kodėl aš, o ne tu?

– Šitokadis, tu geriau moki baic ir, be to, Balčikonis ant tavęs ne tep širsta, kaip ant manęs.

– Balčikonis buvo ir tebėra vyras iš stuomens ir liemens ir nuo mergų nesišalina. Tik, šėtonas, labai jau skūpus ir dėl kiekvieno išleidžiamo cento – apie litą aš jau nekalbu – dreba labiau, negu tu kadaise drebėjai prieš kunigų seminarijos rektorių.

– Dzūkai pasakytų ne „kadaise", o „kadusei", – įterpė Krėvė.

– Jei pasakoju, nekišk savo dzūkiško dvilekio, – juokais sureagavo Sruoga.

– Šitokadis, gerai, tyliu. Poryk toliau.

* „Lietuvos žinių" redaktoriui Jonui Kardeliui. – *Aut. past.*

– Taigi skūpus. O žmonos, kaip žinote, Dieve duok joms ilgą gyvenimą, kaštuoja. Apie tai gerai žinome mes, vedę, ne mažiau nusivokia ir Balčikonis, tiksliai apskaičiavęs, kiek jam atseitų antroji pusė. Be to, kaip pats man pasakojo, iki šiol dar nesutikęs moters, kuri atskirtų bitę nuo musės. O bitės Balčikonio gyvenime alfa ir omega, viskas.

– Kodėl būtent bitės? – paklausiau.

– Nežinojai, nors esi ir redaktorius, kad Balčikonis Lietuvoje labiau yra žinomas kaip bitininkas negu kaip filologas. Tai antras kunigas Ambraziejus, tik, būdamas pavydus, savo žiniomis iš bitininkystės su niekuo nesidalija.

– Papasakok dar apie jo pavardę, – pasiūlė Krėvė.

– Aha! Gerai sakai, – pralinksmėjo Sruoga. – Kažkada Balčikonis iš mūsų alfabeto norėjo išguiti raidę „č", siūlydamas rašyti „tš". Kuo rėmėsi – biesas jį žino. Sužinoję, kad kitą paskaitą vėl kalbės apie lietuvių kalbos alfabeto netobulumus, studentai ant lentos stambiomis raidėmis parašė Balčikonio pavardę pagal jo siūlomą projektą.

– Kaip? – susidomėjau.

– Studentai parašė „Balt-šikonis".

– Ir kuo viskas baigėsi?

– Tuo, kad mūsų alfabetą Balčikonis paliko ramybėje.

– Ir mes juos palikime ramybėje, – pasiūlė Krėvė.

– Negaliu. Mane velniai griebia, – nenusileido Sruoga.

– Ką tu, Baly, – atsiliepė Krėvė. – Pasiginčijome, pasibarėme, ir tiek. Kas buvo – praėjo. Jie mus pataršė, mes juos. Pasikeitėme nuomonėmis, nors gal ir ne visai džentelmeniškai, ir gyvenimas nuėjo savo keliu. Aš, šitokadis, netgi manau, kad ir naudos būta.

– Šiuosyk gana, – užbaigė Sruoga. – Pasakiau, kas ant širdies guli, bet savo nuomonės nekeičiu. Tuzinas balčikonių ir dabušių manęs neįtikins ir lietuvių kalbos iš jų nesimokysiu. Taip, Krėve, nesimokysiu. Dabar guodžiuosi tik tuo, kad gyvenu ir dirbu Vilniuje. Manau, kad čia barniams ne vieta.

– Teisingai, ponas profesoriau, – pritariau. – Vilnius yra meilės ir meno miestas.

Pastebėjau, kad Krėvė nemokėjo ironizuoti arba, kaip Sruoga sakydavo, „šidytis". O Sruoga buvo klasiškas ironijos ir sarkazmo meisteris. Nežiūrint į tai, abu šie didieji mūsų rašytojai, kiek aš juos matydavau, buvo nuoširdūs bičiuliai.

Kartą Sruogai papasakojau, kad Vilniaus universiteto studentai Krėvę vadina „lakštingala".

– Negirdėjau, – nustebo Sruoga. – Kodėl būtent lakštingala, o ne žvirbliu ar kuosa?

– Studentai pasakoja, kad katedroje Krėvė niekuomet nesėda. Dėsto stovėdamas. Anot vienos studentės, už katedros matyti tik jo galva ir girdėti čiulbantis balsas. Užtatai Krėvę ir praminė „lakštingala".

– Teisybė, – sutiko Sruoga. – Mažaūgiai vyrai kalba pusiau moterišku balsu. O mūsų Krėvei Dievas pagailėjo ūgio. Užtat gausia sauja pabėrė gabumų. Tu nežiūrėk, kad aš šaipausi ir per dantį traukiu. Krėvė yra didelis rašytojas. Dieve duok sveikatą, o jei jau miręs, amžiną dangaus karalystę tam, kaip jis ten vadinosi, kunigų seminarijos rektoriui, kuris mūsų Krėvę išvijo. Kaip klebonas, Krėvė mūsų literatūrai būtų dingęs arba būtumėm turėję naudos tiek, kiek iš ožio pieno. Dabar kas kita. Tik bėda, kad mažas.

– O žmona? – paklausiau.

– Lygi su manimi, – šyptelėjo Sruoga. – Tikras žardas. Kada nors pamatysi. Už rankos užsikabinęs, Krėvė atrodo kaip sūnus su motina. Neišduok paslapties – papasakosiu anekdotą. Kartą Krėvė susapnavo, kad jis užaugo ir yra lygus su žmona. Apsidžiaugęs nubudo ir pradėjo šaukti: „Užaugau, užaugau". Nusigandusi žmona uždegė šviesą ir mato, kad vyras guli skersai lovos, kojomis į sieną įsispyręs. „Vinculi, – nuramino žmona, – neužaugai. Pažiūrėk, kaip tu guli". Ar taip iš tikrųjų buvo, nežinau, – užbaigė Sruoga, – bet anekdotą papasakojau. Jis nepiktas, bet Krėvė nemėgsta. Pliki nemėgsta kalbų apie plikumą, mažaūgiai nori būti dideli.

– Nieko nepadarysi, profesoriau, – įterpiau savo nuomonę. – Mes, pliki, niekuomet nebūsime gauruoti, o mažaūgiai neužaugs.

Mums besikalbant, atsirado Krėvė.

– Pripratai prie „pulčarnos"? – paklausė Sruoga.

– Pa nedaugi priprantu, – atsakė Krėvė.

– Negaila, profesoriau, Kauno? – paklausiau.

– Kas jį žino? Nepasiilgstu. Be to, Vilnius man pažįstamas. Čia kadaise mokiausi. Kuniguosna ajau.

– Bei neišajai! – mėgindamas pamėgdžioti Krėvės dzūkizmą, dūrė Sruoga.

– Nesistenk, Baly, – gynėsi Krėvė. – Dzūkuoti tu nemoki. Štai mes su redaktoriumi galime padzūkuoti, lietuviškai paklegėc.

– Siakas, ponas profesoriau, – pritariau.

– Gal abu iš vienos parapijos? – paklausė Sruoga.

– Ne, – nutęsė Krėvė. – Aš iš pačios Dzūkijos centro, o redaktorius iš ten, kur jau gudai maišosi.

– Ot žiūriu į jus abu, – neiškentė nepasišaipęs Sruoga, – ir galvoju. Bene visi dzūkai yra tokie maži kaip, na, kaip čia pasakius ir jūsų dzūkiško unoro neužgavus?

– Kubizdeliai, – papildė Krėvė. – Ar ne taip?

– Taip, Krėve, taip, – atsakė patenkintas Sruoga ir, pakvietęs padavėją, užsakė:

– Prašau tris „pulčarnas".

– Tris? – nustebo padavėjas.

– Taip, pone, tris, – patvirtino Sruoga. – Tamsta matai, kad mes trise. Jie, nors ir maži, bet kavą mėgsta. Geria lygiomis su manimi, dideliu. Kaip smakai. Taigi prašau tris.

Prasidėjus dideliems šalčiams, Krėvė į Rudnickio kavinę ateidavo rečiau. Užtat Sruogą visada galėjai rasti. Tik kai nebūdavo Krėvės, Sruoga atrodė be ūpo. Matyt, neturėjo iš ko pasišaipyti, per dantį patraukti, o tai būsimasis nelaimės draugas itin mėgo.

1941 metų pradžioje pastebėjau Sruogą kažko susirūpinusį. Iš eilės gėrė kelintą puodelį kavos, nenorom atsakinėjo į klausimus, patsai beveik neprasitardamas. Po kurio laiko nelauktai pareiškė:

– Su kuo gi mes, po velnių, pasirodysime?

– Kur? – paklausiau.

– Kur? Maskvoje, dekadoje.

Apie dekadą spaudoje nieko nebuvo rašoma, ėjo tik gandai, esą kilo sumanymas suruošti Maskvoje lietuvių meno dekadą.

– Spaudoje apie tai tylima.

– Žinau, kad tylima, – kiek šiurkštokai atkirto Sruoga, – bet tatai nereiškia, kad negalima galvoti, kalbėti ir drauge ruoštis. Reikia išsijudinti. Ir juo anksčiau susirūpinsime, juo daugiau turėsime laiko tinkamai pasirodyti, kad nereikėtų raudonuoti ir svilinti akių. Žinai ką, – užbaigė Sruoga, gesindamas peleninėje cigaretę, – po poros dienų užsuk pas mane. Pasikalbėsime, ko gero pasiginčysim, o gal ir susibarsime. Muštis, žinoma, nesimušim. Tiek to. Pažiūrėsime. Aišku?

Kai paskirtą dieną užėjau pas Sruogą, radau keliolika asmenų, daugiausia rašytojų, susirinkusių pasitarti dėl ruošiamos lietuvių meno dekados Maskvoje. Buvo ir Krėvė. Pasitarimo metu nesilaikyta jokios dienotvarkės. Susirinkusieji dalijosi nuomonėmis, kėlė

įvairius sumanymus, tačiau, kiek menu, prie bendros išvados neprieėjome. Viena, šitokia meno impreza mums buvo žinoma tik iš spaudos, antra – iš karto negalėjom sudaryti jokio tikslesnio plano. Pasitarimo metu į visus pasiūlymus jautriai atsiliepdavo Sruoga. Pirmą kartą pamačiau ne Sruogą žmogų, o Sruogą menininką, kuriam visa, kas lietė meną, buvo šventenybė. Gindamas meną, Sruoga nepripažino jokių kompromisų. Ypač buvo jautrus dėl teatro meno, kuriam paskyrė visą gyvenimą, visą iš tikrųjų didelį savo talentą.

Vienas rimčiausių ir drauge gražiausių Sruogos rašinių apie teatrą yra jo straipsnis „Mūsų teatro raida", įdėtas į kolektyvinį leidinį „Lietuva 1918–1938". Tame straipsnyje autorius sruogiškai apibūdino Lietuvos teatro dvidešimtmetę raidą, duodamas skaitytojui pilnutėlį šios meno srities vaizdą. Straipsnis palyginti nedidelis, o iš tikrųjų daug vertingesnis negu didžiulės istorinės monografijos. Kodėl? Todėl, kad apie tai rašė asmuo, kūnu ir siela atsidavęs teatrui, raudojęs dėl kiekvieno nepasisekimo ir džiaugęsis kaip mažas vaikas, ką nors laimėjus.

Sruoga gerai žinojo, kad mūsų dramaturgija ne dievažin kokie šedevrai ir kad ji negausi. Todėl, kalbėdamas apie vieno ar kito autoriaus draminį veikalą, pirmiausia stengėsi, kaip pats sakydavo, neužmiršti žmogaus, bet visomis išgalėmis jam padėti.

Vėliau, vokiečių okupacijos metu, Vilniaus teatre buvo statoma P. Vaičiūno „Tėviškės pastogėj". Ta proga teatro kritikas L. Kalvelis parašė išsamią recenziją, smulkiai išnagrinėjo veikalą. Straipsnis užėmė aštuonias ilgas skiltis. Kažkokio instinkto vedamas, ilgai abejojau: dėti ar nedėti. Viena vertus, gaila praleisti įdomų straipsnį, kita vertus, privengiau audros.

Pagaliau ryžausi: tegul nusprendžia Sruoga.

Ilgai nelaukdamas paskambinau į jo butą ir ant stalo paklojau tas skiltis.

– Kas čia? – paklausė žvilgtelėjęs į atspaudus.

– Liepiau surinkti ir nusigandau. Straipsnio likimas tamstos, mielas profesoriau, rankose. Kaip liepsi, taip padarysiu.

– Redaktorius tu, o ne aš, – atkirto Sruoga.

– Tatai nieko nereiškia. Aš valandėlę palauksiu, kol, profesoriau, tarsite savo žodį.

Aš įkritau į gilų, minkštą fotelį, o Sruoga kibo į straipsnį, kurį skaitė neatsikvėpdamas. Išrūkiau vieną po kitos keletą cigarečių, o Sruoga nė krust. Pagaliau uždengė atspaudus, užsirūkė ir pradėjo:

– Gerai, kad atėjai, labai gerai. Duok, Dieve, tau sveikatos ir ilgą gyvenimą, – išgirdau visiems žinomą Sruogos sarkazmą. O tai, – nutraukė, ir valandėlę pagalvojęs, tęsė, – maža tetrūko, kad būtum pasidaręs galvažudys, didesnis negu Krėvės. Jo galvažudys užmušė kiaulę, o tu būtum užmušęs žmogų.

Į profesorių žiūrėjau tiesiog apstulbęs, vis dar nesuvokdamas, ką jis nori pasakyti.

– Kalbėsiu atvirai, – vėl pradėjo giliai įtraukęs dūmą. – Recenzija labai gera, tai beveik studija. Susitikęs autorių būtinai pasveikinsiu. Šitokie teatro recenzentai mums seniai reikalingi. Tik štai kas. Straipsnio negalima dėti. Jokiu būdu. Ką? Neaišku? Aš taip ir maniau. Klausyk, nuodėmingas redaktoriau! Vaičiūną aš pažįstu seniai. Mūsų teatro istorijoje šis žmogus paminklą sau pasistatė. Apie tai ir tamsta, ir aš gerai žinome. Tačiau tamsta nežinai to, kas man, teatro mėgėjui (kalbėdamas apie save, Sruoga visada buvo kuklus), seniai yra aišku. Būtent jokiomis, nors ir nuodugniausiomis studijomis Vaičiūno mes nepakeisime. Mūsų teatrui jis liks tas, kas buvo. Pasakysiu daugiau: be Vaičiūno mes neįsivaizduojame lietuviškojo repertuaro. Kalvelio sąžiningai išblusinėtas Vaičiūnas mums reikalingas kaip oras. Dabar tamstai aišku? Taigi recenziją atidėkit istorijai, o Vaičiūną palikite ramybėje. O tai, velnias griebtų, sumanėte žmogų užmušti. Negalima. Kunigas neduos išrišimo.

– Nesutinku, profesoriau.

– Ką gi siūlai, nuodėmingas redaktoriau?

– Pasigendu nuolatinės teatro kritikos.

– Dėl to, kaip matai, aš ir pražilau. Kalbant rimtai, tu teisus. Teatro kritikų mes iki šiol neturime. Mūsų kultūros gyvenime tai ne vien trūkumas, bet nelaimė. Mūsuose yra taip: pastačius naują veikalą, apie jį tylima lyg burnon vandens prisipylus, arba nei iš šio, nei iš to įkimbama blusinėtis, rašyti traktatus. Vadinasi, mes arba – arba, o į auksinį vidurį negalime patekti. Tiesa, profesionalūs teatro kritikai yra retenybė, bet tatai mūsų nepateisina, kad iki šiol nesugebame trumpai ir glaustai supažindinti visuomenės su statomais veikalais.

Atsisveikinant Sruoga dar kartą įspėjo:

– Nepasidaryk galvažudžiu, nes Krėvė, ko gero, sugalvos ir parašys apsakymą apie naują galvažudį.

Vėliau, susitikdami kavinėje prie „erzackavos" puodelio, ne kartą kalbėjome minėtu klausimu, dėl kurio Sruoga nenusileido nė per nago juodumą, nes teatras jam buvo meno šventenybė.

Su Krėve rečiau susitikdavau, nes jis daugiau gyveno Kaune, o aš iš Vilniaus nejudėjau. Vokiečių okupacijos metu vis dar nepamiršdavom kavinės. Tik retkarčiais susitikdavome ne Rudnickio, bet „Baltojo Štralio" kavinėje. Šia proga tenka priminti, kad Vilniuje anais laikais buvo trys „Štraliai": „Raudonasis", „Žaliasis" ir „Baltasis". Kiekviena kavinė turėjo savo specifinę klientūrą. Didžiausias buvo „Raudonasis Štralis" (Lenino* ir Totorių gatvių kampinis namas**). Šioje kavinėje rinkosi pati elegantiškiausia Vilniaus publika. Be to, čia veikė „Žurnalistų birža" (*giełda dziennikarska*), į kurią tam tikru laiku dalintis žiniomis sugriūdavo visų laikraščių reporteriai.

„Žaliasis Štralis" (vėliau centrinis gastronomas) turėjo kitą pobūdį. Čia rinkdavosi įvairūs pirkliai aptarti biznio reikalus. „Baltasis Štralis" (Didžiojoje g.) turėjo nedideles patalpas su vos pastebimu įėjimu, priešais (keistų esama sutapimų) dabartinę Balio Sruogos gatvę. Anais laikais ta kavinė garsėjo skaniais pyragaičiais. Salė buvo padalinta į dvi dalis. Abiejose salėse visada buvo ramu, nes čia retai kada užklysdavo bohemos vaikai. Čia galėjai rasti įvairią publiką, ypač netrūko įsimylėjusių porų, galinčių ramiai paburkuoti. Savo metu tą kavinę vadino „kunigiškuoju Štraliu", nes į ją mėgdavo užeiti atvykę iš provincijos kunigai.

Vokiečių okupacijos metu retkarčiais ir užklysdavom į šios kavinės antrąją salę. Žinoma, skanių pyragaičių nei juo labiau tikros kavos už jokius pinigus negaudavome. Vaišindavo, anot Sruogos, bizalu, kurio užgėrus burnoje kelias valandas jusdavai kažkokį kartumą. Sruoga kaip Sruoga. Be papiroso ir kavos negalėjo gyventi. Gerdavo ir spjaudydavo, spjaudydavo ir gerdavo ir gerdamas keikdavosi.

– Žinot ką? – atsiliepė, išgėręs keletą stiklinių bizalo. – Man nieżti delnas kam nors ciferblatą išlyginti.

– Kas čia, Baly, do kalbos? – paklausė Krėvė.

– Visų pirma ne „do", o „per". Kada aš tave, Krėve, išmokysiu lietuviškai? – ironizuodamas atsakė Sruoga. – Bet dabar man ne tai rūpi.

– Tu, Baly, dėl kavos erziniesi, – mėgino atsikirsti Krėvė. – Šitokadis, ir man ji nepatinka. Atrodo, geriu ne kavą, o kipšas žino ką.

* Dabar Gedimino prospektas.

** Iki 1937–1938 metų „Raudonojo Štralio" vasaros kavinė turėjo užėmusi visą plotą iki Liudo Giros [Vilniaus] gatvės. Tais metais pastačius Žemės ūkio banko namus (vėliau Komjaunimo CK buveinė) ir Taupomosios kasos namus (Partijos istorijos institutas), liko tik maža buvusios kavinės dalis. – *Aut. past.*

– Ne, Krėve! – užginčijo Sruoga. – Tikra kava, žinoma, yra nektaras. Bet trauk ją perkūnas! Jei nėra, iš žemės neiškasi.

– Reikėjo, Baly, pasakyti, – įsikišo Krėvė, – trenk ją Perkūnas Radvilas.

– Perkūnas Radvilas – tai ne tavo skerdžius Lapinas, – neliko skolingas Sruoga. – Bet ir ne tai svarbu. Daug svarbiau, kas bus su mumis, su Lietuva? Visa, kas dabar darosi, dvokia kapinėmis. Žmogus daraisi šmėkla, kažkoks meno impotentas. Ką paimu į rankas, viskas krinta. Ant mūzos sparnų ir plunksnų nebeliko.

– Ko tu, Baly, nori? – ramino Krėvė. – Ginklams žvangant, mūzos tyli.

– Ne, mielas Krėve. Jų visai nėra, o jeigu ir liko, joms užkimštos ausys, užčiaupta burna, jos sutryptos, suniekintos. O be mūzų aš neturiu kuo kvėpuoti.

Sėdime visi trys galvas panarinę ir kurį metą tylime.

– Gal tu ką naujo žinai? – po valandėlės kreipiasi į mane Sruoga. – Jei nežinai, bent sumeluok, vis bus lengviau.

– Vokiečiai atrodo susinervinę, pikti, – kalbu, kad tik ką nors pasakyčiau.

– Prieš dvėsdamos visos musės pasidaro piktos, įkyrios, kandžiojasi, – lieja savo tulžį Sruoga.

– Žinote, šitokadis, – Krėvė mėgina taisyti nuotaiką, – kad dar ne viskas pralošta ir amžinai taip nebus.

Sruoga tyliai suka nežinia kelintą iš eilės papirosą, dar užsako bizalo ir gavęs vienu mauku išgeria. Žiūriu į lietuviško žodžio meistrus, permetu žvilgsniu netolimais sėdinčius piliečius, kurie, matyt, aptaria biznio reikalus, ir pasidaro kažko nejauku ir drauge skaudu. Čia žmonės kankinasi, negalėdami atiduoti tautai to, ką savyje turi, ten vėl kombinuoja, kur ir kaip ką nors apgauti.

Po valandėlės keliamės ir išeiname į ne mažiau liūdnai atrodančią gatvę, kuria į abi puses slenka sutrikę praeiviai. Į beveidžių žmonių srautą įsimaišome ir mes, taip pat sutrikę, lyg būtumėme dirsių prisivalgę.

Buvo tai bene paskutinis susitikimas su Krėve. Netrukus su Sruoga patekom į kruvinas gestapo rankas. Tą naktį, kai gestapininkai Vilniuje rinko lietuvius inteligentus, Krėvės nebuvo namie, ir jis išvengė to, kas ištiko mus.

Vilnius, 1964
LLTIR, f. 53, b. 349

KAZYS BORUTA

Pypkių mainai

Jaunystėje nerimstantis, ieškantis Sruogos žodis turėjo poveikio mūsų kartai. Gaudėm jo eilėraščius ir straipsnius. Kai išėjo jo „Dievų takais", nesulaukdamas, kada pasirodys knygyne, važiavau per naktį karieta iš Marijampolės (tada dar nebuvo geležinkelio) į Kauną, kad greičiau knygą pamatyčiau. O paskui, kai jau buvau studentas, Sruoga atėjo skaityti pirmos paskaitos. Tada pirmą kartą jį pamačiau.

Truputį nusivylėme. Laukėm, kad jis pranašiškai skelbs savo kūrybinį credo. O jis paskaitė mums apie rusų liaudies epą, o paskui dėstė rusų literatūros istoriją. Skaitė skubėdamas, po nosimi murmėdamas, vengdamas su studentais susitikti. Mes jautėme, kad jam mažiausiai rūpi oficialus kurso dėstymas. Tik kartais užsidegdavo, kai dėstomas dalykas jam prie širdies būdavo: pašiepti obskurantizmą, išaukštinti minties polėkį. Tada pasipildavo humoras, sarkazmas, žodis pasidarydavo gyvas ir veiksmingas. Paskaitą skaitydavo poetas – ir visus patraukdavo.

Su Sruoga mano keliai ilgam išsiskyrė. Jis toliau profesoriavo ir mažai rašė. Po kelerių metų susitikome mudu Vienoje, kai jis atvažiavo su studentų ekskursija, vykdamas į Alpes, davęs žvalgybai garbės žodį, kad nei jis, nei studentai su manim nesusitiksią. Bet jis pirmas iš to pasijuokė, liepęs telegrafuoti apie atvykstančią ekskursiją, kad ateičiau pasitikti.

– Kokio velnio iš tavęs žvalgyba nori? – tarė su pašaipa, kai atėjau į stotį. – Negi bijo, kad gali smetoną ištaškyti?

Smagiai nusijuokėm.

– Matai, – paaiškino su įprastu humoru Sruoga, – esu davęs žvalgybai žodį, kad su tavim nesusitiksime... Bet ką dabar padarysi, kad tu mus sutikai? Matyt, iš tavęs žvalgyba žodžio negavo...

– Tikriausiai... – šyptelėjau.

– Tai mano žodis čia niekuo dėtas, – linksmai tarė Sruoga. – Vesk mus, rodyk Vieną... Nieko čia daugiau nesugalvosi.

Taip ir bastėmės paskui su visa ekskursija po Vienos teatrus, muziejus, bulvarus ir parkus, o su Sruoga prie progos, vienu du atitrūkę, nulįsdavom kur į rūsį-kelerį vyno pagirkšnoti ir pypkių parūkyti. Bandėme išsikalbėti, bet kalba kažkaip nesimezgė. Jis gundė mane, baigus universitetą, spjauti į viską ir grįžti į Lietuvą. Didelis daiktas, prarūgusi smetona, yra čia su kuo kovoti, kai

krašto kultūra laukia kiekvieno darbininko. Su tuo aš visiškai sutikau, tik nesitikėjau galėsiąs kultūros darbą dirbti KSD kalėjime. Tad susitariau su A. Venclova, savo jaunystės draugu, su kuriuo ne taip seniai dar Marijampolėje, P. Armino-Kriaučiūno palėpėje slebizavom abėcėlę, dabar studentu, leisti pažangų jaunosios literatūros žurnalą. Tas žurnalas po pusmečio ir pasirodė „Trečio fronto" vardu su berno klumpėm...

O kai aš sugrįžau į Lietuvą, bernai jau buvo pakrikę, susitikau vėl su Sruoga, kuris pradžiai pakišo man dramos vertimų, o paskui įtaisė bendradarbiu į Tautosakos komisiją, kuriai vadovavo Krėvė. Davė man atkurti pasakas iš vaikiškų užrašų, nors tai man nelabai patiko. Vasarą pasisiūliau pats užrašyti tautosaką Žuvinto paliose, netoli mano gimtinės, kur buvo apstu senienų, bet švietimo ministeris Šakenis nesutiko.

– Jokiu būdu, – kažkodėl užsispyrė. – Boruta eis per kaimus ir agituos prieš valdžią...

Veltui Krėvė stengėsi įtikinti ministerį (nei aš jo, nei jis manęs nebuvo matęs), kad Boruta nesąs toks baisus, kaip apšauktas, nieko neagituosiąs ir atliksiąs svarbų kultūrai darbą. Bet ministeris pasiliko nesukalbamas.

– Arkliagalvis, – tarė Sruoga, kai jam pasiskundžiau. – Kur jis leis tave tautosakos rinkti po palias... Dar pelkes uždegsi...

Taip ir neteko man tautosaka užsiimti, nes kiti ministeriai-neministeriai pasirūpino – turbūt tais pačiais sumetimais – uždaryti mane į KSD kalėjimą, kad ko nesuagituočiau ar pelkių neuždegčiau. Sugaišau trejetą metų, o Sruogą matydavau tik po sukryžiuotą langą, lankantį įkalintą brolį. Jis pats tuo metu beviltiškai kovojo milžino paunksmėje, kurdamas herojišką dramaturgiją iš mūsų praeities kovų ir prisimindamas 1905 metų revoliuciją.

* * *

Paskui abudu gyvenom Vilniuje su visais jo sielvartais; jis dirbo universitete, aš su Krėve – organizuojamoje Mokslų akademijoje, beveik kasdien susitikdami ir rašydami pjeses, jis – „Apyaušrio dalią" iš 18 amžiaus valstiečių sukilimo, aš – „Skardupių girią" iš 1918 metų revoliucinio pakilimo. Tas kūrybinis bendradarbiavimas man buvo didelė mokykla. Mane užvis labiau sužavėjo Sruogos nuoširdumas, tiesumas, rūpestis dėl draugo darbo. O

buvome netgi konkurentai: abu rašėme dekadines pjeses. Bet konkuravom tiktai nuoširdumu viens kitam padėti, kad kūriniai būtų geresni, sklidini savo krašto meilės ir ateities perspektyvos.

Sruoga prieš pat karą baigė „Apyaušrio dalią", o aš nesuspėjau. Karo viesulas praūžė pro Vilnių, griaudamas ne tik darbus, bet ir visą gyvenimą. O Sruoga tuo metu kaip tas sakalas – aukščiausiai pakilo: krintant bomboms ant mūsų amžino miesto, rado užstrigusios savo pjesės „Kazimiero Sapiegos" išsprendimą – su savo tauta, su savo liaudimi, – ir užbaigė ją himnu liaudies garbei.

Praūžus pirmai karo bangai, susitikau su Sruoga gatvėje netoli universiteto.

– Gyvas? – apsidžiaugė ir čia pat su ironija pridėjo: – O aš bijojau, kad koki paibeliai tave nujojo... Juk pats esi apšauktas baisiausiu bolševiku... Trukt čia kokiam arkliagalviui tave nudaigoti tokiu metu...

– Matyt, nelengva, – nusijuokiau. – Aš pats greičiau ant arkliagalvio nujosiu, o ne jis ant manęs...

– Na, na, nesmarkauk, o verčiau lįsk kur į pašalį... – sudraudė Sruoga. – Kaip pats laikaisi?.. Kaip šeima?.. Kaip kiti broliai rašytojėliai?..

Pro įprastą Sruogos ironiją buvo matyti didžiausias susirūpinimas visais kultūros darbininkais, draugais rašytojais: ar neįvykusi kam kokia nelaimė, ar nereikia ką gelbėti, ir mane kone už pakarpos tempė į savo butą paslėpti. Piktinosi visokiais pašlemėkais, kurie suvedinėjo asmeniškas ir neasmeniškas sąskaitas, o jis pats gyveno didžiuoju rūpesčiu, kaip apsaugoti kraštą ir žmones nuo prasiveržusios kruvinojo teroro beprotybės, kurią kurstė okupantai, norėdami mus pražudyti.

* * *

Pro Gedimino pilies bokštą plaukė tamsūs debesys. Neramios sutemos leidosi ant miesto ir užliejo aikštes ir gatves, pilnas skubančių žmonių. Greitai sutems naktis, miestas nugrims į tamsą, kiekvienas skubėjo greičiau sugrįžti į savo butą, pas savuosius, praleisti neramią karo naktį aptemdytame mieste.

...Tik aš vienas kažko lūkuriavau, stovinėjau ir dairiausi. Pagaliau iš aikštės pasukau pro senuosius universiteto rūmų kiemus (norėjau į juos dar kartą žvilgterėti) į Didžiąją gatvę, kur turėjau visokiam pavojaus atvejui palėpę su keliais išėjimais per stogus

ir kiemus. Tą palėpę buvau įsitaisęs pačiam slėptis nuo galimų persekiojimų arba kitus priglausti, o kad nekiltų įtarimo, buvau pramanęs, kad toje palėpėje žiauriu karo žiemos metu globoju balandžius ir žvirblius. Tai buvo iš dalies ir tiesa: palėpės palangėje ant lentynėlės dažnai čirkšdavo žvirbliai, o kartais burkuodavo balandžiai, palesinti skurdžiais trupiniais ar šildydamiesi mūrų atokaitoje, kai pačioje palėpėje prisiglausdavo kiti žvirbliai ir balandžiai, kuriuos persekiodavo hitlerininkai.

– Palauk! – išgirdau pažįstamą balsą.

Nejučiomis krūptelėjau ir sustojau. Žiūriu – ateina Balys Sruoga. Didelis, aukštas, kaip Jono bažnyčios bokštas. Kiek linktelėjęs. Kažko susirūpinęs.

– Kur eini? – klausia. – Šiąnakt hitlerininkai ims įkaitus. Žiūrėk, kad nepačiuptų. Pasisaugok!

– O pats ką darai? – atsakiau klausdamas ir pasižiūrėdamas į sunerimusias jo akis.

– O ką čia darysi? – atsako nusigrįždamas. – Gal negriebs velnias...

– Ne, Baly, – sakau, pajutęs jo nerimavimą. – Tu didžiausias ir iš tolo matomas visame Vilniuje... Tave pirmąjį gali pagriebti. Einam verčiau į mano žvirblių palėpę. Jei užklups – stogais pabėgsime...

– Ne, – taria pagalvojęs. – Eisiu namo. Žmona, duktė neįspėta... Be to, ir Krėvę reikia kur nors iš namų išgarbinti. Jį, be abejo, pirmiausia čiups. O jis, žinai, senas dzūkų skerdžius, užsispirs ir niekur neis.

– Bet ir pats išsinešdink! – priduriu.

– Matysiu, – atsako Sruoga, dairydamasis po kiemą ir lyg ko ieškodamas. Pagaliau sugraibaliojo kišenėje pypkę. Išsitraukė, rengdamasis užsirūkyti. Bet šyptelėjo ir man staiga atkišo:

– Mainykim pypkėmis! – pasiūlė.

– Mainykim! – sutikau, pajutęs jo nerimą ir draugystę.

Daug nesvyruodami, susimainėme pypkėmis, prisikimšome tabako ir užsitraukėm po dūmą. Persimetėme dar pora žodžių, spėliodami, kas gali naktį įvykti, ir vienas antrą įspėdami pasisaugoti. Stipriai paspaudėme rankas atsisveikindami ir skubiai nuėjom kas sau. Ar susitiksime dar kartą? Visko gali būti. Naktį suima gestapininkai įkaitus ir lig ryto sušaudo, kad nebandytų kas išgelbėti.

* * *

Sruogos bute išdaužytais langais, išlaužytomis durimis ir bombų skeveldrų apdraskytomis sienomis apsigyvenome visas kolektyvas, užimdami po kambarį: J. Čiurlionytė su dukra, aš su dukra, K. Jablonskis ir P. Galaunė, šeimas Kaune palikę.

Aš užėmiau Sruogos kabinetą su biblioteka. Pusę lango užkaliau fanera ir prieblandoje ar prie spingsulės dažnai sėdėdavau prie jo stalo ir rūkydavau jo pypkę, pasidėjęs popieriaus. Jo kambaryje apsigyvenęs, jaučiau pareigą jį atstoti ir jo palikimu pasirūpinti... Bet kur tau! Sulig Jurgiu ir kepurė. Dienos, kad ir patamsyje, greitai bėgo, ir nebuvo kada svarbesniems reikalams atsidėti.

Pavakare beldžiasi į duris. Pašokame – gal Sruoga. Taip, Sruoga stovi prie savo durų... Baisiai sunykęs, išblyškęs, bet tas pats milžinas su ironija akyse ir pašaipa.

– Gal nepažįstate? – nusijuokia. – Iš pragaro sugrįžtu...

Kur nepažinsi? Puolam į glėbį. Apsiverktum iš džiaugsmo, bet kad Sruoga juokiasi. Atbėgęs R. Juknevičius ir apsiverkė, apsikabinęs Sruogos kojas. Užtat jį mūsų kolektyvo šeimininkė, šmaikšti ir guvi vilnietė Katažina, praminė verksniu, nors pati šluostėsi prijuoste ašaras. Daug buvo susijaudinimo ir džiaugsmo ašarų. Tiktai pats Sruoga nepraskydo – kaip visada: su ironija ir humoru gynėsi nuo mūsų per didelio jausmų prasiveržimo.

Vedu Sruogą į jo kambarį.

– Palauk, – sustoja jis tarpduryje, - kaip aš čia eisiu visas purvinas ir utėlėtas... Argi tai mano kambarys...

Nesiryždamas pažiūri į kambarį – pasieniais knygų lentynos, kaip buvę, tik langas faneromis užkaltas, o prie jo rašomasis stalas... Susvirduliavęs įeina į kambarį, išsitraukia iš krepšio pluoštą sąsiuvinių, padeda ant stalo.

– Štai, pažiūrėk... – taria, o pats, atsirėmęs į stalą, susmunka kėdėje ir rankomis užsiima veidą.

Viena ranka prisiliečiu jo peties, kita atverčiu sąsiuvinius – dramos, pjesės, komedijos, proza, jambai... Atitraukiu žvilgsnį nuo sąsiuvinių, pasižiūriu į autorių. O jis, jau pakėlęs galvą, žiūri į mane.

– Perskaityk... ir atvirai pasakyk, ką aš čia parašiau... Jeigu būčiau nerašęs, būčiau iš proto išėjęs.

Sruoga juokėsi.

– Jei nesijuokčiau – iš proto išeičiau... Skaityk ir teisybę pasakyk.

Perskaičiau, nieko nepasakiau, tik priėjęs uždėjau ant peties ranką ir pažiūrėjau į akis:

– Tiek pakėlęs ant savo pečių ir nesugriuvai, – norėjau pasakyti, bet nieko nepasakiau. – Amžinas būsi...

...O paskui... gavau iš Sruogos jo apgraužtą Štuthofo pypkę ir tabako krepšį. Širdyje gera pasidarė, o akyse šviesiau...

– Na, tai užsirūkysim pypkes, – tariau, išsitraukdamas prieš pora metų sumainytą su Sruoga pypkę.

Sruoga greitai ją atpažino ir prisiminė:

– O tavo pypkė, trauk ją velniai, – tarė, – išlėkė pro Štuthofo kaminą, galbūt su tavo likimu, užtat aš gyvas likau... Štai čia mano lagerinė pypkė... Žmona atsiuntė...

Aš pasižiūrėjau į pypkę ir vos ją atpažinau: apgraužtu kandikliu ir visa apdegusi. O tai buvo mano išeiginė pypkė, kurią prieš pusantrų metų įdaviau Sruogos žmonai su kapšiu tabako, kad persiųstų jam į lagerį. Atidžiai ją apžiūrėjau, galvodamas, ką išgyveno tas, kuris ją rūkė, ir mano žvilgsnyje kažkas šmėkštelėjo, ir ranka krūptelėjo.

– Gal manai, kad ir šita tavo pypkė? – įtarė Sruoga. – Ne, brač!.. Ją man žmona atsiuntė su kapšiu gero tabako... Kukūrė kapas tabaką pagrobė, o pypkę išlaikiau... Tik rūkiau dažnai samanas ir pernykščius lapus...

– Na, tai dabar prisikimšk gero tabako, – pasiūliau ką tik gauto limitinio tabako.

Prisikimšom ir užtraukėme po dūmą.

– Šachmatais dar loši? – paklausė. – Suloškime partiją.

Lošėme šachmatais, traukdami pypkes ir savo galvodami... Per Sruogos veidą, net pastumiant figūrą, slankiojo kažkokie šešėliai, ir jis dažnai susiraukdavo, lyg iš skausmo ar kažką prisiminęs. Aš užsižiūrėjau į jo veidą ir partiją pralošiau.

– Šach-mat! – tarė apsidžiaugęs Sruoga, ir tamsūs šešėliai išnyko iš akių. – Baigta!.. Supyliau tave, po šimts pypkių...

Aš, pralošęs partiją, ne mažiau apsidžiaugiau, nes Sruogos akyse išnyko tamsūs šešėliai ir sumirgėjo linksmi žiburėliai...

Literatūra ir menas, 1966, kovo 12–26, nr. 11–13 [Fragmentai]

ŠTUTHOFO KALINYS

RAPOLAS MACKONIS

Pavasario giesmė pragaro dugne

I

1943 metų pradžioje okupacinė valdžia Lietuvoje ėmėsi organizuoti vadinamąjį „Lietuvos legioną" kovai su Tarybine armija. Prasidėjo tyli, iš paviršiaus net nepastebima dvikova. Kuo toliau, tuo darėsi aiškiau, kad okupantams jaunimo neduosime. Tegul sau piestu stoja, iš kailio neriasi, o mes savo: ne, ir gana.

Susitikęs Sruoga visuomet klausdavo: „Kas naujo?" Kartą į tai atsakiau:

– Kaukolės pasidarė šėtoniškai piktos.

– Rudenį visos musės piktos, – pridūrė Sruoga.

– Jos dar gali mus skaudžiai įkąsti.

– Tegul kanda. Mes įpratę, – raminosi Sruoga ir čia pat priminė Baranausko žodžius: „Mūsų širdys tvirtos".

Nedaug trukus fašistinės musės iš tikrųjų pradėjo kandžioti. 1943 metų kovo 17–18 dienomis okupantai uždarė visas Lietuvos mokslo įstaigas, vidurines ir aukštąsias mokyklas. Vokiškoji policija buožėmis sudaužė šių įstaigų iškabas ir apstatė patalpas sargybomis. Vilniuje ir Kaune prasidėjo inteligentų suėmimai.

Kovo 18-osios ankstų rytą į mano butą įsiveržė du gestapininkai ir, patikrinę personalijas, išsivedė iš namų. Gestapo rūmų duryse susitikau gausų Vilniaus inteligentų būrį, vedamą iš požemių į kiemą, kur stovėjo brezentu dengtas sunkvežimis. Nustebau pamatęs Sruogą.

– Dar vienas, – ištarė jis sveikindamasis ir čia pat pradėjo klausinėti, kada mane suėmė, kas naujo mieste, kokios nuotaikos?

– Mes nuo vakar sėdime saugumo rūsyje ir nežinome, kas darosi. Klausėme, už ką esame suimti, bet girti gestapininkai nieko

neatsakė, tik pagrasė, kad neišvengsime „prūsiškos mokyklos". Velniai žino, ką tai reikštų. Ar tik ne lazdos?

Netrukus mus sausakimšai sugrūdo į sunkvežimį, kuris plentu leidosi į Kauno pusę.

Taip su Sruoga pradėjome savotiškus kryžiaus kelius į XX amžiaus baisenybių pasaulį, kuriame drauge teko išbūti dvejus metus.

Kaune mus suvarė į saugumo rūmų požemius. Susėdome kur kas stovėjom ir troškiame rūsyje be miego išsėdėjom iki ryto. Kitą dieną išrikiavo visą būrį, priešais iškilminga poza atsistojo kažkoks iš Kybartų kilęs jaunas esesininkas ir pasakė mums trumpą „pamokslą", primindamas mūsų „prasikaltimus" prieš fiurerio valią.

Kažkieno paklaustas, kur mus gabena, jaunas „pamokslininkas" atsakė nežinąs. Po to būrį išvedė į kiemą, susodino į autobusą, kuris leidosi Marijampolės link. Mieste autobusas sustojo prie kalėjimo, iš kurio išvedė dar penkis asmenis, ir prijungė prie mūsų grupės. Autobusas nudūmė toliau į Kybartus, o iš čia į Tilžę, kur patekom į buvusią kalėjimo koplyčią. Kambarys erdvus, šviesus, ant sienų gausu Šventojo Rašto ištraukų.

Prasidėjo ilgos, nuobodžios dienos, pavirtusios metais, todėl ėmėmės priemonių kuo nors paįvairinti nepakenčiamą pilkumą: kasdien priešpiet ir popiet iš eilės pradėjome kiekvienas iš savo srities skaityti „paskaitas". Pirmon ugnin pateko Sruoga. Iš karto atsisakinėjo, aiškindamasis esąs menkas oratorius. Visiems tiesiog maldaujant, pagaliau sutiko, bet iškėlė sąlygą – turįs užsirūkyti.

– Aišku, profesoriau, rūkykite, – sutikome visi. Kitokios nuomonės pasirodė mūsų pačių išrinktasis kameros seniūnas, kuriam kalėjimo administracija įsakė sekti, kad nieks nerūkytų, o jei kas neklausys, tuojau pranešti prižiūrėtojui.

– Rūkyti aš draudžiu, – pareiškė jis. – O jei profesorius rūkysi, turėsiu pranešti prižiūrėtojui. Tvarka turi būti tvarka – *Ordnung ist Ordnung*, – pabaigė vokiška patarle.

Visi puolėme jį, įrodinėdami, kad toks tvarkos supratimas čia netinka, kad prižiūrėtojui nei šilta, nei šalta, jei kas nors užtrauks dūmelį. Sruoga susisuko papirosą, kartą kitą užsitraukė ir pradėjo pasakoti apie... alpinizmą. Akis pastatėme sužinoję, kad Sruoga yra ne tik mūsų teatro meno pažiba, ne tik pagarsėjęs rusų literatūros žinovas bei istorinių Lietuvos dramų kūrėjas, bet ir alpinistas. Jis papasakojo mums daug įdomių dalykų iš šios sporto srities.

Po savaitės mus išvežė į vakarus. Kelionėje susitikome anksčiau buvusius konclageryje asmenis, antrą kartą suimtus. Iš jų

pasakojimų paaiškėjo, kad esame gabenami ne kur kitur, o į koncentracijos stovyklą.

Apie hitlerininkų konclagerius tuo metu Lietuvoje nieks beveik nežinojo, todėl ir negalėjome įsivaizduoti, kas mūs laukia. Visa tai paaiškėjo tą pačią dieną vėlai vakare, kai keli sausakimšai prigrūsti sunkvežimiai įriedėjo į Štuthofo konclagerio kiemą, kur, sustačius po penkis, pradžiai buvome pavaišinti lazdų smūgiais.

II

Sruoga savo ūgiu buvo tiesiog milžinas, ir todėl rūbų sandėlio tarnautojai ilgai rausėsi skuduruose, rinkdami profesoriui bent kiek pakenčiamą „uniformą". Įvilktas į dryžuotus stovyklos drabužius, aukštas Sruoga atrodė daugiau panašus į klouną negu į normaliai aprengtą žmogų. Dryžuoto suplyšusio švarko rankovės beveik iki alkūnių, kelnės kiek žemiau kelių, dryžuota kepurė ant viršugalvio, plaukai nukirpti, apautas klumpėmis.

Stovėdamas aikštėje, ilgai žiūrėjau į Sruogą, kuris atrodė lyg suakmenėjęs. Gaila, skaudu ir kažkaip juokinga. Ką tuo metu didysis mūsų žodžio menininkas išgyveno – sunku būtų pasakyti. Kita vertus, ir likusieji vargiai galėjome apibūdinti savo nuotaiką.

Po pietų mus vėl pradėjo surašinėti. Kiekvienam įteikė numerius, po adatą ir siūlų ritinėlį. Kairėje pusėje ant krūtinės ir ant kairės kelnių klešnės virš kelio įsakė prisisiūti baltus lopus su numeriais. Antrojo bloko salėje ant grindų susėdo keliasdešimt „siuvėjų", ir visi ėmėmės darbo. Sruoga, iš pradžių užsidėjęs akinius, vėliau nusiėmęs, kiek bebadė siūlu į adatos skylutę – jokiu būdu nepataikė.

– Štai tau ir aukštasis mokslas, – mėgino juokauti. – Pabaigiau universitetus, tiek daug veikalų esu parašęs, o nežinojau, kad pas „Atžalyno" jaunąjį siuvėją reikėjo pasimokyti, kaip veriamas į adatą siūlas.

– Aš, profesoriau, laimingesnis, – atsiliepė kažkas. – Mano tėvas buvo siuvėjas.

– Susimildamas padėk, kitaip esu žuvęs.

Kitą dieną atsikėlę pasijutome... utėlėti, o per pusryčius vienas kitas vėl gavom po porciją lazdų ir antausių. Išvedus kalinius į darbą, mūsų būrys buvo paliktas barake. Vieniems įsakyta valyti langus, likusiems – nešioti naktį mirusių kalinių lavonus – be

neštuvų. Ir štai stovime su Sruoga prie trijų lavonų, sumestų pasienyje. Žiūrime viens kitam į akis, ir nė vienas negalime ištarti žodžio. Žinome tik viena – lavonus reikia nunešti prie vadinamosios ligoninės, kur, išlupinėjus auksinius dantis, jie bus nugabenti į krematoriumą ir sudeginti. Pagaliau neiškenčiau nepaklausęs:

– Kaip, profesoriau, nešime?

– Kaip? – nuskambėjo gūdus Sruogos balsas...

Tuo metu pribėgęs prie mūsų barako vyresnysis (*Blockaelteste*) šėrė per veidą Sruogai ir man, plūsdamasis, kodėl nesiimam pavesto darbo. Abu su Sruoga imame lavoną. Jis už rankų, aš už kojų, šitaip pradėdami savo, kaip kalinių, darbą.

– Vadinasi, pirmas krikštas...

– Ne, – paneigė Sruoga. – Aš jau užvakar vakare gavau lazda per galvą, o vakar su Kiškiu nešant kibelį (didelis geležinis ąsotis kavai nešioti), pradžiai gavome po pora antausių. Taigi pradedam įprasti. Ko gero, ir visai apsiprasime.

Nunešę trečią lavoną, išgirdome duslų balsą: „Pribaikite". Sruoga išbalo lyg drobė, aš apstulbau. Tačiau, kuris iš suverstų lavonų prašėsi pribaigiamas, nespėjome patikrinti, nes čia pat „darbavosi" dantų technikas su dviem sanitarais, lupinėdamas auksinius dantis, – specialiu Himmlerio įsakymu jie buvo skiriami Reicho iždui *Zum Sieg* (pergalei).

Kitą dieną mus paskyrė į vadinamąją *Waldkolonne* (miško brigadą), į sunkiausius lageryje darbus, taigi buvome pasmerkti, kad mus užmuš lazdomis. Taip ir įvyko. Vienas po kito silpome, tiesiog akyse nykom, nuolat mušami, spardomi, utėlių ėdami ir badaudami (du šimtai gramų duonos per dieną). Susirinkę drauge nebeturėdavome apie ką kalbėti; atrodė, lyg žado būtumėm netekę.

Praėjo kovo, balandžio, gegužės mėnesiai. Mūsų eilės retėjo. Keli asmenys buvo jau mirę, teisingiau sakant – užmušti; kiti, visiškai nusilpę, nugabenti į vadinamąją „ligoninę", likusieji laukėme savo eilės į krematoriumą.

Gegužės pabaigoje ar birželio pradžioje mūsų padėtis pasikeitė. Dauguma buvome paskirti į lengvesnius darbus. Dar po savaitės, lagerio vadovybė pranešė, kad mūsų grupė esanti atleista nuo darbo prievolės ir, kas nori, gali nedirbti. Be to, išskyrė mums atskirą kambarį. Taip išvengėme nuolatinių mušimų.

Iš pradžių nežinojome, ką visa tai reiškia. Išlikę gyvi pirmieji konclagerio kaliniai aiškino, kad tatai nieko gero mums neduos, o gyvybėmis galime užmokėti visi kartu.

Senieji nelaimės draugai pasirodė teisūs. Sužinojom, kad nuo to laiko esame... įkaitai. Vadinasi, jeigu Lietuvoje kas nors nudės von Rentelną, Hingstą ar kurį nors Wulfą, gestapininkams nereikės gaudyti lietuvių sušaudymui. Štuthofe yra jų keliasdešimt, kuriuos, surinkus į dujų kamerą, be triukšmo, tyliai per keletą minučių galima išbraukti iš gyvųjų sąrašo.

Nuo tol kiekvieną valandą laukėme mirties bausmės, ir dujų kameros šmėkla buvo baisesnė negu katorginiai darbai bei nuolatiniai mušimai. Be abejo, tam, kas norėjo dirbti, nieks nedraudė, tačiau dauguma darbo atsisakė. Visi buvo pusgyviai, vos laikėsi ant kojų.

Ne kitaip atrodė ir Sruoga, per pirmuosius mėnesius visiškai sunykęs. Gavęs progą nedirbti, ištisomis dienomis gulėjo, norėdamas nors kiek pasilsėti ir sustiprėti. Tačiau koks tai buvo poilsis tokiam intelektualui, kaip jis? Tuo metu retai kada patekdavo į rankas laikraštis, o apie knygą nebuvo ko nė svajoti. Be to, ir toliau badavome, nes siuntiniai vos ėmė rodytis.

Niekuomet nepamiršiu trumpo pasikalbėjimo su Sruoga. Parėmęs galvą, žiūri į tolį. Akių žvilgsnis beveik klaikus.

– Apie ką, profesoriau, susimąstėte? Šeima? Kūryba? – paklausiau.

– Nei apie šeimą, nei juo labiau apie kūrybą negalvoju. Svajoju, kaip gera būtų suvalgyti duonos kąsnį.

Abu buvome alkani, ir kalba nutrūko, nes visus skambius žodžius, gražias mintis ar net genialiausius kūrybinius planus – viską buvo užgožęs žodis „duona". Tačiau tarp keturių, nors ir didoko kambario sienų keliasdešimt žmonių nuo ryto iki vakaro negalėjo tarpusavy stumdytis, rūkyti ir dūsauti. Vėl, kaip Tilžės kalėjime, buvo sugalvota kasdien skaityti paskaitas su diskusijomis. Kitaip sakant, fizinį badą imtasi slopinti intelektualia duona. Kas dieną, priešpiet, kas nors apie šį bei tą papasakodavo. Kiti arba pritardavo, arba pareikštas mintis kritikuodavo. Dalis laikėsi abejingai: nei patys skaitė, nei diskusijose dalyvavo. Per daug buvo nukamuoti fiziškai ir palūžę dvasiškai. Tarp pastarųjų pasirodė ir Sruoga. Jokie prašymai nepadėjo, jokie argumentai neįtikino, nors profesorius galėjo daug daugiau papasakoti negu dauguma mūsų.

Porai mėnesių praėjus, visas kalinių kontingentas, iš pagrindų nuutėlintas, buvo perkeltas į naują, ką tik pabaigtą statyti, lagerį. Vienuoliktame barake, prie pat sargybos vartų, gavome atskiras patalpas – bloką, turintį du didokus kambarius. Viename

įtaisėme miegamąjį, kitame kaip ir „seklyčią". Naujos patalpos buvo daug erdvesnės ir bent tuo atžvilgiu galima buvo kiek laisviau gyventi.

Tuo metu buvome jau užmezgę ryšius su šeimomis Lietuvoje, vienas kitas pradėjo gauti siuntinius ir po truputį atsigauti. Dirbdamas kalinių drabužių sandėlyje (*Effektenkammer*), parūpindavau knygų, kurias administracija atimdavo iš naujai į lagerį atgabentų kalinių ir vėliau sudegindavo. Knygas slaptomis vogdavau ir, grįždamas iš darbo, paslėpęs užantyje, atnešdavau į bloką. Knygos eidavo iš rankų į rankas, ir valandai kitai galima buvo pamiršti dujų kameros šmėklą, kuri kabėjo virš mūsų galvų lyg Damoklo kalavijas.

Artinantis rudeniui, prasidėjo bjaurūs orai, ypač įkyrūs pajūry. O su apranga buvo striuka. Apsukresnieji visaip kombinuodavo, lagerio žargonu tariant – „organizuodavo". Blogiau buvo Sruogai, kuris buitiniame gyvenime pasirodė esąs tiktai bejėgis vaikas. Mūsų mėginimai įkalbėti jį oficialiai kreiptis į administraciją dėl šiltesnių drabužių pasirodė bergždi.

– Sušalsiu, bet į šituos šunis nesikreipsiu, – išgirdome jo atsakymą.

Sruoga buvo nuoseklus. Kartais vakarinio patikrinimo metu stovint ištisas valandas lauke, profesorius, mindamas kojomis vietoje, tiesiog pamėlynuodavo. Gelbėdami padėtį, nutarėme kaip nors jį aprengti. Vienas parūpino dalį šiltų drabužių iš aprangos sandėlio (*Bekleidungskammer*), kitus atnešiau aš, ir vieną vakarą prispyrėme Sruogą reikalaudami persirengti. Ilgai atsikalbinėjo, bet mes nenusileidom, ir Sruoga pagaliau sutiko. Persirengęs jautėsi lyg nesavas, lyg kam skriaudą padaręs, ir maža tetrūko, kad šiltus drabužiuis būtų nusviedęs. Pagaliau pareiškė:

– Kuo aš jums atsilyginsiu?

Ir vėl teko būti atsargiems, kad Sruoga neiškrėstų tikrai „sruogiško" pokšto.

Ilgainiui, mažu pamažu, mūsų „akademija" baigė savo gyvavimo dienas, ir kiekvienas perėjo į savo individualų gyvenimėlį, užsidarė savo kiaute. Vieni po kelis kartus perskaitydavo gaunamus vokiškus laikraščius, kiti nuo ryto iki vakaro skaitydavo tas pačias knygas, dar kiti ėmėsi mokytis kalbų. O buvo ir tokių, kurie, išskleidę ant stalo nuo šeimos gautus laiškus, dėliodavo juos iš vietos į vietą, skaitydavo po kelis kartus ir ausdavo metmenis naujam laiškui (laiškų galėjome gauti neribotai, rašyti galėjome

kartą per savaitę po pusę puslapio; ir gaunamieji, ir siunčiamieji laiškai turėjo būti rašomi tik vokiškai).

Negalėdamas pakęsti nuolatinio ūžesio bloke, Sruoga ilgai blaškėsi, ieškojo, kur galėtų dirbti. Po kelių mėnesių jį priėmė į komendantūros skyrių, kuris tvarkė raidinį kalinių sąrašą. Šiuo darbu Sruoga nuoširdžiai buvo patenkintas, ne todėl, žinoma, kad toksai krapštymasis perrašinėjant dešimtis tūkstančių pavardžių būtų įdomus ar naudingas. Į darbą jis žiūrėjo kaip į priemonę pamiršti gresiantį pavojų ir kaip į būdą atsipalaiduoti nuo tuščių kalbų ir ginčų bloke, kurie jį ypač erzino. Sruoga nepakentė beprasmiškų kalbų, kurios neretai virsdavo aštriomis diskusijomis, barniais ir net keiksmais, ne todėl, kad būtų nemėgęs žmonių. Anaiptol. Žmones ji mėgo, tačiau klausytis iki gyvo kaulo įkyrėjusių plepalų negalėjo. Negalėjo todėl, kad nenustojo galvojęs apie tai, kas sudarė jo gyvenimo prasmę ir turinį – kūrybą. Atsidėti kūrybai bent pirmaisiais mėnesiais, per kuriuos keliolika mūsų etapo žmonių žuvo kankinių mirtimi, jis negalėjo. Aiškiau tariant – kūrybinė impotencija buvo viena iš pagrindinių Sruogos kankinimosi priežasčių. Neapsiriksiu pasakęs, jeigu, nors ir mušamas bei koneveikiamas, jis būtų turėjęs valandą kitą laisvesnio laiko ir popieriaus ar pieštuką, taip skaudžiai nebūtų kankinęsis.

III

Jei kai kas iš mūsų, lengvamaniškai traktuodami praeitį, buvom įtikėję kryžiuočių palikuonių monais, tai profesorius Sruoga buvo vienas iš tų, kuris netikėjo nė vienu klastingo Vakarų kaimyno žodžiu ir jau pirmomis okupacijos dienomis dažnai primindavo seną posakį: *Timeo Danaos et dona ferentes* (Bijau danajų, dovanas nešančių). Ir čia pat pridėdavo:

– Nuo 1345 iki 1382 metų Kryžiuočių ordinas į Lietuvą buvo įsiveržęs 66 kartus, o kalavijuočių – 30 kartų, iš viso 96 kartus per 37 metus. Ir ką jūs manote? Nejaugi vokiečiai į Lietuvą atėjo svečiuosna? Ne! Jie atėjo su vienu tikslu – planingai mus išnaikinti.

Sruoga buvo teisus kaip retas kas. Teisus ne todėl, kad būtų išstudijavęs grobuonišką nacionalsocializmo apaštalų politiką, o todėl, kad gerai pažino istoriją.

Išėjus kartą po lagerį pasivaikščioti, jis apmetė žvilgsniu šiurpų vaizdą ir pareiškė:

– Ką gi! Preliudas komponuojamai istorinio masto kruvinajai operai. Iš istorijos žinome apie Baltramiejaus naktį, bet jei vokiečiai karą laimėtų, jų užimtų žemių gyventojų laukia ne vieno šventojo, o visų, kiek tik jų danguje esama, naktys, kurios tęstųsi, kol milijonai žmonių išnyktų nuo žemės paviršiaus. Visa viltis ir paguoda, kad jie nelaimės – laisvųjų Europos tautų pavergti neįmanoma. Kaip žiloje senovėje Azija buvo pasaulio kultūros šaltinis, kaip vėliau tokiu šaltiniu tapo Atėnai ir Rymas, taip dabar yra Europa. Vargas tam, kas ją panorės išprievartauti ir pavergti.

– O vis dėlto naciai mėgina, – įterpiau savo dvylekį.

– Mėgina! Kas gi čia nuostabaus! Ne vienas chuliganas, nužiūrėjęs progą, mėgina užpulti padorią moterį, kurią ir išprievartauti gali, bet ji niekuomet jam nepriklausys. Europa yra senstelėjusi dama, gerokai raukšlėta, bet ji vis dar nuodėmės verta. Tačiau ne kiekvieną tipą ji prisileis. Nepaims jos ir XX amžiaus rafinuoti hilteriniai barbarai, kurių gadynė netrukus baigsis.

– O mes?

– Hm, – numykė Sruoga, giliai įtraukdamas dūmą. – Tamsta žinai, kas mes esame? Įkaitai, kurių likimas kabo kaip ant plauko. Ką gi! Kai sprendžiamos pasaulinio masto istorinės problemos, apie paskirus asmenis nieks negalvoja ir nesijaudina, išskyrus artimuosius. Gailiuosi mažai padaręs ir daug gražaus laiko veltui prašvilpęs. Velniai griebtų! Nemaniau, kad visa tai baigsis taip, kaip matai. O dabar vis dar bijau imtis plunksnos, nes, padarius kratą ir radus užrašus, gali kojomis žemės nesiekti ir į dūmus pavirsti. O vis dėlto mėginsiu. Taip ir nežti delnas.

Sruoga savo žodį tesėjo ir laisvomis nuo darbo valandomis ėmėsi kūrybos. Neįsivaizduokite, kad Sruoga atsisėdo prie patogaus stalo, užsidegė lempą, pasitiesė pluoštą baltų popieriaus lapų ir, viską pamiršęs, ėmėsi darbo. Konclageryje neturėjome ne tik laisvo tokiam darbui kambario, bet kartais sunku buvo rasti prie stalo taburetę. O jei prisėsdavai, tai negi rašysi, kai prie bendro stalo sėdi keliolika asmenų ir tauškia niekų niekus. Reikėjo ieškoti laisvos ir ramios vietelės.

Tokią vietelę galėjai turėti ir būti tikras jos šeimininkas tik ant savo lovos. Gerai, jeigu lova buvo apačioje, blogiau, jei vietą miegoti turėjai „antrame aukšte". Laimė, Sruoga miegojo apačioje, kampe, prie pat lango. „Antras aukštas" priklausė man, ir todėl turėjau progos dažnai stebėti Sruogos darbą.

Sėdi prie lango, popierių ant kelių pasidėjęs ir dairosi, lyg viską

aplinkui norėdamas susprogdinti. Kartais užsikemša rankomis ausis, nenorėdamas girdėti triukšmo, ir taip sėdi ištisas valandas. Ir kai klegesys aptilsta, žinoma, neilgam, Sruoga įkimba rašyti. Pasilenkęs, beveik susikūprinęs, neatitraukia plunksnos nuo popieriaus, stengdamasis negirdėti kalbų ūžesio. Bet kur tu, žmogau, išlaikysi! Čia vienas suriko dėl kokio nors mažmožio, kitas, drybsodamas lovoje, garsiai nusižiovavo, sušvilpė, trečias ėmė pasakoti nešvankų anekdotą, dar kitas užtraukė ariją ar dainušką. Matau, kaip Sruoga nervingai susižeria popieriaus lapus ir, užsimovęs kepurę, sprunka į kiemą. Ką jis tokiais momentais išgyveno, turbūt ir patsai negalėtų pasakyti. Dauguma, be abejo, į tai jokio dėmesio nekreipė, dėl to nesijaudino, o tik, matydami susikrimtusį Sruogą, gūžčiojo pečiais. Girdi, Sruogą vėl velniai apstojo.

Ir vis dėlto jis nenusiminė, sumanymo neatsisakė, – vogė kiekvieną ramesnę valandėlę.

Tokioje padėtyje imtis kūrybos, mėginti išskelti tai, kas dar galutinai neužmušta, galėjo tik nepalaužiamo būdo žmogus. Sėdėdamas kampe prie geležinės lovos, beveik dvilinkas susirietęs, Sruoga parašė veikalą „Pavasario giesmė". Kaip matote, jo pavadinimas visai neatitinka aplinkos, kurioje gyvenome laukdami mirties.

Pabaigęs eiliuotą pjesę, Sruoga mums perskaitė ją. Visi mūsų prašymai, maldavimai kiek plačiau paaiškinti veikalą, jo pavadinimo prasmę, nuėjo niekais. Peržvelgęs gana mišrią klausytojų auditoriją, autorius susižėrė rankraščio lapus, įsikišo į kišenę ir tyliai išslinko iš kambario. Manau, kad eventuali mūsų kritika ar pastabos jam rūpėjo tiek, kiek rūpi pernykštis sniegas. Kita vertus, nebuvo ir kam ši tą esmingesnio pasakyti, o į tuščiažodžiavimą Sruoga nesileido įtraukiamas. Porai dienų praėjus, lyg ir jausdamasis apvylęs klausytojus, pasiaiškino:

– Velniai žino, gal ir chamiškai pasielgiau, bet kitaip negalėjau. Iš pradžių rodėsi, kad jiems gal ir įdomu, bet kai pabaigęs permečiau žvilgsniu ramiai sėdinčiuosius, pamačiau keletą snaudžiančių, kiti kaip niekur nieko į lubas žiūrėjo, matyt, bijodami užmigti. Taigi kuriam biesui dar papildomai aiškinti ir veltui burną aušinti.

Tylėjau, bijodamas sugadinti autoriaus nuotaiką, kuri ir taip buvo prislėgta. Po valandėlės Sruoga pridūrė:

– Žinai, kodėl ryžausi paskaityti? Norėjau parodyti, kad ir pačiame pragaro dugne galima rašyti apie rojų; beviltiško rudens

naktį galima puoselėti mintį apie pavasario rytą. Paradoksas, tiesa? Juk čia nieks nedainuoja, čia tik plūstasi ir staugia. Klaiku. Bet parašęs jaučiuosi kiek lengviau. O nerašyti negaliu, Mackoni, negaliu. Rodos, rankos nudžius, pirštai atkris.

Sruoga tą vakarą nieko daugiau nepasakė. Tylėjau ir aš, tik karštai paspaudžiau storą, surambėjusią jo dešinę.

Po kurio laiko, pastebėjau, kad Sruoga vėl kažką rašo. Klausiamas tylėjo, neišsidavė. Arba numodavo ranka, arba atsakydavo: „Patys niekai, glupstvos". Ir šiandien nežinau, ką, be „Pavasario giesmės", jis dar yra parašęs konclageryje. Rašydamas nervinosi ne vien dėl nepakeičiamų kūrybai sąlygų. Būkštavo ir dėl ko kito. Kratos metu grėsė pavojus, kad rankraštis pateks į esesininkų rankas, o iš čia į gestapą. Kaliniui tokie atvejai galėjo baigtis liūdnai arba ir tragiškai. Parašęs lapą kitą, slėpdavo pakampiais ir nervindamasis turbūt ne kartą sapnuodavo sunkaus savo darbo likimą. Tačiau tai, ką turėjo sukūręs, bet kokia kaina buvo pasiryžęs išsaugoti ir išnešti į laisvę.

IV

Ruošdamiesi nežinomon kelionėn, dėliodami maisto atsargas ir šiaip trupučius, visi buvome susinervinę. Labiausiai blaškėsi Sruoga, baugindamasis, kad, išeinant iš lagerio, nebūtų daroma kratos. Gerai įvyniotus ir įrištus rankraščius deda į vieną vietą, po valandėlės ieško saugesnės. Vėl ištraukęs iš kuprinės, mėgina įsidėti užantin, bet atrodo įtartina. Pagaliau nusikeikęs subruka į kuprinę ir nenoromis nusišypsojęs pasiguodžia:

– Ar Dievas, ar velnias, vis tiek padės.

Kas padėjo, nežinau, bet pro vartus išėjome ramiai, nors esesininkai į vieno kito kuprinę ir buvo įkišę nagus. Saulė kilo labai lėtai. Aplinkui apsnigti medžiai, didelis speigo sukaustytas rūkas, po kojomis girgžda kietas, blizgąs kaip stiklas sniegas. Su Sruoga einame vienam penktuke. Žingsniuoja mažas šalia milžino, lyg jo paunksnėje. Sruoga atrodo patenkintas. Rytuose dunda artilerija.

– Girdi, kaip skaldo antausius. Turbūt žiežirbos skyla.

Palyginimas sruogiškas. Įsiklausius iš tikrųjų atrodo, kad netoliese, už keliolikos kilometrų, vieni kitiems stiprius antausius dalija. Sruoga, kaip ir mes visi, brisdamas giliu sniegu, atrodo

patenkintas, pralinksmėjęs. Tačiau nei jis, nei kas kitas negalėjome numatyti, kuo baigsis šis kruvinasis mūsų etapas. Ikipiet, kol dar nebuvom pavargę, nuotaika buvo beveik pakilusi. Į pavakarį ji pasikeitė – visus apėmė baimė, nes nebepaeinančius kalinius pradėjo šaudyti ir užmuštuosius kojomis nuspirdavo į griovį.

– Šėtono macis, – krūptelėjo Sruoga. – Prieš dvėsdama bestija visada žiauri, dvigubai plėšri. Baisu...

Mėginau raminti ir pats ramintis:

– Nieko, profesoriau, nesiduosime. Mūsų būrys didokas. Vienam pavargus, kiti padės.

– Vis dėlto dabar nesinorėtų nuriedėti į griovį. Šitiek pergyvenus, šitiek iškentėjus, žūti nuo hitlerinės kulkos į pakaušį būtų skriauda. O juo labiau kad ši bestija vos kvėpuoja, ir ne šiandien, tai ryt pakratys kojas.

Beveik dvi savaites buvome vedžiojami po kašubų apylinkes. Kiekvieną dieną pakeliui likdavo po keliolika žmonių vien tik iš mūsų etapo. O tokių etapų iš lagerio išėjo keliasdešimt. Jiems lydėti Gdansko apylinkėje buvo mobilizuoti visi esesininkai ir net seniai, vadinamieji „folksštiurmeriai".

Po poros savaičių apsistojome mažame Ganso kaimelyje, kuriame, misdami pusiau dvėseliena, išbuvome iki kovo 9 dienos.

V

Keletas savaičių tame užkampyje pavirto dešimtmečiais. Nuo arklinės, nesūdytos sriubos įsigalėjo nekruvinoji dezinterija, siautėjo dėmėtoji šiltinė, nes nebuvo pirties ir nieks nekeitė skalbinių. Kas dieną mirdavo po keletą žmonių, ir per pusantro mėnesio šalia kaimelio išdygo didokos kapinės. Sargybos viršininkai ruošėsi mus išvesti į vakarus, bet to nepadarė, nes, kaip paaiškėjo, visas Pomeranijos kraštas (nuo Gdansko iki Štetino) buvo atkirstas Tarybinės armijos. Kitaip sakant, patekome į maišą, iš kurio hitlerinės administracijos viršūnės ir kitokio plauko didikai iš Gdynės mėgino pasprukti laivais. Retai kam pavyko.

Kovo 9 dienos pietų metu vakaruose sujudėjo fronto linija. Kilo panika. Per valandą apie pusantro tūkstančio žmonių išsirikiavo žygiui į... rytų pusę. Ir štai vėl drauge su Sruoga klampojame kalinių gretose. Einame nesustodami. Temstant pasiekėme nedidelę geležinkelio stotį. Kiek akim užmatai – kaliniai, kaliniai: vyrai

ir moterys. Aplinkui zuja esesininkai su šunimis, šalimais voros vežimų, traukiančių į rytus. Oras netikėtai subjuro. Pradėjo drėbti šlapias sniegas, lietus. Apie nakvynę pastogėje nėr ko svajoti. Suvaryti į didelį kiemą stypsojome, vis dar nedrįsdami sėsti ant drėgnos žemės. Mėginame reikalauti bent lašo vandens. Tušti norai, nors burna nuo papirosų išdžiūvusi. Ima temti, o sniegas drebia ir drebia. Kas kur stovėdami, nuvargę kaliniai sėda ant drėgnos žemės. Pagaliau taisomės „miegoti" ir mes. Kas ką turime, pasidedame po savim. Su Sruoga susėdame pečiais vienas į kitą atsirėmę, lyg Siamo dvyneliai. Apsnigti peršlapome ir juntam, kad ima krėsti šaltis. Ūmai Sruoga pašoksta lyg ką baisaus susapnavęs.

– Velniai griebtų! Rankraščiai gali peršlapti!

Drebančiomis, sustingusiomis rankomis pradeda atrišinėti mazgus. Imuosi padėti, nors ir mano pirštai sustingę. Pagaliau šiaip taip atnarpliojame, Sruoga, ištraukęs suvyniotus rankraščius, atsisėda, deda juos užantin, ir mes vėl daromės Siamo dvyneliai. Sniegas nenustoja drėbęs. Šalimais sutūpę kaliniai atrodo daugiau panašūs į apsnigtus krūmus negu į žmones. Tik retkarčiais vienas kitas pašoksta, nusikrato sniegą, sukeikia. Kas turi, suka bankrotkę ir galvą palenkęs užsirūko. Netoliese į rytų pusę lekia automobiliai, pridengtais prožektoriais nušviesdami kelią.

Kaip mes praleidome tą naktį – nusakyti neįmanoma. Galbūt valandą buvome užsnūdę, gal mintimis apžvelgėme visą gyvenimą, kuris kiekvienu momentu galėjo nutrūkti. Žinojome, kad laisvė čia pat, už dviejų trijų kilometrų, o iš tiesų ji kabojo kaip ant siūlo.

Auštant kaliniai ėmė kilti, prasidėjo kalbos, keiksmai, maldos. Dar valanda, ir mus ėmė rikiuoti tolimesnei kelionei. Baigiant rikiuoti, rytų pusėje sudundėjo prieštankiniai pabūklai, prapliupo kulkosvaidžiai. Esesininkai, lyg apkvaišę, lakstė į visas puses nesavais balsais šaukdami:

– *Los, los!..*

– Žinai, ką? – prabilo Sruoga.

Žvilgtelėjęs į profesorių, nusigandau. Atrodė visiškai pasikeitęs, sunykęs, veido išraiška ir akių žvilgsnis žodžiais neapibūdinami. Valandėlę patylėjęs, tarė:

– Lieku.

– Profesoriau! – šūktelėjau.

– Žinau. Bet jaučiu, kad protas ima maišytis. Tu teisus, likti pavojinga. Atsisakius eiti, vietoj gali nudėti.

– Taigi.

– O vis dėlto neisiu, lieku. Jaučiuosi lyg sudaužytas ir žinau, kad eiti negalėsiu, nušaus pakeliui kaip šunį ir numes į ravą. Lieku. Jei čia nužudys, bent būsiu palaidotas. Nutarta, lieku...

Negalėdamas stovėti, Sruoga vėl sudribo ant kuprinės. Aš, pamojavęs ranka, vienas paskutiniųjų įsijungiau į suformuotą kalinių koloną.

* * *

Po trylikos metų sugrįžęs į Vilnių, Sruogos tarp gyvųjų neberadau, bet ir šiandien juntu nepamirštamo ir neįkainojamo mūsų kalbos žodžio meistro dvasią. Rodos, imsiu ir sutiksiu milžiniško ūgio žmogų, nuolat galvojantį apie lietuvių tautos likimą, trokštantį savo liaudžiai visko, kas žmoniška, kilnu ir didinga.

Pergalė, 1957, nr. 12, p. 65–73

ADOLFAS DARGINAVIČIUS

Su Baliu Sruoga buvau pažįstamas dar prieš karą. Mūsų sklypai buvo kaimynystėj. Jis pasistatė namą, aš, pardavęs sklypą, apsigyvenau Klaipėdoj. Ten dirbau mokomajame laive, ruošėm savus jūrininkus. Inžinerijos-jūrininkystės mokslus baigiau Kronštate.

Sruoga – sudėtingo charakterio žmogus. Užsidaręs, mažakalbis, kartais net rūstus, bet impulsyvus, galingos prigimties, stiprios valios, didelio proto.

Kai du gestapininkai išsivedė mane iš namų ir atgabeno į gestapą (tarybiniais laikais jame įsikūrė Saugumo komitetas), čia jau radau Sruogą, Jurgutį, pulk. Naraką, Blažį, kuriuos iš anksčiau pažinojau, – iš viso gal dvidešimt žmonių. Rūsy buvo maži langeliai. Sargybinis pasakė vokiškai: „Nelįskit prie langų, nušausiu".

Sruoga skyrėsi iš visų savo ūgiu. Stovėjo kaip koks milžinas kampe, giliai sukrėstas. Nė vienas nežinojom, kodėl mes čia, kuo nusikaltom. Teisybė, atėjęs kažkoks viršininkas griežtai išrėkė, esą mes prieš vokiečių valdžią praėjusią savaitę Vilniuje kažką veikėme, bet nepasakė ką. Jurgutis vokiškai jam atsakė, kad mes nieko nesam padarę.

Rūsy išbuvom per naktį. Nedavė nei valgyti, nei pasikloti. Anksti rytą išvarė į kiemą, susodino į dengtą sunkvežimį. Gestapininkas kapitonas ir du sargybiniai lydėjo mus į Kauną. Čia išlaipino gestapo rūmuose. Jau radome daugiau suimtųjų.

Visus (apie keturiasdešimt žmonių) susodino į autobusą ir per Aleksoto tiltą nuvežė Marijampolės link. Įvažiavus miestan, pasitiko gestapininkai ir įsodino dar keturis asmenis: Kučinską, Krišč̌iūną, Puskunigį ir gaisrininkų darbuotoją (pavardės neprisimenu).

Iš Marijampolės pajudėjom Rytprūsių kryptimi. Tilžėje mus suvarė į kalėjimo bažnyčią. Grindys medinės, langai aukštai. Pasijutom išvargę, baisios nežinios kankinami. Ant grindų tik čiužiniai. Valgydino labai blogai – kiekvienam tinklely davė rūgščių kopūstų ir bulvių su lupenomis. Rytą išvesdavo pasivaikščioti. Niekur į darbus nevarė. Mūrinės sienos, nekūrenta, dar buvo šaltas ankstyvas pavasaris. Sėdim ir laukiam tolimesnio savo likimo.

Po kokių dviejų savaičių gestapininkai pasakė, kad veš į lagerį. Apsidžiaugėm, manėm, kad paaiškės mūsų padėtis, bus geresnės sąlygos. Po dešimt-dvylika žmonių stovinčius gabeno į stotį. Suvarė į vagoną. Elgėsi gestapininkai dar, galima sakyti, mandagiai, palyginus su tuo, kas mūsų laukė.

Atvežė į Dancigą. Čia jau laukė autobusais atvežti lenkai – koks šešiasdešimt-aštuoniasdešimt žmonių. Naktį pasiekėm Štuthofą. Žiūrim – ant vartų užrašas: „Kiekvienas turi tai, ką užsitarnavo".

Prie vartų su lazdomis rankose išsirikiavę gestapininkų talkininkai iš tų pačių kalinių tarpo. Mus, varomus per šiuos „špalerius", sargybiniai puolė mušti lazdomis kur kam pakliuvo. Suvarė į vieną baraką kaip silkes statinėj. Galėjom tik sėdėti. Valgyti nieko nedavė. Visos mūsų viltys sudužo.

Rytą išrikiavo prie pirties. Prieš tai įspėjo, kad atiduotume brangenybes. Išrengę tikrino (reikėjo ir išsižioti, ir pasilenkti). Pirtis tik dėl to, kad žmogų išrengtų. Gal pora lašelių vandens, ir viskas. Atėmė mūsų civilius drabužius, davė kalinių. Plaukus nukirpo trumpai ir per galvą skustuvu išvarė taką, kad negalėtume pabėgti.

Aviacijos pulkininką Naraką paskyrė mūsų „blokavu". Jis turėjo prižiūrėti tvarką, švarą. Rodos, mus apgyvendino VI bloke. Narų nebuvo. Atsigulėm ant medinių grindų. Čiužiniai buvo. Užsikloti – plonos antklodės. Sruoga atsigulė į kampą. Vienoje jo pusėje gulėjo agronomas iš Marijampolės, kitoj aš. Vargas jam dėl to ūgio – kai išsitiesia, kojos remia kaimyną. Tas šaukia. Taip susirietęs Sruoga ir pratūnojo.

Rytą išrikiavo. Beje, pusryčių davė margarino, duonos riekutę, kavos pamazgų. Nuvarė visus prie vagonėlių smėlio vežti. Sruoga, Jurgutis, Narakas ir aš stūmėm vagonėlius su smėliu, kiti juos pripildydavo. Oras šaltas, apsirengę blogai, reikėjo judėti, kad nesušaltum. Prižiūrėtojai ragino, net mušė lėtai dirbančius. *Schneller, schneller,* – rėkė jie. Buvo baisios dienos. Sruoga tai aprašė „Dievų miške". Nenoriu nė prisiminti. Toks lenkas Kozlovskis, Dancigo mėsininkas, buvo nepaprastas budelis. Sako, kad išėję iš lagerio kaliniai jį sudraskė.

Sruoga laikėsi ramiai, daugiausia tylėjo, buvo giliai susimąstęs. Jurgutis – mūsų enciklopedija – mus ramino ir visokiais prisiminimais guodė dar Tilžės kalėjime. O tų prisiminimų jis turėjo įdomių. Jo gyvenimas turtingas, jam teko susitikti su įvairiais žmonėmis, ir pasakoti jis mokėjo. Sruoga buvo tarytum paskendęs savy, nieko mums nepasakojo, nesidalino mintimis nei prisiminimais.

Praėjus tiems trims baisiems mėnesiams, mūsų padėtis pasikeitė – tapome politiniais įkaitais. Kodėl – mums nepaaiškino, jokių bylų nesudarė. Mes patys aiškinomės pablogėjusiais fronto reikalais, vokiečių nerimu.

Dabar jau niekas mūsų nebemušė, pagerino maistą, aprangą, net prievarta į darbus nebevarė. O svarbiausia – leido parašyti į namus laiškus. Galima suprasti, ką turėjo iškęsti namiškiai, laukdami kokios nors žinios iš suimtųjų. Gestapininkas nurodė, ką ir kaip laiškuose rašyti. Korespondenciją tikrino. Reikėjo rašyti tik vokiškai. Mūsų jėgos ėmė stiprėti, kai pradėjom iš namų gauti siuntinius. Pusę pasivogdavo tikrintojai. Raudonasis Kryžius ėmė rūpintis kai kurių kraštų kaliniais. Gerus siuntinius gaudavo danai, norvegai. Ir mums kartais jie duodavo silkių, tokių skanių...

Lietuvių grupė laikėsi vieningai, gyveno vienam barake, tvarkėsi savarankiškai – patys žiūrėjom švaros ir tvarkos. Kadangi grupę sudarė inteligentai, buvom tolerantiški, jokių ginčų nekildavo, nors buvom skirtingų pažiūrų. Gautus siuntinius laikėm spintelėse (viena spintelė – dviem kaliniam), bet nepasitaikė, kad kas nors iš spintelės būtų pražuvę.

Nors mūsų ir nevarė į darbą, patys ėjome. Sruoga dirbo raštinėj, aš mechaniku, Mackonis rūbinėj. Turėjome savo lietuvį daktarą Starkų. Jis dirbo ligoninėj ir daug kam padėjo. Teisininkas, rodos, iš Telšių kopūstus pjaustė ir mums atnešdavo kokią galvelę.

Sruoga buvo vis taip pat užsidaręs. Daug rūkė, vaikščiojo, skųsdavosi širdim. Kartais vaikščiodamas griebdavosi už krūtinės.

Visi jį gerbė, vadino profesoriumi, net esesininkai taip į jį kreipdavosi. Tačiau jis su visais buvo paprastas, nesididžiavo. Kada rašė savo kūrinius, nežinau ir nemačiau. Niekad jis mums nieko neskaitė.

Bendravom ir su kitų barakų kaliniais. To labai nedraudė. Štuthofo konclagery buvo kalinių iš visų Europos kraštų. Prisimenu, rusai surengė Spalio revoliucijos minėjimą-koncertą. Už tai jo dirigentą sušaudė. Rusų grupėje buvo, rodos, kažkoks profesorius, dailininkas, kitokių inteligentiškų žmonių. Tarp jų buvo gerų dainininkų. Lagery jie du ar tris kartus dainavo rusų liaudies dainas. Sruoga labai mėgo jų klausytis. Po tokių koncertų vaišindavom rusus iš savo siuntinių. Mums nuotaikos dainuoti nebuvo, nė karto nesam užtraukę.

Lagery nei knygų, nei laikraščių nebuvo. Ir iš namų neprisiųsdavo. Neleido. Radijas buvo esesmano būdelėje. Eidami pro šalį, kartais šį tą nugirsdavom. Vieną kartą net Levitaną girdėjau kalbant. Artėjant frontui, matyt, pasiklausydavo Maskvos žinių.

Traukiantis iš lagerio, man grąžino laikrodėlį, kitiems irgi. Tik nesuspėjom atsirinkti visų savo drabužių. Rūbinėj dirbęs Mackonis aprūpino mus kuo pakliuvo. Mudu su Baliu Sruoga, nors ir skirtingų ūgių, apsikeitėm paltais – jo buvo labai sunkus.

Kai Lietuvoje aplankiau sergantį Sruogą, jis man priminė audros sulaužytą gražų galingą ąžuolą. Skųstis nemėgo, bet aiškiai buvo matyti jo sunki būsena. Kiti grįžome į savo šeimas, pastoges, buvo kas mumis rūpinasi, o Sruoga liko vienišas, nerimaujantis ir besiilgintis.

1972, vasario 22 – 1973, sausio 2
LLTIR, f. 53, b. 1140
Užrašė M. Grigaitytė

PETRAS KIŠKIS

Su Baliu Sruoga susipažinau tik Štuthofo koncentracijos lageryje 1943–1945 metais.

Sruoga buvo užsidaręs, mažai kalbus, o gal tik man taip atrodė. Ar atsargumo sumetimais, ar dėl charakterio ypatybių viešai savo nuomonę net tarp draugų kalinių vengdavo reikšti; jeigu kartais

ir pareikšdavo, tai prieštaraudamas kam nors. Į ginčą nesileisdavo, dažnai pasakydavo: „pasiduodu", „pakeliu rankas". Gal taip elgėsi todėl, jog suprato, kad ginčas beprasmis arba kad su neišmanėliais nėra ko ginčytis, protingiau reikalą baigti „kapituliacija". Apie bendrą tuometinę padėtį man pačiam su Sruoga neteko išsikalbėti, gal kam nors jis ir yra pasakęs savo nuomonę. Tik tiek žinoma, kad laiškuose žmonai atviriau pasakodavo, ir ne vieną kartą iš lagerio pašto skyriaus laiškus jam grąžindavo perrašyti – cenzūra nepraleisdavo.

Patekęs į Štuthofo koncentracijos stovyklą, „naujasis gyventojas" pirmomis dienomis paprastai nevaromas į darbą, o atitinkamai „apdorojamas". Pirmasis etapas – nuutėlinimas. Šios procedūros metu atimami nuosavi rūbai, patikrinamos visos žmogaus angos, ar nėra kurioje paslėptų vertybių ir brangenybių, nukerpami visi kur nors esą plaukai, išskutamas nuo kaktos iki viršugalvio penkių centimetrų pločio dryžas, išmaudomas po drungnu, o kai kada ir šaltu dušu, išdezinfekuojamas kažkokiu dvokiančiu skysčiu, aprengiamas civiliniais sudarkytais skarmalais arba išduodami specialūs rūbai pilkai mėlynais dryžiais (lenkai vadindavo „zebrufkomis"). Tada žmogus įtraukiamas į registrą ir gauna koncentracijos lagerio kalinio numerį. Toliau – antrasis etapas: kalinys vedamas į ligoninę, kur „tikrinama" sveikata, teiraujamasi, kokiomis ligomis serga arba yra sirgęs, ypač kreipiamas dėmesys į auksines dantų plombas, nes nė vieno lavono neleistina išvežti iš lagerio teritorijos į krematoriumą, lagerio esesmanui gydytojui nepatikrinus ir neišlupinėjus iš lavono burnos auksinių plombų ir neuždėjus ant jo krūtinės štampo *geprüft*.

Ši procedūra užtrukdavo tris keturias dienas. Per tą laiką naujokai kaliniai barakuose atlieka įvairius vadinamuosius ruošos darbus: valo kambarius, langus, rankioja popiergalius, tempia į ligoninę tikrinti per naktį mirusių kalinių lavonus ir iš lagerio virtuvės po barakus dideliuose metaliniuose hermetiškuose maždaug šimto litrų talpos kubiluose-kibeliuose (bidonuose) išnešioja kaliniams sriubą arba vadinamąją kavą.

Balys Sruoga buvo aukšto ūgio, o aš esu žemiau vidutinio. Ar sąmoningai, ar atsitiktinai pirmomis dienomis, kai jau atlikome minėtus „apdorojimus", kai buvome aprengti naujais dryžuotais rūbais ir tokiomis pat dryžuotomis kepurėmis be snapelių ir atitinkamai „sunumeruoti", bet dar laikomi naujokais, mane su Sruoga įpareigojo tampyti iš virtuvės po barakus tuos metalinius

bidonus su sriuba. Sruoga greit pavargdavo, nes jam reikėjo eiti beveik susilenkusiam, ir jis dažnai sustodavo pailsėti. Tatai pastebėjęs vagis recidyvistas, lagerio kalinių vyresniojo pavaduotojas Zelionkė, prišokęs jį nežmoniškai sumušė. Man tuomet nekliuvo.

Pagal nustatytą „tvarką" kiekvienas kalinys, susitikęs esesmaną arba į jį kreipdamasis, taip pat praeidamas kontrolės būdelę, privalėjo nusiimti kepurę, jeigu norėjo išvengti antausių. Sruogą ši procedūra erzino ir skaudžiai žeidė (ja šlykštėjosi kiekvienas), todėl, kai lietuvių inteligentų grupę iš paprastų kalinių padarė „garbės" kaliniais ir suteikė šiokių tokių lengvatų, Sruoga, kad nereikėtų prieš kiekvieną esesmaną kilnoti kepurės, jos demonstratyviai nenešiojo nei žiemą, nei vasarą; vaikščiojo po lagerio teritoriją vienplaukis, šarmais, ilgais, vėjo šiurenamais plaukais.

Praėjus kuriam laikui, lietuvių kalinių grupė padidėjo iki penkiasdešimt žmonių (dalis iš to skaičiaus jau buvo mirę). Tai buvo įvairių pažiūrų ir įsitikinimų žmonės; čia buvo ir pora kunigų. Kai tapome „garbės" kaliniais, kunigai sekmadieniais lietuvių grupės barake ėmė organizuoti pamaldas pagal katalikų apeigas. Sruoga vienas iš pirmųjų atsisakė jose dalyvauti. Juo pasekė dar keletas, o vėliau pamaldų klausytojų skaičius žymiai praretėjo. Tačiau religiniais klausimais su Sruoga neteko išsikalbėti, jo nuomonės negirdėjau.

Sruoga kažką rašė, bet ką – tiksliai pasakyti negaliu, nebeatmenu. Rodos, kažkokią pjesę, tik jau ne „Pajūrio kurortą" ir ne „Dievų mišką".

1945 m. pradžioje, artinantis Tarybinei armijai ir evakuojant į Pomeraniją Štuthofo lagerį, su Sruoga išsiskyrėme. Aš su kai kuriais kaliniais išvykau antruoju ešelonu, o jis – pirmuoju.

Kovo mėnesį, kai jau buvau repatrijuojamų tarybinių piliečių lageryje Torūnėje, atvyko ir Sruoga. Jis skundėsi pašlijusia sveikata ir papasakojo apie visus savo pergyvenimus, kai atsilikо nuo kolonos vokiečiams besitraukiant. Torūnėje kurį laiką susitikdavome beveik kiekvieną dieną. Sruoga sielojosi ir laukė tos dienos, kada galės grįžti į Tėvynę. Grįžo į ją anksčiau už mane.

Vilnius, 1965, sausio 30
LLTIR, f. 53, b. 376

VLADAS JURGUTIS

Lageris. Bjaurus daiktas tas lageris. Neklausinėkit manęs geriau. Sruoga rašo apie lagerį. Galėsit paskaityt.

O jam sunku buvo lageryje. Niekam nebuvo taip sunku kaip jam. Jis niekaip negalėjo priprast prie mušimo. Paskiau mes įtaisėm jį į geresnę vietą. Kitaip būtų neištvėręs.

Jis baisiai pergyveno dėl Albino Rimkos mirties. Kai tik apie tai sužinojo, visai nustojo kalbėti. Su niekuo nekalbėjo apie porą savaičių.

Kai keliavom į namus, visai jau blogai buvo su juo. Susirgo šiltine. Negalėjo paeit. Šaukiau ant jo ir koliojau visaip, kai norėjo gult ant kelio ir toliau nebeit. Sakiau jam: „Nedrįsk taip daryt. Namie laukia žmona ir duktė". Tuomet kėlė ir ėjo toliau. O paskum mes jį vilkti turėjom.

Kai grįžo, ir čia ne geriau. Nei Vandos, nei Dalios nėr. Blogai bus su juo. O čia dar tie kvotimai – kiek sveikatos suėda.

Užrašė E. Rimkaitė

JONAS BUSĖNAS

Mane areštavo 1942-ųjų liepos 14 dieną. Buvau įskųstas, kad padėjau bolševikams. Apie du mėnesius laikė ir tardė Panevėžio kalėjime. Rudenį be jokio teismo išsiuntė į Štuthofą. Liko nėščia žmona su trim mažais vaikais.

Balį Sruogą su didele lietuvių grupe atvežė 1943 m. pavasarį. Iš grupės prisimenu prof. V. Jurgutį, Mačioką, Naraką, kun. A. Lipniūną, S. Ylą. Rodos, buvo keturiasdešimt aštuoni žmonės.

Aš jau buvau senas konclagerio gyventojas, du kartus bandęs laimę grįžti namo. Iš Dachau bėgau vieną mėnesį ir aštuoniolika dienų. Drabužius laimingai radau naktį ant tvoros padžiautus, savuosius užkasiau. Kudirkos Naumiestyje pakliuvau. O pirmą kartą mane pagavo Skaudvilėje. Už bėgimą nuteisė mirti. Paskui, frontui braškant, mirties bausmę pakeitė.

Esu baigęs vieną skyrių. Buvau stalius. Štuthofo stalių dirbtuvėje dirbau įvairius darbus. Buvo lengviau negu miške. Šiokių tokių ryšių turėjau su virtuve. Ten reikėdavo ką nors padaryti ar

pataisyti. Todėl atvežtiems broliams lietuviams galėjau išgauti bent kibirą šiltos balandų sriubos. Jie sakėsi keturias dienas nieko burnoje neturėję. Atrodė baisiai išvargę, iškankinti. Pamatę konclagerio barakus, elektros vielas, esesininkus žiauriais veidais, šunų būrius, kulkosvaidžius sargybos bokštuose, rūkstančius krematoriumo kaminus, baisias dujų kameras, stovėjo apdriskusiais drabužiais lyg suakmenėję.

Apie tris savaites juos laikė karantine. Paskui išskirstė po blokus. Aš buvau XII bloke. Į jį atvarė profesorių Sruogą, V. Jurgutį. Iš pradžių blokuose gulėjom ant grindų. Tik vėliau padarė keturių aukštų narus. Civilinius drabužius atėmė, apvilko lageriniais.

Sruoga ir Jurgutis guodė kitus, ramino, kad reikia ištverti šį baisų pragarą, kad karas greit baigsis, kad Hitleris jau jį pralaimėjęs.

1943 metų birželio ar liepos mėnesį Tarptautinis Raudonasis Kryžius pradėjo rūpintis kaliniais. Ir lietuviai inteligentai Štuthofe pasidarė vadinamaisiais garbės kaliniais. Davė jiems atskirus blokus, nevarė į darbą. Jų drabužiai buvo baltai mėlynais dryžiais, ant rankovės geltona juosta ir raidė L. Jie gavo geresnį maistą, galėjo gauti daugiau siuntinių, rašyti daugiau laiškų. Kiek prisimenu, tokių garbės kalinių buvo ir kitų tautybių.

Paprastiems kaliniams buvo labai sunku, kol ligoninėje dirbo gydytojas lenkas. Kiek tik galėjo, jis visaip kankino lietuvius, sakydavo – už Vilnių. Aš mokėjau lenkiškai, tai man kliuvo šiek tiek mažiau. Kai jį pakeitė gydytojas Starkus, lietuviai atsigavo. Kokiais bjauriais žodžiais mus vadindavo lenkai, negaliu nė pasakyti...

Sruoga iš pradžių dirbo pašte, o vėliau raštinėje. Garbės kaliniai dirbo savo noru.

Mūsų, paprastų kalinių, siuntinius surydavo esesininkai, visokie kontrolieriai. O garbės kaliniai juos gaudavo ir dalindavosi su kitais. Maistu mums daug padėdavo Jurgutis, Sruoga, Lipniūnas. Jie mus ir padrąsindavo, suramindavo. O buvo konclageryje ir tokių inteligentų, kurie laikėsi atskirai, su darbininkais nebendravo.

„Dievų miške" Sruoga Štuthofą aprašė teisingai, bet švelniau. Tokio žiaurumo, pasityčiojimo iš beteisio kalinio turbūt niekas ir negalėtų parodyti. Man perkirto nosį, sulaužė petikaulį. Kas galėtų išpasakoti Kozlovskio, Zelionkės budeliškus veiksmus?! Kokios klaikios korimo „apeigos", bėgliai, sukandžioti vilkšunių!

Atsimenu, rusų belaisvis plaktuku dirbtuvėje užmušė vokietį. Už jį pakorė šimtą kalinių. Maisto davinys dienai: šimtas penkiasdešimt gramų duonos, trys ketvirčiai litro balandų sriubos, pusė litro neva kavos. Svėriau trisdešimt kilogramų.

Mūsų dirbtuvė gamino spintas, kėdes, šautuvų buožes. Buvom aštuoniolika-dvidešimt įvairių tautybių žmonių. Viršininkas – vokietis, bet ne toks žiaurus. Kas nesutikdavo dirbti šautuvui buožės, tą į dujų kamerą ar sušaudydavo.

Mūvėjom klumpes mediniais padais. Vienam nugraužė koją, tai jis apsivyniojo ją rankšluosčiu. Esesmanas pamatė ir vietoje užmušė lazda. Lavonus į krematoriumą turėjo vežti kaliniai.

Mūsų, panevėžiečių, buvo penkiasdešimt aštuoni, o likom trise (Muraška, Vladas Ambutavičius ir aš).

Sruogą dar sutikau Plucke – tai mažas miestelis, kurortas prie jūros. Buvo ir Jurgutis, kitų neatsimenu. Čia jau buvo labai daug kalinių (gal dešimt tūkstančių). Grupavo po penkis šimtus. Man pavyko nudžiauti du kepalus duonos. Daviau jos Sruogai ir Jurgučiui. Jie, kaip ir visi kaliniai, buvo išvargę.

Mūsų grupę pavakaryje suvarė į didelį rūsį. Anksti rytą išvedė kokius du kilometrus už miestelio į laukus. Manėme, kad sušaudys. Sargybiniai, ten mus palikę, pabėgo. Jie pateko tiesiai į Raudonosios armijos rankas.

Mes patraukėm atgal į Plucką, kur mus surado Raudonoji armija. Nugabeno nuo fronto linijos apie trisdešimt kilometrų, išprausė, aprengė, pavalgydino, suskirstė pagal tautybes. Lenkus paleido į tėvynę, o lietuvius, estus, latvius apvilko kareivių drabužiais. Kelias dienas ilsėjomės, o po to pasiuntė į karą prieš vokiečius (jau buvo pavasaris). Aš greitai susirgau vidurių šiltine. Išgulėjau ligoninėj iki gegužės 6-osios. Paskui – vėl į frontą, bet gegužės 9-ąją Vokietija kapituliavo.

1945 metais lapkričio 29 dieną iš kariuomenės grįžau į Panevėžį. Kiek mes visi prisikentėjome, kas surašys, kas apsakys? Ir už ką?

Panevėžys, 1973, liepos 31
LLTIR, f. 53, b. 1148
Užrašė M. Grigaitytė

PRANAS ŽUKAS

Krematoriumo paunksmėje

1943-ųjų balandžio pabaiga. Laikraščio „Naujoji Lietuva" redakcijoje – prislėgta nuotaika. Darbuotojų veiduose – nerimas ir baimė. Ypač susirūpinęs vyriausias redaktorius Tiškus. Jis jautė, kad vokiečiai nepatenkinti laikraščiu, kuris neturi jokios įtakos skaitytojams, nepajėgia paveikti jaunimo eiti į kovą už fašistus.

Tuo metu šiame laikraštyje dirbau ir aš. Redagavau žinių skyrių. Kartais versdavau iš lietuvių į vokiečių kalbą. Visa medžiaga prieš atiduodant į spaustuvę turėjo būti siunčiama okupacinės valdžios cenzoriui, kuris nemokėjo lietuviškai.

Kartą į mano rankas pateko straipsnis, mane labai sujaudinęs ir išgąsdinęs. Straipsnis buvo pasirašytas slapyvarde. Jo autorius rašė, kad tuo metu, kai vokiečiai lieja kraują žūtbūtinėje kovoje prieš komunizmą, Vilniaus dramos teatro direktoriumi dirbąs žmogus, kuris ne tik esąs užkietėjęs komunistas, bet savo veikla teatre skleidžiąs komunizmo bacilas visuomenėje...

Teatro direktorius ir režisierius tada buvo R. Juknevičius. Pažinojau jį tik iš matymo. Buvau girdėjęs, kad tai puikus žmogus ir geras režisierius. Buvo aišku, koks likimas ištiks šį vyrą, jei straipsnis pasirodys laikraštyje. Aš ryžausi. Mašinėle prirašyto popieriaus lapą drebantys iš susijaudinimo pirštai nuleido į švarko kišenę...

Tą popietę negalėjau dirbti. Rankos vis virpėjo, o minčių srauto visai nepajėgiau suvaldyti. Nežinau, ar iš susijaudinimo, ar dėl pasitikėjimo žmonėmis, o gal trokšdamas pritarimo savo poelgiui, aš paslapties neišlaikiau. Vyriausiojo redaktoriaus kabinete pašalinių nebuvo. Virpančiom lūpom tariau Tiškui:

– Straipsnis apie teatro direktorių neturi išvysti dienos šviesos!..

Tiškus nepratarė nė žodžio, tik kreiva šypsenėlė nuslinko veidu.

Grįžęs į namus, pavojingą popierių sunaikinau. Buvo neramu. O čia butas tuščias. Žmona su trijų mėnesių dukrele svečiavosi mano gimtinėje, Žukų kaime, netoli Švenčionių. Nerasdamas vietos, išėjau į miestą.

Užsukau pas Šaltenį, dirbantį laikraštyje kultūros-švietimo skyriaus vedėju. Vaišina mane konjako stikleliu, prašo dar pabūti. Bjauri nuotaika nepraeina. Grįžtu į tuščią butą ir atsigulu.

Rytą – ilgas, šaižus skambutis. Praveriu duris, ir... trys uniformuoti vyrai jau prieškambaryje. Gestapas. Klausia pavardės, reika-

lauja paso. Daro kratą, bet nieko neieško. Pasiima vieną popiergalį. Jame rašoma, kad ateisiąs metas, kai niekas nenorėsiąs būti žydu, vėliau ateisiąs ir toks laikas, kai vokietis bijosiąs prisipažinti esąs vokietis... Tada buvo paplitę panašūs „kūriniai". Jie teikė paguodą, viltį...

Pirmas jaudinantis įspūdis greit praeina. Nebevirpa rankos. Dingo vakarykštis sunkus slogutis. Nuo dabar viskas atsistojo į savo vietas. Pataria pasiimti maisto, nedaug, kokioms dviem dienoms.

Švyturys (Kretinga), 1978, sausio 5, nr. 3

* * *

Poetą, profesorių Balį Sruogą pirmą kartą pamačiau Štuthofe pro barako langą. Ėjo iš lėto, atsargiai pažvelgdamas į baraką, kuriame spietėsi praėjusią naktį atvežtas naujas Štuthofo kalinių transportas. Jame ir aš šešiolikos lietuvių grupėje. Tai buvo 1943-ųjų gegužės pradžia.

– Ar yra kas iš Kauno ar Vilniaus? – nuskambėjo aiškūs lietuviški žodžiai.

– Profesorius Sruoga! – sušuko vienas iš mūsiškių, rodos, H. Blazas. Džiaugsmingai sujudom.

– Kas turite maisto, tuojau suvalgykite. Viską atims. Laikykitės. Svarbiausia – neprarasti vilties!

Šiuos žodžius jis tarė tarytum sau, nepakreipdamas veido į mūsų pusę. Netrukus jo medinės klumpės nušlepsėjo prò mūsų barako langus. Jis dingo tarp lentinių barakų eilių, sukėlęs džiaugsmą, viltį ir nesutramdomą širdgėlą. Jo išorė buvo labai krintanti į akis. Atrodė kaip bebaigiąs dienas elgeta...

Netrukus paaiškėjo, kas čia, Štuthofo koncentracijos stovykloje, yra grupė žinomų lietuvių visuomenės veikėjų, profesorių, kitų aukštų pareigūnų, kuriuos gestapas areštavo 1943 metų pradžioje. Tarp jų buvo ir rašytojas B. Sruoga.

Šios grupės kaliniai pirmomis savaitėmis ir mėnesiais, kaip ir kiti, perėjo visus kančių kelius, kentė alkį, alinantį dvylikos valandų darbą, atsiėmė antausius bei lazdų smūgius. Tačiau 1943 metų vasarą šios grupės kalinių padėtis netikėtai pasikeitė. Lagerio valdžia surinko visus dar likusius gyvus krūvon, apgyvendino

atskirai nuo kitų ir pavadino garbės kaliniais (*Ehrenhäftlinge*). Dirbti jie neprivalėjo, tačiau galėjo dirbti, jei to norėjo.

Kodėl įvyko tokia permaina, nieks nieko tikra nežinojo.

B. Sruoga įsidarbino stovyklos komendantūroje. Jis gerai mokėjo vokiečių kalbą, be to, rašė mašinėle – buvo tinkamos kvalifikacijos į tokį postą. Dabar profesorius turėjo galimybę stebėti koncentracijos lagerio gyvenimą nuo pačios „viršūnės". Čia jam pakliūdavo į rankas vienas kitas ir slaptesnis dokumentas. Ilgainiui jis sukaupė daug duomenų apie lagerio praeitį ir dabartį. Iš B. Sruogos grupės draugų girdėdavau užuominų, kad profesorius kaupiąs medžiagą apie lagerio gyvenimą, daraąs užrašus, ketinąs rašyti atsiminimus. Buvo kalbama, kad šios grupės barake vykdavę „literatūros vakarai", kurių metu rašytojas skaitydavęs savo kūrybos ištraukas.

Mane labiausiai domindavo žinios iš fronto. Sutikdavau aš Sruogą dažniausiai atsitiktinai, laisvais nuo darbo sekmadienių popiečiais. Apie padėtį fronte jis būdavo gerai informuotas. Mūsų, jaunesnių lietuvių kalinių, akyse jis turėjo didelį autoritetą. Todėl labai stengdavausi išgirsti iš jo pastabų, komentarų, išvadų apie karo eigą. Po tokių trumpų pokalbių pasidarydavo lengviau, šviesiau akyse, sustiprėdavo viltis išlikti gyvam.

Vieną sekmadienio popietę, atsirėmęs į barako sieną ir šildydamas prieš saulę savo sustirusius kaulelius, pamačiau slenkančią pro šalį vienišą Sruogos figūrą.

– Sakykite, profesoriau, kur mes esame – Vakarų kultūros lopšyje ar laukinių žvėrių džiunglėse? Jūs studijavote Vokietijoje. Kaip galėjo atsirasti toks žvėris Beethoveno,Schillerio, Goethės tėvynėje?

Jis net nusipurtė. Klausimas jam nepatiko.

– Šis žvėris jau baigia dienas savo urve. Kai jį po karo paguldys ant lentos, o istorikai, sociologai, psichologai išmėsinės, tada ir sužinosi. O dabar pasakyk, kiek šiandien gavai lazdų per utėlių medžioklę?

– Nė vienos, – pasidžiaugiau.

– Tai labai svarbu, nes lazdų smūgiai – trumpiausias kelias į krematoriumo krosnį. Čia ne vieta filosofijai. Visą dėmesį kreipk į tai, kaip išvengti lazdų, išmok dirbti taip, kad negautum galo. Reikia išsilaikyti, išlikti...

B. Sruoga teikdavo moralinę paramą, sugebėdavo paguosti, išblaškyti sunkias mintis.

Po karo, rodos, 1946-aisiais aš aplankiau jį Vilniuje, Tauro gatvėje. Namuose buvo vienas, pats atidarė duris. Rašomasis stalas skendo popieriuose.

– Noriu užbaigti „Dievų mišką", bet vis negaliu. Tai čia reikia pataisyti, tai ten pakeisti.

– Profesoriau, ar nereikėtų jums pailsėti po viso to... Jūs kitus guosdavote, drąsindavote, o save pamiršote.

– Reikia užbaigti, nes ką gali žinoti...

Atrodė labai išvargęs, veidai pablyškę, rankos virpėjo. Atsisveikinau, jausdamas sunkumą krūtinėje. Dvasios galiūno kūnas palūžo.

Rašytojui mirus, po kurio laiko man į rankas pateko „Dievų miškas". Griebiau skaityti, kaip kalinys duonos žiauberę ryti... Spaudė gerklę. Braukiau ašaras. Ypač jaudino rašymo maniera: pašaipa, humoras ten, kur byra ašaros. Turbūt taip tik ir galima priversti skaitytoją patikėti, kad visa tai tikrovė, slogi realybė. Artimiesiems aš vengdavau pasakoti apie konclagerį. Atrodė, nepatikės, suabejos, pagalvos, kad persūdau, tirštinu spalvas. Šita sūri didžiojo rašytojo šypsenėlė „Dievų miške" – užtikrintas raktas į skaitytojo širdį.

Esu perskaitęs ne vieną lenkų autorių knygą apie koncentracijos stovyklas. Nė viena nepadarė tokio įspūdžio kaip „Dievų miškas".

Kretinga, 1978, liepos 10

KSAVERAS URBONAVIČIUS

Buvau suimtas truputį vėliau negu Balys Sruoga. Poetas išgabentas 1943 metų kovo mėnesį, o aš – balandžiui baigiantis.

Suėmimo dieną dirbau Kaune, tiekimo ir paskirstymo įstaigoje, kartu su rašytoja Ieva Simonaityte. Sugriebtas ir nuvestas pas gestapo tardytoją, išgirdau jo ultimatumą: „Jei prisipažinsi, kad rašei antivokiškus straipsnius pogrindžio spaudai, kurstančiai nestoti į organizuojamą lietuvių legioną, – išsiųsime pusei metų į Pravieniškių stovyklą. Jeigu neprisipažinsi – visam karo metui pateksi Vokietijon į konclagerį, ir dar nežinia, ar išsaugosi sveikus kaulus..."

Žinoma, tardytojui neprisipažinau, nes netikėjau hitlerininko mielaširdyste. O juk vienas mano antivokiškas straipsnis buvo

išspausdintas net švedų spaudoje. Man surašė kaltinimą: nusistatęs prieš vokiečius ir nacionalsocialistinę valstybę, nelegalios spaudos platintojas ir jos dalyvis, agitavęs, kad jaunimas nestotų į legioną.

Mus, šešiolika suimtųjų, tada vadino „spaudos grupe", kurioje buvo ir du linotipininkai – Petras Lugas ir Stasys Kvietka (vėliau jie grįžo į Kauną).

Vežė mus per Tilžę, Karaliaučių, Marienburgą į Štuthofą. Lagerio kieme prie mūsų priėjo Balys Sruoga ir paklausė, ar daug čia kauniečių. Mudu tuoj širdingai pasisveikinome, nes buvome pažįstami nuo 1919 m., sakydavome vienas kitam „tu". Sruoga domėjosi kaliniais lietuviais, klausinėjo jų biografijų. Aš jam pasakojau.

Mane paskyrė į miško koloną kelmų rauti, o kiek vėliau, jau nusilpusį, į vadinamąją žemės ūkio koloną kroviku prie geležinkelio. 1943 metų rugpjūčio mėnesį, Sruogai užtariant, patekau į „šreibštubę" – stovyklos raštinę, kur dirbo kaliniai ir pats Sruoga. Kasdien būdavome greta. Poetas sielvartavo dėl tokio žmonių išniekinimo, pašiepdavo maniakus – hitlerininkus. Gerai sugyveno su lenkų intelektualais. Stovyklos komendantas Hoppė ne sykį garsiai išsitardavo: „Viską negailestingai sunaikinsim, kas ne vokiška. Po dešimties metų čia nebus nė vieno svetimtaučio. To laukia Adolfas Hitleris ir aš!"

Tuo metu įsteigė dujų kameras. Per Štuthofą perėjo 120 000 kalinių. Iš jų – 85 000 buvo mirtinai nukankinti.

1944-ųjų kovo mėnesį išsiskyriau su Baliu Sruoga. Jis liko Štuthofe, o aš buvau atgabentas į Ragainę, šalia Tilžės, į sunkiųjų darbų kalėjimą.

J. Dovydaitis. Mirties stovyklos kortelės, – Gimtasis kraštas, 1973, vasario 22, nr. 8 [Fragmentas]

JUOZAS PUTINAS

Žmogus dievų miške

Štuthofas...

Kas skaitė „Dievų mišką", gali įsivaizduoti gyvenimą konclageryje.

Mus, naujai atvykusius iš Lietuvos, suskaičiuoja, nes miręs reichui nereikalingas. O Sruoga lageryje jau pakilęs iki šraiberio – gana įtakingos vietos. Sako, geros širdies lenkai pasistengė dėl mūsų rašytojo.

– Kaip laikosi Kaunas? Gal jau nė vieno gyvo nėra Lietuvoje? Vis grūda ir grūda į šitą Dievų mišką, – sako man Sruoga.

O Štuthofas erzeliuoja kaip Babilonas: daug žydų ir rusų, čekų, taip pat vokiečių. Nemažai čia apgyvendino ir lenkų. Bet visa bėda, kad su politiniais vokiečiai suvarė ir kriminalinius kalinius. Su šituo padugnių gaivalu niekas nenorėjo bendrauti, ir prasidėdavo amžinas neapykantos karas.

Sruoga sako:

– Tai pavardė tavo Putinas. Gal rašytojui Putinui esi giminė?

– Tiktai bendrapavardžiai, nepažįstami.

– O dabar, Juozapai, t-ss... Nežioptelėk niekam, kad už politiką čia atgrūdo. Mušeikos žalieji, šitie šunsnukiai kriminalistai, tik ir taikosi nugnybti ką nors iš mūsų tarpo.

Sruoga gyveno vadinamajam inteligentijos bloke, kur buvo gydytojų, mokslininkų, profesorių.

Vyriausias šraiberis Sruoga lageryje buvo apsukrus vyras. Mes jautėme, kad jis kartais kalinių sąrašus sumaklina, kad net vokiečiai negali susigaudyti, koks kalinys dar gyvas, o kas išrūkęs pro krematoriumo kaminą. Kas tada galėjo pagalvoti, kad ir tokiomis baisiomis sąlygomis Sruoga rašo? Štuthofe buvo sukurta komedija „Dobilėlis penkialapis", drama „Pavasario giesmė" ir kiti kūriniai.

Vargelį baisų vargom Dievų miške. Po dvylika valandų tampėme medžius, basi, alkani, bet nė joks šunelis pro šalį nebindzena. Miške gyvatės knibžda, uodai paskutinį kraują geria. Jeigu lageryje tris mėnesius žmogus išgyvena, tas tikrai kažkoks nematytas individas – ir iš kur tas jo gajumas? Bet kaliniai „sukombinuodavo" duonos vieną kitą atliekamą kriaukšlę juodai dienai... Pasiduoneliauti ateidavom ir pas Sruogą... O jis mirkteli: mes vienas kito nepažįstame, nepyk, jeigu ir aprėksiu ar apstumdysiu. Lageryje platūs Sruogos ryšiai – universiteto profesorius kalbų moka, tad ir bendrauti lengviau su žmonėmis. Kai darbams į Vokietiją buvo renkami savanoriai, Sruoga, susiradęs mane, įspėjo ten nevažiuoti.

Kai Tarybinė armija pasiekė lenkų žemes, vokiečiai suskato evakuoti lagerį. Ir labai skubiai. Bet juk to lagerio pelenų su tūkstančių sudegintųjų palaikais nuo sukruvintos žemės nenupūsi.

Išvarė per šaltį mūsų koloną. Kas leisgyvis išklysdavo iš kelio, vokiečiai nušaudavo vietoje. Šaudydavo, bjaurybės, taikliai. Kas šūvis – viena nauja skylė kolonoje. Tik atsitiktinumas išgelbėjo rašytoją. Kaip vėliau sužinojau, sušalęs, apsigobęs sunešiota anklode nuo lagerio lovos, parklupo sniege patvoryje. Prižiūrėtojai pamanė, kad jis jau ne šio pasaulio gyventojas. Net šūvio pagailėjo. O rašytojas buvo gyvas. Lenkų rankos išgelbėjo jį.

Gegužės pirmosiomis dienomis buvau namuose. Į Kauną grįžau iš Maskvos. Štuthofe mūsų grupėje buvo keturiasdešimt trys žmonės, o grįžome į gimtinę tiktai vienuolika vyrų ir viena moteris.

Banga, 1976, vasario 6, nr. 5 [Fragmentas, užrašė B. Juršė]

MATAS MARTINAITIS

Užėjus vokiečiams, buvau paskirtas perimti valdiškos spaudos organus, po to – žemės archyvo tvarkymo departamento vyr. referentu. 1943 metų pavasarį A. Rentelno įstaiga mums pranešė, kad yra fiurerio įsakymas dešimt tūkstančių vokiečių kolonistų šeimų apgyvendinti lenkų ūkiuose, o lenkus iškeldinanti. Operaciją turėjo vykdyti žemės tvarkytojai.

Per Rentelną buvo sušauktas pasitarimas, į kurį buvo sukviesti žemės tvarkytojai. Jie pasipriešino tam projektui, pareikšdami, kad lenkų ūkių yra labai nedaug ir nebus kur tų kolonistų apgyvendinti. Nutarėme parašyti memorandumą. Aš parašiau ir įteikiau jį Rentelno kanceliarijai. Po kelių dienų mane šaukia gestapas...

Atsidūręs Štuthofe, gavau kalinio aprangą ir buvau nuvarytas į baraką. Kitą dieną, eidamas pro raštinę, susitikau Balį Sruogą su Vladu Jurgučiu. Sruoga Štuthofe buvo didžiai gerbiamas, nes vokiečių kalbą mokėjo geriau už vokiečius ir nepraleisdavo nė vienos progos padaryti pastabą vokiečiui, jei šis neteisingai sukirčiuodavo ar šiaip apsirikdavo. Sruoga buvo mano diplominio darbo vadovas, labai nustebo mane čia pamatęs. Lietuvių Štuthofe buvo per tris šimtus, daugiausia inteligentų. Iš viso ten buvo dvidešimt-trisdešimt tūkstančių kalinių. Kasdien iš barakų išnešdavo apie du šimtus lavonų, kuriuos degindavo krematoriume arba krūvose, apipylę smala.

Po poros dienų mane pradėjo varyti į darbą. Su Sruoga susitikdavau kas kelios dienos, pasikalbėdavom. Spalio pabaigoje jis pasakė, kad septynis šimtus stipresnių kalinių ruošiamasi išvežti į darbo lagerį ir įtraukė mane į siunčiamųjų sąrašą.

Atvežė mus prie Berlyno į Noištrelico miestelį. Kalinių drabužius nuėmė ir išdavė senas karines uniformas. Dvi savaites geriau maitino, kad truputį atsigautumėm. Tada išskirstė darbams. Mane paskyrė į aerodromą. Ten reikėjo pakrauti bombas į lėktuvus, valyti pakilimo takus nuo sniego.

Užrašė R. Juškevičius

KAZYS GRIVAČIAUSKAS

1944 metais aš kartu su Baliu Sruoga buvau Štuthofo koncentracijos lagery, ten su juo ir susipažinau. Sruoga kiekvieną rytą išeidavo pasivaikščioti, tuo metu aš su juo ir susitikdavau. Jis daug pasakodavo apie Štuthofe pragyventą laiką, kaip pirmaisiais metais juos kankino ir badu marino. Kalbėjo apie padėtį fronte, – mat jų barake buvo radijo taškas, kur jie galėdavo klausytis žinių. Jis paslapčia išnešdavo duonos gabaliuką, niekam nematant ištraukdavo iš po skverno, duodavo man ir sakydavo, kad nenusiminčiau, laikyčiaus tvirtai, nes jau artinasi mūsų kančių galas. Sakydavo, kad geriau badaučiau, negu graužčiau kokius senus kaulus arba žolę, kad kiek galėdamas saugočiaus ir kuo mažiau gaučiau mušti, nes tada ilgiau išgyvensiu. Aš ir šiandien prisimenu jo akyse ašaras, kai vieną dieną mane paguldė ant specialaus ožio ir įkrėtė dvidešimt penkis bizūnus per nugarą. Po to Sruoga man pasakė: „Juk aš tau kalbėjau – saugokis". Bet tame lageryje sunku buvo išsisaugoti. Jis irgi gerai žinojo apie tai. Prisimenu 1945 metų sausio 1-ąją, kai mes kartu su vienu lietuviu Abrasoniu užėjome pas juos į bloką pasveikinti su Naujaisiais metais. Ten buvusieji lietuviai išvarė mus, o Sruoga ištiesė ranką, pasisveikino, davė po gabaliuką duonos ir pranešė, kad pas juos užeidinėti draudžiama.

Apie Balio Sruogos nuoširdumą ir meilę artimui buvo ir liks neišsakyta. Galbūt per jį aš ir likau gyvas. Galbūt man padėjo tie jo duonos kąsniai, tie žodžiai, kurie teikė pasitikėjimą ir norą išlikti gyvam.

Su Sruoga išsiskyriau 1945 metų sausį, kai evakuavo lagerį. Daugiau susitikti nebeteko.

1967, sausio 31
LLTIR, f. 53, b. 1085

JULIJA SAVICKIENĖ

Po baisios kelionės sausakimšame prekiniame vagone gyvus likusius iškrovė Štuthofe, tame pačiame Sruogos aprašytame „Dievų miške". Nors vaikus, surastus pas motinas, žadėjo jų akivaizdoje atiduoti šunims, aš vis dėlto išslapsčiau savo dukrelę. Naktį iškasiau duobę po barako kampu, ir jinai gyveno ten ištisus mėnesius. Savo menkutį davinį beveik visą atiduodavau jai. Pati maitindavausi tuo, ką nutverdavau lageryje. Badas kankindavo mane dieną, o sapnai nakčia. Tų sapnų metu Algirdas* sėdėdavo su manim.

Aš vos begalėjau vaikščioti ir žinojau, kad mano dienos suskaitytos. „Tu iš Lietuvos? – kartą paklausė kaimynė, pagyvenusi lenkė, – tavęs ieško lietuviai". Kitą dieną mane iš tikrųjų kažkas pakvietė prie vielų tvoros. „Jūs Savickienė?" – pasiteiravo aukštas liesas vyriškis. Neturėdama jėgų atsakyti, linktelėjau galva. Tada jis permetė man per tvorą puskepalį duonos, gniužulėlį margarino ir obuolį. Iš susijaudinimo aš net nepaklausiau jo pavardės. Tik kitą dieną sužinojau, kad tai buvo Balys Sruoga, tuo metu jau dirbęs lagerio raštinėje. Jis ir vėliau man padėdavo: išgelbėjo mano dukrelės gyvybę, kai ji susirgo dėmėtąja šiltine – atnešė tada dešimt ampulių ir du kilogramus cukraus. Jūs negalite įsivaizduoti, koks tai buvo turtas Štuthofe.

Paskui buvo Sruogos aprašytas žygis į nežinią. Atsimenu tik tiek, kad kažkoks vyriškis panėšėjo Reginutę ant rankos ir ištempė mane į kolonos priekį. Užpakalyje poškėjo ir poškėjo šūviai, pribaigdami atsilikusius.

O „Dievų mišką" moku turbūt atmintinai...

A. Gumbaragis. Pasakyk man dar vieną žodelį, – Švyturys, 1963, nr. 8, p. 21

* Algirdas Savickis, rašytojo Jurgio Savickio sūnus, Julijos Savickienės vyras paskui žmoną žydę nuėjo į Kauno getą, 1943.X.1 buvo tyčia peršautas sargybinio ir po paros mirė. – *„Švyturio" red. past.*

* * *

Kas ten nebuvęs, negali įvertinti ir suprasti, kiek buvo rizikos, mirtino pavojaus pačiam Sruogai – jis davė vaistų net žydei. Todėl noriu griežtai ir aiškiai prieštarauti latviams, kurie, išėjus „Dievų miškui", labai užsirūstino ant Sruogos, esą neteisingai parodyti latviai konclageryje. Keršydami jie paleido visokių išgalvotų, rašytoją kompromituojančių gandų.

O latviai, būdavo, niekam nė trupinio neduos, niekam nė gero žodžio nepasakys. Jie savo tarpe laikėsi vieningai, bet su kitais visai nebendravo. Ypač žiaurūs buvo tie, kurie čia pateko kažkuo nusikaltę reichui, kaip „netinkami" kovoti už jo interesus.

Apie Sruogą konclageryje girdėjau tiesiog legendas. Tai vienam mirtininkui kažkokius dokumentus išgavęs, tai maisto, tai vaistų išrūpinęs. Buvo žinoma, kad jis yra lietuvis, profesorius, studijavęs Miuncheno universitete, gerai mokantis vokiečių kalbą. Puikiai kalbėjo ir rusiškai.

Mums atrodė, kad Sruoga ir į raštinę ėjo dirbti norėdamas daugiau ir geriau padėti kaliniams. Kiekvienas kalinys, susitikęs jį, jautė jo moralinę jėgą, padrąsinantį žvilgsnį – išlaikyti, pakelti, kad nepasiduotum košmaro sunaikinamas, – tiesa turi laimėti.

1972, sausio 5
LLTIR, f. 53, b. 1134
Užrašė M. Grigaitytė

ALEKSANDRAS KANTVILAS

Be pykčio ir pagiežos prisimenu koncentracijos stovyklą – kaip gyvenimo mokyklą, kurią laimingai ištvėriau, per daug neprarasdamas nei proto, nei sveikatos.

Iš visų tos nelemtos nelaisvės draugų profesorių turbūt dažniausiai prisimenu. Gal dėl to, kad su juo pirmąją naktį dalinomės antklode, ir tas fizinis kontaktas pasiliko neužmirštamas iki šių dienų. Kodėl aną vakarą profesorius ir aš staiga atsidūrėme šalia vienas kito? Gal kad abudu buvom ploni ir mūsų kūnai gerai tilpo po viena susitraukusia ir skylėta antklode? Paskui pirmomis šaltos nelaisvės naktimis vis atsidurdavome šalia viens kito, ieškodami bent trupučio šilimos.

Vėliau, kai buvom perkelti į VI bloką pas Kozlovskį ir kai reikėjo pasirinkti lovas po du, profesorius pasiūlė savo draugystę. Užlipome į trečią aukštą – man buvo vis tiek, nes buvau jaunas ir judrus palypėti, o profesorius taip pasirinko savo noru, mat, užlipęs į viršų, buvo jau atsiskyręs nuo kitų, netrukdė niekam ir pats buvo netrukdomas.

Laikams pagerėjus, jam teko gera lovos vieta prie lango, apačioje, pačiame kampe. Grįžęs iš darbo, jis galėjo atsisėsti ant lovos krašto ir žvilgsniu skristi į savo mėlyną dangų su baltais debesiais, pro pravirą langą įkvėpti šalto laisvės oro, girdėti miško ošimą ir vėjo dūkimą.

Susipažinti pradėjome tik garbės kalinio laikais, kai gyvenimas tapo lengvesnis ir kai ėmėme kalbėtis, vienas kito klausytis. Man rodos, profesorius savotiškai mane pakentė, gal net ir mėgo, o aš jaučiau jam didžiausią pagarbą, kažkokią nuostabą, lyg trauką prie jo. Buvau vienas iš jauniausių mūsų grupėje, nekantrus nelaisvės pančiuose, karštas susipykti, susiginčyti, bent išsibarti su kuo, nepaisantis autoritetų, titulų ar amžiaus. Tačiau neprisimenu, jog kada būčiau susipykęs ar susiginčijęs su profesoriumi. Žinoma, jis ir progų barniams nedaug teduodavo, nes bendroje draugėje iš tikrųjų būdavo labai mažai. Rytą po patikrinimo ir pusryčių išeidavo į darbą ir grįždavo tik vakare, ir tuoj po vakarienės pasitraukdavo prie savo lovos tylus ir susimąstęs, liūdną žvilgsnį nuleidęs žemyn. Man rodos, aš tada jaučiau jo begalinį ilgesį, kuris dvelkė iš visos jo būtybės. Ilgesį tėvynės, gal savo brangių artimųjų.

Su senesniais ar bendraamžiais, tarp kurių buvo ir labai iškilių asmenybių, jis kažkaip nerasdavo daug kalbų. Pavergta jo siela blaškėsi pančiuose viena, neprašydama pagalbos, nebandydama atiduoti dalelės savo nevilties naštos. Todėl, man regis, jam buvo daug sunkiau negu kitiems, kurie išliedavome nusiminimą keikdamiesi, ginčydamiesi, bardamiesi ar melsdamiesi, išsipasakodami kits kitam.

Ir tik kartais, tam tikromis progomis, tautinių ar kitų metinių švenčių dienomis jis išeidavo iš tos vienatvės. Paprašytas draugų, skaitydavo paskaitą ar šiaip ką nors kalbėdavo. Tada neapsakomo grožio žodžiai veržtavosi srautais, verpetais, griūdavo lavinomis, užburdami ir stebindami. Tada mes, jaunikliai, tiesiog išsižioję, be žado klausydavome, jau nieko kito nebegirdėdami. O jis atsidurdavo savo meninėje tikrovėje, laisvoje, nesuvaržytoje svajonių tikrovėje. Iš tiesų, tokių dvasios, proto, erudicijos milžinų, kurie

bent šešėliu prilygtų jam, tarp mūsų, jaunesniųjų, ir nebuvo. Tačiau mes jam buvome tik maža prošvaistė, trumpas švystelėjimas tamsiame urve.

Nuolat sklido gandai, kad garbės kalinius paleis – buvo net visokių datų. Bet ėjo dienos, savaitės, mėnesiai. Pranašystės pasirodė netikros, sapnai vis nesipildė pagal sapnininką. Reikėjo griebtis ko nors kito. Kažkas pasiūlė pamėginti išsiaiškinti reikalus su lėkštele (spiritistinio seanso metu). Aišku, daugybė nerimto jaunimo, profesorius Sruoga ir pora „pakvaišusių senesniųjų" su tokia idėja sutiko, sakydami, kad gal tai ir geras sumanymas. Neatsiklausę kunigų, neišgirdę iš dešiniojo sparno jokio pritarimo, vis dėlto vieną vakarą parengėm didelį popieriaus gabalą, aprėžėm ratą, išrašėm aplinkui abėcėlę ir skaičius, apvertėm dugnu į viršų lėkštelę ir žvakės šviesoje susėdom aplink stalą. Rankas prikišom prie lėkštės, lengvai ją liesdami, o pirštų galais jausdami kaimyno pirštus. Kažkas patarė susikaupti (...kaip susikaupti... aišku – laikytis tyliai, ir kad nė prunkšt...) Mūsų blokinis pulkininkas Narakas smalsiai stebėjo pasirengimus ir beveik prikišo savo ranką. Netrukus lėkštelė ėmė judėti, pamažu suktis aplink, paskui vis greičiau, stabtelėdama prie raidžių ir skaičių. Neatsimenu, kas pradėjo klausinėti, gal Stanevičius, o gal kas kitas. Lėkštelė greit sukosi, sustodama prie raidžių, kažkas rašė žodžius, sakinius. Pasirodo, būta kažkokio žemaičio Norkaus iš Vytauto laikų, labai mums palankaus, nes patvirtino, kad sapnai, lietę kelionę, pasitvirtins, – neilgai trukus mus paleis ir laimingi sugrįšim namo. Norkus „sakė", kad jis nemeluoja ir žino, ką kalba (atsakė į keletą labai asmeniškų klausimų apie privačius dalykus).

Aišku, kitą dieną spiritistai, nebijodami ekskomunikos, papasakojo Norkaus pranašystes, ir visi rengėmės greitai važiuoti. Man rodos, kad ir kunigai, ir dr. Kučinskas su Kriaučiūnu dėl visa ko susirankiojo popiergalius, kuriuos būtų galėję vežtis kartu.

Žinoma, ir Norkus apsiriko – kelionės vis nebuvo. Dar daugelį kartų po to kviesdavomės nakties gūdumoje žemaitį.

Profesorius, sakyčiau, mėgo spiritistinius seansus ir dažnai juose dalyvaudavo, nekreipdamas dėmesio į daugelio skeptikų pajuokavimus. Būdavo tikrai įdomu: kai prie lėkštės sukimo prisidėdavo Juozas Valenta, kuris baisiai keikėsi, tada dažnai atsiliepdavo maršalo Piłsudskio dvasia ir keikdama, pykdama nekantriai atsakinėdavo išdraikytais sakiniais, o kai dalyvaudavo profesorius, atsiliepdavo Norkus, ir tada žodžiai jungdavosi į eiliuotus

sakinius, pranašavimus, kriptiškus posakius. Kai kas iš mūsų „rašytojų", man rodos, net bandė užrašyti tą „Norkaus poeziją".

Pamažu spiritizmo naujiena atsibodo. Dienas leisdavom žaisdami šachmatais, kortomis – „pulką", „66", „1000" ir, aišku, dalyvaudami profesoriaus Jurgučio „akademijoje".

Paskutines mūsų, kacetininkų, dienas praleidau kitoje grupėje negu Sruoga (evakuacijos naktį dešimt mūsų buvom atskirti nuo visų), ir bolševikų „išlaisvinimą" sutikome šiek tiek skirtingai.

Nežinau, kas Sruogą vertė grįžti į Lietuvą, – ar begalinis tėvynės ilgesys, ar susidariusios aplinkybės, ar prievarta. Man rodos, po dviejų nelaisvės metų jo troškimas pamatyti tėvynę buvo toks stiprus, kad jis nebepajėgė tam atsispirti ir nebematė kitokių pančių, kitokių pavojų. Gal svajojo laisvę būsiant tikrą, kai visi, išklydę iš tėvynės, grįžta kaip paukščiai namo ir vėl laimingai gyvena. Užtat bandau suprasti tą nusivylimą, kurį profesorius pajuto jau vėliau ir išsakė paskutiniuose kūriniuose. Man atrodo, kad „Giesmėse Viešnelei Žydriajai" daugiau esama ne koncentracijos stovyklos kalinio, o Lietuvon sugrįžusio žmogaus nuotaikų.

Parengta iš laiško V. Sruogienei (Hoobaart, Australija, 1983, liepa); str.: Poetas, profesorius, kalinys, – Kauno aidas, 1991, vasario 1–7, nr. 4; A. Samulionio užrašų (1977, rugsėjo 5)

LEONAS PUSKUNIGIS

1943 metais kovo mėnesį aš buvau suimtas ir drauge su kitais lietuvių inteligentais atvežtas į Tilžę. Tilžėje mus suvarė į kopłyčią, kur prabuvome visą savaitę. Čia pirmą kartą ir pamačiau profesorių Sruogą.

Jis atrodė neramus, bet energingas. Buvo matyti, kad labai nori rūkyti, bet laikosi, kad dėl to nebūtų nemalonumų kitiems. Tik paskui, kai kuris nors iš mūsiškių užmesdavo ką ant durų langelio, Sruoga atsistodavo prie kameros lango ir godžiai traukdavo dūmą.

Tuo metu mus labiausiai pjovė nežinia. Kad nebūtų bereikalingų kalbų, Sruoga pasiūlė laiką leisti prasmingai: įkurti „čiužinio broliją" ir paeiliui skaityti improvizuotas paskaitas iš tos srities, kurioje kiekvienas dirbo iki suimant. Pasakojau ir aš kažką apie sportą, ir kiti, tarp jų kažkoks aktorius, kurį nežinia kodėl

netrukus paleido. Skaitė paskaitas ir Sruoga, jau anksčiau metęs šūkį:

– Suartėkime! Mes naują gyvenimą pradėjome... Mes turime suprasti savo dalią... Kur bebūtume, jauskimės kaip broliai...

Apie savo likimą sužinojom tik nuvažiavę į Kenigsbergą, kada mus pervarė per požemį. Jurgutis žinojo jau anksčiau, bet tylėjo, o mums pasakė lenkai, kurie, matyt, ne vieną partiją tokių kaip mes jau buvo praleidę.

Atsimenu pirmąją naktį lageryje: Sruoga gulėjo šalia, susimąstęs, verksminga veido išraiška. Jau pirmą dieną jis suklupo po tolio ritiniu. Tuos ritinius mums reikėjo pernešti iš barako į baraką; Sruoga buvo nepratęs prie tokio darbo. Skubiai jam vėl užvertėm tą ritinį, kad nepamatytų, nes lupdavo. O už savaitės kitos jis pakliuvo į ligoninę.

Daugiau pradėjome susipažinti jau vėliau, mūsų grupę paskelbus „garbės įkaitais", kai visus mus surinko į atskirą bloką ir išvadavo iš valtkolonos. Tuomet Sruoga su Jurgučiu ir kitais vėl buvo įkūrę savotišką „akademiją": gulint ar šiaip susirinkus skaitydavo paskaitas ar tiesiog pasakodavo. Atsimenu, kaip vieną kartą Sruoga daug pasakojo apie Alpes. Dar skaitė paskaitą apie kūrėją ir literatūrą, per du ar tris kartus (su tęsiniais) pasakojo apie rusų literatūrą, kurią labai gerai pažino – iš atminties sakė vardus, šaltinius, citatas. Tokias paskaitas skaitė ir daugiau mūsiškių, kitų specialybių žmonių – Jurgutis ir kiti, tarp jų aš, ir vėl apie sportą. Tos paskaitos buvo, rodos, apie 1943 m. rudenį. Susirinkdavo į jas beveik visas mūsiškių blokas, koks trisdešimt ar daugiau žmonių – kiek tuo metu bloke būdavo.

Dirbdamas raštinėje, Sruoga galėjo iš arčiau pažvelgti į esesmanų veidus, pažinti jų „darbelius". Pavargęs mėgdavo atsigulti į lovą ir ilgas valandas rūkydamas mąstydavo, o vėliau sėsdavo rašyti. Naujame barake buvo ilgas lentinis stalas, ant kurio mes valgėme. Sruoga turėjo savo kampą, ant kurio rašydavo, ir visada atidžiai jį saugojo. Kažkurio dukters gimtadienio proga jis rašė pjesę „Pavasario giesmė", komediją „Dobilėlis penkialapis". Mes savęs dažnai klausdavome, kaip Sruoga gali tokiose sąlygose kurti.

Tuo pagerėjimo laikotarpiu, kai jau gaudavom siuntinių ir knygų, Sruoga ne tik rašė, bet ir stengėsi suburti kalinius literatūriniam darbui. Iš pradžių buvo ketinęs sukurti teatrą „Stutthof Totus", bet nepavykus subūrė „aitvarų" grupelę, kuri veikė (atrodo, jau persikėlus į naująją stovyklą) 1943 m. vėlyvą rudenį ir

1944 m. pavasarį, – atsimenu, kad apie antrą mano novelę su Sruoga kalbėjom prie barako, saulutei šviečiant. „Aitvarų" sumanymas jam atėjo gal dėl to, kad vienam rašyti buvo sunku. O gal ir todėl, kad kritika buvo jo stichija. Susikvietė tuos, kurie rašė ar domėjosi rašymu, pasakė įžanginę kalbą, kurioje priminė mūsų mitologiją, – kad aitvaras yra gera daranti, aruodus prinešanti dvasia:

– Ne sumenkėti, o sutvirtėti turi čia mūsų dvasia. Lyg geležis, perėjusi ugnį, ji turi būti gryna, skaisti ir tvirta. Išgyvenę blogio velnišką didybę, pajuskime tiesos, grožio gėrybę. Po stovyklos kančios pakilkime naujais žmonėmis ir bent krislelį šių pergyvenimų parneškime laisvėn, savo tėvynėn. – Kalbą užbaigė paskatinimu: – Kurkime ir rašykime, gera darančiais aitvarais tapkime.

Po įžanginio žodžio išdėstė programą, paaiškino, kas ką gali parašyti.

„Aitvarų" būrelis buvo nelabai didelis, apie šešis žmones. Jame dalyvavo kunigas Yla, kuris rašė eiliuotas maldas ir giesmes, eilėraščius kūrė Rimašauskas ir, rodos, Stanevičius. Neatsimenu, kaip ir kodėl Sruoga pakvietė mane. Iki tol nerašiau. Tik muzika domėjausi, lankiau ten sukurtą mūsų chorelį. Turėjau pažįstamą iš Marijampolės, dažnai su juo sąmojais svaidydavomės – gal dėl to Sruoga mane ir pastebėjo. Prisijungdavo kartais ir daugiau klausytojų, tarp jų, atrodo, būdavo Mackonis, nors Sruoga su juo nelabai sugyveno, nes tas buvo savarankiškas, ignoravo jį. Apskritai literatūros (kaip ir kitus) klausimus Sruoga mėgo aiškinti mažiau išmanantiems, o su išmanančiais ginčytis nemėgo, pertraukdavo juos per dantį.

Sueidavome „aitvarai" nereguliariai, kartais sykį per savaitę, o dažniausiai tarpai būdavo daug ilgesni. Paprastai kuris paskaitydavom savo kūrybą, vėliau „didysis aitvaras" (taip vadindavom Sruogą) leisdavo mums pasakyti savo nuomonę, o tik paskui pats kalbėdavo. Sruoga paskaitydavo ir savo kūrinių arba jų ištraukų, klausdavo mūsų nuomonės, prašydamas sakyti atvirai ir tiesiai (pats buvo tiesmukos kalbos). Aptardavome ir gautose knygose išspausdintus kūrinius. Gerai prisimenu, kaip Sruoga man davė panagrinėti vieną komediją, rodos, Gustaičio, ir pasakė: „Padarysi tos komedijos kritiką". Žinoma, nagrinėti nelabai mokėjau, pasakiau savo įspūdžius, nenuosekliai, bet kaip man atrodė. Pasakiau, kad komedija nekokia, nors jos veikėjai ir daug laksto kaip patrakę. Sruoga pasišiaušė, ėmė prieštarauti ir, žinoma, mane „sudirbo". Paskui kiti juokėsi, kad didysis aitvaras aitvariuką apipešiojo, ir paaiškino man,

kodėl čia taip: mat tos komedijos autorius buvo Sruogos mokinys, o Sruoga mokinius užsistodavo. Be to, nemėgo, kad jam prieštarautų, imdavo nervintis. Paskui kritikuodamas buvau atsargesnis, ypač kai Sruoga duodavo paskaityti savo komedijas, klausdavo dėl stiliaus. Man jos atrodė silpnos, bet pasakyti nedrįsau.

Šiaip apie parašytus kūrinėlius jis dažniausiai su kiekvienu kalbėdavosi individualiai. Turinio nepaisė, daugiau dėmesio kreipė į stilių, mokė rašyti. Kūriniuose vertino natūralumą, originalumą, nekentė dirbtinumo, pasikartojimo. Sakydavo, jeigu rašote apie saulėlydį, tai nerašykite visi tą patį – kad saulė raudona leidžiasi už kalnų... Ieškokite naujų meninių formų, naujų įvaizdžių. Tą patį vertino ir gyvenime: dėl to jis turbūt ir bambizą (jo pavardė Šernas) mėgo – tas buvo natūralus, nuoširdus, nors storas ir nevalyvas. (Šernas visai atsitiktinai buvo pakliuvęs į koncentracijos stovyklą. Jis dažnai atnešdavo Sruogai vaišių iš sandėlio, padėdavo sunkią valandą. Ypač daug profesoriui padėjo traukimosi iš lagerio metu.)

Bėgdamas nuo vienodumo, ieškodamas originalumo, pats Sruoga kūriniuose netgi nukrypdavo nuo ritmo, kartais net išeidavo komedija komedijoj. O jo kalbos būdavo labai poetiškos: mintys sultingos, žodžiai kupini grožio. Įsijautęs jis buvo daug didesnis žodžio meistras nei raštuose. Gaila, kad tų kalbų nebuvo galima užrašyti.

Su „didžiuoju aitvaru" dažnai pasikalbėdavau apie literatūrinį darbą. Pradėjau rašinėti, jam mano kūrinėliai patiko, todėl ragino ir toliau dirbti. „Tu gali rašyti, bet tingi", – sakydavo jis. Aš skundžiausi, jog ne visuomet tam būna tinkamas ūpas. „Nemanyk, kad aš visą laiką patenkintas. Būna valandėlių, kai geriau sekasi, būna – blogiau. Reikia rašyti, reikia dirbti, kantriai siekti stiliaus", – drąsino Sruoga. Po kiek laiko pridūrė: „Aš daug kartų perrašau, daug kenčiu, kol viskas gerai išeina..."

Sruoga ne tik kritikavo, bet ir skatino. Negailėdamas karčių žodžių, kalbėdavo apie kūrinio trūkumus, bet nepamiršdavo vis pabrėžti ir teigiamų pusių. Su juo kalbėdamas, viską suprasdavai, viskas tapdavo aišku. Žinant, kad toks autoritetas tau nuoširdžiausiai padeda, darbas savaime įgydavo prasmę*.

* L. Puskunigis lageryje parašė apsakymėlį iš Lietuvos istorijos „Vilkstogė", vaizdelį iš lietuvių buities „Jonieškos namelis", „Pušies pasaką" ir dar keletą kūrinėlių. – *A. Samulionio past.*

Kai aš Sruogai daviau savo sukurtą „Pušies pasaką", jis užsiminė, kad ir jo kūriny bus pušis, kad jis irgi pasiilgęs ramaus, kvepiančio šilo. Savo komedijoms jis paimdavo kai kuriuos įstrigusius tipus iš lagerio. Sykį pasakė apie vieną mūsiškį, kad šis jo komedijoje bus Puskepalis.

Sruoga turėjo retą ir brangų bruožą – mokėjimą išjudinti žmones. Iš pradžių savo kūrybinius bandymus skaitėme laisvalaikiu, per literatūros kritikos valandėles, o vėliau, per tam tikras šventes, plačiai auditorijai – lietuviams.

Prisimenu, per Vėlines buvo pirmas mūsų būrelio pasirodymas visam blokui, skirtas žuvusiems draugams pagerbti. Tada septyni lietuviai jau buvo išlėkę per kaminą, tas pats grėsė ir mums. Sruoga buvo to vakaro meninis vadovas ir režisierius. Paruošė apšvietimą, sukūrė poetišką aplinką. Dalyvavo ir kunigai – atkalbėjo savo maldeles. Sruoga į tai nesikišo ir pačioje programoje nedalyvavo. Jis buvo stebėtojas ir žiūrėjo nuo tarpdurio iš tolo – sujudęs, gyvas, akiniai tik blykst blykst, patenkintas šypsosi. Matyt, įsivaizdavo esąs teatre, pasijuto pilnaverčiu žmogumi... Aš tame vakare skaičiau vaizdelį apie Vėlines. Prieš tai Sruoga mane pamokė jokiu būdu nesakyti atskirų vaizdelio dalių pavadinimų, kad neišblaškytų nuotaikos, nes vaizdai turi eiti be pertraukos. Užmiršęs vienoj vietoj paskaičiau pavadinimą, už tai Sruoga mane barė.

Buvo suruoštas ir Jurgio Baltrušaičio mirties minėjimas. Sruoga, rodos, darė pranešimą apie jo gyvenimą ir kūrybą. Šį poetą jis labai vertino, tiesiog dievinte dievino, laikė jį dideliu mąstytoju ir stipriu lyriku, tik gailėjosi, kad per mažai rašė lietuviškai. Man atrodo, jog Baltrušaitį jis taip mėgo todėl, kad šis turėjo savybių, kurių trūko pačiam Sruogai.

Sruoga ketino nenutraukti „aitvarų" veiklos ir laisvėje, net leisti žurnalą „Aitvaras", kuriame savo kūrybą spausdintų būrelio nariai. Su Mačioku, buvusiu stiklo fabriko direktoriumi, tarėsi, kad jis finansuos būsimąjį žurnalą. Numatė net, kas gali būti redaktoriumi, kas administratoriumi.

Šitaip bendradarbiaudami, mes išvengėme tų žiaurių pjautynių, kurios ištinka vyrus, gyvenančius ilgesnį laiką viename užtvare. Prasmingai leisdami laisvą laiką, vis daugiau parodydavom savo veidus. O jie paprasti ir gyvenimiški: čia taikūs, čia karingi, čia pragiedrėję, čia apsiniaukę.

Sruoga irgi buvo pilnas kontrastų žmogus, aukštas, pasišiaušęs, neramaus žvilgsnio, jautrus ir opus. Dažnai vaikščiodavo po

stovyklą susimąstęs, užsidaręs. Net kai pradėjo gauti knygas, ne per daug jas skaitė. Jurgutis, tarkime, vis skaitydavo. Kiti kalbų mokėsi. Sruoga daugiau mąstydavo ar rašydavo. O dažniausiai – pareis iš šreibštubės nusikamavęs, atsigula aukštielninkas ir kažką galvoja.

Liūdnom valandom jis mėgo spiritistinius seansus. Ateina piktas, įtūžęs, užsidaro slaptai sandėliuke ir varinėja lėkštelę kartu su nuolatiniais partneriais. Ypač naktimis, kai negalėdavo užmigti.

Jis nemokėjo įveikti savo charakterio, neįstengė realybei žiūrėti drąsiai į akis. Išgirdęs mūsų kalbas apie mirtį ir sulikvidavimą, bėgdavo iš barako, nors apie tokį likimą pats galvojo. Kaip ir visų, jo nervai buvo įtempti. Prisimenu, kartą paprašė vieno mūsiškio, dirbusio kantinoje (o tokie daug galėjo, visi jiems pataikaudavo), ar negalįs gauti kelių cigarečių. Tas gana išdidžiai ir šiurkščiai ant Sruogos užriko, maždaug visi čia prie jo lenda, kiek čia jis galįs ir panašiai. Sruoga neišlaikė, kone isteriškai puolė prieš jį ant kelių, pradėjo atsiprašinėti. Mes vos nesumušėm to mūsiškio už Sruogą.

Kitą kartą, vėlai grįžęs iš savo šreibštubės, pamatė skaitantį Lapienių, prišoko prie jo ir plačiu rankos mostu nužėrė jo knygas nuo stalo.

– Velniop knygas, velniop esesmanus! – šaukia jis, visiems grūmodamas.

Užpultas Lapienius mirksi, mirksi greitai ir ilgai, kaip įpratęs buvo, o paskui, surankiojęs numestas knygas, šypsosi atlaidžiai, lyg tardamas: suprantu tave ir dovanoju.

Sruogos šėlsmas kildavo dėl netreniruotos valios, dėl nesugebėjimo įveikti savo dvilypumo. Jam buvo per sunku išreikšti popieriuje didžiulę vidinę kovą. Jis jautė, kad neparašė to, ką pergyveno, kad negali rast savo minčių. Gal vaizdai dar buvo nesubrendę, negalėjo išsilieti, gal nebuvo pakankamai valingas, gal jau nebeturėjo ir fizinių jėgų. Sruoga nemokėjo kovoti dėl savęs, jis pasidavė pojūčiams, beveik neįstengdamas nieko pakeisti, o jo herojai – valingi, herojiški. Senesni, iš pažiūros daug gležnesni žmonės, kaip Briedikis, profesorius Jurgutis arba kiti, lagerinę kančią išgyveno ramiai ir tą ramybę sugebėjo skleisti kitiems. Sruoga sukeldavo tik neramumą. Jis negalėjo padėti kitam, nes juo pačiu dažniausiai reikėjo rūpintis.

1945 metų sausio mėnesį mus išvarė iš stovyklos, kad galėtų pakeliui iššaudyti. Tais metais buvo daug sniego. Eitį buvo

nepaprastai sunku: visus kamavo šaltis, badas, visi jautėme persekiojančios mirties alsavimą. Pakeliui į Ganso lageriūkštį Sruoga sukniubo, bet draugų purtomas atsigaiveliojo ir nuėjo toliau, nors į jį jau buvo atgręžtas šautuvo vamzdis.

Ganse prabuvome vasarį ir kovą. Tai buvo reicho darbo lageriūkštis. Dirbti nereikėjo. Gulėdavom tyliai, neturėjom ko valgyti. Eidavome tik į patikrinimus, bet tai jau buvo nebe tie patikrinimai. Neturėjo kuo maitintis net ir vokiečiai prižiūrėtojai, kolonos viršininkas. Padėtis buvo beviltiška. Sruoga tik retkarčiais iš kuprinės išsiimdavo savo užrašus ir kažką užsirašydavo. Daugiau gulėdavo, rūkydavo ir tylėdavo. Aš stebėjausi, kad visiškai nusilpęs, išmėtęs savo daiktus jis sugebėjo išsaugoti kūrinius. Sruoga klausė manęs, ar aš turįs savo užrašus. Atsakiau, kad pasiėmęs ne visus.

– Laisvėje bus brangi kiekviena eilutė, – subarė.

Man buvo keistas jo nusistatymas tempti kūrinius ir toliau. Tačiau savo žodį jis tesėjo ir užrašus parsinešė.

Po koncentracijos stovyklos Sruogą susitikau tik vieną kartą. Tai buvo Kaune, Donelaičio gatvėje. Jis mane apglėbė ir sako:

– Mesk spardęs kamuolį ir griebkis rašymo!

Aš tada dirbau savo mėgstamą darbą ir rašymui neturėjau laiko. Daugiau su Sruoga nesusitikau...

Man teko skaityti „Dievų miško" rankraštį, kurį po Balio Sruogos mirties atsiuntė jo brolis. Deja, ne viskas man patiko. Nepatiko gaižus, sarkastiškas stilius, per daug sruogiško pasišaipymo...

Parengta iš dviejų autoriaus parašytų atsiminimų variantų (LLTIR, f. 53, b. 355; str.: Štuthofo žardienos, – Gimtasis kraštas, 1969, gegužės 22, nr. 21) ir A. Samulionio užrašų (1966)

STASYS YLA

Aitvarų klubas

Ryškesnių talentų, be Balio Sruogos, tarp mūsų gal ir nebuvo. Bet atsirado keletas valdančių plunksną. Iš jų niekas nebūtų drįsęs burtis apie Sruoginį, kaip mes jį vadinome, jeigu jis pats nebūtų to panorėjęs. Jam reikėjo mažo artimesniųjų būrio, nes platesnėje draugų grupėje jis negalėjo rasti atgarsio nei savo kūrybiniu pa-

sauliu, nei savo galvosena. Buvęs nuolatos su jaunesniais žmonėmis Kaune ir Vilniuje, Sruoga turėjo šito pasigesti ir čia, ypač pagerėjus mūsų sąlygoms. Ir kai kitas jo kolega – profesorius Vladas Jurgutis ėmė telkti draugus mokslui, Sruoga panoro juos burti menui.

Dar senoje stovykloje Sruoga pradėjo pasikalbėjimus ir kūrinių paskaitymus. Bet tų žmonių niekas tada glaudžiau nejungė. Sruoga tai juto ir ieškojo kokios nors konkretesnės jungties. Buvo sugalvojęs kurti savotišką teatrą „Stutthof Totus", kuris improvizuotų įvairias vakaro programas, humorą, farsus, kupletus. Pats būtų juos kūręs ir kitus įtraukęs. Tik reikėjo techniško organizatoriaus, ir tokiu jis buvo numatęs linksmą žmogų Joną Katinauską, buvusį „Dainos" kino direktorių Kaune. Sruoga dėjo į jį daug vilčių, kalbino, kurstė, bet šis nesiėmė net pradėti. Jonukui stigo, bent šioj srity, iniciatyvos ir kūrybiškumo. Taip šis planas buvo palaidotas.

Naujoje stovykloje Sruoga planavo kažką nauja ir tarėsi su Stoniu. Netrukus Sruogos pavestas Stonys ėmė verbuoti narius į vadinamą aitvarų klubą. Jį turėjo sudaryti septyni žmonės, nes šis skaičius esąs „aitvariškai pašvęstas". Kas tie žmonės, iš pradžių turėjo būti neskelbiama, bet reikėjo suprasti – visi, kurie valdo plunksną. Be Sruogos, aišku, turėjo būti Mackonis, Vilniaus literatas, galbūt Noreika, buvęs „Kariūno" redaktorius, neblogas stilistas, kaip pastebėjome iš kacete parašytos jo novelės, vardu „Tamošiūnas". Kitus buvo galima nujausti, nes eiles rašė Rimošius ir Stonys, o noveles – Puskunigis. Į tą skaičių, pasirodo, buvau numatytas ir aš, maldų autorius. Tačiau kai pakviestieji susirinko, sudėtis buvo jau kiek pakeista. Vietoj Mackonio ir Noreikos atsirado Meilus ir Mačiokas. Meilus, tiesa, turėjo menišką sielą, bet iš profesijos buvo ekonomistas ir savo uošvio fabrikų paveldėtojas. Mačiokas, abejoju, ar ką nors bendro turėjo su menu: jis buvo kariškis, daugiau veiklos žmogus, gal neblogas ekonominių reikalų tvarkytojas, pastaruoju laiku buvęs stiklo fabriko direktorius.

Kodėl iškrito Mackonis ir Noreika, neaišku. Abu jie buvo vadų prigimties, gana savarankiški, ir Sruogą galėjo varžyti. Bet gal Sruoga turėjo kitų motyvų. Buvo užsimojęs „Aitvarų" sąjūdį organizuoti išėjęs į laisvę, o tam reikėjo ne tik rašančiųjų, bet ir materialiai pajėgių žmonių. Vienas iš tokių planų buvo leisti žurnalą „Aitvaras", kuris apimtų ne tik literatūrą. Visos gyvenimo sritys

turėjo alsuoti nauja idėja. Pagrindiniai principai būtų buvę šie: etiškumas, tolerantiškumas, talkinimas, ideališkumas (tarp kitko, herojinių principų ugdymas), tautiškumas, kūrybiškumas, pozityvumas. Iš tų principų turėjo susidaryti visa programa, ir tai Sruoga pavedė porai žmonių, tarp jų ir man. Nežinau, kodėl šis reikalas užtruko ir ilgainiui pats Sruoga jo nebekėlė.

Didžiojo aitvaro ideologija

Pirmieji pasikalbėjimai buvo skirti „Aitvaro" siekiams išryškinti. Apie „Aitvaro" dvasią ir principus kalbėjo pats „didysis aitvaras", kaip mes vadinome Sruogą.

Aitvaras – mitologinis lietuviškas vardas. Jis reiškia lakumą, gyvybę, mistiškumą bei paslaptingumą, gėrybių dalinimą ne pagal didesnį jų geidimą, bet pagal nuopelnus ir aukštesnį sprendimą.

Etiškumas, gerumas esanti pagrindinė lietuvio savybė. Sruoga pasakojo, kad jo tėvas, veždamas jį į gimnaziją, vis kartojęs:

– Baly, tik tu būk geras!

Tuo metu, savo vaiką veždamas į tą pačią mokyklą, jų kaimynas šlėktelė vis kalęs į galvą:

– Tik tu būk mandagus!

Lenkas galįs būti vagis, tačiau neužmirš būti mandagus. Lietuviui: būk doras žmogus, o kitkas, mandagumas – tik priedai. Etiškumą Sruoga laikė ir literatūros pagrindu. Dažnai jis kartojo frazę: „Be etikos nėra estetikos!"

Nežinau, kodėl jis nepakentė mūsų Žemaitės ir jos realizmo. Garbinti nuogą tikrovę jis laikė senu pozityvistiniu davatkiškumu. Meninė tikrovė turinti būti kitaip suprasta: ji esanti perkurtas ir pakeistas gyvenimas, jokiu būdu ne jo fotografija. Kaip Žmuidzinavičiaus tapyba, taip Žemaitės raštai neturį tos meninės tikrovės ir dėl to nesą joks menas.

Tolerantiškumas esąs būtina sąlyga visuomenei susiprasti. Kartą paklausiau, kaip jis jį supranta, nes tuo vardu dažnai norima užmigdyti visuomenės budrumą prieš kiekvieną piktą sėklą.

– Anaiptol! – nutildė mane didysis aitvaras. – Tolerancija kiekvienai gerai iniciatyvai ir minčiai, bet ne „šlamštui", idėjų spekuliacijai, žmonų mainams.

Čia jis padarė priekaištą bažnyčioms, kad jos išskiriančios vedusius tais atvejais, kai šie pereina į kitą konfesiją. Tas dalykas turįs būti uždraustas įstatymais.

– Jūs žinote, kad ne visos konfesijos tai daro, – pasakiau.

– Bet šito iš viso negalima pakęsti!

– Talka, – dėstė Sruoga, – yra senas lietuvių socialumo bruožas. Jį reikia pritaikyti ir visam mūsų gyvenimui. Talka kūryboj, talka spaudoj, talka kiekvienam menui. Talkinti menui turi tie, kurie pinigingi. Kūrėjai savo pareigas šioj talkoj atliks, kurdami iš jų gyvenimo noveles, vaizduodami jų darbo aplinką. Kartais koks geradaris atkiša sumelę ar kokia bendrovė paskiria metinio pelno likučius. Bet iš tokios „talkos" kūrėjai nepajunta tiesiogiai šelpėjo rankos ir jos dvasios. Nėra dvasinio ryšio tarp vienų ir antrų.

Sruoga galvojo, kad mūsų tautai ugdyti, talentams kurstyti, tiems talentams paremti reikia sukurti herojinių nuotaikų. Ne vienas norįs būti kūrėjas be didesnių pastangų. Nevykusi kritika kartais sudaro įspūdį, kad jie esą dideli talentai ir be darbo. Kitas į senatvę pasidaręs meno amatininkas: kala iš įpročio eiles ar dramas ir tariasi Dievas žino kas esąs. Reikia darbo, kruvino darbo!

Sruoga mėgo kalbėt apie herojines mūsų asmenybes; mėgo jas vaizduot ir savo dramose. Jam patiko, kad kiti ieško heroizmo prasmės. Kartą paruošiau rašinį „Žmonės – didieji mūsų simboliai". Jis paprašė paskaityti ir paskui tą rašinį vertino papildydamas ir patikslindamas.

– Gerai! Tokių rašinių reikės „Aitvaro" žurnalui.

Tautinis heroizmas turįs pasireikšti dideliu pareigingumu ir atsakomybe. „Aitvaras" turėsiąs burti pedagogus, kurie apie tai rašytų, ypač apie profesinę atsakomybę.

– Nepakenčiu tos mūsų miesčioniškos psichologijos, to *spitzbürgertum!* Žmonės tarnauja tik auksui, visa kita teeina velniop. „Reali nuovoka" naudinga tik jiems – ne visai tautai.

Kalbėdamas apie naują teatrinio meno kelią, Sruoga plačiai pasakojo turinį savo paskutinio vertimo, paruošto prieš pat areštą. Tai buvo Semo Benellio „Apsiautalas". Į šį veikalą jis buvo taip įsijautęs, kad jo pasakojimai buvo tikras įkvėpimas.

– Mūsų teatras pateko į per daug biurokratines rankas, – darė jis išvadas. – Reikia, kad ateitų į jį kūrėjai, kurie daugiau dainuotų, poezijos įneštų, o ne nuogą gyvenimo purvą į sceną vilktų. Tokiu keliu mūsų teatrą buvo pasukęs Oleka-Žilinskas, bet „realistai" jo nepakentė ir išjojo.

Teatralams reikia platesnės kultūros, didesnio išsilavinimo! – teigė jis. Ir didžiausia jo viltis buvo sudėta į Jurgį Blekaitį, jo mokinį, kuris į teatrinį meną atėjo baigęs universitetą. – Plati kultūra pakels ir teatro lygį.

Kartais jis paliesdavo krikščionybės vaidmenį. Jo šūkis buvo šie Evangelijos žodžiai: „Ne tie įeis į dangaus karalystę, kurie taria: Viešpatie, Viešpatie, bet kurie vykdo mano Tėvo valią". Tuos žodžius jis kartojo, ir tada jo akys žaibavo, ir veidas nušvisdavo.

– Mums reikia krikščionybės, kuri pasireikštų darbais!

– Taip, profesoriau! Bet tokia krikščionybė išauga iš idėjos, iš užsidegimo ir įkvėpimo, – pastebėjau jam.

– Duokit mums tą idėją! Parodykit ją, patys užsidegę ir įkvėpti! – atkirto jis trumpai.

Kartą, kai jis sirgo ir gulėjo lovoje, priėjau pasiteirauti, kaip jaučiasi*. Jis atsisėdo ir leidosi į kalbas. Kalbėjo ramiai, kiek pavargusiu tonu. Vienu metu kažkaip nelauktai jis paėmė man už rankos, įsmeigė savo žvilgsnį į mano akis ir kiek nervišku, pakeltu balsu tarė:

– Sakyk!.. Sakyk, ar tikrai Kristus yra Švenčiausiame Sakramente?

– Tikrai! – atsakiau.

Jis dar labiau smeigė savo akis, lyg norėdamas manyje įžvelgti netikrumo ar abejonės.

– Realus Kristus?

– Taip, realus! – vėl tariau.

Jis atlyžo, paleido mano ranką, priglaudė galvą prie sienos.

– Argi tai galima? – nei klausdamas, nei tvirtindamas ištarė.

– Profesoriau, ne taip seniai kalbėjai mums apie meninę tikrovę. Sakei – ji skiriasi nuo kasdieninės. Kristaus buvimas Švenčiausiame Sakramente yra tikras, bet ta tikrovė nėra tokia pati, kokią mes matome gyvenime. Jūs tikite menine tikrove, argi negalite tikėti sakramentine?

Sruoga tylėjo. Pagaliau neramiu tonu pasakė:

– Šis vienas klausimas man kliudė būti tikinčiam.

Daugiau jis nekalbėjo. Ir aš prie šio klausimo negrįžau.

* Šis kitoje knygos vietoje pateiktas epizodas atstatomas pagal žurnalinę publikaciją (S. Yla. Didysis aitvaras, – Aidai, 1951, nr. 7, p. 299–300).

Aitvarų darbas

Aitvarų atsiradimas pasiteisino dvejopai. Jie ruošė draugams šventines programas, vėliau patys pradėjo daugiau kurti.

Pirmas viešas aitvarų pasirodymas buvo per Vėlines. Pats Sruoga sudarė programą, nustatė ceremonialą, prižiūrėjo tvarką. Dienos kambary staliukas buvo užtiestas tamsiai, ant jo padėta žvakė. Kitos šviesos kambary neturėjo būti. Tarp scenos ir publikos jis numatė tarpą: visi suoleliai buvo nustumti toliau į duris. Kambary turėjo būti didžiausia tyla; kol visi nenutilo, jis neleido pradėt programos.

Kiekvieną kalbėtoją ar skaitytoją jis pats išleido iš miegamojo į dienos kambarį ir stebėjo pro duris. Kai kuriems davė paskutinius nurodymus, kaip laikytis prie stalo, kokiu tonu kalbėt. Grįžtantį debiutantą jis pasitiko, reiškė savo įspūdžius, dėkojo ir sveikino. Erzinosi, kai kas nors salėje judėjo ir bruzdėjo. Atrodė, kad šis pirmas debiutas buvo jam tikras teatras. Jis jautėsi gyvenąs, naujai atgimęs, sužavėtas ir pilnas vilčių.

Paskui jo nuotaika kiek atslūgo. Programa, tiesa, buvo pakankamai įspūdinga. Visi aktoriai buvo pasiruošę. Publikai buvo sukurta tikra lietuviškų krikščioniškų Vėlinių nuotaika. Tačiau didžiajam aitvarui, matyt, vaidenosi daug didesnis dalykas. Gal jis laukė, kad publika bus priblokšta, sujaudinta, reikš susižavėjimą ir dėkingumą. Viso to, deja, jis nepajuto.

Publikos nuomonės buvo paprastos, gaspadoriškos:

– Padaryta neblogai! Gerai, kad aitvarininkai tai sugalvojo.

Sruoga bandė prisidėti prie pirmųjų Kūčių programos. Peržiūrėjo saviškių kūrinius, kai kur pataisė, tačiau pats prie Kūčių stalo nėjo. Visiems tai buvo nelauktas dalykas.

– Kodėl? Iš principinio nusistatymo ar dėl kokio įsižeidimo? – spėliojo draugai.

Siųsta pasiuntiniai, prašyta, bet jis gulėjo savo kertėje, lovoje, ir nėjo. Po paplotėlio laužymo, po religinio žodžio, valgio, kokį tada galėjome suorganizuoti, prasidėjo programa. Prie prakartėlės, mūsų Kantvilo darytos, paskaityta pora eilėraščių, vienas vaizdelis. Choras pagiedojo kalėdinių giesmių. Draugai džiaugėsi, kai kurie net ašarojo, nes visa tai perkėlė į namus, į tas Lietuvos šeimas, kuriose buvo jos švenčiamos.

Po iškilmių aitvarininkai aplankė savo vadovą. Jis skundėsi negaluojąs. Tačiau suprasti buvo sunku, kodėl jis vis dėlto išsiskyrė.

Vėliau, kai paaiškėjo, kad jis vengia viešų ir bendrų mūsų iškilmių, kai kas ėmė galvoti, gal jam, jautriam žmogui, visa tai per daug būtų priminę tėvynę, gal jis nebūtų sulaikęs savo ašarų, o tai rodyti prieš publiką būtų jam nepatogu. Geriau tegu niekas nemato ir nežino.

Ir vasario 16-tai aitvarininkai paruošė programą. Buvo kitaip papuoštas kalbėtojų pulkas, kitaip pergrupuoti suoleliai. Laukta mat svečių: mūsų žurnalistų-spaustuvininkų ir kitų tautų atstovų – čekų, lenkų, latvių ir estų. Jie atėjo, ir Sruogai atrodė, kad visos iškilmės turėjo bent svečiams patikti. Tačiau patiko ir saviškiams, tik šie buvo santūrūs reikšti savo pasitenkinimą.

Taip aitvarai vis ką nors sugalvodavo – tai ką pagerbti, tai literatūros vakarą, tai kokią šventę. Kartais programą užsakydavo mūsų blokinis ar jo sekretorius. Taip buvo ir su šv. Kazimiero diena. Kitus paprašė paskaityti eilėraščių, o mane – paskaitėlės apie šventąjį. Temą pasirinkau apie herojinę šventojo asmenybę. Buvau pasiruošęs ir, kiek buvo galima, stilistiškai apdorojęs. Ir man truputį buvo nesmagu, kai Sruoga ir šį kartą nesiteikė ateiti. Gal dėl to, kad minėjimas buvo bloko užsakytas, o gal kad apie šventąjį, – galvojau. Tos rūšies bendri minėjimai negalėjo jo jaudinti.

Kartą, sausio 5 d., buvo pagerbti du saviškiai – aitvarai: vienas varduvininkas, antras – tą dieną gimęs. Jų garbei didysis aitvaras parašė po trieilį, o Aleksandras Kantvilas, mūsų vadinamas Mitka, nupiešė adresą ir pasirašė „už 7-ąjį":

1944 metų Stutthofe
sausio 5 dienai pagerbti

Gadynę smurto ir kančios
Gaivink žemele Lietuvos
Galia liepsnojančios dainos!

Didesni užsimojimai

Sruoginis visą laiką teigė, kad jis neims plunksnos į rankas, kol negrįš į laisvę.

– Šiame košmare negali gimti jokia šviesesnė idėja, – sakydavo.

To vidaus košmaro, kuris kartais reikšdavosi bloko nuotaikose, jis vengė. Visą laiką dirbo raportų skyriuje, to velnio Chemnitzo

žinioje. Gal jis norėjo iš arčiau pažinti kacetinio pragaro sistemą. Bet svarbiausia, atrodė, – nebūti tuose namuose, kur jis jautėsi vienišas. Grįžęs iš darbo, visą laiką praleisdavo lovoje; tik retai kada išeidavo į kiemą pasivaikščioti. Daug rūkė, net naktimis, ir dėl to Mackonis, gulėjęs viršum jo, labai dejuodavo. Dažnai, negalėdamas užmigti, Sruoga prasėdėdavo savo lovoje keletą valandų: gal ilgesio, gal kokios kūrybinės minties kankinamas.

1944 metų pavasarį jis grįždavo iš darbo pietų ir daugiau nebeidavo. Likusį laiką praleisdavo prie lovos, ties mažu vos besilaikančiu ant kojų staliuku ir kažką rašydavo. Ką, jis nesakė nė savo aitvarininkams. Kai blokas įsitaisė dienos kambaryje stalą savo raštininkui, Sruoga persikėlė ten ir užėmė vieną jo galą. Tą jis saugojo kaip savo akį, nes, ko gera, įsikurs čia kitas „paukštis", ir nebeturės žmogus kur rašyti. O čia, matyt, jam kūrėsi geriau nei ten, prie lovos. Tą stalo „apsaugą" pastebėjo bloko humoristai, ir gimė patarlė: „Saugo, kaip Sruoga štubinio stalą". Didysis aitvaras pyko už tai, bet argi užriši burną „maurojančiam jaučiui". Visi lygūs – apie visus galima kurti legendas.

Aitvarininkai džiaugėsi, kad Sruoga kuria. Jis pasidarė net ramesnis ir linksmesnis. Kartais pajuokaudavo ir su Šernu, ir su Valenta, vadinas, nevengė draugų, net ir neišrinktųjų.

Pagaliau baigė rašyti ir paskaitė keletui saviškių. Tai buvo „Dobilėlis Penkialapis" – komedija. Joje atpažinome ketvertą mūsų viengungių ir vieną „ženotą" jaunuolį. Tai buvo ryškios, stipriai šaržuotos jų charakteristikos. Vadinas, Sruoga ėmė medžiagą iš čia pat, nors aplinką, intrigą, idėją sukūrė iš savo šaltinių.

Netrukus gimė ir antroji komedija – „Uošvė". Jos kilmė buvo tokia. Kartą jis kalbėjo aitvarininkams apie teatrą ir pavyzdžio dėlei improvizavo komedijos motyvą. Paskui šiuo atradimu pats džiaugėsi, ėmė jį plėtoti, ir išėjo naujas kūrinys. Tipų neėmė iš mūsų tarpo, nes idėjai jų, matyt, nereikėjo.

Ilgiausiai rašė „Pavasario giesmę" – poetinę dramą. Parašęs dar taisė ir naujai perrašė. Tik po to sukvietė aitvarininkus ir keletą pašaliečių pasiklausyti. Tikėjosi, kad šiuo veikalu padarys klausytojams didelę staigmeną. Buvo matyti, kaip jis rūpestingai parinko klausytojus, kaip iškilmingai buvo nusiteikęs.

Dramoj buvo daug poezijos, ir ja galėjo žavėtis kiekvienas. Sruoga paėmė krikščionybės ir lietuviškos pagonybės konfliktą. Veiksmo laikas nenurodytas. Iš kai kurių aplinkybių galėjai spėti, kad tai liečia XIX šimtmetį, tačiau vidaus kova rodė pagonybę

pernelyg stiprią, šviesią, tarsi žydėjimo laikotarpiu. Krikščionybė buvo pavaizduota neigiamai.

Tai pastebėjo ir kai kurie jo ideologijai artimesni klausytojai. Žinia, jie savo nuomonę reiškė labai atsargiai. Kiti, jaunesni, neturėjo iš viso ko pasakyti, nebent tik komplimentą. Aš, atstovavęs krikščioniškajai klausytojų daliai, tyčia susilaikiau nepasakęs savo nuomonės, tik kitiems kalbant apie vienpusiškumą linktelėjau galvą.

Po skaitymo, kuris užtruko apie porą valandų, nuėjau į lovą, nes jau buvo vėlokas laikas. Sruogos lova buvo prie to paties tako, tat vėliau praeidamas jis valandėlei sustojo ir, pamatęs, kad dar nemiegu, užkalbino:

– Ką iš tikrųjų pats galvoji?

Buvo sunku atvirai pasakyti, nes žinojau – jis greit įsižeis.

– Kitose dramose jūs radote bent vieną teigiamą tipą, bent vieną pozityvų krikščionybės atstovą. Čiagi nei to nėra.

Paprastai, kai jam kas nepatinka, ypač kai paliečiama jo atstovaujama pasaulėžiūra, jis tuoj reaguoja, nerimsta. Dabar jis ramiai klausėsi, ir tai mane stebino.

– Gal tu ir teisybę sakai, – pratarė.

– Toks puikus, su tokia meile rašytas dalykas tikrai prašosi taisomas.

– Žiūrėsiu. Gal dar reikės... – nubaigė jis.

Man buvo nelauktas šis jo atsakymas. Gal dėl to, kad ir labiau jam artimi panašiai pasisakė. O gal dėl to, kad pasirėmiau kitais jo kūriniais, kuriuose ne taip jautėsi ši spraga.

Poema ir abidvi komedijos taip pavergė Sruogos dėmesį, kad jis daugiau nesidomėjo „Aitvaro" reikalais. Įdomūs pokalbiai, dažna aitvarininkų bendrystė, jų pasirodymai kažkaip nutrūko. Gimė patarlė: „Išsilakstė kaip aitvarai", ir tai buvo teisinga.

Poeto charakteris

Mane domino Sruogos charakteris. Ieškojau vidinio ryšio jo širdyje ir elgesyje, žymėjausi įvairius stebėjimus lapelyje. Kad kas neatsektų, ką tai liečia, lapelį įvardinau graikiškomis raidėmis: „Balys".

Man rodės, kad Sruoga nepakentė nuobodulio, monotonijos, vidutiniškumo, pasikartojimo. Jis ieškojo vis naujų įspūdžių, per-

gyvenimų, vaizdų, vis naujų veiksmo ir žodžio formų – niekieno nepavartotų ir nepakartotų. Tarsi jis būtų jautęs, kad vienodumas padarys jį nuobodų, grės jo, rašytojo, egzistencijai.

Kartais Sruogos dvasią užliedavo ilgesys, susižavėjimas, meilė. Tada jis kalbėdavo apie grožį ir gėrį, kalbėdavo apie žmogų ir visuomenę su tokiu pavergiančiu ir kaitinančiu jausmu, kad buvo kažkas panašu į ekstazę. Tada jis užmerkdavo akis, ir jo veide buvo ramumas ir giedruma. Kitą kartą apniaukdavo jį klaikus skausmas, nerimas, nuovyla. Tada jo žodis buvo griausmingas, kandus, neatlaidus. Tie patys žmonės, kurie jam kitados buvo geri, dabar jį erzino; ta pati visuomenė, kurią jis gyrė, buvo jo plakama. O kartais vėl būdavo linksmas, bruzdus, mėgo žaisti komediją, iš visko juoktis, pašaipiai ironizuoti. Prie stiklelio (tai mūsų sąlygomis buvo reta) jis net pasiausdavo, puldamas į kivirčą, nušluodamas nuo stalo knygas, pieštukus, rašalines.

Sruogai tiko tai, ką prancūzų poetas Arthuras Rimbaud pasakė apie save: „Poetas turi ieškoti visų meilės, kančios ir kvailybės formų". Jausmų nepastovumas, svyravimas, kaitaliojimasis buvo turbūt būdingiausias Sruogos charakterio bruožas. Jis buvo bipoliariškas, jeigu ne tripoliariškas, prieštaringas. Jis turėjo vis kitaip pasakyti nei kiti, kitokią nuomonę pareikšti, bent kitaip ją pagrįsti. Tai iš dalies darydavo jį įdomų, originalų, spalvingą. Bet jis ne kartą prieštaraudavo pats sau. Laisvėje rašydavęs savo pavarde straipsnius, iškeldavęs įvairių problemų, o kitoj spaudoj, pasirašęs slapyvardžiu, puldavęs tą patį Sruogą, kritikuodavęs jo mintis. Tai sukuria naujieną, sudaro nepaprastumo įspūdį, primena teatrą ar karnavalą. Tuo būdu rašytojas žaidžia, kuria savotiškai menišką gyvenimo intrigą.

Noras kitus stebinti, sukurti netikėtumų, mestis į avantiūrą buvo dažnas reiškinys ir kitų didelių rašytojų charakteryje. Vienas Baudelaire'o draugų pasakė: „Aš lažinuosi, kad Baudelaire'as šį vakarą eis gulti po lova, kad... mus nustebintų!" Sruogai šis bruožas, gal nesąmoningai, prasikišdavo įvairiomis formomis. Stiprus, perdėtas, kartais rėžiantis jo žodis, palyginimas, veiksmas (kad ir nedalyvavimas prie Kūčių stalo) tikrai stebindavo kai kuriuos draugus. Vidutinis ir pusiausvyros žmogus, aišku, taip nesielgia. Jam visa tai nesuprantama. Sruogai būdavo nesuprantamas draugų pasipiktinimas. Tada jo staigumas dar labiau prasiveržd avo. Sakytume, jis visas nerviškai sproginėdavo, paleisdavo dar aštresnių ir piktesnių frazių. Jis bėgdavo tada nuo draugų, nuo jų

nusigręždavo, užsidarydavo savyje kaip koks anachoretas ar tylus stoikas. Jam sunku būdavo derintis prie aplinkos; jis jautė aplinkai kažkokią aversiją, buvo savotiškas jos sukilėlis.

Neturiu daugiau medžiagos iš jo nuotaikų laisvėje, tačiau atsitiktinai patirtos žinios leidžia manyti, kad ir tenai Sruoga buvo panašus. Tokie buvo ir kiti žymūs rašytojai – d'Anunzio, Musset, Byronas; ir jie amžinai nesiderino su socialine savo aplinka, nuolat priešinosi. Gal tai reiškė nepasitenkinimą esama tikrove, norą ją perkeisti, padaryti kitokią, idealesnę. O gal tai ėjo iš jų palinkimo prieštarauti, būti opozicijoje.

Sruogos charakteris buvo dramatiškas. Konfliktai su išore, man rodos, kilo iš vidinio konflikto. Jis turėjo jausti nuolatinį jausmų dvilypumą ir gal dar daugiau – prieštaringumą tarp minčių ir gyvenimo. Amžinybę jis dažnai turėjo aukoti laikinumui, pastovumą – nuotaikoms, ramybę – nerimui, džiaugsmą – liūdesiui. Jis norėjo būti tikintis ir negalėjo, norėjo būti socialus ir jam nevyko, ieškojo draugų ir jų neturėjo, bent tokių, kurie jį suprastų. Jo troškimai ir siekiai nerasdavo atgarsio jo paties gyvenime, kažkur jie nutrūkdavo, nebesutapdavo. Gal dėl to jis nerasdavo darnumo ir savo dramų herojuose. Jie kirtosi su gyvenimu ir su pačiais savimi. Jų dinamizmas, visa jų kova, atrodo, buvo ne tam, kad ką nors gyvenime pasiektų, bet kad kažką išgyventų, jaustų, lyg tyčia vienas kitam sudarytų tragikos. Taip jo herojai prieina iki kvailybės, absurdo, nebūties. Jie nebėra gyvi žmonės, bet kažkokie fantomai, keistuoliai, iškrypėliai, kažkokios velniškos būtybės. Šio estetinio velniškumo pavyzdžių Sruoga galėjo rasti savo charakteriui artimuose rašytojuose – Poe, Wilde, Baudelaire, Musset, Byrone, Heinėj, iš dalies Dostojevskyje. Sruogos, kaip ir šių rašytojų kūriniuose, negatyvumas persveria, nusmelkia, sukuria kažkokį nenugalimos jėgos įspūdį. Išvadoje jie vaizduoja tiesą, priverstą nusilenkti melui, grožį – šlykštumui, gėrį – blogiui, meilę – neapykantai. Gal tai galima būtų pavadinti nuoga gyvenimo tikrove, kurią rašytojas tragiškai išgyvena ir pavaizduoja. Bet tuo jis, gal pats nejausdamas, patarnauja „iškrypimo velniui", nusilenkia neigiamybei, paneigia savo paties principą „Be etikos nėra estetikos!"

Tai būdinga ne vienam Sruogai, bet ir visiems nerviško (pagal Kretschmerį – cikloidiškojo) tipo rašytojams. Gal dėl to šis charakteris vadinamas tipingu poetų charakteriu.

Toks buvo, manding, Balys Sruoga – vienintelis toks tarp mūsų ir kaip tik dėl to toks vienišas, nelaimingas, kenčiantis. Šis

išsiaiškinimas padarė jį man suprantamesnį ir, sakyčiau, net brangesnį. Ir tuomet, kai nesinorėjo su juo sutikti ar jam pritarti, ir tuomet, kai pajusdavai jo užsirūstinimą, nepasitenkinimą, kai išgirsdavai kokią nemielą frazę, – nebekildavo jam neprielankių jausmų.

Žmonės ir žvėrys, Putnam, 1951, p. 250–263

NIKOLAJ SIMONENKO

Balį Sruogą atsimenu gerai. Ypač įsirėžė į atmintį toks faktas: kiekvieną rytą, kai lageryje vykdavo kalinių patikrinimas, jis išeidavo už lagerio vartų ir stovėdavo visada toje pačioje vietoje, laukdamas patikrinimo pabaigos, o paskui su sargybiniu patraukdavo į komendantūrą, kur dirbo. Vasarą ir žiemą vaikščiojo plika galva, tuo protestuodamas prieš lageryje praktikuotą žmogaus orumą žeminantį *mutczen up*.

Aš skaičiau jo knygą „Dievų miškas" ir galiu pasakyti, kad ji parašyta faktografiškai labai tiksliai ir gera literatūrine kalba.

Man ne sykį teko būti „garbės kalinių" barake. Gaila, su B. Sruoga kalbėti neteko. Jis buvo tylus ir daugiau klausydavosi kitų pokalbių. Tai natūralu, nes balsiai reikšti slapčiausias mintis lageryje ne visada buvo saugu, taip pat ir „garbės kalinių" grupėje. Juk ten irgi buvo įvairių politinių pažiūrų žmonės.

Šios grupės nariai ant rankovės nešiojo geltonus raiščius. Jie neprivalėjo eiti į darbus, kurie taip išsekindavo. Jiems buvo leista gauti iš namų siuntinius, ir, kai jie turėdavo savo produktų, lagerinį „srėbalą" išdalindavo kitiems, tarp jų ir man. Aš su dėkingumu atsimenu žmogų (jo pavardės neprisimenu), kuris ne sykį dalinosi su manimi naminės duonos gabaliuku, sriuba ir kitais produktais ir su kuriuo ne sykį esu kalbėjęs. Apie jį sakė, kad jis yra lyg lietuvių kariuomenės štabo viršininkas, lyg dirbo tame štabe. Iš jo sužinojau, kad visi „garbės kaliniai" buvo Lietuvos vyriausybės, sukurtos vokiečių fašistams okupavus Lietuvą, įstaigų darbuotojai (vieną pagyvenusį žmogų vadino žemės ūkio ministru). Kad B. Sruogą būtų vadinę vyriausybinės įstaigos darbuotoju, neatsimenu.

1973, balandžio 1
Iš laiško A. Samulioniui (vertė A. Samulionis)

FIODOR SOPRUNOV

Infekcinis barakas, kuriame aš darbavausi kaip gydytojas, stovėjo atokiau nuo kitų barakų. Jame buvo mažytis kambarėlis, ir čia aš galėjau pabūti vienas. Ten ateidavo pasėdėti danas Brinkmanas, kai kas iš lenkų, rusų, estų, taip pat daktaras Starkus, per kurį aš ir susipažinau su kitais lietuviais.

Į rimtas šnekas nesileisdavom – kalbėdavom apie dalykus, kurie negalėjo pakenkti nei tau, nei kitiems. Pašnekesys dažnai sukdavosi apie tai, ką vienas ar kitas buvom patyrę ar matę anksčiau, iki lagerio. Kiekvienas prisimindavom savo gyvenimo nuotrupų, bet visada be didesnio sąryšio, neminėdami metų, vardų.

Į tą mažytį kambarėlį užsukdavo ir Sruoga. Užsukdavo taip sau, ir mes sėdėdavome kartais visai be žodžių, o šnekėdavomės, rodos, vokiškai, nors Sruoga ir mokėjo rusiškai. Aš Sruogai, jeigu gerai atsimenu, pasakodavau apie prancūzų poeziją, kurią labai mėgstu.

Sruoga niekada nepasakė nieko aštraus prieš rusus, – o toks pasakymas tenai, Štuthofe, galėjo pasitarnauti ir kaip apsauginis ginklas. Man rodos, Sruoga labai gerbė rusų kultūrą, tikėjo ja ir save kažkiek siejo su ja.

Į tai, kas vyko lageryje, dalis žmonių reagavo tiesiogiai – oda. O dalis į viską žvelgė tarsi atsiribodami, tarsi būdami toli nuo įvykių, iš šalies vertindami juos. Toks vidinis atstumas, man rodos, buvo būdingas ir Sruogai. Viskas jį žeidė nepaprastai skaudžiai, bet pats jis egzistavo tarsi greta šito malūno, savo mąstymo sferoje.

Sruoga buvo vyresnis už mus ir daugiau patyręs. Jis geriau suvokė žmogiškąsias vertybes. Kitas galėjo ir pameluoti, ir ką nors pavogti, – Sruoga ne. Susitikęs su juo, visada jausdavai, kad atsidūrei geroje draugijoje, kad bendrauji su kultūringu asmeniu. Tokia buvo ir jo kalbos maniera. Ir tik tada, kai kažkas prasiveržda vo iš vidaus, jis atsiribodavo ironija.

Bet tam tikra prasme Sruoga buvo vaikas, kuris nesupranta, kaip visa tai yra įmanoma, kaip įmanomas toks sistemingas žmonių žudymas.Jis neatrodė panašus į pasišventėlį, kuris atlieka pasiaukojantį žygį. Atsidūręs lagerio sąlygose, jis buvo sutrikdytas, gal ne sutrikdytas – sužeistas. Buvo sužeisti jo jausmai, jo tikėjimas žmogum. Dėl to jis ir bandė užsidaryti savyje. Draugai man pasakojo, kad Sruoga kažką rašė. O Starkus sakė, kad jis tiesiog užsisklendžia, mažai bendrauja su aplinkiniais. Tačiau tas

jo trapumas, vienišumas buvo kupinas kažkokio užsispyrimo. Užsispyrimo neatsisakyti žmogiškųjų vertybių ir sąvokų, užsispyrimo išlikti.

Lietuvų „garbės kalinių" grupė buvo privilegijuota. Jų taip žiauriai nemušė, kaip, sakykim, mušė žydus ar rusus. Lagerio sąlygomis tai daug reiškė, bet, kita vertus, grupė gyveno atsiskyrusi savo mažame barake.

Iš draugų žinau, kad į lietuvių „garbės kalinius" jie iš pradžių žvelgė atsargiai. Tačiau palaipsniui šis nepatiklumas ištirpo ir nusistovėjo geri santykiai. Apie daugelį iš jų buvo kalbama kaip apie gerus, tikrus žmones, kuriais galima pasiremti. Apie juos ir apie danus, kurių iš viso buvo apie šimtą. Žinau, kad lietuviai ir danai tarpusavy bendravo, dažnai susitikdavo ir kalbėdavosi.

Lietuvių grupė pasiprašė dirbti, ir tai jiems buvo labai svarbu psichologiškai – tuo jie tarsi susilygino su kitais lagerio kaliniais. Sruogai darbas raštinėje, viena vertus, buvo palengvinimas – jis turėjo progos daugiau pabūti kitoje aplinkoje, matyti daugiau negu siauras barako pasaulėlis. Bet, kita vertus, kuo daugiau matai, tuo sunkiau...

Nuostabu, kad Sruoga, visa tai perėjęs, sukūrė knygą. Jis pirmas atvirai ir tikroviškai papasakojo apie lagerio tragediją, jis – ir antrasis Nielsenas. Tai bendra visų štuthofiečių nuomonė.

Aš vis galvoju, kodėl Sruoga nutylėjo kai kuriuos dalykus, kurie jį žeidė lageryje. Kodėl, pavyzdžiui, nėra epizodo, kaip korė merginas. Tikriausiai tai netilpo į tą tonaciją, kuria parašyta knyga. Apie tokius dalykus jis galėjo tiktai šaukti, o knygoje jis niekur nešaukia, joje niekur nėra isterijos. Sruoga kalba šiek tiek gėdydamasis savojo skausmo, slėpdamas jį po drovia šypsena. Į viską jis žvelgia tarsi iš aukščiau, iš toliau, iš istorinės perspektyvos. Už gryno banditizmo, žmonių naikinimo jis mato visos žmonijos istoriją su jos nuopuoliais ir piktadarybėmis. Bet visą laiką jaučia, kad yra didelės žmogaus sukurtos vertybės, kurios galiausiai persveria aplinkui besiliejantį kraują.

Kai perskaičiau knygą, pirmasis įspūdis buvo, jog Sruogai reikia padėti, jog jam trūksta žmonių artumo. Man atrodo, jis būtų galėjęs pasakyti daugiau, jeigu jam kas nors būtų patvirtinęs, jog jis teisus, jog jo triūsas žmogiškai prasmingas.

Maskva, 1973 – Vilnius, 1982
Užrašė ir vertė A. Samulionis

AUGUSTIN SIKORSKI

1943–1945 metais dirbau su B. Sruoga Štuthofo konclagerio raštinėje. Iš pokalbių ir atvirų išsipasakojimų supratau, kad dirbti jam su mumis, penkiais lenkais, buvo malonu. Pas mus užeidavo daugybė kalinių, ir tai teikdavo jam galimybę studijuoti charakterius, sužinoti naujienas, pasiklausyti kalbų įvairiomis temomis.

B. Sruogos aš per daug neišskyriau iš kitų tarpo. Lageryje buvau nuo 1939 metų ir sutikau tūkstančius man kur kas artimesnių žmonių, kurie buvo kilę iš Pamario krašto, kovoję už Gdansko lenkiškumą, patekę į lagerį jau nuo 1939-ųjų rugsėjo. Ir vis dėlto B. Sruoga išliko mano atmintyje kaip teigiamų savybių žmogus.

Štai keletas jo pastabų ir nuomonių, kurias prisimenu.

Jeigu nebūtų Lietuvos–Lenkijos unijos, nebūtų ir Lenkijos padalijimo. Lenkija be lietuviškų žemių būtų turėjusi geresnes sąlygas valstybingumui įtvirtinti. Lietuva kaip nepriklausoma valstybė būtų išlikusi – ji buvo gerai organizuota; lietuviai savo klestėjimo laikotarpiu mokėdavo palenkti kitas tautas didele tolerancija, palikdami joms tikėjimo, gimtosios kalbos, tradicijų laisvę.

Pakartotinė unija su Lenkija tarpukariu reikštų visišką lietuvių tautos išnykimą, nes lenkų kultūra turi savybių, dėl kurių ji absorbuoja kaimynines tautas.

Apsilankęs Tarybų Sąjungoje, B. Sruoga konstatavo didelį jos užmojį mokyklų ir ūkio srityje; Maskvos metro laikė puikiausiu iš visų, matytų Europos sostinėse.*

Sruoga dažnai aptardavo lenkų charakterio bruožus – lageryje jis turėjo galimybę stebėti įvairių Lenkijos sričių lenkus; pirmą kartą tiesiogiai susidūrė su lenkais iš vakarų; susierzindavo prisiminęs Vilniaus lenkes – jas apibūdindavo kaip klykiančias davatkas.

Man atrodo, jis nesimpatizavo tam tikrai daliai aplinkos, kurioje gyveno (tai buvo lietuviai – garbės kaliniai); jam nepatiko per daug išpūstos religinės apeigos.

Jis buvo susipažinęs su ikikarinėmis lenkų mokyklomis ir pripažino jų aukštą lygį.

* Tarybų Sąjungoje B. Sruoga kartu su penkiais Kauno universiteto profesoriais lankėsi 1935 m. vasarą (BS, p. 197–198; D. Sruogaitė. Netikslumai tekstuose apie Balį Sruogą, – Kultūros barai, 1996, nr. 2, p. 54).

Turėdamas galimybę klausytis radijo, B. Sruoga dalindavosi su mumis naujienomis (tarp kitko, ir Varšuvos sukilimo metu). Prisimenu, kaip susirūpinęs jis pasakė mums apie galimą sukilimo nesėkmę. Apie jo pralaimėjimą pranešti neišdrįso, nes bijojo nuliūdinti. Turėdamas omeny anas skaudžias dienas, jis pabrėždavo lenkų optimizmą ir drąsą, sakydavo, kad lenkai net ir beviltiškiausiose situacijose sugeba išlaikyti savo (taip jis vadindavo) varšuvietišką fasoną ir fantaziją.

Jis daug rūkydavo ir rašydavo. Be kitų darbų, turėdavo parengti savaitinius budėjimo grafikus apie dešimčiai SS puskarininkių – sargybos viršininkui, lagerio virtuvės priežiūros viršininkui ir kt. Norėdamas visus patenkinti, ilgai sėdėdavo prie šio grafiko.

Su savim nešiodavosi žmonos ir dukros nuotraukas, kurias rodydavo ir mums.

Evakuojami iš lagerio buvome atskirai – lietuvių bloką išvedė kitą dieną negu mus.

Pateikdamas šiuos atsiminimus, prašau atsižvelgti, kad jau praėjo dvidešimt septyneri metai nuo Štuthofo ir kad turėjau šimtus kitų įvairių tautybių lagerio draugų.

Gdanskas, 1972 gegužės 15
LLTIR, f. 53, b. 1141
Vertė A. Sinicka ir K. Šutova

PILYPAS NARUTIS

Balys Sruoga apysakoje

Ar gali ši apysaka* būti teisinga įvykių Štuthofe liudytoja? Tikrai ne. V. Telksnys sukuria vaizdus, kur didelę jo kančių dalį lemia ne esesininkai, bet jo paties likimo draugai ir net tie, kuriems jis galėtų būti dėkingas, kad išliko gyvas. Žinoma, tai apysaka, bet šiuo atveju negraži apysaka, ir dėl to pasisakysiu, nes kai kas ims ją vertinti kaip tikrovę.

* Vladislovo Teksnio autobiografinė apysaka „Kamino šešėlyje" (Pergalė, 1989, nr. 11–12).

V. Telksnys joje nuolat pajuokia garbės kalinius, niekina profesorių Balį Sruogą, užsipuola net kunigą Stasį Ylą.

Štai pirmas apysakos vaizdas apie Balį Sruogą.

– Vyrai, žiūrėkit, va, eina profesorius Balys Sruoga! – suriko Blazas. Sveikas, profesoriau! Aš Blazas! Ar nepažįsti?! – Blazas sujudėjo, norėjo tartum eiti prie jo pasisveikinti.

– Neik prie manęs! Neik! – suriko išsigandęs profesorius. – Suvalgykit, ką turite iš maisto. Suvalgykit! Viską atims. Kuo greičiau suvalgykit! – šaukė pro šalį eidamas Sruoga.

– Ateik, duosim maisto! Prieik!

Bet profesorius, dar kažką pamurmėjęs, nuskubėjo, kur jam reikia.

– Čia dabar? Kodėl jis nepriėjo net maisto paimti? Ar toks sotus?

– Neatrodo, kad sotus. Jis gerokai pasikeitęs. Ne tokį mačiau paskutinį kartą Vilniuje! – įsiterpė Žukas.

Parašyta kaip užstenografuota – „žodis žodin". Čia autorius lyg ir neutralus, įterpia posakius apie Sruogą kitų lietuvių lūpomis, tik prideda, kad neva „profesorius išsigandęs", nes Blazas norėjo prieiti. Ir šiek tiek pasišaipo: „Ateik, duosim maisto!", „nepriėjo", „Ar toks sotus?", „dar kažką pamurmėjęs, nuskubėjo, kur jam reikia".

Skaitytojas šitą sceną gal praleis kaip vaizdingą iliustraciją. Bet joje jau iškraipomi faktai.

Balys Sruoga tada porą savaičių jau dirbo raštinėje. Toji vieta buvo pati paslaptingiausia. Daug kas kalbėjo, kad nenorėtų joje dirbti, nes čia sueina visos kaceto paslaptys, visi raštai, registracija, ir po tam tikro laiko ten dirbusįjį likviduoja tik todėl, kad jis per daug žino. Kita vertus, nieks negali pasirinkti darbo vietos, o turi dirbti ten, kur paskiria.

Apie lietuvių grupės atvykimą Balys Sruoga iš atsiųstų sąrašų žinojo prieš dieną ar kelias. Man atrodo, kad, pamatęs sąraše Blazą ir Alksninį, jis ir sugalvojo jos pavadinimą – „žurnalistai", nors žurnalistų ten daugiau ir nebuvo. Tuo metu jau pusė mūsų buvo kripeliai arba ligoninėje. Pats faktas, kad vėl atvyksta lietuviai, ir net tie, kuriuos mes žinojome esant rezistentus, mus labai nuliūdino. Kai gegužės 18-tą jie buvo išrikiuoti prie vartų surašymui, Sruoga, nutaikęs progą, kol dar nesimatė nė vieno esesmano, išėjo jų įspėti ir kartu parodyti, jog Štuthofe jau esama lietuvių. Jis labai rizikavo, nes jam buvo draudžiama prieiti prie kalinių ir šnekėtis su jais, taip pat ir tais, kurie dar nebuvo įregistruoti.

Kitas epizodas iš V. Telksnio apysakos.

Sekmadienį <...> įsmukau į garbės kalinių bloką <...> sutikau aukštą, liesą profesorių Sruogą. Matau rūgščią jo fizionomiją ir <...> girdžiu:

– Noriu paklausti, kada baigsi tu čia landžioti?

– Aš čia tik antrą kartą <...>. Be to, aš ne pas jus, pas kunigą Ylą.

– Tu supranti, kad gali mus visus pražudyti!

– Jūsų turbūt ne, bet aš tai tikrai pražūsiu. Nieko, vėliau ar anksčiau mes kamino neišvengsim.

– Lįsk į tą kaminą, jeigu tamstai patinka, bet čia kad tavęs nematyčiau!

– Atleiskite, profesoriau, bet <...> paklausiu, kokia kitų garbės kalinių nuomonė. Čia ne Vilnius ir ne jūsų butas. Aš ne studentas ir čia ne auditorija.

Pasisukau ir norėjau pro jį praeiti. Bet įvyko tai, ko nesitikėjau. Pamačiau piktas akis, nemalonų veidą ir pakeltą ranką, <...> išnėriau pro duris į lauką <...>. Prisiminiau man gerai pažįstamo žurnalisto, kuris draugavo su Sruoga, pasakojimą, kad profesorius gerai prisimindavęs tėvą, kuris, veždamas į gimnaziją, kartodavęs:

– Baly, tik tu būk geras!..

– Lydeka niekada nepagailės kuojytės! – nusijuokė vienas iš mūsiškių, kai jiems papasakojau apie savo viešnagę.

Noriu atkreipti dėmesį, kad kaip ir kiekviename, taip ir garbės kalinių bloke turėjo būti „blokavas". Jo pareigos buvo labai nemalonios: prižiūrėti tvarką, raportuoti, saugoti, kad nieks neįžengtų į bloką, ir svarbiausia – nuolat budėti. Kai į mūsų patalpas netikėtai įsmukdavo esesmanas, „blokavas" turėdavo surikt: *Achtung! Aufstehen!* ir *Mütze ab!* (Dėmesio! Stot! Kepures nusiimt!) Tokie netikėti patikrinimai vykdavo labai dažnai, nes, atrodo, mus kažkas specialiai skųsdavo. Kartą ypač išgąsdino paties komendanto Hoppės pasirodymas. Į „blokavo" pareigas savanorių neatsirasdavo. Tad nusprendėme, kad jas eis kiekvienas, išskyrus ligonius ir kunigus. Atsimenu, atėjo eilė ir Sruogai. Jis buvo labai rūpestingas, nes „pareiga yra pareiga". Ir kaip tik tuo metu, kada dažniausiai pasirodydavo esesmanai, į baraką įsmuko vienas lietuvis. Po to Sruoga griežtai pasakė: „Darykit, ką norit, bet aš atsisakau būti blokavu, aš nebūsiu žandaras..." Iš šios keblios padėties mus išgelbėjo kariškiai – pulk. Narakas, pulk. Mačiokas ir kiti. Jie sutiko pakaitomis eiti „blokavo" pareigas, ir mes jiems davėme „komendanto" titulą. Jaunesni suorganizavome barako apsaugą: budėjome, stebėjome jį – vienas iš lauko pusės, kitas prie

durų, kad įspėtume barake esančius apie eventualų esesmano atėjimą. Pasitaikė ir keletas „falsalarmų", bet tai geriau, negu patekti į nemalonę. Vieną žmogų, Rakūną, turėjome socialiniams reikalams. Jis sutelkdavo maisto ir dalindavo jį po darbo atėjusiems lietuviams. Tada tekdavo ypač žiūrėti, kad nesibūriuotų ir niekas neatkreiptų dėmesio.

V. Telksnio pasakojimas apie tai, jog Sruoga jo neįsileido į garbės kalinių baraką ir net pakėlė prieš jį ranką, yra labai negražus ir klaidinantis, o istorija, lyg ir gauta iš „gerai pažįstamo žurnalisto", panaudota visiškai nevykusiai (žr. S. Ylos knygą „Žmonės ir žvėrys").

Ir toliau per visą apysaką autorius niekina Sruogą bei kitus garbės kalinius.

Jurgutis, matyt, prisimindamas gerus laikus, dabar kasdien paima po taurelę...

Sruoga kartais įšėlęs nušluoja nuo stalo knygas, rašalą...

Sruoga iššauktų dvasių atsakymais tiki...

...garbės kalinys nebėga, jam dabar rojus, iš rojaus nieks nebėga...

...pamačiau Sruogą. Mūsų žvilgsniai susitiko, jis greit galvą nusuko į kitą pusę...

O dramatiškai apysakos užbaigai V. Telksnys sugalvoja: „Po metų <...> vėl stoviu ant tavo žemės, mielas mano Kaune". Ir pasijuokia Kvietkos lūpomis: „Vyrai, ir mes tapom „garbės kaliniai!"

Ko iš V. Telksnio galėjo tikėti Štuthofe vargti pasilikę lietuviai politiniai kaliniai? Po jo paleidimo jų būklė kacete tikrai nebegerėjo. Gestapas žinojo, ką paimti, kad būtų išniekinti Lietuvos įkaitai.

Čia turbūt verta skaitytoją supažindinti su keturiasdešimt šešių įkaitų grupe, kurią gestapas areštavo Lietuvoje 1943 m. kovo 16–17 d., naciams nepasisekus mobilizuoti penkiasdešimt penkis dalinius.

Areštuotieji be apklausinėjimų ir tardymų paskubomis buvo nuvežti į Štuthofą. Iš pradžių jie buvo pasmerkti sušaudyti (žr. S. Ylos „Žmonės ir žvėrys"). Vėliau sprendimai keitėsi pagal padėtį Lietuvoje ir fronte. Areštai parodė okupanto pyktį. Bažnytinė ir politinė Lietuvos rezistencijos vadovybė, siekdama nuslopinti pyktį, pradėjo ieškoti sąlyčio su okupacine valdžia. Nuo to priklausė ir keturiasdešimt šešių įkaitų likimas. Dažnos jų mirtys

(per mėnesį žuvo net septyni, o kiti, daugiau nei pusė, jau buvo kripeliai) vertė susirūpinti ir okupantą, kuris, pasirodo, taip pat buvo suinteresuotas derybomis. Norint jas tęsti, reikėjo prailginti įkaitų gyvenimą.

Garbės kaliniai – tai ne Štuthofo išradimas: tokių buvo ir Dachau kacete. Prie mūsų grupės vėliau buvo prijungti ir latviai bei Lietuvos rinktinės karininkai.

Apie realią garbės kalinių būklę ir padėtį savo atsiminimuose rašo S. Yla, B. Sruoga ir A. Gervydas-S. Kučinskas („Už spygliuotų vielų").

Didžiausias V. Telksnio šmeižtas, kad garbės kaliniai gaudavo maistą iš SS virtuvės. Maistą jie gaudavo iš tos pačios, visiems kaliniams bendros virtuvės ir patys turėdavo jį atsinešti. Jie turėjo atskirą barako dalį, bet tokią pat, kaip ir kiti kaliniai. Tik ten buvo griežtai uždrausta lankytis svetimiems, o garbės kaliniams – su jais kalbėtis.

Garbės kaliniai galėjo „savanoriškai" pasirinkti darbą. Ligoniai, aišku, nedirbo. Šiaip visos teisės ir pareigos buvo tokios pačios, kaip ir visų kalinių. Stovyklos maisto davinys buvo aiškiai per mažas, tad jei ne namiškių siuntiniai, kažin, ar ir garbės kalinys būtų išsilaikęs. Didžiausia malonė, kad jie buvo atskirti nuo „žaliukų" – vokiečių kriminalinių kalinių.

JAV, 1990, gruodžio 22

Platesnis straipsnio variantas: Balys Sruoga vienoje apysakoje ir tikrovėje, – Kultūros barai, 1996, nr. 2, p. 57–63

POKARIO LIETUVOJE

FRIDIS KRASTINIS

„Iš dangaus" pas Balį Sruogą

1945 m. pavasarį Lietuvos TSR vyriausybės nutarimu man buvo pavesta pargabenti į Vilnių rašytoją Balį Sruogą, kuris buvo kalinamas Štuthofo mirties stovykloje.

Kad Sruogos grįžimas tėvynėn neužsitęstų, man buvo išskirtas lėktuvas. Išskridau iš Vilniaus aerodromo mažu triviečiu (įskaitant ir pilotą) lėktuvu, vadinamuoju „kukurūzninku". Lakūnas pasitaikė mergina kariškio uniforma, rodos, seržantė. Kelionėje iš Vilniaus iki Torūnės ir atgal mes užtrukome tris dienas. Pirmą dieną pasiekėme Įsrutį (Černiachovską). Lakūnė turėjo papildyti kuro atsargą. Nusileidome sudaužytame Įsručio aerodrome, o pakilti negalėjome, nes sugedo benzino siurbimo prietaisas. Lakūnė ieškojo mechaniko, bet tą dieną taip ir nepavyko jo rasti.

Užėjo vakaras, ir mes turėjome nakvoti kažkokiame nedideliame namelyje, kuris buvo pritaikytas viešbučiui. Kitos dienos rytą bendromis pastangomis lėktuvą sutvarkėme ir pakilome Torūnės link. Po kelių valandų mūsų lėktuvėlis nusileido prie Vyslos upės, Torūnės miesto aerodrome. Palikę savo lėktuvą, leidomės ieškoti stovyklos, kurioje laikinai gyveno buvę kaliniai. Tokių stovyklų tikslas buvo išaiškinti hitlerininkų agentus ir karinius nusikaltėlius, kurie stengėsi kartu su kaliniais patekti į laisvę.

Aerodromą ir stovyklos būstinę, kur buvo mūsų ieškomas Balys Sruoga, skyrė Vysla. Tiltai per Vyslą buvo susprogdinti, ir mes per upę persikėlėm pontoniniu tiltu.

Stovyklos viršininką, kuris pasirodė protingas, simpatiškos išvaizdos majoras, suradome greitai. Kai pateikiau jam LTSR Ministrų Tarybos dokumentą, majoras mandagiai pareiškė, kad tuojau mūsų ieškomasis bus pakviestas. Toli jo ir nereikėjo ieškoti. Balys Sruoga dirbo viršininko kanceliarijoje, kiek prisimenu, vertėju ir

raštų tvarkytoju. Sruoga įėjo į viršininko kabinetą, apimtas savotiškos belaisvio savijautos. Neprataręs nė žodžio, nusilenkė viršininkui lyg sakydamas: „Jūsų kviestas atėjau". Majoras pasisuko į Sruogą ir supažindino mus: „Štai atvyko iš gimtojo krašto jūsų pasiimti, parvežti pas savuosius".

Aš priėjau prie Sruogos, pasisveikinau lietuviškai ir perdaviau jam Lietuvos vyriausybės, jo pažįstamų ir bičiulių linkėjimus. Pasakiau jam, kad esu Lietuvos vyriausybės siųstas parvežti jį į Vilnių, ir kad Torūnės aerodrome jo laukia specialus lėktuvas. Supažindinau jį su lakūne, kuri stovėjo greta manęs.

Tačiau aš nustebau dėl Balio Sruogos ramumo, su kuriuo jis sutiko žinią. Dar daugiau, – Sruoga žiūrėjo į mane ir į lakūnę su tam tikru nepasitikėjimu. Kodėl?

Tik daug vėliau, kai perskaičiau „Dievų mišką", supratau, kad hitleriniai budeliai savo aukų sąmonėje sunaikino pasitikėjimą žmonėmis.

Mes, stovėdami šalia Sruogos, rodos, supratome sunkią jo padėtį. Iš fašistų letenų Sruoga jau išvaduotas. Tačiau jis nelaisvas. Tiesa, su juo elgiamasi žmoniškai, jis maitinamas, aprengtas ir beveik laisvas. Bet vis dėlto negali išvažiuoti į Lietuvą. Ir štai staiga vėl kariškiai, iš kurių vienas kalba net lietuviškai*. Visa tai, žinoma, kelia įtarumą. Pasakyti Sruogai, kodėl jis laikomas specialioje stovykloje, kada jau visi baisumai praeityje, tuomet niekas negalėjo.

Sruoga atrodė pavargęs, iškankinto veido, liesas; stovėjo tiesus, buvo nekalbus. Mano pasirodymas Sruogai buvo staigmena, tad jis iš pradžių net neklausinėjo manęs nieko apie Lietuvą, ir mano noras jam papasakoti, kaip atrodo mūsų kraštas, mūsų miestai ir kaimai po išvadavimo iš hitlerinės okupacijos, neteko prasmės. Tik vėliau Sruoga daugiau įsidrąsino ir pradėjo šio to klausinėti.

Diena ėjo į pabaigą. Mes su lakūne nutarėme nakvoti Torūnėje ir grįžti atgal kitą dieną. Kad išsklaidytume Sruogos abejones ir nepasitikėjimą, kartu su stovyklos viršininku sutarėme suruošti bendrą atsisveikinimo vakarienę ten pat, viršininko kabinete. Buvo nupirkta keletas butelių vyno, majoras parūpino duonos ir konservų, iš kažkur atsirado sausainių ir saldainių. Vakarieniaudami, besikalbėdami ir begurkšnodami prie šio ne per daug turtingo vaišių stalo prasėdėjome trumpą, jau įvasarėjusią naktį.

* F. Krastinis tuo metu buvo vadovaujantis Vidaus reikalų liaudies komisariato pulkininkas. – *„Kultūros barų" red. past.*

Mūsų kalbų temos sukosi apie Didžiojo Tėvynės karo įvykius ir apie pokario perspektyvas. Sruogai tai buvo mažai arba visai nežinomi dalykai, ir jis atidžiai klausėsi, domėjosi, ar daug lietuvių buvo pasitraukę į Tarybų Sąjungą, hitlerininkams užpuolus Lietuvą. Aš papasakojau, kad iš lietuvių buvo suformuota visa divizija, kad lietuviai kovojo prieš hitlerininkus partizanų būriuose, kad Lietuvos inteligentai aktyviai reiškėsi lietuviškoje spaudoje, o poetai ir rašytojai Salomėja Nėris, Liudas Gira, Petras Cvirka, Antanas Venclova ir kiti rašė eilėraščius ir straipsnius apie Raudonąją armiją ir kovą prieš hitlerinę okupaciją. Baliui Sruogai čia irgi daug kas buvo nauja. Stebėdamas Sruogą, mačiau, kad jis kartais tartum pabunda iš kažkokio snaudulio. Ar jį sudomino lietuvių dalyvavimas aktyvioje kovoje prieš hilterinį režimą, iš jo reakcijos buvo sunku spręsti.

Išaušus rytui, viršininkas savo „gaziku" mus atvežė į areodromą. Aš stebėjau Sruogos nuotaiką kelionės metu. Jis buvo panašus į žmogų, kuris eina į nežinią. Neramiai dairėsi aplink, lyg stengdamasis įsidėmėti, kokiomis gatvėmis ir kuria kryptimi vežamas. Tik kai atvykome į aerodromą, priėjome prie lėktuvo ir kai atsisveikindamas majoras palinkėjo visam mūsų nedideliam ekipažui sėkmingai grįžti į Vilnių, o pats sėdo į mašiną ir nuvažiavo, Sruogos veidas nušvito. Kreipdamasis į mane, susijaudinusiu balsu jis ištarė: „Dabar tikiu, kad greitai pamatysiu savo gimtąją Lietuvą". Paklaustas, kodėl jis vakar nepatikėjo, sakė, kad vakar viskas įvyko taip staigiai, jog jis pagalvojo, kad su juo norima pažaisti. O po minutės, lyg tęsdamas pradėtą mintį, pridūrė, kad praeita naktis iš jo atminties ilgai neišdils.

Kai mūsų lėktuvas pasipildė kuro, ir mes pakilome skristi į Vilnių, Sruogos nuotaika buvo pakili. Ir diena buvo itin giedra, saulėta, matomumas geras. Mes galėjome gėrėtis tolimais gamtovaizdžiais. Tartum pati gamta nušvito ir sveikino jo grįžimą į gimtąjį kraštą. Lėktuvas buvo toks siauras, kad sėdintis žmogus užėmė visą jo liemens plotį. Sruoga buvo tarp lakūnės ir manęs. Visus mus skyrė pertvaros. Tačiau mudu su Sruoga atidarėme savo pertvarą ir galėjome pasikeisti frazėmis, perrėkdami motoro gaudesį. Kada pasiekėme Rytų Prūsijos teritoriją, aš ėmiau Sruogai rodyti sugriautus miestus, miestelius ir dvarininkų ūkius. Priminiau, kad Tarybinė armija davė tinkamą atpildą vokiečių kariaunai už visus nusikaltimus žmonijai. Sruoga pritariamai linktelėjo galvą. Bet dėl mano pastabos, kad ateinančioms vokiečių kartoms

visa tai bus gera pamoka, kiek patylėjęs reikšmingai pasakė, kad dabartiniame kare vokiškasis biurgeris pademonstravo neregėtą bukaprotiškumą, ir vargu ar galima tikėti jo sugebėjimu padaryti teisingas išvadas ateičiai.

Iki Lietuvos teritorijos mūsų lėktuvas skrido palyginti ramiai, be trūkčiojimų. Vėliau padažnėjo oro duobių, lėktuvas šokinėjo ir nardė, ir mūsų pašnekesys nutrūko. Sruoga įdėmiai stebėjo, kaip atrodo Lietuvos kaimai ir miesteliai. Vilkaviškio ir Marijampolės griuvėsiai, kuriuos labai aiškiai matėme iš kilometrinio aukščio, nuliūdino jį. Su širdgėla balse jis kalbėjo, kad Lietuvos miestams ir kaimams tekę tokių sunkių karo baisybių.

Į Vilniaus aerodromą atskridome, kai saulė buvo persiritusi per zenitą ir krypo vakarop. Atsisveikinome su savo lakūne ir pradėjome ieškoti, kuo važiuoti į miestą. Ilgai ieškoti neteko: paaiškėjo, kad mūsų laukia atvykę pasitikti Rašytojų sąjungos atstovai.*

Kultūros barai, 1971, nr. 2, p. 61–63

ELENA RIMKAITĖ

Besitraukdami iš Vilniaus, vokiečiai padegė Didžiąją gatvę. Daug namų sudegė, apgriuvo. Jadvygos Čiurlionytės butelis buvo Pilies gatvėje, todėl visai nedaug tenukentėjo. Tik viena siena išgriuvo. Dėl to ji su Boruta persikėlė į Sruogų butą, kuris tuo neramiu laiku buvo pasilikęs be globos. Retkarčiais pas juos užeidavau, nes mėgau pašnekėti su Jadze. Boruta, kaip visada, sėdėdavo tylėdamas, šypsodavosi ir papsėdavo savo pypkę.

Vieną dieną atėjo Balio Sruogos laiškas. Džiaugėmės, kad jis gyvas, nors laišką buvo neapsakomai graudu skaityti. Jadzė tuoj atrašė. Ir pasipylė Sruogos laiškai vienas po kito. Visuose jis rašė, kad norėtų kuo greičiau sugrįžti namo į Vilnių. Boruta varstė įvairių viršininkų duris, kol išrūpino leidimą parvežti rašytoją į Vilnių.

* M. Grigaitytės užrašytuose atsiminimuose (1969, gegužės 31, LLTIR, f. 53, b. 1106) F. Krastinis sako, jog jis, išlipęs iš lėktuvo, paskambino į Ministrų Tarybą, kad atsiųstų mašiną, o ar atvažiavo kas iš rašytojų, neatsimena. Jis nuvežė B. Sruogą į buvusį jo butą Tauro gatvėje.

Tuomet dažnai užeidavau pas Jadzę sužinoti naujienų apie Balį. Vieną dieną Čiurlionytę radau labai linksmą, nes ji buvo gavus žinią, jog Balys šiomis dienomis parvažiuos. Berods kalbėjome net apie rytdieną. Kitą dieną norėjau tiesiai iš mokyklos eit pas Jadzę, bet mama neleido. Ji sakė, kad Balys po kelionės bus labai pavargęs, kad geriau tegul pirma pailsi.

Taip praėjo geras mėnuo, o gal ir daugiau. Pagaliau mama pasakė, kad Balys jau bus atsigavęs ir todėl galiu jį aplankyti.

Išskubėjau į Tauro gatvę. Duris atidarė kažkokia nepažįstama moteriškė, bet tuojau ir Balys išlindo iš savo kambario. Jis pripuolė prie manęs ir, kiek apie mane pakalbėjęs, pasakė:

– O tu matai, kaip aš atrodau?..

Atrodė jis tikrai liūdnai. Tai nebebuvo tas didelis, stambus vyras, kokį būdavau įpratus matyt. Atrodė kažkoks sukiužęs ir net lyg sumažėjęs. O drabužiai kabėjo ant jo tarsi ant pakabos, tarsi jis nebūtų jais apsirengęs.

Liūdnas buvo mūsų pasisveikinimas, nelinksmos kalbos...

Balys dėjo visas pastangas, kad prof. V. Jurgutis, su kuriuo jis suartėjo Štuthofe, galėtų grįžti į Vilnių ir darbuotis universitete. Jeigu ne Jurgučio antklodė, jis nebūtų grįžęs į Vilnių, neskaitytume dabar jo „Dievų miško", nežinotume nei kur užkasti jo palaikai.

Labiausiai Balį slėgė nežinia apie Vandą ir Daliūkštį...

Atsisveikindamas jis man štai ką pasakė:

– Daugiau pas mane nevaikščiok. Aš nenoriu, kad tu šitokį mane matytum. Ir to, ką matei, niekam nepasakok, net mamai nesakyk. Gal kada nors gyvenime susitiksi su Dalia, jai būtinai viską papasakok. Dabar tu išgirsi apie mane visokiausių dalykų, visko prisiklausysi. Bet neklausyk tų kalbų, žinok, jog Balys visada pasiliko toks pat, koks buvo.

Taip mes ir išsiskyrėm.

Po daugelio metų teko susitikti su rašytojo našle, atvykusia viešnagėn į Lietuvą. Jos manymu, mūsų paskutinis pasikalbėjimas buvęs labai svarbus.

JADVYGA ČIURLIONYTĖ

Po karo Sruoga man parašė, kad yra Torūnėje, kad jam blogai, kad gyvena kartu su kažkokiu kariškiu, kuris nuolat kelia orgijas.

Prašė kuo greičiausiai, jei galima, paimti jį į Lietuvą. Nunešiau laišką Borutai (dirbau tada Mokslų akademijoje), jis perdavė jį toliau, ir Sruoga buvo paleistas.

Kai jis grįžo, subėgo visi iš aplinkinių butų – Putinai, Meškauskai, Bulavai... Sruoga sako: „Tik nelieskit geriau manęs..." Buvo baisiausiai apniktas utėlių, jos tiesiog ropote ropojo per drabužius. Mūsų vonia neveikė, nuėjo maudytis pas Putiną. Sruogos bute viskas buvo išlikę, tad švariai persirengė. Po to aš jam iškepiau kiaušinienės, kuria jis lyg vaikas negalėjo atsidžiaugti. Sakė, kad per tuos metus neteko jos nė pauostyti. Visą naktį skaitė naujus kūrinius, rodos, poemą „Aušrinė"*. Kitą naktį – komedijas.

Jausdamas artėjančią mirtį, bičiuliams yra prasitaręs, kad tik jokiu būdu jo nelaidotų šalia Cvirkos, nes šis žmogus jį išdavė, dėl jo jis daug prisikentėjo. Sruoga buvo parašęs lyg ir straipsnį, lyg ir esė apie tuometinę literatūrinę atmosferą, politinę situaciją ir rašytojo misiją, – apie tai, kad tik būdamas laisvas, rašytojas gali kurti. Straipsnį parodęs Cvirkai, ir tas labai susidomėjęs, paprašęs paskolinti, kad namie galėtų dar kartą perskaityti. O tada – ėmė ir nunešė jį į saugumą. Saugumas, žinoma, negalėjo nereaguoti ir nesusidomėti. Dėl to Sruoga buvo ne kartą kvočiamas ir pan.

Aš ir dar kai kurie jo draugai nusifotografavome prie Sruogos karsto, bet nuotraukų taip ir neteko pamatyti, nes jos iš fotografo buvo konfiskuotos.

Parengta iš A. Samulionio (1973, vasario 5) ir nenustatyto asmens (1970, balandžio 11) užrašų

ANTANAS VENCLOVA

Apie Sruogos grįžimą laikraščiai pranešė jau 1945 m. gegužės 13 dieną. Į Lietuvą rašytojas grįžo be galo suvargęs, iškankintas, palaužtos sveikatos. Kauno rašytojai, tarp jų P. Cvirka, J. Šimkus, K. Jakubėnas, A. Miškinis, S. Nėris, I. Simonaitytė, V. Reimeris ir kiti, „Tarybų Lietuvos" priede „Literatūra ir menas" įdėjo sveikinimą grįžusiam B. Sruogai, kuriame rašė:

> Matyt, turima galvoje lyrinė drama „Pavasario giesmė", kurioje viena veikiančiųjų asmenų yra Aušrinė.

Mes, tarybiniai Kauno rašytojai, patyrę, kad Jūs, mūsų šauniausios Raudonosios armijos ir Vyriausybės rūpesčių dėka laimingai sugrįžote iš hitleriškojo pragaro į mūsų senos sostinės padangę, siunčiame Jums savo džiaugsmingus sveikinimus ir linkėjimus.

Patikėkite, kad tarybinių rašytojų šeima niekados negalėtų jaustis pilna, negirdėdama savo tarpe Jūsų didingo žodžio, kuris netrukus, be abejonės, vėl plačiai nuaidės per mūsų brangią, tiek kančių pakėlusią ir taikos išsiilgusią tėvynę...

Balį Sruogą su dideliu džiaugsmu ir meile sutiko ne tik rašytojai, bet ir visa išvaduota Lietuva. Visi suprato, kad mirties nagų išvengė vienas įžymiausių mūsų laikų lietuvių rašytojų. Jo išsigelbėjimas buvo tartum dar vienas mūsų tautos atsparumo įrodymas ir net simbolis.

Balį Sruogą po kelerių nesimatymo metų vėl sutikau atvykusį į Kauną.

Ėjo jis Laisvės alėja – baisiai aukštas ir baisiai liesas, truputį palinkęs į priekį, susimąstęs, lyg nieko aplinkui save nematydamas, lyg vis dar tebegalvodamas apie rūstų savo ir tautos likimą. Žinojau, kad grįžęs neberado šeimos – žmonos ir dukros – jiedvi atsidūrė Vakaruose. Užkalbintas Sruoga mane pažino, nejaukiai šyptelėjo ir tarė:

– Tai ką, ir vėl susitikome – vienas iš pragaro, o kitas...

– Kitas – irgi ne iš dangaus... – atsakiau. – Man, tiesa, likimas buvo kur kas palankesnis negu jums...

– Kaip kam išeina, – atsakė Sruoga taip pat rūsčiai, – kaip kam išeina...

Nenorėjau klausinėti apie jo išgyvenimus. Papasakojau, kad Kauno rašytojai turi savo filialą, kad jie renkasi, skaito savo kūrinius.

– O ką, jeigu ir aš paskaityčiau ką nors parašyto „pajūrio kurorte", kuriame buvau? – netikėtai pasisiūlė pats.

Labai nudžiugau ir draugams pranešiau, kad Sruoga nori mums paskaityti savo naujus kūrinius.

Skaitė jis „Pavasario giesmę" – pjesę apie senovės Lietuvą, spindinčią pavasario žaluma ir žėrinčia saule, ir mums visiems buvo keista, kad ši pjesė parašyta pragare, turbūt tomis naktų valandomis, kada sumigdavo stovyklos sargybiniai ir kaliniai... Pjesės parašymo faktas, nekalbant jau apie turinį, rodė didžiulę, nepalaužtą rašytojo dvasinę jėgą ir negalėjo nedžiuginti. Berods mes jam nuoširdžiai apie tai ir kalbėjome...

Kartą užėjęs Kaune pas daktarą Nemeikšą, radau Sruogą. Šios dvi šeimos jau seniai draugavo, ir čia Sruoga, atvykęs į Kauną, rado šiltą ir draugišką prieglaudą. Pas Nemeikšas sėdėjo pagyvenusi inteligentiška moteris ir pasakojo savo karo meto negandus:

– Įsivaizduokite, išbėgome iš namų, pasiėmę daug lagaminų, susikrovę, ką tik galėjome, – ir auksinius, ir sidabrinius daiktus, ir kailinius, – ką tik turėjome geriausio... Ir viską Vokietijoje išmėtėme... Gaila buvo daiktų neapsakomai... Bet aš sakau – ką darysi, žuvo tai žuvo... Tik negaliu užmiršti didžiausios bėdos – įsivaizduokite, žuvo mūsų bajorystės popieriai... O kur juos dabar rasi? Niekur nerasi...

Sruoga sėdėjo sofos kampe, klausėsi ponios išvedžiojimų ir sarkastiškai šypsojosi. Matyt, jie ir siutino jį, ir drauge buvo juokingi. Išklausęs visą tiradą, tarė:

– Žinote, poniute, aš jums pasakysiu, kad auksas ir sidabras – niekis. Čia turi – čia neturi. Jo gailėtis nėra ko. Bet bajorystės dokumentai – tai tikrai baisus nuostolis... Čia iš tikrųjų yra ko graužtis... Kurgi eisi be bajorystės dokumentų – ypač dabar, tarybiniais laikais?

Ponia, nenugirdusi ar nesupratusi Sruogos ironijos, klausė rimtai:

– Tai jūs sakote, ponas profesoriau, kad negerai?

– Kur jau čia gerai? – rimčiausiu balsu atsakė Sruoga. – Tik pagalvoti... Kitiems taip gerai per karą išėjo – kieno namai sudegė, kam tėvus ar vaikus hitlerininkai nuknackijo, o jums gi – baisi nelaimė... bajorystės dokumentai žuvo...

Vis dėlto, matyt, Sruogos ironija ponios nepasiekė. Ji savo nelaimes dėstė toliau:

– Senatvė, senatvė... – dejavo ji. – Ot, ir matyti pradėjau daug blogiau, ir neprigirdžiu...

– Tai puiku! – tarė vėl Sruoga rimtai. – Nereikia laikraščių skaityti ir radijo klausyti... O dabar kur tik pagausi kurią stotį – kiekviena vis kitą šneka... Ir suprask žmogau, kieno teisybė... O jums ramu, – gyvenk ir norėk...

Vasarą Sruoga buvo Birštone. Kartą šviesų sekmadienį su Cvirka nusprendėme jį aplankyti. Kažkur kelioms valandoms gavę pasiskolinti „Vilį", sėdome ir atvažiavome į seniai nematytą kurortą. Birštonas buvo beveik tuščias, vilų langai užkalinėti ir išdaužyti, kur ne kur gatve ėjo vienas kitas žmogelis. Sruogą radome sėdint vienos vilos verandoje. Prieš jį gulėjo didelė šūsnis

popierių. Jis dirbo, bet, pamatęs mus, nudžiugo, popierius prislėgė kažkokia sunkia knyga.

– Taip pasiilgau darbo, jog tiesiog nesusivaldau... Rodos, kas dagį po uodega kiša, kad tik greičiau bėgčiau... – juokėsi jis. – Gerai, broliukai, kad atvažiavote. O tai aš nuo popierių savaitėmis negaliu atsitiesti. Rašau knygą apie savo „pajūrio kurortą".

Žinojome, kad Sruoga „pajūrio kurortu" vadina koncentracijos stovyklą. Tai buvo būdingas Sruogos „humoras", kurio taip sodriai priberta ir jo tada rašytoje knygoje „Dievų miškas".

Čia pat jis mudviem perskaitė keletą puslapių iš rašomos knygos, ir Cvirka išklausęs sušuko:

– Baisi bus knyga!.. Ir nuostabiausia joje – sruogiškas juokas...

– Be jo stovykloje būčiau išėjęs iš proto...

Verandoje keletą kartų pasirodė jauna, grakšti, šviesiaplaukė, stamboka mergina – tikras lietuvaitės tipas. Veidas, kaip sakoma, – kraujas su pienu. Pamačiusi svečius, ji visa išraudo, bet greitai su mumis apsiprato. O Sruoga tarė:

– Tai mano angelas sargas... Be jos aš iš bado padvėsčiau... Juk nėra čia nei valgyklų, nei restoranų...

Mudu pajutome, kad „angelas sargas" – Aldona Daugėlaitė – iš tikrųjų daro viską, kad Sruogai būtų pakenčiamos, jeigu jau ne geros sąlygos gyvenimui ir darbui, o jis savo „angelą sargą" tiesiog dievina...

Kada, pavaikščioję su Sruoga po miestelį, aplankę Vytauto ir Birutės mineralinio vandens versmes ir atsigėrę to vandens, rengėmės palikti Birštoną, medicinos sesutė, tas „angelas sargas", pakvietė pas save. Kažkurių medinių namų bute ant stalo jau stovėjo visa tais laikais įmanoma užkanda, kurios čia, tiesą sakant, buvo daugiau negu Kaune ar Vilniuje, ir tarp užkandų stūksojo netgi butelio kakliukas, o butelyje buvo... tikra degtinė... Pietų metu visi draugiškai kalbėjomės, į mūsų pokalbį įsijungus dar ir „angelo sargo" mamytei. Paskui, padėkoję moterims ir atsisveikinę su Sruoga, išvažiavome...

Kaip aš vėliau nustebau, kada man Cvirka papasakojo ištisą istoriją. Pasirodo, medicinos sesuo, kuri globojo Sruogą, turėjusi ryšių su banditais miške ir iš Birštono jiems pristatinėjusi vaistus ir tvarstomąją medžiagą. Sesuo buvo areštuota ir pasodinta į kalėjimą. Sruoga dėl šio įvykio be galo kankinosi ir kreipėsi į Cvirką, prašydamas pagalbos... Cvirka vaikščiojo pas Bartašiūną, tuometinį vidaus reikalų liaudies komisarą, į saugumą ir kitur...

Kartą aš pats, eidamas gatve per Kauną, pamačiau milicijos varomą būrelį kalinių ir iš tolo tarp jų pažįstamą iš Birštono. Ji tebeatrodė tokia pat sveika, ėjo drąsiai į viršų pakėlusi galvą... Girdėjau, kad mergina vėliau buvo išleista... Berods ji kaip tik ir buvo toji „žydrioji viešnelė", kuriai poetas skyrė savo paskutiniuosius eilėraščius...

Paskutinis Kauno pavasaris, – Kalba Vilnius, 1968, nr. 19; Vidurdienio vėtra, V., 1969, p. 567–572

ALDONA DAUGĖLAITĖ-MIKAILIENĖ

Sruoga buvo didelis vaikas. Jis buvo vulkanas ir, kita vertus, labai paprastas. Sugrįžęs neturėjo draugų, kuriems galėtų iki galo išlieti savo sutraiškytą, sudaužytą dūšią. Vienas buvo geras vienaip, kitas kitaip, bet iki galo... Aš jam buvau tas indas, į kurį reikėjo supilti emocijų perteklių, žinant, kad niekas nenueis į šalį. Su kitais dėl to ne visada galėjo būti tikras. Jis buvo toks pavargęs, kad visi mūsų santykiai jam buvo tarsi koks pavėsis. Atrodė, kad tos mano jaunystės užteks ir dviem...

Laiko bendrauti neturėjom daug. Susipažinom 1945 metų vasarą Birštone. Iki tol jį Kaune matydavau tik iš tolo. Pasakydavau labą dieną, kai eidavau su mama. Žinojau, kad tai profesorius, kad mama jį pažįsta. Jo plačiabrylę skrybėlę Laisvės alėjoje matydavau per porą kvartalų. Tokią skrybėlę turėjo tik jis ir dar, rodos, Tilvytis.

Sruoga Birštone išgyveno apie du mėnesius. Čia tuo metu buvo vienas gydytojas Jurgis Žukauskas (vėliau ginekologas) ir aš – viena studentė praktikantė, paskirta į Kretingą, bet pakliuvusi į Birštoną*. Staiga gydytojui praneša, kad atvažiuoja įžymybė. Jis susijaudino: „Kaip mudu suksimės, nežinau".

Pirmąsyk rašytoją pamačiau, kai jis atėjo vaistų. Sėdėjo dar keli žmonės ir jis tarp jų: lazda, gerokai trumpos rudos kelnės, koja ant kojos, žila išdraikytais plaukais galva. Viską kažkaip užfiksavau, gal iš baimės, nors ir šiaip žmonių veidus iš karto

* Kaip autorė sako M. Grigaitytės užrašytuose atsiminimuose (1963, spalio 19, LLTIR, f. 53, b. 351), tada ji buvo baigusi Kauno universiteto medicinos fakulteto ketvirtą kursą.

labai gerai atsimenu. Ypač krito į akis veidas, plaukai ir ta ant kojos užmesta koja – ji atrodė labai didelė.

Buvau jam ir gydytoja, ir sesuo. Rašiau receptus, vonias, gydymą, leisdavau vaistus. Gyveno jis kaip visi – kambarys buvo valdiškas (tas namas yra ir dabar), valdiškos antklodės. Tik mitybą turėjo pagerintą. Venclova rašo, kad aš jam čia padėjau. Netiesa, jo mityba nesirūpinau. Jis pats turėjo kažkokių kortelių, pagal kurias gaudavo daugiau maisto, net saldainių, kuriais vaišindavo ir mane (kai kas tų saldainių man ir dabar negali atleisti). Saldainiai tada buvo stebuklas.

Birštone tuo metu buvo tuščia. Nedaug gyventojų ir ligonių. Ir laikas buvo sunkus. Miestelyje gulėdavo miškiniai.

Iš pradžių Sruoga nedaug su kuo teturėjo bendrauti. Vėliau jį pradėjo lankyti, kuo toliau – tuo dažniau. Ne visada jis tuo buvo patenkintas, nes ne visus mėgo: ką mylėjo, – mylėjo, o ko ne – ne. Buvo ir ta Venclovos aprašyta vakarienė. Ne kas buvo valgyti, bet vis dėlto buvo. Mano mama (ji visada sekmadieniais atvažiuodavo) – taupi, bet kartu vaišinga, nors tai sunkiai suderinama. Jeigu ji kvietėsi svečius, vadinasi, kažką turėjo. Atsimenu rausvą Cvirkos kaklaraištį, kuris niekaip nesilaikė savo vietoje – tai kur ant peties, tai vėl kitur. Cvirkai nieko nereiškė paimti ką iš valgių su pirštais ir pasidėti šalia lėkštės. Venclova, priešingai, tvarkingas, išprosytas. Gal aš nebuvau ir nesu objektyvi, – iš Sruogos turėjau susidariusi išankstinę nuomonę, ir man atrodė, kad kiek vieną iš svainių jis mylėjo, tiek su antruoju santykiai buvo ne per daug šilti. (Dėl to išankstinio nusistatymo nieko nepadėjau ir muziejui, kai jis kūrėsi, kai man paskambino Nemeikšaitė.) Atsimenu tą vakarą dar ir todėl, kad tada Venclova patarė būti atsargesnei, neįsipainioti į jokias istorijas. Atsakiau, kad tai sunku: atvažiuoja kviesti prie ligonio ir nežinai, su kuo turėsi reikalą ir ką veiksi. Ir kaip patvirtinimas: atvažiuoja nepažįstamas žmogus ir prašo pas ligonį. Kai grįžau, jie visi dar tebesėdėjo – tada vakarojom gana ilgai.

Iš Birštono pažįstamų buvo dar tokia senutė lenkė, kurios nežinau nei vardo, nei pavardės. Atvažiavus lyg pasigydyti, lyg lietuviškos kilmės ieškoti. Absoliučiai viena, mažutė, su profesorium vienmetė. Kažkaip susipažino, rado kalbą. Jinai mums burdavo, pasakodavo apie prieškarinės Lenkijos aukštuosius karininkus, apie jų nuotaikas. Matyt, buvo iš tų sluoksnių. Atsimenu, vieną vakarą kartu sėdėjom ligi kokios pirmos. Profesorius man liepė išvirt kavos pagal savo receptą. Tada pirmąsyk gyvenime

nemiegojau nuo kavos ligi aušros. Su ta senute dar buvom susitikę kokius tris keturis kartus.

Birštone Sruoga daug rašė. Pavalgydavo pusryčius ir iki pietų dirbdavo. Ateinu vaistų leisti – rašo. Atsidūsta – gal nereikia tų vaistų. Po pietų būdavo laikas pasivaikščioti, parėjęs vėl rašydavo. Dešinėj kambario pusėj stovėjo stalelis, ten ir dirbdavo. Ką parašęs duodavo paskaityti. Tai buvo „Dievų miškas".

Pasivaikščioti dažnai išeidavom kartu. Porą sykių su mumis buvo ir gydytojas Žukauskas. Jis – kitokios struktūros žmogus, jam mažiau sekėsi bendrauti, todėl pasimaišydavo retai.

Kalbėdavom su rašytoju apie daug ką. Labai dažnai pasakodavo apie dukrą: kaip ji augo, kaip kartu važiuodavo į keliones, kaip buvo Vilniuj, vaikščiojo po pilį. Pasakojo apie kažkokį šokolado stalčių, apie vilkinį šunį, nepamenu, kas jį turėjo – ar jis pats, ar tėviškėj buvo. Visada prisimindavo tėviškę, pasakodavo apie tėvą. Yra pasakojęs apie Gorkį, apie susitikimą su juo (dar kai buvo studentas) ir kad Gorkis jam liepęs rašyti. Man jie abu atrodė panašūs – abu aukšti. Daug pasakodavo apie Alpes, apie kalnų grožį. Atrodė, kad kalnai jam – tai tarpas tarp visatos ir... Atrodė, kad tai būtinybė, kad be jų negalima. Mokė vaikščiot turistiniu žingsniu. Vokietija, Miunchenas, jam buvo mieli – gal kad studijų metai...

Valandų valandas deklamuodavo. Turbūt norėjo išugdyti mano skonį.*

Neatsimenu, kad būtų ką pasakojęs apie lagerį. Neužsimindavo niekad. Vis apie tai, kas gražiau ir šviesiau.

Atsimenu, kaip norėjau jį atversti į tikėjimą. Aš niekad nebuvau davatka, mano tėtis laisvamanis, nors buvo pažįstamas su jėzuitu Kipu. Mama į bažnyčią irgi nelabai eidavo, nors tikėjo. Bet man kažkaip atrodė, kad žmogus turi tikėti – sieloje. Aiškinau, jog baž-

* Autorė prisipažįsta mėgusi literatūrą, pati rašinėjusi eilėraščius ir Birštone susidomėjusi klausydavusi Sruogos kalbų, kone paskaitų apie literatūrą. (1963, spalio 19, užrašė M. Grigaitytė.) Apie B. Sruogos domėjimąsi gamta ji pasakojo: „Gamta, pasivaikščiojimas raminančiai veikė rašytoją. Jis mėgo mišką, savotiškai ilsėjosi būdamas gamtoje. Vaikščiodavo labai pamažu, susikaupęs. Iki šiolei nesutikau žmonių, taip įsimylėjusių kalnus, ledynus. Kaip geriausias dailininkas-peizažistas jis piešdavo saulės spindulių žaismą kalnų viršūnėse, sniego spalvingumą saulei tekant ar leidžiantis. Negalėtum pasakyti, kad tai kalbėjo tas pats ligonis, konclagerio košmaro daužytas žmogus. Jo balsas lyg muzikos instrumentas galėdavo staiga pereiti iš vieno tono į kitą. Rašytojas sakydavo, kad kalnai, ledynai, jūros ugdo žmoguje didelę valią, narsą, skatina jame pačias geriausias ypatybes, ypač laisvės troškimą, minties veržlumą."

nyčioj romantika, vitražai, saulė per vitražus liejasi. Jokių maldų nereikia, užtenka vargonų muzikos. Profesorius niekaip nereagavo. Dabar galvoju: jeigu tas žmogus ir galėjo ką išpažinti, tai tik pagonybę, stabmeldžių religiją. Jis galėjo dievinti nebent gamtą.

Taip ir atsimenu jį – arba rašantį, arba vaikščiojantį.

Daug vaikščiodavom ir vėliau, kai atvažiuodavo į Kauną. Kažkodėl daug vaikščiodavom stoty, prie traukinio. Ateidavo ir pas mus į namus, pasėdėdavo. Mūsų name buvo maža virtuvėlė. Joje stovėjo du didžiuliai foteliai, plyta buvo kaip stalas, lentynose sudėtos knygos. Ten buvo ramu, buvo galima pasėdėti, pakalbėti ir ašarą nubraukti. Kai būdavo šalta, pakurdavome plytą.

Pas mus yra apsilankęs ir Nemeikša, labai geras, rašytojui artimas žmogus. Atsimenu, 1946 metais per Velykas (o gal ir ne per Velykas, bijau supainioti) mamą ištiko tulžies akmenligės priepuolis. O buvo ankstyvas pavasaris, labai slidu, vien ledas ir vanduo. Nemeikša ateidamas kelis kartus griuvo, paskui atėjęs pajuokavo: „Visaip į svečius ėjau, bet keliais – pirmąkart".

Profesoriaus namuose Kaune esu buvus tik sykį. Įėjom ne pro dabartinį įėjimą ir viso namo tada nemačiau. Apskritai į jo namus ateinu antrąsyk, nors prie namų esu buvus...

Teko Kaune vaikštinėti jo reikalais. Siųsdavo dėl knygų, honorarų. Perdaviau laiškus Sutkui. Su Sutkum jo draugystė buvo sena – kaip teatralų. Keliskart net pamokė mane: „Eik vidury repeticijos, jei mano laišką turi".

Susitikdavom ir Vilniuje. Esu buvusi pas jį. Atsimenu rankraščiais labai apverstą stalą. Ir būtinai ant jo „Kazbek" pakeliai po šimtą cigarečių ir didelis kavinukas. Rūkė ir kavos gėrė labai daug – per dieną visas tas cigaretes ir iki trijų litrų kavos.

Laiškus ir jo pavedimus iš Vilniaus tada ir vėliau (po 1946 m. kovo)* man atveždavo Bakšys. Labai sunkiai juos išskaitydavau. Laiškai buvo dideli, stori, ilgi**. Tik paskutinis, rašytas prieš mirtį,

* Tuomet A. Daugėlaitė buvo suimta ir po teismo patalpinta Kauno darbo lageryje (žr. Z. Toliušio atsiminimus).

** „Kai pakliuvau į lagerį, B. Sruoga rašė man nepaprastai puikius po penkiolikos-dvidešimties puslapių laiškus. Net sunku juos šiandien apibūdinti. Tai buvo kažkokie literatūriniai apmąstymai su gilia filosofine potekste, su didelio žmogaus išmintimi, gyvenimo patirtimi. Visus juos atidaviau mamai. Kai grįžau 1949 metais, mama jau buvo mirusi. Kur tie laiškai yra dabar? B. Sruogos biografijai tai būtų įdomus, vertingas ir labai reikšmingas faktas" (1963, spalio 19, užrašė M. Grigaitytė).

trumpas, vienas sakinys, rusiška patarlė: *Не было печали – черти накачали.* Raštas jau buvo padrikas, nematė. Kad su jo akimis blogai, pastebėjau jau anksčiau: kai buvom pas jį, man norėjo nuskinti gėlę, bet ranka praslydo pro šalį... Tą laišką išskaičiau tik draugų padedama, nes ir rusų kalbos tuomet nemokėjau.

Pirmą „Viešnelės" eilėraštį jis man paskaitė Vilniuje. Ėjom Totorių gatve, jis išsiėmė ir perskaitė. Mačiau, kad viršuj užrašyta „Viešnelei", bet tada ir į galvą neatėjo, kas ta Viešnelė. Paklausė, kaip patiko. O man tas eilėraštis visai nepatiko, todėl taip ir pasakiau. Mano mėgstami poetai tuomet buvo Miškinis, Kossu, žinoma, ir Maironis – buvau išaugusi jų įtakoj.

Vėliau parodė dar kelis eilėraščius. Irgi pasakiau, kad nepatinka.

Iš viso tik kokius tris eilėraščius ir temačiau. Nesuvokiau, kad tai skiriama man. Visą ciklą pamačiau tik po jo mirties iš rankraščių, ir tik tada pradėjau gaudytis, nors vis dar abejojau. Vėliau atkreipiau dėmesį, kad jo laiškai man užrašyti Viešnelei, Viešnelei, Viešnelei – gal kur ir vardas buvo parašytas, bet neatsimenu. Ir ant knygų (ar ne „Sapiegos"?) buvo užrašas: „Viešnelei – Balys". (Ta knyga turėtų būti pas Petrulį – jam esu kai ką papasakojus ir davus keletą nuotraukų bei knygų.)

Vis dėlto stengiausi apie Viešnelę ir ciklą nekalbėti: ką aš žinau, gal penkiom buvo taip rašyta...*

Kaip reaguodavo į mano „nepatinka"? Aš buvau tas padaras, kuriam viskas buvo atleidžiama. Nepykdavo: nieko neišmano, tai ko norėt. Viskas buvo gerai, viską gali pasakyti. Bet matydavau, kad dėl kūrybos buvo jautrus. Sykį pas Karužienę buvo kaip ir literatūros vakaras – Sruoga skaitė „Kazimierą Sapiegą". Aš nenorėjau ten eiti, bet jis prašė. Žadėjo būti apie dešimt žmonių. Tačiau dalis neatėjo, su manim tebuvom, rodos, penkiese. Perskaitė viską, mačiau, kiek buvo neišsakyto skausmo. Ėjom atgal, tylėjo visą kelią. Jaučiau, kad kažkas ne taip, bet nieko nesakiau ir nieko neklausiau.

Kai jis skaitydavo, supratau, kad reikia klausytis įsitempus. Tuojau jusdavo, jei pradedi dairytis. O kartais klausyti būdavo la-

Vieną eilėraštį iš to ciklo autorė aiškina taip: „B. Sruogos bute (Tauro g. Vilniuje) man labai skaudėjo galvą. Per apsirikimą išgėriau ne tų vaistų. Tuojau supratau, kas įvyko. Ėmiau gerti daug vandens. Rašytojui pasigirdo mirties žingsniai. Jis baisiai išsigandęs bėgiojo, nežinojo, kas daryti. Norėjo šaukti greitąją pagalbą, bet prašiau palaukti. Viskas praėjo laimingai, o eilėraštis liko" (1963, spalio 19, užrašė M. Grigaitytė).

bai sunku. Ypač „Dievų miško", kurį Birštone skaitydavo iš rankraščių. Paskaitė pusę sakinio, griebia, braukia, rašo, paskui vėl skaito.

Neatsimenu, kad būtų sveikinęs su kokiom šventėm – Kalėdom, Velykom ar Naujaisiais metais. Šventė jam būdavo tada, kai ką nors parašydavo. Parašo ir neša, rodo, džiaugiasi. Ir visos kalbos dažniausiai apie tai: priėmė, nepriėmė, išmetė, sukruvino. Visi tie kūriniai, tie eilėraščiai, visi tie briliantai, matyt, gimė ne taip lengvai, kaip kad lengvai aš sakydavau „nepatinka".

Jis buvo pairusių nervų, gana minorinės nuotaikos. Menkniekis, kartais smulkmena jį užgaudavo (nenupirko ko nors ar dar kas). Ne vieną sykį mačiau ašaras. Verkdavo kilniai, gailiai, ne isteriškai – tai tikras skausmas. Mėgdavo sakyti: naktį kaip šuva kaukiu. Eidamas į paskaitas, drebėdavo tarsi koks studentas. O tą, kas turi jėgą, postą, galėjo „sučvertavot" (tai jo žodis, dažnai jį kartodavo). Kai dėl to nenuoseklumo aš nusistebėjau ir pasakiau, kad jo nesuprantu, atsakė:

– Kaip tu nori mane suprasti, jei aš savęs nesuprantu.

Rūpinosi kitais, kiek galėjo, padėjo. Atsimenu, kaip ėjom kartu pas Paleckį dėl vieno mano pažįstamo. Tai buvo oficialus apsilankymas: gavom leidimus, paskui ilgai laukėm, kol patekom į Paleckio kabinetą. Paleckis priėmė mandagiai. Paklausinėjo profesorių apie sveikatą. Nežinau, kiek mūsų prašymas padėjo, bet tas žmogus grįžo be teismo.*

Nebuvo praktiškas. Nedaug tekalbėdavo apie buitį, kartais pasiskųsdavo dėl finansų – kad juos jam nekaip tvarko. Tik vieną kartą atėjęs su nauju pilku kostiumu, paklausė: „Ar jis man tinka?" Pasakiau: „Labai, ypač prie išdraikytų žilų plaukų". Dėl to ir atsimenu, kad tai buvo vienintelis kartas.

Tiesa, dar vieną kartą panorėjo būti gražus. Pas mus besėdėdamas, susigalvojo, kad aš jam turiu nugydyt karpą. Jei geriau įsižiūrėsit į prieškarinius šaržus, tai ta karpa ant nosies ir su plauku yra nupiešta. O man ką reiškia: kai nieko nemoki, tai atrodo, kad viską moki. Pasiėmiau azoto rūgšties ir ėmiau gydyti. Ir keista, labai gerai išgijo, paliko tik nedidelė duobutė, paskui ir ji užsitraukė, liko tik randelis.

* B. Sruoga lankydavo autorę ir lageryje. „Apsilankymų metu abu daugiausia tylėdavome. Žinoma, tokios dienos man buvo lyg šventės" (1963, spalio 19, užrašė M. Grigaitytė).

Paskutinis jo laiškas atėjo su žinia: rašytojas gęsta, prašo parašyti. Apie mirtį sužinojau iš laikraščių. Užėjusi kažko į tos įstaigos* raštinę, pamačiau laikraštį su portretu. Iš vakaro mane buvo aplankius mama, ji jau tada žinojo, bet man nepasakė. Paskui, kai kitąsyk paklausiau – kodėl, pratarė: „Nenorėjau, kad tu iš manęs tai sužinotum".

Kaunas, 1975, gegužės 28
Užrašė A. Samulionis

JADVYGA PESECKIENĖ

Su Baliu Sruoga susipažinau 1945 metais spalio ar lapkričio mėnesį pas profesorių J. Nemeikšą. Su Nemeikšų šeima buvau gerai pažįstama: anksčiau gyvenau tame pačiame name. Man reikėjo keltis į Vilnių, nes mokiausi Amatų mokytojų institute, tačiau miestas buvo sugriautas, ir aš neturėjau kur gyventi. Žinodama, kad Nemeikšai turi daug pažįstamų Vilniuje, nuėjau pasiteirauti, kur galėčiau apsigyventi. Ten kaip tik radau beviešintį Sruogą. Jo dukrą ir žmoną pažinojau anksčiau, lankiausi jų namuose su Nemeikšaite.

Mus supažindino. Sruoga man atrodė keistokai: aukštas, labai liesas, negražus, plaukai ilgi, kieti, nepaslankūs, nosis ilga. Sėdėjo supamoje kėdėje nusiminęs, prislėgtas. Pradėjome šnekėtis. Jis verkšleno, kad jo namai tušti, butas didelis, keturių kambarių, bet apleistas, nėra kam krosnį pakūrenti, kavos išvirti, šalta, klaiku. Aš užsiminiau, kad neturiu kur gyventi. Marytė Nemeikšaitė sako:

– Važiuok pas Baliuką ir gyvenk, jau ir elektra yra.

Sruoga į mane įtartinai pasižiūrėjo, numojo ranka ir sako:

– Nieko čia gero nebus. Aš jai turėsiu lovą pakloti, o ne ji man kavos išvirs.

Aš tuomet buvau jauna, labai neblogai apsirengusi ir turbūt todėl nesukėliau jo pasitikėjimo. Be to, Sruogos namuose tada šeimininkavo mergaitė, kuri nemokėjo nei kavos išvirti, nei lovos pakloti. Nemeikšai mane užtarė, aš pati irgi buvau suinteresuota kuo greičiau gauti pastogę, nes studijavau paskutinius metus. Tuomet Sruoga, daug negalvojęs, nutrenkė raktus, padavė maisto korteles ir sako:

* Lagerio.

– Važiuok ir tvarkykis, kaip išmanai. Jei prireiks pagalbos, padės Mykolaičiai. – Žodžiu, nieko nenoriu žinoti.

Jis dar pasiliko Kaune, o aš nuvažiavau į Vilnių, į profesoriaus namus Tauro gatvėje. Butą radau klaikų, nes pats Sruoga tvarkytis nė nemėgino. Sienos išdaužytos, grindys juodos, pilna anglių, malkų, koridoriai priversti popierių, laikraščių, dėžių, parketas baisiausias. Kai Sruoga grįžo iš Štuthofo, apsidžiaugė, bet paskui tik bėgt norėjo iš tų namų (tai vėliau pasakojo).

Aš kokią savaitę nelankiau paskaitų, apsitvarkiau, kiek galima, suradau būdą išvalyti parketą. Maždaug po savaitės gavusi žinią, kad atvažiuos profesorius, užkūriau pečius, paruošiau vakarienę, gražiai padengiau stalą. Su Sruoga atvažiavo Zaskevičiūtė, Marytė Nemeikšaitė, dar kažkas. Pasikvietėm Mykolaičius. Profesorius toks laimingas, tiesiog švytintis: „Dabar aš vėl esu žmogus, vėl galėsiu pradėti gyventi ir kurti". Visi mane liaupsina, giria. O aš, per savaitę privargusi, galvoju: „Čia, brolyti, nieko gero man nebus, reikia bėgti". Sėdžiu ir tykau momentą pareikšti, kad jau rytoj noriu iškeliauti. Ir man taip baisu pasakyti, bet manau, jog dabar, kai yra daug žmonių, tinkamiausia proga.

– Žinot, gerai negerai... Bet man tai nelabai gerai, – sakau. – Man atrodo, kad čia sąlygų mokytis nebus...

Tai charakteris profesoriaus! Kai aš tik pratariau tuos žodžius, jis kad traukė staltiesę su visais puodeliais, bulkom, vinegretais ir nubėgo nuo stalo. Nukrito ant sofos ir pradėjo kaukt – ne verkt, o kaukt, kaip jis pats sakydavo, – šunio balsu. Nusigandom: žmogus tai ligotas ir neeilinis – pražudyti ne juokas. Visi mane tik glėbesčiuoja, maldauja, kad neišeičiau. Ir abu verkiame. Vienu žodžiu, turėjau pasakyti, kad pagalvosiu, ir vėl susėdom prie stalo. Taigi aš niekaip negalėjau išeiti iš tų namų. Ir kiek kartų bandydavau tai padaryti, visada būdavo didžiausios tragedijos. Jis pasižiūri į mane ir sako: „Bijau, bijau... Išeisi, paliksi mane vieną..." O aš sakau: „Nieko nebijau, visiškai nieko nebijau..."

Tuose namuose man buvo labai sunku. Malkom pakūrenti plytą, atstovėti eilėse, padaryti ką nors maisto, lankyti paskaitas ir dar joms pasiruošti. Nuolat svečiai, neplauti indai... Eidavau miegoti tiktai trečią valandą. O ir nuotaikos... Visi didžiuojasi, kad pažino profesorių kaip turtingą asmenybę. O aš galiu pasakyt, kad tie dveji metai, kuriuos su juo praleidau, man buvo tam tikras universitetas... Tiesa, aš taip pat labai praturtėjau, nors ir per vargus. Visi man sakydavo: tu visai kitas žmogus pasidarei. Many

atsirado humoro gyslelė, išmokau kiekvienam kažką pasakyti, nuotaiką pakelti.

Iš pradžių sutarėm, kad aš aptvarkau butą, nuperku maistą, išverdu, pati pavalgau ir gaunu kambarį. Tarnaitė būti nenorėjau, padarau, ką mano dūšia leidžia, o jau ką gali jis pats, tegul ir tvarkosi. Bet greitai pamačiau, kad jį reikia tvarkyti kaip vaiką. Jeigu ne – tai jis dingęs. Jeigu nepasakysi: suvalgyk pietus, tai ir liks tie pietūs ant stalo. Sakydavau:

– Profesoriau, nesuvalgai pietų, aš ir negaminu. Pati turiu kur pavalgyti.

Taip tik jį kartais priversdavau valgyt. Kurį laiką eidavom į valgyklą. Ten juodos kruopos, ir nei šakutės, nei šaukšto. Paskui nutarėm valgyti namie. Maistą reikėdavo išpirkti pagal korteles. Laimė, kad jis turėjo du limitus: vieną iš Rašytojų sąjungos, kitą iš Ministrų Tarybos. Aš pasiimdavau portfelį su knygom, ir, kol dvi tris valandas stovėdavau eilėj, pasiruošdavau savo paskaitom.

Sruogos bute gyveno dar du profesoriai – viename kambaryje Gučas, kitame Jablonskis. Kai namai apsišvarino, tarp trijų profesorių atsirado kontaktas. Kai tik aš virtuvėn, ir jie visi trys tuojau susėda virtuvėj, – mat čia buvo jaukiausia. Kituose kambariuose buvo šalta. Patys profesoriai turėdavo kūrenti savo pečius. Malkos šlapios, neįsidegdavo. Tekdavo net Sruogai atsitūpus pūsti, kad pečius nors kiek įsikurtų. Žodžiu, vargo buvo didelio. Dar didesnis vargas – atnešti malkų į antrą aukštą. Aš, kaip moteris, buvau silpna, malkos sunkios. Keletą pliauskų atneši – šonai skauda. Ne kartą į maišą susikrovęs, malkas nešė pats Sruoga, ne kartą suklupo ant laiptų su maišu, kadangi fizinių jėgų jau nebeturėjo. Mums kiek pagelbėjo Juodišienė su savo sūnum Paulium, būsimuoju smuikininku. Jis buvo dar berniukas, gal kokių trylikos metų. Vienu metu ateidavo kas dieną ir atnešdavo malkų. Virtuvėj virdavom arbatą. Visi susėdę ilgai laukdavom, kol įsidegs žalios malkos ir užvirs arbata. Vesdavom įvairias diskusijas. Aišku, Sruoga, nors ir nusiminęs, traukdavo per dantį Jablonskį ir Gučą. Tie juokdavosi. Vakare vėl visi išsiskirstydavo į savo kambarius ir, kaip Sruoga sakydavo, tarsi pelytės krapštydavosi. O aš išeidavau į paskaitas, grįždavau apie vienuoliktą dvyliktą ir dar ruošdavausi kitai dienai, kadangi ryte būdavo visokių reikalų.

Profesorius po Štuthofo nelabai ką turėjo apsirengti. Nešiojo mėlyną kostiumą su dryžiukais, kuriam medžiagą gavo grįžęs iš lagerio. Tik kelnės jam buvo pasiūtos per trumpos. Marytė

Nemeikšaitė buvo davusi savo brolio Juozo marškinius. Pasisiūdino du kostiumus, paskui prieš pat mirtį dar vieną jam įtaisiau. Kartu ėjom išpirkti medžiagos pagal limitus. Kokia ten medžiaga – tiesiog vokiečių laikų popierius! Profesorius surado kadaise jam siuvusį siuvėją, pasisiūdino golfus. Kai pasižiūrėdavau į tokias kelnes, man taip graudu...

Pati siuvau jam marškinius, kaklaraištį. Paskui jis užsinorėjo krepdešino kaspino. Sako:

– Kur gauti krepdešino?

Sakau:

– Draugė dar turi krepdešino suknelę.

– Eik, nukirpk padalkas, padaryk man bantą.

Jis labai mėgo tuos bantus ir nešiojo juos kaip jaunystėj.

Sruoga mano akimis atrodė kaip tikras Štuthofo kalinys. Aš supratau, kad jis yra liguistas žmogus, bet labai vertinga asmenybė, kad jam reikia gyventi, turėti sąlygas dirbti, rašyti. Ir ypač kai perskaičiau „Dievų mišką" (jis man davė skaityti tvarkomą veikalą), ėmiau daugiau taikytis ir nuolaidžiauti jam. Supratau, kad jis gana savotiško ir keisto charakterio. Kartais atrodydavo šiurkštus, nesimpatiškas. Pirmą kartą matantiems padaro tokį įspūdį, kad jie tiesiog nusigąsta. Mano pirmas įspūdis: niūrus, piktas, susiraukęs, atrodo, tave tuoj iškolios. O iš tikrųjų, kai daugiau pradedi bendrauti, pamatai, kad jautrus kaip reta. Svajingas, lyriškas – tikras poetas. Šviesos, būdavo, nedegam ilgai, sėdim prietemoj, mėnesienoj, šnekam. Ir gailestingas – pradedi pasakot, atrodo, visom išgalėm padėtų tau. Vis liepia padaryti kam nors gera, sušelpti, pagelbėti. Kartais atrodydavo baisiai išdidus, nesukalbamas, o kartais visiškai nusižemina kaip koks vargšas, rodos, menkam žmogui nusilenktų.

Iš pradžių mūsų pokalbiai buvo buitiniai. Kai daugiau suartėjom, jis pradėjo išsipasakoti. Kalbėdavo apie savo jaunystę, kaip į gyvenimą mušėsi, kaip su Baltrušaičiu draugavo, kaip flirtavo (daug pasakodavo apie Unę Babickaitę), kaip keliavo po Alpes, kokius šposus krėsdavo, kaip „Vilkolaky" dirbo, kaip su klerikalais visą laiką kovojo, kaip straipsnius rašė. Gaila, kad man daug kas buvo nepažįstama, tad per vieną ausį įeina, per kitą išeina. Kalbėdavom ir apie dabartį – kas čia bus, kaip reikia gyventi? Kartais iš nuobodumo lošdavom „vežimą", apšnekėdavom kaimynus. Pasipasakodavo ir apie šeimą, kaip kartais be jokios priežasties jis dvi savaites užsidarydavo ir žodžio nepratardavo.

– Aš šeimai sunkus, nepaprastai sunkus, – sakydavo. Ir mano šeima šventa, kad turi su manim kantrybės vozotis.

Šeima, matyt, labai išgyveno dėl tokių jo nuotaikų, suprasdavo jį ir laukdavo dienos, kada jis pralinksmės.

Įsišnekėdavom apie meilę, – jis pasakoja, ir aš lieju širdį. Turėjau tokį studentą, – parodau jo fotografiją, kalbu, kaip buvau jį įsimylėjus.

– Chm! Nei mylėjai, nei ką. Iš visų tavo pasakojimų juk matos, kad nemylėjai. Nežinai, kas yra meilė. Visur tau tik protas, tik protas... Šneki kaip iš knygos. Meilė – kada jau proto nebėra, kada darysi ir nieko nesuvoksi, kada žemė tau suksis po kojom. O dabar ji viską atsimena, viską apgalvoja. Ir iš vis pas tave ne kraujas, o šaltibarščiai.

Nors ne kažin kiek mes turėjom bendrų reikalų, bet vienas kitą supratom. Mane jis iš karto ėmė gerbti ir žiūrėti į mane maloniai. Viskas, ką pasakydavau, jam būdavo šventa. Jeigu jam skauda galvą, net nesvarbu, kokią tabletę beduočiau, sakydavo: „Iš tavo rankos labai mačlyva yra". Aš sugebėdavau pagauti jo nuotaikas, išblaškyti jį. Kai išeinu iš namų, likęs vienas, jis puola į ašaras. Ašaros rieda baisiausiai, tiesiog reikia paimti nosinę ir šluostyti jas. Iš tiesų, ne verkia, o kaukia, – taip, kad gatvėj girdisi iš antro aukšto. Pareinu, kokį nors juoką pasakau, o jis: „Va, jau ir linksmiau darosi". Jeigu manęs nebūtų, nežinau, ar jis būtų ką nors parašęs. Aš tiesiog kaip su pompa pompavau. Pokario metais toks jautrumas visų sielose buvo...

Pradžioj, kai apsitvarkėm, didžiausia bėda buvo nugėrimas ir Borutos lankymasis. Sruoga sakydavo, kad Boruta yra pats tikriausias jo draugas. Pasistato abu litrą degtinės, gurkšnoja, nieko nešneka ir žingsniuoja po kambarį – vienas į vieną galą, kitas į kitą. Iš grizatos abu naikindavosi. Profesoriui daug nereikėjo: išgėrė taurelę kitą, ir jau bėkit visi iš namų. Puodeliai į sienas lekia, mane visokiais žodžiais išvadina. Paskui rėkia, krenta, griūva, tiesiog mirtimi vaduojasi. Koks čia malonumas į tai žiūrėt?! Na ir ką – rišu rankšluosčiu galvą, tvarkau. Ir vieną, ir kitą kartą šitaip. Bet kai sykį prie Katedros atsigulė kryžium ir kai pamatę dėstytojai jį parvežė namo, iškėliau ultimatumą: „Arba – arba. Jei nors kartą ateisit girtas, mano lagaminas sukrautas. Kaip atėjau su juo, taip ir išeisiu". Ir kaip ranka atėmė – anė lašelio burnon. Svečius vaišina, pats negeria. Ir Boruta rečiau beateidavo. Pasikalbėdavo jiedu tik apie literatūrinius reikalus.

Sruoga kentėjo, labai kentėjo... Labai daug rūkydavo, gerdavo juodą kavą, o pagalvojęs, kad kava gal negerai, – stiprią arbatą, vieną esenciją. Jį baisiai slėgė vienatvė. Sėdi nosį pakabinęs, rūko pypkę arba tą savo ilgą mundštuką, verkia ir vis: „Aš atliekamas, niekam nereikalingas". Ateina sekmadienis, visi eina kažkur, jis rymo prie stalo. Sakau: „Profesoriau, eik kur nors". Juk visi jį taip mėgo. Bet jis galvojo kitaip.

– Tai kur aš eisiu?

– Na, kad ir pas Mykolaičius.

– Juk ten vyras ir žmona. Ką gi aš trečias darysiu? Aš ten atliekamas, nereikalingas.

Jam užeidavo baisi klaikuma. Pasideda peilį ir sako:

– Neatlaikysiu, pasipjausiu, ir tiek. Klaiku, liūdna, baisu.

Jis bijodavo ir vienas pasilikti, ir kitiems būti našta.

– Jauna esi, bėgtum kur nors, lėktum, – sako. – Dabar prie to senio turi sėdėti... Na, bet mano gyvenimas baigiasi, o pati dar gyvensi, – ima egoistiškai samprotauti.

Atsimenu, vieną kartą jis gavo pakvietimą į kažkokį karišką koncertą ir pakvietė mane. Aš nelabai norėjau su juo kur nors eiti – man jau ir namie užtekdavo tų ašarų. Dabar einam abu į koncertą išsipustę, jo nuotaika jau bloga, liguistumas didelis... Atsisėdom. Dūdų orkestras didžiulis, groja visai salei, o salėje tik mes, du žmonės. Sėdim vienas į kitą pasižiūrėdami, o jie vis tiek groja, – matyt, taip įsakyta jiems.

Tai buvo vienintelis mūsų didesnis išėjimas.

Jis visą laiką tikėjosi susitikti su šeima, visus rankraščius galvojo palikti tik šeimai. Bet apie tai mažai kalbėdavo, daugiau prabilo tik ligos metu. Dievino savo moteris. Labai aukštai vertino dukters gabumus, ja didžiavosi, – ji jam buvo pati protingiausia, pati išmintingiausia, gal net gražiausia. Turėjo kažkokių žinių apie jas ir labai išgyveno, kad joms sunku. Kitiems neduodavo apie jas net prasižioti – jam tai atrodydavo per daug brangus dalykas.

Sruoga labai daug dirbo. Beveik kasdien eidavo į universitetą. Paskaitom ruošdavosi kruopščiai, sakydavo, kad taip pat, kaip ir pirmaisiais darbo universitete metais. Nė kiek ne mažiau ir jaudindavosi prieš paskaitas.

– Man atrodo, aš labai prastai skaitau. Tik tiek, kad visi klausosi, auditorijoj taip tylu, jog girdėtųsi musė skrendant. Iš to suprantu, kad gal mano paskaitos ir įdomios.

Grįždavo namo apie pietus, dažnai labai pavargęs, su skaudama galva. Išgeria kavos ir tuoj krenta pailsėti. Paskui papietauja ir vėl sėda prie darbo, iki vidurnakčio barškina mašinėle. Ir taip ištisas dienas, niekur neišeidamas, vis ką nors rašydamas ar tvarkydamas. Labai pavargdavo, bet labai norėdavo dirbt. Sakydavo – buvau didelis latras, per mažai padariau. Juk mano palikimas tikrai menkas! Kodėl aš anksčiau neturėjau tokio noro dirbti kaip dabar?

Būdavo tarpai, kai jis negalėdavo rašyt. Tada labai nervindavosi. Daug vaikščiodavo, rūkydavo arba tiesiog sėdėdavo ir galvodavo. Sėdi susiraukęs, koja ant kojos, krato ranką, linksi ir nieko nedaro.

Kai užsivesdavo dirbt, pasidarydavo šnekus, humoristas. Ieškodavo personažų, norėdavo iš žmogaus charakterį išgaut. Lazdą pasiėmęs, eidavo į turgų bendrauti su kaimiečiais. Labai tipingai atrodydavo – švarkytis trumpas, kelnės trumpos, didelė skrybėlė, juodi akiniai, pypkė, plaukai žili, nosis ilga... Vaikšto po turgų, klausinėja, derasi, nuperka ką nors juokingo, visiškai nereikalingo, – kokį molinį puoduką, peiliuką nei šiokį, nei tokį, – pats juokiasi ir kitiems linksma. Vieną sykį žiūriu – veža ūkininkas su kuinu visokių rakandų – senų kėdžių, fotelių, sofkelę. Kuinas vos tempia, vežimas irgi baisiai biednas, ir profesorius šalia eina. Atgabeno sulūžusius pintus baldus balkonui papuošti.

Eidavo svirplio pirkti. Prieina prie kaimiečių lenkų ir klausia: ar svirplio neturit? Tie pyksta... Teiraujuosi, kam jam svirplys.

– Nu, Gučui ant pečiaus dėsiu. Tegu svirpia jis ten. Gal greičiau Gučas išsikels pas šeimą, o tai visą laiką čia ir gyvens.

O profesorius Gučas, toks tylus, popieriuos įsiknisęs, – iškiš tiktai nosytę, šyptels, ir vėl jo nėr.

Su daktaru Markuliu rašinėdavosi humoristinius laiškelius. Pripils mašinėle, aš nunešu. Tas paskaitys, juokiasi, pats prirašys visokių nesąmonių iš analizių. Nori pasirodyt, kuris už kurį mandresnis.

Kai būdavo gerai nusiteikęs, paskaitydavo savo kūrybos. Man yra skaitęs eilėraščius Viešnelei Žydriajai. Aš juokdavausi. Tuomet prašydavo:

– Nesišaipyk, nes man gėda skaityti.

– Paskaityk, paskaityk dar, – neatstodavau.

„Kazimierą Sapiegą" skaitė Rašytojų sąjungoj. Tada apsivilko juodu kostiumu, iškilmingai. Labai jaudinosi, nors auditorija buvo nedidelė, daugiausia iš savų, pažįstamų. Skaitė tikrai baisiai jausmingai.

Per visą tą laiką pas Sruogą lankydavosi nemažai svečių. Daug kas norėdavo su juo susitikti, pasikalbėti. Aš gyvenau kaip kokiam teatre, kur labai daug veikėjų. Jeigu pats profesorius dabar būtų, galėtų apie visa tai parašyti dramą.

Žmonės domėdavosi Štuthofu. Kad ir patyręs sunkių išgyvenimų, profesorius pasakodavo ir sukeldavo daug juoko. Nors kartais po tokių pasakojimų pasijusdavo pavargęs. Ne su visais pajėgdavo ilgai kalbėtis. Jeigu kas nors jam patinka, jis mielai juokauja, gyvai pasakoja, stengiasi pavaišinti kava, saldainiais. Jeigu nepatinka, bodisi, pasidaro liguistas, jam pradeda skaudėti galvą. Kai tas svečias išeina, pats krenta leisgyvis.

Ateidavo pas jį iš moterų Juodelienė, Juodišienė, Ladygienė, iš rašytojų – retkarčiais Cvirka, Korsakas, Mykolaitis. Venclovos nemačiau nė karto. Su Mykolaičiu susieidavo retai, dažniau pirmaisiais metais. Nuotaikos abiejų būdavo prislėgtos, susiėję tylėdavo. Bendravo su virš jo gyvenusiais Meškauskais, mėgo Meškauskienę. Kartais jie kviesdavo Sruogą vakarieniauti. Esam ėję pas juos su savo vakarienei iškepta kiaušiniene. Ateidavo ir Beatričė Grincevičiūtė. Kaip žmogų, ją labai vertino ir mėgo, bet netvėrė jos aklumo. Sakydavo: „Kiek galima kombinuok, kad ji ilgai nesėdėtų". O kai pats apako, prašydavo pakviesti Beatričę ir ilgai su ja sėdėdavo.

Sruoga, nors atrodė labai negražus ir piktas, turėjo nesvietišką pasisekimą tarp moterų. Jos tiesiog prie durų alpsta. Kartais Sruoga liūdėdavo:

– Aš neestetiškas, negražus. Va, Mykolaitis-Putinas... Universitete tai jo septynios... O aš neturiu nė vienos.

Aš jam ir sakau:

– Profesoriau, bet ne mažiau galiu ir aš suskaičiuoti, – ir pradedu vardinti visas jo „simpatijas". Ten gyvendama išmokau sruogiškai per dantį važiuoti.

Jis labai jau patenkintas... Bet iš tiesų šaltai, abejingai į visas žiūrėdavo. Na gal į Viešnelę truputį kitaip...

Man būdavo labai įdomu, kai atvažiuoja Januškevičienė – ji buvo maždaug Sruogos amžiaus. Apsivilkusi balta suknia, kaip į šliūbą, gėlę prisisegusi, pakilios nuotaikos, ir plepa be perstojo, šokinėja. Aš, klausiu apie ją:

– Ai, atseit rašytoja. Betgi, žinai, įsimylėjusi mane...

Ateidavo Juodelienė – su ja kartu dirbo. Ji man buvo simpatinga: akys juodos, plaukai tamsūs, veidukas gražus. Aš sakydavau,

kad jie draugautų, kad iš jų pora labai gera. Kai profesorius imdavo skųstis, kad yra vienišas, neturi su kuo pasivaikščioti, sakydavau:

– Su Juodeliene vienišas? Ir bendros kalbos apie universitetą negalit rast?.. Tokia daili moteris!

– Taigi, daili. Kai kojas sustato, tai „O" išeina.

Kartą atvažiavo jaunesnysis Darginavičius su žmona. (Tėvas ir sūnus Darginavičiai kartu su Sruoga lagery buvo.) Darginavičienė bent man atrodė nepaprastai graži, kaip artistė – aukšta, liekna, įdomi. Susipažinom, pasėdėjom, išgėrėm, paskui aš, juos palikusi, išėjau. Po to Darginavičienė tiesiog prilipo. Ant rytojaus jau atlėkė ir pradėjo kone ten gyvent. Sruoga pareina iš universiteto, jinai jau sėdi (nors turėjo keturis visai dar nedidelius vaikus). Aš pasišaipiau, kad čia jau meilė, kad Darginavičienė labai graži. Jam buvo malonu, kad jauna moteris juo domisi, bet giliai į širdį neėmė, jam tuoj atsibodo. Profesorius kartais jai paduodavo prancūzišką knygą (gerai žinodamas, kad toji prancūzų kalbos nemoka), o pats sėsdavo prie mašinėlės. Taip praeidavo net kelios valandos. Darginavičienei nusibosdavo, jinai klausdavo:

– Ar ilgai dar reikės skaityti?

Vienąkart profesorius parpuola:

– Greitai rankšluostį, rankšluostį!

Sakau:

– Čiagi dabar kas?

– Atsigulsiu, – sako, – ir pamatysi – tuoj atlėks Darginavičienė.

Aš sakau:

– Kodėl?

– Buvom susitarę ten ant suoliuko susitikti. Galvą skauda, neisiu, – sako.

Gerai. Aš rankšluosčiu apmataroju galvą – jis guli paslikas. Ir tikrai: skambutis, ir atlekia Darginavičienė.

– Atsiprašau, man galvą skaudėjo, netrivojau, – meluoja jis.

Ji pasėdi, kartais blynų jam iškepa, paslaugo, atseit man leidžia išeit kur nors. O sekmadienį vyras su motociklu vėl atveža, palieka...

Ir dėl Viešnelės aš su juo esu išsikalbėjusi. Čia tik poeto, rašytojo pagautas momentas. Kai jis 1945 metų vasarą buvo Birštone, Viešnelė dirbo medicinos seserim. Ji, nuotaikinga, jauna, pagailėjo žmogaus, iškepdavo kiaušinienės (tuo metu tai buvo didelis dalykas), atnešdavo šiltesnio maisto, gal puodelį arbatos, į parką išeidavo pasivaikščioti. Jam tai buvo labai daug, nes jo dūšia kartais plyšdavo. Tame ryšyje buvo kažkas tokio, kas skatino jį dirbti,

kėlė gyventi, kas vertė būti jaunam. O jis labai troško dirbti: labai reikėjo turėti energijos, jėgų. Tad ir griebėsi, už ko tik galėjo.

Paskui jie susirašinėjo. Kol Viešnelė buvo laisvėj, atvažiuodavo į Vilnių, pabūdavo kelias dienas, ir jis į Kauną nuvažiuodavo. Labai jos laukdavo, žinodamas, kad atvažiuos, tiesiog švytėdavo. Per dieną net keliskart pakeičia kostiumus, kaklaraištį ir tokį, ir kitokį riša, į veidrodį žiūri... Kai bėgdavo sutikti, kaip vėjas lėkdavo. Ir kalbos jiems netrūkdavo... Kiek man teko matyt, ji sėdi knygom apkrauta, jis rodo jai įvairiausius leidinius, pasakoja. Išeidavo pasivaikščioti, kavą gerdavo. Kai Viešnelė atvažiuodavo, aš dažniausiai išvažiuodavau į Kauną, palikdavau ją šeimininkauti.

Kada ji atsidūrė sunkioj padėty, profesorius ją globojo, rūpinosi, kad Kaune paliktų. Pagal limitą jis gaudavo du kilogramus saldainių ir šokolado. Aš juos nupirkdavau, bet manęs niekuomet jais nepavaišindavo ir pats nevalgydavo – visus, kol galėdavo, atiduodavo arba išsiųsdavo Viešnelei. (Tuo metu saldainiai buvo didelė retenybė.)

Savo penkiasdešimtmetį paaukojo ne draugams, o tik vienai Viešnelei. Nedarė jokio priėmimo, net Mykolaičių pasveikinimo nenorėjo priimti, užsidaręs su Viešnele prabuvo kelias dienas. Matyt, ji jam buvo brangiausia ir įdomiausia. Jo eilėraščiai parodo visą laimę ir išgyvenimus.

Sruogos draugystė su Viešnele kėlė nerimą draugams. Jie perspėdavo jį, darydavo pastabas. Sruogai tai labai nepatiko, gal dėl to su kai kuriais iš jų nutrūko artimi ryšiai. Bet ir jam pačiam ta draugystė buvo keista, jis nesuprato jos. Stebėjosi, kaip gali jauna mergina įsimylėti seną, paliegusį žmogų. Dažnai manęs klausdavo:

– Argi tai būtų meilė? Juk ji kaip mano dukra...

Jam nepaprastai malonu būdavo matyti jaunus veidus, besiruošiančius gyvenimui žmones. Jis norėjo būti jaunas ir su jaunais. Kai ateina studentės, jis krykščia, erzina: „Jūs neištekėsit... Jūs vyrų negausit... Gausit kokius laidokus, kurie jums kailį išpers gerai." Ir kažkaip visada patenkintas, nei jam galvą skauda, nei ką. Labai mylėjo Hortenziją Balčiūnaitę, Ievą Andrulytę (Agnieškę), apie kurią sakydavo: „Tik ją vieną myliu, tik jos vienos iš Kauno laukiu, nes ji yra protingiausia". Mėgdavo pasikalbėti su Algiu Končiumi. Užsimezgė ryšiai ir su mano draugais.

O senų Sruoga labai nemėgo, senatvė jį kankino. Tik ateis vyresnio amžiaus žmonės, tai jam tuoj negerai. Sykį grįžau iš Kauno, baliavoja profesorius su jaunystės draugėmis Juodišiene ir

Ladygiene. Pristatyta butelių, viskas žibalu smirda. (Gėrimai tada buvo pilstomi, jie rado žibalo butelius ir su jais nuėjo į parduotuvę.) Profesorius skundžiasi: „Bobų senų prisirinko, mane išnervino. Nenoriu tų bobų, vyk greičiau jas..."

Kartą pas dėdę atvažiavo Jolita – jai tada buvo trylika metų. Aš neturėjau laiko, palikau juos vienus. Ateinu – Jolita nuobodžiauja, žaidžia ant grindų su sviedinėliu, o Sruoga sėdi balkone, rūko. Tik atėjau, tuoj verkti pradėjo.

– Ko?

– Ta mergaitė mane vis „dėde" ir „dėde" vadina. Koks aš dėdė, aš nenoriu būti dėdė?! Dėdė – vadinasi jau senas. Mano duktė, ir ta Baliu mane vadino.

Paskui, kai jis jau sirgo, aš vis „profesoriau, profesoriau".

– Oi nesišaipyk, nesišaipyk! Kam dabar profesorium vadini? Vadink Baliu. Man patinka, kai mane vardu vadina.

Aš juokaudavau:

– Profesoriau, kai ateina Darginavičienė, čia vieną šlipsą riši, čia kitą, o jau prieš mane tai nieko...

Susisukau kaip Darginavičienė daug garbanų (mes nuolat visokius pokštus krėsdavom), atsisėdau per pusryčius prie stalo, manau – pastebės. Jis sėdi, šneka kaip visuomet ir nieko nemato.

– Profesoriau, – sakau, – argi nematai, kad aš pasipusčius kaip Darginavičienė?

– Ai, jaunesnė būtum nors dešimčia metų. Ką čia dabar su sena prasidėt!

O man tada tebuvo trisdešimt dveji, ir jis pats man atrodė senis.

Sruogos meilė jaunimui, studentams ypač jautėsi paskutiniais metais, kai jis gulėjo ligoninėj. Visą laiką jam turėjau pasakoti apie universitetą, paskaitas. Jis tiesiog su ašaromis kalbėjo, minėdamas kai kurias pavardes (labai gaila, kad jų neatsimenu), ir sakė: jie bus dideli žmonės, kaip norėčiau jiems padėti, sušelpti, juos išauklėti, kad jie būtų mano pasekėjai.

1946 metų pavasarį turėjau baigti institutą ir paruošti diplominį darbą. Sutarėm su profesorium tvarkytis kukliau, o jeigu atvyks svečiai, tegu tvarkosi patys.

Aš įkibau į savo darbus ir, kaip tyčia, užgriuvo labai daug žmonių, – senis Zubovas su giminėm, dar kažkas. Profesorius nusigando, bėga pas mane, o aš irgi susinervinau:

– Žinai ką, profesoriau, – sakau, – mano ateitis man irgi rūpi. Aš negaliu, man viskas dega. Pasiimu lagaminą ir išeinu pas draugę.

O jis:

– Velniop visus iš buto! Išeikit! Mano šeimininkė svečių nepriima... Aš negaliu jūsų priimti.

Žiūriu, visi eina pas Mykolaičius. Aš, žinoma, tuoj į ašaras. Jis irgi nusiminęs.

– A! – sako, – neverk. Jeigu jau taip sutarta, tai sutarta.

O paskui Zubovas pas mus ir nebeužeidavo. Vieną sykį aš stoviu balkone ir matau Zubovą. Jis mojuoja man ranka ir sako:

– Mes jūsų bijom ir pas jus neužeisim!

Vėliau profesorius pats iš viso to juokėsi ir buvo patenkintas. Sako – ir gerai padarei, kitaip apsiginti nebuvo galima.

Gegužės 15 dieną sukako metai, kai jis grįžo iš Štuthofo. Šitą dieną norėjo pažymėti – sukviesti draugus, kurie padarė jam daug gero. Nors man tebebuvo mokslas, bet pasakiau, kad, nežiūrint nieko, padarysiu viską, kas reikia. Jis davė pinigų ir, žinodama, jog jo negalima klausinėti, ką ir kaip daryti, viską paruošiau pati. Gaminau namie vėlai vakare, gaminau pas drauges, o paskutinę dieną į pagalbą pasikviečiau instituto mergaites. Paruošėm labai puošnų stalą, suskolinau indus, pamerkiau gėlių. Ryte pakviečiau profesorių pasižiūrėti, ar viskas gerai. Jis, atidaręs valgomąjį, pradėjo verkti. Sako – sėdžiu ir drebu: tiek daug svečių ateis, o ar bus kas ant stalo?

Aš pasakiau, kad vakare iš namų išeinu, nes nežinau, kokioj rolėj man čia reiktų būt. Ateis Hortenzija, jaunos ponios, tegul ir šeimininkauja, tegul pats profesorius priiminėja svečius.

Pareinu vakare, dauguma svečių jau išsiskirstę, o profesorius sėdi ir verkia. Sakau – čia dabar kas?

– Verkiu, – sako, – verkiu gal iš džiaugsmo, kad viskas taip gražiai praėjo...

Ir papasakojo, kad svečiai tik atėję pradėjo dainuot. Po karo puošnus stalas juos gerai nuteikė. O pats jis nei valgė, nei gėrė, tik gale stalo sėdėjo ir džiaugėsi, kad visi tokie linksmi. Bet, – sako, – jie nežiūrėjo į mano nusiminimą, valgė, dainavo, gėrė, džiaugėsi, kad skanu ir smagu. Gaila, kad neatėjo Paleckis (jį buvo kvietęs), tikiu, kad per jo pobūvius geriau nebūna.

Kai baigiau mokslą, gavau paskyrimą į Kauną ir nutariau „nusiimt". Nenorėjau ir nereikalingų kalbų. Aišku, aš ne panelė, ištekėjusi moteris, man tai nelimpa, bet vis tiek nemalonu. Kitiems jau keista darėsi, sakydavo: jinai profesoriaus tai neįsimylės – jis negražus, senas, bet jis gali ją įsimylėti. Sruoga irgi pradėjo pergyvent,

slėpdavo, jeigu ką mano adresu užgirsdavo. Aš jį ramindavau, sakydavau: neimk į galvą, juk aš nesijaudinu, o kad kas nors ką pasakys – tai kitaip ir negali būt, juk žmonėm visada pradeda rūpėt.

Bet išvažiuoti ir vėl negalėjau. Buvo susirinkę svečių, aš pasakiau, kad išeinu dirbt į mokyklą. Meškauskai, Mykolaičiai ir visi kiti puolė manęs prašyt, kad nepalikčiau ligoto ir vienišo profesoriaus:

– Ką reiškia tavo darbas mokykloje? Padėdama Sruogai, tu padarysi didelį darbą Lietuvai ir būsi įrašyta į Lietuvos istoriją.

Vasarą profesorius apie mėnesį praleido Birštone, o aš pasilikau Vilniuje ir nuėjau dirbti pas draugę į darželį. Buvau nuvažiavusi ir į Birštoną – jis kažką prašė atvežti. Pasisvečiavau vieną dieną. Jis dirbo apsikrovęs popieriais, ruošė spaudai „Dievų mišką". Pavaikščiojom po parką, parodė, kur susipažino su Viešnele, kur jie vaikščiojo, kur sėdėjo.

Kai jis grįžo į Vilnių, pasakiau, kad vis tiek turiu dirbti (reikalingas stažas ir t.t.) ir nebegaliu šeimininkauti. Pasiūliau susirast šeimininkę, kuri gamintų valgyti, tvarkytų sąskaitas, o aš, jeigu man paliktų kambarį, žiūrėčiau baltinius, kuo galėčiau, padėčiau.

Jis surado seną moteriškę, kaip pats vadino, „ciocę", labai gerą, sąžiningą, prityrusią šeimininkę. Ji tuoj pat oficialiai užsirišo baltą skarytę, baltą prijuostę ir klausia: „Profesoriau, ką daryt pietų, ką vakarienės?" Šeimininkavo ji puikiai, ruošė viską kaip reikiant – ir viščiukų, ir prifarširuoja, ir primarinuoja, ir atsargų žiemai... Bet aš pareinu, profesorius sėdi už stalo ir verkia. Ir vieną dieną taip randu, ir kitą, ir po savaitės, ir po mėnesio. Šeimininkė man sako: „Ką padarau, jis nieko nevalgo, tik kavą geria". Aš jo klausiu – kodėl, jam siaubas:

– Įsivaizduoji, kaip aš galiu valgyt? Cypdavatkė ateina, padaro saldžią miną, kraiposi atsistojusi! Negaliu pakęsti tų davatkų!

Paskui vieną kartą klausia:

– Pasakyk, kaip čia yra? Šeimininkės sąskaitos tokios, kokia buvo tavo, kai ruošei pobūvį, kai pirkai šnapsą, vynus, likerius.

Sakau:

– Man labai malonu, kad įsitikinai, jog aš nė grašio neėmiau. O man vis tiek nelabai jauku būdavo, kad nepagalvotum, ar nesinaudoju paties pinigais. Viena noriu pasakyti: šeimininkė sąžiningai šeimininkauja, ji tikrai niekur nenusuka, bet viskas

brangu. Aš šeimininkaudavau kitaip. Neturėjau laiko, išbėgu į miestą su visokiais reikalais. Nubėgu pas vienus draugus, pas kitus. A, pas jus cepelinai, duokit man į indelį. Tiek čia vienam žmogui reikia... Parnešu, greit pašildau. Užtat pas mus nei darbai virtuvėje, nei aš pati užsivėlus. Pasėdim, pašnekam, pajuokaujam ir visiems smagu.

Žodžiu, su „cioce" vyksta konfliktai. „Ciocė" laiku nespėja paruošti pietų. Svečiai atvažiuoja, jau reikia išvažiuot, o jos pietūs dar negatavi. Profesorius nervinasi. Vieną rytą girdžiu didžiausią triukšmą. Prie Nemeikšos jis plūsta šeimininkę ir – velniop, kad čia nė kojos tavo nebūtų!

Išvarė ir vėl liko be nieko. Ir vėl sėdi ir verkia. Sakau – tai dabar jau aš samdysiu šeimininkę!

Ką gi, važiuoju į kaimą, atsivežu jauną gražią mergaitę Janutę. Sakau: Janutei tiek ir tiek mokėsit, o aš padiriguosiu kaip šeimininkė. Ir pradėjom tvarkytis. Janutė jauna, linksma, simpatinga mergaitė, kad sukas... Profesoriui patinka. Jinai jam viską turi nešti, duoti, jis juokauja su ja, geros nuotaikos. Man sako:

– Tu jos neskriausk. Nupirk jai kojines. Taip ji man primena Dalytę ir amžiaus tokio pat...

Janutė mokėsi vakarinėj mokykloj. Aš dirbti darželyje nenorėjau, buvau mėgėja mokytis – įstojau į Gamtos-geografijos fakultetą universitete. Buvo smagu – visi užimti, gyvenimas verda. Profesorius džiaugėsi, kad visi kopia, kažko siekia. Juokavo, kad aš kada nors būsiu Bieliuko pavaduotoja. Sakydavo, kai jaučiu, kad kažkas dirba, nemiega, man irgi gera nuotaika dirbti.

Kartą man reikėjo parašyti temą „Leninas – Rusijos atspindys". Aš visai neišmaniau, ką reikia rašyti, ir maniau – prapulsiu. Paprašiau profesoriaus, tik sakau: nerašyk profesoriškai, rašyk taip, kad studentui tiktų. Jis pradėjo savo bibliotekoj rinkti knygas ir prirašė du lapus, tik jo raštas jau buvo sunkiai įskaitomas. Aš tos temos, žinoma, neperrašiau ir neatidaviau, nes jo mintys man buvo tokios didelės ir svetimos, kad niekas nepatikėtų, jog čia studento darbas. Prašydavau padėti ir mokytis vokiečių kalbą – jis labai juokdavosi, kaip aš skaitydavau. Prašydavau ir logikos.

– Ne, šito tai jau nepadėsiu. Du kartus laikiau logikos egzaminą, bet tu esi razumnesnė už mane.

Kartais jis mėgdavo ir pasikuklinti.

Didelis sukrėtimas Sruogai buvo, kai nespausdino „Dievų miško". Jį rašydamas jautė, kad tai bus šedevras, kuris jam padės

atsigauti tiek moraliai, tiek materialiai. Ir tikrai tas „Dievų miškas" – nei atimt, nei pridėt. Skaitai – akys užputę, o šonai skauda nuo juoko!

Drazdauskas leidykloje Sruogai jau buvo išmokėjęs dalį honoraro (atrodo, penkis tūkstančius), nes žinojo, kad jam pinigų gyvybiškai reikia – jis basas nuogas. Kai „Dievų miško" nebeišleido, pareikalavo honorarą grąžinti. Na, iš kur jis grąžins, kad pinigai su ta diena ir išėjo?

Nespausdinus „Dievų miško", Sruoga griebėsi „Pajūrio kurorto". Dirbo su labai didele energija, tiesiog dieną naktį – kad tik greičiau. Bet rašė jau viską dirbtinai, naudodamas tą pačią „Dievų miško" medžiagą, stengdamasis sustiprinti, pajuodinti. Dažnai paskaitydavo, klausdavo, lyg ieškodamas patarimo, lyg savim nepasitikėdamas.

– Na, koks įspūdis? Ar patiks? Ar tas velnias labai juodas?

Sakau – man baisus, ne tik juodas. Bet ką aš galiu patart? Nedaug teišmanau, tik miela paklausyt.

Namuose vyko „Pajūrio kurorto" aptarimas. Dalyvavo Cvirka, Meškauskai, Korsakas, dar kažkas. Cvirka šiurkščiai, iš aukšto pareiškė, kad veikalas turi daug trūkumų. Aš už sienos girdėjau tą aštrų ir griežtą pokalbį. Paskui, kai visi išėjo, Sruoga verkė porą dienų, tiesiog į isteriją krito, galvą reikėjo aprišti. Sako:

– Ot dasigyveno Balys Sruoga, kad kiaušinis vištą moko!

Jis neturėjo nieko prieš Cvirką, Cvirka jam irgi norėjo nuoširdžiai padėti, pakreipti sava linkme. Tačiau tai Sruogai buvo sunku. Jis jautė, kad yra ne respublikinio, o pasaulinio masto rašytojas, kad toks Cvirka yra tik jojo mokinys. Jis nelabai norėjo kitais remtis, o norėjo, kad juo remtųsi. Mėgo būti kaip reikiant įvertintas ir, jeigu pajusdavo kokį numenkinimą, siaubingai išgyvendavo. O Cvirka manė, kad jis yra viršesnis už Sruogą savo padėtim.

Keista, kad po poros ar trijų dienų nuo to pokalbio Cvirka mirė. Profesorius dėl to labai išgyveno. Sakydavo – nenoriu greitai mirti, nenoriu šalia Cvirkos atsigulti. Bet vis dėlto turbūt teks.

Jam buvo labai sunku pakelti supančią atmosferą. Nebežinojo tiesiog, ką rašyti, už ko griebtis. Ir, anot jo, nebeišeina jau ir gyvent, belieka tik mirt. Sakydavo – nebeprisitaikysiu prie gyvenimo. Laimingi, kurie gali prisitaikyti. Va, Mykolaitis gali daryti kaip reikia, o aš negaliu. Galiu tik tai, kas plaukia iš dūšios, o jeigu neplaukia, nieko negaliu. Toks jau mano būdas. Mykolaitį labai

vertino, laikė jį vieninteliu tikru draugu, bet kartodavo, kad jų pasauliai labai skirtingi.

Sruogai sunku buvo dėl tėvynės, dėl visų jos žaizdų, dėl jaunimo, kuriam reikia sukti nauja kryptim. Kankindavosi universiteto posėdžiuose, kurie keldavo nuobodulį ir liguistumą. Eidamas į posėdį, kartais klausdavo, ar verta išsikoliot. Aš siūlydavau geriau paklausyti ir patylėti. Grįžęs sakydavo:

– Žinai, gerai tu man patarei, gerai.

Bet jam sunku būdavo išsilaikyti. Bandydavo iš gydytojų gauti pažymėjimą, kad nereikėtų dalyvauti tuose posėdžiuose. Teko jam, kaip visiems, ir marksizmą studijuoti. Skųsdavosi, kad nepajėgia tose paskaitose... Išsirūpino leidimą namuose skaityti veikalus.

Paskutinę vasarą Sruoga praleido Kaune, savo namuke. Buvo labai laimingas. Prisimindavo, kaip statė namą, kaip sodino vaismedžius, maloniai glostė krūmus, džiaugėsi, kad gali čia vasarot. Sakydavo – visur važinėjau, visur gražu – ir Alpėse, ir kurortuose, bet gražiausia tai mano bakūžė, va šita vieta... Vasara, kaip tyčia, pasitaikė saulėta, šilta, ruduo nuostabus. Sodas vaisių pilnas, daug vyšnių, slyvų. Priskini – krepšis didelis, sueina draugai, vaišinasi.

Jį nuolat kas nors lankydavo. Ateidavo profesorius Lukša, iš Vilniaus atvykdavo dailininkas Kulakauskas, kuris jį piešė. Susėsdavo verandoj, gerdavo kavą. Profesorius kviesdavo pasėdėti po riešutu. Išeinantiems pridėdavo vaisių, gėlių. Suartėjo su broliu Juozu ir jo šeima, kuri gyveno kaimynystėj. Kai atsikėlė, sakė: reikės užrišti vartus, kad giminės nesilankytų. Nemėgo brolienės, nemėgo ir brolio. Gal bijojo, kad bus intrigų, nemalonumų. Be to, Juozas buvo liguistas, nuolat kalbėdavo apie savo ligas. Sruoga apie jas nenorėjo klausyt, norėjo ko nors smagesnio. Bet paskui nepaprastai prisirišo prie giminių. Atbėgdavo brolio dukra ir brolienės sesers mergaitė. Sakydavo, net keista, kaip man tie vaikai mieli, o anksčiau jie mane lyg ir nervindavo, net nenorėdavau jų matyti.

Namelyje nuo pavasario buvo apsigyvenusi mano sesuo. Ji ten padirbėjo išsijuosus: sutvarkė sodą, apvalė namą, kuris buvo labai apleistas, apstatė kambarius. Aš tą vasarą dirbau Vilniuje, saugojau butą ir į Kauną atvažiuodavau tik retkarčiais. Kartą profesorius man nusiskundė, kad neturi rašomojo stalo, dirba prie mažo staliuko. Nuėjau į garažą, radau seną, sutrūnijusį, bet dar stalo formą išlaikiusį „trantą". Sukalėm, suklijavom, išmazgojom

jį, stalčius išklojom popieriais. Profesorius džiaugėsi, kad turi karališką stalą. Prie jo išvertė „Sakmę apie Igorio žygį", atrodo, ir Čechovo „Tris seseris".

Jis sėdėjo apsikrovęs popieriais, bet jo sveikata vis blogėjo. 1947 metais pradėjo stipriai silpti regėjimas, nešiojo tamsius akinius. Rašysena pasidarė labai neaiški, sunkiai įskaitoma – rašė daugiau iš inercijos, greitai pavargdavo.

Sykį, man atvažiavus, išėjome į Ąžuolyną pasivaikščioti. Susitikom su Kipru Petrausku, atsisėdom pakalbėt. Sruoga vis dar juokauja, kad vaikšto su jauna moterim, bet čia pat sako man:

– Jaučiu, artinasi galas, Brisiaus galas... Na, pati sėdi, o aš matau tik pačios šešėlį. Ir ima mane baimė – kiek tu būsi prie to senio, kas bus su manim, jei mane paliksi?..

Jo sveikata buvo bloga nuo pat grįžimo iš Štuthofo. Tiktai gaila, kad niekas to nepastebėjo. Jis šiek tiek ir piktinosi savo draugais gydytojais – šitiek jų yra, o niekas nematė, kad rimtai serga. Jis kaip vaikas – reikėjo jį paimti už rankos, nuvest į ligoninę, liept gerti vaistus. Susigriebta, kai liga buvo jau nebepagydoma. Be abejo, šeima būtų anksčiau tai pastebėjusi. Aš juk supratimo neturėjau. Sėdi, liūdi, nevalgo. Ką aš žinau, gal maistas netinka? Užkalbini, nesako – jauna esi, ką tu suprasi?.. Nors sąlygas jis turėjo tikrai geras, bet jam buvo reikalingas darbo, miego, valgymo režimas. Jis to nesilaikė ir smarkiai save alino. Aš jam buvau per jauna, kad galėčiau ką nors patart – tiesiog nepatogu. Be to, jis iš karto gal ir pats nesuprato, kad serga. Sakydavo: senatvė, vis senatvė... O jeigu ir suprato, tai nenorėjo to pripažint, stengėsi būti jaunas, nuslėpti savo bejėgiškumą. Tas jo verksmingumas, bloga nuotaika, manau, irgi buvo ligos požymis.

Rugsėjo pradžioje profesorius grįžo į Vilnių. Aš pastačiau jam arbatos stiklinę, jis ieško po visą stalą ir nemato. Apvertė ją, labai susijaudino, pradėjo verkt. Paskambinau savo draugui gydytojui, tas pranešė kitam. Jiedu dviese atėjo pas Sruogą ir įkalbėjo jį gultis į ligoninę. Susitarėm su specligonine, kur gydymas buvo geriausias.

Ten pragulėjo dvi ar tris savaites. Ligoninėje jo padėtis nepagerėjo, ištiko dar ir infarktas. Kas dvi trys dienos rinkdavosi konsiliumas – ateidavo trys gydytojai. Sruoga nenorėdavo matyti ir artimųjų. Atvažiavo brolis – nereikia, atvažiavo brolienė – nereikia, atėjo Darginavičienė – nereikia. Nieko nereikia ir nereikia. Juk jis buvo toks estetas! Jautė, kad blogai atrodo, vengė, kad kas jo tokio

nepamatytų. Netgi nevalgydavo man sėdint. Sakydavo: kaip čia dabar valgysi – išsižiojęs, čepsi, baisiai neestetiškai atrodo.

Kadangi ligoninės maistas Sruogai netiko, viską nešdavau iš namų. Lankydavau jį kas dieną. Jis išrūpino pažymėjimą, kad man pateisintų praleistas paskaitas.

Iš ligoninės jis veržėsi namo, bet grįžo tik mirti. Taip viskas ir nutrūko – labai staiga ir per anksti. Jo liga buvo nepaprastai varginanti, skausminga ir slaugymas buvo sunkus. Jei ne mano jaunystė ir jo humoras, būtų buvę neįmanoma ištvert. Aš atsisakiau visų savo reikalų. Tada dar tebegyveno Janutė, mes jį ir nuslaugėm. Kai reikėdavo jį nuvesti, Janutė, didelė, stambi, pajėgdavo prilaikyti. Paskui jį kankino uremija. Visiškai nebefunkcionavo inkstai – šlapimas ėjo per veidą, odą. Jis, toks estetas, jaučia kvapą, jaudinasi, kad man nemalonu. Aš šluosčiau praskiestu spiritu, odeokolonu, kad kiek nusiramintų. Kartais jam trūkdavo oro. Prašydavo atidaryti balkono duris sakydamas:

– Žiopčioju kaip karosas ant kranto...

Persekiodavo ir haliucinacijos. Sėdim, kalbam, o jis sako:

– Antai velnias tupi, ugnis iš burnos eina...

Sakau – nematau jokio velnio.

– Tu nieko nematai, o aš matau. Velnias sėdi, och, koks velnias!..

Jis buvo taip prie manęs prisirišęs, kad visą laiką turėjau prie jo būti, nieko kito neprisileisdavo. Sakydavo:

– Kai tu išeini, giltinė tuoj prie manęs atsistoja ir laukia.

Pareinu iš universiteto (prie jo likdavo medicinos sesuo), papasakoju naujienas – va, atėjai, ir giltinė pasitraukė.

Sėdėdavau prie jo per naktis. Jį kankino nemiga. Prašydavo ką nors paskaityti. Pasakydavo, kokioj lentynoj, kurioj vietoj yra norima knyga, kokį puslapį atversti. Skaitydavau Puškiną, Lermontovą...

Ligos metu pasidarė baisiai graudus. Daug kalbėjo apie Štuthofą, paėmęs duoną, verkdavo – kokia ji brangi... Verkdavau ir aš ir džiaugdavaus, kad jis to nemato. Klausia:

– Kodėl tavo balsas pasikeitęs?

Atsakydavau, kad turiu slogą.

– Nemeluok, nemeluok...

Jis buvo nepaprastai kantrus, malonus, dėkingas. Jautė, kad svetimas žmogus jį globoja. Sakydavo:

– Kas man esi? Juk ne giminė, ne sesuo, o geresnė gal ir už motiną, už seserį, už visus žmones... Kuo aš pačiai atsilyginsiu?

Gailėdavo, kad nieko neturi. Sakydavo, jog galėtų vieną namo kambarį aprašyt, bet namas ne jo, o žmonos vardu. Turi tiktai biblioteką, bet ją nori palikti savo dukteriai kaip atminimą. Sakydavau – nieko man nereikia, gyvenimas kitaip atlygina. Viskas, kas padaryta, padaryta be išrokavimo, dėl žmoniškumo. Na, o jeigu jau mirsi, tai palik talentą, tik talentą...

Jis, žinoma, juokdavosi, tai jam labai patikdavo. Sakydavo – jeigu pasveiksiu, aukso raidėm apie pačią knygą parašysiu.

Jame visą laiką kovojo noras gyventi ir abejonė. Kažkaip vis dar tikėjosi, kad pasveiks. Žmogus, kol gyvas, visada stveriasi gyvenimo. Nors sakydavo: „Aš jau mirsiu", bet, kai paguodi, kad viskas praeis, lyg ir atsigauna. Gal didžiausias mano nusikaltimas ir yra tas, kad kai jis prašydavo užrašyti jo pasakymus, atsisveikinimą su šeima, laišką dukrai, aš nesiimdavau šito. Sakydavau: pats pasveiksi ir parašysi. Tas jį tiesiog pakeldavo. Paskutinėm dienom kalbėjo: mirt nebebijau, atgyvenau, visko mačiau, tik ne laiku mirštu. Nenoriu būti palaidotas taip, kaip būsiu palaidotas.

Profesoriaus dienas truputį pratęsė ir palengvino daktaras Dineika. Jis net daugiau nei savaitę gyveno pas jį namuose. Jį prirodė brolis Juozas, kurį jis gydė dešimt metų. Dineika sakydavo, jeigu ne jis, Juozo seniai nebebūtų.

Man buvo nepaprastai įdomus pats Dineika ir jo gydymas hipnoze. Po seansų profesoriui pagerėdavo – jis būdavo šnekus, nebekentėdavo skausmų. Gydytojai ateina lankyt, pagal juos jis jau turi mirti, o randa jį sėdintį, juokaujantį. (Iš pradžių mes nuo jų slėpėm priežastį.) Dineika kalbėdavosi su profesorium, pripasakodavo visokių įdomybių iš savo praktikos. Tačiau Sruogos charakteris buvo stiprus ir sunkus, ir Dineika, kiek padirbėjęs, pats pasijuto ligonis. Sako:

– Aš nebegaliu, jis iš manęs tiek paima, kad nebeturiu jėgos.

Išvažiuodamas paliko užhipnotizuotą vandenį ir vatą. Užėjus skausmams, liepė dėti vatą ant krūtinės, duoti atsigerti vandens. Ir tikrai, tai pagelbėdavo. Bet, žinoma, neilgam.

Paskutinį vakarą, spalio 15 dieną, susirinko daug žmonių. Atėjo Mykolaičiai, Algis Končius su žmona, Juodelienė... Atsimenu, ji labai verkė prie durų, verkė ir kiti, kadangi jis nematė, žmones skyrė tik iš balso. Keista, bet tą vakarą jis norėjo su visais kalbėti. Visą laiką juokavo, traukė per dantį draugus, kiekvienam ką nors pasakydavo. Jį pasodinom, apkamšėm pagalvėm, aš laikiau apka-

binus, o jis nuleido kojas. Kadangi kitą dieną turėjo būti mano vardinės, liepė suruošti man iškilmes, padaryti didelį balių.

Visi išsiskirstė apie vidurnaktį. Su manim liko tik mano sesuo. Jis atsigulė ir apie ketvirtą valandą prasidėjo mirtis. Neteko sąmonės, o vienuoliktą valandą ryte užgeso*.

Aš verkiau ir galvojau: verki ir verk – mirė neeilinis žmogus.

Parengta iš trijų magnetofoninių įrašų (kalbos Sruogos memorialiniame muziejuje, 1969, vasario 2; 1974, vasario 2; nedatuota) ir autorės parašytų atsiminimų (1975, vasario 10)
SMM, inv. nr. P 1314–1317

EMILIJA MYKOLAITIENĖ

Sruoga sakė, kad poeto talentą paveldėjo iš tėvo – šis parėjęs iš laukų pasakodavo, kaip avižėlės groja. Tėvas buvo ir stačiokas. Susipykusi su vyru Sruogienė pabėgo į savo tėviškę. Vyras, pakinkęs prastą kuiną į mėšlinus ratus, siuntė berną parvežti šeimininkės. Šių tėvo bruožų buvo ir Balio Sruogos elgesyje, santykiuose su žmonėmis. Per brolio vestuves Balys ragino svečius gerti, o jei ne, tai į užantį supildavo, svečių ratams tekinius numaustė. 1918 m. sėdi Sruoga gatvėje prie Aušros Vartų – kojas ištiesęs, dekoltė, karoliai. Faustas Kirša sako Krėvei: „Nori, supažindinsiu su Sruoga". Krėvė atsako: „Ne, ne..." Nuvykęs su turistais į Vokietiją, Sruoga vedė Salomėją Nėrį į prostitučių namus – kad pažintų gyvenimą. Jis kalba, o Salomėja sėdi ir tyli – ką ji galėjo pasakyti?

Iš Sruogos ir Sruogienės giminių buvo kunigų, bet nė vieno savo vaiko Sruogos į kunigus neleido. Rašytojas piktindavosi, jeigu kas melsdavosi iš maldaknygės – argi savo minčių neturi?

Kai grįžo iš Štuthofo, visi nustebo, pamatę jį gatvėj prie namų. Gyventojai išbėgo sutikti. Įėjęs į savo butą, pirmiausia užsuko į valgomąjį, kuriame buvo didelis stalas, ir liūdnu žvilgsniu apžvelgė tą kambarį. Buvo be galo prislėgtas, kad nerado šeimos. Jis labai mylėjo dukterį. Sruogos bute tuo metu gyveno Boruta ir

* J. Peseckienė atsiminimų straipsnyje „Gyvenimo golgota" (Nemunas, 1991, nr. 4, p. 43) rašo, jog Sruogai Šventosios Dvasios bažnyčios klebonas Juozas Vaičiūnas suteikė Paskutinį patepimą.

Jadvyga Čiurlionytė. Viename kambaryje buvo įsikūręs Konstantinas Jablonskis su dukra, medicinos studente Jūrate, kitas kambarys priklausė Pauliui Galaunei*, kuris važinėjo skaityti paskaitų iš Kauno. Boruta ir Čiurlionytė gavo atskirą butą ir išsikėlė. Atsikėlus Jablonskio žmonai,šis taip pat gavo butą.

Mes gyvenome pirmame aukšte, Krėvės bute, bet jis buvo drėgnas – lagaminas, padėtas prie sienos nuo kiemo pusės, supelėdavo.

Pas Sruogą apsigyveno jauna moteris iš Kauno. Ji mokėsi ir rūpinosi rašytoju. Sruoga pas mus dažnai užeidavo, pasakodavo apie vokiečių žiaurumus. Labai blaškydavosi, nerasdavo vietos. Neleisdavo ištarti savo žmonos vardo – priminimas jį skaudindavo, atrodė, kad kitas, ištardamas tą vardą, jį užgauna. Grįžęs iš Vokietijos, pasisiuvo rotondą su kapišonu – tamsiai rudos, kaip vienuolio pranciškono spalvos, ir atrodydavo tarsi piligrimas. Kartą atėjęs pas Putiną, sako: „Aš jus supažindinsiu su viena mergina". Tai buvo medicinos seselė iš Birštono, su kuria susipažino ten gydydamasis.

Sruoga save alino darbu – dirbdavo užmojais, per naktis. Alino be saiko, dieną ir naktį gerdamas kavą. Kai gydytojas uždraudė ją, Sruoga piktinosi: „O, durnius, aš pas jį daugiau neisiu". Iš sielvarto išgerdavo. Sruogos bute buvo išmuštas langas, per lubas bėgo vanduo. Jis pasikvietė gretimam name dirbusius vokiečių belaisvius, kurie viską sutvarkė. Sruoga vaišino juos ir pats pasivaišino. Krito, išdaužė durų stiklą, prasimušė galvą. Kartą kažkas jį rado neblaivų sėdintį ant Katedros laiptų ir parvežė į namus.

Gydytojas perspėdavo: „Einate virve", bet jis įspėjimų nepaisė.

Užrašė V. Žukas

TEOFILIJA VAIČIŪNIENĖ

Po slogių dviejų su puse mūsų nesimatymo metų vėl susitikom 1945 m. gegužės mėnesį. Šį malonų susitikimą Sruogai, grįžusiam iš Štuthofo, suruošė V. Mykolaičio-Putino šeima.

Bet tai jau buvo visai kitas Sruoga, palaužtas, sugniuždytas, sulysęs, išblyškęs; vietoj vešlių plaukų šiaušėsi dar nespėję ataugti

* Iš tiesų ten gyveno A. Gučas.

ant nuskustos galvos pražilę pūkeliai. Sėdėjo jis gale stalo tylus, susikaupęs, galvą nuleidęs ir tyliai kartojo:

– Sudeginti visas filosofijas, visas knygas, nes nieko jos žmonijai nedavė.

Aš sėdžiu šalia jo ir nežinau, ką kalbėti: ar reikšti jam užuojautą, ar tarti paguodos žodį. Pamaniau, kad nei viena, nei kita čia netinka. Įsidrąsinau ir užvedžiau kalbą apie mūsų bendrus pažįstamus, kurių tik pelenai ten pasiliko. Jis pagyvėjo ir visai ramiai man viską papasakojo. Taip užsimezgė paprastas, nuoširdus mūsų pašnekesys, o į bendrus pokalbius bei ginčus jis tą vakarą neįsijungė.

Kaip sakoma, laikas geriausias gydytojas, ir Sruoga po truputį pradėjo atsigauti. Padedamas gerų kaimynų, atkūrė savo namų ūkį, įsijungė į universiteto veiklą. Atėjo ruduo, reikėjo ruoštis žiemai. Anais laikais buvo mada žiemai namuose rauginti kopūstus, o raugindavom specialiose medinėse bačkutėse. Mes irgi nuo karo nukentėjom. Netekom buto ir visos namų apyvokos – žinoma, ir tokios bačkutės. Vieną gražią dieną nutarėm su Petru Vaičiūnu nueiti į Kalvarijų turgų nusipirkti ir parsinešti. Nuėjom pėsti, nes susisiekimo jokio dar nebuvo. Grįžtam atgal, nešdami bačkutę vienas už vieno galo, kitas už kito – žiūrim, kita puse gatvės, turgaus link, eina Sruoga su savo šeimininke. Sustojom, pasidėjom ant šaligatvio bačkutę. Vaičiūnas, nusiėmęs skrybėlę, pradėjo mosuoti ir lenkiškai, dėl humoro, sveikinti Sruogą: *Dzień dobry, panie Bolesławe!* Tas irgi nusiėmęs skrybėlę mosuoja. Vaičiūnas šaukia: „Tai ką, jau pastatėm naują Europą? (Nes vokiečiai visas niekšybes darė ir tostus kėlė vis už naują Europą.) Sruoga kažką jam atsakinėja. Vaičiūnas vėl šaukia: „Tai kur žygiuojat?" Sruoga atsako: „Į turgų, tuo pačiu reikalu kaip ir jūs!" Vadinasi, ir jie raugs kopūstus. Žmonės net atsisukdami žiūri, kas čia per keistuoliai...

Sruoga tada jau buvo su tamsiais akiniais. Aš net Vaičiūno paklausiau – kam tie tamsūs akiniai, juk šiandien nė saulės nėra. Vaičiūnas man aiškino, kad jam kažkas negero darosi su akimis. Tai buvo jo tragiškos baigties pradžia.

Taip rūpestingai ruošėmės žiemai, raugėm kopūstus, pirkom bulves, burokus, viską dėjom į rūsius, kad žiemą ramiai gyventume ir dirbtume.

Praėjus kuriam laikui, nueinu aš į respublikinę polikliniką ir randu priėmimo kambaryje sėdintį Sruogą. Einu arčiau, o jis nė nereaguoja – manau, kas čia jam atsitiko? Priėjau visai arti ir sakau: „Laba diena, Baly". Jis pašoko: „A, tai jūs, Tefa, tik iš balso

pažinau, – matai, man su akimis visai blogai, atėjau pas gydytoją, gal ką padės".

Ir vėl toks tragiškas susitikimas kaip prieš metus... Atsisėdau šalia, žiūriu jam į akis ir vėl nežinau, ką sakyti: ar guosti, ar užuojautą reikšti. Bet šį kartą jis pats pradėjo klausinėti, kaip Petrutis jaučiasi (Vaičiūną jis vadindavo Petručiu). O Petrutis jautėsi labai blogai, nes kaulų džiova baigė graužti vienos rankos riešą. Sruoga žinojo tai ir, be abejo, sielojosi. Jie abu skaudžiai išgyveno vienas kito nelaimes. Sunkių ligų kamuojami, jiedu rečiau susitikdavo, tik kartais pasikalbėdavo telefonu.

Kuo toliau, tuo liūdnesnės žinios iš Sruogos buto mus pasiekdavo. Galų gale pranešė, kad Sruoga nesikelia iš lovos ir nieko nenori priimti. Vaičiūnas susijaudino ir pradėjo šaukti: „Eisiu, eisiu, jis negali manęs nepriimti!" Ir šoko rengtis: vieną ranką įkiša į palto rankovę, o antros negali, nes toji sugipsuota ir parišta. Tada užsimetė paltą ant pečių, aš šiaip taip užsegiau viršutinę sagą, ir išlėkė.

Sėdžiu namie ir laukiu, su kokia žinia grįš Vaičiūnas. Netrukus parėjo visas virpėdamas. Krito ant kušetės ir pradėjo balsu raudoti kartodamas: „Nebėra jau Sruogos, nebėra Sruogos..." Maniau, kad Sruoga jau mirė, bet kiek nurimęs jis papasakojo, koks tragiškai jaudinantis buvo jų paskutinis pasimatymas. Sruoga priešmirtinėje būklėje galbūt sąmoningai niekam nenorėjo rodytis, bet, išgirdęs Vaičiūno pavardę, pradėjo šaukti: „Leiskit, leiskit prie manęs tą Lietuvos sąžinę. – Ir ištiesęs ranką prašė: – Prieik, Petruti, prie manęs arčiau, juk aš tavęs jau nematau, duok man savo sveiką ranką... Paėmęs jo ranką, pradėjo bučiuoti kartodamas: – Atleisk man, jeigu aš kuo nors tave užgavau". Vaičiūnas sako: „Apkabinau ir pradėjau bučiuoti jo akis, ir abudu, atsiprašinėdami vienas kito, verkėm".

Tai buvo paskutinis jų pasimatymas, apie kurį Vaičiūnas dažnai su ašarom pasakodavo ne tik man, bet ir draugams, ypač jaunimui.

O netrukus gavom žinią, kad Sruoga mirė. Vaičiūnas, nieko nelaukdamas, paltą užsimovęs, vėl lekia. Rado Sruogą jau šarvojant. Parėjęs virpėdamas pasakoja: „Atvežė karstą per trumpą ir vis tiek nori Sruogą į jį įgrūsti. Aš pradėjau šaukti – palikit man, man palikit šį karstą, o jam duokit didesnį, tegu nors po mirties jis ramiai, patogiai pailsės. Ir priverčiau atvežti didesnį karstą".

Tai buvo ir paskutinė Vaičiūno paslauga, padaryta Sruogai, kurią jis dažnai, su giliu liūdesiu prisimindavo.

Literatūros ir meno pasaulyje, V., 1986, p. 200–202

HORTENZIJA BALČIŪNAITĖ-VAITKEVIČIENĖ

Profesorius Sruoga grįžo gegužės 13 dieną. Aš tuo metu nesunkiai sirgau ir stebėjau susitikimo sceną per langą. Jo pasitikti išėjo profesorius Mykolaitis-Putinas, mano teta Mykolaitienė, iš viršaus – Čiurlionytė, Boruta (jie ten gyveno). Visi labai nuoširdžiai pasisveikino, išsibučiavo ir Sruoga buvo labai pradžiugęs. Paskui užlipo į savo butą antrame aukšte. Teta grįžusi pasakojo, kad jis sustojo prie durų ir visus kambarius apžvelgė tokiu žvilgsniu, kuriame buvo be galo gilus jausmas... Žinoma, jis džiaugėsi, kad grįžo į namus, kad po šitiek mėnesių, po šitokios baisios katorgos galės pailsėti. Bet neapsakomai nuliūdo, kad nėra dukros ir žmonos. Kartą per Vandos vardinių dieną neištvėręs išgėrė, ir aš jį bariau:

– Jeigu dabar būtų jūsų žmona, kaip jums būtų gėda!

O jis sako:

– Tylėk, tylėk! Jos vardo man neištark. Tai šventas vardas. Nevalia kalbėti apie ją.

Jį nuolatos, kiekviename žingsnyje lydėjo prisiminimai ir mintys apie žmoną ir dukrą, kurių jam be galo trūko.

Jadvyga Čiurlionytė ir Boruta su savo mergaitėmis greitai išsikėlė į Antakalnį. Profesorius Sruoga liko vienas. Tiesa, kraštiniam kambary dar gyveno profesorius Jablonskis su dukra – daktare Jūrate. Bet Jūratė buvo tokia uždara, kad su juo nepalaikė jokio ryšio. Jisai sako:

– Aš bandau ją užkalbinti, bet ji tik bėga pro mane ir neatsako beveik nė žodžio.

Sruoga buvo labai vienišas ir troško žmonių. Žinoma, žmonės jį lankė. Bet kiekvienas ateina ir išeina, o jis vėl lieka su savo mintimis ir ilgesiu.

Mes buvom artimiausi kaimynai – gyvenom apačioje, buvusiame Krėvės bute, – ir jis pas mus dažnokai ateidavo. Mes su teta Mykolaitiene taip pat kone kasdien pas jį užeidavom. Jis man net raktą buvo įtaisęs, kad galėčiau nesivaržydama ateiti ir kai jo nėra namuose, nes pas jį buvo didžiulis balkonas, kuriame labai smagu vasarą išsitiesti poilsio kėdėje. Ant Tauro kalno buvo vokiečių kapinaitės (dabar sunaikintos), ten lakštingalos vakarais suokdavo. Su profesorium kartais jų klausydavom. Iš pradžių mes stengėmės kaip nors jam sumažinti tą vienišumo jausmą – lankydavom, guosdavom jį, kartais ir pramogų susigalvodavom. Atsi-

menu, vieną kartą sodely sėdėjom Jadvyga Čiurlionytė, Boruta, Sruoga, dar kažkas ir aš su viena drauge. Žydėjo alyvos ar obelys, buvo labai linksma. Eidavom pasivaikščioti: tai į mišką, tai į Vingio parką, tai šiaip. Kartais jis susigalvodavo net tokius dalykus, kaip spiritizmo seansą ir stengdavosi įtikinti Mykolaitį-Putiną, kad lėkštelė tikrai vaikšto. Išpaišė lakštą (aš jau užmiršau, kaip ten tą spiritizmo seansą rengia), padėjo lėkštelę. Visi – Sruoga, Mykolaitis, aš, rodos, ir teta – laikėm rankas, ir ta lėkštelė lakstė. Bet dėdė Mykolaitis sako:

– Ne, aš vis dėlto netikiu. Jūs čia stumdot lėkštelę.

Davė varinėti jam vienam. Jis palaikė palaikė, ir tikrai – lėkštelė pradėjo judėti. Nežinau, ar dėdė įtikėjo spiritizmu, ar ne...

Balys Sruoga mėgdavo klausytis radijo. Sekė visas politines naujienas ir mums tais klausimais teikdavo konsultacijas. Būdavo momentų, kai neištvėręs išgerdavo. Dar prieš karą pas Mykolaičius būtinai kiekvieną savaitę vakarais ateidavo kavutės Krėvė, Sruoga, Petras Vaičiūnas, kartais archeologas Puzinas – visi su žmonomis. Tada Sruoga sėdėdavo tylus ir negerdavo. Jaunystėje jis, sako, mėgęs išgerti ir visokius pokštus krėsti (jo tėviškė yra greta mano mamos tėviškės). Po lagerio kas keli mėnesiai jam užeidavo toks laikotarpis, kai apimdavo skausmas, ir jis išgerdavo. Tada darydavosi trupučiuką agresyvus. Ir daiktais svaidydavosi į žmones, ir visaip būdavo. Nors negražu girtis, bet tik man pavykdavo jį nuraminti. Paskui jis labai apgailestautavo, kankindavosi, kad taip padarė.

Kai jo namuose atsirado Peseckienė, ji padėjo jam gyventi, rūpinosi visais ūkiškais reikalais. Sruoga daug kūrė, rašė dienomis ir naktimis, „Dievų mišką" pats spausdino mašinėle. Gerdavo juodą stiprią kavą, arbatą. Jo sveikata kas kartą menkėjo. Gydytojai uždraudė dirbti naktimis, bet jis neklausydavo. Juokdavosi:

– Ką tie gydytojai išmano! Reikia dirbti!

Ir jeigu jis pradėdavo ką, negalėdavo sustot, kol nebaigdavo. Paskui kurį laiką atsikvėpdavo.

Jis labai nepakėlė vienatvės. Sakydavo:

– Nors kokį ožį man reikia įsitaisyt. Kad gyvą daiktą jausčiau.

Laukdavo žinių apie dukrą ir žmoną. Man rodos, kad gyvenimo pabaigoj jis gaudavo žinių apie jas.

Viešnelė Žydrioji pradžioje buvau aš, o paskui atsirado kita. Kartą mes su Sruoga susipykom, ir aš pas jį nevaikščiojau. Tada

jis man ir atnešė eilėraštį. Ir šiaip man yra sukūręs eilėraščių, kurių spaudoje nepasirodė – juose irgi figūruoja Žydrioji Viešnia. Vėliau susipažino su Aldona Daugėlaite. Aš jos nepažįstu, nemačiau. Jis vengė suvest mus į krūvą. Kai jo paklausiau, – kas jūsų Žydrioji Viešnia? – atsakė:

– Iš dalies tu, iš dalies kita.

Jis kažko ieškojo... Verkdavo, tiesiog šaukdavo, jei aš vieną dieną nenueidavau. Labai kentėjo ir į kažką norėjo remtis. Jam atrodė, kad jaunystė jį gaivina, kad jis lyg pajaunėja nuo jaunų. Jis rašė man, rašė jai, bet ne tiek mums asmeniškai, kiek kažkokiai jaunystei...

1974, vasario 2

Parengta iš magnetofoninio įrašo (kalba Sruogos memorialiniame muziejuje, SMM, inv. nr. P 1247)

* * *

Jis man, retkarčiais ir mano draugėms, kurias atsivesdavau, skaitydavo savo kūrybą, kalbėdavosi, vaišindavo. Dažnokai ateidavo ir pas dėdę Mykolaitį-Putiną, bet vakarieniaujant neretai pakildavo nuo stalo ir išeidavo. Kai klausdavau, kodėl, atsakydavo: „Jūs čia visi savi, šeima, ir jūsų tarpe aš pasijuntu nereikalingas". Arba staiga liaudavosi valgęs ir sako, kad valgymas yra labai neestetiškas veiksmas.

Balį Sruogą prisimenu kaip dvilypės prigimties žmogų. Su brangiais sau žmonėmis jis galėdavo būti nuostabiai jautrus, lyriškas, švelnus, paliečiąs pačias subtiliausias žmogaus sielos stygas. O kartais tapdavo visai kitoks: pajuokiąs, pilnas patyčių ir sarkazmo. Aš mylėjau jame pirmąją pusę, ja džiaugiausi ir su ja bendravau, o kai parodydavo save kitokį, šalindavausi jo. Visa laimė, kad savo antrąją pusę man jis rodydavo labai retai.

* * *

Sruoga ne su visais mėgo bendrauti. Kai kurie ankstesni šeimos draugai tapo nebe draugais. Kartą apsilankiusį Petrą Juodelį apmėtė buterbrodais. Apie vieną moterį sakė: „Jeigu su ja po mano mirties draugausi, ateisiu baladotis".

Sruoga buvo įdomi asmenybė, bet žiūrėjau į jį kaip į senį. Jam buvo kilęs noras man užrašyti savo namą Kaune, tačiau dėdė atkalbėjo. Kai eidavau į Šv. Jono bažnyčią, kur rinkdavosi studentai, ir Sruoga eidavo kartu. Atsistodavo prie kolonos, atsiremdavo, kartais ranka užsidengdavo akis.

Birštono seselė buvo aukšta, blondinė, negraži. Per ją Sruoga buvo įsivėlęs į kažkokius reikalus.

Sruoga su Mykolaičiu labiau suartėjo, Sruogai grįžus iš koncentracijos stovyklos. Kartais jie užsidarydavo dėdės kabinete, bet dažniausiai kalbos vykdavo prie bendro stalo. Abu buvo nuoširdūs, bet iki intymios draugystės nepriėjo. Mykolaitis apgailestaudavo, kad jiedu ilgai nesuartėjo, nors vargu ar tai galėjo atsitikti – per daug buvo skirtingi.

Užrašė V. Žukas

* * *

Ištraukos iš dienoraščio

1945 metų gegužės 13 d.

Štai jau teta grįžo iš jo buto, kuris yra virš mūsų galvos, ir pasakojo, kad prof. S. laimingas kaip mažas vaikas. Man graudu, kad jis dabar džiaugiasi tuo, kuo džiaugiasi vaikai: kad galės švarioje lovoje išsimaudęs atsigulti ir vieną kartą po dviejų metų ramiai užmigti. Jį džiugina menkniekiai ir visi taip mieli, įprasti namų daiktai.

Gegužės 20 d.

Vakar pas mus buvo svečių. Tarp jų ir prof. Sruoga. Jis sėdėjo tolokai nuo manęs, bet man pasakė: „Su vienu žmogumi mes dažnai minėdavome jūsų vardą". Aš paraudau kaip žarija. Bet daugiau nesikalbėjome, nes jis kalba tyliai ir neaiškiai, ir sunku jį suprasti. Vėliau, kai svečiai jau buvo linksmesni, nebesivaržė su kalbomis ir visuose kraštuose kalbėjo, nors nebuvo kas klauso, prof. Sruoga atėjo ir atsisėdo šalia manęs. „Kaip man gera sėdėti prie mūsų puikiosios žemės gėlėlės. Juk tavo vardas gėlė?" – paklausė manęs ir apkabino pečius. Paskui glostė mano plaukus, bučiavo ranką ir visą vakarą kalbėjo vis tą patį: „Tu nežinai, kaip baisiai tave mylėjo Jurgis.* Jis puikus, geras berniokas. Tu turbūt

* H. Balčiūnaitės draugas, kartu su Sruoga išvežtas į koncentracijos stovyklą.

taip nemoki mylėti. Ar tu jį myli? Sakyk, ar tikrai tu jį myli?" Po mano teigiamo atsakymo vėl prabilo: „Bet kaip tu jį myli?" – „Meilė – toks dalykas, kurio žodžiais nenusakysi. Ją tik jausti galima", – atsakiau. Tada jis savo abiem rankom paėmė mano galvą ir, žiūrėdamas į akis, paklausė: „Ką tu dabar darytum, jei mano vietoj būtų Jurgis? Sakyk, ką tu darytum?" Man buvo drovu ką nors į tai atsakyti. Tesugebėjau tik tyliai pralementi: „Jei jis čia būtų, mes būtume labai laimingi". – „Taip, jis tave apkabintų, pabučiuotų ir jūs būtumėte laimingi. Ak, pavydžiu aš jums jūsų jaunystės ir tos gražios meilės. Juk ir aš buvau jaunas ir taip pat mylėjau, o dabar esu jau senas ir kas gi iš manęs? Aš tegyvenu vien dėl savo dukrelės Dalios. Kai priglaudžiu tavo galvą, man atrodo, kad tai ji čia. Ne, ne, geriau apie tai nekalbėkim. Lageryje aš parašiau savo Dalelei veikalą, bet jis tiktų ir tau, ir kitoms jūsų amžiaus mergaitėms, nes žinau, kad visų jūsų jaunystė buvo liūdna ir tebėra liūdna. Tu ateik pas mane su savo gera drauge. Aš jums jį paskaitysiu. Aš manau, kad jūs galėsite tai suprasti, įsijausti. O tu manęs nebijok. Aš tavęs nepabučiuosiu. Tu esi skaisti, graži gėlelė. Ir tavo Jurgis yra puikus, be galo geras berniokas".

Dažnai jis būdavo liūdnas, susimąstęs ir vis prisimindavo Dalią. „Tu nežinai, aš galiu iš proto išeiti. Aš nenoriu apie tai nei galvoti, nei kalbėti. O kaip aš verkiau lagery! Tu nežinai to, neįsivaizduoji, ką aš pergyvenau. Jurgis buvo tvirtesnis, jis geriau laikėsi. O kaip aš blioviau iš skausmo ir rėplomis vaikščiojau! Bet tas nieko, nieko nepadėjo".

Aš jį raminau, kaip įmanydama, bet sunku suraminti ir paguosti žmogų, kuriam trūksta brangiausių dalykų pasaulyje: žmonos ir dukters. Pavargusiam tokiame pragare be galo būtų gera pailsėti šeimos šilumoje, be rūpesčių, jaučiant meilę. O dabar jis, vargšas, nieko, nieko neturi! Kaip begaliniai man jo gaila! Ir kaip jam padėti?

Rugpjūčio 4 d.

Prisimenu, buvo jo žmonos vardinės. Nerasdamas vietos iš didelio skausmo, jis pasigėrė. Paskui kažkaip krito ir prasimušė galvą. Išgirdome šauksmą. Nubėgome pas jį visi trys: teta, dėdė ir aš. Galva buvo smarkiai pramušta. Per kaklą sruveno kraujas. Aprišome su teta, nuplovėme, sutvarkėme, bet kraujavimas nesiliovė. Atėjo gydytojas. Mano parneštų vaistų negėrė. Teko naujai perrišti galvą. Jis nieko neprisileido prie savęs, išskyrus tetą ir mane. Į žmones mėtė daiktais, prikalbėjo daug visokių dalykų.

Kai, tvarkydama žaizdą, jam suėmiau galvą rankomis, kad nejudėtų, pasijuto labai laimingas. Kai visi išėjo, paprašė, kad dar kartą apkabinčiau jo galvą ir priglausčiau prie krūtinės. Kai tą padariau, pasakė: „Tu nežinai, koks aš esu laimingas. Man atrodo, kad mano Dalelė čia prie manęs prisiglaudusi. Ak, ačiū tau, Hortenzija, už šias kelias laimės valandėles. Man vėl norisi gyventi". Paskui jis bučiavo mano rankas, dėkojo, net man buvo graudu. Kai į jį pažvelgdavau, jis man sakydavo: „Nežiūrėk į mane tokiom gerom akim. Aš nevertas, aš senas ir pasigėriau. Kokia man gėda!" Aš jau primiršau, ką jis ten kalbėjo. Elgiausi su juo kaip su sergančiu vaiku. Ir man buvo gera, kad jis prie manęs nurimo. Gydytojas pasakė: „Jūs viena jam turite įtakos".

Paskui, kai pradėjo išsiblaivėti, negalėjo pakelti mano žvilgsnio ir pasakė, kad išeičiau. Kitą dieną jo kviečiamos nuėjom su teta jo perrišti. Jis paėmė mano ranką, šiltai kelis kartus pabučiavo ir, pakėlęs veidą, paklausė: „Ar atleidžiate man, kad vakar jus įžeidžiau?" Jo akys buvo pilnos ašarų. Jam buvo graudu ir gėda. Man jo labai pagailo. Tvirtinau, kad jis nepasakė nieko, kas būtų mane įžeidę. Ir jis tuo patikėjo. Paskui prašė, kad dažnai pas jį ateičiau. Tad ir nueidavau. Perrišinėjau žaizdą, valgydavau su juo prieš-piečius, vakarienę, kalbėdavomės apie lageryje parašytus jo veikalus, kurių rankraščius jis man davė skaityti. Jis baisiai ilgėdavosi savo šeimos. Ramindavau, kaip mokėjau. Išstudijavome žemėlapį, kelius, kuriais galėjo nukeliauti jo žmona ir dukrelė. Bandžiau įtikinti, kad jos tikrai yra saugios. Jis leidosi įtikinamas. Jo akyse buvo ašaros, jis vėl karštai bučiavo mano rankas, kai jį guodžiau.

Vėliau gana smagiai leisdavome laiką žmonių būry. Buvo atvykę svečių iš Kauno, be galo nuostabų vakarą sėdėjome „Štralio" sodelyje. Aš galėjau daug svajoti... Prof. Sruoga buvo mūsų su drauge globėjas. Paskui jis išvyko į Birštoną ir rašė man laiškus.

Spalio 12 d.

Vakar skaičiau pirmuosius du šimtus puslapių „Dievų miško". Tai pusė knygos, kurią jis spėjo perrašyti mašinėle. Tai kažkas siaubinga! Tame baisiame fone mačiau prof. S. ir Jurgį nepaprastai kenčiančius.

Spalio 15 d.

Vakar vakare porą valandų išsėdėjau prie susirgusio prof. Sruogos lovos. Keistas vakaras. Tiesa, jis visai nekeistas – kaip ir visi rudens vakarai, kai sėdi apšviestam kamabry, o už lango girdi čežant lietų. Bet keistas tuo, kokiom temom mudu vakar kalbėjomės.

Net keista man dabar visa tai prisiminus – kad galėjom apie tokius opius mergaitei dalykus kalbėtis. Apie jos mylimąjį, apie meilę... Žinoma, man tai buvo labai sunku, manau, jis tai matė. Ir kai baigiau, nepajutau, kaip pabiro ašaros. Kurį laiką aš negalėjau kalbėti, kol suvaldžiau save. Laimė, kad tai buvo vakaras, lempos šviesa menka ir aš sėdėjau šešėlyje. Jis nematė mano veido. Bet pajuto – tai mačiau. Juk jis toks jautrus! Kelis kartus buvo atsivėrusi mano siela ir jis už tas akimirkas buvo man kažkodėl labai dėkingas. Bučiavo mano rankas, nors, kaip paprastai, aš stengiausi jam to neleisti. Po to man pasakė, taip jautriai, kaip tik poetai gali: „Kelis kartus šį vakarą aš pajutau iš tavo sielos tokią šilumą, tokį jausmą, už kurį baisiai esu tau dėkingas. Tavo pasakojimo metu porą kartų patyriau tavyje kai ką labai labai gražaus".

Aš nežinau, kas tai buvo ir už ką jis man dėkojo. Bet stebiuosi, kaip galėjau būti jam tokia atvira, kaip niekam nesu buvusi – nė vienam vyresniam žmogui. „Aš esu vagis. Aš apvogiau tavo šventovę. Bet jaunystė per daug turtinga, kad jai ką reikštų visa tai", – dar pridūrė. Vėliau jis man pasakojo apie savo jaunystę, apie kalnų viršūnes ir apie vieną mergaitę ir dar daug ką jis man pasakojo, – apie „vėjus ir vargonus" savo dūšioje, ir t.t., ir t.t.

Jis yra dėkingas tam nelaimingam atsitikimui, kai prasimušė galvą, apie kurį jis nenori nė prisiminti. Tas atsitikimas mus suartino. Stebiuosi pati savimi, kaip galiu su juo taip atvirai ir nuoširdžiai kalbėtis. Bet tai galbūt dėl to, kad jis rašytojas, poetas ir taip moka įsijausti į kito sielą! Gal tas jo mokėjimas suprasti ir atveria mane? Tačiau man truputį to ir gaila. Lyg kažką brangaus išėmiau ir atidaviau jam... Nors vakar man buvo gera, truputėlis to gerumo liko dar ir dabar.

Spalio 16 d.

Vakar visi buvome svečiuose pas K. Borutą ir J. Čiurlionytę. Mergaitės taip gražiai vynuogių lapais ir vijokliais išpuošė savo namus! Turėjau progos paklausyti puikios muzikos. Mums skambino Jadzė Čiurlionytė. Bet prof. Sruoga buvo liūdnas. Sakė, kad vakar buvo Dalios vardinės. Aš jį nuolatos turėjau žadinti iš susimąstymo.

Spalio 30 d.

Paskutiniąsias dienas buvau pas prof. S. Po kelių mėnesių pertraukos jis vėl buvo suklupęs savo pasiryžimuose – net tris dienas iš eilės gėrė. Po to – širdies priepuolis ir t.t. Buvau jam „gailestingąja seserimi". Viso to jis turbūt nelabai beprisimena. Man tai,

ypač pirmąją dieną, kainavo truputį nervų. Bet tik aš jį tegalėjau sutramdyti. Nežinau, kodėl jis manęs taip klauso. Jis visą laiką kartojo: „Tu esi baisiai, baisiai miela. Širdela, tu esi baisiai miela". Jis tą kartojo beveik be pertraukos ištisą vakarą ir juokdamasis, ir verkdamas.

Prof. S. dabar vėl atgailauja. Jo akys liūdnos. Jose išskaitau anksčiau man kalbėtus žodžius: „Tu labai miela, ir, kai esi su manimi, aš nebejaučiu vienumos, kuri mane be galo kankina. Tu būk su manimi visą laiką! Aš taip myliu jaunystę! Kai tu pažvelgi savo mielu žvilgsniu, man atrodo, kad aš vėl jaunas, visas gyvenimas yra kažkur nuslinkęs į šalį, aš pajuntu, kaip pavasario vargonai užgroja mano sieloje, ir man yra be galo gera. Aš giedu jaunystei eiles, aš ją dievinu, nes man tai yra negrįžtamai praėję. Kartais aš nekenčiu jaunystės. Man pavydu, kad ji yra tokia puiki, tokia drąsi, tokia giedra, tokia savimi pasitikinti. Bet vis dėlto taip miela šalia savęs matyti jaunystę! Rodos, savyje vėl pajunti tas jaunąsias jėgas, kurios staiga nuteka gyslomis ir sudrebina širdį. Ak, kokia nuostabi toji jaunystė!" Vis matau tas žalsvas jo akis, iš kurių trykšta visa jo siela ir kurios, mums besikalbant balkone, buvo į mane taip ilgai įsmigusios.

Lapkričio 8 d.

Keista, kodėl jis taip mane mėgsta? Kartą pasakė: „Arba aš suvaikėjau, arba einu iš proto". Jis mane aplankė prieš išvažiuodamas ir paklausė, ar jo lauksiu. Aš taip norėjau atsakyti, kad nelauksiu, o jei lauksiu, tai šimtą kartų mažiau kaip Jurgio. Juk aš jį lankau tik dėl to, kad man gaila jo ir jo vienatvės. O jis, vargšas, gal norėtų, kad aš tik apie jį tegalvočiau?

Lapkričio 26 d.

Bijau, kad S. turi man kažkokį keistą jausmą. Jis taip baisiai manęs pasiilgsta! Ir kai nueinu pas jį, taip įsižiūri į mane, rodos, norėtų visą mano sielą pasiimti sau, tarsi ten saulę matytų. Ir vakar pas jį išbuvau porą valandų. Jis nurimo ir buvo baisiai dėkingas už kažkokią šilumą, kuri dvelkianti iš manęs. „Tu turi baisiai gražią, jauną sielą", – pasakė man. Bet aš nenoriu, kad jis įsigertų į mano akis, lyg viską išgerti norėdamas. Jis sako, kad greitai rašysiąs naują veikalą ir jį persunkiąs mano akių spinduliais. Jis taip norįs šilumos. Jis baisiai branginąs tas akimirkas, kada aš jam buvau šilta (jo gailėdamasi). Tai prisimena švytinčiu, laimingu veidu. Ne, vėl ilgai neisiu pas jį. Nenoriu, kad jis pasiimtų sau visą mano sielos šilumą.

Gruodžio 27 d.

Prof. S. išvažiavęs. Prieš išvažiuodamas skaitė savo verstą S. Benellio „Apsiautalą". Kokia tai nuostabi poezija! Aš nieko panašaus nesu girdėjusi.

1946 m. sausio 20 d.

Prieš pusvalandį buvo atėjęs prof. S. Jis man padovanojo tris savo eilėraščius. Jie puikūs, skirti Viešnelei Žydiajai. Tai jo pirmoji dovana (išskyrus laiškus) man. Gražus vardas „Žydrioji Viešnia". Kadaise Jurginis mane vadino „Viešnia nuo tilto". Prisimenu tą pavasarį. Šiandien prof. S. paklausė mano gimimo dienos datos. Po šešių dienų man bus dvidešimt ketveri. Viešpatie, kokia esu sena! Šiai dienai jis nori suruošti man vaišes.

Sausio 24 d.

Prof. S. iš delno pranašavo mano ateitį, kuri būsianti tragiška. Ar tikėti tais jo žodžiais? Pagaliau, man vis tiek.

Vasario 2 d.

Šiandien prof. S. penkiasdešimties metų sukaktis. Buvau pasveikinti su gėlėmis. Neįsileido. Užsirakinęs kabineto duris. Jo Viešnia pas jį daugiau nebeateis. Taip jam pasakiau per duris. Norėjau jam į tą liūdną sukaktį (kaip jis sako) įnešti truputį giedros, išblaškyti jo liūdnas mintis. Kad negalvotų apie mirtį, kaip kad dažnai daro. Jis nenorėjo. Daugiau nebūsiu jam gera.

Vasario 3 d.

Jau seniai bebuvau dainavusi. Kai baigiau, viršuje ėmė trankytis prof. S. Turbūt girdėjo mane dainuojant ir pyko. Aš pas jį neisiu. Gal neis ir jis? Puiku. Taip turi būti. Dėdė juokauja, kad apsižiūrėčiau eidama gatve. Bene jis bus išmetęs gėles į gatvę. Girdėjau, kad tuo metu, kai mes nuėjome jo sveikinti, pas jį buvusi kita viešnia. Gal dėl jos jis manęs ir neįleido?

Vasario 10 d.

Pasirodo, jis gailisi, kad neįleido mūsų ir nepriėmė sveikinimų. O gėlių vis dėlto neišmetė...

Vasario 24 d.

Su prof. S. susitaikėm. Buvau pas jį. Būčiau nėjusi, bet atvažiavęs iš Kauno Nemeikša privertė tai padaryti. Tik ką iš ten grįžau. Jam vėl įkvėpiau norą gyventi. Malonu, kad jam lengva dūšioje. Jis ištisą mėnesį, kai nesimatėm, neradęs vietos. Gailėjosi, atsiprašinėjo. Reikia savo nuoskaudą užmiršti, tegul jam būna gera... O jis dėjo tiek daug pastangų susitaikinimui!

Kovo 1 d.

Turiu daug prof. S. eilėraščių. Jis pavedė saugoti visų jo eilėraščių „Viešnelei Žydriajai" dublikatus. Kai kurie iš jų tikrai gražūs. Bet dabar jo nėra, išvykęs į Kauną. Ir man kiek lengviau. Jis nežino, kad lankiausi pas jį iš gailesčio. Kai paklausė, ar aš su juo bendrauju tik iš pasigailėjimo, paneigiau. Ir kaip aš galiu sakyti tiesą, jei jis man aiškina, kad, pajutęs, jog aš gailiuosi, labai dėl to liūdi. Vadinasi, jis esąs niekam nebetikęs žmogus, jei lankomas iš pasigailėjimo. Bet man taip negera sakyti netiesą! Ir vaidinti prieš jį. Todėl ir džiaugiuosi, kad jo nėra.

Kovo 9 d.

Iš prof. S. gavau lauktuvių iš Kauno – jo naująją knygą „Apyaušrio dalia". Iš trijų egzempliorių, kuriuos gavo, vieną užrašė man. Koks jis vis dėlto geras!

Liepos 4 d.

Vakar vakare buvau pas S. Jis labai džiaugėsi mano apsilankymu. Aš esanti labai gera. O tuo tarpu aš tesidžiaugiau vakaro grožiu ir tyla. Buvo nuostabus vakaras. Jis man kalbėjo apie skambančias liepas, klevus, o aš jam pasakojau apie jo dukrą. Jis man pasakojo tokias paslaptis, kurios mane tiesiog nustebino ir pritrenkė. Jis sakosi taip manim tikįs ir gerbiąs. Už ką, aš nesuprantu.

1947 m. sausio 24 d.

Vakar vėl buvau nuėjusi pas prof. S. Jis vis labai liūdnas. Džiaugėsi mano atėjimu, nes savo liūdesy jis labai pasigendąs mano „gydančių" rankų. Kai jam liūdna, jis priglaudžia savo galvą prie mano rankų ir jo sieloje pamažu viskas pragiedrėja. Argi tai tiesa? Nejaugi tokios „stebuklingos" mano rankos? Vargšas prof. S.! Man jo labai gaila! Bet kuo gi jam padėti? Kaip palengvinti jo kančią? Ir dabar taip mažai beturiu laiko pas jį pabuvoti! Juk paskutiniai mano studijų mėnesiai reikalauja įtempto darbo. Turbūt teks ir dienoraštį nutraukti. Čia pat valstybiniai egzaminai.

* * *

Paskutiniaisiais jo gyvenimo metais aš nebeturėjau galimybės taip dažnai pas jį lankytis ir su juo bendrauti. Beveik visą laiką turėjau paskirti mokslui, ruošimuisi valstybiniams egzaminams ir jų laikymui. O kai gavau gydytojos diplomą, jis išvyko iš Vilniaus į Kauną, į savo nuosavus namus. Ten tikėjosi pailsėsiąs. Netrukus

gavau laišką su kvietimu atvykti pas jį. Nuvažiavau į Kauną, nukeliavome su doc. Nemeikša per Ąžuolyną į Ramiąją gatvę. Likau nakvoti. Jis buvo mielas, geras man, ilgai vaikščiojome po sodelį, kalbėjomės. Jis džiaugėsi mano viešnage, aprodė gėles, sodą, vaišino. Paskui išvykau į Palangą vasaroti, iš ten – į tėviškę ir susirgau. Teko atsigulti į ligoninę. Pasveikusi rugsėjo gale ar spalio pradžioje grįžau į Vilnių, bet profesoriaus namuose nesuradau. Jis sirgo, gulėjo ligoninėje. Jo šeimininkė Peseckienė mane palydėjo į ligoninę. Jis buvo liūdnas, kentėjo ir fiziškai, ir dvasiškai. Sakė, kad jam vis šąlančios kojos, prašė Peseckienės atnešti vilnones kojines ir truputį pyko ant jos, kad ji vis pamirštanti. Man po to apsilankymo tuojau išvykus į Kauną dirbti ligoninėje, spalio 16-tą atėjo žinia apie jo mirtį.

JUOZAS MARKULIS

Jadvygėlė ir Marytė* – geros mūsų šeimos draugės, ir mūsų ryšiai buvo itin artimi jau nuo 1935 metų, kai aš „išėjau" iš teologijos ir pamilau savo žmoną – jų draugę. Vasaros viduryje tada porą dienų buvojau jų tėviškėje.

Jų globojamas Sruoga – išsiblaškęs, kaip dera literatams, aukštas, padžiūvęs, gunktelėjęs, galinga nosimi, stambių kaulų žmogus. Akys jo skvarbios, bet liūdnos.

– Ehe, va, vakar Cvirka su Korsaku mane „auklėjo", – sako jis. – Įdavė marksizmo klasikų raštus. Brangūs vaikeliai, aš juos jau buvau perskaitęs, kai judu dar su šlapiom kelnytėm bėginėjote. Maskvoj ir kitur bendravau su M. Gorkiu, J. Baltrušaičiu ir kitais literatūros liūtais. Dabar jiedu mane „auklėja". Atsirado mat filosofai! Ir ko jie iš manęs nori? Ko drumsčia nuotaiką? Išvyti neišeina, bet trukdo dirbti, – keiksnojasi Sruoga.

Kartą po vakarienės savo kabinete prikimusiu balsu, susikaupęs, regimai kiek susijaudinęs, jis prakalbo:

– Daktare Markuli, tave pažįstu, daug apie patį girdėjau. Visi giria. Sako, kad tu kažkoks meninis medikas, plačių pažiūrų,

* Jadvyga Peseckienė ir jos sesuo M. Burauskienė. Toliau autoriaus minima Marytė kai kur, atrodo, yra painiojama su B. Sruogos namų darbininke Janute (ji minima J. Peseckienės atsiminimuose).

branginąs Lietuvą, jos žmones. Į pasiūlymus, kad rastųsi galimybių man išvykti pas žmoną ir dukrą į Vakarus, jei tik aš panorėsiu, – pagalvojęs atsakysiu po kelių dienų. Čia ne kojinę pakeisti. Reikia nemiegoti porą naktų, pasidaužyti, kad atsakytum.

Netrukus po to Jadvygėlė padejavo mano žmonai: „Pristigom bulvių. Pasibaigė Sruogos duoti maistpinigiai. Ką daryti? Mudvi su Maryte teturime kelis rublius. Prašyti Putino ar ko kito paskolinti, – Sruoga iki mirties nedovanos, perpyks ir dar labiau susirgs.

Mano žmona pasiūlė jai maišą gerų bulvių, atvežtų iš mano tėviškės, ir liepė Sruogai nieko nesakyti, neužgauti jo ambicijos. Įsikinkiusios į rogutes, iš Žvėryno jos nugabeno maišą į Sruogos butą.

– Iš kur tokios skanios bulvės? Kvepia kaimu, tėviške, – klausia jis.

– Markulienė įsiūlė ir atnešė paragauti, ar patiks. Jie turi pakankamai, – aiškino Jadvygėlė.

Sruoga paniuro ir tarė:

– A-ha. Dori tai žmonės. Be pretenzijų. Jie nesišaipys ir nesigirs, kad sušelpė Sruogą. Padėkok nuo manęs Markulienei už nuoširdų rūpestį.

Po kelių dienų vėl apsilankė Jadvyga.

– Juozenyti! Profesorius Sruoga įsakė iškasti tave gyvą ar negyvą iš žemės ar patalų. Prašo vakare užeiti pas jį. Jis buvo tas dienas susikaupęs, kiek nervingas, kalbėjosi su keliais pažįstamais iš universiteto. Ką jūs ten slapukaujate? Sruoga nemiega, vaikšto kabinete, rūko, geria kavą.

– Nieko rimto. Prašė apie jo aukštą kraujospūdį ir silpstančias akis pasikonsultuoti su protingais medikais, – atsakiau.

Vakare atėjau su žmona. Valgomajame, šalia kabineto paruošta vakarienė (Jadvygėlė čia tiesiog nepralenkiama menininkė). Stovi grafiniukas, taurelės. Susėdom, užkandom, pakėlėm taurelę, linkėdami Sruogai kūrybinio polėkio. Jis papasakojo riebesnių atlaužėlių iš Štuthofo dienų, prisiminė Kauną, teatrą, universitetą, kai kuriuos gincus meno ir literatūros baruose. Buvo jauku, nuoširdu.

– Daktare Juozai, palikime damas. Einame pas mane į kabinetą. Papletkavosime apie žemę ir dangų, – sako Sruoga.

Nuėjome, susėdome ant sofos. Jis susikaupęs, rimtu veidu.

– Daktare brangus! Pagalvojau iš peties, pergalvojau viską, prisipažįstu, konsultavausi su kai kuo. Nebijok, tai rimti žmonės.

Trumpai drūtai kalbant: dėkoju už nuoširdžią globą ir rūpestį, už draugišką šilimą, dėkoju, kad šildai mane savo jauna siela, bet vykti į Vakarus, – nevyksiu! Dirbsiu, kiek pajėgsiu, kursiu, kiek sugebėsiu, ir mirsiu čia, Lietuvoje, protėvių žemelėn atsigulsiu. Tai galutinis ir tvirtas nusistatymas. Taip, ten yra karo nuneštos žmona, dukra. Branginu jas ir gailiu. Bet emocijas pajungiu kitam tikslui – gyventi, kurti ir mirti Lietuvoje! Žinau, kad bus sunku, bet lieku čia! Padėkok tiems rimtiems vyrams už dėmesį ir sakyk: „Sruoga lieka gyventi ir mirti Lietuvoje!"

Sruogos veidas papilkėjo, ištįso, jo kaklas suplonėjo, nosis pasmailėjo, akys apsidengė pilku šydu, kiek sudrėko. Rankų pirštai virpėjo:

– Daktare, be sentimentų, bet leisk pabučiuoti! Tu nuoširdžiai stengeisi padaryti gražų darbą. Iš pradžių aš tavimi abejojau, maniau, kad provokacija. Matau, kad taurus žmogus esi ir ne kvailys, – apkabinęs tyliai baigė Sruoga.

Tas vakaras man išliko iki šiol atmintyje ir širdyje.

Dar kelis kartus susitikome, kalbėjome apie „pajūrio kurortą", apie jo vertimus ir kitus darbus. Silpo jėgos, akių dugną naikino hipertonija. Paliegęs gulėdavo ir dienomis. Dievino Jadvygėlę ir jos seserį Marytę:

– Be jų aš seniai Brisiaus galą būčiau gavęs. Jos – angelai sargai, tikros lietuvaitės rūpintojėlės. Ir koks tų aukštaičių gerumas, tiesiog stulbina. Mane apžlibusį musės užpjautų. Suskretęs, susmirdęs, kiaurais šonais gyvas supūčiau. Jos mane palaiko, globoja, visa aukoja. Ir koks tas žmonių piktumas, kai veblena visokius niekus. Šlykštu. Įtūžis ima. Juk tai – angelai! Daktare, po mano mirties pasakyk teisybę apie nekaltus žmones. Kas joms atlygins? Niekas. Va, tai velniava, – suirzęs dejuoja.

Jadvygėlė ir Marytė slaugė Sruogą kaip retai kas būtų slaugęs. Tikrai neregėtai nuoširdžiai, atsidavusios ir pasiaukojusios. Jokios algos negaudavo. Jadvygėlė mokėjo gražiai siūti ir, ką uždirbdavo, įdėdavo į bendrą katilą. Sruoga tą jautė, ir ši auka jį kamavo.

Sruoga man yra padovanojęs keletą savo dramų su įrašais. Viena kita išliko, kitos išsibarstė. Ir sruogiškas perliukas: jo padovanota „Ornamenta lithuana" – keliolikos „riebiausių" liaudies dainelių rinkinys, užrašytas Sruogos ranka. Padovanojo man kopiją, pats viela susiuvęs popieriaus lapus (originalas liko archyve). „Rinkinį" perdavusiai Jadvygai pasakė: „Tik tegu durniams nerodo, o pats pasismagina ir Sruogą prisimena".

Iš „Ornamenta lithuana" menu posmelį:

Kaip duot, kaip neduot,
Labai gražiai prašo:
Viena ranka po kvartuku,
Su kita jau kasa.

Arba dar:

Visi šventi, stovi – žiūri, stovi – žiūri,
Kur tam žvirbliui šiaudas duria.

Ir kaip neprisiminsi Sruogos? Jo paveikslas iškyla Lietuvos šilojų ošime, miškų žalumoje, virpa ežerų veidrodžiuose, spindi rudens danguje žvaigždutėmis, mirksi šelmiškai, mojuoja, kviečia ir kalba, kalba... Argi liksi kurčias jo raštų kalbai? Argi galima pamiršti tą Kankinį ir didį rašytoją...

Už lango Birštone žaluma žalumėlė, nušviesta saulės, gaivaus vėjelio kedenama, gaivina mane ir kužda į ausį legendas. Juk ir čia yra Sruogos buvota, svajota, kurta. Ir čia jis turėjo žmonių, kurie jį globojo, o šiandieną tik prisiminimai tevaikštinėja...

Birštonas, 1979, rugpjūčio 18
LLTIR, f. 53, b. 1382

ALDONA ŠIAUČIŪNAITĖ-SPEIČIENĖ

Sruogos brolio Juozo žmona buvo mano vyro pažįstama. Ji pasiūlė mums apsigyventi rašytojo name Ramiojoje gatvėje. Mes sutikom. Norėjome būti arčiau savo sklypo, sodo ir pradėtos statyti trobelės.

Kai apsigyvenome, Sruoga labai blogai jautėsi, atvažiuodavo retai. Gyveno Vilniuje. Kaip liudija išlikę pora laiškų mano vyrui, rašytojas anksčiau su juo pažįstamas nebuvo, bet juo pasitikėjo ir prašė prižiūrėti jo sodelį ir namą.

Radome čia gyvenantį Šėmeklį. Tai buvo pirmasis nuomininkas Vandai Sruogienei išsikėlus į Vilnių. Jis buvo tamsokas žmogus. Nesuprasdamas vertės, galėjo įkišti krosnin ne vieną vertingą popierių. 1946-ųjų pavasarį jis išsikėlė. Likome mes vieni. O vėliau atvažiavo M. Juodvalkienė.

Vasarą Sruoga, važiuodamas į Birštoną, kokią savaitę prabuvo savo name. Jautėsi labai blogai. Jį vargino didelis kraujo spaudimas,

nemiga. Veidas rūstus, pilnas skausmo, kartais gilaus susimąstymo. Vaikščiodavo po sodelį, kiemą, atsisėsdavo lauke ant suolo. Retai ką nors rašydavo. Skaityti skaitydavo, laikraščius peržiūrėdavo. Daug rūkė, gėrė juodą kavą. Kalbėti mažai norėdavo. Būdavo paskendęs savo mintyse ir nepatenkintas lankytojais.

Ateidavo profesorius I. Jonynas, J. Nemeikša su seserim ar vienas, brolis Juozas ar jo žmona (jų dukters Jolitos nemėgo). Kitų lankytojų pavardžių neprisimenu. Kartais pasislėpdavo kambaryje sakydamas, kad jo nėra namie.

Labai retai prasitardavo apie savo vienišumą. Skaudžiai išgyveno šeimos netektį. Dukters kambarin įėjęs braukdavo ašarą ir greit išbėgdavo kančios baisiai iškreiptu veidu. Sunku buvo matyti dramatizmo pilną žmogų.

Apie pragarišką konclagerio košmarą nepasakodavo. Aiškiai jutome, kad jis nenori liesti dar tebekraujuojančių žaizdų.

Pabuvęs Birštone, Sruoga lyg kiek praskaidrėjo, pranyko dalis pesimizmo, veidas pašviesėjo.

Sruoga mėgo žiūrėti į vaismedžius, vaiskrūmius. Jį džiugino gėlės, kurios lyg gydė jo žaizdas. Sustodavo prie lyselės, ir šypsena papuošdavo veidą. Rodos, neįtikima, kad toks stipraus sudėjimo, aukštas žmogus kartais nušvisdavo tarsi kūdikis.

Iš Vilniaus mano vyrui parašydavo trumpus laiškelius kokiais nors buitiniais reikalais (du išsaugojau iki šios dienos ir perdaviau Literatūros institutui). Ramiojoje gatvėje pragyvenome apie pusantrų metų.

1963, lapkričio 20
LLTIR, f. 53, b. 361
Užrašė M. Grigaitytė

ZIGMAS TOLIUŠIS

Man ne kartą teko susieiti su Sruoga Kaune, dalyvauti jo kūrinių skaitymuose Nemeikšų bute, lankyti jį Vilniuje. Mūsų bendravimas nutrūko 1946 metų vasarą, kai buvau trečią kartą suimtas.

Gyvendamas vienas, Sruoga turėjo daug ūkiškų sunkumų. Jam buvo patarta kviesti Lietuvon žmoną ir dukterį. Sruoga kreipėsi į Cvirką, klausdamas, ar jis galįs garantuoti, kad jo žmona, grįžusi iš Vokietijos, nebus ištremta Sibiran. Cvirka, kuris tuo metu buvo

Rašytojų sąjungos pirmininkas, atsakė negalįs to garantuoti. Po tokio atsakymo Sruoga nesiėmė jokių žygių šeimos grąžinimui.

Sruogos laiškuose Nemeikšaitei minima tūla Jūratė. Jos vyras Vytautas Stanevičius buvo išvežtas Vokietijon ir sėdėjo viename lagery su Sruoga. Tik Stanevičius, karui pasibaigus, negrįžo Lietuvon, o pasiliko Vokietijoje. Kažkokiais neoficialiais kanalais jis susisiekė su savo žmona ir primygtinai kvietė ją atvykti pas jį. Jūratė nusistatė nelegaliai iškeliauti į Vakarus. Susieidama pas Nemeikšaitę su Sruoga, ji kalbino ir jį drauge vykti Vokietijon. Tačiau Sruoga bijojo ir bėgti iš Lietuvos nesiryžo. Jūratė išvyko viena ir laimingai pasiekė Vokietijoje jos laukusį vyrą.

Sruoga pradėjo dėstyti Vilniaus universitete. Bet ne viskas ten ėjo sklandžiai. Jam buvo priekaištaujama dėl seniau jo parašyto rusų literatūros istorijos vadovėlio. Sruoga turėjo aiškintis spaudoje. Mėgino cenzūruoti ir jo paskaitas. Norėdamas pasišvęsti kūrybai ir pasigydyti, Sruoga nutarė pasitraukti iš universiteto, tiksliau sakant, gauti ilgesnes atostogas.*

Ir su leidykla, tuomet buvusia Kaune, jis turėjo daug nemalonumų. Laiškuose Nemeikšaitei su ironija pastebi, esą leidykla bankrutavusi, ir nusiskundžia, kad ji nenorinti leisti jo veikalų, nemokanti jam priklausančių pinigų. Sruoga buvo įteikęs leidyklai „Dievų mišką" ir gavo už jį avansą. Tačiau susipažinusi su tuo veikalu, leidykla reikalavo padaryti tam tikrus pakeitimus ir papildymus, kurie Sruogai buvo nepriimtini. Gautąjį avansą teko grąžinti.

Nežiūrint sunkios sveikatos būklės ir kūrybai nepalankių moralinių sąlygų, Sruoga daug rašė. Paskutinis jo gyvenimo periodas buvo bene pats vaisingiausias.

Nors Sruoga buvo aprūpintas privilegijuotomis komisariškomis kortelėmis ir gavo nemažas pajamas iš universiteto bei leidyklos, jo gyvenimo sąlygos buvo sunkios. Nelengvos ir moralinės sąlygos. Laiškuose jis vis nusiskundžia tai dėl šeimininkės, tai dėl buto remonto, tai dėl kuro ir panašiai.

Sruoga turėjo nesusipratimų su savo uošviu Daugirdu ir jo antrąja žmona, gyvenusiais Būgiuose, Mažeikių apskrityje. Turėjo nesmagumų dėl savo namo Kaune, į kurį tikėjosi persikelti, išėjęs iš universiteto. Namas buvo pilnas nuomininkų, kurie nenorėjo apleisti savo butų. Šaltoki buvo Sruogos santykiai su Kaune gyve-

* Plačiau žr.: B. Masionienė. Vilniaus universitete, – Literatūra ir menas, 1996, kovo 23, nr. 13.

nusiu broliu Juozu, buvusiu Lietuvos konsulu Tilžėje. Juodu mažai vienas kitą tesuprato.

Vienintelė vieta, kur Sruoga jautėsi gerai, kur jis dvasiškai nurimdavo ir užsimiršdavo, buvo Nemeikšų šeima Kaune. Marytė Nemeikšaitė ir jos brolis – akių gydytojas, vėliau Kauno medicinos instituto dėstytojas – buvo seni Sruogos ir jo žmonos Vandos draugai, su kuriais jie suartėjo dar studijuodami Maskvoje.

Sruoga iš Vilniaus dažnai atvykdavo pas Nemeikšas, susirašinėdavo su jais, ypač su Maryte Nemeikšaite, skaitė jiems naujai sukurtus veikalus, atvirai nusiskųsdavo savo vargais ir bėdomis, prašydavo pagalbos įvairiais reikalais. Pas Nemeikšas jis rado supratimą, užuojautą, paguodą, visokeriopą paramą. Čia, bendraudamas su senais pažįstamais ir bičiuliais, išsiblaškydavo nuo slegiančio vienišumo ir depresijos. Pas Nemeikšas lankydavosi istorikė Ieva Andrulytė (ją savo laiškuose Sruoga vadindavo Agnieška), gydytoja Jadvyga Žakovičaitė, Stasys Zaskevičius, jo žmona gydytoja Zaskevičienė ir duktė Saulutė, Valerija Čiurlionytė-Karužienė, jos vyras P. Karuža ir duktė Dana, A. Žmuidzinavičius, P. Rimša, Z. Toliušis (ligi 1946 m. vasaros), Jadvyga Banienė, gydytojas Simas Janavičius (nuo 1946 m. pavasario, kai grįžo iš Sibiro). Čia buvo daug jaunimo: be jau minėtų Saulės Zaskevičiūtės, Jūratės Stanevičienės ir Danos Karužaitės, dar Kostas Vaitkevičius, Dana Baniūtė, Gražina Stanionytė ir kiti.

Retkarčiais Sruoga Kaune aplankydavo S. Čiurlionienę, tik bijodavo, kad ši neskaitytų jam savo kūrinių.

Marytė Nemeikšaitė prisimena vieną jos bute surengtą Naujųjų metų sutikimą (1947 m.), kuriame dalyvavo Sruoga. Jisai buvo nepaprastai linksmas, daug šoko su jaunomis panelėmis, pokštavo, juokėsi.

Sruoga nepakęsdavo kitų žmonių nusiskundimų, aimanų, ašarų. Kartą pas Nemeikšas atsitiktinai išgirdo, kaip gretimam kambary viena panelė, atėjusi pas Nemeikšų bute gyvenusį gydytoją S. Janavičių, graudžiai verkė dėl savo tėvo, kuris drauge su Janavičium vyko iš ištrėmimo Kaunan ir pakeliui kažkur pasimetė. Išgirdęs verksmą ir nusiskundimus, Sruoga pasakė Nemeikšaitei: „Pas tave gyventi negalima! Čia visokie verkiantys žmonės“, ir išbėgo iš namų. Po to Nemeikšaitė stengdavosi taip sutvarkyti, kad Sruogą jos namuose suptų linksmai nusiteikę žmonės. Ypač gerai jis jausdavosi Ievos Andrulytės ir Jadvygos Žakovičaitės draugijoje: su jomis nuolat juokaudavo ir išdykaudavo.

Bet po gana retų džiaugsmo ir linksmumo prasiveržimų užplūsdavo pesimizmo ir juodos melancholijos nuotaikos. Ypač Sruogą slėgdavo vienatvė: Vilniuje jis neturėjo artimų draugų. Boruta su žmona išsikėlė iš jo buto ir vėliau buvo suimtas, išsikėlė ir kitas jo gyventojas – pedagogas Gučas. Sruoga niekur nesilankydavo ir pas jį veik niekas neužeidavo.

Norėdamas nusikratyti depresijos, jis nusigerdavo. Kartą nusigėrė mieste, nugriuvo nuo kojų Katedros aikštėje ir giedojo ubagų giesmes. Įsigėręs Sruoga triukšmaudavo ir keldavo skandalus. Sykį kažkokioj Vilniaus valgykloj jis sukišo į sriubą visus savo pinigus. Paklaustas Nemeikšaitės, kodėl taip daro, atsakė: „Noriu parodyti, kad esu durnas, kad jie nuo manęs atsiskabintų ir nieko nereikalautų". Po išgėrimų Sruoga būdavo ligonis. Sunkiomis depresijos dienomis verkdavo; apimtą liguistos melancholijos, jį pagaudavo isterijos priepuoliai. Tomis valandomis jis prašydavo Nemeikšaitės: „Maryte, nepalik manęs vieno!"

1947 metų vasarą jis norėjo vykti Palangon, bet vėliau pakeitė savo ketinimą ir atvažiavo Kaunan. Apsigyveno savo name Ramiojoj gatvėj, už Šv. Antano bažnyčios. Ten gyveno jo Vilniaus šeimininkės Peseckienės, kurią savo laiškuose vadindavo Perekšliene, sesuo. Ji gamino Sruogai valgį ir prižiūrėjo jį.

Pas Sruogą Kaune ateidavo Nemeikšaitė, jos brolis, kiti kauniškiai bičiuliai. Retkarčiais užeidavo poetas A. Miškinis. Dailininkas Kulakauskas nupiešė Sruogos portretą, vieną iš geriausių. Tas portretas pridėtas prie VI-jo „Raštų" tomo.

Sruoga mažai teišeidavo iš namų, daugiausiai gulėdavo verandoje. Tačiau jo sveikata ne tik nesitaisė, bet tolydžio blogėjo. Rudeniop jis pasiskundė, kad skauda akys. Dr. J. Nemeikša ligoninėje ištyrė jo akių dugną ir rado sveikatai ir net gyvybei labai pavojingus reiškinius.

Sruoga buvo išvežtas Vilniun ir paguldytas specklinikoje. Grįžo savo butan nė kiek nepasitaisęs. Namuose turėjo rūpestingą priežiūrą. Negalėdamas skaityti, ištisomis valandomis klausėsi radijo.

Spalio 16 dieną užgeso.

* * *

Tarybiniame Sruogos raštų leidime randame eilėraščių ciklą, pavadintą „Giesmės Viešnelei Žydriajai".

Kas gi buvo toji „Viešnelė", kuriai Sruoga skyrė šešiolika eilėraščių* ir apie kurią parašė:

Mano vakarą vėlyvą
Žemiškos buities
Įsiskėliau ugnį gyvą
Iš jaunos širdies.

Štai ką pavyko apie ją sužinoti.

1945 metų vasarą Sruoga praleido Birštone. Marytė Nemeikšaitė paprašė Kauno universiteto studentę medikę Aldoną Daugėlaitę, kuri Birštono vasarvietėje atliko praktiką, prižiūrėti Sruogą, daryti jam reikalingas injekcijas, lankyti jį ir rūpintis, kad jam nieko netrūktų. Nemeikšaitė, atvykusi į Birštoną, pastebėjo, kad tarp Sruogos ir Aldonos užsimezgė draugiški santykiai.

Daugėlaitė buvo kaunietė, penkto kurso studentė. Jos motina – našlė, buvusi geležinkelio tarnautoja, pensininkė, Būgos gatvėje turėjo nuosavus namus, tarybiniais laikais nacionalizuotus.

Grįžus Sruogai iš Birštono Vilniun, jo bendravimas su Daugėlaite ne tik nenutrūko, bet dar labiau sustiprėjo. Sruoga dažniau atvykdavo į Kauną. Jį traukė Aldona ir jis lankydavo ją motinos bute, nešdavo jai tortus ar kitokius saldumynus.

1946 metų vasario pradžioje Sruoga šventė savo penkiasdešimtmetį. Nemeikšaitė, sutikusi Daugėlaitę, pasisiūlė jai drauge vykti į Vilnių pasveikinti jubiliatą su reikšmingomis sukaktuvėmis. Ji nedrąsiai atsakė Nemeikšaitei: „Profesorius nori, kad aš viena atvykčiau pas jį Vilniun".

Pastebėjusi, jog santykiai tarp Sruogos ir Aldonos darosi vis glaudesni, Nemeikšaitė kartą pasakė Aldonai: „Žiūrėk, tik tu neįsimylėk poeto". Aldona, matyt, persakė Sruogai tuos žodžius. Šis užsirūstino ir parašė Marytei piktą, pilną priekaištų laišką, kurį prašė sunaikinti. Taigi tasai Sruogos laiškas neišliko. Jis buvęs ilgas – keturiolikos puslapių. Sruoga jame aiškinosi, teisinosi ir puolė Nemeikšaitę. Mat žinodamas, kad Marytė – sena, ištikima ir nuoširdi jo žmonos draugė, jaudinosi, kad ji gali įtarti jį neištikimybe žmonai. Sruogos nepasitenkinimas, kad Nemeikšaitė ir kiti jo draugai kauniečiai ne visai teigiamai vertina jo suartėjimą su Aldona, matosi iš 1946.VI.30 laiško Nemeikšaitei.

Sruogos ir Aldonos bičiulystė neilgai tesitęsė. Daugėlaitė buvo suimta. Tai įvyko 1946 metų pavasarį. Ji buvo apkaltinta, kad

* Ciklą sudaro 19 eilėraščių.

drauge su kitais studentais medikais teikė miškiniams vaistus. Šią liūdną naujieną Sruogai pranešė Nemeikšaitė, kai jis netrukus po Aldonos suėmimo atvyko į Kauną.

Sruoga baisiai susijaudino. Vakare nuėjo Metropolio restoranan ir visai nusigėrė.

Jis darė viską, ką galėjo, kad išlaisvintų Aldoną. Lankėsi pas J. Paleckį, prašė Cvirkos pagalbos, klabino visų jam prieinamų „viešpačių" duris. Atmenu, vieno mūsų pasimatymo 1946 m. vasarą metu jis ilgai klausinėjo manęs apie tarybinį tardymą ir apie tai, kaip padėti vienai studentei, kuri be pagrindo pateko kalėjiman už politiką.

Sruogos rūpinimasis Aldonos likimu atsispindėjo jo laiškuose Nemeikšaitei.

1946.IV.27 laiške jis rašo: „Gal Tu būtum gera čia pridedamą laišką kaip nors pasiųsti p. Daugėlienei – atsiranda šiokių tokių būdų gelbėti mergaitę – reikėtų, kad ji greičiau gautų laišką – ten yra parašyta, kas reikia daryti".

1946.X.2: „Ar negalėtum šį siuntinėlį pasiųsti p. Daugėlienei".

1946.X.16: „Ar negirdėjai, kas dedasi pas Daugėlienę? Jau kelios savaitės jokių žinių nebeturiu. Gal pasiųstum jai šį pridėtą laišką?!"

1946.XI.29: „O siuntinėlį (čia rūkalai) gal pasiųstum Daugėl. Nebark manęs už tai. Jei buvau prietelius, iki gerai buvo, koks aš būčiau džentelmenas, jei nelaimėje užmiršČiau".

Sruogos pastangos išlaisvinti Aldoną nedavė rezultatų. Ji buvo nuteista dešimčiai metų. Po teismo Sruogos intervencijos dėka ji buvo patalpinta darbo stovykloje Kaune, kairiajame Nemuno krante. Drauge su Nemeikšaite keletą kartų Sruoga ją tenai aplankė. Stovykloje Aldona dirbo gydytojos darbą. Kaip gydytoja, ji turėjo lengvesnes sąlygas negu kiti kaliniai ir su palydovu išeidavo miestan. Kelis kartus lankėsi pas Nemeikšaitę jos bute ir porą sykių ten matėsi su Sruoga.

1947.IV.3 Sruoga rašo Nemeikšaitei: „Klausyk, nepyk, bet paštininku pabūk... (Nunešk)... 2) Ir mano prietelkai Velykinį siuntinį per jos mamą, – ar neapsunkinsiu tavęs?"

Štai paskutinis Aldoną liečiantis Sruogos laiškas Nemeikšaitei, datuotas 1947.V.7. Jame Sruoga rašo: „Šiame pridėtame voke yra Ald. bylos reikalai. Atrodo, jog reikalai vėl gali pajudėti iš vietos, bent atmosfera tikrai jai palanki susidarė. Čia ir argumentuoti nesunku: žalia jaunystė, vaikas beveik, nesusiorientavo, etc. Be to, ji iš savo viršininkų (turbūt lagerio viršininkų – Z.T.) turi tokių

gerų pažymėjimų kaip niekas kitas. Tik jos „paragrafai" labai šakoti, visas reikalas, kaip juos nugenėti. Pastaromis dienomis gavau labai gero, stačiai netikėto įspūdžio".

Čia reikia pridurti, kad per tardymą Aldona, savo nelaimei, prisipažino teikusi miškiniams vaistus. Apie tai pasipasakojo vieno apsilankymo pas Nemeikšaitę metu, kai jau buvo Kauno darbo stovykloje. Turbūt dėl to jos ir nepavyko išlaisvinti.

Dabar Sruoga rūpinosi, kad Aldonai bent būtų leista atlikti bausmę Lietuvoje, t.y. išvengti išvežimo. Bet ir tai nepavyko. Ji buvo perkelta į Vilnių, į vadinamąją „peresilką", o iš ten išgabenta į Vorkutą. Lietuvoje ji išbuvo daugiau nei metus nuo suėmimo.

Atlikusi lagery paskirtą bausmę, Aldona dar kurį laiką gyveno Šiaurėj ištrėmime. Ten ištekėjo. 1957 metų rudenį su vyru grįžo tėviškėn. Apsigyveno Prienuose, kur vyras dirba inžinieriumi. Aldona įstojo į Kauno medicinos institutą, augina kūdikį ir yra pasiryžusi pradėti naują gyvenimą.

Kaunas, 1957, lapkričio 20
LLTIR, f. 53, b. 362

IEVA ANDRULYTĖ-ALEKSIENĖ

Tai buvo seniai, apie 1920 metus. Bene pirmą kartą išėjusi į viešą, nors ir šeimyninį pobūvį,iš tolo pamačiau Balį Sruogą. Manęs jis nematė. Jį buvo pavergęs Elenutės Stelmokaitės žavumas. Jį hipnotizavo jos smaili porceliano nosytė, lėliškai pūstos lūpytės, lyg rūkas pilksvų plaukų sūkurys, sodrus liemuo, kurs einant siūbavo lyg spyruokliuodamas. Ilgais, ant veido nudribusiais plaukais, paniuręs, nekalbus, jis težiūrėjo tik į Elenutę. Ką jiedu jautė, apie ką kalbėjo, nežinau, bet jų jausmų romantika mano vaizduotėje sugriuvo dėl to, jog nežinia kodėl Balys rado reikalo savo šaukštelį, kuriuo valgė tortą, įdėti Elenutei suknelės kišenėn. Pamaniau, kad jis storžievis, neklaužada, vos ne siaubas...

Kažkas kalbėjo, jog jis esąs poetas, bet aš negalėjau įsivaizduoti, kaip jo plunksna galėtų parašyti nors vieną vertingą žodį...

Prieš karą artimiau bendravau su Sruogos žmona Vanda Daugirdaite. Abi buvom istorikės ir turėjom bendrų reikalų. Vanda – mažos mergytės motina ir drauge pažįstama akademiniuose sluoksniuose. Bajorė, pažangi dėl mados, išauklėta dėl padėties, maloni,

meili iš prigimties. Jos autoriteto pozicijos buvo užtikrintos. Ji greit pradėjo dirbti mokykloje. Buvo rimta, gerai pasirengusi, tačiau be polėkių, be žygių, kurie neturi pagrindo. Ji ėjo gyvenime lygiu keliu, senų pažįstamų būryje. Staigūs posūkiai, šuoliai per bedugnę, užsimojimai be vilties laimėti Vandos negundė. Ir Balys prie jos rimo, ilsėjos, jos padedamas ėmė rašyti istorinius kūrinius. Vandos namų atmosfera buvo pavyzdinė, ir jei Balys pasigerdavo, Vanda uždarydavo jį į sandėliuką (00). Bet būdavo dienų, kai ji apleisdavo namus ir viena klajodavo toli toli už miesto su savo rūpesčiu ir turbūt skausmu.

Kai Sruogų namuose susirinkdavo moteriška draugija, Sruoga nesustodamas pradumdavo pro šalį, ir tiek mes jį tematydavome. Artimiau jį pažinau po karo.

Lankydamasi Sruogų namuose, išmokau vertinti jo istorines dramas. Iki ašarų sužavėjo „Milžino paunksmė". Mano manymu, ji pati geriausia ir gražiausia. Kai, grįžęs iš koncentracijos stovyklos, Sruoga ateidavo pas Nemeikšas, aš jam visada apie tai kalbėdavau. Pats Balys labiausiai mylėjo ir vertino „Kazimierą Sapiegą". Aš jam prieštaraudavau, sakydama, jog drama per daug dvelkia XX amžiumi. Sruoga atkirsdavo, kad nieko nesuprantu.

Kartą pas Nemeikšas jam užsiminiau apie Žygimantą Augustą, nes buvau rašiusi diplominį darbą iš XVI amžiaus Lietuvos istorijos ir plačiau įsigilinusi į Žygimanto asmenį. Jau anksčiau ir kitiems rašytojams sukau galvą, jog mes, lietuviai, daug kalbame apie Romeo ir Džuljetą, kai patys turime gražų ir kilnų meilės pavyzdį. Sruoga, išklausęs manęs, nusišypsojo:

– Jei aš tavęs klausyčiau, man reikėtų rašyti dramą apie Augustą, bet ne apie Barborą. O man, kaip vyrui, tai nepritinka.

Tačiau Žygimanto Augusto ir Barboros Radvilaitės istorija susidomėjo ir ėmėsi darbo. Analizavo istorinę medžiagą, studijavo lenkišką literatūrą. Ir gaila, jog ankstyva mirtis sutrukdė užbaigti pjesę „Barbora Radvilaitė".

S. Čiurlionienė irgi buvo sumaniusi rašyti dramą šia tema, bet vėliau nusivylė, nes darbas tikrai labai sunkus.

Vokiečių okupacijos metais, mirus A. Rimkai, kuris Vilniuje gyveno tame pačiame name, kaip ir aš, Sruogienė, atėjusi aplankyti našlės, užsuko ir pas mane. Tai buvo paskutinis mūsų pasimatymas. Susijaudinusi ji pasakojo apie Balį, kaip Rimka juos supiršęs, kaip jį areštavo, kaip išvedė. Ilgesio ir liūdesio prislėgta lyg ir klausė savęs: ar besutiksiu, ar bepamatysiu? Paliko Štuthofe įkalintų lietuvių sąrašą.

* * *

Pas Nemeikšas dažnai krėsdavome juokus, stengdavomės prablaškyti ir palinksminti Balį. Po karo dūšia suskilusi, supleišėjusi... Neturėjau ne tik namų, bet ir kampo. Nebuvo tvirtos programos, aiškios krypties. Ir gal todėl niekad tiek nesijuokiau, kaip tą žiemą. Nemoku net pasakyti iš ko, bet labai nerūpestingai juokėmės. Nei skaitėm, nei filosofavom, nei dirbom – tik juokėmės.

Kartą pas mus apsilankė Marytė Nemeikšaitė ir paprašė išblaškyti niūrią Balio nuotaiką. Atėjom pas Nemeikšas, ir aš niekaip neišgalvoju, kaip jį pralinksminti. Juk Sruoga menininkas, jam reikia meno, o aš šito neturiu. Prisiminiau, jog mano draugės labai graži, „meniška" koja. Kažkaip net sau pačiai netikėtai pačiupau ją ir padėjau Baliui ant kelių. Iš pradžių visi nustebo ir apstulbo, o vėliau prapliupo juoktis.

Sruoga buvo baisiai sunykęs, suvargęs. Skundėsi, kad neturi šeimos, namų, kad jaučiasi vienišas. Kaip ir visi lyrikai, buvo labai jautrus, viską išgyvendavo skaudžiai, asmeniškai, iki ašarų. Buvo pasidaręs įtarus, baugus, pradėjo vengti artimų draugų. Prisimenu, kartą nuvažiavusi į Vilnių, radau jį labai susierzinusį, nes universitete buvo sukritikuoti jo veikalai. Mane irgi užsipuolė, jog aš nusistačiusi prieš jį ir atvažiavau pasišaipyti. Paskui, pamatęs mano sumišimą, ėmė atsiprašinėti.

Sykį, praėjus kelioms dienoms po „Dievų miško" skaitymo pas Karužas, sutikau Marytę su Baliu ryte grįžtančius iš turgaus (jis nešė produktus). Apie jo galvą pamačiau aureolę. Vakare Marytei pareiškiau: „Balys greit mirs, aš tau sakau, aš tą jaučiu". Ir apsėdo mane kažkoks galingas svaigulys. Rodos, kažkas kuždėte kuždėjo – gali Balį įamžinti, tavo valioje neleisti jam numirti. Dabar tai suformuluoju į logišką sakinį, tada šito nemokėjau, tik kažkokia akla, nesąmoninga jėga mane stūmė prie jo...

Tą pastebėjo visi. Gydytoja Dziunė* tylėjo, Marytė stengėsi mane priartinti prie Balio. Juozukas išsigando ir priminė Vandą. Aplinkui kilo kalbos apie dorybę, tvarką, protingumą.

Ir aš nutariau būti protinga ir pabėgti nuo Balio, palikti jį savam likimui. Buvau egoistė, ir, jo žodžiais tariant, – menkas draugas, nes nemokėjau kovoti už savo pozicijas, būti arti jo ligos skausmuose, kovoje už gyvenimą, kovoje prieš mirtį.

* Jadvyga Žakovičaitė.

Bene paskutinį kartą su Sruoga matėmės Kaune. Jis mane palydėjo iki Vydūno alėjos vidurio ir sako:

– Atleisk, aš tavęs daugiau jau nebelydėsiu.

Susėdom abu ant kelmo. Jis man iškalbėjo, jog išvažiuoju į Žemaitiją ir jį palieku.

Sruoga labai nenorėjo mirti, nykstanti sveikata jam buvo tikras siaubas. Sakė:

– Tu esi jauna, sveika, tu dar gyvensi. O aš jau turiu mirti...

Parengta iš dviejų atsiminimų variantų (1975, vasario 11; kitas nedatuotas)
SMM, inv. nr. P 1280

* * *

Grįžęs iš koncentracijos stovyklos, Sruoga pasidarė rūpestingesnis buičiai. Rūpinosi, kad būtų maisto, žiemą – rūsyje bulvių: labai bijojo bado. Autobusu važiavom į Birštoną – lydėjau jį į sanatoriją. Stengiuosi išblaškyti, pasakoju: „O, kad taip valdoma mašina pakilus į erdves ir kaip Ikarui nuskridus į kosmosą!.." Sruoga neiškentęs: „O siuvamą mašiną ar moki valdyti?" Buvo jautrus namų komfortui. Mėgo švarias, išblizgintas grindis. Mačiau, kaip Birštono sanatorijoje jam paskirtame kambaryje ant lango užkabino užuolaidas, gražiai sutvarkė praustuvą, išdėliojo tualeto reikmenis – dantų šepetėlį, muilą.

Užrašė V. Žukas

JADVYGA ŽAKOVIČAITĖ

Su Sruoga daugiau bendrauti teko jau po karo, jam grįžus iš koncentracijos stovyklos. Anksčiau pažinojau jo žmoną, dukrą, kitus brolius.

Grįžęs iš Štuthofo, Sruoga kurį laiką gyveno pas Nemeikšas. Ten rinkdavosi daug žmonių. Ateidavo Žmuidzinavičiai, Gučai, P. Rimša, B. Grincevičiūtė, J. Indra, daktarė Jacevičaitė ir kt. Man atrodo, Kauną jis mylėjo labiau negu Vilnių, nes čia turėjo daugiau artimesnių žmonių.

Iš lagerio jis grįžo susenęs, paliegęs, pablyškęs. Labai pergyveno neradęs šeimos, nes savo laiku žmona jam turėjo didžiulės įtakos.

Pokalbių temos buvo įvairios. Dažniausiai kalbėdavome apie darbą. Kartais, susirinkus artimiems draugams, pasakodavo apie Štuthofą. Kai ateidavo V. Mykolaitis-Putinas, K. Boruta, jie padiskutuodavo literatūrinėmis ir kitomis temomis. Norėdamas pailsėti ar blogiau jausdamasis, Sruoga mėgdavo sėdėti nugara atsirėmęs į sofą, ištiesęs savo ilgas kojas. Kartais paskaitydavo iš rankraščių. Skaitydavo daugiausia Marytės kambaryje. Marytė Nemeikšaitė kadaise turėjo savo vaikų darželį, todėl kambaryje buvo mažų vaikiškų kėdučių. Ant jų sėdėdami ir klausydavomės Sruogos. Jis pats sunkiai išsitekdavo ant kėdutės, – keliai beveik siekdavo nosį. Sykį Balys skaitė ištraukas iš „Dievų miško". Skaitė ramiai, nenuobodžiai, o mes klausėmės apimti klaikaus šiurpo.

Sruoga nemėgo, kad jį globotų. Net pykdavo ant Marytės, kadangi ji darydavo pastabų, mokydavo, ko negalima daryti.

Balys ateidavo ir pas mane į svečius. Atėjęs daugiausia atsiguldavo ant sofos ir gulėdavo ištiesęs kojas. Aš prie to buvau pripratus, todėl nekreipiau dėmesio.

Būdama su reikalais Vilniuje, kartais užeidavau ir pas Sruogą. Jis gyveno nemažame bute, kuriame buvo didžiulė biblioteka – knygų spintos iki lubų.

Kaip ligonį, Sruogą lankydavau ir jo namelyje Kaune. Paskutinę vasarą jis skundėsi pašlijusia sveikata. Jos visiškai netausojo. Kai būdavo labai bloga, padejuodavo, lyg griebdavosi už gyvenimo, bet apsisukęs vėl darydavo savo. Mėgdavo su Boruta išgerti, daug rūkydavo, daug gerdavo kavos.

Vilniuje, kai buvo blogai, prašė sušaukti konsiliumą, kvietė ir mane. Turėjau vykti su mašina, bet į ją nepakliuvau ir, negavusi jokios susisiekimo priemonės, į Vilnių nenuvažiavau...

Sruogą pažinau kaip nelygaus būdo žmogų. Kartais būdavo prislėgtas, niūrius. Mes į jo niūrumą stengdavomės nekreipti dėmesio. Buvo labai jautrus, nervingas, todėl vengdavome užgauti, įžeisti. Kitą kartą kalbėdavo gana gyvai, laidydavo sąmojus, kokį pokštą iškrėsdavo, patraukdavo per dantį. Ievą Andrulytę kažkodėl vadino Agnieška. Ji mokėjo Balį išjudinti, prisigalvodavo visokių išdaigų. Jis juokdavosi:

– Ai tu, Agnieška, Agnieška...

1975, kovo 10
SMM, inv. nr. P 1417

DANUTĖ ČIURLIONYTĖ-ZUBOVIENĖ

Su Sruoga teko matytis ir po karo, jam grįžus iš Štuthofo. Būdamas Kaune, užeidavo pas mus. Apie koncentracijos stovyklą neužsimindavo. Mama pasakojo, jog kartą viename pobūvyje kažkas iš pažįstamų užklausė Sruogą, ar jį lageryje mušė. Jis labai susijaudino, kažkaip sulinko per pečius ir nieko neatsakė. Mama, tai matydama, pakreipė pokalbį kita linkme.

Teko girdėti Sruogą skaitant savo kūrinį. Pas Karužas jis skaitė Štuthofe parašytą ir dukrai Daliai dedikuotą dramą „Pavasario giesmė". Skaitė nedideliam žmonių rateliui, gana monotoniškai, lygiu, bet giliu ir jaudinančiu balsu, negreitindamas, nepakeldamas balso, labai jausmingai. Besiklausantiems kūrinys paliko didžiulį įspūdį. Žinodami, jog jis parašytas siaučiant mirčiai ir kančioms, negalėjome atsistebėti nepaprasta Sruogos ištverme ir atkaklumu.

Paskutinį kartą susitikome bene Vilniuje. Susėdome ant suoliuko ir ėmėme kalbėti apie gyvenimą, apie rūpesčius. Sruoga dar kartą prašė papasakoti apie jo šeimą, nes karo metais gyvenome netoli Būgių, ten Vanda Daugirdaitė-Sruogienė su dukra praleido paskutinius karo metus. Artėjant frontui, mes buvome susitikę, ilgai kalbėjomės. Jos buvo tvirtai pasiryžusios pasilikti Būgiuose, tačiau vokiečiai jas prievarta išvarė. Sruoga mano pasakojimo klausėsi labai jaudindamasis, viską iš naujo išgyvendamas. Mat jo santykiai su šeima buvo širdingi. Sruoga nepaprastai mylėjo savo dukrą, norėjo būti jos draugu, o ne kažkokiu autoritetu ir prašė jį vadinti ne tėvu, bet Baliu.

Sruoga – be galo talentingas, darbštus žmogus, gana gaivališkos prigimties, mėgstąs kartais paūžti. Buvo nepaprastai jautrus, švelnus, tikras draugas bėdoje ir nelaimėje.

1975, kovo 4
SMM, inv. nr. P 1319

BEATRIČĖ GRINCEVIČIŪTĖ

Su Sruoga susipažinau jam grįžus iš Štuthofo. Susitikdavom pas Nemeikšas, kur ateidavo Ieva Andrulytė (vadindavom Agnieška), daktarė Žakovičaitė, Žmuidzinavičius, Tarabildienė, rodos, Klimas.

Juozas Nemeikša buvo Sruogos draugas dar iš Maskvos laikų. Jo namai laukdavo Sruogos. Marytė mums duodavo bulvių su kopūstais, Sruogai paruošdavo ko nors geresnio.

Kontakto su Sruoga nerasdavau, niekada neteko su juo atviriau pasikalbėti. Aš nedrįsau jo vadinti nei vardu, nei pavarde, tik profesorium. (Jis mane vadindavo vardu.) Jutau pagarbą daug iškentėjusiam žmogui, be to, jis buvo gana pašaipus. Kartą pas Nemeikšas sako:

– Žinai, panele Beatriče, eičiau su tavim pasivaikščioti, bet tu per sena.

Atsakau:

– Ir man, profesoriau, labiau patinka jaunesni!

– O, tu aštri, geriau neliesti...

Kartą atvežiau jam į Vilnių Marytės Nemeikšaitės laišką. Radau namuose vieną, supratau – vienišas. Pasiguodė blogai miegąs. Aš pasakiau, kad ir man taip būna – naktys ilgos kaip amžiai. Jis sujudo: „Ir jums taip būna?.. Jūs galite suprasti..."

Bet giliau skverbtis nenorėjau ir greit išėjau.

Sykį pas Sruogą įleido Peseckienė ir įspėjo, kad yra Cvirka. Pati girdėjau, kaip jis pasakė: „Atsimink, Sruoga, kad rašyti reikia ne taip, kaip yra, o taip, kaip bus!" Iš Sruogos sužinojau apie Cvirkos mirtį. Jie abu mirė tais pačiais metais.

Sruoga neprašydavo padainuoti. Kad Putinas muzikalus, patyriau. O Sruoga negalėjo pakartoti melodijos, kaip ir Boruta. Aš jam kartą sakau:

– Dainavau Tallat-Kelpšos dainą pagal jūsų tekstą „Mano sieloj šiandien šventė".

Sruoga:

– Kad aš tau duosiu į kaktą!

Profesoriui dainavau humoristinę dainelę, kuri jam buvo juokinga:

Ponas drūtas, vos tik kruta,
Pūkščia, dūsauja sunkiai.
Rankos minkštos, einant dreba,
Kaip kisielius viduriai!

Turėjo susirašęs visokių balabaikų. Keikdavosi: „Kad jį griausmas!", „Žaltys!"

Apie Sruogos mirtį sužinojau būdama Kaune. Į laidotuves važiavau naktį su Nemeikšomis. Iš pradžių buvo pašarvotas namuose,

vėliau perkeltas į Rašytojų sąjungą. Užlijo lietus, lyg dangus ėmė verkti. Buvo baisiai liūdna.

1980, sausio 1
Užrašė V. Žukas

KAZYS JANKAUSKAS

Kaune Sruoga leido paskutinę savo vasarą, o mirti išvažiavo į Vilnių. Skųsdavosi, kad jo niekas nelanko ir kad jam sunku vaikščioti per visą miestą į leidyklą. Kartą jis man atnešė obuolių ir kriaušių. „Še, valgyk! Prakeiktas reikalas! Vaistai – mano vienintelis maistas. Niekšai tie gydytojai, tegu juos perkūnas. Taip jie mane ir numarins badu!" – pasakė karčiai nusišypsojęs, ne tiek gydytojus kaltindamas, kiek rūstaudamas, kad šlyja sveikata.

Pernai rudenį buvau nutempęs pas Sruogą dailininką Kulakauską. Aš lošiau su Sruoga šachmatais, o Kulakauskas piešė. Kol aš pralošiau dvi partijas, Sruogos portretas buvo baigtas. „Pirmas dailininkas, kuris pakenčiamai nupiešė mano nosį. Nieko nepadarysi, gabi ranka", – kalbėjo tyrinėdamas savo profilį. Po kelių dienų tas pats dailininkas piešė profesorių antrą kartą. Sruoga buvo liūdnas, bet dar vis įsižiebdavo jo galvoj kažkokios mintys, staiga pagyvėdavo, imdavo sruogiškai pasakoti apie savo ligą. Pažiūrėjęs į antrą portretą, pasakė: „Tikras dailininkas, ir pastabus, velnias. Patinę vokai – inkstų liga... Brolyti, tai galas".

Buvau pas Sruogą paskutinėj arbatėlėj. Jis ruošėsi važiuoti į Vilnių ir pakvietė keletą pažįstamų. Aš beveik žinojau, kad matau savo mokytoją paskutinį kartą. Atsimenu, valandėlę sėdėjau su juo ant kažkokio žemo suolelio, iš šono stebėjau jo pilką veidą ir tamsius akinius. Sruoga dar stengėsi įžvelgti žmones, nors gyvenimas nuo jo tolo ir viskas aplinkui blanko.

Kokį aš atsimenu Balį Sruogą, – Tarybų Lietuva, 1948, spalio 17

JOLITA SRUOGAITĖ

Grįžęs iš konclagerio, dėdė kartais užeidavo pas mus, kartais mes nuvažiuodavome pas jį į Vilnių. Tuo metu aš jau buvau gerokai

paaugusi mergaitė ir netgi bandžiau rašyti eilėraščius. Vieną kartą įsidrąsinau ir parodžiau jam, mano nuomone, labiausiai pavykusį eilėraštį, kuriame buvo kalbama apie mirtį. Jis perskaitė jį, pasižiūrėjo tiriamomis akimis ir tarė:

– Vaikeli, tik tu nerašyk apie mirtį.

Taip sugėdinta, aš, atrodo, daugiau eiliuoti nebebandžiau.

Po karo buvo labai sunku pragyventi – stigo maisto, drabužių. Tokiu sunkiu laiku dėdė stengėsi mums padėti. Prisimenu, man padovanojo medžiagos treningui, dar kažkokių daiktų.

Mirus dėdei, jo labai gailėjau ir taip verkiau, kaip dar niekada nebuvau verkusi. Jis buvo pašarvotas Rašytojų sąjungos salėje. Ten kabojo didžiulis jo portretas, iš kito kambario sklido liūdna muzika. Lydėti mašinomis tuomet dar nebuvo nei mados, nei galimybių, todėl nuo Rašytojų sąjungos iki Rasų kapinių ėjome pėsčiomis. Buvo be galo daug gėlių ir vainikų, kuriuos nešė daugiausia tautiškais rūbais apsirengę studentai. Į paskutinę kelionę palydėti žinomą rašytoją, atrodė, susirinko ne tik visas Vilnius, bet ir Kaunas...

1975, kovo 16
SMM, inv. nr. P 1338

KAROLIS DINEIKA

Su poetu susipažinau Kaune, kai jis kartu su broliu Juozapu atėjo į mano butą Kraševskio gatvėje. Juozapą šiek tiek pažinojau nuo to laiko, kai jis tvarkė Kauno Kultūros instituto biblioteką. Vėliau dėl savo širdies negalavimų jis kreipėsi į mane kaip į gydomosios fizkultūros ir masažo specialistą.

Prieš Balio Sruogos dvasios didybę ir talentus ne aš vienas lenkiau galvą dar „Vilkolakio" teatro laikotarpiu. Ir štai jis, dabar jau „Kazimiero Sapiegos", „Dievų miško" autorius, tiek iškentėjęs XX amžiaus kryžiuočių mirtininkų stovykloje, tiesė savo plačią sruogišką ranką.

Pirmasis pradėjo kalbėti Juozapas, o poetas tylėjo ir nežymiai stebėjo mane. Juozapas prašė padėti jo broliui išsikapanoti iš apnikusių negalių, apie kurias jau buvau anksčiau pasakojęs Leonas Puskunigis (su juo Balys Sruoga drauge ėjo kryžiaus kelius Štuthofe).

Netrukus apsilankiau pas Sruogą Ramiojoje gatvėje, jo namelyje, apie kurį Jurgis Baltrušaitis parašė ketureilį:

Dievas davė judviem kelią naują,
Tad priimkit jo kiekvieną vingį –
Žemės derlių semkit pilna sauja
Ir kelionėj būkite laimingi!

Visa namelio aplinkuma, kaip ir pats namelis, išsiskyrė iš gretimų Kauno priemiesčio kiemų. Lietuviško stiliaus statinys man priminė ant kalno iškilusį Tomo Manno namą Nidoje, kur atviri vėjai iš Kuršių marių neša nerimą, bet saulėtomis dienomis žavi savo toliais. O Sruogos namelis žavėjo šiaudinių stogų paslaptinga rimtimi.

Vabalninko senovės aplinką namo viduje priminė ir lietuviški, sruogiškai grubūs ir kartu dailūs baldai. Aplinka natūraliai derinosi su poeto charakterio tiesumu ir statumu. Ir jis pats, sunkios ligos kankinamas, niekaip, matyt, negalėjo pakeisti stačios, kiek išdidžios laikysenos. Jo dvasia vis dar gaivino paliegusį kūną.

Mano, kaip natūralių gydymo metodų šalininko, uždavinys inkstų ligų atvejais buvo nepaprastai sunkus. Pasitaręs su gydytoju Gutmanu, ėmiaus ekstrakardialinių priemonių, kad palengvėtų širdies-kraujagyslių sistemos veikla, kad smegenys geriau pasisavintų deguonį ir miegas būtų gaivesnis. Relaksacijos (raumenų suglebimo) būklėje sukėlus snaudulį, pavykdavo netiesiogiai, žodine įtaiga, kiek pagerinti inkstų veikimą. Visa tai lengvino ligonio savijautą.

Po kurio laiko Balys Sruoga nutarė iš Kauno keltis į Vilnių, kur jo laukė universiteto darbai ir nauji kūrybiniai užmojai. Prieš išvykdamas į sostinę, jis surengė pas save atsisveikinimo pobūvį. Pobūvis man ir šiandien, po daugelio metų, neišdils iš atminties, nes buvo visais atžvilgiais neįprastas. Rinktinė kūrybinio fronto draugija nesėdėjo, kaip įprasta, prie stalo, bet slankiojo tai čia, tai ten. Prie gonkelio, ant laiptelių, ant senoviškų kėdžių kas sėdėjo, kas stovėjo su kavos puoduku ar vaisiais rankoje. Pokalbiai, humoras, ginčai, kūrybiniai sumanymai... Aš pasijutau lyg Platono mokinių aplinkumoje.

Balys Sruoga – rūstus ir rimtas, pajuokaujantis ir linksmas, visų tų pokalbių siela – sugebėjo nejučiomis patraukti visus, skatino kalbėti nesivaržant, juoktis iš širdies, jaustis kaip namie. Jis buvo tarsi išminčius, kuris, bevaikščiodamas ir stabtelėdamas medžių

paunksmėje, kėlė savo mokinių protus ir širdis į pirmavaizdžių pasaulį.

Artėjo vakaras. Atsisveikindami su diena, šypsojosi ir paskutinį aromatą skleidė gėlynai. Svečiai ėmė skirstytis.

Netrukus Sruoga išvažiavo į Vilnių, kur gyveno ir V. Mykolaitis-Putinas. Išvažiavo ligotas, bet gerai nusiteikęs, pilnas kūrybinių vilčių, pats viskuo rūpindamasis. Iš Kauno su daiktais vyko sunkvežimiu ir peršalo. Liga vėl paaštrėjo.

Sruoga atgulė į ligos patalą. Aš mačiau Lietuvos girios ąžuolą, palaužtą audros, bet žaliuojantį, savo viršūne siekiantį dangų. Liga kasdien stiprėjo, gyvybė pamažu blėso, bet jis kovojo galiūno, poeto jėga. Prieš kančias ir nemigą kėlė poeziją ir įkvėpimą. Įkvėpimo galia tarsi neleido išsruventi gyvybei. Ir kaip neatsiminti jo žodžių, kad poezija mums dovanojai tai, ko neduoda gamta: aukso dienas, kurių nepažeidžia rūdys, nevystantį pavasarį, neapsiniaukiančią laimę ir amžiną jaunystę.

Erelio akimi Sruoga stebėjo pasaulį ir save. Užtat, matyt, labai mėgo kalnus ir keliones į viršūnes. Ir ligos metu savo mintimis dažnai būdavo pakilęs kažkur toli ir aukštai, įkvėpimo džiugesyje ir skausmo kartėlyje. Ir mirties stovykloje savo dvasia jis sugebėdavo išsiveržti iš už spygliuotų vielų ir kurti.

Visa savo asmenybe Balys Sruoga veržėsi tik į ateitį. Būdamas ligos suspaustas, neatsimindavo praeities kančių, o gyveno ateities planais ir viltimis. Prikaltas ligos, lyg Prometėjas kvėpavo tyru kalnų oru ir degė įkvėpimo liepsna.

Viskas jam rūpėjo, viską jis stebėjo ir visiems norėjo konstruktyviai padėti. Ir viskam užtekdavo jėgų. Jis gyveno savo tautos ir pasaulio rūpesčiais. Nebūdamas politikas, buvo nepakenčiamas kaip rakštis akyse tų, kurie varžė liaudies laisvę ir nešė jai vergovę. Mane stebino jo nusimanymas aktualiais pedagogikos klausimais. Ir ne tik nusimanymas, bet ir aktyvus kitados dalyvavimas diskusijose apie ikimokyklinio amžiaus vaikų ugdymą. Atsimenu, kaip sunku būdavo atsikirsti į kai kuriuos straipsnius, kuriuos, kaip paskui sužinojau, slapyvarde pasirašydavo Sruoga.

Sakoma, kad ligonio pagava, samprotavimai, logika sutrinka ir pasikeičia, bet Sruoga nesikeitė. Jo norai, logika, įkvėpimo galia išliko ir, atrodo, pasidarė dar aštresni, o asmenybė labiau spinduliuojanti. Nors jis beveik nesikeldavo, savo vaizduote, matyt, dažnai būdavo mieste ir žingsniuodavo sruogiška, stačia eisena. Jis labai gerai jautė artimus ir tolimus žmones, gamtos reiškinius.

Mane stebino jo sugebėjimas jausti mėnesieną, šaltus sidabrinius mėnulio spindulius tamsiame kambaryje, nežinant ir nematant, ar šiuo metu yra pakilęs mėnulis. Poetas, dramaturgas ir filosofas buvo tarsi slaptingame ir tiesioginiame sąlytyje su gamtos ir kosmoso reiškiniais.

Visomis savo širdies galiomis jis buvo suaugęs su liaudies kūryba ir poezija. Kai man prireikė teksto saviįtaigai ir relaksacijai, jis pasiūlė liaudies dainą, iš kurios sruveno gyvybingas žodis.

Šviesesnėmis akimirkomis jis mėgo pasakoti. Iki šiol atsimenu pokalbį apie Baltrušaičio poeziją ir jo paties kūrinį „Kazimieras Sapiega", kurį laikė savo gulbės giesme. Paskutinis jo straipsnis buvo įvadas į Baltrušaičio eilėraščių rinkinį „Ašarų vainikas". Man rodos, norint pajusti ir suprasti Balio Sruogos pasaulėjautą, būtinai reikia įsiskaityti į šį straipsnį.

Tomis sunkiomis ligos dienomis Sruogą dar nutvieksdavo gaivios stiprybės prošvaistės. Jis atsikeldavo, pavaikščiodavo, pasikalbėdavo. Vieną kartą man pasiūlė iš jo gausios bibliotekos išsirinkti mano specialybės knygų. Nustebau, nes nesitikėjau jų rasti poeto ir dramaturgo knygų lentynose. Ir vis dėlto jų būta. Poetas domėjosi, kaip jis pats sakė, viskuo, net juodąja ir baltąja magija. Iki šios dienos kaip jo didžią dovaną ir atminimą turiu Mečnikovo „Optimizmo etiudus" (rusų kalba).

Dėl Sruogos sveikatos būklės dažnai konsultavosi geriausi Vilniaus gydytojai. Bet, deja, medicina jau buvo bejėgė. Po paskutinio konsiliumo visi be galo nusiminė. Kaip sunkus akmuo slėgė neišvengiamas finalas. Organizmas nebepajėgė pats sau padėti, artėjo atomazga.

Balys Sruoga sukūrė ne vieną dramą ir tragediją. Dabar vyko paskutinis jo gyvenimo dramos aktas. Gyvenimo atomazgą jis sutiko su sruogišku sąmoju, dvieiliu išreikšdamas tragikomediją žmogaus-kūrėjo, kuris turi mirti dėl uremijos, pasiekęs aukščiausią savo dvasinių galių subrendimą.

SMM, inv. nr. P 1289

KOSTAS KORSAKAS

Sruogos sveikata buvo gerokai nualinta, kai jį surado kariai ir priglobė kažkokiame dalinyje. Ten jis buvo naudingas, nes gerai

mokėjo rusų ir vokiečių kalbas. Karininkai gerokai išgerdavo – po porą šimtų gramų iš karto. Vaišindavo ir Sruogą, o jis po lagerio buvo labai išvargęs, išsekęs. Iš dalinio jo nenorėjo išleisti – reikėjo padėti nemažai pastangų.

Grįžęs, pradėjęs dirbti universitete, Sruoga kaip ir anksčiau, nevengė patraukti per dantį, paironizuoti. Tuo metu aš buvau Istorijos-filologijos fakulteto dekanas. Kažkokia proga viešai kalbėdamas, jis ėmė vardinti visus mano titulus. Turėjau nutraukti – tai pasirodė ne vietoje. Kartą buvau savo balkone, o Sruoga – savo (gyvenome viename name). Gatve į Tauro kalną ėjo Venclova. Sruoga sako: „Tarybinis Alantas eina!" Aišku, jis ir mane pavadindavo kokiu nors vardu.

Su „Dievų mišku" Sruoga padarė klaidą. Buvo įpratęs, jeigu koks reikalas, kreiptis į Tūbelį ar Smetoną. Taip ir čia – parašęs knygą, tiesiog ją perdavė valdžios žmonėms – Gedvilui ar kam kitam. Tie perskaitę pasipiktino dėl ironijos, sarkazmo, dėl tokių posakių, kaip „ruselis" ir pan. Geriau būtų, jeigu jis būtų pirmiausia kreipęsis į Rašytojų sąjungą, perdavęs man ar Cvirkai. Aš jau buvau matęs Maskvoje, kaip Rašytojų sąjungoje autoriai yra kritikuojami už panašius dalykus (pamini porą pavardžių – V.Ž.). Mes būtume patarę kai ką sušvelninti.

1979, lapkričio 24
Užrašė V. Žukas

* * *

Pokario metais daugelis mano profesorių pasidarė mano pavaldiniais. Buvo sunki situacija. Reikėjo takto iš abiejų pusių. Kiek aš išlaikiau, nežinau. Sruogai nieko negaliu prikišti, išskyrus vieną pareiškimą su didžiausiais superlatyvais: „Didžiai gerbiamas dekane..." ir t.t. Jis sakėsi padarysiąs bet kokį darbą, tik labai nenorėjo posėdžių.

Posėdyje, kuriame vyko savikritika, Sruoga pasakė tik vieną frazę. Man buvo siūloma jį kritikuoti – atsisakiau. Kai kurie kiti taip pat. Faktiškai jam buvo inkriminuojama viena frazė skyriuje apie Joną Žiaurųjį.

Kaune mums, grupei draugų, Sruoga skaitė „Pavasario giesmę". Sąskambis tarp pjesės ir mūsų buvo disonansinis. Mes, grįžę iš TSRS, iš frontų, gyvenom kitomis aspiracijomis ir nuotaikomis.

Atitrauktas, simbolinis pasakojimas mums buvo svetimas. Patekom į keblią padėtį, nes nesinorėjo nei girti, nei peikti. „Dievų miškas" irgi nuskambėjo disonansiškai: nesuradom psichologinių kontaktų su Sruoga. Ironija, kuri dabar suprantama, tada atrodė nepakankama. Ir čia nėra mūsų kaltės – reikia atsižvelgti į psichologiją. Klaida, kad šita kritika buvo pasakyta ne taip. Sruoga davė skaityti privačiai, pasitikėdamas, o kritika jam buvo išsakyta kaip teismas, viešoj auditorijoj, kuri su veikalu nebuvo susipažinusi. Tai Sruogą turėjo gerokai traumuoti, bet jis, atrodo, nepasimetė.

Per tuos pokario metus jis baisiai daug dirbo – net po šešiolika valandų. Energiją stiprino kava. Per parą išgerdavo jos kelis litrus, surūkydavo šimtą papirosų. Buvo užsidaręs, neišeidavo. Aš, Mykolaitis bandėm įkalbėti vykti į kurortą – nepasisekė. Sruoga geso ne dienom, bet valandom. Paskutinis vaizdas labai liūdnas: mačiau, kaip parvežtą iš ligoninės (nes ten jau nebeturėjo jokios vilties) sanitarai jį vedė už parankių beveik pakibusį.

1966, vasario 2
Užrašė A. Samulionis

JULIUS BŪTĖNAS

Jaunimas sutiko B. Sruogą su didžiausiu entuziazmu. Į jo paskaitas ateidavo įvairių specialybių studentai. O universiteto ir fakulteto vadovai laukė jo su neapykanta. Grįžo profesorius slavistas, ogi čia jau atsirado „aukščiausios" rūšies slavistas V. Kostelnickis. Jis tvarkė visą fakultetą ir katedras, buvo ir politrukas, ir mokslininkas. Ir štai dabar, ko gero, turės užleisti katedrą profesoriui Sruogai.

Mes, kurie buvome atėję iš vadinamojo buržuazinio laikotarpio ir daugiau ar mažiau pasireiškę literatūroje, tada nežinojome, kas yra kritika ir savikritika. Katalikai išpažintį atlieka kunigui į ausį, stačiatikių popas nuodėmes atleidžia visiems kartu, o bolševikai sugalvojo viešą išpažintį, – turi išeiti prieš publiką ir save pasmerkti. Nuo to priklausė dėstytojo likimas – paliks dirbti ar nepaliks.

Sruoga buvo parašęs du storus „Rusų literatūros istorijos" tomus. Jis ten, beje, su sruogišku sąmoju kalbėjo apie stačiatikių

teologus, svarsčiusius, kiek sielų sutilptų ant adatos smaigalio... Laimingesni buvo tie, kurie nieko neturėjo išspausdinę. Per svarstymą Sruoga pasmerkė savo knygas. Sakė: „Ech, tas mano darbas... Verčiau sudegint". Jis taip save pylė, kad ten dalyvavęs vyriausias „inkvizitorius" G. Zimanas net paprieštaravo: „O ne, Sruoga, be reikalo taip. Taigi datos yra teisingos!"

Bet ir atgaila nepadėjo. Sruoga iš universiteto vis tiek buvo išėstas. O gal kai kur jam ruošė tokį pat kelią, kaip ir R. Mackoniui, kurį, grįžusį iš Štuthofo, dešimčiai metų pasiuntė į Sibirą?

Tuo metu buvau pradėjęs rašyti dienoraštį. Neilgai jį rašiau, bet jame yra įrašas apie Sruogos laidotuves.

„1947 m. spalio 19 d., sekmadienis. Vakar palaidojom B. Sruogą. Šiemet laidojam jau trečią rašytoją. (Pavasarį mirė Butkų Juzė ir P. Cvirka – J.B.) Šiandien prisimenu B. Sruogą, stovintį garbės sargyboje prie Cvirkos karsto. Toks aukštas, pilku, lyg išaugtu švarku... Pagalvojau: stovi jis prie žymiai už save jaunesnio rašytojo. Penktadienį studentų bendrabutyje skaičiau pranešimą apie velionį. Sunku buvo kalbėti, kada duobėn dar neįleistas. Apibūdinau jį nesklandžiai, bet panašiai kaip ir prie duobės kalbėjusieji K. Korsakas, J. Žiugžda, E. Meškauskas. T. Tilvytis šį rytą pasakojo, esą prieš mirtį Sruoga pareiškęs, kad jo nelaidotų greta Liudo Giros. Verčiau jau greta Cvirkos. Nei Girienė, nei Giriukas laidotuvėse nedalyvavo. Ką padarysi? Po mirties ir draugai, ir priešai lygūs – visi sudūlėja. Bet tai rodo Sruogos ambicijas".

Studentės, ruošdamos vainikus, sakė, kad per laidotuves būsianti demonstracija. Juk Sruogą išėdė iš universiteto! Sakė, kad kaspinai būsią ne raudoni, o balti (be to, ir raudonos medžiagos tada buvo ne taip lengva gauti). Galvojau, kokia bus demonstracija? Ar ypatingi užrašai kaspinuose, ar kas? Per laidotuves paaiškėjo. Užgrojus orkestrui Lietuvos himną, nuo pusės pradėjo giedoti. Bet čia nieko ypatingo, nes tada Lietuvos himnas buvo grojamas ir giedamas. Tik 1950-aisiais jį pakeitė tarybinis, A. Venclovos žodžiais. Be reikalo iš to pučiama demonstracija.

1992, spalio 15
Parengta iš magnetofoninio įrašo (kalba Rašytojų klube)

* * *

Paskutinį kartą ilgiau su Sruoga kalbėjausi Kaune 1947 metų liepos mėnesį. Susitikome „Tulpės" kavinėje. Tuomet dirbau ne tik Vilniaus universiteto dėstytoju, bet ir „Pergalės" žurnalo sekretorium. Buvo nutarta prašyti Sruogą, kad parašytų A. Venclovos išversto Puškino „Eugenijaus Onegino" recenziją.

Iš pradžių atsisakinėjo.

– Žinai, dėl savo recenzijų anuomet aš turėjau nemaža nemalonumų, – aiškinosi Sruoga. – Pagyros – tai ne recenzija, tai lūpų tepimas medum. Iškeli trūkumus – autorius širsta, nenori sveikintis.

Įsileidome į pokalbį apskritai apie vertimus, ypač poezijos.

– Poezijos vertėjas, aš manau, pirmiausia pats turi būti poetas ir savo dvasiniu vidum maždaug atitikti verčiamąjį autorių, – dėstė Sruoga. – Na, o kur čia mūsuose rasi poetą, galintį atitikti Puškiną? Ir kas geriau už Venclovą galėjo išversti?

– Gal Tilvytis?

– Ne, Tilvytis per lengvas. Aš irgi netinku. Venclova per sunkus. Geriausiai, atrodo, būtų galėjęs išversti Binkis. Bet ką gi – Binkio nėra. Venclovai, kiek skaičiau, nelabai pavyko. Iš tikrųjų jis per greit vertimą atidavė spausdinti. Reikėjo ilgiau prie jo pasėdėti.

– Tai parašyk, profesoriau, „Pergalei".

– Bijau...

– Ko čia bijoti? Galima apskritai apie poezijos vertimus, turint galvoje „Eugenijų Oneginą".

– Pagalvosiu. Norėčiau parašyti. Kai pailsėsiu, mėginsiu.

Deja, netrukus rašytojas susirgo neatsikeltinai ir spalio 16 d. mirė.

Moksleivis, 1972, nr. 8, p. 23

VYTAUTAS MAKNYS

Po karo atgaivinus universitetą, reikėjo teatrologijos katedros. Sruoga dar negrįžęs iš Štuthofo, kitų nebuvo, tad greitosiomis, kas jiems atėjo į galvą, išrinko mane katedros vedėju. Atsiprašau už nekuklų pasigyrimą, bet buvau Sruogos įpėdinis. Negarbingas įpėdinis. Pakvietė mane (tada ėjau labai aukštas pareigas Pedagoginiame institute), padavė raktą, sako: teatro seminaras, teatrologijos katedra, ten ir prašom užimti... Nueinu – baisu, durys

išlaužtos, viskas iš lentynų išmesta ant grindų, sutrypta, suplėšyta. Suniokoti didžiuliai turtai, kuriuos mes maišais tempėm iš teatro žmonių. Porą mėnesių darbavausi, rankiojau po vieną knygą. Ir štai Maskva praneša, kad pas juos prie universiteto tokios katedros nėra. Vadinasi, ir pas mus jos neturėtų būt. Ką gi, kaip gavau raktą, taip jį ir nunešiau atgal.

Kai iš Štuthofo grįžo Sruoga, tuojau prisistačiau pas jį ir visus tuos porą metų mes labai glaudžiai bendradarbiavom. Tai jau nebuvo tas profesorius, kurį pažinojau prieš penkiolika metų. Bet buvo tas pats žmogus – eruditas, nepaprastai kontrastingas, įvairiopas, sąmojingas. Sunku šiandien ir parinkt epitetus, kurie jam tiktų. Labai išgyveno dėl šeimos, dėl visų įvykių Lietuvoje.

1946 m. dalyvavau Rašytojų suvažiavime. Ten garbingasis Preikšas purvais sudirbo Sruogą, vadino jį išdaviku, pasigardžiuodamas džiaugėsi, kad neleido spausdinti „Dievų miško". Sruoga keliaklupsčiaudamas, kaip mes dabar kartais darome, pasakė tokią menką kalbą. Gaila buvo į jį žiūrėt, bet nieko kito tais laikais nebuvo galima pasakyt.

Kartą buvau Kaune pas Nemeikšas, su kuriais daug bendravau. Atėjo ir Sruoga. Jis prie manęs kalba Nemeikšaitei: „Maryte, tu jau žinai, koks „Dievų miško" likimas – jo neleidžia, stačiai konfiskavo, gali sulikviduoti. Paimk vieną egzempliorių ir laikyk. Tai mašinraštis su pastabom, kurias padarė tie, kurie jį peikė". Ir perdavė tą egzempliorių Nemeikšaitei. Bet ji sako: „Aš tai ką, va Vytautas, jis domisi tokiais dalykais, jis geriausiai ir pasaugos". Ir jie abudu man įteikė tą „Dievų miško" egzempliorių. Turiu jį ir šiandien kaip brangų atminimą.

Pabaigai dar vienas epizodas. Mykolaitis po karo buvo paskirtas Mokslų akademijos Literatūros instituto direktorium. Jam šovė labai negudri mintis – pasikviesti mane savo pavaduotoju. Na ką gi. Energijos tada užteko, dar buvo jaunystė. Ir štai centrinė biblioteka mus įspėja, kad instituto biblioteka bus likviduojama, pervedama į centrą ir apskritai joje daug „chlamo". Įsikišo atitinkami organai. Aš bėgu pas Mykolaitį, surandu Sruogą, sėdim visi trys ir svarstom, ką dabar daryt? Prieš karą ten buvo Mokslo draugijos biblioteka, didžiuliai archyvai, dar Basanavičiaus surinkti. Mykolaitis nesugebėjo surast tinkamo sprendimo. Jis buvo per daug idealistas, ne ant žemės stovėjo, ant pjedestalo. O Sruoga, jau pamokytas Štuthofo, sako: „Na, išgelbėsim – turėsim, o neišgelbėsim – tai žus". Trumpai ir aišku.

Štai du priešingi poliai, du skirtingi charakteriai. Nors šiaip gyvenime jie neblogai sutarė, bet artimi draugai negalėjo būt.

Sutarėm greitomis peržiūrėt, palikti po vieną kitą egzempliorių, o visa kita – į sunkvežimį. Institute buvo toks Razmukas, idealus žmogus, kuklus darbuotojas dar lenkų laikais – lietuvių kultūra jam turi nusilenkt iki žemės. Taip porą sunkvežimių išgabenom, išdalinom, kam reikia, kad nesunaikintų.

Sruoga mus keletą kartų kaip profesorius studentus tiesiog prisaikdino, kad saugotume teatro palikimą. Lietuvių kultūra šitoje srityje turinti tokią puikią praeitį, ir mes būsime kalti, jeigu jos neužfiksuosime. Prisipažinsiu, mane šiandien truputį kankina sąžinė: nepadarėm visko, ką turėjom padaryti, neįvykdėm profesoriaus testamento. Aš galbūt nuėjau lengviausiu keliu. Po karo nebuvo konkurencijos, be manęs nebuvo kam dėstyti teatro istorijos. Pagaliau, kokia ten istorija? Pasikvietė mane Meno reikalų valdybos viršininkas rusas ir sako: „Maskva reikalauja, kad visos respublikos turėtų teatro istoriją. Parašykite. Na kiek jums reikia laiko? Ar mėnesio užteks? Aš turbūt padariau labai kvailą miną. „Na gerai. Duodu tris mėnesius. Parašykite."

1989, sausio 28

Parengta iš magnetofoninio įrašo (kalba Sruogos memorialiniame muziejuje)

BRONIUS KIAUNĖ

Balys Sruoga palaužtas

1943 metų kovo antroj pusėj Prienų gimnazijos mokytojų kambarį pasiekė baisios žinios, kad vokiečiai suėmė ir išvežė į Vokietiją profesorių Balį Sruogą, Marijampolės gimnazijų direktorius Kučinską, Masaitį ir daugelį lietuvių inteligentų. Nuo tokių naujienų mokytojų veidai ištįso, ir kambaryje įsiviešpatavo tyla lyg mirusiems pagerbti. Bet netikėtai kažkas pasakė: „Sruoga pasistatė perkūnsargį apsisaugoti nuo Rytų šalelės, tik nesuprato, kad jis reikalingas ir nuo sužvėrėjusio Vakarų krašto".

Mat, kai 1940 metais Lietuvoje buvo įvesta tarybinė santvarka, Balys Sruoga parašė ilgoką eilėraštį „Lietuvos keliu", kuriam paėmė moto iš liaudies dainos: „Iš rytų šalelės saulelė tekėjo, o iš vakarėlių debesėliai ėjo..." Kažkuris Sruogos artimų pažįstamų

jam prikišo, kad jis labai pataikauja naujajai valdžiai. Į tai Sruoga atrėžęs, kad reikią pasistatyti perkūnsargį...

Kai 1945 metų gegužės mėnesį laikraščiuose buvo paskelbta, jog profesorius Balys Sruoga specialiu lėktuvu iš Torūnės parvežtas į Vilnių, džiaugiausi ne tik aš, bet ir visi lietuvių literatūros ir kultūros gerbėjai. Bet labai nemalonu buvo skaityti 1946 m. spalio mėnesio „Tiesą". Ten rašoma: „drg. Preikšas nurodė tuos trūkumus, kurie pasireiškia mūsų respublikos pokarinėje literatūroje. Kalbėtojas apsistojo ties rašytojo veikalu „Dievų miškas", kuriame iš esmės tyčiojamasi iš fašizmo kankinių, iš kovotojų už laisvę ir demokratiją, patekusių į vokiškųjų grobikų koncentracijos stovyklas. <...> Negalima nepaminėti jo anksčiau parašytos dviejų tomų „Rusų literatūros istorijos", kurioje jis šmeižiančiai kalba apie tarybinę literatūrą".

Man atrodė, kad čia yra didelis nesusipratimas: juk „Rusų literatūros istorijos" antrasis tomas baigiasi Puškino kūryba. Argi Sruoga turėjo būti taip žiauriai puolamas, jeigu „Rusų literatūros istorijos" įvade trumpai pažymėjo kai kurių rusų literatūros istorijos vadovėlių, išleistų tarybiniais metais, tendencingumą?

Toliau rašoma: „Balys Sruoga pripažino teisingumą jam padarytų priekaištų <...>. Rašytojas pripažino, kad šis kūrinys („Dievų miškas" – B.K.) yra klaidinantis, nereikalingas.

– Aš supratau, – pareiškė Balys Sruoga, – kad tai buvo veltui dirbtas darbas, nedavęs reikalingų rezultatų. Aš trokštu tapti tikru tarybiniu rašytoju".

Ką išgyveno profesorius, kuris jautė savo didelį svorį lietuvių literatūros ir kultūros gyvenime, girdėdamas jam mestus nepagrįstus kaltinimus ir pripažindamas savo kaltę, nežinau. Bet aš pajutau, kad į mūsų literatūrinį ir kultūrinį gyvenimą veržiasi svetimo kaimo jonvaikis.

1947 metais vasario ar kovo mėnesį buvau užėjęs pas Grožinės literatūros leidyklos redakcijos vedėją. Mums besikalbant, staiga plačiai prasivėrė durys, ir visu savo ūgiu, kažkaip sulinkęs, užsidėjęs tamsius akinius, įsverdėjo Balys Sruoga.

Tai buvo jau ne tas prieškarinis profesorius, bet sunkios gyvenimo naštos sulamdytas žmogus. Redakcijos vedėjo kabinete jis susmuko į pirmą pasitaikiusią kėdę, o aš tuo momentu išėjau pro duris.

1969, gruodžio 2
LLTIR, f. 53, b. 1112

ANTANAS VENGRIS

Noriu pabrėžti profesoriaus laikyseną ir elgseną, jam sugrįžus iš hitlerinio lagerio. Kažkuria proga aplankiau abu savo profesorius – Putiną ir Sruogą. Vincas Mykolaitis-Putinas sėdėjo už rašomojo stalo susiėmęs rankomis galvą ir sakė: „Va, taip per ištisas dienas rymoju, nežinodamas nei ką galvoti, nei ką veikti, slegiamas žinių ir stalininio teroro niekšybių".

Profesorius Balys Sruoga išsivedė mane į balkoną, mostelėjo dešine ranka KGB rūmų link ir ėmė šaukte šaukti – kaip jam įgriso visokių korespondentų landžiojimai ir prašinėjimai, kad jis pasisakytų apie savo dėkingumą sovietinei valdžiai už išlaisvinimą.

– Pasisakymų apie eiles prie parduotuvių, kad duonos trūksta, tai jie neprašo. Kad žmonės būriais varomi mūsų gatve į geležinkelio stotį, tremiami į Sibirą – tai jiems nereikia žinoti! – kalbėjo profesorius, blaškydamasis ir plačiai mostiguodamas rankomis. – Aš jiems parašyčiau, kad žmoniškai pailsėti neduoda! – Ir pabrėžė, kad tokiu metu kritiškai rašyti apie praeities Lietuvą negali nė vienas sąžiningas žmogus.

Toks didelis tada jis man atrodė, toks jautrus ir neramus...

Pamenu, bene 1947 m. vidurvasarį žymioji okulistė Marija Karužaitė-Horodničienė, su kuria gyvenau kaimynystėje, man intymiai prasitarė, kad profesoriaus akių dugnas rodo negera. Nebeišlaikysiąs spaudimo. Anot jos, profesorius per daug dirbąs, per daug vartojąs kavos ir cigarečių.

Išsipildė, deja, tokia skaudi diagnozė.

Apie profesoriaus neramumą noriu pasakyti ir prisimindamas budynes prie jo palaikų, pašarvotų Rašytojų sąjungos salėje, kurioje per gūdžią naktį budėjom su Regina Mikšyte ir Vytautu Makniu. Oi kokia nerami buvo ana naktis! Baisu ir pasakyti, kaip nerimavo karste amžinai užmigęs Balys Sruoga! Deformavosi jo šviesus veidas... Net šaukėmės pagalbos, skambindami į ligonines bei poliklinikas.

1992, spalio 15

VLADIMIRAS KOSTELNICKIS

Po karo daugelis katedrų neturėjo savo vadovų ir buvo dekano priežiūroje. Su B. Sruoga buvau pažįstamas kaip Istorijos-filologijos fakulteto dekanas, vėliau iš jo perėmiau vadovavimą rusų literatūros katedrai. Dėstytojų tada buvo mažai. Pamenu, Juodelienė labai vertino B. Sruogą.

Jis buvo užsidaręs. Ne su kiekvienu kalbėdavosi. Vienu metu man reikėjo patikrinti jo paskaitas, bet nenuėjau. Aš, kaip lingvistas, negalėjau čia spręsti. Kritikavo jo prieškarinį rusų literatūros vadovėlį, rodos, ir už terminą *шатание умов*. Aš sakiau, kad tas terminas yra visuotinai priimtas literatūros moksle. B. Sruoga tada ieškojo kokios nors pagalbos, užtarimo.

Jis domėjosi savo dėstomu dalyku, gerai kalbėjo rusiškai. Pamenu, kad apie Nekrasovą mes kalbėjome rusiškai. Labai mėgo Heinę, o antroje vietoje, atrodo, Nekrasovą. Mėgo jo eilėraštį „Valstiečių vaikai", turėjo išvertęs. Man rodos, kad vertė ir „Apmąstymus prie paradinių durų". Vertino Gorkį, kalbėjo su manim apie Baltrušaitį. Aš apie Baltrušaitį nežinojau, jis daugiau pasakojo. Vertino jį, nors buvo prieš simbolizmą.

B. Sruoga man padovanojo keletą savo eilėraščių vertimų, atspausdintų mašinėle. Tada buvo toks studentas Vaitkevičius, jis irgi vertė Nekrasovą. Galiu neatsiminti, ką vertė B. Sruoga, o ką Vaitkevičius.

1978, kovo 3
LLTIR, f. 53, b. 1273
Užrašė B. Masionienė

PETRAS PEČELIŪNAS

Tikrosios asmenybės šviesa

Prabėgo atostogos. Kam jos atnešė skausmą, kam sielvartą, nerimastį: žuvo laisvės kovotojas – brolis, bernelis, draugas. Tartum tamsi naktis, juoda juodimėlė gaubė Lietuvą.

Manęs neapleido skausmas dėl tos lituanistės poetės, į tolimąją Šiaurę išvežtos... Bet ir džiaugsmas ėmė: šįmet, be J. Balčikonio, V. Mykolaičio-Putino, K. Korsako, dėstys prof. V. Sezemanas –

logiką, estetinių teorijų istoriją, prof. A. Gučas – psichologiją, prof. J. Baldžius – lietuvių tautosaką, prof. I. Jonynas – TSRS tautų istoriją, o prof. B. Untulis – visuotinę istoriją.

Tačiau trečiojo semestro pirmosiomis dienomis mus pasiekė itin netikėta žinia. Ji privertė mus suklusti. Dalinantis vasaros atostogų įspūdžiais, kurių tiek daug susikaupė, lituanistikos kabinete kilo sujudimas.

– Profesorius Balys Sruoga mums dėstys vokiečių renesanso literatūrą*, o profesorius V. Mykolaitis-Putinas – klasicizmą, – išgirdau džiaugsmo nevaldančios antrojo kurso lituanistės, matyt, Alfos aksominį balsą.

– Taip! – išdidžiai patvirtino laborantas Petras Ivanovas, toks nedidukas, juodbruvis studentas. Mums pavyko. Profesorių Balį Sruogą mačiau dekanate... Trečiame semestre keturios valandos mokymo plane skirtos Vakarų Europos literatūrai: dvi – Putinui, dvi – Sruogai.

– Kodėl? Tą literatūros kursą pernai pradėjo dėstyti P. Juodelis... – kažin kuris vyrų įsiterpė į pokalbį. Matyt, Algirdas, nekantriai laukęs šio dėstytojo, jo nuostabios improvizacijos pasiilgęs.

– Juodelio mes nebegirdėsime, – vėl Petras patvirtino. – Dėstytojas areštuotas.

Mūsų veidai ištįso, susikrimtę visi kartu tarėme:

– Dar viena auka...

Algirdas susigraudino, į kabineto sieną nusisukęs šniurkšėjo:

– Ban-di-tai...

– Algirdai, susitvardyk... Ašaros nepadės, – guodėme jautrios poetiškos sielos draugą. Bet jis nenorėjo mūsų girdėti, nesivaldė. Apsisuko ir išėjo iš kabineto.

Nejauku visiems. Čia vėl Petras skardžiu ir tvirtu balsu mus išjudino:

– Sruoga – toks aukštas aukštas... toks išdžiūvęs, vieni griaučiai likę, švarkas kabėte kaba ant jų... Rankos ilgos, dreba... Sako, valgyti mažai ką turįs.

– Ten kentėjo, ir čia – ne pyragai, – atsiduso šalia manęs sėdėjusi Irena. – Kolegos, idėja: atneškime profesoriui studentiškų sumuštinių. Aš – ryt! Į paskaitas!

Sutarėme: merginos pirmos pradės, per paskaitos pertraukėlę profesoriui ant katedros krašto padės sumuštinius...

* B. Sruoga skaitė vokiečių romantizmo literatūrą.

Į didžiąją auditoriją susirinkome lituanistai ir kiti filologai bei kitų fakultetų studentai, dėstytojai. Į ilgus senovinius, galbūt Stepono Batoro laikų suolus sėdomės, kas netilpo – pasieniais stovėjo, prie durų grūdosi, tarpsuoliuose spaudėsi.

Visiems rūpėjo pamatyti Sruogą – lietuvių tautos milžiną, nugalėjusį smurtą ir mirtį 1943–1945 metais Štuthofo koncentracijos stovykloje. Mums, filologams, Sruoga buvo ne tik tautos švyturys „paunksmėje", atrama juodžiausią valandą, bet ir nepaprastai originalus kūrėjas, spalvinga, įdomi asmenybė – poetas, dramaturgas, literatūros ir teatro kritikas, tautosakos tyrinėtojas, mokslininkas, pedagogas, publicistas, vertėjas. Mane domino ypač tai, kad profesorius – teatro istorijos žinovas, vedęs teatro seminarus, prisidėjęs prie Studentų teatro studijos įsteigimo (1937). Svajojau į panašią studiją pakliūti ir aš...

Stebėjomės išgirdę, jog Balys Sruoga koncentracijos stovykloje, jo likimo kunigo Stasio Ylos liudijimu, atgimė. Suvokė amžinybės problemą nauju, gaivinančiu žmogaus-kūrėjo aspektu.

Sruogos pirmąją paskaitą išklausėme ir jaudindamiesi, ir stebėdamiesi jos poetiškumu, o kartu matėme ir profesoriaus pastangas pasakyti kažką visiškai nauja. Jis analizavo, jo žodžiais tariant, „vidujį" ir „laukujį" Renesanso epochos žmogaus pasaulį. Ne visai sekėsi, nes ir pats jaudinosi – gerklė džiūvo, nosis dar labiau ištįso... Plaukai persiskyrę į šalis slinko. Profesorius juos dažnai kaire ranka taisė...

Supratome, Sruoga norėjo lyginti Renesanso žmogų su tų dienų prispaustu, iškankintu, bet nepalūžusiu žmogumi... Tačiau nerado tada taikliausių žodžių minčiai plėtoti. Darė pauzes, vėl grįždavo prie nebaigtos minties. Blaškėsi kaip paukštė, ištrūkusi iš narvelio, bet pakirptais sparnais. Laisvo žodžio sparnais... Mes suvokėme jo mintis, nors žodžiais jos nebuvo iki galo pasakytos... Bolševikinės vergijos pančiai kaustė profesorių ir mus, studentus, bet laisvės geismas buvo galingesnis už priespaudos pančius. Jau pati didinga profesoriaus figūra – laisvės simbolis – pridėjo mums tuos žodžius, kurių tada jis negalėjo ištarti. Supratome, jie galėjo būti tokie:

– Mirsime dėl laisvės, bet vergijoje neliksime. Išauš Lietuvėlei aušrelė...

Pertraukos sulaukusios lituanistės susižvalgė, tačiau neišsitraukė iš rankinukų sumuštinių. Sakėsi, nepatogu, kitąkart padėsiančios profesoriui. Kai mažiau svečių susirinksią, tada ir padėsiančios.

Tą „kitąkart" profesorius dėkojo mums už vaišes, nesivaržydamas valgė, juokavo su studentėmis. Kur dingo tas išdidumas, iškilumas? Mes žinojome, kad Sruoga mėgsta bendrauti su jaunimu, ypač su akademiniu. Bet kad taip nuoširdžiai, šiltai, – stebėjomės. Nors alkio akys didelės, bet čia ne vien duona profesorių traukė: jis buvo pasiilgęs jaunimo, dėl kurio gyvasties ir savąją aukojo.

Sumuštinius nešėme. Tačiau kartą viena mūsų kursiokė perspėjo:

– Profesorius sunkiai serga. Reikia dietinių sumuštinių, vištienos.

Sukome galvas, iš kur jos gauti. Studento kišenei Kalvarijų turgus neprieinamas. Bet vienas kitas gyvena privačiai ir sutiko atnešti vištienos sumuštinių.

Dietinius valgius dėdavome ant katedros krašto. Neilgai tas truko: profesoriaus sveikata kasdien silpnėjo. Nepaisydamas ligos, jis daug dirbo, kūrė, tačiau buvo krtikuojamas, baramas. Skaudžiai jo sveikatai atsiliepė ir artimųjų – žmonos, dukters – begalinis ilgesys. Svetimi ne ką profesoriui teįstengė padėti. Mūsų merginos slapčia lydėdavo jį namo, į Tauro gatvę. Eidavo atsilikdamos, stengėsi būti nepastebėtos, dėl to kiekvieną kartą keitėsi...

Dėstė mums Sruoga ir 1946 m. rudens semestrą, o įskaitas jau pasirašė V. Mykolaitis-Putinas.

1947 m. rudenį, spalio 16 dieną Balys Sruoga mirė. Palaidojome Vilniaus Rasų kapinėse. Smėlio kauburėlis pridengė Tautos Milžiną, bet jo asmenybės šviesa vedė mus iš klaidžiausių kataklizmų, tamsiausių rūkų į Laisvę ir Atgimimą...

Vasario 16, 1992, rugsėjo 1–15, nr. 17

ADOLFAS SPRINDIS

Didelis įvykis lituanistams buvo Balio Sruogos sugrįžimas į fakultetą. Tarybinių karių išvaduotas iš koncentracijos stovyklos, išgelbėtas nuo mirties, jis 1945 m. rudens semestre vėl pradėjo skaityti paskaitas. Anksčiau buvau klausęs profesoriaus „Rusų literatūros istorijos (XIX a. pradžia)" ir kelias speckurso „A. Čechovas" paskaitas. B. Sruoga buvo puikus oratorius, žėrįs sąmoju, savitu žodžiu, nevengė improvizacijos, kūrinių originalų deklamacijos (sykį deklamavo A. Puškino „Eugenijaus Onegino" strofas). Turėjo jis stebėtiną įtaigos ir patrauklumo dovaną; atsisėdęs

sruogiška poza, kiek skersas, ranka parėmęs smakrą, kaustydavo klausytojus savo plieniniu žvilgsniu, kiek dusloku įtaigiu žodžiu, kuriame buvo jaučiamas tvirtas tikėjimas dėstoma tiesa, savarankiška interpretacija. Tik būdavo nepatogu, kad į profesoriaus paskaitas susirinkdavo mažokai klausytojų – okupacijos metu rusų literatūra nebuvo madinga. Traukė ir Sruogos asmenybė – juk tai vienas didžiausių lietuvių rašytojų, – o jo povyza net šokiravo. Tik įsivaizduokim: veik dvimetrinis vyras, rusva skrybėle atlėpusiais kraštais, trumpu paltu, madingom pum kelnėm iki blauzdų, su lazdele rankoj. Ateidavo universitetan su savo artimu draugu V. Krėve; šis mažiukas, didele galva, besišypsančiu giedru veidu, pasistiepęs vis kažką aiškindavo Sruogai. Jųdviejų pasirodymas sukeldavo mielą šypsnį (primindavo filme matytus komikus) ir pagarbą.

Dabar į pirmą „Rusų literatūros istorijos" paskaitą lituanistų susirinkome nedidelis būrelis. Laukėm su vidine įtampa, susikaupę – kai kurie jį matys iš arčiau pirmą sykį. Įėjo profesorius, ištvėręs koncentracijos stovyklos pragarą, palaužtas, pražilęs, sumenkęs, kiek linktelėjęs.

– Ar yra čia mano buvusių studentų? – paklausė.

– Esam keli, – atsiliepėm.

Paprašė atsistoti, priėjęs paspaudė ranką ir pradėjo paskaitą, ant stalo pasidėjęs pluoštą smulkiai prirašytų lapelių. Pasiteisinęs, kad nusilpo atmintis, jis skaitė savo paties surizgusį raštą, protarpiais stabteldamas. Nebe tas buvo mūsų gerbiamas profesorius, oi, nebe tas! Ir populiaraus teatro seminaro nebevedė, nors laukėm. Daug jėgų atėmė paskaitos pasirašymas, o buvo juk ligonis, artėjo tragiškoji lemtis. Paskui dar lėkėm į jo viešą paskaitą Aktų salėje „M. Gorkis ir lietuvių literatūra", kur sužinojome daug įdomaus, spalvingų detalių iš bendravimo su rusų simbolistais ir mistikais.

Savo paskaitomis B. Sruoga įvedė į rusų literatūrą, atskleidė jos jėgą ir grožį, pasaulinę reikšmę. Įtemptai ruošėmės ir profesoriaus egzaminui. O pasirodė B. Sruoga esąs švelnus, turįs savo egzaminavimo principus. Pirmiausia jam rūpėjo, ar kūrinius skaitėm originalo kalba. Kas galėjo pacituoti rusiškai kokio veikalo ištrauką, tas galėjo tikėtis penketo, priešingu atveju tik ketvertą terašė. I. Cieška pažėrė keletą „Eugenijaus Onegino" posmų rusiškai ir nusipelnė geriausio įvertinimo, net žodinio pagyrimo. O mus kitus gražiai pabarė ir parašė... ketvertus.

Studento ir dėstytojo akimis //Literatūra XXI(1): Lietuvių literatūra, V., 1979, p. 13–14

VALERIJA GUMBINAITĖ

Profesoriaus B. Sruogos paskaitos

Literatūros vadovėliuose ar pažinojusiųjų prisiminimuose B. Sruoga apibūdintas kaip prieštaringo charakterio žmogus, linkęs į kraštutinumus. Galbūt bendraudamas su draugais, bendraamžiais B. Sruoga ir vadovavosi emocijomis, pasiduodavo nuotaikoms. Tačiau universitete per paskaitas mes jį pažinojome kaip labai disciplinuotą, atsakingai žiūrintį į savo darbą, visada susikaupusį, kupiną žmogiško orumo profesorių, kartu labai humanišką, artimą. Jį pelnytai gerbė studentai, nes buvo didelis pasaulinės literatūros žinovas. Be to, imponavo kaip poetas, dramaturgas, teatro kritikas, įdomi asmenybė.

B. Sruoga iš kitų profesorių skyrėsi išvaizda. Buvo liesas, aukštaūgis, tiesus. Kartais ateidavo į paskaitas neįprastai pasipuošęs, tarsi artistas, pasirengęs vaidinti keistą jaunuolį: vietoj kaklaraiščio – juodas kaspinas, ilgos ir plonos blauzdos, aptemptos raštuotomis kojinėmis, iki kelių plačios parauktos kelnės, tamsiai mėlynas švarkas, balti marškiniai. Veide – rimtis, susikaupimas, nuovargis. Štuthofo koncentracijos stovykloje pergyventos kančios, laisvės, gimtojo krašto, artimųjų ilgesys įbrėžė gilius randus. Tačiau užtekdavo jam prieš paskaitą peržvelgti auditoriją, ir išvargęs veidas suspinduliuodavo dvasine jėga.

Vilniaus universitete tada buvo įsigalėjęs konjunktūrinis tiesos supratimas, dogmatizmas, bekonfliktiškumo, tikrovės gražinimo teorijos, literatūroje mažai dėmesio buvo skiriama psichologinei žmogaus analizei, kritikoje gausu vulgaraus sociologizavimo reiškinių. Kai kurie dėstytojai, galbūt bijodami, kad neapkaltintų formalizmu, aptardavo kūrinio idėjinį ir teminį turinį, o veikalo formos neliesdavo. Reikėjo būti labai tvirtam, kad atsilaikytum prieš asmenybės kulto laikų kanonus. Profesorius B. Sruoga buvo dvasios galiūnas, stiprus lyg Lietuvos girių ąžuolas. Jis paskaitose atskleisdavo meninę tiesą, nes pats buvo talentingas rašytojas, aiškiai suvokė bendruosius meno dėsnius, gerai žinojo jų prigimtį.

Profesorius paskaitas iš anksto būdavo pasirašęs, todėl skaitydavo greitai. Kartais pakeldavo galvą nuo užrašų, žvilgtelėdavo į studentus, šypteldavo lūpų krašteliu ir nuoširdžiai pasiteiraudavo:

– Ar suspėjot užsirašyti?

Mes, mokyklos suole neįpratinti konspektuoti, iš pradžių ne visi suspėdavome, bet į klausimą atsakydavom tyla. Atrodė nemandagu iš vietos šaukti, galim įžeisti profesorių. B. Sruoga kurį laiką truputį sulėtindavo tempą, o paskui vėl ritmingai liejosi žodžiai. Mes, pakreipę galvas, užgulę sąsiuvinius, rašėme... rašėme...

Profesorius daug vietos skyrė kūrėjo biografijai nušviesti. Pasakodamas apie Novalio asmenybę, atskleidė jo vidinę dramą, skaudžius išgyvenimus mirus mylimajai. Novalio meilę Sofijai lygino su Dantės meile Beatričei, teigdamas, jog šios moterys turėjo didelę įtaką rašytojų kūrybai. „Novalio meilės istorija pagimdė „Himnus nakčiai". Tai pats poetiškiausias veikalas, – apibūdino profesorius. – Novalis kūrė jį, aplankęs Sofijos kapą, paveiktas sunkių išgyvenimų, fantastinių vaizdinių".

Ne visada B. Sruoga liūdnai kalbėdavo apie vieno ar kito rašytojo nelaimingą meilę. Mėgdavo ir pajuokauti.

Dėstydamas biografijas, jis plačiai nušviesdavo rašytojų politines pažiūras. Pavyzdžiui, daug dėmesio skyrė G. Byrono visuomeninei veiklai, citavo jo žodžius parlamente.

Kad studentams būtų lengviau sekti, kiekvienos paskaitos pradžioje pateikdavo smulkų planą. Romantizmo pagrindinius požymius aiškino paliesdamas tokius klausimus: 1. Protestas prieš švietėjų racionalumą. 2. Mistinis jausmas. 3. Romantiška meilė. 4. Pažiūros į meną. 5. Vidujo ir laukujo pasaulio santykiai. 6. Pažiūros į poeto uždavinius. 7. Kūrybos taisyklės ir kūrybos formos. 8. Fantastika ir tikrovė. 9. Romantiški siužetai. 10. Romantizmo literatūriniai nuopelnai. Profesorius nurodė, jog romantikams būdingas idealo ir kasdienybės supriešinimas bei sudėtingi siužetai, fantastika, ryšiai su tautosaka, juos vilioja egzotika, jie iškelia jausmo bei intuicijos reikšmę, kūrinių kalba pasižymi ekspresyvumu.

Pasitelkdamas kelių kritikų nuomonę, B. Sruoga atskleisdavo įvairias vieno ar kito kūrinio interpretavimo galimybes. Sudomindavo ir lygindamas dviejų autorių arba to paties rašytojo veikalus. Analizuodamas G. Byroną, lygino jo draminę poemą „Manfredas" su filosofine drama „Kainu". Charakterizuodamas Manfredą, prisiminė J.W. Goethės Faustą, iškėlė jų panašumus ir skirtumus. Daug dėmesio skyrė meninių vaizdų struktūrai, neįprastiems žodžių deriniams bei kitiems su veikalo forma susijusiems klausimams.

Iš profesoriaus paskaitų supratome, kad socialinės bei politinės sąlygos turi įtakos estetinių krypčių, stilių kaitai, kad kūrinio

meninę išraišką lemia ne tik rašytojo individualybė, bet ir literatūrinė kryptis, žanras. Supratome, kokią didelę reikšmę turi rašytojo asmeninė patirtis, jo išgyvenimai, pilietinė pozicija.

Iš B. Sruogos paskaitų mokėmės ir literatūros dėstymo metodikos, o įgytomis žiniomis naudojomės pedagoginiame darbe. Veikė mus ir jis pats – intelektualas, labai darbštus, poetinio polėkio žmogus, tvirtų įsitikinimų, turtingos ir sudėtingos dvasios asmenybė.

Laimingas, kuriam teko klausytis B. Sruogos paskaitų.

Tarybinis mokytojas, 1988, lapkričio 25, nr. 94

STEFA NOSEVIČIŪTĖ

Man teko didelė laimė pokario metais Vilniaus universitete klausyti profesoriaus B. Sruogos paskaitų. Jis tada buvo ką tik grįžęs iš Štuthofo koncentracijos stovyklos ir dėstė vokiečių romantizmą. Buvo toks paradoksalus laikas. Mus, studentus, stebino jo užsidegimas, polėkis, su kuriuo jis kalbėjo apie Schillerį, Goethę, naujus literatūros sambūrius. Mes tada buvom jauni, ir, kaip visi jauni, buvom maksimalistai – negalėjom suvokti, kaip su tokia meile galima kalbėti apie tos tautos kultūrą, iš kurios atstovų patirta tiek nuoskaudų. Ir tik vėliau, kada daug kartų perskaičiau „Dievų mišką" ir dramą „Pajūrio kurortas", supratau, ką profesorius mums norėjo įdiegti. Tas vokiečių romantikų iškėlimas, jų garbinimas buvo kontrastas dabarties veikėjams, kurie yra tiktai menkystos, paniekinę humanizmą ir visa, kas žmogiška. Savo mintis B. Sruoga įdėjo į Helios monologą „Pajūrio kurorte":

Į ką pavirto vokiečių tauta,
Kadais garsinga muzikais, poetais
Ir filosofų smingančia mintim?!
Vergų vergai! Vergai iš prigimimo –
Vergai paliko ir tironais tapę!
Išviję iš bažnyčios Dievo vardą,
Žandarą vietoj jo pasisodino!
Temoka melstis jie prieš savo stabą, –
Tą budelių karalių budeliausią, –
Kakta badyti žemę, pagaliais

Kitus į savo stabmeldystę versti!
Prasmekite! Aptverkit šimteriopai
Vielų tvorom, statykite sargybom
Skylėtus bokštus nors ir milijonais,
Žudykit žmones, budelius samdykit, –
Jūs dvasios nepalenksite laisvos!

Aš prisimenu, kaip pirmą kartą B. Sruoga atėjo į auditoriją. Tai buvo didelė 118 auditorija, daug langų. Atėjo išlakus, aukštas, apsivilkęs aksominiu švarku, vietoj kaklaraiščio pasirišęs tamsų atlasinį kaspiną. Neramiai vaikščiodamas po auditoriją, retkarčiais stabtelėdamas prie lango, jis tarsi nuklysdavo kažkur į praeitį ar į paskutiniuosius savo gyvenimo įvykius, bet paskui staiga atsisukdavo ir vėl pradėdavo aistringai kalbėti apie Veimarą, Jeną, apie tuomet visuomeniniame ir literatūriniame gyvenime įsigalėjusį sustingimą, apie poetų pasipriešinimą tironijai. Mane hipnotizavo profesoriaus žvilgsnis, jo žodžiai, mintys, net intonacija. Jis buvo toks įtaigus, toks ugningas, temperamentingas, kad aš nesugebėjau net konspektuoti jo paskaitų. Visų kitų profesorių užrašus turiu, o jo ne, bet atsimenu viską iki smulkmenų.

Vėliau, kada pirmą kartą man teko nuvažiuot į Vokietiją, aš kaip lunatikė klaidžiojau Veimaro gatvelėmis, ėjau į Schillerio, Goethės muziejus, ir man atrodė, kad sapnuoju ar sėdžiu paskaitoj, nes viską žinojau, kas yra kiekviename jų kambarėlyje. Užsidegusi viena pati sėdau į traukinį ir nuvažiavau į Jeną. Ateinu prie universiteto (buvo vasara, tuščia), mane pasitinka budintis senyvas žmogelis ir klausia, ko aš norėčiau. Sakau: „Žinot, esu iš Lietuvos, labai norėčiau pamatyti jūsų universitetą, nes mūsų profesorius tiek daug ir taip gražiai apie jį kalbėjo". Tas žmogus maloniai nusišypsojo ir apvedžiojo mane po visas auditorijas. Nuvedė ir į Aktų salę, atskleidė galinės sienos užuolaidą, parodė pano, kuriame pavaizduotas iškilmingas mokslų tarybos aktas. Pasakė, kad čia negalima įeiti, bet kadangi aš taip susidomėjusi, padarė man išimtį.

Aš jam padėkojau ir grįždama namo prisiminiau tą nenusakomą nuotaiką, su kuria mes klausydavomės profesoriaus pasakojimų.

Kai B. Sruoga mirė, pasklido gandas, jog bus kažkas neleistina, jog studentai kažką organizuoja. Iš komsorgų išgirdau, kad mums neleis eiti į laidotuves, nes jos vyks vidury dienos, atseit, kad nepraleistume paskaitų. Mes vis dėlto susiorganizavome. Lituanistai

nupirko atskirą vainiką, visi nešėmės po gėlių puokštę ir ėjom į laidotuves. Kapinėse sugiedojom antrą dalį himno ir taip pagerbėm savo mylimą rašytoją ir profesorių.

1992, spalio 15
Parengta iš magnetofoninio įrašo (kalba Rašytojų klube)

ELENA NAGINSKAITĖ-VAJĖGIENĖ

Atvažiuodama 1944 m. rudenį į Vilnių studijuoti lietuvių literatūros, jau nemažai žinojau apie B. Sruogą: buvau skaičiusi visas jo dramas ir straipsnių apie teatrą bei literatūrą. Be to, buvau šį tą girdėjusi apie rašytoją iš jį pažinojusių žmonių. O kadangi mano sesuo, profesorių suėmus, kelis mėnesius gyveno pas V. Sruogienę, tai ir jo kančios koncentracijos stovykloje nebuvo svetimos. Tačiau gyvo B. Sruogos nebuvau mačiusi. Kai 1945 m. pavasarį jis grįžo iš konclagerio, pasklido kalbos, kad galbūt jis dėstys universitete. Todėl nekantriai laukėme. Tačiau profesorių pirmą sykį pamačiau ne auditorijoje, o Katedros aikštėje. Žengė jis visa galva aukštesnis už kitus praeivius, apsisiautęs juoda pelerina, užsidėjęs juodą skrybėlę, pasiramsčiuodamas lazda, labai sulysęs, bet tiesus. Pilkoje pokario praeivių minioje atrodė tarsi iš kitos epochos...

1945 m. rudenį B. Sruoga Rašytojų sąjungos namuose skaitė ištraukas iš „Dievų miško". Nuėjome ir mes, keli studentai. Įspūdis buvo milžiniškas. Ilgai po to persekiojo košmariški vaizdai. Vėliau teko girdėti aktorius skaitant „Dievų mišką" ir pačiai perkrimsti jį, tačiau pirmas įspūdis ryškiausias. Gal dėl to, kad skaitė autorius, pats visa tai patyręs. Šiurpas nueidavo per kūną, kai jo balse suskambėdavo skaudi ironija, pasišaipymas iš tariamos žmogaus didybės. Ir vėliau buvo labai keista ir nyku, kad šitą knygą kritikavo tie, kurie nieko panašaus nebuvo išgyvenę.

Universitete B. Sruoga visiems filologams skaitė romantizmą, rusistams – rusų literatūrą, anglistams – apie Shakespeare'o laikų anglų teatrą. Man buvo privalomos tik romantizmo paskaitos, bet nueidavau ir pas slavistus, o kursą su anglistais išklausiau visą. Tokia buvau ne aš viena. Dalis lituanistų, suprasdami, kas yra B. Sruoga, eidavo ir į jiems nepriklausančias paskaitas.

Krito atmintin, kad jo paskaitoms būdinga ironija. Pasišaipydavo iš romantikų ir jų kūrybos. Dažnai jo balse girdėjai potekstę:

ach, kokie mes vargšai, šios žemės „pateptieji", ir koks kurioziškas žmogaus gyvenimas! Užsienio literatūrą mums skaitė ir profesorius V. Mykolaitis. Įdomu, kad jis pradėjo realizmo literatūrą tuo pačiu autorium (berods, Béranger), kuriuo B. Sruoga baigė romantizmą. Kaip nepanašūs buvo profesoriai, taip nepanašūs ir jų nagrinėjimai. V. Mykolaitis duodavo tik pačius svarbiausius rašytojo gyvenimo faktus, išryškindavo esminius kūrybos bruožus. Tuo tarpu B. Sruoga nevengė ir intymių rašytojų išgyvenimų, net anekdotų.

Šaipėsi jis ir iš savęs. Atsimenu, kaip, pradėdamas rusų literatūros kursą slavistams, sakė skaitąs tik apie numirėlių kūrybą, su gyvais geriau neprasidėti, nes nežinai, kas iš jų dar išeis. Gali vėliau nuo jų ir per ausį gauti. Kadangi slavistų susirinkdavo labai nedaug (keliolika žmonių), todėl jis artimiau su jais bendravo. Jei, skaitydamas romantizmą visų specialybių filologams, jis tarsi nematydavo klausytojų, tai čia ir pasikalbėdavo nukrypdamas nuo paskaitos. Nuolat pabrėždavo, kad nieko gero nuveikti nebepaspės, kad greitai „nusprogs". Anksčiau artimai bendravęs su studentais teatro seminare, atrodo, ilgėjosi artimesnių ryšių. Vieną sykį neatsimenu kuri studentė per rusų literatūros paskaitą pasisiūlė paskaityti savo eilėraštį. Profesorius sutiko. Išklausęs pasakė, jog skamba neblogai, bet tai dar ne poezija. Kvietė rašančiuosius užeiti pas jį į namus, atsinešti savo kūrybos. Nežinau, ar kas buvo nuėjęs. Aš nedrįsau, nenorėjau pakenkti ir taip ne visai „politiškai patikimam" rašytojui. Juk ir pati buvau ne iš patikimųjų.

Atsimenu paskutinę jo paskaitą anglistams. Jis atsisveikino, pasakęs, kad daugiau paskaitų neskaitys, nes visai sukrypusi sveikata. Tada atsistojo mūsų kursiokas Leonardas Gineitis ir visų vardu padėkojo profesoriui už tokias įdomias ir gilias paskaitas. Balys Sruoga be galo susijaudino. Negaliu užmiršti daug pasakančių jo žodžių: „Esu laimingas, kad dar nors kuo galėjau naudingas būti..." Ir vėl kvietė pas jį lankytis. Ir vėl turbūt niekas nenuėjo...

Žinia apie B. Sruogos mirtį mums buvo tarsi į skruzdėlyną nusviestas pagalys. Šurmulys, kalbos... Noras kažką nuveikti, kai jau nieko nuveikti nebegalima... Tad nutarėme – brangiam profesoriui pinsime vainikus tik ąžuolinius. Bet kur rasti ąžuolų? Kažkuri atsiminė, kad netoli universiteto viename kieme auga ąžuolas. Nuėjom. Bet vos tik pradėjome laužti šakas, mus išvijo. Tada patraukėme į kitą Napoleono (dabar Daukanto) aikštės pusę, kur tuomet buvo karininkų namai. Buvom vienos merginos – IV

kurso lituanistės. Tačiau karininkų namai turėjo aukštą tvorą, už kurios lojo šunys, todėl planą teko keisti: pasikvietėm kurso vyrukus ir sutemus prisiplėšėme šakų nuo to ąžuolo, nuo kurio dieną mus buvo nuviję. Šakas sutempėme į netoli esantį mano kambarį, kur pynėm vainikus. Pripynėm tiek, kad vėliau pritrūko jiems nešėjų. Prie vainikų reikėjo juostų. Prigalvojom įvairiausių užrašų ant jų. Deja, jų neatsimenu. Žinau tik, jog stengėmės, kad būtų poetiški. Užrašyti sutiko pas tą pačią šeimininkę gyvenęs studentas ekonomistas Vytautas Krutulys. O vieną vainiką, patį didžiausią ir gražiausią, papuošėme kaspinu iš spalvotų klevo lapų. Bandėme sudėti juos taip, kad išeitų kažkas panašaus į geltoną-žaliąraudoną. Ant tų lapų pritvirtinome iškirptas baltas raides: „Prof. B. Sruogai – IV kurso lituanistai".

Paskutinį vakarą prieš laidotuves pas mane atėjo Elė Karaliūtė ir sako: „Sruoga vienas. Nieko nei iš rašytojų, nei iš artimųjų nėra. Eikime šią naktį prie jo pabudėti". Prie mūsų prisidėjo Regina Miksytė. Ir mes, trys studentės, nuėjome į Rašytojų namus, kur B. Sruoga buvo pašarvotas. Čia paaiškėjo, jog velionis vis dėlto nebuvo vienas – gretimame kambarėlyje sėdėjo du buvę jo studentai, teatro seminaro dalyviai Vytautas Maknys ir Antanas Vengris. Jie kažkodėl vengė būti prie mirusiojo. Mes prisidėjome prie jų, retkarčiais pasėdėdamos prie B. Sruogos. Buvę jo studentai daug papasakojo apie velionį. Deja, po šitiek metų tie jų pasakojimai užsimiršo.

Vidurnaktį (o gal ir vėliau) į Rašytojų namus užėjo Partijos instituto direktorius R. Šarmaitis ir vienas ar du nepažįstami vyrai. R. Šarmaitis domėjosi, kas mes tokios (vyrus pažino).

Netrukus B. Sruoga pradėjo tinti. Iš burnos ir nosies ėmė tekėti skystis. Atrodė kraupiai. Kas daryti? Vyrai nė artyn. Tada Regina atsinešė lignino, ir mes, kaip mokėdamos, atlikome savo profesoriui paskutinį patarnavimą. Ryte velionis vos betilpo karste. Atėję Rašytojų sąjungos atstovai pamatė klaikiai „besišypsantį" savo kolegą. Tai buvo paskutinis B. Sruogos „pokštas" gyviesiems, kurie dažnai jam buvo žiaurūs ir neteisingi.

Karstas buvo skubiai užkaltas. Ir nežinia, ar dėl to, ar kad jau labai neramūs buvo studentai, laidotuvės įvyko anksčiau, nei skelbta. Nežiūrint to, į laidotuves susirinko minios žmonių. Mes, studentai, rikiavomės prie universiteto. Staiga pamačiau, kad Darbininkų parengiamasis fakultetas ruošiasi nešti vainikus su popierinėmis gėlėmis. Man tai atrodė tiesiog šventvagystė. Nepajutau, kaip nulėkiau į universiteto profsąjungos (o gal komjaunimo) komitetą ir išdrožiau ilgiausią prakalbą apie nepagarbą

profesoriui. Į mane pažiūrėjo kaip į „trenktą" ir, aišku, nieks nepasikeitė. Gatvėje išsirikiavo ilgiausia eisena su vainikais, o paskui karstą – lydėtojai. Šaligatviuose stovėjo būriai žmonių. Eismas buvo sustabdytas. Tvarkai palaikyti gatvės pakraščiu prarečiui ėjo kareiviai. Sunkvežimyje prie karsto, papuošto chrizantemomis, garbės sargyboje stovėjo studentai lituanistai: Adolfas Sprindis, Ambraziejus Jonynas, Paulius Drevinis, Ipolitas Cieška. Per laidotuves, kai jau visi suėjo į kapines, ant arklių sujojo ir „apsauga", visą kelią lydėjusi eiseną. Ji liko prie kapinių vartų. Nuotaika buvo prislėgta. Nejaugi ir miręs maištingasis B. Sruoga kažkam dar baisus?..

Diena buvo giedri ir šilta. Rudens saulė palydėjo į paskutinę kelionę šviesų ir dorą žmogų, kuriam už tai buvo atlyginta fizinėm ir dvasinėm kančiom.

Parėjusi iš laidotuvių, paveikta patirtų įspūdžių, parašiau eilėraštį „Ruduo kapinėse".

Dega saulė tyliai mirštančiam lape.
Greitai viską pilkuma drumzli užlies.
Nesuspėję perdegt saulės spinduliai
Krinta lapais ant senų kapų žolės
Ir plevena kaip liepsnelės iš giliai
Paslaptim sustingusios širdies...

Blaškos liepsnos mirštančioj kapų žolėj.
Tai maištingas troškulys iš žemės plėšias...
Tai nespėję perdegt saulės spinduliai...

Toks simboliškas ruduo kapinėse.
Ir baugina, ir graudina jis mane:
Iš kapų užslėptas skausmas kelias,
Lekia medžių kruvinais lapeliais
Ir pajuosta žemės šalnose.

Rokiškis, 1989, gegužės 30

MEILĖ LUKŠIENĖ

Prieš vokiečiams suimant Sruogą, mieste sklandė gandas, kad netrukus suiminės inteligentiją. Daug kas nenakvodavo namie (tarp jų – K. Boruta, K. Lukša ir daugelis kitų). Buvo kalbinamas ir

Sruoga pasitraukti. Bet pasiliko. Skambinu tą rytą į butą – toks sukamas aparatas buvo, reikėjo telefonistės prašyti sujungti numerį. Sujaudintas balsas atsako: „Jungiu. Atsargiai, atsargiai, atsargiai". Sujungė. Supratau, kad telefonistė perspėjo. Pasiklausiau tiktai, ar Balys sveikas. Vanda Sruogienė atsakė: „Susirgo"...

O Krėvė pasitraukė anksčiau. Aptaisė jį kaip bobutę ir išvežė ratais. Jis gyveno tame pačiame name. Jame du išėjimai. Bet, žinoma, ne Sruogai pabėgti. Ne Sruogos charakteriui.

Tebestovi Sruoga akyse – sunykęs, neseniai grįžęs iš lagerio – prie rašomojo stalo. Įėjome mudu su vyru. Tylėdamas pakilo. Akyse sužibo ašaros – dar kartą prisiminėme vienatvę ir tuštumą be p. Vandos ir Daliūkščio...

[Per jo laidotuves] visą kelią žengėme pėsti Pylimo gatve. Putinas pajuodęs, lyg neštų kokią sunkią naštą, ėjo paskui karstą. Susirūpinusi ir susijaudinusi valdžia, kad nebūtų kokių nors ekscesų, apstatė „špaleriais" beveik visą tą gatvę, kad tik neprisijungtų daugiau žmonių prie palyginti mažo būrio, ėjusio iš Rašytojų sąjungos. Prie atviros kapo duobės mano vyras parodė man, kaip juoda odine striuke vilkintysis ranka nurodinėjo savo žmonėms, kad atitinkamai pasirikiuodami palaikytų jų norimą saugumą. O tuo tarpu sakomos iškilmingos ir graudžios atsisveikinimo kalbos...

Baigta. Palaidota. Buvau tokia išskydusi. Atsilikome su vyru nuo besiskirstančiųjų, stoviniuodami prie gėlėmis apipilto smėlio kauburiuko. Staiga išdygo tiesiog per kapus jojantys uniformuoti raiteliai ir liepė (rusiškai) skubiai pasišalint. Baisesnių laidotuvių nesu mačiusi.

Apie Balį Sruogą ir Putiną, – Literatūra ir menas, 1996, rugpjūčio 10, nr. 32 [Fragmentai]

JUOZAS BULAVAS

Rašytojo žodinis testamentas

Mano pažintis su Baliu Sruoga prasidėjo ir greitai peraugo į draugiškus santykius 1940–1941 mokslo metais bendradarbiaujant Vilniaus valstybiniame universitete.

Sruoga, rusų literatūros katedros profesorius, teatro katedros ir teatro seminaro vedėjas, buvo puikus pedagogas, talentingas

dramaturgas, poetas. Be savo tiesioginio mokslinio ir pedagoginio darbo, jis padėjo rektoratui (tada aš buvau prorektorius) organizuoti universiteto personalui ir studentams skirtus aukšto meninio lygio koncertus: parengdavo jų programas, kviesdavo iš Kauno žymius operos solistus – Kučingį, Mažeiką, Matulaitytę, Kardelienę ir kitus. Šie koncertai Vilniuje demonstravo aukštą Lietuvos teatro meninę kultūrą.

1945-ųjų gegužės pradžioje (tada dirbau universitete ir Mokslų akademijoje) per nepažįstamų žmonių – lietuvių rankas netikėtai gavau Sruogos man adresuotą laišką. Jis rašė, kad išlikęs gyvas, yra persiunčiamųjų stovykloje bei karantine Torūnės mieste, bet suvargęs, nusilpęs, ligotas ir prašė gelbėti.

Tuojau kreipiausi į Lietuvos TSR Liaudies komisarų tarybos pirmininką M. Gedvilą. Jo pageidavimu parašiau jam atitinkamą pareiškimą, pridėjau Sruogos laišką. Gedvilas suveikė operatyviai: parūpino nedidelį lėktuvą, davė saugumo pareigūnui Fridui Krastiniui komandiruotę su reikalingais raštais ir pasiuntė jį į Torūnę parvežti Sruogos. Po kelių dienų, gegužės 13-ąją, Sruoga jau buvo Vilniuje, savo bute, Tauro 10–3 (greta mano buto).

1946–1947 mokslo metų pradžioje (rugsėjo 28 d.) VVU Centrinių rūmų 13 auditorijoje įvyko visuomenės mokslų fakultetų mokslinio pedagoginio personalo susirinkimas, „skirtas apsvarstyti universiteto veikimui". Jame pranešimą skaitė TSRS aukštojo mokslo ministro pavaduotojas profesorius V. Svetlovas. Jis smarkiai kritikavo kai kuriuos vyresniosios kartos profesorius dėl teorinio-metodinio ir idėjinio-politinio darbo trūkumų. Po kelių sukritikuotų profesorių pranešėjas priėjo prie Balio Sruogos. Matyt, kažkieno tendencingai painformuotas, griežtu tonu prikišo Sruogai „netinkamą" paskaitų apie tarybinę literatūrą dėstymą Kauno universitete ir „netinkamą" paskaitų leidinį, – jame Sruoga per plačiai dėstęs carinės Rusijos rašytojų kūrybą ir visai menkai – tarybinius autorius. Baigęs Svetlovas garsiai paklausė: „Ar yra čia Sruoga?" Profesorius iš vietos atsakė: „Esu". Tada Svetlovas aštriu tonu pareikalavo jį atsistoti ir pasiaiškinti dėl jam padarytų priekaištų.

Profesorius šiaip taip atsistojo nepatogiame mokykliniame suole ir trumpai pareiškė, kad jis buržuazijos valdymo metais Kauno universitete dėstė rusų literatūrą pagal Švietimo ministerijos patvirtintas programas, kuriose tarybinei literatūrai buvo skirta labai mažai laiko; kad kai kurių tarybinių rašytojų kūrybą

jis savo nuožiūra dėstęs dargi kiek plačiau, negu leido programa, ir kad jo paskaitų spausdintas konspektas yra gana siauras ir išsamaus vaizdo nepateikia. Svetlovas Sruogos pasiaiškinimu liko nepatenkintas ir prikišo jam nesavikritiškumą.

Stalino asmens kulto bei režimo sąlygomis, vykstant masinėms represijoms, Sruoga, dėl nualintos nervų sistemos būdamas labai jautrus, išgirstą kritiką įvertino kaip puolimą ir grasinimą pašalinti iš universiteto...

1947 metų vasarą Balio Sruogos sveikata ir nuotaika sparčiai blogėjo. Užėjęs pas jį matydavau, kad jis skuba užbaigti pradėtus darbus, ilgai rašo mašinėle, retai beišeina pasivaikščioti, tik balkone judėdamas, kiek atsikvepia. Jis buvo vis labiau prislėgtos nuotaikos, skundėsi hipertonijos priepuoliais, dvasiniu nuovargiu, o svarbiausia – nesutarimais su leidykla ir neaiškia tolimesnio darbo universitete perspektyva.

Po kurio laiko grįžęs iš vasarvietės sužinojau, kad Balys Sruoga atsigulęs į ligoninę Rožių gatvėje. Baigiantis rugsėjui jo šeimininkė J. Peseckienė perdavė man Sruogos pageidavimą aplankyti jį ligoninėje, paaiškino, kad jo sveikatos būklė gana bloga, be to, jį kažkas labai užgavęs, supykdęs. Jis atsisakęs priimti lankytojus, išskyrus pora asmenų...

Ligoninėje Sruogą radau gulintį nedidelėje vienutėje. Jis buvo įraudęs, karštas, matyt, turėjo aukštą kraujo spaudimą, bet buvo blaivios sąmonės ir geros atminties. Pasisveikinęs Sruoga pasakė norįs su manimi labai rimtai pasikalbėti. Paprašė laikyti jo kalbą „žodiniu testamentu".

Ramindamas įterpiau, kad jo išvaizda ir sveikatos būklė neatrodo labai bloga ir reikia turėti vilties pasveikti. Į tai Sruoga su jam būdingu humoru atsakė: „Ne, ne, aš nebepasveiksiu, aš greit mirsiu. Tai patvirtina ir mano šviežias sapnas". Ir papasakojo: „Praėjusią naktį sapnavau Petrą Cvirką (kuris buvo miręs gegužės 2 d.). Matau jį sėdintį ant slenkančio debesies krašto. Jis žiūri į mane ir moja ranka, kviesdamas pas save: „Ateik, ateik, aš tavęs laukiu!.." Taigi, šiaip ar taip, jaučiu artėjantį galą".

Po tokios įžangos Sruoga paprašė mane gerai įsidėmėti ir nepamiršti, ką toliau pasakys.

Pirma. Leidykla atsisakiusi išleisti jo atsiminimais bei išgyvenimais pagrįstą veikalą „Dievų miškas". Atseit jame yra teiginių, nesiderinančių su tautų draugyste. Leidykla ir Rašytojų sąjungos vadovai reikalavę išbraukti ir iš naujo parašyti arba perredaguoti

bei duoti sutikimą jiems suredaguoti veikalo vietas, kuriose jis „netinkamai" aprašęs pavienius kalinių bandymus pabėgti iš konclagerio – neparodęs tų bandymų „didvyriškumo"! Be to, susilaukęs ir kitų, mažiau reikšmingų priekaištų, pavyzdžiui, dėl vienos latvių dainelės...

Braukinėti bei perredaguoti „Dievų mišką", keisti jo turinį ir stilių arba leisti tai daryti redaktoriams jis atsisakęs, nes laikąs tokius priekaištus nepagrįstais, o kritikus – nekompetentingais. Jis neigiamai vertinąs įkalintųjų bandymus bėgti iš konclagerio, anomis sąlygomis tolygius savižudybei, ir juos laikąs atskirų asmenų, o ne tautos beviltiškumo veiksmu. Bėgimuose jokio heroizmo nematąs. Todėl prašė mane atsiminti šį jo nusistatymą bei valią ir ją pareikšti, jeigu kada vėl iškiltų „Dievų miško" leidimo klausimas.

Antra. Kažkokie pareigūnai jo reikalavę per radiją kviesti Lietuvon į Vakarus pasitraukusias žmoną ir dukrelę. Jis atsisakęs tai daryti, nes gyvenant masinių represijų sąlygomis, kurių akivaizdžiu liudininku yra jis pats, ir esant pašlijusiai jo tarnybinei padėčiai, jis nėra tikras, ar sugrįžusi šeima turės normalias darbo ir gyvenimo sąlygas. (Šito jam niekas iš kompetentingų asmenų neužtikrinęs.)

Mačiau, kaip kalbėdamas Sruoga pavargo. Gulėdamas užsimerkė, nutilo. Aš pažadėjau neužmiršti jo išreikštos valios, kai bus reikalas, ją pareikšti ir paremti.

Tai buvo paskutinis mano pasimatymas ir atsisveikinimas su Sruoga. Jo sveikata vis blogėjo, o po keliolikos dienų gyvybė užgeso.

Sruoga buvo pašarvotas Rašytojų sąjungos salėje, palaidotas Rasų kapinėse, „literatų" kalnelyje. Išlydėtas į kapines viena valanda anksčiau skelbto laiko.

Demaskavus Stalino asmens kultą ir jo režimą, Sruogos „Dievų miško" išleidimo klausimas vėl atsinaujino. Aš informavau LKP CK sekretorių V. Niunką apie autoriaus žodžiu pareikštą testamentinę valią ir ją palaikiau. 1957 metais, praėjus dešimčiai metų nuo Sruogos mirties, „Dievų miškas" buvo išleistas be redakcinių teksto pataisymų.

Vilnius, 1986, sausio 28
Nemunas, 1988, nr. 5, p. 32–33; LLTIR, f. 53, b. 1284.

KAZIMIERAS VASILIAUSKAS

Kalbėdamas su Sruogą pažinojusiais žmonėmis apie jo santykį su religija, supratau, kad jį galima apibūdinti žodžiais: aš labai noriu tikėti ir man labai sunku tikėti. Savo artimiesiems jis yra pasakęs, jog pasaulėžiūrinėj plotmėj turi du dvasios tėvus – J. Baltrušaitį ir Čiurlionį, kurie matė dievybės pėdsakus visoje visatoj.

Noriu perteikti man pasakytus kunigo Juozo Vaičiūno žodžius apie jo susitikimą su Baliu Sruoga kelios dienos prieš mirtį. Kunigą J. Vaičiūną pažinojau kaip žmogų, kuris apie rimtus dalykus moka tik rimtai kalbėti, todėl, manau, juo tikėti verta. Jis pasakojo, kaip pas jį atėjo V. Mykolaitis-Putinas, ir pasakė, jog Sruogai visai blogai – esąs tik dienų klausimas. Putinas kalbėjęsis su Sruoga ir supratęs, kad jis norėtų susitikti su kunigu, atlikti savo gyvenimo suvestinę. Vaičiūnas Putinui atsakė: „Juk tu irgi esi kunigas ir gali padėti sutvarkyti šitą dalyką". Kaip geras teologas, Putinas paprieštaravo: „Jeigu jūsų nebūtų, tada galėčiau, bet dabar, kada esate jūs, jūsų pareiga tai padaryti".

Vaičiūnas nuėjo pas Sruogą, bet jam nepasisekė: ten rado J. Paleckį. Atėjo antrą kartą. Sruoga supratęs, kad Vaičiūnas atėjo pas jį daugiau kaip žmogus, su kuriuo jis gali nuoširdžiai pasikalbėti. Vaičiūnas, numatydamas, kad čia bus atliekama išpažinties pareiga, išsiėmė stulą – kunigiškos valdžios ženklą. Sruoga tai pamatęs sako: „Kaip... kam čia visa tai reikalinga?"

Jie kalbėjosi ilgai. Prisimindamas aną susitikimą, Vaičiūnas stebėjosi: „Patikėkit, tokios išmintingos gyvenimo suvestinės, kaip Sruogos, man neteko girdėti". Ir perdavė jo reziumuojančius žodžius apie save: „Atrodo, kad tyčia nesu niekam blogo padaręs. Ir kai galėjau kam nors padaryti gera, visada dariau. Bet kai dabar vertinu visą savo gyvenimą, atrodo, kad galėjau padaryti daug daugiau, negu padariau".

1996, vasario 5
Parengta iš magnetofoninio įrašo (kalba Rašytojų klube)

Apie atsiminimų autorius

Čia pateikiamos trumpos žinios tik apie tuos asmenis, kurių pavardžių nėra enciklopediniuose leidiniuose. Duomenys apie dalį memuaristų – iš to meto, kai buvo užrašomi atsiminimai.

Andrulytė-Aleksienė Ieva (1901–1989) – mokytoja, istorikė, muziejininkė, gyv. Kaune.

Balčiūnaitė-Sruogienė-Kaziliūnienė Salomėja (1909) – Aniolo Sruogos antroji žmona, valstietė, gyv. Biržų r., Baibokų k.

Balčiūnaitė-Vaitkevičienė Hortenzija (1922) – V. Mykolaičio-Putino žmonos Emilijos sesers duktė, gydytoja, gyv. Kaune

Baruolis Jonas (1894–1983) – kartu su Sruoga mokėsi Panevėžyje, mokytojas, vėliau tarnautojas, gyv. Kaune

Busėnas Jonas (1909) – statybos darbininkas, gyv. Panevėžyje

Darginavičius Adolfas (1886–1986) – inžinierius, gyv. Utenoje

Daugėlaitė-Mikailienė Aldona (1923) – gydytoja, gyv. Kaune

Eimaitytė Vera (1922) – gyv. Prancūzijoje, Belforte

Grabauskas Jurgis (1901) – nuo 1936 m. Sruogos kaimynas Kaune, teisininkas, dirbo Žemės ūkio akademijoje

Grigaliūnas Povilas (1889) – Sruogų kaimynas Baibokuose, valstietis, gyv. Biržų r., Jasiuliškių k.

Grivačiauskas Kazys (1912) – darbininkas, gyv. Kaune

Jacevičius Vladas (apie 1886) – kaimynas Baibokuose, gyv. Vilniuje

Jasiūnas Antanas (1910–1971) literatas, gyv. Vilniuje

Jėčiūtė-Likienė Ona (apie 1891) – kaimynė Baibokuose, gyv. Biržų r., Meliūnų k.

Kalvelis Leonas (1908) – spaudos darbuotojas, gyv. Vilniuje

Kantvilas Aleksandras (1920–1997) – lietuvių antinacinio pasipriešinimo dalyvis, gyv. Australijoje

Kaulinskas Povilas (1886) – gyv. Biržuose

Kaziliūnaitė-Kazakevičienė Paulė (1903) – gyv. Biržų r., Meliūnų k.

Kiaunė Bronius (1902–1985) – mokytojas, vėliau tarnautojas, gyv. Kaune

Kiškis Petras (1900–1970) – advokatas, gyv. Vilniuje

Krušinskas Antanas (1897) – kartu su Sruoga studijavo Miunchene, miškininkas projektuotojas, gyv. Kaune

Laurinavičiūtė Jadvyga (1889) – mokytoja, literatė, gyv. Kaišiadoryse

Likerauskaitė-Varekūnienė Magdalena (1897) – Sruogų samdinė Baibokuose, gyv. Vabalninke

Lomanaitė-Brazdžionienė Anelija (1904) – Sruogos pusseserė, valstietė, gyv. Pasvalio r., Girniūnų k.

Lomanaitė-Stelemekienė Apolonija (1901) – pusseserė, valstietė, gyv. Biržų r., Gaižiūnų k.

Lomanas Mikalojus (g. 1907) – pusbrolis, teisininkas, švietimo darbuotojas, gyv. Rokiškyje

Marcinkus Vincas (1895) – „Vilkolakio" muzikinės dalies tvarkytojas, gyv. Kaune

Marčiūnaitė Emilija (1893) – gyv. Vabalninke

Mykolaitienė Emilija (1901–1983) – V. Mykolaičio-Putino žmona, mokytoja, gyv. Kaune

Paliulytė Ksavera (g. 1890) – gyv. Vabalninke

Paliulytė Natalija (1886) – gyv. Vabalninke

Pašakarnis Pranas (1900) – gyv. Vabalninke

Pažemeckas Juozas (1894) – kaimynas Baibokuose, gyv. Biržuose

Peseckienė Jadvyga (1913) – mokytoja, gyv. Kaune

Petrauskas Jonas (1899–1983) – tuometinio Kauno Politechnikos instituto rusų kalbos katedros dėstytojas, gyv. Kaune

Pirmenaitė-Virkutienė Stasė (1904) – viekšniškė, gyv. Kaune

Puskunigis Leonas (1910) – sportininkas, treneris, Kauno kultūros instituto dėstytojas, gyv. Prienų r., Skriaudžių k.

Pūtvytė-Daniliauskienė Julija (1926) – visuomenės veikėjo V. Putvinskio duktė, liaudies menininkė, gyv. Vilniuje

Rimkaitė Elena (1930) – profesoriaus A. Rimkos duktė, muzikė, pedagogė, gyv. Vilniuje

Rudytė-Klasčiuvienė Ona (1915) – valstietė, gyv. Biržų r., Jasiuliškių k.

Savickaitė-Butkienė Ona (1901) – K. Daugirdo samdinė, gyv. Akmenės r., Ašvėnų k.

Savickaitė Petronėlė (1907) – 1924–1935 m. šeimininkavo Sruogų namuose, gyv. Kaune

Savickienė Julija – rašytojo J. Savickio marti, gyv. Izraelyje

Simonenko Nikolaj – mokytojas, gyv. Ukrainoje, Černigovo sr., Mensko r., Gorodiščės k.

Soprunov Fiodor – mokslų daktaras, profesorius, Medicinos mokslų akademijos narys korespondentas, J. Marcinovskio medicininės parazitologijos ir tropinės medicinos instituto direktorius, gyv. Maskvoje

Sruogaitė Jolita (1934) – Juozo Sruogos duktė, chemikė, Kauno technologijos universiteto dėstytoja, gyv. Kaune

Sruogaitė-Marčinskienė Ona (apie 1890) – pusseserė, valstietė, gyv. Vabalninke

Stalioraitis Kęstutis (1909–1979) – tarnautojas, gyv. Marijampolėje (tuometiniame Kapsuke)

Stankaitis Izidorius (1906) – bibliotininkas, gyv. Vilniuje

Stonkus Stasys (1906) – mokytojas lituanistas, gyv. Biržuose

Šavenytė-Marinskienė Agota (1883) – Sruogos motinos krikštaduktė, valstietė, gyv. Biržų r., Purvelių k.

Šiaučiūnaitė-Speičienė Aldona (1902–1981) – agronomė, gyv. Kaune

Šukys Jonas (1906) – prancūzų kalbos mokytojas, vertėjas, gyv. Kaune

Vaitiekūnienė Konstancija (1882) – valstietė, gyv. Biržų r., Baibokų k.

Vajėga Jonas (1908) – gyv. Kaune

Valikonis Aleksas (1900) – kaimynas Baibokuose, gyv. Vabalninke

Vasiliauskaitė-Daubarienė Elzė (1898) – gyv. Vabalninke

Vasiliauskas Kazimieras (1922) – buv. Vilniaus Arkikatedros klebonas, gyv. Vilniuje

Zubovaitė-Pūtvienė Darija (1901) – V. Putvinskio žmona, gyv. Vilniuje

Žakovičaitė Jadvyga (1904) – gydytoja, gyv. Kaune

Žitkevičius Pranas (apie 1889) – valstietis, gyv. Vabalninke

Žukas Pranas – spaudos darbuotojas, vėliau ekonomistas, gyv. Kretingoje

Santrumpos

BS	–	A. Samulionis. Balys Sruoga, V., 1986.
BSMA	–	Balys Sruoga mūsų atsiminimuose, V., 1996.
LLTIR	–	Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto rankraštynas
SMM	–	B. Sruogos memorialinis muziejus Kaune

Pavardžių rodyklė

Adomavičius 196
Adomėnas V. 229–231, 235
Adomonytė P. 69, 107
Abrasonis 315
Aistis J. (Kossu-Aleksandravičius, Aleksandriškis) 182, 201, 261
Alantas V. 238, 261, 262, 417
Alseikos D. ir V. 266
Ambutavičius 307
Andersen H.K. 99
Andriušis P. (Andrusevičius) 156, 157, 185, 192
Andrulytė-Aleksienė I. 371, 401, **405**, 409, 410
Anglickis S. 182, 201
Antoine A. 213
Aristofanas 162
Arlauskaitė Z. 74
Arminas P. 281
Augustaitis P. 194
Aukštikalnytė Paulina 49
Aukštikalnytė Pranė 237
Aukštuolis J. 106

Babickaitė-Graičiūnienė U. **68**, 93–95, 108, 211, 365
Babickas K. 73
Babickas P. 87
Babickienė 70, 84–87
Bagdonaitė O. **149**
Bagnickaitė A. 119, 120, 126
Bakšys 359
Balčikonis J. 204, 268–273, 425
Balčiūnaitė-Sruogienė-Kaziliūnienė S. 8, **11**, 32
Balčiūnaitė-Vaitkevičienė H. 371, 373, **385**, 388
Balčiūnas I. 229
Baldžius J. 133, 252, 426
Balmont K. 62, 83, 101, 102
Baltrušaitis J. 62, 80, 83, 98, 101, 102, 107, 161, 190, 247, 252, 253, 324, 365, 395, 414, 416, 425, 442
Banaitis J. 163
Banevičius M. 203
Banienė J. 401
Baniūtė D. 401
Bartašiūnas J. 355
Baruolis J. **56**, 66
Basanavičius J. 65, 75, 421
Baudelaire Ch. 335, 336
Beethoven L. van 99, 310
Belevičius 179
Benelli S. 238, 240, 329, 393
Béranger P.J. 435
Bičiūnas V. 167, 168, 262
Bielyj A. 98
Bielinis K. 223
Bielinskij V. 62
Bieliukas K. 375
Binkis K. 46, 68, 102, 103, 106, 107, 111, 112, 154, 182, 187, 188, 218, 224, 226, 227, 247, 256, 261, 420
Byron G. 158, 167, 336, 431
Biržiška M. 131, 151, 182, 202, 207, 242
Biržiška Vaclovas 182, 207, 231
Biržiška Viktoras 120, 131, 231
Biržiškaitė M. 131
Biržiškienė B. 120, 150
Blazas H. 309, 342
Blažys V. 299
Blekaitis J. 216, 218, 228–231, 234–237, 330
Blok A. 249
Boruta K. 104, 126, 130, 182, 219, **280**, 282, 350, 352, 366, 381, 382, 385, 386, 391, 409, 411, 437
Brazdžiai 71

Brazdžionis B. 182, 213
Brazdžiūnas P. **67**
Brender P. 264
Briedikis J. 325
Brikman 338
Briusov V. 101
Bučas J. 129
Budriai 129
Budrys A. 185, 263
Būga K. 204, 270
Bugailiškis P. 208
Bujokaitė E. 217
Bulavai 352
Bulavas J. 242, **438**
Burauskienė M. 377, 395, 397, 402
Busėnas J. **305**
Būtėnas Jonas 262, 263
Būtėnas Julius 182, 185, 207, **263**, **418**
Butkų Juzė 258, 419

Calderón P. 169
Cepliakas 80, 81
Chačaturian A. 243
Chemnitz 332
Chopin F. 99
Churginas A. 182
Ciemnolonskis 63
Cieška I. 429, 437
Cvirka P. 9, 139, 188, 213, 252, 349, 352, 354, 355, 357, 369, 376, 395, 399, 404, 411, 417, 419, 440

Čechov A. 184, 235, 378, 428
Čechov M. 167, 186, 210, 211, 215
Čenytė M. 268, 269
Čerkesas 62
Černiauskaitė 229
Černiauskas T. **228–230**
Černyševskij N. 62
Červinskaitė-Pauliukonienė M. **179**
Čibaitė 11, 35, 36
Čybas 44
Čibienė 36
Čiurlionienė S. 126, 145, 158, 164, 169, 174, 194, 221, 235, 244, 401, 406
Čiurlionis M.K. 216, 442
Čiurlionytė J. 8, 9, **99**, 127, 132–135, 137, 284, 350, **351**, 381, 385, 386, 391
Čiurlionytė-Karužienė V. 82, **97**, 99, 100, 134, 360, 401
Čiurlionytė-Zubovienė D. 144, **244**, 401, 410

Dabušis S. 258, 270
Dagilis S. 53
D'Annunzio G. 336
Dante A. 271
Dapkevičius 15
Darginavičienė 370, 372, 378
Darginavičius A. **299**
Darginavičius V. 370
Daubaras J. 110
Daugėlaitė-Mikailienė A. 355, **356**, 359, 369–371, 374, 382, 387, 403–405
Daugėlienė 404
Daugirdaitė-Sruogienė V. 7, 102, 103, 120–122, 125–127, 129, 130, 132, 134, 135–142, 144, 148–155, 201, 209, 244, 245, 252, 266, 285, 305, 320, 351, 382, 385, 398, 401, 403, 405–407, 410, 434, 438
Daugirdas K. 119, 120, 147, 149–154, 400
Daugirdienė K. 119, 153, 154, 400
Dauguvietis B. 109, 156–159, 163, 165, 168, 170, 172, 175, 176, 178, 179, 186, 187, 196, 214, 217, 218, 220, 233, 234
Daukantas S. 151
Derkintis V. 188
Dickens Ch. 158
Dineika K. 145, 380, **413**
Dineika V. 155, 167, 168
Dirvianskaitė A. 96
Dobroliubov N. 62, 66
Dolmatovskij E. 265
Dostojevskij F. 62, 336
Dovydaitis J. 312
Drazdauskas V. 376
Drevinis P. 437
Dubeneckiai V. ir O. 96
Dulkė K. 201

Edel M. 265
Eichenvald A. 100
Eimaitytė V. **118**
Elisonas J. 59, 62
Engert H. 264

Fliorin P. 57, 58, 64
Fodor L. 238
Frankaitė K. 69

Gagarinai 98
Galaunė P. 74, 75, 77, 79–81, 89, **90**, 256, 284, 382
Galdikas A. 162
Gallen A. 94
Galnaitytė A. 8, 17
Galvanauskas E. 15
Garmus 115
Gaškienė E. 195
Gedvilas M. 417, 439
Gėlė Z. (Gaidamavičius) 63
George S. 232
Gercen A. 62
Germonius 60, 61
Giedraitytė 179
Giliarovskij V. 162
Gineitis L. 435
Gira L. 107, 109, 157, 159, 165, 183, 188, 349
Girienė B. 419
Glinskis K. 158, 165, 169, 179, 233
Goethe J.W. 216, 224, 271, 310, 423, 433
Gogol N. 62, 167, 184, 186
Goldenveizer A. 101
Goldoni C. 169
Gončiarov I. 246
Gorkij M. 211, 358, 395, 425, 429
Gorodeckis 237
Gotautis 106
Grabauskas J. **145**
Graf O.M. 115
Graičiūnas J. 182, 201
Graičiūnas V. 88–90
Grybauskas J. 175, 180, 181, 188, 209, 240
Grigaitytė M. 7, 16, 22, 24, 26, 29, 31, 32, 36–38, 40, 42, 43, 45, 46, 149, 151, 154, 302, 307, 317, 350, 356, 358–361, 399
Grigaliūnas 222
Grigaliūnas P. **26**
Grigas N. 126
Grigonis M. 62
Grigonytė N. 99
Grincevičiūtė B. 369, 408, **410**
Grivačiauskas K. **315**
Gruodis J. 176
Grušas J. **261**
Gučai 408
Gučas A. 364, 368, 382, 426
Gudelis P. 66
Gumbinaitė V. **430**
Gustaitis A. 210, 230, 232, 322
Gutmanas L. 414
Gvozdiov A. 255

Hauptmann G. 178. 224
Heine H. 240, 336
Heyermans H. 178
Herbačiauskas J.A. 7, 110, 188, 191, 207, 253–255, 257, 271
Hingst 291
Hitler A. 224, 306, 312
Hoffmann E.T.A. 216, 217
Homeras 271
Hoppe 312, 343
Huberman B. 216

Yla S. 305, 322, **326**, 342–345, 427
Ilčiukas A. **241**
Iljinskaitė-Mintaučkienė O. 187, 211
Iljinskij I. 187, 211, 215
Inčiūra K. 178, 182, 193
Indra J. 408
Indriliūnas M. 237, 238
Indriūnas P. 105
Iškauskas J. 237
Ivanauskas V. 179
Ivanov Viač. 101
Ivanovas P. 426

Jablonskis J. 68, 269, 270
Jablonskis K. 100, 284, 364, 382, 385
Jablonskytė J. 382, 385
Jablonskytės 98, 100
Jacevičaitė 408
Jacevičius L. 32
Jacevičius V. **31**
Jackevičiūtė G. 238
Jackūnas A. 66
Jakševičius A. 139, 159, 179, 180, 189, 228–231, 233–236
Jakštas-Dambrauskas A. 109, 176, 183, 208, 258

Jakubėnai 37
Jakubėnas K. 352
Jakutienė 84, 85
Jakutytė F. 85
Janavičius S. (*gydytojas*) 401
Janavičius S. (*studentas*) 237
Jankauskas K. 185, 213, **248**, **412**
Janonis J. 63, 78, 79
Janulaitis 41
Janulionis J. 113, 116
Januškevičienė R. 369
Janutė 375, 379
Jasiūnas A. 214, **220**
Jasūdis A. 208
Jašinskaitė 229
Jėčius 27
Jėčius V. 45
Jėčiūtė-Likienė O. 27, **45**
Jesenin S. 232
Jokubka 210, 229
Jomantas V. 95, 96
Jonelis J. 66
Jonynas A. 237, 437
Jonynas I. 228, 399, 426
Jonuška V. 61–66, 68, 70, 105
Jovaišai 126
Juknevičius R. 139, 159, 163, 175, 178–180, 188, 209, 213, 214, 230, 238, 245, 284, 308
Juodelienė D. 132, 369, 370, 380, 425
Juodelis P. 131, 387, 426
Juodinytė J. 16, 40
Juodišienė 364, 369, 371
Juodišius P. 364
Juodvalkienė M. 398
Juozapaitytė M. 196
Jurašiūnaitė N. 162, 165
Jurginis 393
Jurgutienė E. 136, 137
Jurgutis V. 9, 135–137, 299, 301, **305**–307, 314, 320, 321, 325, 327, 344, 351
Juršė B. 314
Juršys K. 178
Juškevičius R. 315

Kačialov V. 98
Kačinskas H. 155, 159, 167, 168, 176, 178, 197, 210, 214, 228, 230
Kačinskas J. 243
Kalinaitė E. 179
Kalnius A. **199**
Kalpokas P. 162
Kalpokas R. 126
Kalvaitis 179
Kalvelis L. **210**, 231, 233, 276
Kanauka K. 112–114, 116
Kanopka J. 229, **234**
Kantvilas A. **317**, 331, 332
Karaliūtė E. 436
Kardelienė E. 439
Kardelis J. 157, 252, 272
Karnavičius J. 133, 214
Karosas 42
Karsavinas L. 118, 185, 264
Karuža P. 401
Karužaitė-Horodničienė M. 422
Karužos P. ir V. 133, 407, 410
Katažina 284
Katinauskas J. 327
Kaulinskas P. **42**
Kaveckas K. 242, 243
Kaziliūnaitė-Kazakevičienė P. **45**
Kaziliūnas 16
Kelbauskas B. 196
Keliuotis J. **253**, 261
Kernagis A. **180**, 236
Kezys V. 28
Kiaunė B. **422**
Kymantaitė K. 188, 232
Kipas 358
Kirša F. 154, 155, 165, 188, 246, 255, 258, 261, 262, 270, 381
Kiškis P. 290, **302**
Kizeveter A. 100
Klasčius J. 39, 40
Kleist H. 238
Klementina (Klima) žr.: Daugirdienė K.
Kličmanas 62
Klimas P. 410
Klinga 12, 20, 43
Končius A. 371, 380
Korsakas K. 182, 195, 244, **251**, 369, 376, 395, **416**, 419, 425
Korsakienė H. 182
Kostelnickis V. 418, **425**
Kozlovskis V. 301, 306, 318

Krasinskis Z. 207
Krastinis F. **347**, 348, 350, 439
Kraševskis J. 270
Krėvė-Mickevičius V. 15, 109, 131, 136, 139, 142, 147, 154, 158, 159, 169, 171, 175, 178–180, 183, 188, 190, 193, 197, 199, 202, 203–206, 209, 215, 218, 230, 232, 233, 250–257, 264, 265, 268–275, 277–279, 281, 282, 381, 382, 385, 386, 429, 438
Kriaučiūnas M. 319
Kriaučiūnas P. 281
Krišč iūnas 300
Krivickas B. 237
Krušinskas A. **112**
Krutulys A. **266**
Krutulys V. 436
Kubertavičius P. 155, 159, 176, 178, 197
Kubertavičiūtė D. 228
Kubiliūtė M. 132
Kučingis A. 439
Kučinskas A. 300, 319, 422
Kudirka V. 62
Kulakauskas T. 377, 402, 412
Kuliešius 33
Kutraitė D. 99
Kvietka S. 312, 344

Ladygaitė M. 132
Landsbergis-Žemkalnis G. 208, 209
Landsbergis-Žemkalnis V. 98, 209
Landsbergytė-Jablonskienė O. 100
Lapienius 325
Lastas A. 109
Latvėnas J. 8, 22, 39, 44, 45
Laucius J. 165, 168
Laurinavičiūtė J. **205**
Lavrenev B. 234
Lavrov P. 66
Lecocq Ch. 167
Leipus A. 244
Lenin V. 375
Leonas P. 202
Lermontov M. 62, 379
Likas 27, 45
Likerauskaitė-Varekūnienė M. **36**
Lindė-Dobilas J. 65, 109, 224
Liobytė A. 228
Lipčius M. 148
Lipniūnas A. 305, 306
Lomanai (*B. Sruogos seneliai*) 12
Lomanaitė E. 18
Lomanaitė-Brazdžionienė A. **23**
Lomanaitė-Sruogienė A. 12–16, 19, 20, 22–26, 28–30, 32–37, 41, 48, 148, 149, 381
Lomanaitė-Stelemekienė A. **22**
Lomanas A. 18, 19
Lomanas Ch. (Luomanas) 17
Lomanas Julikas 18
Lomanas Juozapas 12, 13, 18, 28, 33
Lomanas K. 18
Lomanas M. 17
Lomanas Povilas 14, 18, 19, 23, 30
Lomanas Povilas (*jaunesn.*) 17
London J. 235
Lubickas-Pravdinas V. 156, 157
Lugas P. 312
Lugovskoj V. 265
Lukošius B. 173, 223, 228
Lukša K. 437, 377
Lukšaitė A. 237
Lukšienė J. 73, 74
Lukšienė M. **437**
Luomanienė-Vaivadienė 17
Luther A. 200, 202, 203, 212
Luther M. 271
Lužskij V. 167

Mackevičius A. **177**
Mackevičiūtė 228
Mackonis R. **267**, **287**, 296, 301, 302, 322, 327, 333, 419
Mačernis V. 237
Mačiokas M. 305, 324, 327, 343
Maeterlinck M. 221, 231
Maironis 53, 62, 83, 86, 107, 164, 176, 200
Majakovskij V. 219, 232
Makačinas A. 219
Maknys V. **206**, 210, **420**, 424, 436
Mann T. 414
Marcinkus V. **110**
Marčiūnaitė E. **41**
Markulienė 396
Markulis J. 9, 368, **395**
Martinaitis M. **314**

Masaitis Z. 422
Masionienė B. 400, 425
Matulaitytė G. 439
Matulis K. 53, 56, 263
Matulis P. 48–52
Matuzevičius E. **239**
Mauriņa Z. 231
Mažeika J. 439
Mečnikov I. 416
Meilus V. 327
Mejerchold V. 211, 230
Merežkovskij D. 212
Meškauskai E. ir M. 352, 369, 374, 376
Meškauskas 204
Meškauskas E. 419
Meškauskienė M. 369
Mickevičius A. 202, 206, 271
Mieželaitis E. 232
Mikėnaitė 179
Mykolaičiai V. ir E. (Putinai) 352, 363, 367, 371, 373, 374, 380, 382
Mykolaitienė E. **381**, 385, 389
Mykolaitis-Putinas V. 115, 131, 159, 164, 176, 178, 182, 193, 207, 218, 244, 261–263, 369, 376, 382, 385–388, 396, 409, 411, 415, 418, 421, 424–426, 428, 435, 438, 442
Mikonis 106
Mikšytė R. 424, 436
Mikulskis A. 243
Mikuškaitė E. 52
Milevičius F. 164
Miliūnas V. 185, 222, 229, **232**, 236
Miltinis J. 15, 211
Miškinis A. 182, 201, **246**, 352, 402
Molière 271
Montvila V. 182
Muraška 307
Musset A. 236, 336

Nadson S. 62
Nagevičius V. 196
Naginskaitė-Vajėgienė E. **434**
Narakas J. 299–301, 305, 343
Narutis P. **341**
Nauragis I. 252
Navakas J. 66, 103, 104
Nekrasov N. 62, 425
Nemeikša J. 98, 117, 126, 140, 142, 354, 359, 362, 365, 375, 395, 399, 401, 402, 411
Nemeikšaitė M. 120, 164, 357, 362, 363, 365, 400–405, 407, 409, 411, 421
Nemeikšos M. ir J. 354, 406–408
Nemirovič-Dančenko V. 167
Nėris S. 182, 205, 244, 261, 349, 352, 381
Nezabitauskaitė-Galaunienė A. 96, 100
Niunka V. 441
Noreika J. 327
Norvaišaitė V. 69
Nosevičiūtė S. **432**
Novalis 431
Novikas A. 66

Obuchov A. 74
Oleka P. 100, 126
Oleka-Žilinskas A. 87, 158, 159, 162, 163, 167, 169, 170–172, 174–177, 179, 180, 186, 188, 190, 195–197, 213–215, 230, 245, 253, 329
O'Neill E. 178, 235
Ostrovskij A. 215
Oškinaitė J. 162, 168

Pagnol M. 178
Pakalnis A. 66
Paleckis J. 361, 373, 404, 442
Paliulytė K. **37**
Paliulytė N. **37**
Paliulytė-Ladygienė S. 38, 105, 106, 132, 369, 371
Palubinskas 179
Pasternak B. 214
Pašakarnis P. **44**
Paulavičiūtė-Daugirdienė J. 119, 152
Pavlova A. 211
Pažemeckas 15
Pažemeckas J. (*jaunesn.*) **40**
Pečeliūnas P. **425**
Pelaitis S. 167
Peseckienė J. 8, **362**, 381, 382, 386, 395–397, 402, 411
Petkevičaitė-Bitė G. 105, 208
Petkevičius T. 100
Petkūnas J. 241
Petrauskas Jonas **202**

Petrauskas Jurgis 165, 168
Petrauskas K. 75, 125, 126, 169, 175, 197, 378
Petrauskas M. 125, 126
Petreliūnas J. 66
Petrov P. 166
Petrulis J. 7, 8, 64, **104**, 224
Petrulis L. 107
Petrulytė E. 20
Pileckaitė G. 69
Pilypavičiūtė-Sabaliauskienė 132
Pilka S. 155, 215, 224
Piłsudski J. 319
Pinkauskaitė P. **111**
Pirandello L. 156
Pirmenaitė-Virkutienė S. **150**
Poe E. 336
Pollak 77
Povilionis 24
Povyliūtė 229
Preikšas K. 263, 421, 423
Pribačius 202
Prokofjev S. 214
Pronskus J. 88
Puida K. 208, 209
Puke 95
Puskunigis L. 300, **320**, 323, 327, **413**
Puškin A. 62, 182, 200, 207, 247, 271, 379, 420, 428
Putinas J. **312**, 313
Pūtvis-Putvinskis S. 138, 141
Pūtvytė S. 127, 138, 140
Pūtvytė-Daniliauskienė J. **137**, 142
Puzinas A. 66
Puzinas J. 386

Rachmaninov S. 98, 99
Račinskas A. 185
Račipas V. 31, 47, 50, 51
Radauskas H. 182, 185, 190, 191, 213
Raila B. 261
Rakauskaitė M. 188
Rapoportienė 132
Raustys 200, 210
Razmukas P. 422
Reimeris V. 352
Reinhardt M. 157, 196
Remizov A. 212
Renteln A. 291, 314
Repšys J. 66
Rheinhardt 74
Rymaitė O. 157, 159, 167, 168
Rimašauskas J. (Rimošius) 322, 327
Rimbaud A. 335
Rimka A. 122–126, 128–130, 133–136, 219, 264, 305, 406
Rimkaitė E. 8, **121**, 150, 305, **350**
Rimkienė 136
Rimkus 152
Rimša P. 401, 408
Rizvanavičius 179
Ronkus 185, 191, 210, 212, 222
Rossler K. 161
Ropp 17, 18
Rozenbliumas 60
Rucevičius A. 207
Rudytė-Klasčiuvienė O. **39**
Rudzinskas J. 238
Rūkas A. 189, 211, 228–230, 231, 235
Rutkauskas 164

Sachnovskij V. 160
Salys A. 158, 204, 244
Samulionis A. 8, 68, 104, 164, 166, 171, 180, 181, 212, 217, 232, 234, 236, 239, 266, 320, 323, 326, 337, 339, 352, 362, 418
Santvaras S. 253
Sauka D. 260
Savickaitė P. **147**, 154
Savickaitė-Butkienė O. **151**
Savickienė J. **316**
Savickis A. 316
Savickis J. 169, 316
Schiller F. 98, 216, 310, 433
Senkus J. 73
Sereikaitė M. 49, 52
Sezemanas V. 182, 425
Shakespeare W. 87, 186, 200, 247, 271, 434
Shaw B. 200
Siaurimavičiūtė V. 189, 229–231
Sikorski A. **340**
Simaška K. 179

Simonaitytė I. 311, 352
Simonenko N. **337**
Simukov A. 234
Sinicka A. **341**
Sipaitis V. (Fedotas-Sipavičius) 109, 159, **164**, 170, 177, 233
Siparis J. 167, 174, 176–178
Sirijos Gira V. 182, 419
Skardžius P. 158, 179, 204, 228, 230, 244, 252, 253
Skriabin A. 101
Skujeniekaitė 179
Skukovskis 47, 48
Slaviūnas Z. 185
Slovackis J. 206
Smetona A. 123, 224, 417
Smetonienė Z. 105, 224
Soblys V. 229
Solovjova-Olekienė V. 167
Soprunov F. **338**
Sotnikovaitė-Radauskienė V. 185, 196, 213, 264
Sprindis A. **428**, 437
Sruoga Adolfas 13, 16, 20–22, 24, 31, 33, 36, 67, 80, 149
Sruoga Algimantas 16
Sruoga Aniolas 11–16, 19, 23, 25–28, 30, 32, 33, 35, 40, 53
Sruoga Aniolas (*jaunesn.*) 16
Sruoga Ignas 13, 24, 31
Sruoga Ignas (*jaunesn.*) 25, 31
Sruoga Jonas 12, 13, 24, 26, 28, 32, 63
Sruoga Juozapas 11–16, 19–21, 24, 25, 27, 28, 31–33, 36, 38, 40, 43, 53, 54, 56, 143, 263, 377, 380, 401, 413
Sruoga K. 13, 16, 20, 24, 33, 38, 40, 46, 57, 256
Sruoga P. 11–14, 16, 19, 20, 22–29, 31–36, 38, 40, 41, 43, 47, 48, 52, 104, 381
Sruoga V. 16
Sruogaitė-Bylienė D. 7, 16, 117, 118, 120, 121, 125–128, 130, 131, 133, 138–141, 143, 144, 148, 149, 153, 154, 201, 222, 261, 305, 340, 351, 375, 389, 390, 391, 410, 438
Sruogaitė E. 13, 16, 23, 28, 33, 34, 37
Sruogaitė J. **143**, 372, 377, 399, **412**
Sruogaitė V. 23
Sruogaitė-Marčinskienė O. **24**
Sruogaitė-Tušlienė 24
Sruogienė (*vyresn. Igno žmona*) 57
Sruogienė T. 16, 20, 149
Sruogos P. ir A. 39, 49
Stalin J. 224, 440, 441
Stalioraitis K. 185, 200, **212**
Stanevičienė J. 400
Stanevičius V. 322, 400
Stanevičiūtė 237
Stanionytė G. 401
Stanislavskij K. 157, 167, 169, 180, 186, 196, 211, 213, 230, 232, 236
Stankaitis I. **193**, 194
Stankevičius 225
Starkus A. 301, 306, 338
Stelmokaitė E. 405
Steponavičius N. 167
Stonys V. 327
Stonkus S. **181**, 185, 212, 222
Stiglitz 74
Strabulis 237
Stravinskij I. 216
Strazdas J. 208, 209
Strindberg A. 163
Studeraitė H. 124
Studerienė 117
Studerus G. 117, 124
Subatavičius 229
Suokaitė 179
Suta R. 109
Sutkus A. 111, 157, 158, **160**, 166–168, 170, 176, 177, 359
Svetlov V. 439, 440

Šakenis K. 281
Šalčius 11, 12, 24, 28, 29, 33
Šalčius M. 258
Šaliapin F. 197, 198, 210
Šaltenis R. **222**, 308
Šarkaitis 15
Šarmaitis R. 436
Šataitė-Lomanienė K. 17, 18
Šatrova-Radina E. 164
Šavenytė-Marinskienė A. **33**
Šeinius I. 75, 210, 261, 264, 265
Šėmeklis 398
Šemerys S. **258–260**

Šernas J. 333
Šiaučiūnaitė-Speičienė A. **398**
Šikšnys M. (Šiaulėniškis) 235, 268, 269
Šlingas S. 75, 93, 97, 142, 179
Šilkarskis V. 142
Šimkevičius A. 28, 35
Šimkus J. 352
Šimkus S. 188, 241, 243, 255
Šliūpas J. 219
Šnapštys J. (Margalis) 53
Šostakovič D. 243
Šukys J. **204**
Šultė 58
Šurna J. 66
Šutova K. 341

Tagore R. 264
Tairov A. 101
Talevičius 55
Tallat-Kelpša J. 75, 132, 411
Talmantas J. 244, 270
Tamaliūnas V. 167
Tamošaitis I. 190
Tarabildienė D. 410
Taubė 76
Telksnys V. 341–345
Tilvytis T. 184, 264, 356, 419, 420
Tiškus 308
Toliušis Z. 359, **399**, 401
Tolstoj L. 62, 184, 190, 265
Trebai 17
Truikys L. 188
Tūbelis J. 253, 256, 417
Tumas-Vaižgantas J. 145, 176, 182, 202, 207, 208, 257, 258, 261, 262, 267, 270
Tumėnaitė O. 16, 40
Tumėnas 236
Tvirbutas I. 162, 165, 168, 171
Tvirbutienė L. 162
Twain M. 169

Umbražiūnas Z. 237
Untulis B. 426
Urbaitis I. 66
Urbonavičius K. **311**
Urbšys J. **64**, 66
Ušinskas S. 104, 172, 180

Vabalas-Gudaitis J. 199
Vachtangov J. 230
Vaičaitis P. 62
Vaičiulaitis A. 261, 262
Vaičiūnas J. 381, 442
Vaičiūnas P. 123, 154, 159, 160, 163, 193, 194, 217, 218, 276, 277, 383, 384, 386
Vaičiūnienė T. **154**, 157, **382**
Vaičkus J. 124, 157, 179, 198
Vainiūtė M. 16, 40
Vaitiekauskas A. 185
Vaitiekūnas A. 53
Vaitiekūnienė K. **44**
Vaitkevičius 425
Vaitkevičius K. 401
Vaivada 17
Vajėga J. **225**
Valavičaitė P. 100
Valenta J. 319
Valikonis A. **38**
Varabauskaitė-Lomanienė A. 19
Varabauskaitė-Lomanienė M. 19
Varnas A. 93, 95, 96
Vasiliauskaitė-Daubarienė E. **46**
Vasiliauskas K. **442**
Vaškevičiūtė Ž. 16, 40
Vejeikov 95
Velička 179
Venclauskai K. ir S. 208
Venclova A. 182, 213, 230, 258, 261, 281, 349, **352**, 357, 369, 417, 419, 420
Vengris A. **217**, 228, **424**, 436
Venslovas 66
Verbickai 66
Verbickaitė J. 63, 64, 71, 72, 108
Vertelka P. 66
Vydūnas 66, 161, 183, 258
Vienažindys A. 86
Vienuolis A. 188, 264
Vilkas 59
Vynogradov V. 195
Vireliūnas A. 270
Volteris E. 207
Vorovskij 101

Vosyliūtė N. 165
Whitmann-Bennet 73
Wilde O. 330
Wulf 291

Zaborskaitė V. **237**
Zaskevičienė 401
Zaskevičius 228
Zaskevičius S. 401
Zaskevičiūtė S. 363, 401
Zelionkė 304, 306
Zikaras J. 62, 77, 90, 95
Zikaras T. 77
Zimanas G. 419
Zubovaitė-Pūtvienė D. **141**
Zubovas V. 372, 373
Zubovas V. (*jaunesn.*) **144**

Žadeika V. 229, 253, 262
Žakevičius S. 131
Žakovičaitė J. 401, 407, **408**, 410
Žalinkevičaitė E. 157, 232
Žemaitė 328
Žilinskas J. 69
Žilionis V. 252
Žitkevičius K. 31
Žitkevičius Povilas 53
Žitkevičius Pranas 29
Žitkus K.-Stonis V. **47**
Žitkutė 229
Žiugžda J. 419
Žmuidzinavičiai M. ir A. 408
Žmuidzinavičius A. 136, 188, 328, 401, 410
Žukas P. **308**, 342
Žukas V. 8, 253, 267, 382, 388, 408, 412, 417
Žukauskas J. 356, 358
Žukovskis 235
Żuławski J. 214

BALYS DIDYSIS
ATSIMINIMAI APIE BALĮ SRUOGĄ

Sudarytoja ir redaktorė Reda Pabarčienė
Viršelio dailininkas Rimantas Dichavičius
Maketuotoja Vida Misevičienė

1997 04 22. Užsakymas 52
Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto leidybos centras
Antakalnio g. 6, 2600 Vilnius, tel. 225 332, fax 61 62 54
Spausdino IĮ „Petro ofsetas", Žalgirio g. 90, 2600 Vilnius, tel. 733347